

КУЛБУБУ БЕКТУРГАНОВА

**КЫРГЫЗСТАНДЫН
АСЫЛ
КЫЗДАРЫ**

КУЛБУБУ БЕКТУРГАНОВА

КЫРГЫЗСТАНДЫН АСЫЛ КЫЗДАРЫ

Гендердик маселе боюнча кошумча окуу куралы

Кыргыз Республикасынын Билим, илим жана жаштар саясаты министрлиги тарабынан бекитилген

Биринчи китеп

БИШКЕК—2006

МАМЛЕКЕТТИК ТИЛ ЖАНА ЭНЦИКЛОПЕДИЯ БОРБОРУ

УДК 396
ББК 66.74
Б-42

*Бул китепти жарыялоого демөөрчүлүк
жардам көрсөткөндүгү үчүн «Dordoi Plaza»
Соода Үйү ЖЧКнын генералдык директору
Улугбек Аскарлович Салымбековго терең
ыраазычылык билдиремин.*

Рецензенттер: Тарых илимдеринин доктору, профессор **Э. Ж. Маанаев** Кыргыз Республикасынын маданиятына эмгек сиңирген ишмер **К. Өмүркуллов** Кыргыз билим берүү академиясынын Мугалимдердин кесиптик чеберчилигин жогорулатуу борборунун директору **С. Иптаров**

Консультант: Кыргыз Республикасынын илимге эмгек сиңирген ишмери, КР УИАнын «Манас» бөлүмүнүн башчысы **Самар Мусаев**

Б-42 **Бектурганова Күлбүбү Арыковна**
Кыргызстандын асыл кыздары. Сүрөтчүсү **А. Касымалиев**.
– Б.: Мамл. тил ж-а энциклопедия борбору, 2006. – 416 б.
ISBN 9967-14-040-2

«Кыргызстандын асыл кыздары» — көчмөндүктөн азыркы күнгө чейинки кыргыз турмушунун бардык чөйрөсүндөгү аялдардын ролу жана мааниси жөнүндө китеп. Мифтердеги, дастандардагы, «Манас» эпосундагы Каныкейдин, Сайкалдын жана ар кайсы муундагы аялдардын кайталангыс образдарында баатырдык, акылмандык, ишкердик, өз эли-жерине чексиз берилгендик айкын көрүнөт.

Китеп гендердик өнүгүү маселелери боюнча жана «Адеп» сабагын окуткан жалпы билим берүүчү мектептердин мугалимдерине, башталгыч жана орто кесипчилик билим берүү, жогорку окуу жайларынын окутуучуларына жана окурмандардын кеңири чөйрөсүнө арналат.

Б 0803010200
М 454(11)-06

УДК 396
ББК 66.74

ISBN 9967-14-040-2

© Бектурганова К. 2006.
© Мамлекеттик тил жана энциклопедия борбору, 2006.

*«..Бул дүйнөдөгүнүн баары — байлык,
бирок баарынан баалуусу — аял»*

Улуу Мухаммед Пайгамбар

КИРИШ СӨЗ

«Кыргызстандын асыл кыздары» кошумча окуу куралынын негизин байыркы көчмөн доордон баштап, XXI кылымга чейинки кыргыз элинин көрүнүктүү кыздарынын коомдогу ордуна, ролуна, тарыхый окуяларга болгон катышына баа берүүчү ачык-айкын баяндоолор түзөт.

Байыртадан аялдардын үйдөгү, коомдогу ордуна зор маани берилүү менен өзгөчө энелер тууралуу керемет асыл нускалар жаралган. Алсак, «Эне сүтү бой өстүрөт, эне тили ой өстүрөт», «Эненин баскан жери бейиш» деп төгүн жерден айтылбаса керек. Аялдарга ыйыктык, кенпейилдик, айкөлдүк, сулуулук сапаттар таандык болуу менен элибизде Умай-Эне, Жер-Эне, ал эми тилибизди Эненин тили деп аташкан.

Белгилүү тарыхчы-илимпоз Л.Н.Гумилев өзүнүн «Байыркы түрктөр» аттуу китебинде мындай деп жазган: «Байыртадан аялдарга болгон мамиле өзүнчө ызаат көрсөтүүнүн үлгүсү болгон. Уулу боз үйгө киргенде эң алгач энесине баш ийкеп, анан атасына таазим кылган».

Элдик оозеки чыгармачылыктан, тарыхтан Тумар падыша (Томирис), акылгөй Каныкей, Кыз Сайкал, эр жүрөк, намыскөй Жаңыл Мырза, акыл менен журт башкарып, эл биримдигин ойлогон кемеңгер Курманжан Датка, сулуулуктун символу болгон Айчүрөк ж.б. көптөгөн даназалуу кыргыз кыздарын билебиз.

Курманжан датка XIX-XX кылымдардагы Борбордук Азия аялдарынын символу болуп калды. Эрки темирдей бекем, бир мүнөз, акылы терең жана тунук бул адам бүтүндөй бир дубандын башында туруп, өтө катаал тагдырга туш келүү менен бардык кыйынчылыктарга чыдап, кыргыз аялы эмнеге жөндөмдүү экендигин Кокон хандыгына, дегеле бүтүндөй Орто Азия элдерине, андан тышкары Россия империясынын бийлик төбөлдөрүнө чейин билгизди.

Китепти окуп жатканда аялдардын жашоо-турмушу, эл менен

бирге баскан жолдору, учурдагы жана келечектеги ой-максаттары окурмандын көз алдына тартылат.

Ушул ар бир каармандын өмүрүнө улуу окуялардын мезгили, атап айтканда Октябрь революциясы, эл чарбасын коллективдештирүү жана индустриялаштыруу жылдары, Улуу Ата Мекендик согуш, беш жылдыктар жана эгемендүү Кыргыз Республикасынын ирденүү жылдары кайталангыс белги калтырды. Булар — балдардын келечеги үчүн жаркыраган заманды курууга белсенген, бардык кыйынчылыктардын сыноосунан өтүү менен өздөрү да таанылгыс болуп өзгөрүшкөн, идеялык ишенимди жана турмуштук зор күч-кубатты, маданиятты, илим-билимди боюна топтогон жана аларды күнүмдүк турмушта колдоно билген, өз элинин патриоттору жана ынанган интернационалисттер.

Китептин каармандарынын башкы жана бийик максаты — Эне болуу. Бул Аял — Энеге, балдарды төрөгөн, тарбиялаган жана чексиз сүйгөн Энеге, үй-бүлөнүн түбөлүк кутуна, Ыйык энеге Гимн.

Энеликти жана баланы коргоо, балдарга кайрымдуулук сыяктуу эң асыл иштерди аркалап келүүсү ар бир окуучуну жакшы иштерге гана үндөйт деген ойдомун.

Окуу куралына кирген элибиздин асыл кыздары жөнүндөгү материалдар мугалимдерге жана окуучуларга ылайыкталып жазылды. Демек, бул окуу куралы биздин келечегибиз болгон жаш муундарды адептүүлүккө, маданияттуулукка, ыймандуулукка, атамураска аяр мамиле кылууга, үйбүлөнү барктоого, эли-жерин сүйүүгө тарбиялап, алардын атуулдук сезимдерин ойготууга салым кошот деген тилектемин.

Автор

I БАП

АЯЛДАРДЫН МИФТЕГИ ОБРАЗЫ

Эл дүйнөлүк маданий прогрестен алыс калган шооласыз караңгылыктын доорунда аялзаты ушунча бийик, татыктуу баалангандыгына, анын акылы, аруулугу, камбылдыгы менен кайраттуулугу чагылдырылган көркөм полотнону карап туруп таң калбай, суктанбай, тайманбай коюуга мүмкүн эмес.

Чыңгыз Айтматов

УМАЙ-ЭНЕ

Байыркы кыргыздар табияттын төрт стихиясына: Асманга, Жерге, Отко, Сууга сыйынышкан. Асман эркектин баиталышы деп эсептелип, зор Буканын, а Жер болсо — аялдын образын билдирчү. Асманга табынуу Күнгө табынуудан улам келип чыккан. Байыркы шумерлер Күн Кудайын — Дингир, моңголдор — Тенгир, көк түрктөр жана кыргыздар — Теңир дешкен.

Көк Теңир — Түбөлүк Көк Асанды билдирген. Ал өзүнө бардык астралдык түшүнүктөрдү камтып, «Аалам», «Дүйнө» деген түшүнүккө туура келген.

Умай — мифтик зат. Ал көптөгөн элдердин фольклорунда, уламыштарында, санжырасында кенен чагылдырылган. Ошентип Азияда бир нече миңдеген жылдар бою рухтун Кудайы — Умай айтылып келатат. Эзелердин энеси улуу Умай-Эне мааниси жагынан Көк Теңирден кийинки экинчи Кудай болуп саналган. Ал кош бойлуу аялзатынын, тукум улоочулуктун, коломтонун, түшүмдүн колдоочусу болуу менен Тенгринин зайыбы деп эсептелчү.

Кээде Умайды адамзаттын Тоораттагы баштапкы энеси Ева менен бир карап жүрүшөт.

Умай — байыркы ирандык Анахитенин, вавилондук Иштардын, грек Кибеланын, сириялык Дерекитенин синдиси.

Байыркы сүрөтчү Улуу Кудай Умайдын сөлөкөтүн атактуу кудыргый ташына түшүрүптүр, бирок таш жоголуп, графикалык сөлөкөт сакталып кала берген.

Саян-Алтай тоолорунун байыркы көчмөндөрү Умайга, жоокерлердин колдоочусу катары Отгун Кудайына — От-Энеге сыйынышкан. Умай деген ат 6 — 7-кылымдардагы руна жазууларда эскерилет.

Байыркы түрк тилинде «умай» — баланын тону, энинин жатыны. Тибетче «ума» — эне. Монголчо «курсак» деген маанини билдирет. Волга боюндагы татарларда да «ума» — «курсак» деген маанини берет. Мына ушул түшүнүктүн баары аялзатынын тукум улоочу касиети менен байланышкан. Кыргыз тилинде «умай» жомоктогу асманда уялаган сыйкырлуу кушту билгизет. Ал перстердин дүйнөлүк даракта байырлаган кушту билгизген хума деген сөзүнөн ооп кирген. Умай Кудай түшүнүгү качандыр бир кезде байыркы жалпы адамзаттык мотив менен—бардык жандууну жаратуучу

тукумчулдуктун, түшүмдүүлүктүн символу болгон асманда оболон куш менен байланышкан болуу керек.

Кыргыздарда Умай-Эне — Кудай Эне. Кыргыздар аны байыртадан бери ыйык тутат. Кыргыздар Умай Энеге тээ б.д. 6-кылымында эле балбал таштан эстелик койгон: балпайып мээримиз ашкан, жылдыздуу, пейли кенен, элечекчен байбиче. Кыргыз эли эрки күчтүү, мүнөзү катуу, иш билги жана акылман аялзатын Умай Энеге тенешкен. Улуу Нооруз майрамында Умай Энени оозанып, ыр менен бата тилешкен. Касиеттүү деп эсептешкен мазарларды Умай Эненин мазары дешип, катуу ооруганда, Кудайдан бала тилегенде, Умайдын аты менен сыйынышкан.

Балдарын сапарга узаткан ата-эне: «Умай Энеге тапшырдым» деп, бүбү-бакшылар, эмчи – домчулар наристелер сыркоологондо: «Эмчилер өткөн, эми бизге калган, домчулар өткөн, дому бизге калган. Менин колум эмес, Умай Энедин колу, менин дарым эмес, Умай Эненин дарысы» деп дарымдашып-эмдешкен. Ата-энелер эрте жазда келген жаз жарчысы карлыгачтарды балдарына таш менен ургузбай, кайра уя салгыла дешкен, байыркы түшүнүк боюнча карлыгачтар Умай Эненин жакшылыкка жиберген кабарчысы. Наристелердин жана үйбүлөнүн очогунун колдоочусу катары Умай Энени ыйык тутуу Саян-алтайлык шаманчылыкты карманган элдердин жана Борбор Азиядагы мусулман элдердин аң-сезимине терең кирген.

Байыркы ырым-жырым боюнча бала бойго бүткөн күндөн тартып курсактагы наристе менен анын энеси Умай Эненин көзөмөлүндө болот имиш. Мисалы, улгайган, тажрыйбалуу аялдар, эмчи-домчулар курсактагы баланын абалын тууралап жатып: «Бул менин колум эмес, Умай Эненин колу, сени Умай Энең колдосун» дешет. Жаңы төрөлгөн баланы колго алганда, бешикке салганда да так ушул сөздөр айтылат. Умай Эненин касиетин жана колдоочулугун кыргыздар наристе жарык дүйнөгө келген учур менен да байланыштырат. Баланын төрөлөр маалы келгенде Умай Эне аны куйрукка таптап, энесинин курсагынан кубалап чыгарат экен. Наристенин куйругундагы, аркасындагы көгүш тактардын болгондугун алар Умай Эненин колунун тагы деп түшүнүшөт. Ушундай аңыз айтылат элде.

Бул аңыз улуу «Манас» эпосунда айкын чагылдырылган: Манас төрөлөрдө энеси Чыйырды тогуз күнү толготуп, төрөй албай кыйналат, ошондо Умай Эне келип, баланы энесинин курсагынан жарыкка чыгууга мажбурлайт.

Умай Эне — периште,
Кирип келди эшиктен,
«Айтканымды ук деди,
Кана, сыртка чык» деди.

Куйругуна домдоду,
Кудай ишин ондоду.
«Чыккын!» деди чакырып,
Энесинин ичинен,
Бала түштү бакырып...

Аңыз боюнча эненин ичиндеги түйүлдүк эркек бала же кыз болмогу Умай Энеден экен. Умай Эне жаңы төрөлгөн наристе менен сүйлөшөт имиш. Эгер наристе уктап жатып эриндерин кыймылдатса, күлсө, же жылмайса Умай Энеси менен сүйлөшүп атат дешет. Энеси баланы калтырып сыртка чыгарда: «Умай Энеге тапшырдым» деп андан кабатыр болбойт. Жыл жакшы болуп, эгинден мол түшүм алынганда, же малдын башы көбөйгөндө: «Умай Эненин эмчегинен сүт акты» дешкен тоолук кыргыздар.

Байыркы түрктөр Умай Энени үч мүйүздүү баш кийим жана кенен мантия кийгизип сүрөттөшкөн. Алар таштагы оюу-чийүүлөрдү, издерди «Жерге түшүп келаткандагы Умай Эненин изи» дешкен.

Борбор шаарыбыз Бишкектен анча алыс эмес «Ысыката» курорту жайгашкан Арашан капчыгайындагы булак жанындагы асканын боорундагы Будданын бешенесин «Умай Ана» деп коюшат. Кыргызстандын, Казакстандын, Өзбекстандын элдери ошол сүрөткө ыйык мазар катары азыркыга чейин келип сыйынып турушат. Бул маданиятыбыздын байыркы эстелиги мамлекет тарабынан коргоого алынган.

Умайдын образы элдик кол өнөрчүлүктөн орун алган. Кыргыздарда «Умай» деген илгертен калган оймо-чийме мотиви бар. Оймо-чийменин бул элементи колго согулган килемдерде, алакийиз, шырдактарда, тушкийиздерде каалгып учкан куштун сүрөтүн берет да, Умай Эненин сөлөкөтү деп эсептелет.

Зергерчиликте да «Умайдын» стилдештирилген элеси кыйла кооз жасалгаланат. Алып айтсак, күйөөгө кетүүчү кыздын баш кийими шөкүлөдө аялзатынын — түшүмдүүлүктүн Кудайынын сүлдөрү түшүрүлгөн жасалгалар мүнөздүү, сыйкырдуулугунун күчүн баса көрсөтүү үчүн алар жыш жайгаштырылат.

Келин күйөөсүнүн ата-энесинин үйүнүн босогосун жаңы аттаган шаан-шөкөттө Умайдын ысмын бир нече жолу кайталайт. Үйлөнүү тойдогу жаштарга арналган тилектин биринде: «Эненин бактысы Умай Кудайдын алтын канатынын алдында болсун», деп айтылат. Саягы качандыр бир кезде ал канаты менен сүрөттөлсө керек. Айрым бир ишенимдерде Умайды асмандан жердеги адамдарга түшүп келүү үчүн ак кушка айланган Кудай-Эне деп түшүнүшкөн.

Биздин ата-бабаларыбыздын улуттук аң-сезиминде ыйыктыктын башкы символу аялзаты — аруу зат болуп саналат. Мына ошондуктан кыргыздар аял-Энени Умай Эне деп атап, башын ийип таазим этишкен.

ТОМИРИС — САКТАРДЫН ХАНЫШАСЫ

*Эгер сен бардык асыл буюмдарыңдан
кечип таштап, жебелери менен жааңды
алып, сактар менен бирге жүрсөң, ошондо
эркин адам болмоксуң.*

Анахарис даанышман.
Б.д.ч. 620 — 555-ж.ж.

Б.д.ч. биринчи миң жылдык ичинде Дунайдан баштап, Энесайга чейинки жана Чыгыш Түркстандын кенен мейкиндиктеринде тектеш элдер көчүп-конуп жүрүшчү.

Аларды персиялыктар сактар деп, гректер болсо скифтер дешчү. «Сак» деген сөз «зор эркек» (жоокер) дегенди билдирет деп болжолдошот. Сактар Теңиртоо (Тянь-Шань) тоо-талааларынын байыркы калкы болушкан. Ага аскадагы сүрөттөр менен айрым кокустан кезиккен табылгалар эле эмес, кансалыктар да күбө.

Кыргыз Республикасынын аймагында бардыгы болуп сактар каткан тогуз кансалык белгилүү.

Б.д.ч. 6 — 5-кылымдарда Ортоазиялык сактар: сактар-тиграхауда жана сактар-хаумаварга деген эки ири уруу бириккен. Азыркы Кыргызстандын түндүгүн сактар-тиграхауддар, түштүгүн сактар-хаумаваргалар жердеген.

Сактар чыгыш-иран тилинде сүйлөшкөн. Алайда, Борбордук Теңиртоодо жана Кетментөбөдө табылган башсөөктөрдөн улам алар европеоид түспөлдүү экендиги аныкталган. Сактардын айрымдары гана монголоиддерге жакын түспөлдө болушкан.

Байыркы грек тарыхчысы Геродот: «Сактар (скиф уруулары) төбөсү бийик типтик баш кийимчен болушкан. Алардын кийгени ыштан, жанына алып жүргөн куралы жаа жана шамшар болгон. Андан тышкары сагарыс — кылыч да алып жүрүшкөн» деп жазганына караганда, ал сак-тиграхауддарды айтып жатса керек.

Сактар азыркы түрк тилдүү элдердин ичинде кыргыздардын түпкү теги экендигин окумуштуулар так аныкташты.

Сактар Көкөтөңирге, Күнгө, Айга сыйынышкан, Жер-Эне, Суу-Энени ыйык санашкан. Мындай ишенимдер сибирь дарыяларынын аталыштарынан байкалат. Мисалы, Лена дарыясы — байыркы түркчө «Эле-ана», азыркыча, Лена-Эне. Енисей — Энесай.

Сактар жашоосун көчүп-конуп өткөрүшкөн, негизинен мал багып тиричилик кылышкан. Бирок ошол кезде аларга дыйканчылык да белгилүү болгон.

Көчмөн сактар аскер-арабаны алгачкылардан болуп ойлоп таап, колдонушкан. Алардын уул-кыздары бала кезинен тартып атка чыйрак болушкан, сактар өз доорундагы эң кубаттуу мамлекетти түзүшкөн.

Сактар жоокерчилиги жана эр жүрөктүүлүгү менен айырмаланышып, аларга айрыкча ат үстүндө эч ким тең келе алган эмес. Эркөкүрөк, чыдамкай сактар нечен күн, нечен түн аттан түшпөй, ат жалына өбөктөп куш уйку салып, кайра урушка шамдагай кире берген.

Сак аялдар тамак жасап, бала тарбиялаганды гана билбестен, эркектер менен катар урушка кирип, уруш өнөрү жактан алардан кем калышкан эмес. Алдыда болуучу урушка даярданып жатып, алар, кылыч шилтөөгө жана найза саюуга жолтоо болбосун деп он эмчектерин кестирип салышкан.

Айрым учурда аялдар сак урууларын башкарган. Томирис (Тумар) — сак-массагеттердин ханышасы, болжол менен б.д.ч. 570 — 520-жж. жашаган. Массагеттер тарыхта «улуу сактар» деген ат менен белгилүү.

Тарыхый жазмаларда белгилүү болгондой, Томирис (Тумар) өзү тектүү жерден чыккан, сак урууларынын ханышасы болгон, анын уулу — Спаргапис. Томирис кайсы сак ханынын жесири болгондугу жана анын ата-теги ким экендиги жөнүндө окумуштуулар эмгиче карама-каршы ой айтып келишүүдө.

Жакынкы Чыгыш өлкөлөрүн, Түндүк Индияны, Парфияны, Хорезмди, Арейди, Бактрияны, Согдиананы жана Вавилонду басып алган Персия падышасы Кир II (Улуу Кир) сактардын жерине жакын кирип келген. Падыша Кир Томирис ханышанын жесир экенин билчү. Ошондуктан Сырдарыянын жээгинде туруп, ал өзүнүн элчиси аркылуу ханышага салам дубай жиберет.

— Мага тий! Сенин элиң да менин амиримде болсун, — дейт дөөлөтүнө мас болгон Кир.

— Эгер кеп мен жөнүндө эле болсо, анда мен макул болот элем. Бирок менин элимдин тагдыры чечилип жатканда сенин сунушуна макул боло албайм! — дейт Томирис ханыша.

— Анда айыгышчу жерди айт! — деп, кара жини кайнаган Кир кайрадан элчисин жиберет.

— Мунуң туура! — дептир Томирис. — Сен мейман эмессинби, мен сени албуут аккан дарыянын боюнан тоспоюн. Мен аскерлерим менен дарыядан үч күнчүлүк алыс жерден күтөйүн. Сен дарыядан аскерлеринди өткөрүп ал! Мына ошондо кең талаада салгылашалы.

Ханыша Томирис айтканынан кайткан жок. Кир аскерин дарыядан кечирип өтүп, кездешчү жерге жөнөдү. Окумуштуулар Кир менен Томирисдин аскерлери Таластын кең талаасында кездешкен деген ойго келишет.

Ошол салгылашууда Кир өлөт. Кирдин чабылган башы: «Сен кан ичкени келдин эле — иче бер!» деген Томирисдин сөзү менен кан толтурулган капка салынат. «Бул сактар катышкан айыгышкан салгылашуулардын эң ырайымсызы эле», — деп жазат Геродот, өзүнүн «Тарых» деген эмгегинде. Персия аскерлери сактардын жерине Кирдин кесилген башын калтырып, артын карабай качышат. Ушул жеңиштен кийин Томирис ханыша көптөгөн жылдар бою сактардын улуу өлкөсүн башкарат.

Персиянын падышасы Кир II Лидия, Маргиана, Вавилон, Финикия, Хорезм, Согдиана мамлекеттерин басып алган соң, болжол менен б.д.ч. 530-жылдары өтө көп армия менен сактардын жерине бет алды. Кирдин мындай эбегейсиз күчтүү армиясына каршы туруу үчүн Тумар ошондой эле кубаттуу армия топтошу керек эле. Аскерлер Жетисуу, Ысыккөл, Алатоо менен кошо сактардын бардык жеринен топтолду.

Сактардын ханышасы Томирис Хазар деңизинен Жетисууга чейин көчүп барып, аппак кийиз жабылып, жабыкбаштары саймаланган он эки канаттуу кооз боз үйдө турду. Ага катар келген кеткендерди кабылдоо үчүн кенен көгүш чатыр жайылды.

Мына бүгүн да Томирис ханыша чатырда олтуруп, персиялыктар кол салса кандай стратегия менен тактика колдонуларын талкуулоочу аксакалдар Кеңешинин жүрүшүн ойлонуп жатты.

— Элчи кандай ниет менен келгенин жакын арада билебиз, — деди Томирис ойлуу, — эгер жакшы ниет менен келсе, жакшылап коноктойбуз. Жаман ниети болсо, Кирден коркпойбуз!

Баары эмне болор экен деген ой менен тарашты.

Ушул учурда элчи Иса Пехлеван лагердин четиндеги дөбөдө тигилген чатырда кабыл алууну күтүп олтурду. Анын оюнан Кирдин: «Мен сени Хазар деңизинин чыгыш жагында мекендеген сактарга жиберип жатам. Эсинде болсун! Сен менин, биздин улуу Персиянын, анын кубаты менен улуулугунун өкүлүсүң. Мен көчмөндөр жөнүндө бардыгын: алардын салт-санаасы, жашоо-тиричилиги, аскерлеринин уруштагы таалим-тартиби жөнүндө билгим келет. Уккан-көргөндөрүңдүн эч нерсесине таң калба да, тамшанба. Кербез келбетинен тайба, бирок сылык-сыпаа бол», дегендери чыкпады.

Анын оюн бирөөнүн келгени бузду. Босогодо ханышанын күзөтбашчысы турду.

— Элчи мырза, ханыша кабылдоого раким этет.

Элчи чатырга киргенде көзүнө пил сөөгүнөн жасалган, чыканактоочторуна алтын чегеленип, аңчылык амалдары менен кооздолгон тактыда олтурган ханыша урунду. Такты алдында аркалды алкымдап жаткан илбирстин сүрөтү түшүрүлгөн колдо согулган кымбатбаа кызгылт-саргыч килем жатты.

Томирисдин шынга боюн ага бир аз кенен келген зоот-чопкут

каптап, көкүрөк жагын жырткычтар менен канаттуулардын сүрөттөрү түшүрүлгөн алтын кабырчык калкалап турду. Башында алтын таажы жалтылдайт. Ичке белинде — жазы кайыш кемер.

Сүмбөдөй койкойгон сымбат, сырдуу, зымпыйган жүз, сүрдүү тик караган көз — баары ханышалык наркты, темирдей эркти жана аруулукту билдирип турду.

Ал турушу менен асмандан түшкөн периштедей ажайып жан эле. Сактардын ичинде бул ургаачы—сүйрүсүнөн келген чапжаак, көгүш түстүү, бадам көз — тендешсиз сулуулугу менен атактуу болчу. Анын тизесинде сабына күмүш чегеленген сактардын ачалбарсы жатты.

Ханшанын оң-сол жагында даражасына жараша жолбашчылар менен билермандар олтурушту.

Элчи демейдеги сылыктыгын көрсөтүп башын ийген болду да, анан боюн түзөп, Томирстен көзүн албай, төмөнкүчө баштады:

— Менин улугум, падышалардын падышасы Кир, сага, тооталаанын ханшасына, мындай дубай салам жиберет: «Мен, Кир, төгөрөктүн төрт бурчунун жана бүткүл Ааламдын падышасы, сактардын ханышасы сени аялдыкка алайын деген ниетим бар...»

Элчи сөзүн бүткөн соң үн-сөзсүз оор жымжырттык кыйлага созулду. Бардыгы эмне дээр экен дегеншипи Томириске кулак түрүп калышты. Ал мындайча баштады:

— Элчи! Өкүмдарына айта бар. Биринчиден, Кир менин жубум бар экенин жана бактылуу экенимди билет, мага андан башканын, маа демектен падышалардын падышасы болсо да, кереги жок. Экинчиден, менимче Кирге менин керегим жок. Ага буруксуп шыбак жыттанып, Мангыштоодон Жетисууга чейин созулуп жаткан көз кайкыган менин келберсиген даркан талаам керек. Үчүнчүдөн, биз бейпил жаткан элбиз. Меймандостуктун салтын ыйык тутабыз: конок келсе төрдөн орун беребиз. Кокус кылычын алып жоо келсе, катыгын бергенге жарайбыз.

Улуу Персиянын элчиси болгондон бери Иса Пехлеван аны менен минтип өз күчүнө жана адилеттигине ишенип, теңата сүйлөшкөндү биринчи ирет угуп олтурат.

Элчи ханышанын хан өргөөсүнөн чыгып, өйүз-бүйүз каскатар турушкан курал-жарактуу кыздардын, Томирисдин күзөтчүлөрүнүн, алдынан өтү. «Туура, — деп койду ал өз ичинен, — бул жапайылар башка варвар-жапайылардын, савраматтардын тажрыйбасын алган экен». Ал савраматтарда элчилик вазипа менен болгон. Алардын кыздары эрге барганга чейин эркектер менен кирге кандуу кармаштарга катышышчу. Жаа тартканга ыңгайлуу болсун үчүн кыздардын оң эмчегин өспүрүм кезинде соолтуп салышчу.

... Элчи алып келген жоопту Кир кунт коюп укту да:

— Анда болуптур, жай сөзгө келбесе, күч менен баш ийдиребиз, — деди кабаарып.

...Чанды асманга көтөрүп, 200 миң кол сактардын талаасын карай бет алды. Кол жорто жүрүп, тез эле Яксорт дарыясына жетип келди.

Кир сактардын атчан жоокерлери келчү дарыянын аркы өйүзүнө көз жиберип турду. Ал олку-солку эле...

Дарыядан кечейин десе капыстан пайда боло калчу жоо анын колунун жарымын жебе менен жексендеп салат, кечпейин десе Ааламдын падышасы кайдагы бир жарым жапайы варварлардан коркуп жатат деп ойлошу мүмкүн.

Бирок аркы жээкке атчан жоокер жетип келди да, дарыядан кечип өтө баштады. Бир аздан кийин ал перстердин алдында турду. Чабаганчы Кирге кайрылды:

— Менин ханышам сага дубай салам жиберди: «Сенин кандай ниет менен келгениңди билгиз келет, персиянын падышасы. Эгер жакшы ниет менен келсең, кел, мейманыбыз болосуң. Эгер согушам деген ниетин болсо, анда кайра кетип калганың оң. Сенин кылкылдаган көп колундан коркуп калат экен деп ойлобо. Мындан көптү да көргөнбүз. Акырында, эгер мени менен жекеге чыгам десең, мен даярмын, айт, биз тараптабы, же алдагы сен турган жердеби. Эгер дарыяны кече турган болсоң, анда урушам деп келгениң ошол. Бирок сен дарыядан кечип жатканда биз сага чабуул койбойбуз, биз ыйык санаган дарыябыздын жээгинде кан төгүүгө болбойт. Биз силерди кургактан тосуп алабыз. Кайыр, Томирис».

Кир дарыядан кечип өттү, ошону менен ал жакшы ниет менен келбегенин билдирди. Талаа менен бир күндүк жол жүрүп, кайгуулчулар оттун түтүнүн жана кыраңдан сактардын атчандарынын караанын байкаар замат, ал жүрүшүн токтотту. Багымдат намазын окушуп, Кудай жолуна союлган койлордун, өгүздөрдүн этин жеп алышып, персиялыктар урушка даярдана башташты.

Ангыча керней-сурнайлардын бапылдаганы, добулбастардын кагылганы талааны жаңыртты. Персиянын колу уруш тартибине келе баштады. Миң башы, жүз башылар тополоң түшүп, аркы-терки чуркап калышты.

Падыша Кир жакын дөңсөөнүн бирине чыгып, айланага көз жиберип турду. Эң алдыга жөө аскерлер тизилди. Жоокерлер калкандарын алдына кармап, ийиндеше турушуп, жандуу чеп болуп калышты. Алардын артында жаа тартуучулар, салмоорчулар, андан соң кылыччан атчандар уруш тартибине келишти. Баарынын артынан оор атчандар — атынан тартып өздөрүнүн тулку-боюна чейин зоот-чопкут, калкандар менен корголгон найзачандар — түшмөй болду. Уруш майданынан чет жактагы өтөккө Кир персия аскерлеринин эң мыкты делген он миң жоокерин жайгаштырды.

Персиянын армиясы чабуул коюучу тартибин куруп бүтүп, алды-артын карай электе, капысынан, куюн тийгендей, сак атчандары каптап кирип келди. Бул селдей каптаган массаны эч бир күч

токтото албоочудай сезилди. Бирок атчандар жөө аскерлерге чукул кирип келип, тык токтошту, душманды көздөй жебелер ышкырып жамгырдай жаады. Ошол замат жүздөй перс жер кучактап жыгылды.

Сактардын биринчи чабуулдагы атчандары жебелерин коротуп бүтүшүп, атчандардын экинчи толкунуна жол бошотуп, дароо артка тартты.

Персиялыктар тарапка жебелер дагы ышкырып учту. Эми перстер жерге жүздөп эмес, миндеп жыгылды. «Ооба, бул варварлардан көп нерсени үйрөнсө болчудай экен», — деп ойлоду майдан талаасына байкоо салып турган Кир.

«Дүйнөнүн жарымын караткан менин жаачыларым жааны көкүрөгүнө чейин чоюп кое беришсе, бул массагеттер жааны колдун бүткүл күчү менен кулагына чейин чоюп кое беришет экен — демек, жебенин өлтүргүч күчү жана учуу аралыгы жогору. Менин жоокерлерим бет алдындагыларды гана мээлешсе жана жааны оң колу менен гана тартса, бул көчмөндөр жааны онду-солду чоюшат экен, — деп Кир өзүнчө кейиштүү жыйынтык чыгарды.

Душмандын атчандары кезектеги чабуулун баштаганын көрүп, Кир: «Жоокердин өзүн эмес, атын аткыла. Жөө калган жоокерди алуу жеңил», — деп буюрду.

Бул натыйжа берди. Массагеттердин көбү атсыз калышты, бирок ошентсе да жаа тарта беришти. Персиянын кылыччан атчандары жөө калган сактарды каптап кетишти.

Перстердин жөө аскерлери катарларын кайра түзөп, сактарга сол тараптан, а оор жаракчандары — оң тараптан сокку урду. Перстер акырындап сактарды кыса башташты, айрыкча сол тарабы сактардын катарына шынаа болуп урду. Кир сол тарапка резервдеги аскеринен жаңы күч жиберип, кысымды күчөтүп, анан сактарды артына кылчайтпай кубалоону ойлоду.

Бирок Томирис андан озунуп кетти. Уруштун жүрүшүнө көз сала, сөзсүз чечкиндүү чара көрүүчү учур жеткенин сезди да, төөчөн аскердин бөлүгүн урушка киргизди. Тоодой болгон зор төөлөр ооздоруна көбүк бүркүп, бууракандап буркулдап душманды жапырып олтуруп, баштапкы позициясына сүрүп таштады. Перстер оор ат арабаларын кое берди, алар капталындагы ороктору жана чалгылары менен сактардын жөө жана атчан аскерлерин аеосуз султа башташты. Ханыша алдыга жаа тартуучуларды, найза ыргытуучуларды жана салмоорчуларды кое берди, персиялыктардын ээсиз калган аттары чамгарактап туш келди качып жүрдү. Майдан талаасында убактылуу тайталаш өкүм сүрдү.

«Эми менин кезегим келди», — деп ойлоду Кир, жоо жарагын байланып жатып. Боюм чактап бүтүп, өзүнүн падышалык аскерин баштап алып, сактарды беттеди. Перстер өлүмдөн кайра тартпаган сак жоокерлерин кыса башташты. Ушунун баары ханышанын көз жаздымында калган жок. Анын артында жоого кирүүнү эрдин

тиштеп чыдамсыздана күткөн анын жоокер кыздары турду. Алардын аттары чыдамсыздана тыбырчылап, буйрук күткөнсүшөт. Томирис шашылбады.

Сактар көп жоготууга учурап, кашык каны калганча кармашып жатышты. «Маалы келди!» деди ханыша. Ата-бабалардын арбактарына жалынып, кылычын кынынан сууруп алды да, жогору көтөрүп булгалай:

— Синдилерим! Эми кезек биздики! — деп кыйкырды.

Ханыша Окжетпеси менен уруштун кайнаган жерине кирип барды. Анын артынан: «Томирис!» деп ураан чакырып, беш миң жоокер кыз жоону качырып кирди.

Сокку ушунчалык катуу жана күтүүсүз болгондуктан перстердин алдынкы отряды артка аргасыздан жапырылды.

Атчан аскерлердин күтүүсүз соккусунан жана жоокер кыздардын жанкечти кысымынан алдастаган перстердин шаштысы кетип, үрөйү учуп калды.

Кир өзүнүн ишенимдүү гвардиясы менен курчоодо калып, ит урушун салып жатты. Сактар курчоону улам кыса берди. Өзү колго түшүп каларына көзү жеткен Кир кылычын көтөрүп, алдыга чыкты. Ал үч жоокерди сулатып, төртүнчүсүн оор жарадар кылды... Ушул учурда ханыша Томирисдин жаасынын жебеси Кирдин мойнуна кадалып, күрөө тамырын жарып өттү. Падыша мүрт кетти.

Сактардын уламышына караганда, Томирис салгылашуулардын биринде оор жаракат алат: жебе оң капталдагы төртүнчү кабыргага кадалат. Майдан талаасынан жарадар ханышаны боз үйгө алып келип жаткырышат. Ханыша ошол бойдон баш көтөрбөптүр...

Томирис ханышанын тарыхый образы адабий жана драмалык чыгармаларда көптөгөн уламыштарды жаратты.

Байыркы авторлор Геродоттун, Трога-Юстиндин, Страбондун «тарыхый хроникаларынын», казак жазуучусу Б. Жандарбековдун «Сактар», өзбек жазуучусу Я. Илиясовдун «Темгил ажал» повестеринин беттеринен алынып, эркиндикти сүйгөн сак урууларынын жолбашчысы Томирисдин образы 1982-жылы А. Малдыбаев атындагы Кыргыз улуттук академиялык опера жана балет театрына балетке айланып келди. Окуялар менен каармандардын тарыхый жактан алыс калгандыгына карабай, «Томирис» балетин түзүүчүлөр: Кыргыз эл артисти, СССР Мамлекеттик сыйлыгынын лауреаты У. Сарбагышев, композитор У. Мусаев, театрдын башкы балеринасы, Кыргыз эл артисти, СССР Мамлекеттик сыйлыгынын лауреаты, Ч.Айтматов атындагы Эл аралык сыйлыктын лауреаты А. Токомбаева өз эл-жерин коргоонун патриоттук идеясын, элге кайгы-касирет, кара кырсык алып келген согушка — «Темгил ажалга» болгон жек көрүүнү ачык жана баса көрсөтө алышты.

Томирис ханыша — биздин ата-бабаларыбыздын духун көкөлткөн улуу адам.

КАНЫКЕЙ — МАНАСТЫН ЖАНШЕРИГИ

«Манас» эпосу — кыргыз энциклопедиясы. Анда кыргыз элинин байыртан берки турмушу: анын этникалык курамы, жашоо-тиричилиги, каада-салты, адам, дүйнө, жаратылыш, абийир-ахлак жана кадыр-барк жөнүндө философиялык ой жүгүртүүсү, диний көзкарашы, медициналык, географиялык жана башка түшүнүктөрү кеңири камтылган.

Манас — эпостогу башкы каарман, калган кейипкерлер анын тегерегине топтолгон. Манас — бирдиктүү мамлекет түзүү үчүн 40 чоросу менен укмуштуудай эрдиктерди көрсөткөн баатыр. Эл аны ошондуктан хан көтөргөн.

Манас кыргыздарды бириктирип, дайыма кыргыздарды чаап алып, талап-тоноп турган баскынчы коңшу элдерге бир нече жолу жортуулга чыгат. Кыргыздардын бирдиктүү күчтүү мамлекетин түзөт.

Манастын жары Каныкей — эпостун баш каармандарынын бири. Чыныгы аты — Санирабийга. Каныкей деген атка ал Манас жуучу түшкөндөн кийин конот. Каныкей — «Кан никайи» деген сөздөн чыгып, «кандын аялы» деген маанини билдирет. Эпосто Каныкей аркылуу аялдын — аял Эненин, аял — жаншериктин жана өмүрлүк жардын идеалдагы образы ачылган. Каныкей — бүткүл элдин сүймөнчүгүнө айланган каарман. Анын образы — адамдын үйбүлөдөгү, эл ичиндеги орду жана жүрүш-турушу жөнүндөгү элдик идеалдын көркөм чагылдырылышы. Манасты Манас кылган Каныкей деген ойду камтыган ыр саптары эпосто арбын кездешет. Манастын чоролору, бүткүл эл:

Хандын кандай болушу
Хандан эмес — ханышадан, — дешет.

Каныкей — элдин өкүлү. Анын образы нечен кылымдардан бери аздектен келаткан бардык асыл, жаркын сапаттарды камтыйт.

Улуу манасчылар бизге Каныкей образында идеалдагы эпикалык аялдын укмуштай толук образын түзүп жеткиришти.

Каныкей — ханыша кыз

Каныкей жөнүндө жалпы кабар берүү үчүн эпосто кудалашуу эпизоду пайдаланылган. Эзелки каада-салт боюнча Манасты үйлөн-

тмөк болушат. Манас каршы эмес, кыйла кеп-кеңештерден кийин Жакып уулуна колукту караштырууга аттанат. Кыйла элдин кыйырын артып, көңүлүнө толор кыз таппай, акырында тажиктердин жерине келет. Ал Букардан уулуна татыктуу кыз табат. Ал — тажик ханы Каракандын сүйүктүү кызы. Хандын гүлзарына жашырынып кирип, Жакып кыз оюнунда жүргөн келинин далдадан карап турат.

Жакып көп укмуштуудай сулуу кыздарды көрдү. Алар чангдын, рубобдун коштоосунда ийилип-чоюлуп жай бийлеп жатышты. Бирок алардын арасында баарынан сулуусу Каракан кызы Санирабийга эле.

«Бул кыз менин уулум үчүн төрөлгөн экен», — деди Жакып ичинен. Аны Сагымбай манасчы төмөндөгүдөй сүрөттөйт:

Санирабийга кыз экен,
Сап сулуунун өзү экен.
Жыла сүйлөп «мыңк» этип,
Акыл толгон кези экен.
Он алты жарым жашы бар,
Олондой кара чачы бар,
Сары алтындан түймөдөй,
Келишкен кара кашы бар.
Боростой кийим кийинип,
Ботодой бели ийилип,
Чийдей кашы чийилип,
Жазы маңдай кара көз,
Жатык тилдүү, ширин сөз.
Аркасы кайкы, аркар төш,
Ай чырайлуу, ботокөз.
Кызыл жүзү нурданган,
Кыпча бели буралган.

Каныкейдин салабаттуу, акылдуу сөздөрү, сөөлөттүү жана салмактуулугу, сырдуу кербездиги эрине чыныгы жаншерик-жөлөк болорун билдирип турду:

Короз моюн, колоң чач,
Босого маңдай, боору таш,
Бекемдик жайы бар экен.
Болжогондой сөзү бар,
Болор кепти бир айткан,
Чечендик жайы бар экен!

Кыраакы Жакып болочок келининин турмуш-тиричиликке тыңдыгын, акылга зиректигин жана бүйрөлүгүн, адилет жана ак ниеттигин, мээримдүүлүгүн, колу ачык жана сарамжалдуулугун байкап койду:

Болжолу жок боорукер,
Эзилтип адам көңүлүн,
Эт боорунан жараган.
Үзүлгөнүн улаган,
Көзү чалган пенденин,
Үзүрү болсо сураган.
Жетишпедим дегенге,
Женин кесип бергендей,
Берендик жайы бар экен.
Жеткире акыл ойлогон,
Терендик жайы бар экен.

Анын боюна тыкандыгы дилинин тазалыгын билдирди:

Кирпиктей кирди койбостон,
Боюн сылап тараган.
Аяк-башын имерип,
Жырттык койбой караган.

Аялдын — үйдүн ээсинин, коломтонун кутунун башкы сапаты — бозүйдүн босогосун ким аттабасын — сылык, сыйлуу мамилени талап кылуучу меймандостук — эпосто бөтөнчө гиперболаштырылат, анткени көчмөн турмуштун нормасы боюнча жаан-чачынга жана түнгө калып, чарчап-чаалыккан жолоочуну меймандостук менен үйдө болгондун баарын алдына коюп тосуп алуу ата салты болгон.

Кылган иши баары амал,
Кызылдай бою сарамжал,
Жок дегениң табылган,
Кастарлуу жайы бар экен.
.....
Арбын болсо дүйнөсү,
Адамдан төмөн мүнөзү,
Ким болсо көтөрүлбөгөн.
Жаманды күткөн жакшыдай,
Жиндини күткөн бакшыдай,
Бакшыны күткөн кожомдой,
Кожону күткөн, башында,
Падышасы болгондой,
Жигитти күткөн эриндей,
Эрге кылар кылыгы,
Эми эле келген келиндей.

Мына ушул сүрөттөөдө Каныкейдин адамдык сапаты толук чагылдырылган: анын сарамжалдыгы, бүйрөлүгү, жупунулугу, кенендиги жана сылык-сыпаа адамкерчилиги.

«Анын көзү ачыктыгы, алдыда болчу иштерди алдын ала көрө билгендиги керемет күч, сыйкырга жакын. Бирок эпосто Каныкейдин бул өзгөчөлүгү кандайдыр бир тышкы сыйкырдуу күчтүн таасири эмес, анын акылмандыгы, терең ойлуулугу катары көрсөтүлөт», — деп жазат Каныкейдин образын изилдөөчүлөрдүн бири С. Мусаев.

Каракандын кызы сынына аябай толуп, Жакып, калындын өлчөөсүз көптүгүнө карабай, куда түшөт да, элине кайтып келет. Калындын малы чогулганда 12 миң жигитинин коштоосунда, 40 миң аскер кол баштап, Манас атасы жана эл мыктылары менен Букарга жөнөйт. Шаардын четине келип, өргөөсүн көтөрүп, чатырын жайып коюп, колуктусун көрмөккө Манас Санирабийганын жаткан жайына кирип барат. Манастын бул кылыгына ызаланган кыз аны канжар менен билекке саят, Манас болсо кызды төштөн ары жыга тээп, чыгып кетет. Санирабийганын мындай чынтийбес кербездигине жини келген Манас Букарды чаап алмакка добулбас урат, бирок атасы Жакып жана жанындагы акылман карыялар токтотот.

Каракан жаалы катуу, ачуусу чукул күйөө баласынын таарынычын жазуу үчүн аны азем менен жасалгаланган үйгө киргиздирет, бирок шаарды каптап кеткен калыңга келген сансыз малдын, Манас менен кошо келген миңдеген колдун камы менен жүрүп, Манас унутулуп калат. Үстүнө үйрүлүп эч ким кирбей, тамак да ичпей, эки күн бою ал үйдө жалгыз олтуруп калат. Жини шакардай кайнаган Манас Каракандын шаарын талкаламак болот. Анын ачуусун басуу үчүн Санирабийга алдынан тосуп чыгып, ак жоолук таштайт да, күнөөнүн баарын өз мойнуна алып, Манастын атын жылоолойт. Ошентип Манаска жар болуу менен, Санирабийга канга никелеш дегенди билдирген Каныкей атка конот. Келинге ак бата тиленип, чачыла чачылат.

Нике тойго арналып 40 өргөө көтөрүлөт. Мына ошондо Каныкейдин дүйнөдө тендеши жок чебер уз экени билинет. Бош убактысын текке кегирбей, курбу-курдаштары менен ал иш жасай берген экен: эркекке да, аялга да кийим тигип, жаздык, жууркан, төшөктөрдү, туш кийиздерди жасап, ар кандай кыял салып саймалап, килем, жүк жабууларды согуп, үй-оокатка керектүү буюм-тайымдарды жыйнай бериптир. Ошентип анын сарамжалы менен жасалган кийим-кече, буюм-тайым никелешкен 40 үйлүү жупка кенен-кесир жеткидей болот. Каныкей, хандын кызы экенине карабай, мээнеткеч, баатырдын жары, очоктун ээси, балдардын энеси, баатырга үйдө да, сыртта да жаншерик жардамчы болууга даяр.

Каныкей — ханыша, Манастын жары

Манастын жаншериги болуу менен, Каныкей коомдук турмушка активдүү киришет, өзүн Манастын эн жакын жанжолдошу катары көргөзөт. Жортуулга баратып, Манас урууну башкарууну

ага тапшырат. Каныкей эрине урмат-сыйы, берилгендиги, ысык сүйүүсү менен мээнеткечтиги, терең акылы, келечекти көрө билип, кас менен досу айныбай ажырата билгендиги менен жалпы урмат-сыйга жана Манастын мактоосуна татыйт.

Акылга дыйкан даанышман,
Тула бою нур экен.
Боюнда жалгыз арстан,
Көкүрөк жайык келишкен,
Кемибейт экен ар иштен.
Алакан жайык, колу ачык,
Алган эри ушунун,
Кайда барса жолу ачык.
Ак көрпө жайыл ургаачы,
Аты элге дайын, сындачы.
Жабылуу катар кара инген,
Жакшысы элге билинген.

Ушундан баштап Манас эпикалык чегине жетти — ал аял алган жок, ага канат бүттү. Баатырдын акылман жаншериги Каныкейдин көзү ачык: «алты айчылык кырсыкты алдын ала айта алат».

Ал баатырды нечен ирет кырсыктан калкалайт, нечен ирет өлүмдөн сактап калат, нечен ирет жараатын дарылап, айыктырат. Ал Манастын күчүнө күч кошот, даңкын көкөлөтөт. Ал баатырдын ишенимдүү жары, акылман кеңешчиси жана берилген жаншериги. Элде: «Катын жакшы — эр жакшы, обозгер жакшы — хан жакшы» деп төгүн айтылган эмес.

Каныкей бирде үй тигип, бирде тууган-туушкандарына дасторкон жайып, бирде чоролордун зоот-чопкуттарын жана жоо-жарактарын чактап, бирде алардын жоого минчү аттарын сынап жатканын көрөбүз. Эпосто каармандын минген аты өтө жогору бааланат, көп учурда баатырдын баатырдыгы анын минген аты менен сыналат. Ошондуктан жоого минчү атты өтө жакын билерман жана берилген кыйбас адамына гана каратып сындатат.

Каныкей эң жогорку элдик кадыр-баркка хандын аялы болгондуктан эмес, иш билги акылмандыгынан улам жетишет. Ал Манастын жоо кийими аколпокту күн тыным, түн уйку билбей 12 жыл жасайт. Ал «жок дегендин баарысы кайсыл учур болсо да жок дегизбей табылган» болжолсуз сарамжалдуу жан. Эпостогу кийинки эпизод Каныкейдин улам жаңы сапатын ачып, мурда сөз болгонду тереңдетип, кеңейтип олтурат да, анын келбетин ишенимдүү жана толук көрсөтөт. Алсак, «Көкөтөйдүн ашындагы» эпизоддо Каныкей өзгөчө кызматы менен жамы журтка белгилүү аял. Ошондон тартып ал Манастын айтканын жасаган жан болбостон, Манас анын айтканын аткаруучу. Анын кеңешин жалгыз эле Манас укпайт, ал өтө мерчемдүү иштерге бүткүл эл алдында батыл

катышууга акылуу. Эл алдында мындай бийик кадыр-баркка жетишине Каныкейдин чебер уздугу да көмөкчү. Манастын жана анын 40 чоросунун кийимин, зоот-чопкуттарын дайыма өзү тигет. Каныкей укмуш: «сыр бараң атса ок өтпөйт, табылгы жакса чок өтпөйт», «кыштын күнү суук өтпөйт, жайкы ысыкта тердетпейт», «жебенин огу өтпөгөн, найзанын учу тешпеген, айбалта мизи албаган» кийим.

Анын усталар менен уздарды башкарып иш жасатканы бөтөнчө бааланат. Эпосто, маселен, чоролор кийүүчү кандагайды жасоо процесси төмөндөгүчө сүрөттөлөт:

Кандагай тегин болгон жок,
Каныкей тегин койгон жок!

.....

Баштаганы бул шымды,
Так 12 жыл болду.
Анжияндын ары жагы,
Айым-Мүнсөк бери жагы,
Дандун баштын тоо теке,
Аң уулап адам көрбөгөн,
Сырты кара зоо теке,
Абыкени баш кылып,
60 мерген аткарып,
Териге залал кылдырбай,
Бир-бир көзгө аттырып.
Күндүн көзүн чалдырбай,
Кургатканын кундуйтуп,
Ар сандыкка каттырып.
Ашаткысын эринбей,
Аярлык менен Каныкей,
Жез челекке жаткырып.
Алма кабык алдырып,
Алты ай малма салдырып,
Анжияндын шагыл сарт
Боекчусун алдырып,
Катын бычып, кыз тигип,
Оймоктуудан кыз тигип,
Өнкөй уздар иштеген.
Кайыпбектин Арууке
90 кызга баш болуп,
9 күнү тиштеген.
Тиштегени билинбей,
Кандай түрлүү иш кылып,
Иштегени билинбей,
Карап көрсөн өлчөөсүн
Кайыгы көзгө илинбей,

Жымырата тиктирген,
Жылан боор бүктүргөн.
Кош кобулдап тиштеген,
Ичине буулум ичтеген.
Найза тийсе тешер деп,
Бышыктабай койгондо,
Мында да ишим бекер деп,
Болот эгеп ширеткен,
70 балбан бөкөгө
Жеке ушул шым каранды
Алым салып ийлеткен,
Боегун Каныш бийлеткен.
Сынамакка бул шымды,
Сыр бараң атсам ок өтпөйт,
Так үстүнө карандын,
Табылгы жаксам чок өтпөйт.
Бүктөөсүн адам таппаган,
Уздар көрүп мактаган.

Кыргыздын колу Бээжинге «Чоң казатка» жөнөрдө Каныкей жоокерлердин баарына жортуулга кийүүчү, ысылуу-суукка ыңгайлуу кийим тартуулайт. Андан тышкары ок-дары салынган куржун, курал-жарак жана ат жабдыктарын тапшырат.

Каныкей жоокерлерге курал-жарак, жоо кийимдерин эле бербестен, сапарда зарыл болуучу гүлазык менен да жабдыйт. Бул касиеттүү гүлазыктан сууга бир чымчым салсаң бир жоокер тойгудай тамак болот, ал суусунунду да кандырат, «ооруган жериң басылат, умачтай көзүң ачылат», күчүнө күч кошот. Каныкейдин сарамжалы бүткүл элге пайдалуу, ал жеке эринин эле эмес, чоролордун да камын жейт.

Ошол катаал, ал турсун ташбоор замандын шарттарында Каныкей адамкерчиликтүү мээрмандыгы менен да бөлүнүп көрүнүп турат. Ал ар кайсы жактан чогулган 40 чоронун, дегеле жамы кыргыз элинин энеси болуп калды.

Эпосто Каныкей ар кайсы уруунун өкүлдөрүн бир үйбүлөгө бириктирет. Ошол доор үчүн бул өтө улуу иш болгон. Бул анын терең акылын, даанышмандыгын, адилет жана адамкерчилигин, өтө кылдат саясатчы экендигин көрсөтүп турат. Ал Манастын энеси Чыйырдыга өтө назик мамиле жасайт — бул анын бийик адамкерчилигинин күбөсү. Чыйырдыга жасаган урмат Каныкейдин жеке сапаты эле эмес, анда улууну урматтоо, ата-энени сыйлоо, алсыздарга карашуу ж.б.у.с. элдик түшүнүктөр камтылган.

Эпосто адамкерчилик жана гуманизм каармандарды баалоонун критерийи катары кызмат кылат. Эпостун каармандары оң жана терс болуп бөлүнүшөт. Мээрман, акниет, аруу, агедил Каныкейдин образы эпостогу каардуу, мерес, арамза, карөзгөй персонаждарга карама каршы коюлат.

Каныкейдин бардык асыл сапаттары терең акылы менен шайкеш. Анын ар бир жасаган аракети даанышмандыктын, зиректиктин натыйжасы. Баатырдын акылдуу, берилген жана камкор аялы эпостун аягында элдик даанышмандын даражасына жетет. Анын акылына Кошой, Бакай сыяктуу акылман карыялар да баа беришип, Каныкейдин акылына, кеп-кеңешине баш ийишет. Чынында эле ал акылынын тереңдиги, алысты көрө билгендиги жагынан баёо, алакөөдөн Манастан эле эмес, даанышмандыктын жана адилетчиликтин идеалы болгон Бакайдан да кыйла жогору турат. Элдин генийинин эпосто аялга берген баасы мына ушундай.

Каныкей — элдин, ханзада Семетейдин энеси

Бозала туйгун болпонум
Боз карчыга чолпонум.
Өлчөп чачым өргөнүм
Өлөрүмдө көргөнүм.
Бир көрөргө түнүм бар,
Жалгызым аман болсо деп
Бир кудайга кылдым зар.

Бечара Каныкейдин ийининен үч оордук ныгыра басып турду. Ал Манасты күтүп куса болду, бул азаптуу оордук эле. Ал эл башкарды, хандын ордуна хан болуп эл башкаруу — бул да оор иш эле. Ал төрөтү жакындап, бала күтүп жаткан — бул жагымдуу оордук болчу.

Кыргыздар чоң казатка аттанганда курсактагы балага эки ай болгон. Андан бери жарым жыл өттү. Каныкей аскерлердин кайтып келишин чыдамсыздык менен күтүп жатты; алардын тагдыры эмне болду, Манас да жок, ушинтип баласынын кыйкырып түшкөнүнүн укпай калабы?

Мына ушундай ойлор анын санаасын санга бөлүп, түн уйкусун алды.

Бетиндеги бырыштары ага алдыдагы келечеги кайгылуу болорун билдиргендигиненби, же карындагы баласы жарык дүйнөгө чыккысы келип жаткандыгынанбы, айтор Каныкейдин көзү караңгылап кетти. Ал карылыгы жеткен кайыненесин жана 40 курбусун чакырды да, мындай деди:

— Менин жанымда болгула, сыягы мезгилим келди көрүнөт.

Кубанганынан жашара түшкөн Чыйырды үйдө жаткан Жапка чуркап кирди да:

— Көзүбүздүн кареги, акылдуу туулган Каныкей бизди неберелүү кылам дейт. Кадырлуу карыялар тойго камынышсын, анткени алдыда улуу иш — Каныкей калк энеси болгону турат, — деп кыйкырды.

Чыйырдынын бул сөзү үйдөн үйгө тарады, кабар Каныкейдин өргөөсүнө жеткенде, анда эбак аялдар жаңы перзент качан жер

жанырта кыйкырып жарык дүйнөгө келет дешип топурап калышыптыр. Бардыгынын оозунда: «элдин энеси» деген эки сөз турду, анткени ушундан баштап кыргыздар акылман Каныкейди «эл энеси» деп атай башташты.

«Ишимди менин ким улайт, изимди менин ким басат? Мен кум жыйып жүрүп таш кылдым, курама жыйып эл кылдым. Эми ташым кайра кумга айланабы, элимди башкараар туяксыз каламбы?» Манас мына ушуларды ойлонду, бирок Каныкейдин көңүлүн оорутпайын деп айткан эмес.

Каныкейдин Ак өргөсүндө тымтырс. Бир маалда түн ортосу ченде кыйкырык чыкты. Ал коркунучтун, же эти ооругандыктын, же жардамга чакыргандыктын кыйкырыгы эмес болчу. Ал таңкалгандык менен кубанычтын кыйкырыгы болчу.

Минтип жарык дүйнөгө жаны келген жана кайгы деген эмне экенин билбеген перзент гана кыйкырмак.

— Өйдө бол!—деди Чыйырды чалына. — Сүйүнчү! Кудай берди, Каныкей бизге тукум алып келди!..

Жакып баланы колуна алды. Эркек! Чоң атасынын эпсиз колуна барганда бала баркырап ыйлап коё берди. Балага кошулуп Жакып ыйлады, экөө тең — карыя менен ымыркай — кубанычтан ыйлашты. Жакып баланы Чыйырдыга карматып, эки алаканын жайып, бата берди:

— Канаттуудан шумкар бол, карабайыр тулпар бол, терек болсоң чынар бол, адам болсоң мунар бол! Аз элине чеп болгун, үмүт болгун, эс болгун! Найзага таккан желек бол, кыргызына керек бол! Атың Семетей болсун — о-оомийин!

Эртеси Манас уулдуу болгонун, Жакып асан чакырып, атын Семетей койгонун элдин баары билди.

Каныкей эне болду, анын аты ыйык, сүтүнүн өзгөчө касиети бар. Каныкей эне эле эмес, элдик баатырды тарбиялап өстүрүүчү нускоочу. Элдик баатырды чонойтуп, ага туура тарбия берүү — жооптуу иш. Манас өлөр алдында бул милдетти эл алдында Каныкейге тапшырып кеткен жана баланы алып, төркүнүнө кетүүнү буюрган. Манас өзүнө берилген жан жолдоштору менен бирге душмандын колуна каза болгондо Каныкей кайгы тартып, кан ичти.

Калың эл жолбашчысы менен коштошуп жаткандагы арман-кошогунда Каныкей баатыры өлгөндөгү жеке керт башынын эле кайгысын айтпайт, ал Манастын элге кылган кызматына баа берет да, ага-туугандарын айкөлдүн ишин андан ары улантууга, кыргыздын биримдүүлүгүн сактап, аны кас душманга кабылбоого чакырат:

Баягы каралуу катын Каныкей,

Айлана басып сабылып.

«Уулдар» деп ошондо

Алты арамга жалынып:

«Сенин байлап жаткан белиң жок, уул-ай!

Сенин белесте турган шерин жок, уул-ай!
Белгилүү Манас өлгөндө,
Уул-ай, өрт өчкөндөй болбогун!
Береки кыйырда турган душман көп,
Уул-ай, ошонун жайын ойлогун!»

Эл малын багып, аштыгын айдап, бейпил, бейкут турмушта жашашы үчүн Манаска окшогон баатыр керек деп ойлоду Каныкей. Ал калган өмүрүнүн баарын уулун аман асырап, атасынын ордун баскан татыктуу уул кылып тарбиялоого жумшады. Жесир калган Каныкей өзүнүн эмки милдетин мына ушундан көрдү.

Бирок кайгыны акыл жеңди — Каныкей калк башына турду.

Ал Манасты барыдан мурда элдин тиреги, жолбашчысы деп билген, ошондуктан кан жуткурган кайгыны жеңип, элдин эртеңкиси жөнүндө ойлоого күч тапты. Душмандары сөөгүн кордобосун деп Манасты ал жашырып көмдү, баатырга күмбөз тургузду, элдин жана анын баатырларынын ынтымагын сактоого аракеттенди.

Эзелтен келаткан салт боюнча Жакыптын батасын алуу менен Манастын бир туугандары Каныкейди алардын бирине тийүүнү талап кылышты. Манастын туугандарынын мындай акылсыз ишин Каныкей баатырдын арбагын сыйлабагандык деп түшүндү да, төркүнүнө качууга мажбур болду. Ал келечектеги кыргыздын ханы Семетейди тарбиялап өстүрүп, ал он экиге чыкканда Манастын мекенине, өз элине алпарышы керек. Атасы Манастын ыйык ишин улантуучу Семетейдин келечеги үчүн Каныкей ар кандай кыйынчылыктарды тартат. Эпостун идеясы боюнча бул — элге кызмат кылуунун, эл иши үчүн күрөшүүнүн үлгүсү.

Семетей он эки жашка толгондо, ойлонор кези болгондо, анын көңүлүн даңазалуу ата-бабасына бөлүү үчүн Каныкей төлгө кылып, Тайторуну чапмак болот. Чыныгы ата-теги ким экенин али билбеген жана өзүн Ысмайылдын (Каныкейдин иниси) уулумун деп жүргөн Семетей, «атасынын» буйругу менен Тайторунун чыгып келишине жолто болушу жана аттын ээсин — «эжесин» — өлтүрүүгө тийиш. Каныкей кереметинде бул буйрукту билет. Айласы кетип, көзүнөн жашы салаалайт, ичимен чыккан баламан өлөмбү деп арман кылат:

Каскалдак деген кайран куш,
Кайрылып келбейт талаадан.
Ат чабам деп мен бейбак,
Ушинтип өлмөк экемин,
Ичимден чыккан баладан...

Уулуна болгон энелик мээрим, сүйүүсү, сыймыктануусу, мактангычы төмөнкү ырдан көрүнөт.

Бозала туйгун болпонум,
Боз карчыга чолпонум...

Уулуна болгон энелик мээриминен кубат алып, Каныкей көңүлү жайланып, жашын сүртөт да: эгер Тайтору байгеден чыгып келбесе, Семетейдин колуна өлгүчө өз жанымды өзүм кыяйын деп чечим кылат. Кайратын боюна жыйып, Манастын арбагына сыйынып, төлгө кылып чаап атканын айтып, чыгып келе көр деп Тайторуна жалынат. Тайтору, чындап канат бүткөнсүп, биринчи келет. Атчабыштан кийин Каныкей Семетейге шашпай башынан аягына чейин баарын: атасы айкөл Манаска жар болгонуна тартып, Букарга качып келгенине чейин, уулун аман алып калуу үчүн Ысмайылга асыроого бергенин, Манастын керээзин айтып берет. Ошентип эненин сабырдуу жүрөгү уулун кайрадан табат, аны менен кошо Мекенин жана элин табат.

Эне-бала темасы аркылуу эпосто Каныкейдин образы жалпы элдик даназага чейин көтөрүлөт. Уулун атамекенинен алыста тарбиялап өстүрүү менен ал анын канына атамекенине, эл-жерге болгон сүйүүнү сиңирет. Ансыз элдин уулу, анын жолбашчысы болмокпу. Каныкейдин Семетейге Таласты сүрөттөп айтып бергени эч качан эл-жерге, мекенге болгон сезимдин тереңдигин жана бийиктигин жоготпойт.

Жылгындуу Кенкол, кең Талас,
Жаткан экен жайкалып,
Жердеген адам тунбайбы,
Жер соорусу турбайбы.
Өлкө түзүн караса,
Токою бар, талы бар,
Ал токойдун ичинде,
Жан бүткөндүн баары бар...
Өзөнчөдөн бөлүнүп,
Өзүнчө аккан булагы,
Ай жаныбар кең Талас,
Бейиштен артык сыягы.
Кеңирсиген кен Талас
Кабылан Манас турагы.

Атамекенге болгон бул сезим Манастын осуятын аягына чейин тутунган жана бардык кыйынчылыктарды жеңүүгө күч тапкан Каныкейдин жандүйнөсүнөн кайнап чыккан болчу.

Каныкейдин энелик жанаябастыгынын, жубайынын идеалдарына берилгендигинин аркасында эпикалык жомокто кыргыз эли кайрадан татыктуу жолбашчыга, улуу баатырдын ишин жана өрнөгүн улантуучу Семетейге ээ болот. Эпос аял-энени данктап ырдоо менен элдин түшүнүгүндө энелик жана коомдук милдет гармониялык биримдикке ээ болгон Каныкейдин улуу образын түздү жана ал образ кылымдар бою жышылып олтуруп, «Эл Энеси Каныкей» деген кыска жана нуска эпикалык формулага сыйып калган.

АЙЖАМАЛДУУ АЙЧҮРӨК

«Манас» эпосунда Айчүрөк Семетей баатырдын колуктусу, анан жубайы, Сейтектин энеси. Манас өлөргө жакын жаны төрөлгөн Семетейге Айчүрөктү кудалап койгон.

Айчүрөк – Үргөнчтүн башкаруучусу, Оогандын ханы Акунхандын кызы. Айчүрөк адамдан туулбагандыгын, Акунхан аны ымыркай чагында талаадан таап алгандыгын манасчы С.Каралаев баса көрсөтөт:

Белендинин белинен
Пери ойногон жеринен.
Берен Акун көйкашка
Сексен балбан кошчу алып,
Ууга барган жеринен,
Таап алган Чүрөк деп,
Кээ бир адам кеп айтат
Перинин кызы Чүрөк деп.

«Перинин кызы Айчүрөк» анын элин баскынчылардан коргой турган өзүнө татыктуу эр издеп, аккуу кебин кийинип, кырды кыдырып, сырды сыдырып, «булуттуу көктүн астынан, муундуу чөптүн үстүнөн» учуп жүрүп, баатырлардын баарын сындайт. Ошондо анын купулуна кудалап койгон Семетей гана толот.

Бирок андан Семетейдин кабары жок. Баралына толгондо ал Толтой баатырдын колуктусу Чачыкейди бузуп алат. Ыза болгон Толтой өч алуучу учурду чыдамсыздык менен күтүп жүрөт. Семетейге каршы ачык чыгуудан коркуп, ал Чынкожо деген феодал менен биригип, Айчүрөктүн мекенине кол салат. Сарайда дүрбөлөн.

Тайманбастан Чынкожо
Дүмөктү мыктап салды эми,
Чалгынды мыктап чалды эми,
Жайлоого чыккан мал койбой,
Жалпы тийип алды эми.
Күрүчүн атка жем кылып,
Алты сан элин дем кылып,
Камап жатып калды эми.

Айчүрөк баарынан катуу чочуйт, ал курбулары менен атасы Акунхандан жардам сурайт. «Кантип аман каламын?» дейт ал капалуу.

Толтой менен Чыңкожо нөкөрлөрү менен Акунхандын аксарайын курчап алат да, шарт коёт: «Айчүрөктү Толтойго бересиң, бербесең чаап алабыз элинди, сындырабыз белинди» дейт.

Болуп жаткандардын баарын Айчүрөк жүрөгү сыздап көрүп турат. Ал бир азга гана олжу-солжу болот да, анан чечим кабыл алат. Акунханга мындай дейт:

Алам десе барамын, ата
Элимди сактап каламын, ата!

Акунхандын макул болбоско аргасы жок. Бирок Айчүрөк Семетейди күтөт. Ал жылмайып келип, Чыңкожонун кылычын кынына салат да, Толтойго тийүүгө убадасын берет. Бирок нике тойду кырк күнгө чейин токтото турууну суранат. Кызынын көзкарашынан Акунхан Айчүрөк бир амал ойлоп тапканын сезет.

Айчүрөктүн кырк амал
Кайсынысын билебиз?
Караса көзү каардуу
Айтса сөзү заардуу...

Ушул мезгил ичинде Айчүрөк Семетейди таап, андан жардам суроого үмүттөнөт. Ошентип сүйгөн баатырына берилген Айчүрөк, аккуу кебин кийип, кыргыздардын өлкөсүнө жөнөйт.

Акунхандын Айчүрөк
Ааламга салар чоң дүмөк.
Аккуу кебин жамынып,
Канатын күнгө каккылап,
Куйругун кумга чапкылап,
Ак куурай башын сыдырып,
Ай ааламды кыдырып...

Айчүрөк Семетейге жолуга албай калат, анын жолун заарлуу жана карамүртөз Чачыкей торойт. Айчүрөк Чачыкейге күнүлөш экенин билбестен андан колдоо сурайт. Бирок анын акниеттен кайрылуусун Чачыкей кадимки ичтарлык менен кабылдайт. Ошондо Айчүрөктүн алпейимдиги каардуу жек көрүүчүлүккө айланат. Аккуу — Айчүрөк ага салынган Акшумкарды алып, «акыры артынан издеп келээрсиң» деген ой менен кетет.

Акшумкарды Айчүрөк алып кеткендигин билгенде Семетейдин кара жини кармады. Ал Акунхандын шаарынын ташталканын чыгарып, Айчүрөктү туткундап алууга сөз берип, күпүлдөйт. Би-

рок Манасты бардык жортуулдарында узатып жүргөн жана дайыма ишенимдүү кеңешчиси болгон аксакал Бакай карыя, акылы тунук олуя Манас Семетейди Айчүрөккө кудалап койгондугун айтат. Ошондо Семетей аң-таң калат. Ал дароо Акунхандын шаарына аттанат, бирок мурдагыдай чаап алуу үчүн эмес, күйөөлөгөн күйөө бала катары жана Айчүрөктүн мекенин коргоочу катары аттанат.

Семетей Акунхандын аксарайына асемдүү үртүк жабылган, ат жабдыгы алтын менен күмүштөн жасалган санжыргалуу акбоз буудан минип кирип барат. Ал Айчүрөктүн сулуулугуна суктанып, таң калат.

Акундун кызы Айчүрөк
Бадана кийип балкылдап,
Басып чыкты жаркылдап.
Акундун кызы Чүрөктүн,
Айдай бети көрүнүп,
Бели кындай, бети айдай,
Белгилүү сулуу түгөнгүр
Алкымы аппак көрүнүп,
Сүлөөсүндөй көрүнүп,
Сүйлөөгө сөздөн эринип,
Шекерди көр, сөзүн көр
Чолпонду көр, көзүн көр,
Кара жерге кан тамса,
Кардан аппак этин көр,
Кар үстүнө кан тамса,
Канды көр да, бетин көр.
Жибекти көр, чачын көр,
Алманы көр, башын көр.
Эрдинин үстү жагында
Түйрүгүрөөк жери бар,
Түгөнгөн Чүрөк бейбактын,
Кай жеринде кеми бар.

Кыз оюн, той-тамаша, нике тоюнунун шаан-шөкөтү. Манасчы баатырларды данктап ырдап турат:

Айдай сулуу Айчүрөк
Элин сактап калыптыр!
Семетей баатыр душманга
Калайманды салыптыр...
Айкөлдүн уулу эр Семен,
Айчүрөктү алыптыр,
Тамашага батыптыр...

Семетейге баргандан кийин Айчүрөк коомдук ишке активдүү катышат. Анын акылы терең, пейили кенен. Семетей Коңурбайдан атасынын өчүн алмакка душманын карай аттанарда, Айчүрөк башка аялдар менен бирге зоот-чопкут, жоокер кийимдерин, гүлазык, дары-дармек даярдайт.

Айлакер жана коркунучтуу Коңурбайды жеңгенден кийин, Семетей Таласка кайтат. Ичитар, көрө албаган Кыяз менен кармашта Семетей чыккынчылыктын курманы болот. Саткындар бийликти тартып алышат. Кыязхан Айчүрөктү зордоп алып кетип, буту-колуна кишен салат, анын тагдырын Каныкей менен Бакай да бөлүшөт.

Кыязхандын өлкөсүндө Семетейдин уулу Сейтек төрөлөт. Айчүрөк өзүнүн сыйкырдуу күчү менен амалданып жатып, баласын өлүмдөн алып калат.

Акылман тууган Айчүрөк,
Касиеттүү бейтаалай.
Керемети бирдалай.
Кең көйнөктүү зайыптан,
Артыла чыккан жан экен.
Перизаада бейбактын
Тилинде мөөрү бар экен...
Учканын жума күн билген,
Жүргөнүн кадыр түн билген.
Ырандуу түздү жайлаган
Көз боочулап дубалап,
Адамдын көзүн байлаган.
Адамга бүткөн акылдан,
Кылдай неме калбаган.
Каргышы жаман, заары күч,
Каргаганды кылат түз...
Тегин дебе Чүрөктү
Деги балаа дүмөктүү.

«Манас» эпосунда Айчүрөктүн образы көп жагынан Каныкейдин образын кайталап турат, ал турсун көп жагынан андан ашып түшөт. Зарыл учурда ал аккууга айланып, кубулуп кетет. Бул аккууга айлануучу мифтик мотив эң байыркы бутпарастык түшүнүктөрдү билдирип, Айчүрөктүн асмандагы периден келип чыкканын каңкуулап турат.

Каныкей менен **Айчүрөк** — аял идеалынын — берилгендиктин, ишенимдин, акылмандыктын жетилип бүткөн эпикалык бирдиктүү образы.

КЫЗ САЙКАЛ — БААТЫР КЫЗ

Кыргыз элине Кетментөбө өрөөнүнөн чыккан каарман жоокер аял, Рыскулбек Нарботоев деген манаптын аялы Сайкалдын ысмы кеңири белгилүү. Уруулаштары кыйын абалга туш болгон кезде, эркектин зоот-чопкутун кийип, жоо жарактарын байланып, жарадар болгон күйөөсүн туткундоого келген баскынчыларга сокку уруу үчүн отрядды жетектеген. Манап Рыскулбек Нарботоев башында турган он миң түтүн саяк уруусу 1864-жылы Россиянын курамына кирген.

Кыргыз элинде эркек бала көрбөй, кыздуу болушкан үйбүлөдө Кыз Сайкалдай, Жаңыл Мырзадай баатыр болуп, элдин намысына жарап, чекте турсун, — эркек баланын ордун бассын деп кыздардын атын Сайкал, Жаңыл коюшчу. Эс тарта баштагандан аларды эркекче тарбиялап, баатыр кыздардын эрдигин кулактарына кумдай куюп өстүрүшчү. Ошентип кыздар чоң таалим алып бой жетишчү. Рыскулбектин зайыбы Сайкалдын мисалы буга жандуу күбө жана ал жалгыз эмес.

“Манас” эпосунда баатыр кыз Сайкал — калмак ханынын кызы, Манастын жортуулдарынын биринде ага кошулуп кеткен Текес хандын небереси. Жашынан жоокерчиликке тарбияланган Сайкал урушта эрдиги жана шамдагайлыгы жагынан көп баатырдан калышчу эмес.

Манасчы Сагынбай Орозбаков Сайкалды мындайча сыпаттайт:

Тал чыбыктай ийилген,
Эркекче кийим кийинген.
Акак тиштүү, кыйгач каш,
Жазы маңдай, түймө чач.
Ак, кызылы бөлүнгөн,
Айнектей көзү көрүнгөн.
Нурдуу кызыл бети бар,
Уздан апшак эти бар,
Короз моюн, кобул кол,
Атанын сонун сулуу бол!
Талабы журттан бөлүнгөн,
Жуткан кызыл кымызы,
Тамагынан көрүнгөн.

17 жашар Кыз Сайкал эр жүрөк, балбан билек болгон. Ал Манас менен жекеге тайманбай чыгат.

Он жетиде жашы бар,
Башында түйүм чачы бар.
Сарыбуурул аты бар,
Сайкал чыкты каркы бар.
Беттешкенди мерт кылып,
Кетсем деген дарты бар.
Арстан Манас баатыры,
Атка камчы салганы,
Астын тосуп Сайкалдын,
Качырып Манас барганы.
Карап көрсө кыз экен,
Как сулуунун өзү экен.

С. Орозбаковдун вариантында тойдо Сайкал эр сайышка чыгып, Манасты жарадар кылат. Ошондо Чубак жетип барып, кыздын атын башка чаап жиберип (оюндун эрежесин бузуп, токтотуу үчүн), эр сайышты токтотууга калыстарды мажбурлайт. Сайкал эр сайышты улантуудан баш тартат, калмактар Манаска ат тартуулап кутулушат.

Бирок Саякбай Каралаевдин вариантында Сайкал Манас экөө эки ирет беттешет. Биринчи жолку кармашта Сайкал Манасты жеңет, Манас качып кутулат. Экинчи жолку беттешүүдө Манас жеңет жана Сайкалды мага тий дейт. Сайкал макул болбойт, анткени каргышы ката кетпеген Каныкейден коркорун айтат. Кокус ал Манаска бир нерседен улам таарынып калса, оозуна кайткыс катуу каргыш алып коёт, дейт баатыр кыз. Сайкал Манаска тигил дүйнөдө жар болууга убада берет.

Ошентип Сайкал Манастын эң жакын жанжолдошу болуп калат. Акылдуу, кайраттуу эр жүрөк Кыз Сайкал аялдарга адилетсиз мамилеге, патриархатка, эркектердин аялдарга чексиз бийлигине каршы чыгат. Ал дайыма өз уруусунун, өз жеринин таламын талашууга тикесинен тик турат.

“Манас” эпосунда Кыз Сайкалдын образы ар кайсы вариантта ар кандай. Бир вариантта ал калмактын баатыры болуп, Манас менен эр сайышка чыкса, дагы бир вариантта кыргыздар тарапта болуп, кытай, калмакка каршы чыгат. Бирок бир нерсе айныксыз: кайсы гана вариантта болбосун Сайкал кайсы бир элдин жерине, малына көз арткан баскынчы эмес, эл намысын коргогон, адилеттик жана актык үчүн, аял намысы үчүн жанын аябаган баатыр кыз. Анын образы — эпостордогу бардык элдик баатырларды мүнөздөгөн классикалык салттуу образ. Ал сулуу да, адилет да, ашкере баатыр да, балбан да. Мына ошол үчүн анын образы кыргыз элинин аң-сезимине өз улуттук баатыры катары, аялзатынын идеал образы катары сиңип калган, ошон үчүн кыргыздар тээ атамзамандан бери кыздарынын атын Сайкалдай баатыр, сулуу, акылдуу болсун дешип, Сайкал коюп келишкен. Анын ысмы ушул

азыр да архаикалык деп эсептелбей, эл арасында өтө аздектелген Каныкей, Айчүрөк, Чачыкей, Зулайка (“Кожожаштагы”) ж. б. эпикалык ысымдар менен бирге кыздарга коюлуп келатат.

Манасчы О. Урманбетовдун вариантындагы Кыз Сайкалдын өзгөчөлөнгөн образын келтирип көрөлү.

... Мына ошондо Сайкалдын,
Он жетиде чагы экен.
Он эки мүчө тең болуп,
Толуп турган чагы экен.
Олондой болгон кара чач
Кежигеге түйүптүр.
Эр көркүнө келтирип,
Башына туулга кийиптир.
Жети кабат болот соот
Төшкө тагып чарайна,
Жанына кылыч илиптир.
... Ортого Сайкал чыкканда,
Турганда көөнү бөлүнүп,
Айбаты башка адамдан
Жаш жолборстой көрүнүп,
Сулуулугу келишкен,
Бетинен нуру төгүлүп.
Ак кандагай, сайма шым,
Багелеги саймалуу.
Кара жаак булдурсун,
Канжыгада байлануу.
Белине кемер жарашып,
Бек олтуруп Буурулга,
Кыз Сайкал турат шаңданып.
Кыргызга намыс талашып.
Көргөн жерден чур деди
Кытай, калмак элдери,
Тура калып карашып.
Тулку бою башкача
Ким болду деп самашып.
Кыйлалары танданып,
Акылдан турду адашып.
Ал аңгыча айтылды,
Карача кандын кызы деп,
Сайкал деген ушу деп.
Кызга карай ошондо
Айтылып жатты кыйла кеп.
Адамга айтпай Карача
Багып жүргөн экен деп.
Эч бир жанга көргөзбөй,

Эч адамга билгизбей
Катып жүргөн экен деп.
Кое бермек болушту
Кежир менен Сайкалды.
Эки шердин ошондо
Беттешкен жерин айталы.
Кежир бекер эр эмес,
А да карап турбады.
Жекеге минип чыгыптыр,
Майданкөк деген бууданды.
Беттешүүгө кыз менен
Беленденип турганы.
Сазаншаң элдин тунугу,
Кытайлардын ичинен
Менмин деген улугу.
Найзакер беттеп чыкпаган,
Жоо дегенде элирип,
Найзасын канга чыктаган.
Кыттай калмак төрөсү,
Коштоп келип Кежирди
Кое берген кезеги.
Ондой кармап найзасын,
“Заруундап” ураан чакырып.
Каарланып бакырып,
Алдындагы Майданкөк
Куландай кулак жапырып.
Аркасында айдар чач,
Чубалып жерге чачылып.
Карача кандын Кыз Сайкал,
Буурулду минип булкунтуп,
Атырылтып жулкунтуп.
А да жөнөп калды эле...
Бала жолборс Кыз Сайкал,
Найза кармап барышы.
Мурункудан азыраак
Сырын алган Кыз Сайкал,
Аты менен Кежирдин
Ыгын алган Кыз Сайкал.
Баштагыдан кичине
Озо кармап найзаны
Узунураак имерип
Созо кармап найзаны.
Кекиртектин өзүнө
Тозо кармап найзаны.
Көз ирмебей бат сайып,

Көздөгөн жерге так сайып,
Тоголотту Кежирди.

Ошентип Кыз Сайкалдын атагы ар кимдин оозунан кетпей, олтурган жерде кеп болуп, кыйла жерге тарады. Ошол күндөн баштап, ордо аскерине Кыз Сайкал башчы болуп, бардыгы анын сөзүн угуп, көзүн карап, ар акылына көнүп, өзүлөрүнө чыныгы жолбашчы кылып алды, деп аяктайт манасчы Кыз Сайкал жөнүндө баянын.

Эр жүрөк, балбан билек Сайкал эл эсинде баатыр кыз болуп сакталган.

ЭР ЖҮРӨК ЖАҢЫЛ МЫРЗА

Кыргыз элинин уламышында баатыр кыз Жаңыл мырзанын Түлкү баатырга ашык болуп калгандыгы жөнүндө узун сабак сөз айтылат. Жаңыл мырза Кыргызстандын чыгышындагы Кытай менен чектеш Какшаал жерин мекендеген кыргыз элинин нойгут уруусунун башчысы болгон. Жаңыл баатырдыгы башынан ашкан, кара күчү жана жоокердик илекордугу эркектерден ашса ашкан, бирок калышпаган, майдан талаасында эч кимден жеңилбеген, ошондуктан Жаңыл мырза аталган, эр жүрөк кыз болгон. Ал өз керт башынын бактысынан элинин эркиндигин жана баатырдын арнамысын жогору койгон, өз милдетин аткарууну ыйык көргөн.

Бирок феодалдар аялзатын төмөн санашкан. Баатыр кыз мына ошолордун көрө албастыгы жана караниеттиги менен күрөштө курман болот.

Жаңыл мырзага байланыштуу окуялардын баарынын тарыхый чындыгы бар. Кыргызстанда Жаңыл менен Түлкүнүн бейити сакталган.

XVII кылымдагы уламыш үч кылымдан кийин Кыргыз ССРинин эл акыны Тенти Адышеванын «Жаңыл мырза» поэмасынын негизин түздү.

Жаңыл мырза эл камы дегенде түн уйкусун билбеген акылман жолбашчы катары даңкталат. Элдик уламыш боюнча Какшаал жеринде кыргыз урууларынын башчысынын бири узак убакыт бала көрбөйт. Акыры жүрүп ал кыздуу болот. Атын Жаңыл коюшат. Ал уруу аралык кагылышуулардын жана чет элдик баскынчылар менен күрөшүүнүн жылдары эле. Ал жоокер эр азаматтарды эле эмес, жоокер кыздарды да жараткан катаал мезгил болгон. Ата-эне мураскорго, ал эми уруу - колбашчыга муктаж болгондуктан, кызды эркекче өстүрүшкөн.

Кезинде,
Жаңыл мырза төрөлгөндө,
Кыз келип
Эр ордунда бөлөнгөндө.
Жанылып,
«Кыз артынан уул келсин!..» — деп,
Коюшкан атын жакшы жөрөлгөгө.
Анда да бүгүнкүдөй хан атасы

Эчен күн төрдөн турбай жатып калган.
«Тукумсуз өтөт деген ушубу» — деп,
Кайгынын тереңине батып калган...
Даам татпай койгондугун угуп ханша,
Колуна чөйчөк алып басып барган.
«Дүйнөдө туяк көрбөй өткөндөр көп,
Кыз деле тукум го», - деп көңүлүн алган...
Хан ата калың элин жыйып алып,
Ханшанын кадыр-көөнүн кыйбагандан,
Элине жар чакыртты эрте туруп,
Сооротуп өз жүрөгүн ыйлагандан
— Кыз эмес, Жаңыл мырза туулду бизге,
Эр кийимин кийгиземин эрке багып.
Кимде ким кыз атаса Жаңылымды,
Күнөөлөйм суроосу жок башын алып!..
Ушинтип Жаңыл кыздын хан атасы,
Табигый жаралышка согуш ачкан.
Эркелеп, Жаңыл мырза эркин өсүп,
Аралап тоо-токойду,
Жаасын тарткан...

Жаңыл абдан сулуу болчу. Ага нечен эр азаматтар жуучу жиберип-
кен. Ал жоокерчилик, мергенчилик өнөрдү да мыкты билчү. Ал ит
агытып, куш салып, жаа тартканда мээлегенин жаза кетирген эмес.

Сулуу кызга
Бойго жеткен гүл сымак.
Жуучу келбей,
Хан атадан кол сурап.
Эмнегедир багындырып алмакка,
Баатыр келчү
Кара түмөн
Кол курап.
Ишенбесең Капчыгайдан сурагын,
Жоо чубаган каратаман жол турат...
Кулдук уруп
Куда түшпөй Жаңылга,
Жигит келчү,
Жылкы тийип аралап.
Бейкут жаткан жазыгы жок элине
Бүлүк салып, жаш жүрөгүн жаралап.
Мына ушинтип
«Күйөөчүлөп» келгенди,
Жаңыл турчу
Жаасын алып кубалап...

Тындыгы жана тайбастыгы, жаа тарткандан алдына адам салбагандыгы үчүн аны мырза атап коюшкан. Анын акылы менен сулуулугу, эрдиги менен назиктиги шайкеш келген, сейрек жаралган бир жан эле.

Анын атагы алыска кеткен, Жаңылды багынтсам дегенде нечен эр азаматтардын эки көзү төрт болгон. Бирок алардын тилегени ишке ашкан эмес. Баары баатыр кыздан женилишкен, ал турсун ажал табышкан. Жаңылдын купулуна жалгыз гана Түлкү баатыр толгон.

Кечээ болду,
Бир айылда кызык той,
Кыргыз, казак бардыгынан чогулду.
Кемегеде казан-казан эт кайнап,
Эчен ирик, эчен бээлер союлду.
О Чынарым,
Жалгыз өзүң билесиң,
Ушул күнгө мен сүйүүнү билбегем.
Канча жигит,
Хан балдары жүрсө да,
Эч бирөөнү мен көзүмө илбегем...
Кечээ көрдүм
Эр азамат Түлкүнү,
Келишимдүү, жарык маңдай, күлкүлүү.
өкүнөмүн кыз кийминде кылактап,
Турбаганга мен тагынып үкүнү...
Атта сындуу,
Жоого сүрдүү жигитти
Жакын жерден көрбөгөнмүн жамалын.
Эр намысы, эли сүйгөн баатырды,
Бир көрүүнү көңүлүмдө самадым...

Түлкү менен Жаңылдын биринчи жолугушуусу. Түлкү жанжигиттери менен Жаңылдын өргөөсүнө кирет да, менменсинип олтурбай коёт. Жаңыл мейманды сылык кабыл алат, бирок ошол эле учурда какшык менен суроо узатат: «Биздин үйгө камчыңызды сүйрөй киргениңиз кандай, жолоочум?»

Жаңылдын күтүүсүздөн берген курч суроосуна Түлкү алгач жооп таба албай кайсалай түшөт. Бирок анысын билдирбөө үчүн: «Мына менин сунган колум, көп созбой жообунду бер, жарым бол түбөлүккө ажырагыс» деп түз качырып кирет.

Баатырдын чечкиндүүлүгү кызга жагат. Ал макул болууга даяр. Анын колу баатырдын сунулган колуна коюлмакчы болот.

Бирок кызга Түлкү өтө эле менменсингендей, азыр макулдугун берүү намысын алдыргандай болуп сезилет. Опентип Жаңыл азырынча менин айылымда мейман болуңуз дегенчелик сыпайы жооп берет.

Түлкү баатыр кадамын оор таштап, кабагына кар жаап, үн-сөзсүз үйдөн чыгып кетет. Ошол замат ал жандап жүргөн жигитине колду жыйып, Жаңылдын айылына кол салууну буюрат.

Жаңыл Түлкүнү катуу жактырып калган эле, ал Түлкү менен махабаттын таттуу лаззатына батуу, бейкут жашоо жөнүндө кыялданат. Бирок анын бул таттуу кыялын Түлкү анын айылын чаап, жылкысын тийип кетти деген кабар одоно бузду. Жаңыл жоо жагагын шайланып, чапкынчылардын артынан түшөт.

Кабаарыңкы эриндери кыбырайт.
«Кош бол, сүйүү,
Кордоого мен чыдабайм!» —
Жаңыл мырза
Жаасын тарткан кобурайт.
О, шум дүйнө,
Шумдугуна карачы!
Окко учкандар
От жанында тыбырайт...

Көктөгү айдын көзүн атып салгандай,
Тунуп калды көрүнбөстөн айлана.
Жаңыл мырза өзүн атып салгандай,
Туруп калды көкүрөгүн карма...

Капалыкты кабагына илбеген,
Көздүн жашы эмне экенин билбеген,
Жаңыл кыздын төштөрүнө төгүлүп,
Агып жатты кирпичинен ирмеген.

Көп өтпөй баатырдын туугандары өч алышты. Жаңыл туткундалып, кордукка дуушарланды. Элдеги уламышка караганда, ал Калматай аттуу көкшүн чалга токол болду, бирок намыстуу баатыр кыз бул кордукка чыдабай, андан качып барып, Түлкүнүн бейитин кучактап, өз жанын өзү кыйды.

Атигин ай!
Алданып сен курдунбу?!
Же болбосо
«Мен турганда тынчтык жок,
Кетейин» — деп
Колго түшүп тындыңбы?!
Ансыз дагы ачкасы көп тогунан,
Айыл аралап
Азганы көп жогунан
Алсыз элин аргасынан айрылса
Ал тынчтыкты алат кимдин колунан?..
Тынуу кайда

Жаңыл баскан жолунда...
Жайдак атың,
Жарагын жок колунда...
Ашуу дабан,
Эми кыйын жол келет,
Жакшы күндөр
Калып кетти сонунда...

Жылдар өтүп тагдырына баш ийип,
Бала төрөп, эмчек берип сүт ийип,
Балкыйт дене энеликтин мээринде,
Балканактай уул менен кыз сүйүп.
Өйдө-төмөн өкүнүчтүү дүйнөдө,
Жаңыл жүрдү бирде өчүп, бир күйүп...

Жаңылдын колунан курман болгон баатырлардын урук-туугандары Жаңылдын сезими менен эсептешишкен жок. Бирок кол куушуруп, баш ийгенден бир нече жылдан кийин жолбашчы жана баатыр Жаңыл мырза дагы женишке жетти. Ачык кармашта ал туткундан кутулуп чыгат да, туулган жери Какшаалды көздөй жол тартат. Анын аялдык сезимин ойготкон эркектин өлүмүнөн кийин жашоо ага туткундагыдан оор болду. Ал бул кризистен кутулуп, турмушта өз жолун табууга далалат жасады. Бирок ар-намысына доо кеткен, кордуктун ызасын тарткан жылдар жана ал турсун эне болуу да аны турмуштун жаңы жолуна чыгара алган жок.

Көксөгөн эркиндиктин күчү женип,
Көрүшөт жери менен Жаңыл келип.
Жер турат, эли кайда?.. эмнеликтен
Кандайдыр бир ээнчилик көөнүн бөлүп...

Бозоруп топо жутуп, талаа турат,
Кулпуруп торко кийбей, чөбү куурап...
Жашылдуу жалгыз кайың көрүнгөнсүйт,
Качанкы калган тамда дубалы урап.

Жаш төгүп, Жаңыл барып бек кучактайт,
Көрсөк бейм
Мунун дагы сырын сурап...
Эркелеп, жел ойногон эски кайың,
Эмне үчүн ээн турасын,
Айтчы дайнын?..
Көөнөрүп көркү кеткен айланандын,
Өлбөстөй өкүм сүрүп турган жайың?..
Закымдап канаттуудай келе жатып,
Кайрылды мунга батып курган Жаңыл.

Туулган мекенине качып кетүү, өз элине, эркиндикке, мурдагы өзүнө жасаган зор умтулуу ага жол ачады. Туулуп-өскөн Какшаалына кайтып келип, Жаңыл мурдагы айылынын ордуна шамал улуган тапталган ээн талааны көрдү.

Тапталган талаа, качып-бозгон эл, опосуз эрдиктер, үйбүлөдөн ажыроо, анан Жаңыл мырзанын өлүмү. Эпикалык тарых мына ушинтип аяктайт.

Капырай кандай болот Жаңыл күнү?!
Аттанып Жаңыл мырза жолго түштү...
Көрүнбөй көзгө асман, жердин үстү...
Кайралап камчы салат Боз жоргого,
Кандай күч
Каакымдантып алып учту?!
Шамалдай бара жатып Жаңыл мырза
Закымдап көздөн кайым кете берди.
Кылымдар кыркалашып ээрчий карап,
Кыргыздар жомоктошуп келе берди.

II БАП

ХІХ КЫЛЫМДАГЫ КЫРГЫЗ
ЭЛИНИН АТАКТУУ КЫЗДАРЫ

ЖАРКЫНАЙЫМ

Кокон хандыгынын саясий турмушунда Шералы хандын аялы Жаркынайым маанилүү ролду ойногон.

Жаркынайым 1802-жылы саруу уруусунун бийинин бай үйбүлөсүндө туулган. Анын атасы Асперди датка тарыхта Ажибек датка деген ысым менен белгилүү Кокон жана Хива хандыктарынын белгилүү мамлекеттик ишмери болгон. Асперди датканын эки уулу жана Жаркынайым, Зыйнат деген эки кызы болгон.

Жаркынайымдын балалык чагы Талас өрөөнүнүн Карабуура дарыясынын жээгинде Коентокой деген жерде өткөн экен.

Атасы Асперди Меккеге ажылыкка барып кайткандан кийин Жаркынайымды өзүнүн жээни Шералыга күйөөгө берет. Алар үч уул жана кыздуу болушат.

1841-жылы Шералы Коконго хан болуп, такка отурат. Алайдан Алымбек датка аялы Курманжан менен куттуктоо үчүн атайын келишет.

Ушу жерден Курманжан Шералы хандын аялдары Жаркынайым жана Сонайым менен таанышат. Аларга Алайдан алып келген белегин тартуулайт. Дасторкон четинде зайыптар бири-бирин жакшылап билишет, ой-пикирлери келишип, жакын болуп калышат.

Курманжан Жаркынайымдын сулуулугуна, акылына жана таалим-тарбиясына, анын сый конокторду тосуудагы жайдарылыгына, адамды өзүнө тарткан сөзмөрдүгүнө суктанат.

Хандыктагы алдынкы аялдар менен Курманжандын байланышы түзүлдү, акырындап чыңдалды. Акылгөй, кыраакы Курманжан Алайга жөнөп жатып көзмө-көз өзүнчө сүйлөшүүнү каалаганын Жаркынайым баамдайт. Алар атайын конок тосчу ак өргөөдө көпкө сүйлөшүшөт. Курманжан өзүнүн кебин тээ алыстан баштайт.

Кыргыздардын бир уруу Түрк Атадан тараган тарыхынан баштап, алардын сырткы баскынчыларга каршы күрөштөрү жөнүндө айтып, кыргыз урууларынын чачырандылыгынан бирдиктүү кыргыз хандыгы жоктугун түшүндүрөт. Сөзүнүн соңунда Курманжан бийлик Шералы ханда болгондугуна байланыштуу абалдан пайдалануу керектигин баса белгилейт. Бул бийликти бекемдеп Шералы хандын кызыкчылыгын көздөө менен кыргыздардын биримдикке келүү зарылдыгын айтат. Ордодо ар кандай окуя болушу мүмкүн. Эгер жардамга муктаж болсоңор биз Алымбек датка ме-

нен жардамга келүүгө даярбыз, Алай бүт, Анжыян жана намангандык кыргыздар биз менен бирге болушат, — дейт Курманжан.

Хан бийлиги менен күчтүү, бек абалынын бектиги менен күчтүү, кыргыз элинде “Аял жакшы — эр жакшы” деп төгүн жерден айтылып калбаса керек. Башкысы, аялдар өзүбүз биздин элдин тынч, бейпил жашоосу үчүн бири-бирибизди колдойбуз деген бир чечимге келишет.

Эки аял бул сүйлөшүүлөрдү жашырын сыр кылып сактоону ылайык көрүшөт. Коштошордо бири-бирине акниетте болууга шерттешти. Коштошуп жатып Курманжан менен Жаркынайым күтүлбөгөн кырдаалдарда бири-бирине жардам берүү керек болсо чечкиндүү аракет жасоо үчүн саймалуу бет аарчыларын алмашышты.

Кийин Жаркынайымдын жардамы менен ордодогу болуп жаткан окуялар тууралуу Курманжан кабардар болуп турду. Ал Шералы хандын бийлигинин бекемделишине (анын уулу Кудаяр хан аркылуу) кыргыз урууларынын биримдиги үчүн көптөгөн иш-аракеттерди жасаган.

1845-жылы Оштогу козголоңду басуу учурунда кыпчактардын кол башчысы Мусулманкул тарабынан Алымбек даткага кол салуу даярдалып жаткандыгын Жаркынайым атайын чабармандан бетаарчыны берип билгизет. Ошентип Жаркынайым Алымбек датканы өлүмдөн аман алып калат. Бул Курманжандын аброюн абдан көтөрөт. Шералы хандын көзү өтүп, уулу Кудаяр бийликте турганда да Курманжан менен Жаркынайымдын байланышы үзүлбөй, кайра чыңалган.

Өзбек элинин окумуштуу тарыхчысы Р. Н. Набиевдин “Кокон хандыгынын тарыхы” китебинде: “Кудаярдын энеси Жаркынайым Кудаяр бийликтен кеткичекти аялзаты арасында гана эмес, жогорку чөйрөдө да аброю абдан жогору болгон. Ал мамлекеттик иштерге да аралашып, кеп-кеңеш, акылын ортого салып турган. Тактап айтканда, Кудаяр хан менен Касым миңбашыны чагымчылар душмандаштырып, Кудаяр Касымды өлүм жазасына буюрганда, Жаркынайым анын өкүмүн кайра өзгөртүүгө макулдаткан».

Кудаяр хандын туугандык сезими абдан күчтүү эле. Ал апасын ар дайым ардактап, бардык жактан баш ийип, ызаат менен мамиле кылчу. Жаркынайымды улгайып калганда “Хаким айым” деп аташчу, ал мурунку салт боюнча эски ордодогу кыргыз бозүйүндө жашаган. Апасынын жана таяэжесинин аброю абдан чоң таасир берген, себеби Кудаярдын бийлигинин алсызданышы апасынын жана эжесинин өлүмү менен байланыштуу болгон. Жаркынайым өзүнүн ордодогу туугандарын гана колдоп жардам бербестен, Таластагы төркүндөрүнө да жардамын тийгизген.

Бийлик үчүн күрөштү болтурбас үчүн Жаркынайым дайыма акылдуу кеңешин берип турган. Ошондуктан уулдары Кудаяр хан менен Султанмураттын ортосунда эч качан тирешүү болгон эмес.

Султанмурат өмүрүнүн акырына чейин Маргалаңдын акими болуп, ар дайым энесин эстеп, урматтаган.

Кокондогу “Кокон сарай” музейинин директору Яхахан Даабаев тарабынан баалуу материалдар жыйналып, анда Жаркынайымдын өз доорундагы алдынкы, билимдүү, адилет, акылдуу аялзаты болгондугу, мамлекеттик көптөгөн иштерди чечүүдө салымын кошо билгендиги белгиленген. Анын сөзү дайым чечүүчү болгон. Кудаярхан апасын абдан урматтап сүйгөн, ар күнү эртең менен апасына амандашып, апасынын кеп-кеңешин, көрсөтмөлөрүн алып турган.

1868-жылы Жаркынайым дүйнөдөн кайтат. Кудаярхан жана балдары аны акыркы сапарга сый-урмат менен узатышкан. Жаркынайым менен коштошууга Кокондун калкы эле эмес, башка шаар, айыл-кыштактардан да көп эл келишкен. Курманжан датка өзүнүн бардык балдары, жакын тууган-туушкандары менен келип, Жаркынайымды түбөлүктүү жайга ыйык салт менен узаткан. Жаркынайым жаңы Кокон сарайынын курулушуна өзүнүн чоң салымын кошкон.

Кудаярхан апасы өлгөндөн кийин анын урматына Кокондун борборуна ажайып кооз медресе салдырган, ал азыр да шаарды көркүнө чыгарып турат.

Советтик доордо Жаркынайымдын ысымын айтууга тыюу салынып келсе, Кыргызстан эгемендүү мамлекет деп жарыялангандан кийин анын аты кыргыз элинин тарыхында асыл, кымбат аялзат катары орун алды.

КУРМАНЖАН ДАТКА

Кыргыз элинин нечен кылымдарды камтыган тарыхына Курманжан датканын ысмы алтын тамгалар менен жазылып калды.

Борбордук Азияда, жана дегеле бүтүндөй Чыгыштын мусулман аялы каада-салтты аттап жана ата-энесинин эркине баш ийбей, эрин чанып баса бергени болуп көрбөгөн окуя. Ал көп өтпөй Алайдын даткасы Алымбекке турмушка чыгат, ал эми ал өлгөн соң, бийликти анын бир тууганына, же улуу уулуна бербестен, өз колуна алат.

Анан Букардын эмири Курманжанга «датка» (болжол менен «генерал-губернатор») наамын ыйгарат, ал эми Кокондун ханы паранжа жамынбаган, алайлык жоокер көчмөн кыргыздардын колунан бийликти тартып алган тоолук аялды өз хан сарайына чакырып кабыл алат, бул угуп-көрө элек иш эле.

Курманжан датка аялдардын таламдары менен укугун толугу менен капарга албаган патриархалдык-уруулук шарттарда мындай абалга жетишкен биринчи жана жападан-жалгыз аял болгон. Түштүк Кыргызстандын башында жарым кылымдан ашуун убакыт турган бул аялды сыйлаганчалык кыргыздар бир дагы жолбашчыны сыйлап көрүшкөн эмес. Курманжан датканын таасири эбегейсиз зор аймакта бекем орногон болчу. Ал «Алай ханшасы» деген атакка ээ болду. Анын акылы, жигери, адилетчилиги, даанышмандыгы бүтүндөй көчмөн кыргыздарга эле эмес, Санкт-Петербургуна, Финляндияга, Ооганстанга, Иранга, Кытайга чейин тараган.

Советтик мезгилде тарыхый адабиятта анын ысмын атоого тыюу салынган жана ал улуттук эгемендикке жеткенден кийин гана кыргыз элине жана дүйнөлүк тарыхка кайтарылды.

Бүгүнкү күнү Курманжан датканы ар бир кыргызстандык тааныйт —анын портрети 50 сомдук купюрада басылган.

Мунгуш уруусунун жапалак уругунан чыккан Маматбай кызы Курманжанбүбү Ош шаарынын жанындагы Орок кыштагында 1811-жылы бай көчмөн кыргыздын үйбүлөсүндө туулган. Ал мусулмандардын ыйык майрамы «курман айт» күнү жарык дүйнөгө келет. Анын Курманжанбүбү болуп калгандыгы да ошондон.

Курманжандын инсан катары тарбияланып калыптанышында атасынын ролу чоң. Маматбай өзү сабаттуу, адилет, боорукер жана

жүрүм-туруму так адам болгон экен. Ал кызын элдик каада-салтын жана адаттардын негизинде тарбиялайт. Маматбай кызын бийик адеп-ахлакка эле тарбиялабастан, эркектик мүнөзгө да көндүргөн. Анын кара күчү толук болгондуктан элдик оюндарга дайыма катышып турган, атасы тыймак турсун кайра дем берген. Курманжан бала кезинен тартып өз алдынча, ээн-эркин, намыскөй болуп чоноёт, катылгандын катыгын берген, чындыкты бетке айткан кыз болот, бирок ал улууларды урматтап, карапайым адамдардын ой-максаттарын бөлүшчү. Курманжан айланадагыларын акылы менен эле эмес, кара күчү, тайманбастыгы, ошондой эле сейрек кездешүүчү сулуулугу менен да таң калтырчу.

Курманжан жети жашка толгондо жайлоодо атасынын коңушташ кошунасы, Төрөкул бий, уулу Кулсейитке атап кызга белкуда түшүп, каада-салт боюнча ага сөйкө салат. Кыз бойго жетери менен Кулсейитке баш байлатат. Бирок Курманжан барган жеринен бакыт таппады. Туулган жерин катуу сагынды. Күйөөсү менен бир жылга жетпеген убакыт жашап, ал капкарангы түндөрдүн биринде, келишкен аргымакты токуп минип, Кашкардагы Катуу-Багыттан чыгып, атажуртуна бет алды. Албетте анын бул кылганы шариятта катуу жазаланарын ал билчү, бирок жүрөгү сүйбөгөн адам менен түбөлүк жашоону ылайык көрбөдү. Анын бул кадамы тагдырын түп-тамырынан бери өзгөрттү. Ошол кездеги салт боюнча күйөөсү аялынын артынан куугун киберди, бирок жете алышпады. Куугунчулар анын эсесине калындын ордун толтуруу үчүн бир үйүр жылкыны айдай кетишти.

Үйүнө кайтып келип, жаш келин Курманжан чарбадагы эки тизгин бир чылбырды колуна алды. Анын көңүлүнө жаккан жигит табылбады. 1831-жыл анын тагдырында бурулуш жыл болду. Курманжанга Алайдын даткасы Алымбектин көзү түшүп калды. Келин ага бир көргөндө эле жакты. Бир жылдан кийин датка Курманжанга үйлөндү. Ошондон тартып Түштүк Кыргызстандын саясий асманында жаңы жылдыз пайда болду да, көп өтпөй жаркырап нур чачты. Бул никелешүү жөнүндө ар кандай уламыштар айтылып жүрөт. Анын бири мындай: Алымбек датка Маматбайдын жакын туугандарынын бири менен жакшы санаалаш болот. Ал андан Курманжандын кызыктай тагдыры жөнүндө угат да, кыздын бул кадамын эрдик катары санап, суктанат. Анан аны көрүп, келиндин шайма-шай келген акылы менен сулуулугунун туткуну болот. Курманжан Алымбекке турмушка чыгууга макул болот, бирок анын өргөөсүнө токол катары кирбейм деген шарт коёт. Анын шарты боюнча Алымбек Акбуура суусунун боюна кырк ак өргөө тиктирет, Курманжанды кырк кыз-келинге жандатып, кырк күн той берет. Ошентип Алымбек датка алчу аялынын шартын бүт аткарат. Ал той жөнүндө Алай өрөөнүндө көпкө чейин аңыз сөз айтылып калды.

Алымбек менен Курманжан 29 жыл ынтымак-ырашкерликте жашашты. Курманжан күйөөгө чыгып жатканда анын туугандары аны Орок айылынан шаан-шөкөт менен узатышты. Себине суу куйса төгүлгүс дубан бузган Акбай деген жорго, кооз килем жабылган инген, тогуздаган мал, күмүш дагыра кумганы менен жана башка толгон-токой оокат-кече берилди.

Алымбек даткага баргандан кийин жети жылга чейин анын боюна бүтпөдү. Күндөрдүн биринде түнчүндө ал туугандарынын биринин бозүйүнөн бир кызыктуудай шоола көрдү. Боз үйдүн жанына келип караса бешикте ымыркай бала жатат жана ал кандайдыр бир керемет күч менен аны өзүнө тартат. Курманжан баланын ата-энесинен балаңарды мага асырап алууга бергиле, бирок аны эч ким билбесин да укпасын деп зарылып суранды. Баланын атын Карабек коюшту. Асырап алган бала жөнүндө ооздон чыгарбоого туугандардын баарына катуу эскертилди. Элдик ырым боюнча, эгер төрөбөгөн аял бирөөнүн баласын асырап алып, жакшы тарбиялап чонойтсо, өзү да балалуу болот дешет. Анан чынында эле Карабекти асырап алгандан кийин Курманжан: Абдылдабек, Баатырбек, Мамытбек, Асанбек, Камчыбек, Сатымбүбү, Айкөкүл деген жети бала төрөдү.

19-кылымдын биринчи жарымында жана ортосунда кыргыздар Кокон хандыгынын курамына кирген. Бул кадимки азиянын депоттук мамлекеттеринин бири эле. Кыргыздар өз эркиндигин талашып, дайыма кокон хандары жана кытай феодалдары менен талыкпай күрөшүп келишкен. Жер-жерлердеги анык бийлик уруу башчыларында болчу. Алардын бири Алымбек датка болгон. Эрки күчтүү жана чечкиндүү Алымбек түштүктөгү урууларды бириктирүү менен, Кокон ордосунда чоң оюндарды жүргүзгөн. Бирок ага дайыма эле сабырдуулук, даанышмандык жана амалкөйлүк жетише берчү эмес. Бул кемтикти Курманжан толтуруучу. Анын акылдуу кеңештери көп учурда эрине жардам берчү. Анын үстүнө Алымбек узакка ат үстүндө жүрүп калган учурларда бардыгын Курманжан башкарчу. Анын сергек акылы, сыпайылыгы жана туулгандан бүткөн сылыктыгы жубайынын ишине кирише берүүгө жол берчү эмес, анысын Алымбектин айланасындагылар зор урматташчу. Курманжан өз мезгили үчүн сабаттуу адам болгон. Жаш кезинен тартып ал туулган жерине, табиятка, ата-энесине, сүйгөн жарына арнаган ырларды жазчу. Курманжан Зыйнат деген ат менен акын катары белгилүү болгон. Күйөөсүнүн катарында жүрүп Курманжан саясатчы, башкаруучу катары өстү, маектешүү өнөрүн, этикет эрежелерин, кадырлуу меймандарды тосконду үйрөндү. Курманжандын калыптанышына Кокон ханы Шералынын аялы Жаркынайым зор үлүш кошту. Ал Курманжандын насаатчысы болгон жана анын турмушунда оор учурларда акылдуу кеңештери жана акыл-насааты менен дайыма жардам берчү.

Башында байлар менен манаптар анын аракеттерине анча ишене беришпегени менен, айткандарын бейкапар калтырышчу эмес. Анткени Алымбектин кадыры абдан күчтүү эле. Анын үстүнө өтө сак Курманжан аксакалдар менен улуулардын Кенешисиз эч кандай чечим кабыл алчу эмес. Ал Кенешке эч качан куру кол келчү эмес. Ал сунуш кылгандар дайыма дээрлик аксакалдар тарабынан колдоого алынчу. 1861-жылы Кокондогу ордо төнкөрүшүндө Алымбек датка өлтүрүлөт. Бул жыл Курманжандын тагдырында эң кайгылуу жылдардын бири болду. Ал кыргыздардын өз алдынчалыгы үчүн күрөшкө берилген жанжолдошунан, көчмөн кыргыздардын алмашкыс адамынан, сүйгөн жубайынан, үйбүлөнүн камкор ээсинен ажырап калды. Курманжан тагдырдын соккусун сабырдуулук менен көтөрүп, Алай кыргыздарын башкаруунун жоопкерчилигин бүтүндөй өз мойнуна алды. Ошол мезгилден тартып ал бүт Алай кыргыздарынын алмашкыс өкүмдары болуп калды. Түштүк Кыргызстандын башында жарым кылымча турган бул аялды сыйлаганчалык кыргыздар эч бир башчыны сыйлашкан эмес. Карапайым эл аны эне дешчү, ал эми жогоркулар анын бийлигине баш ийишчү. Букардын эмири Саид Музаффар эд-дин Курманжанга Алайды башкарууга укук берип, «датка» деген наам ыйгарды. Кокондун ханы Кудаяр Курманжандын Түштүк Кыргызстанды башкаруу укугун бекемдеди.

Курманжандын ордосу турган чакан Гүлчө айылы бардыгын өзүнө тарткан борборго айланды. Бул жерге кор болуп ыза көргөндөр да, байбачалар менен бечаралар да агылып келишер эле. Бирөө калыстык издеп, бирөө кеп-кенеш сурап, а кээ бирөөлөр жөн эле атагы алыска тараган аялды көрүү үчүн келишчү.

Курманжан датка биринчи кезекте көңүлүн Алайдагы көчмөн турмуштун өнүгүшүнө, элдик медицинага жана билим берүүгө, ошону менен бирге өзүнүн Оштогу медресесине, элдик каада-салттарга, оюн-зоокторго, элдик оозеки чыгармачылыкка жана ислам динине бурчу.

Анын көңүлүнүн борборунда жетим-жесирлердин, жетишпеген үйбүлөлөрдүн, эмгекке жараксыз адамдардын, кедей-кембагалдардын абалы турар эле. Курманжан датка алардын баарына колунан келген жардамын аячу эмес.

1876-жылы Курманжан датка жазалоочу экспедициялык корпустун командачысы генерал М. Скобелев менен түштүк кыргыздардын каршылыгын токтотуу жөнүндө сүйлөшүү жүргүздү. Узакка олтуруп сүйлөшүүдөн кийин Курманжан датка Скобелев Кокон хандыгына караганда алда канча күчтүү жана коркунучтуу мамлекеттин өкүлү экендигин түшүндү. Жаратылышынан даанышмандыгы жана сезимталдыгы аны эч качан алдаган эмес. Аны Скобелевдин айкөлдүгү да таң калтырды: ал туткундагы кыргыздардын бардыгын бошотуп берди. Душман мындайга барчу эмес эле.

Ошентип Түштүк Кыргызстан Россиянын курамына кирди. Бул процесс кан төгүүсүз ишке ашкандыгы Курманжан датканын зор салымы болуп эсептелет.

Түркстан генерал-губернаторунун администрациясынын бардык өкүлчүлүгү ага урмат көрсөтүүгө аракеттенишчү. Тактыдагы император да аны көңүлүнөн чыгарган жок — ага асыл таш чөгөрүлгөн алтын шакек тартуулады, ал эми 1881-жылы ак падышага ниетинин түздүгү үчүн ага императордун атайын жарлыгы менен өмүрүнүн акырына чейин 300 рубль мамлекеттик пенсия чектелди. Бул акча ошол мезгил үчүн өтө көп болгон.

Курманжан датканын үйбүлөсүнө каранкун 1893 — 1895-жылдары келди. Анын уулдары контрабанда, эр өлтүрүү боюнча айыпталып, кармалышты. Сотто Курманжандын кенже сүймөнчүк уулу Камчыбек даргага асууга кесилип, Мамытбек, Мырзапаяз жана Арстанбек Сибирге каторгалык сүргүнгө айдалышты. Курманжан даткага көптөгөн урматтуу жана кадыр-барктуу адамдар келип, камакта кайтаруудагы балдарын бошотуп берели деп сунуш кылышты. Падышалык түрмөнүн жана гарнизондун таш-талканын чыгарыш үчүн анын баш ийкеп коюшу гана жетиштүү болмок.

Бирок аял-эне — ханша ага татыктуу жооп берди: «Менин кенжемдин бул дүйнөдөн кетишинен өткөн кайгы мага жок, бирок менин уулум үчүн элимдин каны төгүлүшүн мен эч качан каалабайм. Анда мага бул дүйнөдө да, тиги дүйнөдө да кечирим болбойт».

1895-жылы 2-мартта Ош шаарынын эски жагындагы аянтта Камчыбек даргага асылды. Карачечекей уулунун даргага асылып жатканын карап туруу деген эмне экени жалгыз гана Курманжанга белгилүүдүр. Даргага асылар алдында уулуна өлүмдү тике карап эр азаматча татыктуу кабыл алууга үндөп, солк этпеген сабырдуулукту Курманжанча ким көрсөтө алмак.

Камчыбек даргага асылганда Курманжан ханшанын кошогу:

Кабылан дүйнө уулумду,
Кайрылбас жакка учурдум.
Камчыбек балам туйгунум,
Капаска түшүп тутулдун.
Жазасы болуп сыйыртмак,
Жаш жаның кыйдың элим деп.
Калкыма тилеп ынтымак,
Кайгымды ичке жутундум.
Иргесем акыл, ажалды,
Табалап душман туйбасын.
Ийнедей сайып жүрөккө,
Моокуму канып турбасын.
Кесирим тийип элиме,
Касташкан душман кырбасын.
Ак көйнөк кийип турганым,
Айттырбай аза кылганым.
Ак сүтүмдү актадың,
Ажалды күтүп турганым.

Тумчуктуруп тайгылтып,
Туюкка тагдыр бурганын.
Түйшөлбөй тоскун ажалды,
Түркөйдөй карап турбагын.
Мойнунда аркан кыл чылбыр,
Койнума түшкөн жыландай,
Армандуу болгон тагдырдан,
Кудурет кетип жыла албай.
Кол куушуруп жалынып,
Калкалап сени калалбай.
Кадырман элге бейпилдик,
Каалагандан бара албай.
Калкалап элди калайын,
Курманга сени чалайын.
Кыргызда датка болгону,
Аялдан мени койгону,
Көргүсү келди баскынчы,
Кайгынын көлдөй толгонун.
Өмүрүн кыска болсо да,
Балам, ар-намысың коргогун.
Кайыр кош, ботом, кайрылгыс,
Кут болсун бейиш жолдорун.

Алыскы Сибирге айдалган калган балдарынын тагдырын жеңил-детиш үчүн Курманжан датка көз жашын төгүп, көңүлүн зилдетти. Алыскы суук борбор шаардагы «ак падышага» датканын жеткен зары гана эки жылдан кийин балдарын туулган жерине кайтарды. «Курманжан датканын уулдарынын киши өлтүрүүгө катышкандыгы далилденбеген бойдон калды», деп жазат үч жылдан кийин генерал Корольков.

Ошондой болсо да, ушул кайгылуу окуялардын баары Курманжан датканын падыша бийлигине берилгендигин солк эттире алган жок. Албетте Курманжан керт башына түшкөн кайгыны катуу тартты. Ушул кайгыны мүмкүн жылмалагысы келип, 1902-жылы император Курманжанды империянын герби түшүрүлгөн, алтын чынжырлуу жана жакут чөгөрүлгөн алтын саат менен сыйлады. Ал он бир генерал-губернаторду башынан өткөрдү жана алардын ар бири аны менен жолугууга жана эстелик үчүн баалуу белек тапшырууга аракеттенишкен.

Курманжан датка 1907-жылы 1-февралда 96 жашында, көп сандаган тууган-туушкандарынын алдында дүйнөдөн кайтты. XX кылымдын башында анын 183 урпагы болгон. Аны акыркы сапарга эки уулу, эки кызы, 31 небереси, 57 чөбүрөсү, 6 кибиреси жана Борбордук Азиянын ар кайсы булуң-бурчунан келген он миндей адам узатты. Анын сөөгү Ош шаарынын чыгыш жагында 11 чакырым алыс турган Мады айылынын Сар-Мазар (сар — фарсы тилинде «башкы» дегенди билдирет, демек «башкы мазар») көрүстөнүнө коюлган.

Анын уулдары Россияга ак кызмат кылышты. Совет бийлигинин алгачкы жылдарында неберелери Кадырбек менен Жамшитбек совет бийлигин чыңдоого активдүү катышкан. Алымбек менен Курманжандын кибиреси ири илимпоз-геолог, геологиялык-минералогиялык илимдердин доктору, Кыргызстандын илимдер академиясынын Президенти Муса Мырзапаязович Адышев болгон. Бүгүнкү күндө Кыргыз Республикасынын улуттук илимдер академиясынын геология институту анын ысмында.

Изилдөөчүлөрдүн, тарыхчылардын Курманжан датка күнүмдүк турмушта кандай адам эле деген суроолоруна Курманжандын чөбүрөсү Инаят Кадырбеков, кыз чөбүрөлөрү Пазилат Арстанбекова жана Аккыз Жамшитбекова жооп беришет. Алардын эсинде төмөндөгүдөй бейне сакталып калыптыр: «Анча бойлуу эмес, жазы мандай, каратору, көздөрү оттуу, бой-мүчөсү сымбаттуу, сулуу адам болгон экен. Аны биринчи көргөн адам сөзсүз: «Атаганат, эркек болуп төрөлсө эмне!» деп айткыдай эле. Үнү коңур, жай, сабырлуу сүйлөчү дешет. Адамдардын кайгы менен кубанычын бирге бөлүшүп, аларга зарыл болгон жардамын аячу эмес экен. Чечимди созбой, дароо кабыл алчу, өтө меймандос болгон, өкүмчүл жана катуу мүнөз да көрсөтө билген. Анын бешенесинен ханшалык сөөлөт көрүнүп турар эле».

Бул жөн эмес аялга алгачкылардын бири болуп көңүл бурган орус илимпоз-саякатчы Л. Ф. Костенко болгон. Курманжан датка — күжүрмөн жана акылдуу башкаруучу, деп жазган ал. Чачыранды урууларды бириктирүү, өз бийлигиндеги кыргыздарды Кокон хандыгына көзкарандылыктан бошотууга аракеттенүү, алардын кегин кетирбөө Курманжан датканын гана колунан келген.

Революцияга чейинки авторлордун бардыгы бир добуштан анын дипломаттык талантын белгилешет. Чет элдик дипломаттардын бардыгы менен ал бирдей сүйлөшкөн. Өзара мамилелердеги татаал маселелерди эки тарап тең ыраазы болгудай кылып, танкалар-лыктай чече билген. Ал дипломаттык этикетти ашкере сонун билген, сөзгө чечен, логикалык ой чабыты так жана терең, карамакаршылыктуу жана татаал доордун саясий жана коомдук турмушунун бардык жагынан түшүнүгү кенен болгон. Бекеринен Орто Азияда кызмат өтөшкөн падышалык генералдар, орустун түркстандык жана петербургдук администрациясы жалпы элди туурап, Курманжанды «Алай ханшасы» аташкан эмес.

Синьцзяндын түндүк-батыш жагын изилдөө боюнча орус армиясынын Генеральный штабынын полковниги барон Маннергеймдин* берген отчету да кыйла кызык.

---

*Карл Густав Эмиль Маннергейм — Финляндиянын көрүнүктүү саясатчысы жана аскер стратеги, теги байыркы шведдердин дворяндарынан. 21 жашында Санкт-Петербург аскер окуу жайын бүтүрөт да, Николай Пни тактыга олтургузганда парадга командалык кылат. 1917-жылга чейин орус армиясында кызмат кылган. 40 жашында генерал-майор деген чин менен Россия үчүн сал-

1906 — 08-ж. Маннергейм Сийнцзяндын түндүк-батыш жагына барган. Кытай Түркстаны аркылуу Пекинге узак жол басып барып, ал бизге чейин жеткен «Кытай Түркстаны жана Кытайдын түндүк райондору аркылуу 1906 — 08-ж. Улуу даражалуунун буйругу менен Пекин шаарына жасалган жүрүштүн алдын ала отчетуну» түзгөн. «Өзгөн шаарындагы жылкы базарынан бир нече ат сатып алып жана Ош шаарынан зарыл болгон жабдууларды даярдап, биз 29-июлда жолго чыктык, — деп жазат полковник өз «Отчетунда». Ал мына ошондо Курманжан датка менен жолугушат да, аны ат үстүнөн сүрөткө тартып алат.

Курманжан датка менен Маннергеймдин жолугушуусу жөнүндө республикада белгилүү геология-минерологиялык илимдеринин доктору, Кыргыз Республикасынын улуттук илимдер академиясынын мүчө-корреспонденти, Кыргыз Республикасынын илимине эмгек сиңирген ишмер Кулубек Жоомартович Бөкөнбаев мындайча айтат:

— 1997-жылы Хельсинкиге барганымда мен Маннергеймдин музей-үйүн көрдүм. Биз тагдыры өтө кызык, улуттук баатыр, Финляндиянын жалгыз маршалы, мыкты адамды таанып-билдик. Фотосүрөттөрдү карап жатып (Маннергейм сүрөттү өзү өтө жогорку деңгээлде тартчу экен), мен капысынан тааныш бешенени көрө койдум. Ооба, ырас эле өзү, биздин атактуу Курманжан датка! Ал кандайдыр бир адамдардын арасында олтурат. Дагы бир сүрөттө ал ат үстүндө. Бул анын 95 жашындагы, өлөрүнө бир жыл калгандагы сүрөттөрү экен! Бир жылдан кийин музейдин элпек кызматкерлери мага оңчакты сүрөт, Маннергеймдин күндөлүгүнүн фрагменттеринин көчүрмөсүн салып жибериптир».

2000-жылдын сентябрында Финляндиянын борбор шаарында «Улуу жибек жолу» деген эл аралык фестиваль өттү. Фестивалды ачуу сыйы Кыргызстанга берилди. Бул Чыгыштын атактуу аялы Курманжан датканы урматтоо жана анын жаркын элесин эскерүү актысы эле. Финляндиянын мамлекеттик музейинде Маннергейм менен Алай ханшасынын кезигишүүсү жөнүндө фотосүрөттөр жана башка материалдар коюлган болчу.

Кыргызстандын эгемендиги жарыялангандан кийинки биринчи жалпы элдик майрам — 1991-жылы Алай өрөөнүндө өткөрүлгөн Курманжан датканын 180 жылдык мааракеси болду. Гүлчөдө Курманжан датканын музейи ачылып, эстелиги тургузулду.

гылашкан, Святой Георгий (Бийик Георгий) орденин татыган. 1914-жылы орус-жапон согушуна өз ыктыяры менен катышкан. Ал большевиктерге каршы күрөштү башкарып бер деген ак финндердин сунушунан баш тартуу менен мамлекеттик даанышмандыкты жана акылмандыкты көрсөткөн, анткени падышалык көрүнүктүү генерал болуп туруп падышачылык куларын билген жана Россиядагы башаламандыктан алыс болуу менен Финляндия үчүн саясий пайда табууну көздөгөн. Ушунун натыйжасында Финляндия большевиктердин колунан көзкарандысыздыкка ээ болду.

1944 — 46-жылдары Финляндиянын президенти болгон.

1946-жылы отставкага кеткен. 1951-жылы 83 жашында дүйнөдөн кайткан.

Азыркы кезде анын ысмы көчөлөргө, аянттарга, мектептер менен жогорку окуу жайларга коюлууда, ага арналган макалалар, китептер чыгып жатат.

Курманжан датканын образы, анын өмүрү жана тагдыры көптөгөн драмалык чыгармаларда чагылдырылды.

1993-жылы С. Ибраимов атындагы Ош драма театрында жана А.Бабур атындагы Өзбек музыкалык драма театрында Т. Касымбековдун «Келкел» тарыхый романынын негизинде жазылган «Курманжан датка» пьесасы коюлду.

Бул атактуу аялдын 190 жылдык маарекесине Бишкек шаарындагы «Тунгуч» театры «Алай ханшасынын кошогу» спектаклин арнады. Бул драманын негизин Курманжандын өмүрүнүн бир гана эпизоду — анын уулу Камчыбектин өлүм жазасына тартылышы түздү. Бүткүл драманын апофеозу Курманжан датканын: «Мен тажычан да, тажысыз да ханша болдум. Мен бактылуу да, бактысыз да болдум...» деген сөздөрүндө турат.

2000-жылы май айында А. Малдыбаев атындагы Кыргыз мамлекеттик академиялык опера жана балет театрында Курманжан даткага арналган, Т.Касымбековдун романынын жана А.Газиевдин «Күмүш камчы» аттуу көркөм-документалдуу новелласынын негизинде балетмейстер З. Молдобакиров койгон С. Бактыгуловдун «Күмүш камчы» аттуу бир актылуу балетинин бетачары болду.

Жылдыз Жолдошова башчылык кылган “Курманжан датка” кайрымдуулук фонду 1995-жылдан бери Курманжан датканын 200 жылдыгына даярдык көрүү боюнча зор иштерди аткарып жатат. Курманжан датканын сүрөтү түшүрүлгөн почта маркасы, «Тоо ханшасы Курманжан жана ал жашаган мезгил» аттуу китеп орус жана англис тилдеринде басылып чыгарылды. Ал эми 2004-жылы борбор калаабыздын Пушкин көчөсү менен Эркиндик гүлбагынын кесилишинде улуу мамлекеттик ишмер Курманжан Датка энебиздин айкелинин ачылыш салтанат аземи болуп өткөн.

2001-жылы 13-апрелде Ысыккөл областынын Чонсарой айылында жемиш багы олтургузулду. Курманжан даткага, Кыргызстандын жана Борбордук Азиянын көрүнүктүү аялдарына арналган үй-музей жана арт-галереяны камтыган мемориалдык комплексти куруу болжолдонулууда. Россия, Өзбекстан жана Финляндия болуп биргелешип, Курманжан датканын өмүрү жана ишмердиги жөнүндө көркөм-тарыхый тасма тартуу сунуш этилүүдө.

Курманжан датка — сейрек көрүнүш. Ал чынында эле Чыгыштын атактуу адамы, Борбордук Азиядагы эле эмес, бүткүл мусулман дүйнөсүндөгү масштабдуу инсан.

Ал бейпилдиктин, сулуулуктун, кайраттуулуктун жана эрдиктин символу. Кыргызстан кылдат, акылман саясатчысы, ал эми эл өзүнүн улуу Энеси менен сыймыктанат. Курманжан датка Кыргызстандын жана бүтүндөй Борбордук Азиянын көрүнүктүү тарыхый инсандарынын данктуу плеядасына кирет.

III БАП

**МАМЛЕКЕТТИК ЖАНА КООМДУК
ИШМЕРЛЕР**

АЙТМАТОВА НАГИМА

Эне... ыйык да, бийик да сөз. Анын жүрөгү сүйүүгө толгон, дайыма жанын курман кылууга даяр турат. Аялзат – Эне – түбөлүктүүлүктүн түркүгү. Ал жарыкчылыкка жаңы адамды жаратат, баласына элик сүтүн эмизип, колунан жетелеп торолтот.

Кыргыздар байыртадан Аял-Энени ыйык көргөн, сүймөнчүлүк менен Умай-эне атаган, жерди урмат менен Жер-Эне, өз тилин – Эне тил деген.

Нагима Айтматова – дүйнөгө кеменгер, мыкты балдарды төрөп берген Эне.

Чыңгыз Төрөкулович Айтматов – кыргыз жана дүйнөлүк адабияттын улуу устаты. Коомдук жана мамлекеттик ишмер, саясатчы, дипломат, ойчул. Кыргыз Республикасынын УИАнын академиги, бир катар академиялардын мүчөсү, Кыргыз эл жазуучусу. Социалисттик Эмгектин Баатыры, Кыргыз Эл Баатыры, Лениндик, СССР жана Кыргыз ССР мамлекеттик сыйлыктарынын лауреаты. Анын китептери дүйнөдөгү 100дөн ашуун элдердин тилдерине которулган, алардын көпчүлүгү экрандаштырылган.

Ильгиз Төрөкулович Айтматов – ысмы дүйнөгө таанылган окумуштуу, КР УИА академиги, техникалык илимдердин доктору, профессор, бир катар эл аралык илимий-техникалык академиялардын мүчөсү, Илим жана техника боюнча СССР жана Кыргыз ССР мамлекеттик сыйлыктарынын лауреаты. Ал 280 илимий эмгектин, анын ичинде 8 монографиянын, 25 ойлоп чыгаруунун жана бир ири ачылыштын автору.

КР УИАнын экс-президенти жана КР УИАнын тоо-кен тектеринин физика жана механика институтунун директору, 2005-жылдан тартып ушул институттун дирекциясынын кеңешчиси. Эл аралык биографиялык борбор (Кембридж, Англия) тарабынан академик И.Т. Айтматовдун ысмы 20-кылымдын көрүнүктүү адамдарынын тизмесине киргизилген.

Люция Төрөкуловна Айтматова (1934—1995) – Фрунзе политехникалык институтунун энергетика факультетинин бүтүрүүчүсү, аялдар ичинен алгачкы инженер-электрик. Коомдук ишмер, аялдар кыймылынын активисти, электротехникалык жана электростанция кызматкерлеринин профсоюзунун республикалык комите-

тинин пленумунун мүчөсү. Мээрман, боорукер сонун адам, үч уулдун энеси, чоң эне болгон.

Розетта Төрөкуловна Айтматова – белгилүү коомдук ишмер, көзкарандысыз Кыргызстандын аялдар кыймылынын лидери, физика-математика илимдеринин кандидаты, доцент, КРнын Билим берүүсүнө эмгек сиңирген кызматкер. Кыргыз ССР Илимдер Академиясында илимий кызматкер, И.Арабаев атындагы педагогикалык университетинде физика окутуучусу болуп иштеген. 1996-жылы «Аялдарга жардам берүү борбору» коомдук уюмун түзүп, ал аялдардын бир катар мамлекеттик эмес уюмунун түзүлүшүнүн (МЭУ) башталышы болду. Педагогикалык маселелер боюнча эки жүздөн ашуун илимий -методикалык макалалардын жана гендердик маселелер боюнча китептердин автору. Аялдарга карата дискриминациянын бардык формаларын жоюу жөнүндө эл аралык Конвенцияны (CEDAW) кыргыз тилине которгон жана жарыкка чыгарган.

Мына ушунун баары үчүн алар ата-энесине – Нагима менен Төрөкул Айтматовдорго милдеттүү.

Төрөкул Айтматов (1903—1938) Талас областындагы Шекер айылындагы орто дыйкандын үйбүлөсүндө туулган. Ал өткөн кылымдын 20-жылдарынын башында Москвадагы Күн чыгыш эмгекчилеринин коммунисттик университетин бүтүргөн.

Республиканын көрүнүктүү партиялык жана мамлекеттик ишмери. 1935-жылы Москвадагы Кызыл профессура институтуна жиберилип, 1937-жылы эл душманы катары камакка алынат. 1938-жылы 5-ноябрда атылып кетет. 1957-жылы 15-июнда акталган. 1938-жылы репрессияланган жана атылып кеткен 127 адамдын ичинде Чоңташ айылынын четиндеги Атабейит эстелик комплексине сөөгү которулуп коюлган.

Нагима Айтматова (1904—1971), бай көпөстүн кызы, «эл душманынын» аялы катары тагдырдын оор сыноосуна туш келгенине карабай, биринен бири жаш төрт бала менен калып, аларга мыкты билим берди, аларды адамдарды сыйлоого, патриоттука, интернационалдуулукка тарбиялады, көзгө көрүнбөгөн күнүмдүк, чыныгы чыгармачылык эмгек менен энелик эрдик көрсөттү.

Төрөкул менен Нагима өтө оор шарттарда адамдык кадыр-барктарын түшүрүшкөн жок, адамкерчиликтин, ар-намыстын, адеп-ахлактын чегин жаза басышпады. Алар акжаркын адамдардан болушкан, мезгил менен тең кадамдашкан кыргыз интеллигенциясынын биринчи муундарынын өкүлдөрүнөн эле.

Нагима 1904-жылы 7-декабрда Каракол шаарында жердиги Казандык 2-гильдиянын көпөсү Абдувалиев Хамзанын үйүндө туулган. 19-кылымдын орто ченинде 13 жаштагы тоголок жетим Хамза соода кербени менен илээшип Ысыккөлгө келет да, Караколдогу байга малай болот. Мээнеткеч, элпек, арабча, орусча, өз татар тилинде жаза билген идиректүү бала бат эле кожоюнуна алынып,

иши илгерилейт. Орустардан ат араба ижарага алып, Россиядан товар алып келип, айыл аралап сатып, байыйт да, 2-гильдиядагы көпөс даражасына ээ болот.

...Нагима Хамза менен Азизанын төрт уул, төрт кызынын ичинен алтынчысы болгон. Ата-энеси балдарынын баарына жакшы билим берген. Алар алгач мусулман, андан соң орус мектебинде окушкан, ата-энелерин терең урматтоо менен бир туугандар бири-бирине «сиз» деп кайрылышкан, улуусу кичүүсүнө кайрымдуу, ынтымактуу үйбүлөдө тарбияланышкан. Эркек бир туугандары коммерция ишин, окууну чет элдерде: Өзбекстанда, Германияда, Францияда улантышып, чет тилдерди билген алдыңкы прогрессивдүү жаштардан болушкан. Нагиманын атасы Караколго 2 кабат чоң үй сатып алган, эл «Абдувалиевдин багы» дечү өтө чоң жемиш багын өстүргөн. 1919-жылы бул үй мамлекеттин карамагына өткөрүлүп, биринчи советтик мектеп-гимназия болгон. Анда Абдувалиевдин кенже балдары, алардын ичинде Нагима, неберелери окушкан.

20-жылдардын аягында СССРде бай-манаптардын жана кулактардын калдыктары менен элдешкис күрөш жүргөн. Нагиманын ата-энеси жана эркек бир туугандары куугунтуктоодон качып Фергана, Маргалаң, Ташкенге баш калкалашат. Алардын баарынын тагдыры трагедиялуу болду. 1931-жылы Нагиманын апасы, бир жылдан кийин атасы дүйнөдөн кайтты. Улуу агалары жана эже-синдилеринин күйөөлөрү репрессияда атууга кетишти, кичүү иниси Улуу Атамекендик согушта курман болду. Алардын тагдырын өзүнүкүндөй көргөн Нагима кайгыга терең батты, ыйлады, ага кошулуп кыздары Люция менен Розетта да ыйлашты. «Ушул кезге чейин татар ырларын уксам ушунчалык кайгылуу сезилип, көзүмөн жаш агып кетет», дейт Роза.

1925-жылы Нагима Хамзеевна орус мектеп-гимназиясынын II баскычын бүтүрөт да, медицина окуу жайына документтерин тапшырмак болот, бирок социалдык абалына шылтап анын документин кабыл алышпайт. Аны совет өкмөтүнө ак кызмат кылуу жөнүндө убадасы менен ишке алышат. Нагима стенография курсун бүтүрөт, комсомолго өтөт, Каракол (кантондук) комсомол комитетинин бөлүм башчылыгында активдүү иштейт.

Апасына өтө окшош Нагима бакырайган акылдуу көгүш көздүү, өрүлгөн узун сары чачтуу сулуу эле болбостон, билимдүү, таалим-тарбиялуу кыз эле, көп окучу, музыканы жакшы көрчү жана түшүнчү, адамга жугумдуу, алымдуу болуу менен бирге, бир мүнөз, эрки бекем эле.

Ал Төрөкул менен кыска мөөнөттүк комсомол курсунда Пишпекте таанышкан. Төрөкул ВКП (б) Кыробкомунун пропаганда жана агитация бөлүмүнүн орунбасары болуп иштетчү. Көп өтпөй ал ВКП(б) Каракол-Нарын округкомунун катчысы болуп дайында-

лат. Каракол шаарында тагдыр Төрөкулду Нагимага жолуктурат да, 1925-жылы 3-сентябрда алар баш кошушат. Бул Айтматовдордун жаңы чоң үйбүлөсүнүн башталышы эле.

1927-жылы жаш жубайлар Жалалабатка көчүп келишет, Нагиама Хамзеевна райком комсомолунун катчысы, кийинчерээк Жалалабат аткаруу комитетинин катчысы болуп иштейт. Ал жылдары Т.Айтматов партиялык органдарды жетектеп турган Ош, Жалалабат округдары социалдык жана саясий жактан Кыргызстандын эң татаал областтары болгон. Таланттуу уюштуруучу, саясий жактан сабаттуу оратор, жергиликтүү элдердин жана орус тилдерин жакшы билген Н.Х. Айтматова мусулман аялдарды эркиндикке чыгаруу, жаштарды патриотизм, социализм идеясына берилүү духунда тарбиялоо боюнча иш жүзүндө партиянын саясатын жүргүзгөн. Артта калган патриархалдык-уруулук турмуш-тиричиликтин эски салттарына, аялдардын эрксиздигине чабуул коюу дегенди билдирген «Худжум» партиясынын үндөөсүн аткаруу менен Нагиама Хамзеевна калыңга, көп аялдуулукка, жашы жете электерге үйлөнүүгө, балдарды, кыздарды жана аялдарды сатууга, үйдөгү эзүүгө, паранжаларын алып таштаган өзбек аялдарга ыдык көрсөтүүгө ж.б. каршы активдүү күрөш жүргүзгөн. Аялдардын түркөйлүгүн жана сабатсыздыгын жоюу, аялдар клубдарын, кызыл үйлөрдү, ликбез жана врачтык-акушердик жардам боюнча, аялдардын укуктарын түшүндүрүү боюнча юридикалык консультациялардын курсун уюштуруу, кыздарды пионердик жана комсомол уюмдарына тартуу, балдар аянтчаларын, балдар бакчаларын, мектеп-интернаттарды, артелдерди түзүү, аялдарды комсомолдук, профсоюздук, соттук, аткаруу жана партиялык органдарга ж.б. сунуштоо анын түйшүгү болчу. Мисалы, 1928-жылдын ичинде эле анын талыкпаган иш-аракетинин натыйжасында 5 артел түзүлгөн: мүчөсү 18 адамдан турган 2 сүт артели, 78 кыргыз, өзбек, тажик аял иштеген жибек келептөөчү, килем токуучу жана кийим тигүүчү үч артел түзүлгөн.

1927-жылы 10-ноябрда Жалалабат шаарынын экинчи сессиясында Нагиама Хамзеевна жер-суу реформасын жүргүзүү боюнча райондук комиссиясынын мүчөлүгүнө шайланат да, ага башоту менен киришет. Реформанын тегерегинде өтө курч тап күрөшү жүрөт. Реформага жолто болуу үчүн байлар жана реакциячыл динчилдер ар кандай ыпластыкка жана айла-амалдарга барышты, бардык жол-жосундарды – ушак, чагым, жалаа, кедейлерди коркутуп-үркүтүүнү пайдаланышты. Айрым жергиликтүү комиссиялар, аялдардын карангылыгынан пайдаланышып, аялдардан алардын жерге болгон укуктарын жашырышкан, айрым жерлерде эски традицияны колдонушуп жерди жесир аялдардын кичинекей балдарынын ысмына жазышкан.

Нагиама Айтматова дыйкан аялдардын укуктарын жан аябай коргоду, аялдарга жер, суу бөлүнүп берилиши үчүн күрөшүп, рефор-

ма жөнүндө мыйзамды аларга кайра-кайра түшүндүрүп жүрдү, комиссиялардын туура эмес чечимдеринин кайра каралышына жетишти.

1931-жылдан 1933-жылга чейин Нагима Хамзеевна Араван-Буура аткаруу комитетинин аялдар бөлүмүн башкарат. Карапайым адамдар арасында өзүнүн граждандык жана адамдык милдетин аткаруу менен, ал жолордун бардык кайгы-касиретин тен бөлүшөт, бардык турмуштук кыйынчылыктарына, ишке орношууларына, окуусуна жана дарыланууларына жардам берет, алардын абалын оңдоо боюнча советтик жана партиялык органдарга сунуштарды киргизет.

Жандүйнөсүнүн аруулугу, мүнөзүнүн калыбет жана мээрмандыгы, адамга жылуу мамилеси менен ал адамдар арасында чоң кадырбаркка ээ болгон. Ал жогорку мамлекеттик иштеги Төрөкул Айтматовдун ишенимдүү жана сүймөнчүктүү аялы гана болбостон, соратниги да болуу менен, анын көзкараштарын бөлүшкөн, алар бири-бирин өзара байытып, сүйүшүп жана бири-бирин сакташкан.

Айтматовдордун үйбүлөсүндө олуттуу окуялар болуп жатты. 1928-жылы 12-декабрда уулдары Чыңгыз, 1931-жылы 8-февралда – Ильгиз, 1934-жылы эгиздер – балканактай уул жана чабал кыз төрөлөт. 1917-жылдагы революциянын урматына уулга Рева, кызга – Люция деген ат коюшат. Кыргыздардын салты боюнча Төрөкулдун энеси Айымкан небересин багып алуу үчүн Шекерге алып кетет. Мезгил оор эле, тилекке каршы алты айлык балага суук тийип, чарчап калат. Балага «көз тийди» дешет айылдагы туугандары.

Дайыма эл арасында жүргөндүк, социалдык-экономикалык реформаларды жүргүзүүгө катышуу үйбүлөдө, балдарда боорукердикти, адамдарга урмат жана камкордук менен мамиле жасоону тарбиялады. Ильгиз Төрөкулович бала чактагы бир эпизодду эскерет. Алардыкына күнүгө кичинекей жетим бала келип: «Ата – жок, апа – жок, курсак – жок» деп, кайыр сурачу экен. Апам балага алып барып бер деп, дайыма жапкан нан берчү эле дейт.

1935-жылдан 1937-жылга чейин Т.Айтматов Москвадагы Кызыл профессуранын институтунда окуду. Анда өлкөнүн ар кандай региондору үчүн партиянын жана советтик кызматкерлердин жогорку квалификациялуу кадрлары даярдалчу. Институттун угуучулары үйбүлөлөрү менен Москванын борборундагы Воровский көчөсүнүн 25-үйүндө турушчу. Үйбүлө мүчөлөрүнө, бөтөнчө балдарга тарбия берүүгө чоң көңүл бурулчу. Сабатсыздар үчүн ликбез курсу ачылып, ага мектепке чейинки балдар да барчу. Нагима Хамзеевна балдар бакчасынын тарбиячысы болуп иштеди. Жайкы каникулдарда үйбүлөлөр бала-чакасы менен шаардын сыртына дачага кетишер эле. Турмуш бардык карапайым адамдардыкындай болучу. Жеген тамактары да жөнөкөй: нан, ботко болор эле. Бардыгы огороддо иштешип, китеп окушуп, ошол кездеги «Чапаев», «Капитан Гранттын балдары» сыяктуу кинофильмдерди көрүшчү, балдар интернационалдык духта тарбияланышчу.

Айтматовдордун үйбүлөсүндө 1937-жылы 8-мартта кыз төрөлүп, атын испан республикачыларынын баатыр-партизанынын урматына Розетта коюшту, бул модага ык койгондук эмес, ата-эненин интернационалдык революциянын идеалдарына терең ишенгендиги эле.

1937-жылы Айтматовдун турмушу кескин өзгөрдү – Т. Айтматовду партиядан чыгарып салды. Нагима Хамзеевна балдары менен эринин мекенине кетүүгө аргасыз болду. «Балдарды сактап калуу керек» деп Т. Айтматов аялын ынандырды да, аларды Казан вокзалынан өзү узатып калды. «Атам поезд ылдамдагыча перрондо кыйла жерге чейин чуркап келди да, колун узакка булгалап кала берди, бул биздин акыркы көрүшүбүз болду» деп эскерет Ильгиз Төрөкулович.

Жети суткадан кийин Москва – Фрунзе поезди менен Нагима Хамзеевна 4 жаш баласы (Чыңгыз тогузда, Ильгиз – 6да, Люция – 3тө, Розеттага – 5,5 ай), эки чемодан, бир чоң таңгак менен түн ичинде Маймак станциясына келип түштү. Телеграмма жетпей, эч ким аларды тосуп чыккан жок. Балдарды вокзалдагы бир үйгө калтыра туруп, өзү Маймактан туугандарды издөө үчүн кетти. Ошол эле күнү Маймакка жакын турган Субанбек келип, бардыгын бир арабага олтургузуп, Шекерге алып кетти.

Нагима балдары менен Айтматтын бир тууганы, айылдык советтин төрагасы болуп иштеген Алымкул акенин үйүндө туруп калышты. Бир айдан кийин Алымкул акени бир тууганы Өзүбек менен кошо «контранын куйругу» деп кармап кетишти. Нагиманы балдары менен Төрөкулдун бир тууган эжеси Карагыз апа үйүнө киргизип алды. Туугандар колдорунан келишинче жардамдарын берип, колдоп турушту. Бир жылдан кийин Шекерге Төрөкулдун иниси Рыскул келди, ал Фрунзедеги педагогикалык институттун студенти болчу. Ал болгону 18 гана жашта эле, күндөрдүн биринде түн ичинде аны «эл душманынын» иниси катары НКВД кармап кетти, ошентип ал да Төрөкулдун башка бир туугандары сыяктуу эле кайра кайтып келген жок.

Нагима Хамзеевна иш алып баруу боюнча чоң тажрыйбасы бар адам катары ишке орноштуруу боюнча Киров райком партиясына кайрылат, бирок «эл душманынын» аялы катары ишке алуудан таптакыр баш тартышат да, карапайым колхозчу болуп иштөөнү сунуш кылышат. Оор кайгы аны ушунчалык алсыратып салгандыктан, ал кара жумуш иштей албай калган эле. Нагима Айтматова райаткомго кайрылып, төрт жаш баласы бар экендигин, аларды кийинтип-ичинтүү, мектептен окутуу керектигин айтып, иш сурайт, ага дагы иш беришпейт. Балдарды балдар үйүнө тапшырып, жеке турмушун каалаганындай орноштуруп алууну сунуш кылышат. Сүйлөшүп жаткан кезде райаткомдун төрагасынын кабинетинде бейтааныш европа түрүндө киши олтурган. Кабинеттен ыйлап чыгып бараткан аялды көрүп, кабылдамада күтө туруусун суранды.

Ал даярдоо боюнча райондук башкарманын башчысынын орун

басары Отто Зюдельман деген улуту немис киши эле. Ал «эл душманынын» аялын жумушка алуудан корпостон, райкоммуналдык чарбасында эсепчилик жумушту сунуш этти. Көп өтпөй Нагима балдары менен Кировго көчүп келди, ага Зюдельман үйбүлөсү менен жашаган барак тибиндеги үйдөн эки бөлмө квартира берилди.

Улуу Атамекендик согуш башталары менен жашоо кескин оорлоп кетти. Нагима Хамзеевнанын бир айлык маянасына бир буханка нан келчү. Ал колхоздун бухгалтери болуп орношуп, азыркы Манас районундагы Жийде айылына көчүп барат.

Согуштун өтө оор жылдарында Чыңгыз Шекер айылында Карагыз апасы менен туруп, айылдык советтин катчысы болуп иштеди. Ага 30 сотке жер бөлүп берилди, ага бүт үйбүлөлөрү менен киришип жашылча олтургузушту, ошентип аларды жер бакты. Ильгиз болсо Жийдеде почточу болуп иштеп жүрдү. Ал боорун эрте көтөрдү. 11 жашар арык, жылаңайлак бала илмендеп суунун аркы өйүзүндөгү айылдан солдаттардын үч бурч каттарын жана газеталарды алып келчү. 15 жашында ал «1941—1945-жылдардагы Улуу Атамекендик согушта каарман эмгеги үчүн» медалы менен сыйланган.

Нагима Хамзеевна балдарынын окуусу жөнүндө дайыма кам көрүп, Покровка кыштагына көчүп барат жана аны жакшы кызматкер катары Киров райондук айыл чарба башкармалыгынын башкы бухгалтерлигине дайындашат. Бул кызматта Нагима Хамзеевна 1947—54-жылдары иштеп туруп, пенсияга чыкты.

Нагима Хамзеевна Айтматованын балдарына болгон энелик мээримин, талыкпаган камкордугу, тагдырына туш келген турмуштун татаалдыгына карабай аялдык аруулугун, адамдык бийик сапатын сактоо менен жалпы адамзаттык идеалдарды изден тайбай карманып, балдарына берген тарбиясы – анын кыргыз элинин алдындагы зор эмгеги. Нагима Хамзеевна Айтматованын ысмы элдик уул-кыздарды тарбиялап өстүргөн улуу Эне катары тарыхта түбөлүк калат.

«Биз энебизге башыбызды ийип, таазим этебиз, балдарын тарбиялап өстүрүүдө анын энелик мээримин, эрдигин, акылмандыгын айтууга сөз жетпес! Биздин турмушубуздагы жана тагдырыбыздагы бардык жакшы нерселер, алган билимибизди кошуп айтканда, энебиздин талыкпаган эмгеги жана эрдиги менен келген» деп жазган кыргыз элинин улуу жазуучусу Ч. Айтматов. Буга эмне кошумчалай алмакпыз!

Кыргыз элинин тарыхына, анын мамлекетинин калыптануусуна жана маданиятынын өнүгүүсүнө Айтматовдордун сиңирген эмгегин, ошону менен бирге Нагима Хамзеевнанын 1920—30-жылдарда Жалалабат кантонун жана шаарды өнүктүрүүгө кошкон жеке салымын эске алып, эл депутаттарынын шаардык Советинин президиумунун 1992-жылдын 4-февралындагы чечими менен борбордук шаар аллеясына Нагима Айтматованын ысымы берилген.

БАЕКОВА ЧОЛПОН

Азыркы кезде республикада жогорку бийликте турган зайыптар анча деле көп эмес, тагыраак айтканда, жокко эсе.

Юриспруденцияда эркектерден калыппаган, ички дүйнөсү кенен, билимдүү, Курманжан даткадай акыл-паразаты терең, эрки темирдей бекем, сын-сыпаты да, сулуулугу да келишкен, акыйкат, мыйзам сакчылыгында катуу тургандыгы үчүн «темир айым» атка конгон кыргыздын мыкты кыздарынын бири, Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун төрайымы Чолпон Турсуновна Баева атайын сөз кылу-

уга арзырлык адам.

Чолпон Баева Ош областынын Куршаб айылында (илгери район болгон) кызматкердин үй-бүлөсүндө туулган. Ал көп балалуу ата-эненин тун кызы болгондуктан, бөбөктөрүн кароо, үй тиричилигине каралашуу анын милдети эле. Ошондуктан болуу керек, Чолпон оокатка өтө тың, мээнеткеч, бирок көп сүйлөбөгөн бир сырдуу кыз болуп өстү.

Ал бала чагынан тартып юрист болсом экен деп кыялданчу. Балыкчы шаарынан орто мектепти бүтөрү менен келип юрфакка экзамен тапшыруу үчүн Кыргыз Мамлекеттик Университетинин эшигин какты. Ал кездеги шарт боюнча юрфакка 2 жылдык эмгек стажысыз документтерди кабыл алчу эмес. Табиятынан тайманбаган ачык кыз түз эле факультеттин деканына кирип, документтерин кабыл алып, экзамен тапшырууга мүмкүндүк берүүнү өтүндү. Деканга кыздын чечкиндүүлүгү жана максатка умтулгучтугу жагып калды – экзамен тапшырууга уруксат берди. Чолпон кирүү экзамендерине күн тыным, түн уйку билбей даярдана баштады. Эмгек текке кеткен жок, ал бардык экзамендерди «эң мыктыга» тапшырды. Бирок ага «конкурстан өтпөй калдың» дешти. Чолпон айтканга моюн сунуп калчу кыз эмес эле, ал конкурстук комиссияга барып, бааларын текшерүүнү талап кылды. Комиссия бааларды текшерип көрдү да, кыздын талабы адилет экенин мойнуна алып, стажы жоктугуна байланыштуу ага сырттан окууну сунуш этти. Чолпон мында да болгон жок, ал окуса күндүз окуурун айтып туруп алды. Андай болсо стипендиясыз окууга туура келет жарым жылга чейин, эгер кышкы сессияны жакшы тапшырсаң стипендияга илинип калышың мүмкүн, дешти деканаттан. Албетте бул өтө катаал шарт болчу, бирок Чолпон илгиртпей макул болду, ага окуп калуу баарыдан маанилүү эле.

Көздөгөн максатына жетүүнү бардыгынан жогору койгон кыз көп учурда китепканалар жабылганга чейин олтуруп, университетте китептен баш көтөрбөй окуду. Кышкы сессияны жалаң «эн жакшыга» тапшырып, университетти ийгиликтүү бүтүрдү.

Чолпон Баекованын эмгек жолу Кыргызстандын Прокуратура-сынын башкы аппаратынын граждандык иштерди сотто кароонун көзөмөл жүргүзүү бөлүмүндө башталды. Граждандык иштер деген эмне экендигин өздөштүрө баштады. Ажыратып, айырмалап, анын татаалдыгын, башка иштерден өзгөчөлүгүн тааный турган болду. Граждандык иштерге колдонулуучу мыйзамдын статьяларына көңүлүн буруп, көкүрөгүнө жат кылды. Улам барган сайын юриспруденциянын «сырларына» көзү ачылып, ойлонууга, ойлондурган нерселердин ийне-жибине чейин аңтарып талдоого үйрөндү. Республикадагы мыкты юристтердин бири Александр Михайлович Сатаров университетти жаңы гана бүтүп келген Чолпон менен маектешип олтуруп: «Мыйзамдарды терең үйрөнүүнүн мектеби – граждандык иштер» дегени чындык экенине көзү жетти.

— Граждандык иштерди карап олтуруп элдин жашоо-турмушун көбүрөөк билет экенсин, — дейт Чолпон Турсуновна. — Адамдардын кулк-мүнөзүн үйрөнөсүң. Кандай гана адамдар менен сүйлөшпөйсүң, кээде граждандык иштерди карап олтуруп, ой жүгүртүп, сандаган суроолорго жооп табам деп жатып өзүмчө эле философ болуп кете жаздайм...

Ч. Баекова республикалык прокуратуранын граждандык иштер бөлүмүндө иштеген жылдар ага чоң сабак болду — ал юриспруденциянын кадыресе дасыккан адиси болуп чыга келди. Эми ал кайсы тармак болбосун жүрөксүнбөй иштеп кете алат. Ошентип эки жылдан кийин ал граждандык иштерди көзөмөлдөөдөн кылмыш иштерин көзөмөлдөөгө өттү жана мында да камчы салдырбай иштеп, өзүнүн жогорку адис экендигин далилдеди.

Чолпондун өз позициясына бекем тургандыгы, принципаалдуулугу, чыгарган чечимдеринин аргументтүүлүгү, оюнун айкын-ачыктыгы, тилинин курч жана тактыгы, айрыкча анын кыргызча да, орусча да бирдей кынтыксыз, орду менен макал-лакапташтырып сүйлөгөн чечендиги кесиптештерин бир чети таң калтырса, бир чети урматтоого аргасыз кылды.

Чолпон Турсуновна Кыргыз ССРинин Жогорку Сотунда 29 жашынан баштап, беш жыл үзүрлүү эмгектенди, бирок анын жеке турмушу үчүн кыйын жылдар болду: жубайы Сапар экөө ата-энеден ажырашты. Ал кезде жөлөк-таянч болуп, өз оокаттарын өздөрү алып кетчү бир туугандардын чамалары чак эле. Чолпон улуусу болгондуктан калгандары али жаш, боорун көтөрүп, борбую ката элек, турмуштан орундарын таба элек кез. Үйдө болсо жаш балдар...

Ч. Баева 1982-жылы Ысыккөл областтык Сотунун төрайымы болуп дайындалды. Ал кезде компартиянын бийлиги өкүм сүрүп турган убак. Керек болсо сотуна да, прокуроруна да телефондун бир эле «чыр» эткени жетиштүү болор эле.

Ошентип Ч. Баева областтык сотто иштей баштайт. Облестанын ким экенин, кандай кызматкер экенин ким билип коюптур. Бир күнү «Областын аткаруу комитетинин төрагасынын биринчи орунбасарымын» деп М.А. Ляхов деген телефон чалат. «...Жетөгүз районунун «Ысыккөл» колхозунун башкармасынын иши сизде. Карап, чечими кандай болгонун мага билдириңиз» дейт. Үнү өктөм, буйрук кылган түрү бар. Ошол жерден Ч. Баеванын кара жини кармайт: сот иштерине бийлик жетекчилеринин түздөн түз кийлигишкенине, анысы аз келгенсип буйрук кылганына, мыйзамды одоно бузганына чыдай албайт. Жаратылышынан темирдей эркин бузбай сабыр тутуп, Ляхов айткан «ишти» алдыртып, карап чыгат. Караса сот туура өкүм чыгарган. «Соттун өкүмү туура, бузууга эч негиз жок», деп жооп даярдап, областтын административдик бөлүмүнө билгизет. Ляховго телефон чалып: «Урматтуу Михаил Абрамович, сиздин кайрылууңузга жооп берилди» деп тыншоочту коюп коет. Ошол боюнча башка сөз болбойт.

Күндөрдүн биринде обкомдун бюросунда Баеваны областтык соттун төрайымдыгына бекитмек болушат. Ал кезде А.Масалиев обкомдун биринчи катчысы. Баеваны тааныштырат. «Суроо болубу?» дейт Масалиев. Баягы Ляхов ошол жерде экен, тура калып: — Сиз, жолдош Баева, ишинизди сизден мурда иштеп кеткен адамдай баштаганы турасызбы? — дейт какшык менен.

Мурдагы Соттун төрагасы иштеги кемчиликтери үчүн бошосо керек сыягы.

— Антип баштагыча баштабай эле койдум, — дейт Чолпон так кесе. Бюродо олтургандар баштарын көтөрүшүп: «Эмне болуп кетти?» дегендей суроолуу карап калышат. «Сөздү сөз келгенде айтпаса атасы өлөт» дегендей, мындай учурду Баева бала кезинде эле жаза кетирчү эмес. Ошол жерде «шак» эттирип Ляховдун жосунсуз жоругун айтып салат. Анысы менен Ч. Баева өзүнүн ким экенин, сот ишине мындан ары сырттан эч кандай кийлигишүүгө жол бербестигин ачык билдирет. Бюродогулар унчукпай тим болушуп, жаны төрайымды кызмат ордуна бекитип коюшат.

Мындай учурлар Ч.Турсуновнанын эмгек жолунда көп эле болду. Ошол эле жылдары бүткүл республиканы дүңгүрөткөн «Минбулак» «ишинин» ачык соту Ч. Баевага тагдыр чечер процесс болду. Ал тыкыр мыйзам чегинде аяктагандан кийин көп өтпөй эле Баевага областтык профсоюз уюмун башкаруу сунушу келип түштү...

Чолпон Турсуновна бул ишке да баш-оту менен белсенип киришип, элет жеринде бааланбаган профсоюз уюму деген эмне экенди-

гин жалпы эмгекчи элге таанытты. Мында да мыйзам чегинде карапайым эмгекчилер өз укуктарын коргосо боло тургандыгына элдин көзүн ачты. Коллектив менен чарба жетекчисинин ортосунда «Эмгек келишими» эки тараптын ортосундагы эң маанилүү юридикалык документ. Анда коллективдин эмгекке, иш шартына байланышкан, эки тараптын тең кызыкчылыгын коргогон, ошол эле учурда адамдын жоопкерчилигин бекемдеген, укуктарын тактаган айкын шарттар белгиленген. Көбү ал келишимдин талаптары эле эмес, андай келишим болорун да билишчү эмес. Анткени мындай келишимдер кагаз жүзүндө гана түзүлүп, көпчүлүккө маалымдалбай эле катылып жатуучу. Андагы көрсөтүлгөн шарттардын көбү жетекчи тарабынан аткарылчу эмес. Ал өз кызыкчылыгын көздөп, өз билгенин жасоочу. Чолпон Баева элдин көзүн мына ушуга ачты.

Областтык профсоюз уюмунда иштеген жылдары Ч. Баеванын эл арасында кадыр-баркы аябай өстү. Бир кезде профсоюздан барган Баеваны жактыра бербей кабыл алышкан чарба жетекчилери эми өздерү келишип: «Биздин чарбаны көрүп кетсеңиз. Сиз менен кенеше турган иштер бар» дешчү болду. Демек бул – профсоюзду таанып, алар менен иш жүргүзүүнүн зарылдыгын түшүнө баштагандык эле...

Ч. Баева 1987-жылы Юстиция министринин биринчи орун басары болуп дайындалды. Ошол кезде ал Москвадагы коомдук илимдер Академиясын сырттан окууга өткөн болчу.

1989-жылдын аяк ченинде Кыргыз ССРинин Жогорку Советине депутаттыкка кандидаттарды көрсөтүү башталды. Ал кезде өлкөгө эмгеги менен таанылган, атак-даңкы бар адамдар депутаттыкка жогору жактан көрсөтүлчү. Алардын депутат катары эл тагдырына байланышкан маселелерди чечүүгө жөндөмү бар, же жок экенине карашчу эмес. Азыр болсо кырдаал башкача эле. Республиканын коомчулугу жанданып, жаштар толкуп, Бишкектин айланасынан жер ээлешип, жашоо үчүн, турак жай үчүн күрөш башталган. Демократиялык кыймылдын жаштары: «Көзкарандысыздык үчүн, саясий, руханий эркиндик үчүн!» деген ураан ташташып, коммунисттердин үрөйүн учура баштаган кез. Компартиянын бийлигине карабай, депутаттыкка кандидаттардын атаандаштары чыга баштады.

Ысыккөл областтык сотунун төрайымы, профсоюз уюмунун башчысы болуп иштеп жүргөндө элдин сүймөнчүгүнө айланган Чолпон Баева №51 Пржевальск шайлоо округунан депутаттыкка шайланды. Ошентип ал депутат болду. Бул жолку депутаттык корпус башкача эле. Булар өз ойлорун ачык айтышып, каяша сүйлөшүп, ал турсун добуш берүүдөн баш тартып залдан чыгып кеткен депутаттар да болгон. Алардын көбү Масалиевдин сессияны мурдакыдай, партиянын көндүм адатына салып өткөрө башта-

ганына элдешпестик менен каршы чыгышты. Алардын бири Баева болду. Ал сессиянын жүрүшүндө мыйзам талаптарынын бекем сакталышы үчүн күйүп-бышып күрөшүп жүрдү. Айрым учурларда сессияны башкарууга мүмкүн болбогон кырдаалдар түзүлө калып, депутаттар карай турган маселеден четтеп, күн тартибинде жок, таптакыр башка маселелерди көтөрүп чыгып, чуу түшүп калган учурлар көп боло баштады. Ошондо Чолпон Турсуновна микрофонго чыгып, башкалардай жулунуп кыйкырбастан, демейдеки үн менен эле кызыл чеке болуп жатышкан эки жаатты тынчытып, кайсы маселени кароо керектигин эстерине салып коюп жатты.

1990-жыл катаал жыл болду. Депутаттар быякта демократиянын, көзкарандысыздыктын таламын талашып жатканда, Ошто улуттар аралык жаңжал чыгып кетти. Бардыгын коюп, Ош жаңжалын басуу керек эле. Депутаттардын бир тобу токтоосуз түрдө Ошко жөнөп кетишти, алардын арасында Баева да бар эле.

Ч. Баева баргандан тартып кайра Бишкекке кайтканга чейин тыныгууну билген жок. Ал кадимкидей шапайып өтүнөн азып келди, бирок акыбети кайтып, эл тынчыгансып калды.

Тарыхта калган 1990-жылдын күз айы. «СССРден бөлүнөбүз!», «Өзүнчө көзкарандысыз мамлекет болобуз!», «Өзүбүздүн президентибиз болот!» деп жатышып, депутаттар эми Президент шайлоого өтүштү. Президенттикке бир нече талапкерлердин ичинде Ч. Баева да бар эле. Бирок ал сөз алып, микрофонго келди да: «Биздин жаш демократиялык республикабыз азыр саясий, социалдык жана экономикалык кайра куруулар алдында турат. Мен бул жерде чыгып сүйлөгөн талапкерлердин программаларын угуп олтуруп, А.Акаевге артыкчылык бердим. Президентке тиешелүү мүнөздөр, сапаттар анда бар. Менин кандидатурамды колдогондор өз добуштарын Акаевге берүүсүн өтүнөм» деп кыска сүйлөдү.

Президент тизгинди колуна алган күндөн тартып экономикалык, саясий жана социалдык кризистен чыгуунун жолун издей баштады. Андыктан тез арада жаңы мыйзамдарды кабыл алуу зарыл болчу. Аларды Жогорку Кеңештин сессиясында кабыл алуу керек. Ч. Баева бул күндөрдө эл депутаты, анын үстүнө профессионал юрист катары мыйзамдарды жазуу үстүндө тыным албай иштеп жүрдү. Үйүнө кеч келет. Жарытып деле тамак ичпейт. Аман-эсендикти, аркы-беркени сураштырып бир аз олтуруп, анан: «Эми мага жолто болбогула. Телефондон мени сурагандарга – жокмун. Жакшы жаткыла» дейт да, бөлмөсүнө кирип кетип, саат түнкү 2-3 кө чейин кагаз чиймелеп олтурат. Ошентип ал Кыргыз Республикасынын, Кыргыз мамлекетинин эгемендүүлүгү жана көзкарандысыздыгы тууралуу Декларацияларынын, биринчи Конституциясынын долбоорлорун иштеп чыгууда жанын аябай эмгектенди. Ошол жылдары бардык күч-кубатын жумшап, чарчап-чаалыкканына

карабай, көңүлү сергек, ишке умтулуусу зор эле. «Башың аман, дениң соо болсо элге кызмат кылуудан артык бакыт барбы!» дечү.

Ч.Баекова көп өтпөй Кыргыз Республикасынын Баш прокуро-ру болуп дайындалды. Ал эң оор учур эле. Республикада менчикти мамлекеттен ажыратуу башталып калган. Ээлик кылуучулар жай-нап чыккан кез. Өз кызыкчылыгын ойлоп, мамлекеттин мүлкүнө кош колун салгандар, байлыгына чиренип, сот органдарын тоот-пой калгандар пайда болгон. Ушундай кырдаалда мүнөзү катаал, айтканынан кайтпаган бир сөздүү, принципаалдуу Баекованын про-курор болушу депутаттардын айрымдарына, бөтөнчө байлыкты өз кампасына шилеп жаткандарга жаккан жок. Ал кээ бир депутат-тардын сүйлөгөнүнөн, айрым чууну сүйгөн газеталардын жазма-керлеринин учурган «беш өрдөктөрүнөн» билине баштады. Бирок Ч. Баекова бут тосмой, нервге тиймей оюндарга көңүл бурган жок, үн катпай, тиштенип, иштен баш көтөрбөй иштей берди.

Эгемендүү Кыргыз Республикасы өзүнүн биринчи Конституция-сын кабыл алгандан үч күн өтпөй, ал 8-май 1993-жылы, Конститу-циялык соттун төрайымы болуп шайланып, ушу күнгө чейин ишин улантууда. Эл депутаттары Чолпон Баекованы Кыргыз Республи-касынын Конституциялык сотунун төрайымдыгына бир добуштан колдошту. Бул анын өз ишинин чыныгы адиси экендигин, инсан-дык би-ийиктигин, адилеттигин, калыстыгын, жетекчилик талап коюучулугун, билиминин тереңдигин таануу эле.

«Эр эмгегин эл жебейт» дейт кыргызда. Ак эмгектин үзүрү сөзсүз болот. Анын эмгегин эл баалады, өкмөт баалады. Мыйзам чыга-руу жагында жигердүү иши үчүн Чолпон Турсун кызы Баекова «Кыргыз Республикасынын эмгек сиңирген юристи» деген ардак-туу наамга ээ болду, коомдук ишмердүүлүгү үчүн Түгөлбай ата коомунун сыйлыгы ыйгарылды.

2000-жылы Ч.Баековага эгемендүү Кыргызстандын гүлдөп-өсү-шү үчүн талыкпаган жемиштүү эмгеги бааланып, Курманжан датка сыйлыгы, 2001-жылы Москва юристтеринин клубу уюштурган Россиянын эң жогорку юридикалык «Фемида» сыйлыгы ыйгарыл-ды. Бул жогорку сыйлык менен жыл сайын демократиялык коомду түзүүдө жана укуктук мамлекеттин институттарын өнүктүрүүдө бел-гилүү юристтердин салымы белгиленет. Ага КМШ өлкөлөрүнүн юри-сттеринин ичинен Чолпон Турсуновна Баекова татыктуу болду.

Чолпон Турсуновна коомдук жана мамлекеттик иштеринин көптүгүнө карабай, үйбүлөсүнө, балдарына, неберелерине көп көңүл бөлөт. Иштен чарчап келген учурда да балдары менен сүйлөшүүгө, алардын окуусунун, ишинин абалын сурап билүүгө, неберелерин эркелетип, акыл-насаатын айтууга убакыт табат. Ал төрт уул-кыздын энеси, он эки неберенин чоң энеси.

Чолпон Турсуновна Баекова Ысыккөлдү бөтөнчө сүйөт, анда

анын балалыгы өткөн. Ал өзү ыйык санаган көлүнө келип суктанууга, анын кайталангыс көркөмүнөн, суктанарлык сулуулугунан ыракат алууга ар бир мүмкүнчүлүктү пайдаланат. Ч.Баева элдик эски ырларды созолонто ырдайт, кооз, мукам үнү бар, темир ооз комузда ойногонун угуп эле тургуң келет.

Укук коргоо кызматкерлерине эң бийик талап коюп, анын кынтыксыз аткарылышын талап кылган, тыным албаган мээнеткечтиги, намыскөйлүгү менен айырмаланган юрист Ч.Т. Баева кыргыз юриспруденциясынын асманында чолпон жылдыздай жаркырап турат.

БЕГМАТОВА САКИН

Сакин 1921-жылы 21-июлда Аламүдүн районунун Койташ айылында төрөлгөн, үйбүлөдөгү он биринчи бала. Мезгилине жетпей төрөлүп, алгач тырмактары, чачтары болбогондуктан, абышка-кемпирлер адам болбойт дешкен экен. Апасы Жумагүл буга чейин да тогуз чүрпөсүнөн айрылгандыктан, бул кызынын өмүрүн сактоону күн-түн дебей кудайдан сураныптыр.

Сакин беш жашка, иниси Дубаш эки жашка чыкканда атасы каза болуп калып, үч баланы тарбиялап өстүрүү түйшүгү Жумагүл апанын мойнуна түштү. Сакин мектепте жакшы окуп, жаш кезинен эле шаарга барып окууну кыялданчу.

1934-жылы Фрунзе педагогикалык окуу жайына киргенден баштап, ал мыкты окуучу, активдүү комсомол мүчөсү, Кыргыз радиокомитетинин штаттан тышкары дикторлорунун республикалык конкурсунун жеңүүчүсү болгон. 1938-жылы алгачкы кыргыз аял диктору С. Бегматова 17 жашар студентка кезинде эле Кыргыз ССР Жогорку Советинин Ардак грамотасы менен сыйланган.

1939-жылы ал Токтогул районундагы Үчтерек айылдык орто мектепке мугалимдикке жиберилип, кийин Кыргыз ССР тамак-аш өнөр жай эл комиссариатынын кадрлар бөлүмүнүн начальниги болуп иштейт.

1943-жылы ага жаш коммунист катары жооптуу кызмат — Фрунзе кендир-кенаф фабрикасынын (фабрика согуш жылдарында Одессадан көчүрүлүп келинген) директорлугунун орунбасарлыгына дайындалат.

Бул мезгил фабриканын калыптануу жана согуш мезгилине кайра курулуу жылдары болгон. Эвакуацияланган адамдарды кабыл алуу жана жеке квартираларга жайгаштыруу, кадрларды даярдоо жана окутуу, бардык социалдык жана тиричилик проблемалары С. Бегматованын мойнуна жүктөлдү. Жатаканалар, балдар бакчалары, транспорт болгон эмес, эмгек шарттары өтө оор. Фабрика күнү-түнү иштеп, жумушчу кадрлары жетишпегендиктен республиканы кыдырып, адамдарды жумушка алчу. Мурдагы үй кызматкерлери, мекемелердин кызматчылары түздөн-түз өндүрүштө өтө кыска мөөнөттө даярдалчу, Одессадан эвакуацияланган мастерлер, адистер тарабынан түздөн-түз цехтерде окутулчу. Бардык өнөр жай ишканалары сыяктуу эле фабрикада узартылган жумуш күнү,

б.а. милдеттүү нормадан ашык 3 сааттык иш күнү киргизилген. Кезектеги отпускарлар акчалай компенсациялоо менен алмаштырылган. Атүгүл кесиптик окуу жайларынын окуучулары да суткасына 12 сааттан иштешчү.

Биз фабрикага жакын жашагандыктан, бардык кошуналарыбыз бул фабрикада иштегендиктен, андагы абалды жакшы билчүмүн, — деп эскерчү Сакин, — фабриканын дарбазаларында чоң кызыл плакат илинип, анда: “Кадрлар баарын чечет” (И. В. Сталин) деп жазылып турчу. Мен ал учурда бул сөздөрдүн маанисин түшүнчү эмесмин жана эч ким мага түшүнүрө алган жок. Бардыгы бул плакатты сыйлашчу, И. В. Сталин деген сөз иштөөгө чакырык катары таасир берчү.

Фабриканын аймагында нан дүкөнү бар болчу, биз, ачыккан балдар, таң атпай узун кезекке туруп, будкасы бар ат арабаны көргөндө: “Ура! Нан!” деп кыйкырчубуз.

Акырындап, фабрикада бардык техникалар иштеп, согуштун акырында республикадагы ири ишканалардын бири болуп калды. Фабрика өзүнүн эки кабат клубу менен белгилүү болуп, анда кино көрсөтүлүүчү, ар түрлүү кечелер, бийлер, бардык майрамдар ошол жерде өтчү. Анын ичинен өзгөчө жаны жыл майрамы унутулгус.

Ал жылдары жергиликтүү жана Жогорку Кенештерге шайлоолор да чоң майрам эле. Клубда агитпункт жана шайлоо участкасы болуп, шайлоо күнү таң аздан буфет иштөөчү. Биз баардыгыбыз бул күндү күтчүбүз. Самолеттордон баракчалар чачылып, клубда ар түрдүү суусундуктар сатылып, музыка ойнолуп, бийлер болуп жана акысыз кино көрсөтүлчү».

С. Бегматова балдарга арналган иш-чараларга дайыма катышып, аларга: “Силер окуу жайларында окуйсунар, ысык жана муздак суусу бар кооз, ыңгайлуу көп кабат үйлөрдө жашайсынар. Ар бир үйдө радио, электр болот. Эң башкысы — биз бул согушта жеңип чыктык” дечү.

1949-жылы ал партиянын Фрунзе шааркомуна аялдар арасында иштөө боюнча бөлүмдүн башчылыгына көрсөтүлөт. Ошол эле учурда Жогорку партиялык мектепте окуйт. 1952 — 61-жылдары республиканын финансы министринин орунбасары болуп иштеп жүрүп, Бүткүлсоюздук финансы-экономикалык институттун сырттан окуу бөлүмүн ийгиликтүү аяктайт.

1961-жылы С. Бегматова Кыргыз ССР Министрлер Советинин төрагасынын орунбасарлыгына бекитилип, бул кызматта 19 жыл, анын ичинен 17 жыл республиканын тышкы иштер министри да болуп иштеген.

С. Бегматова республиканын коомдук-саясий турмушуна активдүү катышып, Компартиянын Борбордук Комитетине мүчөлүккө, СССР Жогорку Советинин 6-шайланышына депутаттыкка, СССР Жогорку Советинин Улуттар Советинин Төрагасынын орун басарлыгына шайланат.

Ошентип карапайым кыргыз кызы качандыр бир убакта СССРдин 15 республикасынын биринин тышкы иштер министри катары бир нече жолу Бириккен Улуттар Уюмунда, ири эл аралык форумдарда Советтер Союзунун өкүлү болоорун ойлоду бекен?

1966-жылы БУУнун генералдык Ассамблеясынын XXIV чогулушунда советтик делегацияны жетектеп: “Расалык дискриминациянын бардык формаларын жоюу”, “Куралдуу конфликттер мезгилинде адам укуктарын урматтоо” баяндамаларын жасаган. Биз азыр гана баяндамалардын актуалдуулугун жана саясий маанисин түшүнүп олтурабыз. Ал эми ал учурда...

Ал АКШда, Канадада, Францияда, Венгрияда, Чехословакияда, Болгарияда, Швейцарияда, Вьетнамда СССР маданиятынын күндөрүн өткөрүү менен маданий байланыштарды чыңдоого чоң салым кошкон. Ливан, Сирия, Египет сыяктуу өлкөлөргө расмий иш сапарлары менен барган.

Сакин Бегматова аялдар кыймылынын маселесине да өзгөчө көңүл бөлгөн. Ал дээрлик 20 жыл советтик аялдар комитетинин президиумунун мүчөсү болуп, анын түздөн-түз жетекчилиги менен Кыргызстандын аялдарынын V, VI, VII съездери өткөрүлүп, аларда республиканын чарбалык жана маданий түзүлүшүндө аялдардын ролун жогорулатуу боюнча негизги баяндамаларды жасаган. Республикада биринчи болуп аялдардын VII съездинде бекитилген “Кыргыз ССРинин аялдар советтери жөнүндө” Жобо СССРдеги эң мыктылардын бири катары таанылган.

Анын өмүрү окуяларга жана жолугушууларга бай болуп, ар бир күнү минутасына чейин эсептелчү. Аны чабандын бозүйүндө же Нарындын алыскы бир айылында ачылып жаткан музыкалык мектепте, космос нурларын изилдөөчү бийик станцияда, Фрунзедеги жаңы онкологиялык борбордо, Ош, Нарын, Каракөл шаарларында курула турган театрлардын долбоорлору иштелип жаткан архитектуралык өнөрканада, университеттин жаңы корпусунда да урматтоо менен тосуп алышчу. 1964-жылы ал Кант цемент заводунун ачылышына барып, кичинекей мүшөккө цемент ала келип, бул өндүрүш жөнүндө сыймыктануу менен сүйлөп берген.

С. Бегматованын эмгеги жогору бааланып, Октябрь революциясы, эки жолу Эмгек Кызыл Туу, эки жолу Ардак Белгиси ордендери жана көптөгөн медалдар менен сыйланган.

Анын жолдошу Т. Майтукин жергиликтүү өнөр жай министрлигинде, айыл чарба техника системасында, Кыргыз ССРинин токой чарба министри болуп иштеп, 1952-жылы автокатастрофадан каза тапкан.

С. Бегматова ушундай чоң кызматтарда иштесе да өтө жупуну жашоочу. Апасы катуу ооруп калган учурда Койташ айылына алып барып, атасы менен катар көмүүнү суранды. Алардын эки бөлмөлүү саман үйү ондолбогон экен. Апасынын акыркы мүдөөсүн аткаруу

үчүн Сакин ал каза тапканга бир жума калганда үйдүн чатырын жаап, жыгач пол төшөөгө үлгүрдү...

1966-жылы ноябрда апасынын сөөгүн койгон күнү кар аралаш жамгыр жаап турганда С. Бегматова мусулман салтына карабастан көрүстөнгө барды. Ошондо айылдын жолдору баткак болуп турган. Ошондуктан айрым адамдар эрксизден: “Сакин, ушунча жыл Министрлер Советинде иштеп, депутат болуп туруп, жолду оңдотуп коюудан корктун...” деп жиберишти.

Бирок ал учурда жетекчилер ушундай иштешчү, ар кандай четтөөлөр кызмат абалынан кыянаттык менен пайдалангандык катары эсептелип, партиялык органдар тарабынан катуу жазаланчу.

1980-жылы Сакин Бегматова ардактуу эс алууга чыгып, бирок эмгектенүүсүн токтотпостон, республиканын чет өлкөлөр менен достук жана маданий байланыштар коомунун төрагасынын орун басары болуп иштеп жүрдү.

С. Бегматова 1981-жылы 28-июнда автокатастрофадан каза тапты...

ИБРАГИМОВА ГАЛИЯ

Галия Ибрагимова 1905-жылы Нарын районундагы Минбулак айылында туулган. 1916-жылы кайгылуу Үркүндө ата-энеси менен Кытай жерине барып, 1917-жылы кайра туулган жерине кайтып келишет. Алар Кытайдан ачарчылык менен жокчулукка дуушар болушуп, балдарынан ажырайт, туулган жерге кайтып келе жатканда нечен азаптарды башынан өткөрүп, жолдогу өлүм-житимге учураган качкындарды көрүп, өмүр бою жүрөгүндө өчпөс так калат.

Галияны 14 жашка толгондо экинчи аялдыкка мажбурлап күйөөгө беришет. Эки айдан кийин күйөөсү дүйнөдөн кайтат, бирок ага калың төлөгөндүктөн бул бүлөдө бир жыл жашайт.

1920-жылы "эски салт боюнча" калыңга экинчи ирет күйөөгө беришет. Бул күйөөсүнүн да кордугуна чыдабай кетип калат. 1921-жылы өз каалоосу менен Түркмөнстанда, Өзбекстанда, Тажикстандагы партиялык органдарда иштеген коммунист Ибрагимов Сейдекеримге турмушка чыгат.

1927-жылы Бишкектеги 6 айлык курсту бүтүп, советтик партиялык мектепке кирет. Ушул учурдан баштап аялдар кыймылындагы активдүү ишмердүүлүгү башталат. 1925-жылы партиянын Киробкомунун аялдар бөлүмүнө партиялык ишке чакырышат.

"Кыргызстан аялдары" журналына 1983-жылы августта берген интервьюсунда Г. Ибрагимова мындай деген: «Киробкомдун аялдар секторуна башчы кылып дайындалганда мен 24 жашта гана болучумун. Бул учур оор, коркунучтуу убак болчу. Басмачылык, бай-манаптык элементтер тарабынан колхоз курулушуна, аялдарга азаттык берүү мыйзамдарына каршы күрөштөр жүрүп жаткан. Биз кедей-кембагалдарга колхоз катарына кирүү, жер-суу реформасын жүргүзүү, эскинин калдыктары болгон паранжа кийүүгө, билимсиздикке каршы күрөшүү жана аялдардын никеге туруусу, калың жөнүндө мыйзамдарды түшүндүрүү иштерин жүргүзүү менен аялдарды өз укуктары үчүн күрөшүүгө чакырганбыз. Айылдарда, кыштактарда кызыл бурчтар, аялдар клубдары, ликбез мектептери, балдар аянттары, өнөр жай, кол өнөрчүлүк артелдери ачыла баштады».

1931-жылы Бишкектен республиканын түштүгүндө пахта терүү иштерин уюштуруу үчүн ВКП (б) нын 70 мүчөсүнөн турган атайын отряд жөнөп кетишет. Алардын арасында 10 аял болгон.

«Мен Карадарыя, Кызыл Октябрь, Кызкөл, Кызылсенир айылдарында жооптуу болуп дайындалгам. Биздин максатыбыз пахта жыйым-теримине аялдарды тартуу менен коомдук иштерге кызыктыруу болгон. Отрядда пахта жыюу аяктаганча иштедим.

Райкомдо аялдардын катышуусу менен чогулуш болуп, анда мен доклад даярдап чыгып сүйлөдүм. Ушул эле күнү 40ка жакын аял өзүнүн паранжаларын ыргытышты. Активисттерди баалуу белектер менен сыйладык. Аялдар абдан кубанып, толкундашты. Бирок кийинки күнү бизге паранжасын ыргыткан төрт аялды өлтүрүп кетишкендиги тууралуу белгилүү болду. Биз бийлик органдарына кайрылып, ал аялдарды өлтүргөндөрдү кармап, түрмөгө камоого жетиштик».

Галия Ибрагимова эң мыкты сөзмөр, чечен болгон. Ал чечкиндүүлүгү, эч кимдин көңүлүн калтырбаган ак көңүлдүгү менен кыдыр-баркка жетишкен. 1933-жылы Ташкентке барып, Ортоазия мамлекеттик университетине (САГУга) өтөт. Бирок 2-курс окуп жүргөндө аны нарком соода ишинин биринчи орун басарлыгы кызматына чакырат, андан кийин Кыргыз АССРнын наркомунун биринчи орун басарлыгына дайындашат.

1937-жылы Тажикстандагы партиянын шааркомитетинин биринчи секретары болуп иштеген күйөөсү камалат.

Ал бай-манап тукумунан экендигин жашыргандыгы үчүн деген айып менен атылат. Галия Ибрагимова жалгыз уулу Мелисти сактап калуу максатында жазуучу Айткулу Убукеевге турмушка чыгат. Ал 5 жашар баланы өз баласы катары кабыл алуу менен фамилиясын берет.

Г. Ибрагимованын бир тууган синдиси Токон Капарова эжеси тууралуу көп жылуу сөздөрдү айтты. Галия эжеси мыкты адам экенин, аны "колуна көтөрүп" баккандыгын, ал бактылуу аял болгондугун белгиледи.

А. Убукеев Мелисти өз уулундай эркелетип аталык мээримин төгүп, баласы Женишке караганда ага айрыкча көңүл бөлгөн. Алар өзүнчө бир ынтымактуу, интеллигент үйбүлө болгон. Үйбүлөдө китептерге, газеталарга артыкча көңүл бөлүнгөн. Атасы жумшак мүнөз, ак көңүл, эмгекчил, абдан акылдуу, камкор адам эле.

С. Ибрагимов 50-жылдары реабилитацияланат. Галия эже Мелисти атасынын туулуп-өскөн жери Кочкор районуна алып барат. Атасынын туугандары менен тааныштырат. Мелис Убукеев кыргыздын белгилүү ханы Ормон хандын түздөн түз тукумунан болуп чыгат.

Ормон хан XIX к. ортосуна чейинки жаңы тарыхый шартка ылайык кыргыз мамлекеттүүлүгүн түптөгөндөрдүн бири, ал элинин алдында эң маанилүү тарыхый кызмат өтөгөн десек болот.

Бүгүнкү күндө Кочкор районунда Ормон хандын 100гө жакын тукумдары жашашат. Мурунку Фрунзе атындагы совхоз азыр Ормон хандын атында.

Галия Ибрагимова өзүнүн уулдарынын жөндөмдүүлүктөрүнө жана талантына ишенген, өзгөчө Мелисте үмүтү чоң болгон, дайыма тил табыша сүйлөшүп, терең түшүнүү менен окууда, иште болсун кеп-кенешин берип турган.

Жеңиш Айткулович Убукеев юрист, белгилүү адвокат болгон.

Мелис Айткулович Убукеев (1935 — 1996) абдан таланттуу кинорежиссер, манастануучу, Кыргыз Республикасынын маданиятына эмгек сиңирген ишмер, Кыргыз эл артисти болгон. Кыргыз Мамлекеттик Университетин жана ВГИКти аяктаган. Ал атамекендик кино өнөрүн негиздөөчүлөрдүн бири. 30дан ашык ар түркүн жанрдагы фильмдерди тарткан. Аларга: "Акмөөр", "Тоо суусу", "Провинциалдык роман", "Улуу манасчы", "Түбөлүктүүлүккө кайрылуу" ж. б. кирет.

Анын "Айкөл Манас" аттуу көркөм-публицистикалык фильми улуттук кино өнөрүндөгү эң бир уникалдуу фильм болуп саналат.

Ал жазган сценарийлер, изилдөөлөр, тартылган кинотасмалар, коюлган спектаклдер анын кайталангыс талантын айгинелеп турат.

С. Ибрагимов реабилитациялагандан кийн Галия Ибрагимова КПССтин катарына кайра алынган. Анын 1929-жылдан берки партиялык стажы эске алынып, ага персоналдык пенсия чектелген.

Ал 8 неберенин сүйкүмдүү чоң апасы болгон. Чоң апасынын журматына неберелеринин бирин Галия деп аташкан.

Г. Ибрагимова 1984-жылы 2-январда дүйнөдөн кайткан.

КАЛЫКОВА РАВИЯ

Мамлекеттик жана партиялык кызматтарда кырк жылдан ашык мезгил иштеген Равия Калыкованын акниеттиги, принципиалдуулугу, калыстыгы жана адамкерчилиги эл арасында аңыз болуп айтылчу. Эрки күчтүү, акылы терең, келбеттүү жана мээримдүү бул аял кабыл алган чечимдерине, КПССтин Уставын же коммунисттин моралдык кодексинин талаптарын бузган коммунисттердин, совет адамдарынын тагдырына укмуштай жоопкерчилик менен мамиле этчү. Ал коллегаларына эле эмес, өз туу-

гандарына, жакын адамдарына жана досторуна да талапты катуу коюп, элдешкис мамиле жасачу.

Партиялык комитеттин чечимине, партиянын катарынан чыгарылгандыгына макул болбогондор жогорку партиялык органдарга, КПСС БКга караштуу партиялык контроль комитетине кайрылууга укуктуу болчу. Кыргызстан компартиясынын Ош, андан соң Ысыккөл обкомдорунун партиялык контроль комитеттеринин төрагасы болуп иштеген 25 жыл ичинде Калыкова Равиянын үстүнөн даттанган бир дагы арыз түшкөн эмес.

Калыкова Равия 1933-жылы Ысыккөл областынын Жетиөгүз районундагы Саруу айылында туулган. Атасы Коңуратов Калык каргашалуу 1916-жылы 14 жашында ата-энеси менен кошо Кытайга үркүп барган. Үрүмчү шаарында ал кытай мектебинде окуп, жазганды жана кытай чотун какканды үйрөнөт. Өтүкчүлүктү үйрөнүп, хром өтүк ултаруунун устаты болуп чыгат. 1925-жылы Кыргызстанга кайтып келип, Саруу айылына тактай чатырлуу, верандалуу эки бөлмө үй курат, ал үй бүгүн да бар. Калык Коңурат уулу өз убагынын маалыматтуу, маданияттуу, сөзүнө так, өтө мээнеткеч адам болгон, колунан көөрү төгүлгөн устаны айылдаштары абдан сыйлай турган. Ал арабча, кытайча окуй жана жаза билген, латын алфавитинде да окуй алчу. Кытай тилин билген жападан жалгыз адамды Саруу пристанынын «Ысыккөл» деген совет-кытай компаниясына тилмечтикке көп чакырышчу. Ал көп жылдар бою Саруу жана Дархан айылдарында дүкөнчү болуп иштеп турду.

1939-жылы 37 жашында ал бөөдө кырсыктан каза тапты, артында 4 чиедей балдары калды. Равия ошондо 6 жашта эле.

Энеси Калбүбү сабатсыз, бирок өтө мээнеткеч, акылы терең

аял 4 баланы тарбиялап өстүрдү, билим берди, анан эн башкысы аларды мээнеткечтикке, улууну урматтоого, кичүүнү сыйлоого, акниет, адамкерчиликтүү болууга үйрөттү. Калбүбү апа колуна баары келген уз адам эле, анын шырыган шырдактары, сайган тушкыйиздери, тиккен улуттук кийимдери баарыга белгилүү болчу. Өз өнөрүн кыздарына да үйрөттү. Кийим тигүүчү машинкасы менен ал өз балдарын да, согуш учурунда айылда ачылган балдар үйүнүн балдарын да кийиндирген болчу.

Өзүнүн мээнеткечтиги, мээримдүүлүгү жана алпейимдиги менен бул карапайым аял балдарын эрктүүлүккө, өзалдынчалыкка, туруктуулукка, мектепти сүйүүгө жана өз мугалимдерин урматтоого, атасынын атына татыктуу билимдүү, абийирлүү болууга тарбиялай алды. Согуш мезгилиндеги, согуштан кийинки жылдардагы оорчулуктарга, ач-жыланаптыкка карабай, балдары окууну таштаган жок, күн сайын окуудан кийин талаадан машак теришип, колхозго түшүм жыйноого, үйдө чарбачылыкка жардам беришти. Р. Калыкова Саруу орто мектебинде окуп жүргөн чакта мыкты педагог Чекиров Искен агай балдардын математикага ышкысын арттырды. Мектепти бүткөндөн кийин Равия Пржевальск мугалимдер институтунун физика-математика факультетине кирет. Эжеси Мария биолог, синдиси Рапия математик болушат. Жалгыз иниси Абдылда айылдагы атасынын үйүн ээлеп, бухгалтер болуп иштеп калат.

1952-жылы Равия институтту бүтүргөн соң, педагог күйөөсү Султанов Асек экөө жолдомо менен Ош областына жиберилет. 19 жаштагы Р. Калыкованын эмгек жолу Ош областынын Мады айылдык мектебинин директорлугунан башталды. 1955-жылы ал КПССтин мүчөлүгүнө кабыл алынат. Жаш коммунист жана мектептин директору Р.Калыкованын өмүр жолунда жаратылышынан акылдуу, кенпейил, мыкты жетекчи, Ош райком партиясынын биринчи катчысы Халил Максимович Мирабдазизов маанилүү роль ойноду. Равиянын уюштуруучулук талантын, ишкердик сапаттарын жана ишке жогору жоопкерчилигин, максаттуу жана айтканынан кайтпаган көктүгүн, педагогикалык коллективди башкара билгендигин байкаган Халил Максимович, ал кезде Р. Калыкова эки балалуу болуп калганына карабай, Токтогул атындагы орто мектептин, андан соң 18-партсъезд атындагы мектеп-интернаттын директорлугуна сунуш кылды.

Азыр Равия Калыковна өзүнүн окуучулары жөнүндө сыймыктануу менен кеп салат, алардын көпчүлүгү белгилүү врачтардан, мугалимдерден, окумуштуулардан болушту, маданияттын, өнөржайдын, айыл чарбасынын эмгек синирген ишмерлери, кызматкерлери наамдарына татышты. Алардын арасында К.И.Скрябин атындагы Кыргыз айыл чарба университетинин ректору академик Батыралы Сыдыков, КРнын УИАнын корреспондент-мүчөсү, медицина илимдеринин доктору Д. Кудояров, сүрөтчү Батыр Жалиев ж.б. бар.

Өз иши жөнүндө сөзүн улантуу менен Равия Калыковна Халил Максимовичтин аял кадрлар жөнүндө чыныгы камкордугунун аркасында партиялык ишке анын кандидатурасын көрсөтүүгө активдүү катышкандыгын баса белгилейт. 1959-жылы ал партиянын Араван райкомунун идеология боюнча катчысы болуп дайындалат, ал эми бир жылдан кийин аны партиянын Ош обкомуна маектешүүгө чакырып, партиянын обкомунун мектептер, илим жана окуу жайлар бөлүмүнүн башчылыгы кызматын сунуш кылышат. Ошентип 1960-жылы 16-августта Равия Калиевна партиянын Ош обкомунун бюросунда жаңы кызматка бекиди.

1964-жылы декабрда Ош областынын бириккен партиялык конференциясында ал обкомдун мүчөлүгүнө жана партиянын обкомуна караштуу партиялык контроль комиссиянын төрагалыгына шайланат, ал эми 1980-жылы аны партиянын Ысыккөл обкомуна которушат.

Р. Калыкованын өз ишинин профессионалы болуп калыптануусуна Кыргызстандын көрүнүктүү мамлекеттик ишмерлери А.С. Сүйүмбаев, С. И. Ибраимов, А. Масалиев зор роль ойношту, булар ар кайсы жылдары партиянын обкомунун биринчи катчыларынан болушкан.

Равия Калыковна ар бир адамдын тагдырына өтө жоопкерчилик менен мамиле кылчу. Партиянын катарынан чыгарып салчу же жазалап коюучу ар бир фактыны, иштин бардык материалдарын ал дыкаттык менен үйрөнүп жана анализдеп чыкчу. Калыс жана кылган ишинде, кабыл алган чечимдеринде так болучу, башкалардын пикирин сыйлачу, аларга макул болбосо да уга билчү. Жыйынтык чыгарууга шашылбай, дайыма иштин «ак», «карасын» таразалап, анан бир чечимге келчү. Иште кабыл алынган партиялык принциптердин тактыгын комиссиянын башка мүчөлөрүнөн да талап кылар эле.

Паракорлукту, коррупцияны катуу жазалачу, сот органдарына далилденген фактыларды гана өткөрүүнү талап кылчу. Ошол эле учурда ал кенпейил, адамкерчиликтүү, адамдарды сыйлай да, баалай да билчү, бирок бардык учурда принципиалдуулугунан жазган эмес. Ага туугандары, жакын жолдоштору аркылуу кайрылуунун кажети жок эле, ал партиянын алдында, элдин алдында жана өз абийиринин алдында таза болчу.

Равия Калыковна ишке дайыма адистик менен мамиле жасап, кырдаалды туура баалоочу да, эгер адам күнөөсүз болуп, бекер жеринен караланса, ал аны актап жиберчү, бирок партиянын обкомунун бюросунда чыгып сүйлөгөн сөздөрү жана докладдары конкреттүү жана таасын болор эле.

Турмуш талаптарынан артта калбас үчүн Равия Калыкова билим деңгээлин дайыма жогорулатып, СССРде болуп жаткандардын баарына кызыгып, билип турчу. КПССтин чечими боюнча ар

беш жылда союздук республикалардын обкомдорунун, крайкомдорунун алдындагы партиялык контроль комиссиясынын төрагаларынын квалификацияларын жогорулагуу курстарына барып турчу. Анда КПСС БКнын саясий бюросунун мүчөсү, КПСС БКнын алдындагы партиялык контроль комитетинин төрагасы А.Я.Пельше, анын орунбасарлары, КПСС БКнын катчылары жана бөлүм башчылары, көрүнүктүү мамлекеттик ишмерлер, министрлер, окумуштуулар чыгып сүйлөшөр эле. Семинарларда тажрыйба алмашуу максатында партиялык контроль комиссияларынын төрагалары доклад менен чыгышчу, Равия Калыкова да 1969, 1975-жана 1979-жылдары доклад менен чыгып сүйлөгөн.

Негизги ишинен тышкары Р.Калыкова коомдук иштерге да активдүү киришчү. Эл депутаттарынын областтык кеңешине депутат, областтык аялдар кеңешинин председатели болуп шайланган. Аялдардын Ош областтык кеңешинин отурумдарында (ал 550 аялдар кеңешин бириктирип, 3 миңден ашуун аял активисттерин камтыган) аялдардын абалын жакшыртуу, энелерди жана балдарды коргоо жашы жете элек балдардын кароосуз калгандыктары жана кылмыштуулугу жөнүндө, жергиликтүү улуттун кыздарын атайын орто жана жогорку окуу жайларына иргеп алуу жана жиберүү, райондук аялдар кеңешинин иштери, мектепке чейинки балдар мекемелерин жана мектептерди куруунун жүрүшү, соода, коомдук тамак-аш жана тиричиликти тейлөө мекемелеринин иштери, балдардын жайкы эс алуусу ж.б. жөнүндө маселелер каралып, чечимдер кабыл алынуучу. Совет мезгилинде аялдар кеңеши зор коомдук күчкө ээ болуп, алардын ишине дайыма көңүл бурулчу жана аларды партиялык, советтик, профсоюздук, комсомолдук жана башка уюмдар колдоп турушчу. Аялдар кадрларын тандоо, ишке орноштуруу жана тарбиялоо, аларды жетекчи кызматтарга көтөрүү мамлекеттик саясаттын, партиялык иштин маанилүү бөлүгү болор эле. Кыргыз ССРинин Жогорку Советинде депутат аялдардын саны 36 проценттен ашык, ал эми жергиликтүү органдарда жарымынан көп болчу. Ал эми бүгүн – XXI кылымда эмне болду? Парламент жалаң эркектерден турат, гендердик теңчилик маселеси капарга алынбай калды, өкмөттө, областтык, райондук деңгээлдеги бийликте аялдар бирин-экин. Өткөн кылымдын 20-30-жылдарында аялдар эмне үчүн күрөштү эле? Аялдар кеңеши деген жок, өкмөттүк эмес уюмдардын жаңы формасы пайда болду, бирок алардын иши жетишерлик түрдө координацияланбайт, аялдардын өкмөттүк эмес уюмдарынан практикалык натыйжа жок.

Равия Калыковна аялдар маселесин күйүп-бышып айтат. Албетте жергиликтүү бийлик аялдар кыймылынын ветерандарынын салымдарын унутуп коюшкандары таарынтпай койбойт, зор тажрыйбага ээ жана коомго пайда келтирүүгө дилгир аялзаты өсүп келаткан муунду тарбиялоого олуттуу салым кошуулары мүмкүн эле.

Өзүнүн ак эмгеги үчүн Равия Калыкова «Ардак Белгиси» ордени, «Эмгектеги каармандыгы үчүн» медалы, көптөгөн юбилейлик медалдар менен жана Кыргыз ССР Жогорку Советинин төрт Ардак грамотасы, КПССтин Ардак грамотасы, Советтик аялдар Комитетинин Ардак грамотасы менен сыйланган.

1990-жылы партиялык конференция учурунда салтанаттуу кырдаалда Р.Калыкованы ардактуу эс алууга узатышты, ага союздук маанидеги персоналдык пенсия чектелип, «Волга» ГАЗ-24 автомашинасы бөлүнүп берилди.

Бирок Равия Калыковна коомдук иштерге катышууну чечти, Каракол шаарынын начар камсыз болгон калкын коргоо фондунун төрагалыгына шайланган. Фондунун максаты жалгыз калган багар-көрөрү жокторго, кары-картандарга жана оорулуу адамдарга жардам берүү болгон. Аларга бир жолку талондор берилип, коомдук тамак-аш тресттерине акча бөлүнчү. Көп балалуу үйбүлөлөрдүн балдары мектептерде акысыз тамак ичишип, Улуу Ата Мекендик согуштун ветерандарына көмүр, отун сатып алууда жана жеткирип берүүдө материалдык жардам көрсөтүлүп турчу.

Ысыккөл областынын мурдагы губернатору Ж. Сааданбековдун жардамы аркасында мээримдүүлүк уюмдарынан жана коллективдерден чогулган акчага ветерандар Үйүн куруп, аны Каракол шаарынын Ветерандар кеңешине өткөрүп беришти. Анда ветерандар пикир алмашышып, эс алышып, тамактанышып, дарыланымакчы.

Иштеги ийгиликтерине, аялдык, энелик бактысы үчүн Равия Калыковна өзүнүн ынтымактуу үйбүлөсүнө, энесине, кайын энесине милдеттүү. 45 жылдан ашык педагогикалык тажрыйбасы бар сүйүктүү, аны терең түшүнгөн жубайы Султанов Асек дайыма Равия Калыкованын тоодой тиреги. Жубайлардын баш кошконуна мына 57 жыл болду. Алар үч баланы тарбиялап өстүрүштү, баарына жогорку билим беришти. Улуу кызы Гүлай – энергетик, уулу Сапарбек – архитектор, кичи кызы Гүлмира – педагог. Баары үйбүлөлүү, бала-чакалуу. Равия эже он неберенин чоң энеси, чөбүрөлүү. 1999-жылы балдары ата-энесинин юбилейлик «Алтын тою» салтанаттуу белгилешти. Бул алтын тойдун салтанатына дос-жолдоштору, туугандары, коллегалары, жердештери келишти. Айтылган жакшы тилектер, каалоолор, алкыштар ажайып кыргыз жергесинде жашоого татыктуу өмүрдүн өтөлгөсү эмеспи.

КАРЖАЕВА САБИРА

Шыңга боюна кыналган кызыл погондуу милиция формасын кийген, акылдуу кой көз, кыймылы шайдоот бул сулуу аял жөнүндө кыскача баяндама аздык кылар. Ал кезде Фрунзеде ал тууралуу ар кандай адам ишенгис уламыштар айтылаар эле. Аны адамдарды ак жолдон чыгаруу үчүн атайын Москвадан жибериптир деп бир даары айтса, эрмек таппай турган кемпир-келечтер: ой, ал дегеле кыргыз эмес экен дешчү. Анын мекендештери наганы бар портупея тагынып алып, эркектерге үстөмдүк көрсөткөн, сабаттуу жана эрки күчтүү мусулман аялга оңой менен көнө алышпады.

Турмушта Сабира Каржаева башынан неченди өткөрдү. Бала чагы менен өспүрүм кезин эскергенди жактырчу эмес. Ал 1902-жылы 10-декабрда Кант районундагы Кеңеш айылында (азыр Кочкорбаев атындагы айыл) кедей адамдын үйбүлөсүндө туулган. Ата-сы Сабира бир жарым жашка чыкканда каза болот. Энеси 4 бала менен жесир калат. Ал сулуу, акылдуу аял болгон экен. Бирок ачарчылык, жакырчылык жана жетишпеген турмуш аны бат карытып жиберди. Эптеп жансактап балдарын аман алып калыш үчүн Пишпекке көчүп келип, Сейдекерим деген бай жердешине жалдамчы болот. Кыз байдын камчысынын жан кейиткен ачуусун эрте сизди. Эгер байдын үйбүлөсүнөн бирөө ооруп калса, анда энеси менен Сабираны кызыл камчыга алышчу: балдарды жакшылап караган эмессинер деген шылтоо табылчу. Эч качан тое тамак жебеген, үстүлөрүндө үйү жок, караманча карангы бечаралар байдан калган калдыктарды тамшалагандарына кубанып калышчу.

Кожоюну Сабираны бай кошунасына сатып жиберген күн анын эсинде. Ал ошондо 15 жашта эле. Сабира байдын үчүнчү аялы — токол болуп барды. Анын жонунан карган эринин камчысы эле эмес, улуу аялдарынын муштуму да кеткен жок. Таң аткандан керээли-кечке тизе бүкпөй иштешчү: кир жуумай, нан, тамак бышырмай, эринин шыбоо бутунан маасысын тартып чыгармай...

Ал ошентип узак 9 жыл жашады. 1926-жылы Сабира эринен качып кетет да, пиво кайнаткан заводго келип, бөтөлкө жууганга орношот. Кокус эри көрүп калбасын деп заводдун дарбазасынан чыккандан коркуп жүрдү. Бөтөлкө жууган ванна турган цехте түнөөчү. Заводдо көргөндөрүнүн баары ага жат эле.

Аны ар кайсы улуттагы аялдардын ээн-эркиндиги, шайдоот аракеттери, шайыр күлкүлөрү таң калтырчу. Анан аны коргогон, совет өкмөтү аялдарга эркиндик, теңдик бергендигин түшүндүргөн курбулары пайда болду. Ликбездин курсуна катышып, кат-сабаты жоюлду. Бир жылдан кийин Сабира комсомолка болду.

1928-жылы партия кыргыз аялдарын өнөр жай ишканаларында, курулуштарда иштөөгө үндөдү. Сабира аялдардын ичинен биринчилерден болуп Ош жибек түрүү фабрикасынын курулушуна барамын деп чыкты. Келечектеги фабриканын дубалдарын аялдардын эң жүрөктүүлөрү, кайраттуулары тургузушту, алардын ичинде Т.Бечелова, Ф.Байчерикова, А.Орусова, Сабира жана башкалар бар эле. Фабрика курулуп бүтүп, зарыл болгон жабдуулар менен жабдылгандан кийин, Сабира кыргыз жана өзбек аялдарын фабриканын цехтерине тартуу боюнча кыймылдын активдүү катышуучусу болду. Фабриканын активисттери менен бирге ал Оштун жергиликтүү жана жакын арадагы райондордун аялдарын жаңы кесипти өздөштүрүүгө үндөдү. Фабрикада окуу бөлмөсү бар болчу, көп өтпөй балдар мекемелери пайда болду, мектеп-ликбез ачылды. Бул эски менен жаңы бетме бет кармашка чыккан өтө оор, бирок совет бийлигинин калыптанышынын каарман жылдары эле. Эл жазында өсүмдүктөр күн нуруна умтулгандай, жаңы турмушка умтулуп жатты. Эч кандай эзүү да, кордоо да, карыялардын, молдолордун жана байлардын коркутуп-үркүтүүлөрү да кыргыз аялдарынын эркиндик-теңдикке болгон умтулуусун өчүрө алган жок.

Акыры Сабиранын да башына бакыт кушу конду — анын тагдырына келишкен сулуу жигит туш болду. Ал милиционер Кудайберген Каржаевге турмушка чыкты. Сабиранын курбулары да буга аябай кубанышты, бактың бар экен, райондук милициянын начальнигинин жубайы болдуң, — дешти. Сабира болсо алдыда дагы эмнелер күтүп тургандыгынан кабары жок, курбуларынын тамашасына жооп кылып уяң гана жылмайып койду...

1930-жылы Каржаевдин үйбүлөсү Фрунзеге көчүп келди. Кудайбергенди Аламүдүн районунун милициясына начальник кылып дайындашты. Республикада тынчтык жок эле. Бүлгүнчүлүк, ачарчылык, биринчи советтик беш жылдык... Милиция тышкы жана ички душмандар менен жан аябаган баатырдык менен күрөшүп жатты, кулактар менен байлардын отряддарынын кара ниет иштерине каршы турушту, басмачылар, бандиттер жана кылмышкерлер менен кармашып, республикада тартипти чыңдап жатышты. Биздин милициянын жакшы традициялары дал ошол жылдарда калыптанды, эр жүрөк, совет бийлигине берилген, сабаттуу, кара күчү толук, кадыр-баркы жогору кызматкерлерди милиция органдарына тыкыр тандап алуу жүрүп жатты.

Күндөрдүн биринде Кудайберген иштен келип, милициянын иши жөнүндө кеп кылып калды да, капасынан Сабирадан милиция-

нын кыска курсуна барар белең, азыр дал аялдарды алып жаткан учур, деп сурап калды. Сабира күйөөсүн таң кала кара турду да, а сен өзүн каршы эмессинби деп сурады. Тескерисинче, деди Кудайберген, күйөөсү менен аялы бир системада иштесе, бул үйбүлөнүн ынтымагын ого бетер бекемдейт. Милицияга керек, аялдар өтө керек. Сабира колуман келер бекен дегенсип олку-солку болду. Бирок Кудайберген анын кайраттуулугун, эркинин бекемдигин айтып, шердентти. Анын колунан көп нерсе келерин, жаңы иш анын жаңы мүмкүнчүлүктөрүн ачарын айтып үмүткөр кылды.

Чынында эле бул убакта Сабира пистолеттен дурус атчу, самбонун ыкмаларын өздөштүрүп алган жана мотоцикл, автомашина айдай алчу. Ал дайыма эркектердин кесибине кызыкчу, Кудайберген да анын мунусун жактырып, өзү билгендин баарына үйрөтүп жүргөн.

Милициянын аялдар курсундагы отуз аялдын ичинен ал жалгыз кыргыз экен. Бүтүрүүчү экзаменде отуз аялдын ичинен ал жалгыз жогорку аттестациялык балл алды. Ошентип фрунзеликтер көп өтпөй көчөлөрдөн милициянын кенже кызматкерин — милиция формасын кийген кара чач сулуу аялды — Сабира Каржаеваны кезиктире башташты.

Бул арыкчырай, сыртынан караганда чабал аял көп кылмышкер кармагандыгы, эрдиги үчүн атайын курал менен сыйлангандыгы, андан баш кесерлер да коркушары адам ишенгистей иш эле. Алардан ал өзү коркчу беле? Ооба, коркчу. Ар бир кезектеги операциядан кийин дежурныйга пистолетин тапшырып жатканда ал колунун калтыраганын араң басчу. Бүт эркин жумшап жатып жылмаюуга, жолдошторунун тамашасына жооп берүүгө өзүн араң мажбурлачу. Ал үйүнө, жупуну бөлмөсүнө келгенде көз жашы көлдөп кетер эле.

Бирок бир жолу ал кармана албады. Машинада келатып буркурап кое берди.

...Бул алыскы тоо арасындагы айылга Сабира узак жол жүрүп, кыйынчылык менен жетти. Анан калса өзү суранып алган эле. Бөлүмгө сигнал түштү: жергиликтүү кулактар комсомол ячейкасын таратып жибериптир. Мектеп, китепкана, клуб жабылыптыр. Ал айылга аял барбаса болбойт, эркек аялдарды ынандыра албайт, деп Сабира Кудайбергенге көпкө далилдеди. Анын үстүнө эркиндик-тендик жөнүндөгү миң жолку аңгемеден, бир жолку көз менен көрүп турган факт өтөт, деди ал күйөөсүнө.

Кыйлага олку-солку болуп жатып Кудайберген макул болду. Сабира айылдагы үйлөрдүн баарын кыдырып чыкты. Ар бир аял менен баарлашты. Баары эле жакшы сыяктанган. А түн бир оокумда...

Бандиттер үчөө болчу. Алар үйгө жутунуп кирип келишти, колду артка кайрып, обрезди төшкө такашты. Анан бет алдыларында аял турганын көрүшүп, селт эте түшүштү.

— Карагыла, катын экен, — деди алардын бири ырсайып.

— Эгер кайтарганы катын болсо, совет бийлиги бекем белем, ыя.

Бандиттер каткырып калышты.

— Колун чечип койгула, — деди топтун башчысы.

— Кайда кетмек эле? Эртең менен чарасын көрөбүз. Чачынан алып туруп, каражыгачка асып коебуз.

Күйөөсүнүн илими мына ушул жерден керекке жарады. Күжүр-мөн ыкмадан бирөө ичин басып калды, колунун сынганына чыдабай экинчиси боздоп кое берди, пистолеттин оозун карап үчүнчүсү үн-сөзсүз селейди...

Андан бери көптөгөн жылдар өтү, бирок Сабира бандиттерди кантип байлаганын, үчөөнү жалгыз өзү жакынкы таяныч пунктуна кантип алып келип тапшырганын унута албайт. Жаш милиционер жигиттин алдында буркурап ыйлаганын да унутпайт.

Кийин саналуу секунддун ичинде бардык үйрөнгөндөрдү эстөөгө жана аларды иш жүзүндө колдонууга туура келген өмүр кылдын учунда турган башка учурлар да болгон.

Биринчи баласы төрөлөр менен Сабиранын милициядагы кызматы бүттү.

— Улума тирүү эне керек, — деп кесе айтты Кудайберген. — Органдан кет, ушунча согушканың эле жетет.

Ошентип Сабира милициядан кетти. Тери заводуна жумушчу болуп кирди. Үй, үйбүлө, бала тынымсыз камкордукту талап этти. Бирок Сабира тынч жашай алмак эмес. Бул анын мүнөзүнө туура келбейт.

"Болгондон кийин болгондой болуу керек". Ал өз турмушун дал ушундай принцип менен курган. Ошентип Ташкенттеги парт-мектептин алдындагы партиялык курсту аяктады. Коммунист С. Каржаевага майзаводунун жетекчилигин ишенип беришет. 1936-жылы аны партиянын райкомунун инструкторлугуна көтөрүшөт. 1938-жылы Алай-Гүлчө райком партиясынын биринчи секретары, 1943-жылы Буденов райкомунун биринчи секретары кызматына дайындашат.

Сабирага милициядагы шарттар: аз уктап, эрте туруу, акырына чейин күрөшүү, тобокелчилик эми керек болду. Принципиалдуу, катуу талапчыл жана солк этпеген жаңы секретарь баарына эле жага берген жок. Көп өтпөй ичи каралар ага "юбкачан милиционер" деген атты коюшту.

Бирок достору да бар эле. Аларга Каржаеванын аракетчилдиги менен жигердүүлүгү жакчу. Сабира алар менен райондо жол курууну баштады, мектептерди тургузду, бала бакчаларды жана ооруканаларды ачты. Сабиранын берилген шакирттери колхоздордун, мекемелердин жетекчилери, ишканалардын директорлору болушту.

Бир жолу иш үстүндө сынап көрүп, ал адамдарга чексиз ишенчү. Ал эми айтканын аткарган дарды, кыйынчылыктан, жоопкерчи-

ликтен коркуп, жалпактап бирөөнүн далдасына жашынгандарды Сабира эсинен сызып салчу.

Күйөөсү, адилеттигинен кенедей да шек санабаган адамы, дайыма аны түшүнчү жана болуп жаткандарды талдоого жардам берчү.

Таланттуу уюштуруучу Каржаева Кыргызстан Компартиясынын II, III жана IV съезддеринин делегаттыгына шайланган, ал эми IV съезде Кыргызстан КП БКнын мүчөлүгүнө шайланган.

Кыргыз ССР Жогорку Советинин II шайланышынын депутаты болгон. Ал республикага өтөгөн эмгеги үчүн Ардак Белгиси ордени, көптөгөн медалдар, Кыргыз ССР Жогорку Советинин Ардак грамотасы менен сыйланган.

1946 — 59-жылдары С. Каржаева "1-Май" фабрикасынын директорунун орунбасары жана баштапкы партия уюмунун секретары болуп иштеген.

1959-жылы ага республикалык маанидеги персоналдык пенсия чектелген. Ардактуу эс алуу учурунда С. Каржаева профсоюздун, фабриканын аялдар советинин, Свердлов районунун иштерине активдүү катышат.

Сабира эженин жарык квартирасында күйөөсүнүн жана эки уулунун портреттери илинип турчу. Кырк биринчи жылы экөөнү тең фронтко өзү узаткан. Согуш алардын бирин гана кайтарды, бирок кичи уулу оор жарадар болуп кайтты. Сабира аны бапестеп бакты, бутуна тургузду. Бир топ жылдан кийин согуш кайрадан өзүн эсине салды. 1959-жылы жигит согуштан алган жараатынан каза болду. Бирок эки небереси калды.

Ал эми үчүнчү портрет... Сабира эже алысты үн-сөзсүз тунжурай карайт. Бири-бирин жандай сүйүшкөндөрүн, кыйын жылдарда бири-бирин колдоп, сактагандыгын сөз менен кантип айтып жеткирмек. 1942-жылы Кудайберген кайткыс сапарга узады. Балдары согуштан аман-эсен кайтып келип, анын ишин улайт деген үмүт менен узады. Сабирага жана уулдарына милдет такты, абийирдүү жашагыла деген осуят калтырды.

— Сен эми милицияда иштебесең да эки ийиниңде кызыл погон бар экендигин дайыма сез. Алар көп нерсеге милдеттендирет сени, — деген эле аялына Аламүдүн райондук милициясынын начальниги Кудайберген Каржаев өлөр алдында.

КОНДУЧАЛОВА КҮЛҮЙПА

Бул акылман жана жароокер, эрки бекем жана шайдоот, жаркын инсандын шимердүүлүгү өтө эле көп кырдуу.

Таланттуу жетекчи жана уюштуруучу катары, ал республикабыздын мамлекеттүүлүгүнүн чыңдалышына, маданиятыбыздын кайра түптөлүшүнө, эл чарбасынын өнүгүүсүнө өзүнүн зор салымын кошту.

Күлүйпа Кондучалованы маданиятыбыздын легендасы деп айтсак туура болот. Ал 22 жыл министр болуп эмгектенди. Өлкөбүздөгү маданият саясаты,

маданий-агартуу мекемелеринин жакшыртылышы, профессионалдык жана өздүк көркөм чыгармачылык искусствонун гүлдөгөн доору, чыгармачыл, жогорку квалификациялуу адистердин бүтүндөй бир муунунун тарбияланышы Күлүйпа Кондучалованын ысымы менен байланышкан. Дал ушул Кондучалова эженин тушунда Кыргызстандын маданияты бүткүл дүйнөгө таанылды: Айтматовдун адабий феномени, "кыргыз киносунун керемети", кыргыз балети болуп көрбөгөндөй бийиктикке көтөрүлдү.

К. Кондучалова Ленин, эки Эмгек Кызыл Туу, Ардак Белгиси ордендеринин, алты медалдын ээси, "Кыргыз Республикасынын маданиятына эмгек сиңирген ишмер" ардактуу наамдын ээси, эл аралык Курманжан датка сыйлыгынын лауреаты, Бишкек шаарынын ардактуу атуулу. I жана III даражадагы "Манас" ордени менен сыйланган.

К. Кондучалова — кыргыз аялдарынан саясий бийиктикке жетишкен алгачкы карлыгачтардан. Совет доорунда кыргыз кыздарынын ичинен Москвадагы (ВКП (б)БКнын алдындагы ВПШнын эң алгачкы угуучусу болгон Кыргыз ССР Жогорку Советинин президиумунун секретары (1948 — 49-ж.), КПССтин XIX жана XXII съезддеринин делегаты, СССР Жогорку Советинин Улуттар Советинин төрагасынын орунбасары, Кыргыз ССР Министрлер Советинин Председателинин орун басары болуп иштеген.

К. Кондучалова 1920-жылы Бишкектен алыс эмес Каражыгач айылында карапайым дыйкандын үйбүлөсүндө туулган. Азыр бул айылдын бир көчөсүнө Кондучалованын ысмы ыйгарылган. Атасы Кондучал Ормон уулунун жана энеси Токсумактын 9 баласы болгон. Бирок үч гана баласы: агасы Искендер, Күлүйпа жана синди-

си Сагыйпа гана тирүү калган. Искендер Улуу Ата Мекендик согушта Сталинградды коргоодо каза болгон.

Фрунзедеги педагогикалык техникумду 1938-жылы бүтүргөндөн кийин, Күлүйпа Нарындын Куланак айылындагы орто мектепте мугалим, завуч, директор болуп эмгектенет. 19 жашында алыскы бийик тоолуу айылдын мугалими Москвага жол тартат. Бүткүл союздук староста М.Калинин ага "Эмгектеги артыкчылыгы үчүн" медалын тапшырат.

"Фрунзеге кайтканда, бизди, сыйлык алгандарды, азыркы космонавттарды тосуп алгандай эле тосуп алышкан", — деп эскерет Күлүйпа эже.

1940-жылы ал Тяньшань областтык комсомол комитетинин секретарлыгына көрсөтүлөт, ал эми 1941-жылдан баштап партиялык, советтик кызматка өтөт.

— *Күлүйпа Кондучаловна, сиздин мамлекеттик жооптуу кызматчы, жетекчи, аялдар кыймылынын лидери болуп калыптанышыңызга кимдер түрткү болуп, жардам берди?*

— Эң оболу ата-энем жана мени окуткан, чогуу иштеген адамдар болгон. Мезгил ошондой эле да. Менин атам эмгекчил, чындыкты сүйгөн, эрки күчтүү адам эле. Колу бардыгына шыктуу — уста, багбан киши болчу. Ал 1941-жылы дүйнөдөн кайтты. Менин сүйүктүү, назик апам узак, бактылуу өмүр сүрдү. 93 жыл жашады. Ал мени мамлекеттик кызматта бейкапар эмгектенсин деп балдарын, неберелерин тарбиялоого дайыма жардам берчү.

Мен айылдын аксакал мугалими, насаатчы, табиятынан акылга бай жана айкөл адам Абдылда Аралбаевге терең ыраазымын. Биз аны Молдоке деп койчубуз. Ал эң сонун педагог, Кыргызстандын эмгек синирген мугалими эле. Ал окуучуларына дайыма аталык камкордук менен мамиле кылчу. Өз учурунда эки Ленин ордени менен сыйланган.

Менин калыптанышыма кыргыз интеллигенциясынын "устанканасы» болуп эсептелген Фрунзедеги айтылуу педагогикалык техникумда билим алуум маанилүү роль ойногон. Техникумдун мугалимдери К.Соронбаев, И.Мунасипов, П.Харакоз, Т.Актанов ж.б. өз ишин сүйгөн чоң демилгечилерден болгон. Алар студенттерге өтө чоң таасир берип, алардын тарыхка, адабиятка, орус тилине, театрга кызыгуусун арттырышкан.

Менин белгилүү жана кайталангыс инсандар менен кезиккен учурларым көп болду. Алардын биринен турмушту үйрөндүм, башкалары менен бирге иштедим, бир топ таланттуу адамдарды сахнадан көрдүм. Бул байланыштар менин жандүйнөмдү байытууга жана албетте мүнөзүмүн калыптанышына өбөлгө болду, — деп эскерет Күлүйпа Кондучаловна.

Согуш жаш мугалимдин бардык ой-максаттарын өзгөрттү. Аны кыстоого алып олтуруп комсомолдук ишке которушат. Күлүйпа

педагогикалык ишин таштагысы келген жок. Акыры ал партиянын катарына өтөт жана "Эгерде сен коммунист болсон, анда партиянын солдатасың" деген негизги эреже-мыйзамды өздөштүрөт. Тяньшань обком партиянын биринчи катчысы С. И. Зайцев кыраакы адам эле. Ал Күлүйпага өз кызындай мамиле кылчу, Күлүйпа ушу кезге чейин ага ыраазы.

1943-жылы К. Кондучалованы Москвадагы Жогорку партиялык мектепке жөнөтүшөт. Согуш мезгилине карабай адистерди даярдоого өтө чоң маани берилчү. Бул мезгил бардык жагынан: турмуш жагынан да, билим алуу жагынан да өзүнчө мектеп болду. Мугалимдер жогорку класстагы адистер: академиктер, борбордук аппараттын жооптуу кызматкерлери, саясатчылар, эл аралык кызматкерлер, министрлер эле.

Согуш учуруна жана темирдей тартип мезгилине карабай Москвада жашоо кайнап жатты. К.Кондучалова искусство дүйнөсүнө баш-оту менен кирди: Чоң театр, МХАТ, музей, жолугушуулар. Ага улуу сахна чеберлери менен таанышуу бактысы туш келди, опера, балетке болгон сүйүүсү артты.

Москвада көп нерсе баштан өтөт. Патриоттук пафос бар эле, заводдордо чыгармачыл интеллигенция, аскер кызматкерлери менен жолугушуулар К.Кондучалова үчүн бул бүтүндөй бир тарых жана турмуштук сабак болду. "Нанга карточкалык система болуп, тамак-ашка анча жетпеген менен, ачкадан өлгөндөр болгон эмес". Ошол учурду эскерип, согуш мезгилинде да азыркы кездегидей тентигендер жок эле, — деп кейийт Күлүйпа эже.

Кырк бешинчи жылдын жениш салютун ал Москвадан көрдү. Бул анын өмүрүндөгү эң бир бактылуу учурлардан болгон. Кубаныч, энтузиазм, көз жаш, өбүшүү, гүлдөр, айтор жеништин келишине жетине албаган толкундоолор... Бул учурду ал эч убакта унута албайт.

Москвадагы дагы бир эстен кеткис окуя - 1961-жылы биринчи космонавт Ю.Гагариндин космоско учушу болду. К. Кондучалова бул күндү төмөндөгүдөй эскерет: "Эшикти кагышып: "Радиону койгула, биздин адам космосто! Ура!" Ошол эле учурда телевизордон бул жөнүндө кабар берилди. Ал кезде мен СССР Жогорку Советинин депутаты болчумун. Эл Гагарин менен аянтта жолугушканда, мен бул жүзүнөн күлкү кетпеген шайыр адамга колумду тийгизүүгө үлгүрдүм".

1952-жылы К. Кондучалова Кыргызстан Компартиясынын Борбордук Комитетинин бюросуна шайланат. БК катчысы, Министрлер кеңешинин төрагасынын орунбасары жана бир эле учурда республиканын тышкы иштер министри болуп иштейт. 1958-жылы ал маданият министри болуп дайындалат, бирок тышкы иштер министринин кызматы дагы беш жылча ага жүктөлүп кала берет.

— *Күлүйпа эже, сиз кантип маданият министри болдуңуз эле?*

— Бир күнү эртең менен саат 10 чендерде мага Исхак Раззаков телефон чалып, өзүнө чакырды. Менин тынчым кетти, анткени демейде биринчи секретарга анын жардамчысы аркылуу чакырылчу элек. Мен кабинетине киргенде, Раззаков сөздү алыстан баштады. Маанилүү иш чечээрде ал ар дайым адамды даярдап, анан маселени кабыргасынан койчу.

— Күлүйпа Кондучаловна, — деп акырын сөздү баштады БК биринчи секретары, — жогор жактан Совминдин төрагасынын бир орунбасарынын кызматын кыскартуу жөнүндө токтом келди. Сиздин оюңуз боюнча бул маселени кандайча ыңгайлуу чечсе болот?

Мен үч орунбасардын тең ар кандай маселелерди камтыган өз багыттары бар деп оюмду ортого салдым. Бирок, жогорудагыдай чечим чыккан болсо, аны аткаруу керек. Менин оюмча, өнөр жай жана айыл чарбасы боюнча орунбасарлардын кызматын калтыруу керек. Ал эми социалдык-маданий маселелердин милдетин аткарган орунбасардын ишин бир эле учурда төраганын өзү алып барганы оң. Социалдык маселелер багытындагы суроолордун чечилиши да жеңилдейт.

— *Проблеманы сиз жакшы түшүнөсүз. Кайсы кызматта иштегенди ылайык көрөсүз?*

— Мен бул жөнүндө ойлонбоптурмун. Кайсы ишти ишенип берсеңиз, иштей берем.

— Маданият министринин кызматын сунуш кылсак дедик эле.

— Коюңузчу, Исхак Раззакович, — деп тынчсыздана баштадым мен, — менден кайсы маданият министри болсун!

Күтүлбөгөн сунуштан жана толкундануудан менин ыраңым өзгөрө түшсө керек, Раззаков мени жубатып жатып күлдү, анан мындай деди:

— Бул сунуш боюнча көп ойлондук, бюронун башка мүчөлөрүнүн, жетекчилердин, адистердин пикирин уктук. Беш жылдан бери маданиятты тейлеп келдиниз. Алдыда Москвада өтө турган кыргыз адабияты менен искусствосунун декадасы турат. Бүгүн саат 3тө БК бюросу болот. Ага чейин дагы бир жолу ойлонуп көрүңүз.

Ангемелешүүдөн кийин мен көчө кыдырып, ойлонуп, абалды талдап көрдүм. Мурдагы маданият министри А. Казакбаев кызматынан жогорулап, БК катчы болуп кеткен эле. 4 айдан бери анын кызмат орду бош турган. Мен бул тармакты тейлегендиктен маданият багытындагы жетекчилер менен иш алып барып, декадага да даярдыктарды көрүп жаткам. Ал эми декадага болсо үч жума калган».

Ошол эле күнү БК бюросу К. Кондучалованы маданият министрлигине дайындоо тууралуу чечим кабыл алат. Ар жак, бер жакты карап, көнүгүүгө (азыркыдай алгачкы 100 күндүк деген кайда) убакыт жок эле. Мурда ал үстүртөн гана караган проблемаларга жана иштерге эми баш-оту менен кирип, аларды конкреттүү түрдө чечүүгө туура келди. Министрдин карамагына бардык чыгармачыл

уюмдар (искусство, басма, кинематография боюнча ж.б. маданий-агартуу уюмдары), комитеттер кирчү.

Өзүнүн эмгекчилдиги, талапкерлиги жана адамгерчилиги, объективдүүлүгү, жогорку эрудициялуулугу жана интеллекти менен Күлүйпа эже маданий маселелерди тез эле өздөштүрүп кетет.

1958-жылы согуш мезгилинен кийин алгачкы жолу Кыргыз искусствосу жана адабиятынын экинчи декадасы Москвада чоң ийгилик менен өттү.

Декада кыргыз элинин турмушундагы бирден бир маанилүү окуя эле. Ал өзүнчө эле элибиздин рухий байлыгынын кароосу болду. Москвадагы театрларда В. Власов, А. Малдыбаев, В. Ференин "Токтогул", П. Чайковскийдин "Опричник" опералары, М. Раухвергердин "Чолпон", В. Власов, Ф. Ференин "Анар" балеттери, К. Жантөшевдин "Курманбек", А. Островскийдин "Добул", Н. Погодиндин "Кремлдин куранттары", Т. Абдумомуновдун "Тар капчыгай", К. Эшмамбетовдун "Саринжи" спектаклдери чоң ийгилик менен өттү.

Декаданын жыйынтыгы өтө жемиштүү болду. Сайра Кийизбаева, Бүбүсара Бейшеналиева, Муратбек Рыскуловго "СССРдин эл артисти" деген эн жогорку наам ыйгарылды. Декаданын катышуучуларынын 329у СССРдин ордендери жана медалдары менен сыйланды. 60-жылдардан тартып боордош элдердин адабияты жана искусствосуна арналган декадалар, жумалыктар, күндөрдү өткөрүү, көркөм спектаклдер, көргөзмөлөр, теле жана радиоберүүлөр менен алмашуу салтка айланды.

"Алатоо жазы" да өзгөчө шаңдуу өтүп, маданият майрамдарынан болуп калды. Ал адамдардын чыгармачылык чеберчилигин арттырып, боордош республикалардын маданий байланыштарын чындады.

Октябрь революциясына чейин профессионал искусство жөнүндө кабары жок Кыргызстандын маданият ишмерлерине Москванын, Ленинграддын, Прибалтиканын, Кавказдын, Франция, Бельгия, Дания, Швеция, Сирия, Канада ж.б. өлкөлөрдүн көрүүчүлөрү кол чаап жатышты.

Күлүйпа Кондучалованын ишмердүүлүк доорунда жаңы эстеликтер, монументалдык-декоративдик элементтер менен кооздолгон архитектуралык курулуштар тургузулган. Алардын катарында Т. Садыковдун "Достук" монументи жана "Революциянын каармандарына" арналган эстелиги, М. В. Фрунзенин Үй-музейи, борбор калаадагы кыргыз жана орус драма театрлары, Ош, Нарын жана Караколдо драма театрлары, Н. Г. Чернышевский атындагы мамлекеттик китепкана, Фрунзедеги көркөм сүрөт искусство музейи бар. Областарда, райондордо жаңы кинотеатрлар салынып, музейлер ачылган. Улуттук адистерди даярдоо үчүн искусство институту жана музыкалык-хореографиялык окуу жайы, областтарда

музыкалык жана маданий-агартуу окуу жайлары, балдар музыкалык мектептери, музыкалык окуу жайлар ачылган, 220 айылдык клуб курулган.

1980-жылга чейин бардыгы 2,5 миң китепкана ачылып, алардын жалпы китептик фонду 90 млн. нусканы түзгөн. Ал Союз боюнча эн ири Кыргыз полиграфиялык комбинатынын курулушуна жетишкен, маданият кызматкерлерин квартиралар жана жатаканалар менен камсыз кылган. Бул үчүн К.Кондучаловага республиканын финансы министрлигинде, Мампланында, СССРдин маданият министрлигинде жана Мампланында канча ирет жан үрөп, талашууга туура келбеди.

К.Кондучалова адистерди окутуу үчүн Москва искусство, маданият, полиграфия институттарына, консерваторияларга, Москванын, Ленинграддын, ГИТИСтин, ВГИКтин ж.б., хореографиялык окуу жайларына конкурссуз орундарды бөлдүрүүгө жетишкен.

СССР эл артисти наамын алган Кыргызстандын артисттеринин дээрлик көпчүлүгү К. Кондучалованын учурунда билим алышкан, мамлекеттик жогорку сыйлыктарга ээ болушкан. Б.Кыдыкеева, А. Мырзабаев, Д. Күйүкова, К. Сартбаева, Х. Мухтаров ж.б. буга мисал. Болот Минжылкыевдин Миландагы "Ла Скала" театрына стажировкадан өтүү маселесин кантип оңунан чечкендигин ал сыймык менен эскерет. "Мен маданият министри катары өзүмдүн негизги милдетимди, — дейт К. Кондучалова, — ар бир коллективдин чыгармачылыкта иштөөсүн камсыз кылуудан көрчүмүн. Бул үчүн жамаатта жагымдуу кырдаал түзүш керек. Маданият адамдары менен иш алып баруу өтө татаал, көп кырдуу жана жооптуу дагы. Ошол эле учурда алар менен иштөө кызыктуу. Бул мени шыктандырчу. Мен эч качан бул тармакта иштегендигим үчүн өкүнгөн эмесмин. Мен дайыма маданияттын жана искусствонун өсүшү үчүн иштешим керек деген ишеничте жүрчүмүн. Албетте татаал учурлар да болду, адилетсиз зекүү, түшүнбөстүктөр. Бирок мен дайыма өз багытымды коргоого күчүм жетчү. Анткени маданияттын маанисин баары эле түшүнө билчү эмес, адамдар тарбиялоого муктаж эле».

Министрге атактуу артисттер В. Казаков, Л. Ясиновский, М. Рыскулов кирип, орус жана кыргыз драма театрларындагы катаал кырдаал тууралуу айтышчу. Бирок Кондучалова бардык конфликттерди чечип, бардык "кызыкдар тараптарды" өзүндө чогултуп, аларды консенсуска келүүгө мажбурлап, жараштырчу.

СССРдин маданият министри Е.А. Фурцева менен 10 жыл чамасында бирге иштөөсү К.Кондучалованын өмүрүндө өзгөчө из калтырды.

— Мен аны менен КПССтин XIX съездинде таанышкан элем, — дейт К.Кондучалова, — тагдыры өзгөчөлүү бул таңкалаарлык аял ишке өзгөчө күйөөр эле. Ал республикалардын проблемала-

рын жакшы билчү жана аларды чечүүдө жардамдын аябачу. Акылдуу, сымбаттуу, шамдагай жана шайдоот, ар кандай ишти тездик менен бүтүргөн, чечен адам эле, мен аны "атом заряддуу айым" деп койчумун. Ал театрга калбай барып, бардык премьераларды көрүүгө жетишчү. Адам менен сүйлөшө билген, талашты жакшы көргөн адам эле. Чоң искусствонун чеберлери менен да өтө катуу талаша алчу. Мен анын советтик кинонун чеберлери Н. Пырьев жана С. Герасимов менен талашынын күбөсү болгом. Талашуу, баа берүү оңой эмес, ынандыруу жана жеңүү андан да татаал. Бирок ал өтө күчтүү жана ынтызар инсан болгон, чыгармачыл адамдарга жароокерлик менен мамиле кылган, сыйлай билген жана алар үчүн бардыгын жасоого дайын, ошол эле учурда ага жат нерселердин баарын четке каккан.

Анын министрликтеги кабинетинин эшиги "Чоң театрдын" солисттери үчүн дайыма ачык болчу, алардан башка да көптөгөн адамдар үчүн ушундай эле. Мен андан көптү үйрөндүм, Кыргызстанга да ал көп жардам берди.

Фурцева дайыма съезддерде, пленумдарда, интеллигенция менен жолугушууларда өзүнүн сүйлөй турган сөзүн өзү дайындачу, кагазсыз сүйлөчү; хрущевдук жана брежневдик доордо мындайлар чанда эле.

Мен тарбия алган жана жөндөмү, таланты жана адамдык сапаты менен айырмаланган улуу артисттер, композиторлор, театрлардын, ансамблдердин жетекчилери, чыгаан инсандар менен эсте калаарлык көп жолугушуулар болду. Атап айтсам: Д. Шостакович, Д. Кабалевский, Т. Хренников, И. Моисеев, М. Ульянов, Е. Светланов, Н. Казанцева, И. Архипова, А. Огнивцев, Ю. Мазурок ж.б.

Бактыга жараша мен кыргыз классик-акындарынын, музыканттарынын көпчүлүгүн көрүп калдым. С. Кийизбаева, М. Махмутова, Б. Бейшеналиева өндүү белгилүү аялдар менен тыгыз байланышта болдум. Композиторлор К. Молдобасанов, М. Абдраев, А. Жумахматов, Н. Давлесов, музыка таануучу В. Виноградов, эстен чыккыс А. Малдыбаев жана анын орус жандоочулары В. Власов жана В. Фере, сүрөтчүлөр Г. Айтиев, С. Чуйков, А. Арефьев, улуу М. Рыскулов, С. Жумадылов, У. Сарбагышевдерди да атабай коё албайм. Дагы бир топторун атабай калдым, бирок биз алардын чыгармачыл өнөрүнө, талантына таң берип жана таазим кылып сыймыктанып келебиз. Бул биздин улуттук искусствобуздун эле алтын фондусу эмес. Алардын өнөрү башка элдер жана өлкөлөр үчүн да маанилүү.

Эми да эстесем, жүрөгүм болк этип кетет... Менин адамдык жана профессионалдык калыптанышыма чоң роль ойногон И. Раззаковду, Б.Мамбетовду, Т.Кулатовду, А.Сүйөркуловдорду да айтпай коё албайм. Алар улуу инсандар эле. Алар менен жөн эле ангемелешүүнүн өзү көп нерселер жөнүндө ойлонууга түрткү берип, жандүйнөндү байытчу. Профессинал адам болуунун өзү эле искусство эмеспи.

— *Кандай гана болбосун баары бир жетекчи, саясатчы аял киши — эң оболу аял да. Күлүйпа Кондучаловна, үйбүлөңүз, балдарыңыз, неберелеңиз жөнүндө айта кетсеңиз?*

— Жолдошум Абды Оролбаев финансист болчу. СССРдин Мамбанкынын Кыргыз бөлүмүнүн төрагасынын орунбасары болуп иштетчү. Ал финансы-экономикалык институтту бүтүргөн, анан 2 жыл Ленинграддагы финансы академиясында билимин өркүндөткөн. 1961-жылы дүйнөдөн эрте өттү. Бирок артында туягы — балдары — уулу Дияс жана кыздары Гүлжамал, Ирина бар. Келиним Жанбүбү улуу кызымдай эле болуп калды. Неберелерим Нуржамал, Нурдин, Айжамал, Мария, Кира, чөбүрөлөрүм Айдин, Айкен, Малика, Ума, Идо, Жамал, Данияр, Саадат каралдыларым. Мен үчүн баланын жарык дүйнөгө келиши — дайыма кубаныч. Менин байлыгым — бул менин кыздарым.

Күлүйпа Кондучалова чынында эле кайталангыс жолду басып өттү. Бирок бактылуу өмүр сүрдү, СССР Жогорку Советинин эки шайланышынын депутаты, Кыргыз Республикасынын Жогорку Советине жети жолу шайланган, Кыргызстандын аялдарынын көптөгөн съездеринин делегаты болду, 1966-жылдан тартып азыркы убакка чейин Кыргыз Республикасынын тарых жана маданият эстеликтерин коргоо коомун жетектейт. 65 жыл талыкпаган эмгек жолун басты.

Бүгүн ал өлкөнүн рухий мурасын сактоо жана арбытуу боюнча коомдук ишмердүүлүгүн активдүү улантууда.

— Маданият — ар бир элдин жүзү. Тили жана маданияты аркылуу аны бүткүл дүйнө тааныйт. Бүгүн Кыргызстандын маданияты катаал абалда, бирок мен бардыгы калыбына келет деп ишенем. Эл аман турганда, ал өз маданиятын жана искусствосун колдоо үчүн мүмкүнчүлүк табат.

К. Кондучалова өзүнүн абийири алдында таза. Адамдардын ыраазычылыгы жана баасы Күлүйпа эжеге дайыма чоң моралдык канааттануу берет. К. Кондучалованы азыр да унутушпайт, анын аброю азыр да жогору. Ансыз бир дагы маданий салтанат өтпөйт, ал бардык театрдык бетачарлардын ардактуу коногу.

Өмүр бою өзүнүн ички дүйнөсүндөгү жарыкты өчүрбөй, адамдарга бакыт тартуулоого анын курагы анчейин маанилүү эмес тура.

КЫДЫРБАЕВА ФАТИМА

Атамзамандан бери аялзаты дайыма акылмандуулук жана терең ой жүгүртүүнүн негизинде ар түркүн маселелерди чечүүдө чеберчилик көрсөтүп келген. Эки көзү таңылуу (акыйкатчыл белгиси) кудай аял Фемида бекеринен укуктун жана мыйзамдуулуктун символу катары алынган эмес, ал бир колуна бойкечилик белгисин, бир колуна тараза кармап турат. Кыргыз журтчулугунун атактуу кызы Фатима Чапиевна Кыдырбаева аялдардан чыккан алгачкы укук таануучу-профессионал юрист,

Кыргыз ССР Жогорку сотунун биринчи төрайымы болгон. Ал өзүнүн бардык күч-кубатын, илим-билимин жана бай тажрыйбасын сот акыйкаттыгына, коомдук турмушта сот системасынын ролунун жогорулашына жана анын өркүндөшүнө арнаган, Кыргыз ССР Жогорку Кеңешинин II шайланышынын депутаты болгон.

Фатима Кыдырбаева 1914-жылдын 12-декабрында Чүй районуна караштуу Онбиржылга айылында дыйкандын үйбүлөсүндө жарык дүйнөгө келген. Анын атасы Чапы эмгекти барктаган, шамдагай адам болчу. Чапы 1916-жылдан баштап Токмоктук помещик Василийге жалданып иштеген. Атасынын шаарда иштегени Фатиманын келечегине чоң таасир берди. Ал Токмоктогу татар мектебинен билим алды. Ошол кезде кыргыз кызынын 7 класстык билим алышы аябагандай чоң жетишкендик болчу.

Фатима Чапиевна мектеп мугалимдерин, ошондой эле эски мектепти дайыма кубанып эскерип калар эле, ал мезгил бардык кыйынчылыктарга карабай кызык болчу.

“Отузунчу жылдары мага тарбия-таалим берип, комсомол уюмунун секретары Нагыйма Шүкүрова (мугалим Жапар Шүкүровдун жубайы) мени комсомолго өткөздү”, деп жазыптыр Фатима өзүнүн эскермелеринде. Н. Шүкүрова Фатима үчүн чыныгы руханий устат болуп, анын инсан катары калыптанышында эбегейсиз зор таасир калтырган.

Фатимага тагдыр дайыма он көзү менен карады. Кат-сабатсыз ата-энеси он төрттөгү сулуу кызын күйөөгө бермек болуп жатышканын билип калып, Токмок шаарынын аялдар бөлүмүнүн башчысы Вахапова ата-энесине билгизбей Фатиманы Фрунзеге кызкелиндер техникумуна окууга жөнөтүп жиберет.

Фатима техникумда окуп жүргөнүндө партиянын Кыробкомунун аялдар бөлүмүнүн кызматкери Галия Ибрагимова студент кыздын жөндөмдүүлүгүн, анын орус, татар, өзбек тилдерин жакшы билгенин сезип калып, Фатиманы Ташкенттеги Ортоазия коммунисттик университетине (САКУ) окууга жиберет.

Совет бийлигинин бутуна туруп келаткан маалында комсомолецтер жалаң гана өспүрүмдөр арасында эмес, чоң кишилер арасында үгүт иштерин жүргүзүшкөн. Ошол кезде, жаштыктын жалындуу кезинде Фатима Ошто, Жалалабадда, Ноокатта пионер вожатый болуп иштеген. Өзүнүн шакирттери, турмуштун кайбир татаал оош-кыйыштарында өмүрүнө коркунуч келип, кээде кара башын араң сактап калган учурлары жөнүндө анын айткандарын угуп отуруп таң калбай койбойсун.

Кийин Фатима Чапиевна комсомолдун Ортоазия крайкомунун жолдомосу менен Ленинград шаарындагы жумушчулар факультетинде билим алган, “Красный путиловец” заводунда алгач үйрөнчүк болуп, андан соң мастердин жардамчысы болуп иштеген. Кыргызстанга кайра келгенден кийин комсомолдук жана партиялык кызматтарда жүргөн.

1934-жылы административдик органдарга өткөн. 1935 — 36-жылдары Фатима Юстиция эл комиссариатынын алдындагы укуктук мектептен билим алган, аны артыкчылык күбөлүгү менен аяктаган. Алган билимин Фрунзе шаарынын прокурорунун жардамчысы, андан кийин Кыргыз ССРинин прокурорунун жардамчысы болуп иштегенде иш жүзүнө колдонгон.

1945-жылы ал Москва шаарындагы сырттан окуучу юридикалык институтун аяктаган. Кыргыз ССР Жогорку Сотунун төрагасынын Фатиманы Эмгек Кызыл Туу ордени менен сыйлоо үчүн берген көрсөтүүсүндө ал кыргыз аялдарынын арасынан биринчи болуп юридикалык жогорку билим алганы баса көрсөтүлгөн.

Сот органдарынын иштерине көзөмөл жүргүзүүдө так иштегендиги үчүн Фатима Кыдырбаева Кыргыз ССРинин 15 жылдыгынын урматына Кыргыз ССР Жогорку Советинин Ардак грамотасы жана СССР прокуратурасы тарабынан акчалай сыйлыкка татыктуу болгон.

1941-жылы Кыргыз ССР Жогорку Советинин Президиуму Ф. Кыдырбаеваны Кыргыз ССРинин Жогорку сотунун төрагалыгына бекиткен. Бу кызматта ал 1947-жылга чейин иштеди.

1943-жылы ал курчоодо калган Ленинградга Кыргызстандын эмгекчилеринин атынан тамак-аш, кийим-кече жеткирген делегациянын курамында болгон. Ушундай ардак ишти аркалаган делегациянын курамына төкмө акын Алымкул Үсөнбаев, жазуучу Молдогазы Токобаев, жумушчу Чуйков, журналист Ячник ж. б. болушкан. Ленинградда Фатима Чапиевна орус акыны Николай Тихоновго А. Үсөнбаевдин “Кылымдар бою жашай бер, Ленинград” деген ырын которуп берген. Ошол ыр кийин музыкага салынганы тууралуу күбөлүк сакталып калыптыр.

Укук коргоо органдарында үзүрлүү эмгеги менен абийир тапкан Ф. Кыдырбаева 1947-жылы Кыргыз ССР Жогорку Советинин II шайланышына депутат болгон. Анын биринчи сессиясында Ф. Кыдырбаева Кыргыз ССР Жогорку Советинин Президиумунун төрагасынын орунбасары болуп шайланат.

Анын жогорку кадр-баркы, аны менен чогуу иштеген кесиптештеринин жүрөгүндө сакталып калган жаркын элеси, аны жакшы билгендердин эскерүүлөрү айтып тургандай, Фатима Кыдырбаева эл үчүн кызмат кылуунун үлгүсү болгон.

Укук коргоо органдарынын эски муундагы кызматкерлери Ф. Кыдырбаеванын жупунулугун, адамгерчилигин, акыйкатчылыгын дайыма эскерип келишет, ошону менен бирге акыйкатчылыктын, мыйзамдуулуктун бекемдешине кошкон анын зор салымдарын эстеринен чыгарышпайт, анткени, ал мыйзамдуулук жана укук үчүн кызмат кылган.

Фатима Кыдырбаева Эмгек Кызыл Туу ордени, “1941— 1945-жылдардагы Улуу Ата Мекендик согушта көрсөткөн каарман эмгеги үчүн” медалы, республиканын, СССР Прокуратурасынын Ардак грамоталары, баалуу белектер менен сыйланган. Кийинчерээк ал көп жылдар бою адвокатурада иштеп жүрдү. Ага союздук маанидеги персоналдык пенсия чектелген.

Фатима Чапиевна ажарлуу, сулуу аял болчу, мүчө-башы келишкен, капкара көздөрүнүн каректеринен нур чачырап, чубалжыган чачын узун кылып өрүп алып, артына таштап коер эле. Турмушка болгон көзкарашы дайыма жакшылыкка ыроолонуучу, жайдары мүнөз, ак көңүл адам эле, камкор эне, сүйүктүү жана көңүлү жумшак чоң эне болчу, аны неберелери ушинтип аташчу. Анын балачакасынын баары жогорку билимдүү, Эрнест — инженер-курулушчу, Эруст жана Сабий — экономист, Гуля — педагог.

Фатима Чапиевна мыкты очок ээси болчу, кийим-кече тиккенге, токуганга мыкты уз эле, улуттук тамак-ашты да укмуш жасачу, таттуу май тоочторду бышырар эле. Аябагандай меймандос, колу ачык жан эле. Анын акыл-эси курч, өзү баамчыл, мыкты психолог болчу, ошонусу менен даттанып келгендердин датын кунт коюп угуп, акыйкат жыйынтык чыгарып, керек болсо кеп-кенеш берип, көмөк көрсөтүштөн каччу эмес. Фатима көп окучу, өзгөчө тарыхый темадагы китептерди жакшы көрчү. Кооздукту жогору баалай билчү, операны өзгөчө жакшы көрөр эле, театрдагы бир да премьераны калтырчу эмес. Адабиятты жана тарыхты эң сонун билчү. Аны билгендердин, аны менен баарлашкандардын жан дүйнөсүнө ал жаркын элес калтырды. Мына ошондуктан Фатима Чапиевна Кыдырбаеванын элеси эл эсинде түбөлүк сакталат.

МЫРЗАЛИЕВА АНИПА

1980-90-жылдары кыргыз аялдарынын аткаруу комитетинин төрагасы, партиянын райкомунун биринчи секретары, министр, республиканын Жогорку Советинин секретары болуш үчүн билим, акыл гана эмес, бийик моралдык-саясий сапатка да ээ болууну талап кылган. Бул өзү кабыл алган чечимдери менен кылган иштерине гана жооп бербестен, айланасындагылардын да жоопкерчилигин кошо көтөргөн, турмуш чордунда кайнаган, дүйнөдө кандай жакшы нерсе болсо, колдоп, коргой билген инсан дегендик. Анипа Мырзалиевна Мырзалиева так ушундай адам.

1973-жылы мени Кыргызстан Компартиясынын БКнын уюштуруу-партиялык иштер бөлүмүнүн инспекторлугуна дайындашты. Биринчи иш күнү БКнын бир да киши көрүнбөгөн коридору менен ичимден калтаарый басып жүрдүм. Эч ким мени бирөөгө айтып тааныштырган да эмес.

Түшкү саат бир болгондо кабинетимден чыгып, кайда барып түштөнсөм деп ойлонуп калдым. Коридордон узун бойлуу, сулуу, жарашыктуу костюм кийген аялды жолуктурдум. Учурашып, кечирим сурай, аппараттын кызматкерлери кайдан тамактанат деп сурадым. Биринчи күнү иштеп жатканымды айттым. "БКнын мейманканасынан, — деди ал илберинки жагымдуу үн менен. — Мен Анипа Мырзалиевамын, менин кабинетим ушул эле коридордо. Соода, пландоо жана финансылык органдар бөлүмүндө инструктор болуп иштеп жатканыма бир ай болуп калды".

Мени анын кичи пейилдүүлүгү, боорукерлиги тан калтырды. Биз эмнегедир дароо эле ымалалашып кеттик. Бири-бирибизди илгиртпей түшүндүк. Тагдыр кийин бизди ар кайсы тарапка айдап, көпкө чейин жолуга алган жокпуз... Бирок, мен үчүн ал ак дилдүү, ак пейил Анипа досум бойдон калды.

...Анын апасы Анипаны жана эки кенедей баланы артында калтырып, төрөттөн эрте көз жумат.

Атасы Мырзалы Таштанов Ташкенттеги Ортоазия Мамлекеттик Университетин (САГУ) бүтүрүп, партиянын Талас райкомунда бөлүм башчы, колхоздун төрагасы, совхоздун директору, МТСтин саясий жетекчисинин орун басары жана мектептин директору болуп иштеген. Мектептин директорун согушка албасына карабай,

өз ыктыяры менен фронтко кетет. 1945-жылы январда Чехословакияны бошотуу үчүн катуу салгылашта курман болот.

Согуштун оор жылдарында Анипа инилери менен энесинин төркүндөрүндө, чоң таянелеринде өздөрүнүн бир аз коюн кайтарып күн көрүшөт... Мектепке жыланайлак же көлөч кийип барышчу. Согуштан кийинки жут, ачкачылык өмүр бою унутулбай эсинде калды. Ал кезде мектептен кийин балдар күн сайын талаадан машак чогултушчу.

Кичине кезинде врач болууну самайт, бирок эрте турмушка чыгат. Кайненеси келинине сатуучунун окуучусу болуп иштесеңчи деп кеңеш берет. Беш жыл дүкөндө сагуучу болуп иштейт. 1966-жылы Москвадагы Бүткүл союздук советтик соода институтунун эсеп-экономикалык факультетин сырттан окуп бүтүрүп, диплом алат. Анан үч кичине баласы менен башка иш издөөнү чечет. Жолдошу менен бирге Кыргыз ССР Финансы министрлигине кирип көрүүнү чечишет. Кадрлар бөлүмүнүн начальниги Т.Кемпирбаев көңүл коюп угуп, документтерин карап көрүп, эртең келүүсүн өтүнөт. Экинчи күнү ал министрге аңгемелешүүгө чакырылганын айтат.

Министр А. Токтоналиев жөнөкөй, интеллигент киши экен. Үйбүлөсү, иши жөнүндө жакшылап сурап, иштеги практикалык тажрыйбасын эске алуу менен гана министрликтин борбордук аппаратына экономист кызматына кабыл алынарын айтат. Партиялык ишке кантип барганын Анипа Мырзалиевна жылуу эскерет: "Мен финансы министрлигинде эң соңун мектептен өтгүм. Алар мени бөлүмдүн начальнигинин орун басарлыгына чейин өстүрүштү. Төрт жылдан кийин республиканын Соода министрствосунун финансы бөлүмүнө начальник кылып жиберилип, коллегиянын мүчөлүгүнө шайлашты. Ошентип, БКнын номенклатурасына илинип калдым".

1974-жылы БКнын бөлүмүндө жана БКнын секретарлары менен аңгемелешүүдөн кийин Кыргызстан Компартиясынын БКнын бюросуна чакырылып, БКнын биринчи секретары Т.У.Усубалиевдин сунушу боюнча бөлүмдүн инструкторлугуна бекитилет.

Өзүнүн так, ак ниеттүү иши, алдын-ала баамдагычтыгы, адамдарга көңүл буруу жана жылуу мамилеси менен коллективде сыйурматка жана ишенимге ээ болот. Иште өзүнө да, кол алдындагыларга да талап коё билип, адамдардын өтүнүчтөрүнө, муктаждыктарына жардамын эч качан аябаган. 1980-жылы ал Калинин (азыр Жайыл) райаткомунун төрагалыгына көтөрүлөт.

Райаткомдун төрагалыгында бир жылча эле иштеп, партиянын Калинин райондук комитетинин биринчи секретарлыгына шайланат. Качан аны БКнын секретарына чакыртканда назик, жылдыздуу аял жоопкерчиликтүү жана оор иштен баш тартканга аракет кылат; анткени айылдык райкомдордун биринчи секретарлык кызматында акезде бир да аял жок болчу. Бирок бюронун мүчөлөрү анын кандидатурасына колдошот. Партиянын райкомунун плену-

мунда мүчөлөрдүн бардыгы анын кандидатурасын колдошуп, ага бир добуштан добуш беришет.

Ал айылда өсүп, элдин турмушун, каада-салтын жакшы билгенинен, оор басырыктуу, чыдамкай, эмгекчил жана калыстыгынан райондун адамдарынын, өзгөчө чабандар менен саанчылардын бүткүл түйшүгүн өзүнө жакын кабыл алган. Мал чарбачылыгынын, талаачылыктын, социалдык турмуш-тиричилик проблемаларынын, жаңы ири курулуш объектилеринин бүткүл жагын ийнежибине чейин тереңдеп билет. Ал "райондун жүрөгү" болчу (райкомдун бюросунун мүчөлөрүнүн бири ага ушундай мүнөздөмө берген), чарбалык жана маданий курулуш маселелерин илгиртпей тез чечкен. Бирок анын иш стилинин башкысы — адамдын ким экендигин көрө билүү эле. Ал кол алдындагылардын ордуна өзүн көө билчү, сындап жатып да адамдын ар-намысына шек келтирчү эмес.

1980—85-жылдарда (ал жетектеген жылдарда) райондо бардык көрсөткүчтөр өскөн. Биринчи кезекте Кара-Балтадагы килем комбинаты, 320 номерлүү АТС, ар бири 620 орундуу үч мектеп пайдаланууга берилген. Район республиканын борборун көрктөндүрүүгө, "Ысыккөл" мейманканасынын, Ош жана Аламүдүн базарларынын курулушуна түздөн-түз катышкан. Апрельдин жаандуу күнү Анипа Мырзалиевна өтүкчөн, купайкечен жана жоолукчан күрөк кармап, аянтка чым төшөп, ишти өзү уюштуруп жатканын өз көзү менен көргөнүн эсимде.

1985-жылы А. Мырзалиеваны республиканын социалдык камсыздоо министрлигине дайындашат. Бул кызмат абдан чоң жана аябай жоопкерчиликтүү эле. Адамдар менен иштешип, алардын күндөлүк муктаждыктарын түшүнүп, татаал социалдык маселелерди чечүүгө туура келет. Ал иштеген мезгилде министрликте калкты пенсиялык камсыздоодо көп жылдан бери калыптанган системаны кайрадан уюштуруу жүргүзүлгөн. Мурда пенсия чектөө борбордоштурулуп жүргүзүлчү: Министрликтин пенсияны чектөө жана төлөө борбору пенсияны чектечү жана төлөчү, бул болсо райондук кызматтардын (райсобестер) пенсионерлер менен эффективдүү иштешине тоскоол болгон. Пенсионерлер ар кандай суроолор менен Минсобеске же Борборго кайрылууга аргасыз болушчу. Бир эле жылдын ичинде министрлик 17 миң арыз жана даттанууларды караган.

Пенсия ишин райондук жана шаардык бөлүмдөргө берип, министр башында турган министрликтин кызматкерлери пенсионерлердин, ардагерлердин жана майыптардын муктаждыктарына көп көңүл бура башташты. Райондук жана шаардык собестердин көпчүлүгү эскилиги жеткен имараттарда жайгашып, архивдик базасы такыр жок болчу. Жергиликтүү органдар собестерге жеткиликтүү көңүл бурушкан эмес. Министр райондордун баарын кыдырып чыкты. Пенсионерлерди, ардагерлерди, Улуу Ата Мекендик

согуштун катышуучуларын райондордун, шаарлардын жетекчилеринин катышуусу менен ар кандай маселелер боюнча кабыл алуу жүргүзгөн. Сапар учурунда байкалган майда-барат жана өрүштүү маселелер жеринде эле, тез чечилчү. Тогузторо районунда собестин башчысы ушул кызматта 30 жыл иштегенден бери өзүнө келген министрди биринчи жолу көрүп атканын айтып таң калган. Мына ушундай иштердин натыйжасында калктын арыз, даттанууларынын агымы үч эсе кыскарган. Министрликтин бөлүмдөрүнүн кызматкерлери методикалык жетекчилик жана пенсияларды туура чектөө жана төлөөнүн үстүнөн көзөмөлдүк кылып калышкан. Улуу Ата Мекендик согуштун, эмгектин ардагерлери, пенсионерлер жаны министрдин ишине жакшы баа беришкен.

Туура үч жыл министр болуп иштегенден кийин А. Мырзалиева Кыргыз ССР Жогорку Советинин Президиумунун секретарлыгына бекитилет да, бул кызматта анын мөөнөтү аяктаганга чейин иштейт. Ал Кыргыз ССР Советинин Президиумунун аппаратынын ишинин эффективдүүлүгүн жогорулатууга, аракеттеги мыйзамдардын аткарылышын көзөмөлдөөгө, Советтердин төмөнкү звенолору менен байланышты чындоого көп күчүн жана энергиясын жумшайт. Жогорку Советтин Президиумунда иштеген мезгилде ар бир сессияда мыйзамдарга 10дон 20га чейинки өзгөртүүлөр менен кошумчалар киргизилген.

1990-жылы ага союздук маанидеги персоналдык пенсия чектешет. Бирок бир аз эс алуудан сон, ал 1991-жылдан 1997-жылга чейин Кыргыз Республикасынын Чүй областынын Социалдык фондунун башкармалыгынын начальниги болуп иштейт. Азыркы учурда ардактуу эс алууда, ошондой болсо да аялдар кыймылына активдүү катышат, республиканын аялдар комитетинин мүчөсү. Көп жылдар бою республикалык аялдар Советинин Президиумунун мүчөсү болгон.

Анипа Мырзалиевнаны көп жылдардан бери билгендиктен мен анын үйбүлөсү менен жакшы таанышмын. Жолдошу Мамбеталиев Сасыкул камкор, сүйүктүү күйөө жана үч баланын атасы эле. 16 жашынан райондук элдик соттун секретары болгон. Кийин юридикалык жогорку билим алып, 53 жылдан ашык Кыргыз ССРинин прокуратура системасында иштеди. Акыркы убакта юрист-ардагерлер Советинин төрагасы. Улуу уулу Тилек техника илимдеринин кандидаты, доцент, кафедра башчысы. Кичүүсү Болот — аскер учкучу, 600дөн ашык күжүрмөн учуу жасаган. Кыргыз Республикасынын коргоо министрлигинин полковниги, ал азыр да күжүрмөн катарда. Аскердик Кызыл Туу ордени, эки жолу Кызыл Жылдыз, элдердин Достугу ордендери жана медалдар менен сыйланган. Анын уулу Тимур атасынын кесибин улап, Россиядагы Балашовскиде аскердик-авиациялык институтта (атасы да ушул жерде окуган) аскердик учкучтун окуусунда окуйт. Кызы

Маргарита Кыргызстандын Эл аралык университетинде окутуучу. Анипа Мырзалиевнанын беш небереси бар. Мен бир жолу андан минтип сурадым:

— *Анипа Мырзалиевна, Сиз мамлекеттик аппараттын ар кыл органдарында 35 жылдан ашык иштедиңиз. Мамлекеттик аппараттын кызматкери кандай болуш керек?*

— Ал компотенттүү болуш керек. Бардык учурда жана бардык нерседе этикалык эрежелерди сактап, ак ниеттүү жана абийирдүү бойдон калыш керек. Ал интригага, көрө албастыкка, сатып кетүүчүлүккө чейин төмөндөп кетсе, анда мамлекеттин өкүлүнүн жок болгону. Ал өзүнүн, өзүнүн кызматынын гана кадыр-баркын эмес, мамлекеттик органдардын да беделин кетирет. Чиновниктикке жамынып алып, ал коом үчүн да коркунуч түзөт.

Анипа Мырзалиевна эң башкы нерсе — чындыктан тайбоо керек, чындыкка чыккынчылык кылуу ыймансыздык деп эсептейт.

ОТУНБАЕВА РОЗА

Кыргыз элинин чыгаан кызы, көрүнүктүү мамлекеттик ишмер, саясатчы, дипломат. Жалындаган эрудит, публицист, бир нече чет тилдерди билген мыкты оратор, толкуп-ташкан энергиясы жана курч аналитикалык акыл-эси бар адам.

Р.И. Отунбаева эки жолу Кыргызстандын өкмөт башчысынын орун басары, төрт жолу тышкы иштер министри болуп дайындалган. Баткен районунан Кыргыз ССР Жогорку Советинин депутаты болуп шайланган. Кыргыз Респуб-

ликасынын АКШ жана Канададагы эң биринчи Толук ыйгарым укуктуу элчиси болгон. СССРдеги бирден бир аялдардан СССР тышкы иштер министрлигинин коллегия мүчөсү, ЮНЕСКО иштери боюнча СССРдеги комиссиянын төрагасы, ЮНЕСКОнун аткаруу кеңешинин вице—президенти.

Россиянын тышкы саясат кызматынын 200 жылдык юбилейине Россиянын жана Советтер Союзунун жети аял—элчилеринин арасында белгиленген. Кыргыз Республикасынын Улуу Британия Бириккен Королчулугунун жана Түндүк Ирландиянын биринчи толук жана ыйгарым укуктуу элчиси. Грузияда БУУнун Генералдык секретарынын атайын өкүлчүлүгүнүн орун басары.

"Атажурт" коомдук-саясий кыймылынын лидери.

Роза Исаковнанын биографиясы чындыгында уникалдуу. Бишкекте туулган, атасы Искак Отунбаев республиканын белгилүү юристи, республиканын Жогорку сотунун мүчөсү болуп чейрек кылым иштеген, ага чейин облустук соттун төрагасы катары үйбүлөсү менен республиканын бардык облустарында жашаган. Апасы Даниярова Салийка педагогикалык окуу жайын, андан кийин Ош мамлекеттик педагогикалык институтун бүткөн жана баштапкы класстарда мугалим болуп иштеген. Сегиз баланын апасы. Билим алуу чоң үйбүлөдө негизги болуп саналган, апасы жана балдары бүткүл бош убактысын китепке, фильмдерге, ырларга жана дас-тандарга арнаган.

Үйбүлөдөгү экинчи кыз — Розанын балалыгы Нарын шаарында өткөн. Ал бакчага баруу менен бардыгына тез үйрөнгөн. Бакчада эмнелерди жасашканын үйүнө айтып келчү, беш жашында өзү газета окуп, бир нечелеген ырларды жатка айтчу жана ата-энелерине келген коноктордун алдында да окуп берчү. Балдар менен ойногондо дайыма мугалим болчу.

Биринчи класска ал Чкалов атындагы орто мектепке барды. Анда жалаң бешке окуп, төртүнчү класста бүткүл союздук "Артек" пионер лагерине жолдомо менен сыйланган. Ал жерде аны пионерге салтанаттуу кабыл алышкан. Ош шаарында окуп жүргөндө алтынчы класста дагы Артекке барып, ал жерде биринчи космонавт Юрий Гагарин менен жолугушкан.

Отунбаевдердин үйбүлөсү Нарында он жыл жашашты. Балдар кышында чокой, шуба кийишип, чана, коньки, лыжа тебишчү. 1963-жылы И.Отунбаевди Ош шаарына ишке которушат. Ошол убакта Нарында али кар жаткан, өзүнүн сүйүктүү мектеби, мугалимдери, достору жана коншулары менен балдар ыйлап коштошкон. Жалалабат шаарынын аэропортунда аларды апрель айынын ысык, айлана көк-жашыл болуп гүлдөп калган өзүнчө аалам тосуп алды. Роза Киров атындагы орто мектепте окуп, класстын комсорму болуу менен химия, тарых боюнча шаардык жана облустук олимпиадаларга активдүү катышып, биринчи, экинчи орундарды ээлеген. Ал айрыкча жаңы сабак — коомтаанууну өтө жакшы көрүп жана Москвада окуу максатын койгон.

Мектепти алтын медаль менен бүтүрүп, Роза Ломоносов атындагы МГУнун философия факультетине тапшырууну чечти. Бирок, атасы ошол убакта Фрунзеге ишке которулуп, ал кызынын Москвада окушуна финансылык кыйынчылыктардан улам таптакыр каршы экендигин телефон аркылуу билдирди. Роза философия факультетине тапшырууга дарамети жетеби деген шектенүү күч болчу. Анткени, талап өзгөчө катуу эле. Ага өтүш үчүн кеминде эки жылдык иш стажы, ага кошумча КПССке мүчө болуу керек эле. Жападан жалгыз жол — бардык экзаменди эң жакшы тапшырыш керек. Роза болсо өз билимине ишенчү, ошондуктан ал тапшырууга апасын ишендирди. Чечкиндүү, өз күчүнө ишенген кызына Салийка апа Ош-Москва самолетуна билет сатып берип, алгачкы муктаждыктарына колуна акча карматты. Апасынын чечкиндүү аракетинин аркасында Роза эңсегенине жетти, болбосо анын турмушу таптакыр башка жол менен кетээр беле. Биринчи сессияны Роза эң жакшы тапшырып, студенттик коомдук жана илимий турмушка активдүү катышты. Ал "Чайка" интернационалдык клубдун штабынын грамотасы, элдердин ортосундагы достукту чындаганы үчүн СССР-ЧССР диплому, коомдук илимдердин проблемалары боюнча студенттик иштердин IV Бүткүл союздук конкурсунда катышкандыгы үчүн II даражадагы диплом менен сыйланган. Роза Исаковна МГУну кызыл диплом менен аяктагандан кийин ошол жерде аспирантурада калып, КПССке мүчө болгон. Кандидаттык диссертациясын ФРГнын азыркы учурдагы философиясынын проблемалары боюнча эң мыкты коргогон.

Розанын ата-энеси балдарын жашынан эле китепти сүйүүгө үйрөтүп, эң башкысы балдарга билим берүү деп эсептешип, мак-

саттарына жетишкен. Жети кыз, бир уулга жогорку билим беришкен — бешөө Москвада жогорку окуу жайларын аякташкан. Үйбүлөдө илимдин 5 кандидаты бар. Мында Розанын да эмгеги көп, ал синдилерине кенен, туура багыт берген. Ал Москвадан келген сайын синдилери окуулары, өздөрүнүн мектептен тышкары кызыгуулары тууралуу отчет берип турушчу. Квартирада "Окуу, окуу жана окуу" деген плакат илинип турчу. Роза үйбүлөнүн "акылы жана жүрөгү" болуу менен, кыздарга гана эмес, ата-энесине да келип чыккан проблемаларды кандай чечүү керек экендигине кеңеш берчү.

Философиялык билим ага барыдан мурда көзкарандысыз логикалык туура ой жүгүртүүнү берди жана ушунун бардыгы үчүн Роза үйбүлөдөгү кыргыздын эн мыкты каада-салттарындагы тарбияга жана дүйнөдөгү мыкты окуу жайдын бири болгон ММУдагы элиталык билим алууга өзүн милдеттүү деп эсептейт.

Республикага Роза Исаковна 1975-жылы философия илимдеринин кандидаты катары кайтып келди. Мугалим болуп иштеп, 1978-жылы Кыргыз мамлекеттик университетинин философия кафедрасынын башчысы болуп калды. Кыргызстан ЛКСМ БКнын жаш окумуштуулар кеңешинин мүчөсү болуп шайланган.

Алгач ирет мен аны менен аялдардан биринчи космонавт В.В.Терешкованын келишине арналган республикалык аялдар активинде таанышкам. Кыргызмамуниверситетинин кафедра башчысы Р.И. Отунбаевага сөз беришкенде трибунага жеңил көгүш көйнөкчөн, чачын байлаган кыз чыкты. Өзүнүн таасын, кайталангыс эркин сүйлөгөн сөздөрү менен ал бардык катышуучуларды, Валентина Терешкованы муютуп, дароо эле партиянын борбордук комитетинин аялдар кадрларынын резервине илинди.

Көп узабай 1980-жылы ал партиялык ишке: Фрунзе шаарындагы партиянын Ленин райондук комитетинин экинчи секретарлыгына, партиянын борбордук шаардык комитетинин секретарлыгына көтөрүлдү, ал эми 1986-жылы Министрлер Советинин төрагасынын орун басарлыгына жана республиканын тышкы иштер министрине дайындалган. Анын карамагында социалдык-маданий маселелер, билим берүү, саламаттык сактоо, маданият, спорт, туризм, социалдык камсыздоо болгон. Анын жетекчилиги менен (мен анда Талас облустук аткаруу комитетинин төрагасынын биринчи орун басары болуп иштешчүмүн) Талас шаарында 1986-жылы республикалык "Манасчы" фестивалы алгач ирет өткөрүлүп, анын демилгеси боюнча "Манас" музейин реконструкциялоо маселеси көтөрүлгөн.

Тышкы иштер министри катарында Р.И. Отунбаеванын Америкага биринчи визити БУУнун Генералдык Ассамблеясына СССРдин делегациясынын курамында болгон. Нью-Йоркто иштеген үч айда ал БУУнун комитеттеринде чыгып сүйлөп, көп нерселерге үйрөнгөн,

көп адамдар менен таанышкан, андан соң аны союздук башка делегацияларга киргизе башташкан.

1988-жылы ал мурдагы союздук республикалардын тышкы иштер министрлеринин Бүткүл союздук кеңешмесине катышкан. Анын мазмундуу, эсте каларлык сүйлөгөн сөзү союздун мурдагы жетекчилеринин көңүлүнөн тышкары калган эмес. Партиялык, советтик органдарда, БУУда иштеши анын тажрыйбасын, билимин, турмуш чындыгын, адамдардын муктаждыктарын, республиканын проблемаларын терең түшүнүшүн байыткан. Булардын бардыгы анын эл аралык аренада иштешине көмөктөшкөн.

Бир жылдан соң СССР ТИМи Р.И.Отунбаеваны ЮНЕСКОнун иштери боюнча СССР комиссиясынын жооптуу катчысы катарында Москвага чакырат. Ал жерден Розанын советтик, россиялык, кыргыз дипломатиясына карай даңгыр жолу башталган. Ага СССРдин толук жана ыйгарым укуктуу элчисинин рангы ыйгарылган. ЮНЕСКОнун иштери боюнча СССР комиссиясынын төрагасы болуу менен ал СССР тышкы иштер министрлигинин коллегия мүчөсү болуп дайындалган. Коллегиянын курамында советтик дипломатиялык мектептин могокандары болгон 25 көрүнүктүү дипломат бар эле жана Р.И.Отунбаева мындай жогорку даражадагы биринчи жана жападан жалгыз аял болгон. СССР ТИМинин коллегия мүчөсү болуу — өтө жогорку даражадагы статус болуп саналат.

Ал кезде Советтер Союзунда 160 элчилик бар эле, СССР Америка менен гана атаандашуучу ири держава болуп саналчу. Роза Исаковна ЮНЕСКОдо иштөө, бүткүл дүйнөлүк маданият, илим, билим берүү системасы менен таанышуу бактысына туш келген, Грузияда, Якутияда, Тажикстанда, Казакстанда, Кыргызстанда ЮНЕСКОнун улуттук комиссияларын биринчи түзгөн. 1989—92-жылдар Советтер Союзунун бүткүл тышкы саясий ишинде ары кызыктуу, бурулуш жылдары болгон. СССР ТИМинин коллегия мүчөсү болуу менен ал тагдыр чечүүчү маселелерди: советтик аскерлерди Афганстандан чыгаруу, Берлин стенасынын кулашы жана эки Германиянын кошулушу, жарыша куралданууларды азайтуу, Батыш мамилелериндеги кескин жылый баштоо жана башка маселелерди талкуулоого жана чечүүгө катышкан.

Бул тарыхый мезгил эле. Р.И.Отунбаева бүт дүйнөнү кыдырып чыккан. Ал Ильичев, Менделеевич сыяктуу советтик дипломатиянын мэтрлери, Бессмертных, Воронцов, Карпов, Петровский сыяктуу советтик дипломатиянын гиганттары менен иштөө бактысына туш болгон.

Р.И.Отунбаева 1991-жылы Малайзия жана Брунейдеги советтик элчи болуп дайындалган, бирок СССРдин кулашы менен ал жакка барган эмес.

1991-жылдын декабрында СССР тараган. 1992-жылдын январында көзкарандысыз Кыргыз Республикасынын биринчи Прези-

дентинин өтүнүчү боюнча мекенине кайтып келип, парламент тарабынан Кыргыз Республикасынын тышкы иштер министри болуп бекитилген, эгемендүү ошол эле учурда республиканын Вице-премьер-министринин ордун ээлеген. 1992-жылдын июлунда АКШ жана Канадада Кыргыз Республикасынын биринчи толук жана ыйгарым укуктуу элчиси болуп дайындалат. Бул республикабыздын чет өлкөлөрдөгү биринчи элчиси болгон. Анда иштеген эки жылдын ичинде ал 15 штатты кыдырып, жаңы эгемен республика тууралуу лекцияларды окуган. Кыргызстан жөнүндө жакшы элестете алышпаган америкалыктар мурдагы СССРдин мусулман өлкөсүнөн чыккан биринчи аял-элчиге таң беришкен жана жалпыга маалымдоо каражаттарында анын чаалыкпас жана ишкер дипломат экендигин белгилешкен.

Р.И.Отунбаева элчи болуп иштөө менен жаш Кыргыз Республикасынын кадыр-баркын дүйнөлүк деңгээлге көтөрүүгө көмөктөшкөн. Анын бир нече чет тилдерди эн сонун билиши котормочусуз иштөөгө мүмкүндүк бергендигин белгилей кетүү керек. Эгерде Кыргызстанды көптөгөн мамлекеттер демократиялык мамлекет катары тааныса, мында Р.И.Отунбаеванын сиңирген эмгеги зор.

1993-жылы ал биринчи болуп чакан кредит берүү боюнча фонд менен таанышып, чакан кредиттер аркылуу жакырчылыкты жоюу боюнча Кыргызстанга долбоорлорду алып келүүгө мүмкүндүк болгон. Кыргызстанга биринчи болуп чакан кредит боюнча консултанттар, Бангладештен доктор Юнустун, ФИНКАнын жана АКШдан Триклаптын өкүлдөрү келишкен.

1990-жылдардын башталышындагы гуманитардык жардам жүктөрү, Кыргызстан менен АКШнын, Канаданын ортосунда соода-экономикалык кызматташтык боюнча бир катар келишимдерге кол коюу, Кыргыз Республикасы үчүн МВФ, МБ, БУУ, ПРООН, ЮСАИД жана башкалар сыяктуу эл аралык уюмдардын финансылык-техникалык жана кредиттик линияларды ачуу — ушулардын бардыгы Кыргызстандын Вашингтондогу элчилигинин чаалыкпас иштеринин күбөсү болуп саналат.

1994-жылы Р.И.Отунбаева Кыргызстанга чакырылат жана Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңеши аны Тышкы иштер министринин кызматына бекитет. Духу боюнча новатор жана реформатор Роза Исаковна 1994—97-жылдары ТИМдин ишин жолго койгон.

1994—95-жылдары ал биринчи жолу Ош жергесинде тажик жана афган качкындары менен жолугушкан, коомдук көңүлдү ушул проблемага буруу үчүн кызмат өтөгөн. КР ТИМи биринчи ирет алгачкылардан болуп Борбордук Азияда качкындар менен иштөө зарылдыгын таанышып, жаңжалдарда качкындардын маселеси, гуманитардык жардам маселелери боюнча иш жүргүзгөн. 1997-жылы ал КМШнын качкындары боюнча Женевада БУУнун конференциясынын төрагасы болуп шайланган.

1995-жылы Р.И.Отунбаева Пекинде аялдардын Бүткүл дүйнөлүк конференциясына кыргыз делегациясын жетектеген. Ушул конференцияда кабыл алынган иш-аракеттердин платформасы эгемендүү Кыргызстандын тарыхында гендердик теңчиликти бекемдөө, коомдогу аялдардын абалына ой жүгүртүүнүн жаны мамилелерин өнүктүрүү ишинде күчтүү стимул болуп калган.

Р.И.Отунбаева Нью-Йоркто БУУнун 49, 50—жана 51-сессияларында кыргыз делегациясына башчылык кылган. БУУнун 50-юбилейлик сессиясында кыргыздын улуттук кийими жана элчеги менен чыгып сөз сүйлөгөн. АКШнын Президенти Бушка, Британиянын королевасы Елизавета IIге ишеним грамотасын улуттук кийимчен тапшырган.

1997-жылы Р.И.Отунбаева Улуу Британиянын Бириккен Королчулугунда жана Түндүк Ирландияда Кыргыз Республикасынын толук жана ыйгарым укуктуу элчиси болуп дайындалат. Лондон жүздөгөн жана миңдеген кыргызстандыктар үчүн билим алуунун, иштөөнүн жана бизнестин шаарына айланган. Ири бизнес конференциясын өлкөнүн чегинен сырткары Улуу Британиянын борборунда өткөргөн. Роза Исаковна 10 миңге жакын компьютер (пайдаланылган) чогултууга жана республиканын мектептерине жөнөтүүгө жетишкен. Өзүнүн билимин жана иш тажрыйбасын пайдалануу менен эл аралык уюмдарда, конференцияларда чыгып сүйлөп, Кыргызстанга АКШнын, Канаданын, Улуу Британиянын, Европа өлкөлөрүнүн көптөгөн ишкер адамдары үчүн эшик ачып, өз өлкөсүнүн кадыр-баркын көтөрүүгө көмөктөшкөн. АКШга, Канадага, Улуу Британияга өкмөттүк жана парламенттик деңгээлдеги делегациялардын, бизнесмендер менен ишкерлердин топторунун агымы, мектеп окуучулары менен студенттерди жиберүү боюнча окуу сапарлары биз үчүн кадыресе көрүнүшкө айланган.

2002-жылы Р.И.Отунбаеваны БУУга анын Грузиядагы Генералдык секретарынын атайын орун басары болуп иштөөгө чакырган, бул тынчтык жаратуучу 17 миссиянын бири эле. Миссиянын башкы милдети жаны кан төгүүлөргө жол бербөө, качкындардын Абхазияга кайтып келишин, Грузиянын аймактык бүтүндүгүн калыбына келтирүү үчүн шарт түзүү болгон. Бул милдет оор жана татаал, саясий жактан курч эле.

Роза Исаковна Грузияда 2,5 жыл иштеген. Ал грузин-абхаз жаңжалдарынан бай жаны духовный тажрыйба алып чыккан, эки эл тууралуу эскерүү анын жүрөгүндө сакталып калган. Ал жакта Р.Исаковнанын көптөгөн достору бар, анын атын Абхазия менен Грузияда ар бир үйбүлө билет.

Роза Исаковнанын акыл-эси жана жандүйнөсү, энелик жүрөгү менен бардык адамзат проблемаларын, качкындар проблемаларын, корголбогон адамдардын, жаңжалдуу кырдаалга кабылган энелер менен балдардын проблемаларын эң жакшы түшүнөт.

Ушул убакка чейин аны Баткендеги адамдардын жашоосу тынчсыздандырып келет, ал жактан беш жыл депутат болуп шайланган. Москвада иштеп жүрүп ал Баткендин балдарына оюнчуктарды жөнөткөн. Сузактагы суу ташкынынын убагында Отунбаева Лондондо иштеп жана 1998-жылы суу ташкынынан жабыр тарткан сузактыктарга 8 миң АКШ долларын жиберген, анын 5 миңи жеке Роза Исаковнанын салымы. 2003-жылы ал суу ташкындан жапа чегишкен өзгөндүктөргө 2 миң доллар жардам берген. Нарын жана Ош шаарларынын мектеп бүтүрүүчүлөрүнө 6 стипендия төлөгөн. Карапайым адамдардын муктаждыктары ал үчүн дайыма маанилүү. Роза Исаковна эки баланын энеси. Кызы Карачач Лондондо иштейт. Уулу Атай студент.

Мен Роза Исаковнаны чейрек кылымдан бери билем. Р.И. Отунбаева — жаңы формациянын ишкер айымы, өз өлкөсүнүн патриоту. Ал аялдарга тиешелүү сентименталдуулуктан жана иллюзиялардан алыс. Бекем көзкараштагы, куру кыялдарга алдырбаган, максатка умтулган адам. Р.И.Отунбаева өзү сүйгөн кесибин ишкер мамилелер менен айкалыштыра билген, улуттук каада-салттар менен кесиптик жолун бирге ала жүргөн биздин замандын каарманы. Анын башкы миссиясы туруктуулук жана келечекке болгон ишенимде.

ОСМОНОВА ТУРСУН

Турсун Осмонова – Чыгыштын мусулман аялдарын эркиндикке чыгаруу кыймылынын биринчи активистеринен, Кыргызстандын биринчи социалдык жактан камсыздоо министри. Эл ичинде аны сүймөнчүлүк менен Турсун апа дешчү.

Турсун Осмонова 1900-жылы Кемин районунун Үчөрүк айылында кедейдин үйбүлөсүндө туулган. Энеси төрөттөн каза болгон, андан бир жарым жылдан кийин атасы өлөт. Кыз жети жашынан тартып ар кимдин оокатын жасап күн көрөт. 13 жашында аны Көкмөйнок станциясынын почточусуна күйөөгө берет. Күйөөсү экөө почта таратып оокат кылышат.

1916-жылы эл менен кошо Кытайга үркөт да, 1917-жылы Токмок шаарына кайтып келет.

Октябрь революциясы Турсундун турмушун кескин өзгөрттү. Ал кыргыз аялдарынын алгачкыларынан болуп продотрядда иштейт, Кызыл Армиянын жоокерлерине кийим тигип, жылуу кийим-кече жыйнайт, батрак, дыйкан аялдардын арасында кенири түшүндүрүү иштерин жүргүзүү менен, аларды коомдук иштерге тартат. Кызыл Армиянын катарына ыктыяры менен кирип, 12-Түркстан аткычтар полкунда нянька, санитарка болуп иштейт. Кыргызстандын түштүгүндө 4-Татар бригадасынын курамында басмачылар менен күрөшүүгө катышып жаракат алат. Ал орус, өзбек, татар тилдерин жакшы билчү.

Граждандык согуштан кийин 1923-жылы Т.Осмонова Токмок шаарында комсомолдук-партиялык ячейка уюштуруп, партиянын болуштук комитетинде аялдардын уюштуруучусу болуп иштеген. Ал өндүрүш артелдерин, сабатсыздыкты жоюу боюнча аялдар мектебин, бала бакчаларды уюштуруу иштерин активдүү жүргүзөт.

1924-жылы Кыргызстандын төрт активист аялдарынын бири болуп Эл аралык аялдар күнүн майрамдоо үчүн Москвага барат, ал жерде Лениндин жакын соратниги жана аялы Надежда Константиновна Крупская менен таанышат. Экинчи жолу Т.Осмонова Москвага 1930-жылы барат да, Эл аралык аялдар кыймылынын көрүнүктүү ишмери Клара Цеткин менен жолугат. Москвада Н.Крупская, М.Фрунзе менен жолугушуусунда ал Кыргызстандагы жашоо-турмуш жөнүндө, өзү жөнүндө, аялдардын абалы жөнүндө айтып берет.

1925-жылы Турсун ВКП(б)нын катарына өтөт. Токмоктун

коммунисттери аны Кыргыз автономиялуу областынын дыйкан, батрак жана жумушчу аялдарынын областтык 1-курултайына делегат кылып шайлашкан. Курултайдын делегаттары менен бирге Т.Осмонова кыздар жана аялдар үчүн мектептерди, акушердик жана фельдшердик пункттарды, кызыл бурчтарды, аялдар клубдарын, жергиликтүү улуттагы аялдардан мугалимдерди даярдоо боюнча курстарды ачуунун зарылдыгы жөнүндөгү талапты колдоо менен, калың алуу, жашы жетелекте никелештирүү, кыздар менен аялдарды күйөөгө зордоп берүү менен чечкиндүү күрөшүүнү талап кылат. 1925-жылы 5-8-мартта республиканын борборунда Кыргызстан аялдарынын 1-курултайы болуп көрбөгөндөй кызуу өттү. Ал аялдардын өз кадыр-баркын сезүүсүн, жаны бактылуу турмушка болгон ишенимин ойготту.

1926-жылдан 1929-жылга чейин Т.Осмонова партиянын Кыргыз областтык комитетинин аялдар бөлүмүнүн башчысынын орунбасары, андан соң Ош округдук аялдар бөлүмүнүн башчысы болуп иштеген. Ал кыргыз аялынын эркин болгонун, турмуштун эски нугунун жүгүнөн кутулганын көргүсү келген.

1927-жылы III областтык партиялык конференцияда ал кейигендик менен мындай деген: «Биз жаңы бийлик орногонунан он жыл толгондон бери жашап жатабыз, бирок бул жылдар ичинде биз аялдарды активдүү коомдук турмушка тарта албадык, алардын көзүн ача албадык. Бул жерде аялдардын баары караңгы экендигин моюнга алуу аз, алардын көпчүлүк бөлүгү күн абалында жашап жатышат. Мына ушундан улам аялдарга билим берүү үчүн күрөшүүнүн зор милдети келип чыгат. Ошондуктан бардыгына аялдарына чыгаруу чогулуштарга жиберүүнөр, делегаттык курултайларга, ликбездерге жана башка айылдык жана кыштактык саясий мекемелерге тартууна зарыл... Аялдарды эркиндикке чыгаруу үчүн күрөш, аялдар арасында иш жүргүзүү аксап жатат».

Ал кез татаал мезгил эле. Башкасын коюп «худжумду» — Кыргызстандын түштүгүндө паранжадан баш тартуу кыймылын эле алалычы. Канча кыйылган өмүрлөр, майыштар, мунжулар... «Тап душмандардын» жанталашкан каршылыгынан жана жөн эле эски адаттардан кутулгусу келбегендердин айынан жүздөгөн аялдардын өмүрү кыйылды. Большевизм элдик салттарга, традицияларга кайдыгер кароо менен нравалык-этикалык нормаларды аттап кетти... Шашкалактоо жана кысым көрсөтүү аялдарды эркиндикке чыгаруу кыймылына карата жергиликтүү калктын көпчүлүгүнүн терс мамилесин пайда кылды.

Ошону менен эле бирге кыргыз элинде тезинен кайра карап чыгууну талап кылган салттар да бар эле. 1921-жылы Түркстан Республикасында калыңды жоюу жана никелешүүнүн жашын жогорулатуу жөнүндө, көп аял алууга жана кыздарды күйөөгө зордоп берүүгө тыюу салуу жөнүндө мыйзам чыкты. Бирок турмушта боло жүргөндөй, мыйзамдын аткарылышы өтө жай жүрдү.

1930-жылы Т.Осмонова республиканын социалдык жактан камсыздоо боюнча эл комиссары (министр) болуп дайындалат. 1931-жылы ал Москвадан советтик курулуштун курсун бүтүрөт да, Кыргыз АССР агартуу эл комиссариатынын орунбасары болуп иштейт. 1927-жылдан 1933-жылга чейин партиянын Кыргыз обкомунун жана областтык аткаруу комитетинин мүчөсү, кийин – Кыргыз АССР БАКтын мүчөсү болот.

1927-жылы ал РСФСР Советинин VIII курултайынын, СССР Советинин IV курултайынын делегаты.

1953-жылы персоналдык пенсияга кеткенге чейин Т.Осмонова республиканын советтик жана чарбалык органдарында жооптуу кызматтарды аткарып келди, коомдук иштерге активдүү катышты.

Ата Мекен анын эмгегин жогору баалады. Ал Ленин, Эмгек Кызыл Туу, Ардак Белгиси ордендери, медалдар менен сыйланган. Өмүрүнүн акыркы жылдарында Бишкекте жалгыз жашап турду. Жубайы учкуч болчу, кызмат милдетин аткарып жүрүп Улуу Ата Мекендик согушта курман болгон. Турсун апа 1970-жылы 20-декабрда дүйнөдөн кайтты.

Кыргызстандын аялдар кыймылынын өнүгүшүнө анын киргизген салымы зор. Т.Осмонованын эмгегин унутушпаган жердештери Кичикемин айылындагы көчөнүн бирине анын ысмын ыйгарышкан.

САЛИЕВА БАТЫШ

Батыш Салиева Кыргызстандын көрүнүктүү мамлекеттик ишмери. 25 жыл социалдык камсыздоо министри, жети жыл Республикалык профессионалдык союздар советинин председатели болуп иштеген. СССР Жогорку Советинин эки жолку депутаты, 25 жыл Кыргыз ССР Жогорку Советинин депутаты болгон.

Учурда Б.Салиева Борбордук Азиянын профсоюз кыймылынын ардагерлер союзунун ардактуу мүчөсү. Кыргыз Республикасына өзгөчө эмгеги сиңген пенсионер.

Батыш Салиева Ысыккөл облусунун Түп районундагы Талдысуу айылында 1922-жылдын 1-июлунда жарык дүйнөгө келген.

Эмгек жолун Талдысуу орто мектебинде пионер вожатый болудан баштаган. Кийин башталгыч класстын мугалими, Талдысуу райондук комсомол комитетинин сектор башчысы, биринчи катчысы болуп иштеген. 1944-жылдан партиялык кызматка которулуп, Талдысуу райондук партия комитетинде аялдар менен иштөө бөлүмүнүн башчысы, Тяньшань облустук партия комитетинде, Москвада КПСС Борбордук комитетинде партиялык уюмдар менен иштөө бөлүмүндө инструктордук кызматтарда эмгектенди.

1951-жылы Кыргызстан КП БКнын алдындагы партиялык мектепти, 1957-жылы Москвадагы КПСС БКнын алдындагы Жогорку партиялык мектепти бүтүрдү.

1953-66-жылдар аралыгында Кыргыз ССР калкты социалдык жактан камсыздоо министри, 1966-жылы Кыргызстан профсоюздар кеңешинин төрагасы, 1973-жылга чейин кайрадан Калкты социалдык жактан камсыздоо министрлигин жетектеди. 1985-жылдан бери ардактуу эс алууда.

Батыш Салиевна республиканын калкын социалдык жактан камсыздоо ишин калыптандырууга жана өнүктүрүүгө зор салым кошту. Анын катышуусу менен республикада 3 миң орундук 7 карылар үйү курулуп, ал эми алтоо ремонттолуп, кайрадан жаңыртылды. Ошол жылдары курулуп, ишке киргизилген Улуу Ата Мекендик согуштун майыптары жана катышуучулары үчүн курулган интернатты эл жакшы билет. Ал эми 500 орундуу көмөкчү чарбасы, бак-шактуу 10 гектар жери бар төмөнкү Серафимовка айылындагы интернат, Талас облусунун, Токмок шаарынын карылар үйлөрү үлгүлүү жана кооз жайларга айланган, Жайыл районунда-

гы аялдар, Беловодскидеги балдар үйлөрү да ошол мезгилде адамдык улуу парасат үчүн аракет кылуучу иштердин башталышы эле.

Республиканын социалдык тармагы боюнча чарбалык жана финансылык жактан каржылоо проблемаларын чечүү үчүн ал убакта Москвага дембе-дем барууга туура келген. Б. Салиева көп жолу СССР Министрлер Советинин төрагасы А. Н. Косыгиндин жана башка Союздун жетекчи кызматкерлеринин кабылдамаларында болуп, алар менен иштиктүү жолугушуулары социалдык тармактын проблемаларына байланышкан маселелерди он жагына чечкен.

Кыргызстан профсоюздарынын кенешинин төрайымдык кызматында 7 жыл иштеген мезгилинде республиканын курорттук зоналарын, айрыкча Ысыккөл аймагын өнүктүрүүгө бардык күч-аракеттерин жумшады. Жалпы союздук деңгээлде маселе чечилип, "Көгүлтүр Ысыккөл" санаторийинин, "Чолпоната", "Алатоо" эс алуу үйлөрүнүн жакшы имараттары салынды. Ошол кездеги пионер лагерлеринен баштап, дарылоо менен катар эс алуучу жайлар толук кайрадан жасалганды, ремонттон өткөрүлдү.

Ал эми борбор калаабызда Кожомкул атындагы спорт сарайы жана "Саякат" мейманканасы курулуп бүтүп ишке киргизилди.

Б.Салиева СССРдин 7-жана 8-чакырылышынын депутаты болуп шайланган. Улуттар Советинин саламаттыкты сактоо жана социалдык жактан камсыздоо комиссиясынын төрайымынын милдетин аткарган. 26 жыл катары менен Кыргыз Республикасынын Жогорку Советинин депутаты болгон. Өзүнө тагылган зор милдеттерди эң ыйык тутуу менен Б. Салиева эл үчүн деп жүрөгү согуп, адамдарга жакындан жардам көрсөтүүнү максат кылып, алардын келечегин социалдык жактан камсыз кылууга талыкпай аракеттенген.

Б. Салиева республикадагы аялдар кыймылын эл аралык деңгээлге көтөрүүгө көп күч-аракетин жумшады. Советтик аялдар Комитетинин төрайымы В.Терешкова, болгар аялдары комитетинин төрайымы Е. Лагадинова менен бир нече жолу жолугушуп, жалпы эле аялзатка тиешелүү маселелерден кеп козгошуп, көйгөйлүү проблемаларды талкуулашкан. СССРдин делегациясынын курамында Шри Ланкага барып, анын премьер-министри С. Бандаранаикенин кабыл алуусунда болду. Кыргызстандын аялдарынын 2-съездин уюштуруучулардын бири болуу менен, анда чыгып сөз сүйлөп, кыргыз аялдарынын көйгөйлүү маселелерин көтөргөн. Кыргызстан аялдарынын 2-съездинен 8-съездине чейин делегат, республикалык аялдар Кенешинин Президиумунун мүчөсү болуп келген.

Б. Салиева эки жолу Эмгек Кызыл Туу ордени, медалдар, Кыргыз ССРинин, ВЦСПСтин Ардак грамоталары менен сыйланган.

Батыш Салиевна сүйкүмдүү апа, мээримдүү чон эне.

Кызы Роза Москвада. Неберелери Этель менен Аламбек Бонн университетинин студенттери. Алар жөнүндө Батыш эже сыймыктануу менен ангеме куруп берет, анткени алар ХХI кылымдын татыктуу кадрларынан болушат.

САЛИЕВА УРКУЯ

Ош областынын Ноокат районунун Меркитмуркут айыл кеңешинин биринчи төрайымы Уркуя Салиева кыска, бирок жаркын өмүр өтөгөн. Анын өмүр таржымалы обондуу ыр сыяктуу дубандан дубанга угулду. Биздин милдетибиз анын эрдиктерин урпактарыбызга төкпөй-чачпай айтып берүүдө турат.

Кыргыз аялы өткөн жүз жылдыктын 20-жылдарында колхозду башкаруусу ал кез үчүн ойго келбеген жумуш эле. Уркуя Салиева Борбордук Азиянын мусулман аялдарынын теңдиги үчүн күрөшкөн чыгаан инсандардын сабында турат.

Советтердин съездинин делегаты, республиканын борбордук аткаруу комитетинин мүчөсү 1934-жылы душмандардын колунан өлгөн. Анда ал 24 жашка толо элек болчу.

1982-жылы Кыргызстанга СССР аялдар комитети тарабынан Эфиопиянын аялдарынын чоң делегациясы келген. Програмага ылайык аларга кыргыз фильмдери көрсөтүлгөн. Меймандар СССР эл артисти, таланттуу кинорежиссер Төлөмүш Океевдин «Отко таазим» аттуу көркөм фильми күчтүү таасир этет. Башкы каарман Уркуя Салиеванын ролун кыргыз киносунун мыкты актрисасы, Республиканын эмгек сиңирген артисти Таттыбүбү Турсунбаева ойногон.

Эмоционалдуу, темпераменттүү африкалык аялдар картинанын каарманына чын көңүлдөн жана терең сүйүп, кунт коюп, экрандагы окуяларды ыйлап көрүп отурушту. Алар көргөн нерсеге абдан таң калышты. Балким экрандагы окуя аларга жакын жана тааныштыр. Фильм которууга муктаж эмес эле. Кино көрүлүп бүткөндөн кийин меймандар Уркуя Салиева жөнүндө кенири айтып берүүнү суранышты.

... Жыйырманчы жылдар. Совет бийлиги жеңип чыкты. Бирок Ноокат районунда жаңы бийликти абдан жек көргөн байлар, динчил жанкечтилер, бийликке көңүлү түз эмес аткаминерлер жана колунда барлар жаңы тартип, жаңы турмушту орнотуу үчүн күрөшкөндөрдөн өч ала башташты.

Картаң дыйкан Жумагулдун Уркуя аттуу сулуу кызы бар эле. Көп адамдар чоң калын сунуштап, куда түшө башташты. Атасы оюнкараак, эрк-кайраттуу, кошуналарынын перзенттерине окшобо-

гон кызын абдан жакшы көрчү. Кызым бактылуу болсо деп таттуу кыялга батчу. Анын кыялы жүзөгө ашты.

Уркуя өзүн сүйгөн, өзү да сүйгөн адамга жолукту. Анын ысмы Колдош Салиев эле, ал кедейлер комитетинин мүчөсү болчу. Колдош совет бийлигин колдогон, дыйкандарды жаны бактылуу жашоо үчүн үндөгөн. Колдуктусун да коомдук жумуштарга тарткан. Ал Кыргызстандын кыздарынан биринчилерден болуп комсомолго өткөн эле. Ал эми 1928-жылы жердештери Уркуяны бир добуштан айыл советинин төрайымдыгына шайлашат. Аял — айыл советинин төрайымы! Агезде ойго эмес түшкө кирбеген жумуш.

1929-жылы ал партияга өтөт. Ошол эле жылы райондогу биринчи колхоздун уюштуруучусу болуп калат. Ырас, артель чоң эмес болчу. 60 кедей үйбүлө биригип 20 жылкысын ортого кошот. Кырманга 39 центнер эгин төгөт. Бирок бул бардык нерсенин башталышы эле! Колхоз күн санап өсө баштайт.

Минткени котур ташын койнуна каткан байларга жакпайт. Алар Уркуя Салиеваны абдан жек көрүшөт. Күндөрдүн бир күнүндө байдын куйруктары аны кууш тоо арасындагы чыйырдан күтүп турушат. Аны көздөй ок үзүшөт. Тилекке жараша карангы эле. Уркуяга бир дагы ок тийбейт. Уркуя тизгинди коё берет, ошондо жаныбар жылкы эки жактан атылган окту аралап ээсин кутултуп кетет.

Уркуянын сары изине чөп салуу токтобойт. Бирок ыңгайын келтире албай бармактарын тиштешет. Төрайымды дыйкандардын өздөрү коргойт. Анын аброю зор эле. Аны «аял аксакал» деп аташкан. Ошол учурда ал Кыргыз АССР Борбордук Аткаруу комитетинин мүчөсү болчу.

1934-жылдын биринчи февралында Уркуя кыз төрөйт. Жубайлар, алардын достору жана жолдоштору бул окуяны белгилешет. Андан көп узабай Салиевдердин үйүнө байдын жалаңкычтары жутунуп кирип бүт үйбүлөсүн муздап кетишет.

1934-жылдын февралында «Советская Киргизия» газета бетинде колхозчулардын биринчи съездинин ударник делегаттарынын Уркуяны өлтүргөндөрдү жазалоо жана мындан ары республикадагы колхоз түзүлүшүн бекемдөө жөнүндөгү кайрылуусу жарыяланат. Уркуяны өлтүргөндөрдү соттоп, өлүм жазасына тартышат.

Душмандардын тилеги таш капты. Эл Уркуяны унуткан жок. Республикадагы көптөгөн көчөлөр, мектептер, профтех окуу жайлары, дыйкан чарбалары анын аты менен аталган. Атүгүл Уркуя деген кездеме да пайда болду. Кыргыз калкы өзүнүн патриот кызынын жаркын элесин сыйлайт. Ири алды аны жердештери кадырлашат жана урматташат. Уркуя Салиева атындагы дыйкан чарбада ар кандай маанилүү иш данктуу кыздын эстелик музейине баруу жана борбордук аянттагы анын эстелигине гүл коюу менен башталат.

Уркуя Салиевага арналган «Отко таазим» көркөм фильми КМШ-нын бардык өлкөлөрүн жана көптөгөн алыскы чет өлкөлөрдүн экрандарын кыдырып чыкты. Республикалык мамлекеттик архивде сакталган документтер Уркуя Салиеванын өмүр жолуна күбө. Кыргыз жазуучусу Насирдин Байтемиров ага өзүнүн романын арнаган.

Уркуянын образы кыргыздын белгилүү айкелчиси Тургунбай Садыковду республикабыздын борбору Бишкек шаарынын көрүнүктүү жерине орнотулган «Революциянын каармандарына» аттуу шаңкайган монументти жаратууга түрттү. Бул эстелик үчүн Т.Садыков Лениндик сыйлыкка татыктуу болгон.

Уркуя Салиева чагылгандай өтө кыска өмүр сүрдү. Арийне, 24 жашка толук толбогон курагында анын ысымы Кыргызстандын тарыхына өлбөс-өчпөс тамгалар менен жазылды. Анын элеси кылымдарга жашай берет.

САЯКБАЕВА КАНЫШАЙ

Канышай Апышевна — кыргыз аялдарынын ичинен чыккан көрүнүктүү инсан, мамлекеттик жана коомдук ишмер, аялдар кыймылынын лидери, өмүрлүк жар, эне, чоң эне. Мунун бардыгы — анын зор бактысы.

Өмүр жолундагы кызмат баскычтары боюнча жогорулоосу сыдыргыга салгандай түз, тез кеткен деп айтууга болбойт. Бул айжаркын айымдын ар бир жасаган турмуштук кадамы анын максаттуу өз алдынчалыгын, талыкпас эмгекчилдигин, жоопкерчиликти сезе билүүсүн ырастап турат. Комсомолдук, профсоюздук, партиялык кызматкер, министрдин орун басары, министр, губернатордун орун басары, областтык аялдар кеңешинин алмашкыс төрайымы... Анын мындай жетишкендиктерине табиятынан зирек акылы, эрктүүлүгү, максатка умтулуусу себепчи болгон.

Ар дайым ачык-жайдары, адамдарга жакшылык гана каалаган, шар мүнөздөгү Канышай өзүнүн жан-дүйнөсүн бийлеген ички жигери, куулук-шумдук дегенди караманча билбеген таза, аруулук касиети жана бийик профессионализи менен өзгөчөлөнүп турат. Мен аны 30 жылдан ашык убакыттан бери жакшы билем, анын табиятындагы аялдык наздуулук менен ички гармониянын дал келгенине таң калуумду жашыра албайм.

Канышайдын өмүр жолун анын өз оозунан угуп жана талдоого алып отуруп, мүнөзүндөгү мындай өзгөчөлүк, кыйын сыноолорго туруктуулук, майышпас дух, өз туулган жерине болгон сүйүү, турмуштук сыр билгилик кандай башаттан чыгып, кандай кыртышта өсүп-өнгөндүгүн айкын түшүнгөндөй болдум. Ал эми андай башат, кыртыш — анын алыс калган балалык күндөрүнөн, ошол улуу тоолор арасында өмүр өткөргөн ата-энесинин генинен өнүм алган. Чокулары асман тиреп, таза абасы, көркөм келбети жүрөк жашарткан тоолор, бабалар эрдиги, Тайлак баатыр баяны ооздон оозго көчүп, не бир таланттуу акындар, музыканттар жарык дүйнөгө келген, рух күчү тоолуу жээгинде шамал сыяктуу эркин ойногон касиеттүү Сонкөл — анын мекени. Мен тагдырдын буйругу менен Нарын областында көп ирет болгом. Ошол сапарлардын баарында мени Канышай өзү жаркылдаган ачык мүнөзү менен жанында ээрчитип жүрдү.

Канышай 1949-жылы 5-мартта Нарын шаарында кызматчынын үйбүлөсүндө туулган. Атасы Саякбаев Апыш комсомолдук

жетекчи болгон. 1941-жылы биринчи ыктыярдуулардын катарында фронтко кетип, Улуу Ата Мекендик согуштун майыбы (бутунан ажырап) болуп кайтып келген. Партиянын Чолпон райкомунун катчысы, областтык «Нарын правдасы» газетасынын редактору болуп иштеген. Москвадан жогорку партиялык мектепти бүтүрүп, партиянын обкомунда административдик бөлүмдүн башчысынын кызматына дайындалган.

Апасы Бүбүажар Сейдакмат болуштун үйбүлөсүндө туулуп-өскөн. Ата-энесинин эркине көнбөстөн турмушка чыгып, өз махабатын коргоп калган. Ал мугалимдер институтун бүтүргөндөн кийин Ат-башы райондук аткаруу комитетинин төрагасынын орун басары болуп иштеген. Канышай эки жашка чыкканда апасы оор автомобиль кырсыгына учурап, 26 жашында төшөктөн турбай калган. Кырсык-кайгы апасынын башына үстү-үстүнө келе берди. 1956-жылы күйөөсү каза табат. Ошентип, майып апасы 4 баласы менен жалгыз калат. Ошондо улуу уулу Жениш он бирде, Канышай жетиде, Айганыш беште, ал эми Гүлжамал бир жашта гана болучу. Жесир аялдын жана анын балдарынын камкорчусу болуп таенеси Наалкан канатын сууга салат. Бул эрктүү, чыдамкай аял кадимки Балбай баатырдын небереси эле. Эркек мүнөзү менен ар качан катуу тартипти сактаган, акылман, ар-намыстуу таене неберелерине күйүмдүү эле. Бирок, көп өтпөй ал да жарык дүйнө менен коштошот. Оорулуу энени жана үй чарбачылыгын кароо он беш жана он бир жаштардагы Жениш менен Канышайдын мойнуна түшөт.

Апасынын майышпас кайратынын аркасында үйбүлө кайгыга моюн сунбайт. Балдар кичинекей кезинен эле эмгекчил, ынтымактуу болуп, апасынын айткан сөзүн угат. Улууларды урматташат. Апасы үй ичинде аран-аран басууга жараганы менен, элге абдан алымдуу, келим-кетимдүү адам болгон, атасынын жоктугун билгизбей, кошуна-колондорго, туугандарга акыл-кенешин айтып, кадыр-барктуу эле.

Нарындагы Чкалов атындагы орус орто мектебин ийгиликтүү аяктагандан кийин, Канышай Кыргыз мамлекеттик университетинин экономика факультетине өтөт.

Экинчи курста окуп жатканда, ага дейре ушул эле университетти бүтүрүп, Нарын районундагы өзү туулуп-өскөн Эчкибашы айылында экономист болуп иштеп жаткан Нурмукамбетов Курманбекке турмушка чыгат. Активдүү комсомолка, окуунун отличниги университеттин комсомол комитетинин мүчөлүгүнө шайланат, ошондон кийин Кыргызстан Ленин комсомолунун биринчи стипендиаты да болот. Тун уулу Эдилди кайната, кайненесине калтырып, окуусун улантты.

Канышай университетти кызыл диплом менен аяктагандан кийин, эмгек жолун Нарындагы тигүү фабрикасында экономист болуудан баштаган. 1970-жылдан тартып комсомолдун Нарын шааркомунун экинчи, биринчи катчысы болуп иштейт, ал эми 26 жашында комсомолдун обкомунун биринчи катчылыгына шайланат. Бул ошол кезде СССРдеги мындай кызматка турган эң жаш катчы эле.

Турмуштун бардык аки-чүкүсүндө Канышай апасы менен кенешип иш кылды. Апасынын акылмандыгы, турмушту сүйгөндүгү, кыйынчылыкты көтөрө билип, аны жеңүү жолдорун айтып турушу балдары үчүн өтө маанилүү эле. Апасы өлкөдө болуп жаткан бардык саясий окуяларды жакшы билчү, футболдун күйөрманы болгон, сайма сайып, кийим тигип, колмашинасын иштетип отурар эле.

Пенсиясы менен бардык төрт баласына жогорку билим берүүгө жетишти. Жениш Фрунзедеги политехникалык институтту бүтүрүп, автомобилист болду, ал эми кыздары экономикалык билим алышты.

Бирок үй-бүлөгө дагы кайгы түштү. 30 жашында агасы Жениш автокырсыктан каза тапты. Ал ошондо комсомолдун Нарын обкомунун экинчи катчысы болуп иштеп жаткан. Анын эки баласы атасыз калышты...

Канышай коомдук илимдер академиясына өтүп, аны артыкчылык менен бүтүрөт. Бул анын партиялык карьерасынын башталышы эле: Кыргызстан Компартиясынын Борбордук Комитетинин инструктору, бөлүм башчысынын орун басары, жеңил өнөр жай кызматкерлеринин профсоюзунун республикалык комитетинин төрайымы, партиянын Ысыккөл обкомунун катчысы болот. 1991-жылы, өзгөрүүлөр мезгилинде, Кыргызстан үчүн анын бай тажрыйбасы, билими, энергиясы өлкөбүздү бутуна тургузууга жардамы тийгени шексиз. Аны республиканын Өкмөтүндө биринчи жолу түзүлгөн Жаштар иштери боюнча мамлекеттик комитеттин төрайымы кылып дайындашат. Ал ошондо Министрлер Кабинетиндеги жападан-жалгыз аял эле.

Бул мезгил республиканын турмушунда да, анын жеке өзүнүн турмушунда да абдан татаал мезгил болчу. Өлкөнүн биринчи Президенти шайланды. Жаңы өкмөт түзүлдү. Мурдагыдай эскиче жашоого болбой калды, бирок, ошол эле мезгилде, жаңыны жаратууга да тажрыйбалар жетишсиз эле. «Комсомол», «пионер» дегендер лексикондон чыгып, эми мындан ары кайда барабыз, жаштарды кайсы жол менен ээрчитип кетебиз, жаштар кыймылынын кандай уюштуруу формалары бизге төп келет деген суроолор алдыга курч коюлду. Убакыттын көбү структураны түзүүгө, кадрларды тандоого кетти. Көптөгөн юристтерди, педагогдорду, мурдагы комсомолдук кызматкерлерди тартуу менен «Жаштар жөнүндө мыйзамды» иштеп чыгуу башталды. Жаштар менен бат-бат жолугушуулар өткөрүлүп, анын ролу, орду, иштин формалары жана ыкмалары жөнүндө талкуулар өтүп жатты. Мыйзамдын биринчи варианты иштелип чыкты, анткени, комсомолдук мүчөлүк акыдан топтолгон ири каражаттары бар эле, бирок, кийин аталган комитет Президенттин указы менен жоюлуп калды.

1992—99-жылдары К.Саякбаева Эмгек жана социалдык жактан коргоо министринин биринчи орун басары, орун басары болуп иштеди.

Кайрадан түзүлгөн бул министрлик өзүнүн кыйын мезгилин башынан өткөрүп жаткан. Анда мыйзам базасы, нормативдер, тийиштүү өлчөмдөгү финансылык каражаттар жок болчу. Ага кошум-

ча, республикалар ортосундагы экономикалык байланыштардын үзүлүшүнөн заводдор менен фабрикалар токтоп, коңшу Тажикстандан келген качкындардын агымынан, ички миграциядан улам келип чыккан массалык жумушсуздук менен байланышкан оор проблемалар бар эле. Тез аранын ичинде мыйзам базасын түзүп чыгуу зарыл болду. Дал ошол мезгилде «Иш менен камсыз кылуу жөнүндө», «Качкындар жөнүндө», «Социалдык коргоо жөнүндө» деген мыйзамдар кабыл алынды, калкты иш менен камсыз кылууга көмөк көрсөтүү фонду түзүлдү. Жашоо-турмуш күн өткөн сайын жаны талаптарды күн тартибине коюп, бул мыйзамдарга дээрлик ар бир ай сайын өзгөртүүлөр киргизилип жатты.

1999—2003-жылдарда ал Нарын областынын губернаторунун орун басары кызматында иштеди. Калкты иш менен камсыз кылуу боюнча мамлекеттик департаменттин директору болуу ага женилге турган жок: катуу талап коюп, калк менен иштешип, өзүнө жеке жоопкерчиликти кенен алып, зарыл чечимдерди чыгаруу ошол кездеги турмуш күрдөөлүндө көптөгөн кыйынчылыктар менен коштолду. Ал эми мындай сапаттар Канышай Апышевнада толугу менен бар эле. Бирок анын иш стилиндеги эң башкы касиет — ак ниеттик, бийик адамкерчилик, адамдарды урматтай билүү өзгөрбөстөн кала берди.

Канышай Апышевнага эне жана өмүрлүк жар болуу менен бирге жогорку мамлекеттик кызматтарды аткаруу эки-үч эселеген кыйынчылык жүктөдү. Анан калса, салт-ойду тескеген чыгыш менталитетин кайда алып барасын? Чыгыш үйбүлөсүндө, алардын ичинде кыргыздарда, жогорку кызматта иштеген аялдар көп деле макталып, барктала бербейт эмеспи.

“Тынымсыз командировкалар, бир жерден экинчи жерге көчүүлөр, жыйын-чогулуштар, доклад жасоолор менин бардык убактымды алып койду. Мен өзүмдүн өмүрлүк жарым Курманбекке чексиз ыраазымын. Ал он баланын улуусу болуп, педагогдордун үйбүлөсүндө чоңоюп-өскөн. Ал ар убакта ишенимдүү тирек болуп, кандай учур болсо да, колдоо көрсөтүп, ийгиликтериме кубанып турду. Адамкерчиликтүү, турмуш жолунда түз жүргөн, жасаган иштери менен жүрүм-туруму токтоо, сабырдуу өмүрлүк жарым чексиз ишеним көрсөтүп, колдоо-жардамын аябады. Биз өзүбүздүн үч балабыздан тышкары, каза болгон агамдын эки баласын да багып өстүрдүк. Ал аларды өзүмдүкү жана бөтөндүкү деп бөлбөстөн, эч убакта тарткан кыйынчылыгын билдирбей, аталык мээримин бөлүштү. Балдар мектепти он жолу өзгөртүштү. Кызмат зарылдыгынан улам үйбүлөмдү жылдар бою калтырып кетүүгө да туура келди: Москвада эки жылдык окуу, аны бүтүргөндөн кийин, дагы бир жыл БКнын аппаратында иштедим. Үйбүлөм болсо Нарында жашап турду. Андан соң, 1989—90-жылдары Ысыккөл областында кызматта болдум, үйбүлөм Бишкекте жашап турду. Мунун баары зарыл милдеттүүлүк катары кабыл алынды. Өмүрлүк жарым өзү да ар кандай жетекчи кызматтарда иштеп жүрдү.

Анан өзүмдүн акылман, кымбаттуу, сүйүктүү апама чексиз ыраазычылыгымды билдирем. А турсун, азыр да кандайдыр бир турмуштук кыйынчылыктар пайда боло калганда, апам менен кептешип-кенешип турам. Апам мен үчүн кайраттуулуктун, бекем духтун, турмуштун бороон-чапкынына жалтанбай караган туруктуулуктун, жайдары мүнөздүн жана максаттуулуктун үлгүсү”.

Канышай республиканын өнүгүшүнө орошон салымдарын кошкон: М.Ж.Жунусалиев, А.С.Сабитакунов, М.С.Сыдыков сыяктуу ири жетекчилер менен бир катарда иштөө бактысы туш келгенин терең сыймыктануу менен баяндап берет. Бул адамдардын баары ар башка убактарда партиянын Нарын обкомунун биринчи катчысы болуп иштешкен. Алардын жетекчилиги астында аялдардын, чабандардын комсомолдук-жаштар бригадалары арбын түзүлүп, резервдеги кадрлардын эсебинен аял кадрларды даярдоо боюнча партиялык комитеттердин иштери активдешкен. Нарын районундагы «Эдельвейс» аттуу комсомолдук-жаштардын чабандык бригадасынын атагы бүткүл Союз боюнча тараган, анын жетекчиси Акматалиева Майрам Москвадагы жогорку комсомолдук мектепке окууга сунуш кылынып, аны бүтүргөндөн кийин комсомолдун райкомунун биринчи катчылыгына дайындалган, андан соң, республика комсомолунун Борбордук Комитетинин катчысы болуп шайланган. Мына ушунун өзү эле аялдарга жасалган камкор мамиленин айкын мисалы эмеспи?

Канышай жаны муундагы жетекчилер — эмгек жана социалдык жактан коргоо министри З.Х.Хакимов, Нарын областынын губернатору А.М.Салымбеков менен бирге иштеген учурун да сыймыктануу менен эскерет. Аскар Мааткабыловичтин жетекчилиги астында губернатордун орун басары катары Нарын областында эмгектенип жүргөн мезгилди өзгөчө белгилейт. Чындыгында, бул мезгил абдан чымырканган изденгич иштердин тилкесине айланып, жакырчылык менен күрөшүүнүн, гендердик теңчиликти жарыя салуунун ж.б. жылдары болгон экен. Анткен себеби, ошол учурда ал областтагы социалдык маселелерди тейлеп, эсеп жеткис көйгөйлөргө бетме-бет кез келишип, кээде таптакыр чечилбей тургандарына да акыл чарчатып, жашоо-турмушу 87% республикалык дотацияда турган областтын жакыр шартында “капилеттен сөз, карангыдан көз” таап иштөө менен, татаал маселелерди кечиктирбей чечүүгө жетишип турган.

Канышай областтык аялдар кеңешин башкарып, республиканын аялдар кеңешинин президиумунун мүчөсү болуп жүргөн жылдары партиялык органдардын аялдар кыймылын өнүктүрүүгө, аялдарды жетекчилик кызматка көтөрүүгө көргөн камкордуктары жөнүндө шыктануу менен аңгеме куруп берет.

Бүгүнкү күндө аялдар көңүл буруусуз калып, өлкөнүн жигердүү коомдук турмушунан четтетилип, депутаттык корпуска бири да кирбестен, министрлер кабинетинде арандан зорго бир гана аялдын болгонуна терең өкүнгөндүгүн акылдуу көздөрүнөн көрүп турдум.

ТАШИБЕКОВА ЖАМАЛ

Жамал Ташибекованы мен көп жылдардан бери билем.

Бишкек шаарындагы №11 орто мектепте шынга бойлуу, узун олоң чачтуу, көздөрү бакырайган Жамал окууну, спортту, коомдук иштерди да эң сонун айкалыштырып, башкалардан өзгөчөлөнүп турчу.

Ал кезде борбор шаарыбызда жапандан-жалгыз кыргыз мектеби болор эле. Жамал ошол №5 мектеп-интернатынын жатаканасында туруучу. Өзү физика, математиканы жакшы окугандыктан, сабакты өздөштүрө албаган теңтуштарынан жардамын аячу эмес.

Ал гана эмес, айылдан келген кыздарга орус тили жана адабиятынан көмөктөшүп, аларга орус элинин байыркы адабий эстелиги — “Игорь кошууну жөнүндө сөздү” кыргызчага которуп берчү.

Биздин бала чагыбыз согуштан кийинки оор жылдарга туш келип калды. Тартыш турмуштун азабынан, шаардык өспүрүмдөр үчүн интернатта жашаган балдар көзгө сонун көрүнөр эле. Баары бирдей, таптатынакай кийинип, жакалуу пальто, жеңил ботинкачан жүргөн балдарга биз суктануу менен карар элек. Алар 20 кишиге ылайыкталган бөлмөлөрдө, ак шейшеп жабылган керebetтерде жатышчу. Тамак-аш жагына да жакшы көңүл бурулчу.

Жамал түйшүктү эрте тартты. Ошондон уламбы, жардам сурап кайрылгандарга болгон аракетин жумшачу. Өзү карапайым жумушчунун үйбүлөсүндө туулуп-өскөн. Атасы курулушчу эле, Жамал экиге чыкканда каза болгон. Апасы балдар үйүндө иштетчү. Колунан көөрү төгүлгөн чебер эне кызына кийимди бычып, тиккенди, сайма сайып, курак кураганды үйрөтөт. Жамалдын акниеттүү, эмгекчил, кишиге ызааттуу мамиле жасап, боорукер болуп өсүшү — албетте эненин берген тарбиясы. Турмуш да Жамалдын мүнөзүн чыйралтып, өз алдынчалыкка, алдына койгон максатына жете билүүгө үйрөттү.

Мектепти бүткөндөн кийин, Жамал Москвадагы жеңил өнөр жай технологиялык институтуна ийгиликтүү тапшырып, өтүп кетти. Бир жылдан соң, мен дагы тагдыр буюруп, Д. И. Менделеев атындагы химия-технологиялык институтуна өтүп калдым. Биздин жатакана Москванын так ортосунда — “Котельническая набережная” деген көчөдө жайгашар эле. Жамал мага дароо эле камкордук көрсөтүп, сабактарыма жардам берип, стипендия менен эле

жашоого болоорун, кандайча кийинүү керектиги тууралуу кеп-кенешин берип турду.

Жамал өндүрүш практикасын жыл сайын Ленинграддагы айтылуу "Комсомолка" тигүү фабрикасында өтчү. Мында да өзүн өндүрүштүн мыкты уюштуруучусу катары көрсөтө алды. Жигердүү практикантка жаштыгына карабастан, бир ай бою эс алууга кеткен цехтин начальнигинин милдетин аткарып, кыска убакыттын ичинде коллективдин кадыр-баркына ээ боло алды. Ал эми фабриканын эмгек жамааты жаш студентканын ишмердигине жогору баа берип, өздөрүнө калтыруу өтүнүчү менен окуу жайына атайын кайрылганы таң каларлык деле эмес.

Мына ошентип, институтту аяктар мезгил да келип жетти. Алдына чоң максат койгон Жамал болгон күч-кубатын, заңгыраган Москвадан алган билимин туулуп-өскөн жерине арнагысы келди. Ошондон уламбы, баягы өзү практикада жүргөн "Комсомолкада" иштөөгө, алардын дароо эле квартира беребиз деген сунушуна макул болбоду. "Мен кайра Кыргызстанга кетем" деп ак эткенден так этип туруп алды.

Бишкекке келгенден кийин иш жолун "Октябрдын 40 жылдыгы" аттуу тигүү фабрикасында бригадирлигинен баштап, мастер, цехтин начальниги болууга жетишти. Андан соң "Киргизия" фирмасынын башкы инженери, башкы директору болуп эмгектенди.

Сабаттуу, баарына терең акыл калчап караган, прогрессивдүү ой жүгүртө билген инженер эң оболу кадрларды даярдоого, кызматкерлерди кайра даярдоодон өткөрүүгө, тажрыйба алмашууга дайым көңүл бөлдү. Эмгекти илимий негизде уюштурууну, кийим тигүүнүн алдыңкы технология ыкмаларын ишке киргизип, продукцияны сапаттуу чыгаруу үчүн күрөштү.

1967-жылдан баштап, Ташибекова партиялык-мамлекеттик иште: Кыргызстан КП БКнын өнөр жай бөлүмүндө, борбор шаардын вице-мэри, ал эми 1980-жылы Кыргыз ССРинин Министрлер Советинин төрагасынын орун басарлыгына, Тышкы иштер министрлигине дайындалды. 1980-жылы Кыргызстан аялдарынын VIII курултайында Республикалык аялдар советинин төрайымы, Советтик аялдар комитетинин мүчөсү болуп шайланат.

Бул жылдары саламаттыкты сактоонун, элге билим берүүнүн базасын чындоого, айрыкча илимди, маданиятты, спортту өнүктүрүүгө көп күч жумшады.

Уюштуруучулук талант менен аткаруучулук жөндөмдүүлүктүн шайкеш келиши, келечектүү кең ойлор менен жашаган Жамал шаардык Советтин жана республиканын Жогорку Советинин бир нече жолку депутаты болуп шайланды. Жамал Чойбековна жумушчулар, айыл эмгекчилери, көп балалуу аялдар, пенсионерлер жана аксакалдар менен көп-көп жолугушуп, алардын кем-карчына көңүл буруп, кенешип, өтүнүчтөрү менен суроо-талаптарын аткарып турду. Эне менен баланы коргоо ишинде, көп бала-

луу жана жалгыз бой аялдардын, баатыр энелердин, пенсионерлердин абалдарын жакшыртууга Жамалдын кошкон салымын бөтөнчө белгилөөгө татыйт.

Ордо шаардын вице-мэри болуп иштеп турганында, борборго чукул жайгашкан чарбаларга шаар жашоочуларынын шефтик жардамын уюштурду. Күркүрөгөн күз айларында дарылоо мекемелери, бала бакчалар жана башка уюмдар, калайык калк үчүн кышка жашылчаларды даярдоо иши кызуу башталчу. Ал кезде шаардыктардын көбүндө дачалары жок эле. Жамал Чойбековна жашылча-жемиштерди темир жол вагондорунан, автопоезддерден түшүрүп, аларды бөлүштүрүү ишин жөнгө салган. Шашылыш учурларда вице-мэр башында турган оперативдүү штаб күнүтүнү иштетчү. Булардын баары шаардыктар жөнүндөгү көрүлгөн камкордуктар эле.

Жамал Ташибекова көптөгөн эл аралык жолугушууларга, симпозиумдарга, конгресстерге СССРдин, Кыргыз ССРинин өкүлү катары катышты.

Айрыкча, 1980-жылы БУУнун (ООН) Генералдык Ассамблеясынын 35-сессиясынын ишине катышканы эсинде калды. Советтик делегациянын курамы адаттагыдай эле, СССРдин тышкы иштер министри А. Громыко баштаган 5 адамдан түзүлдү. Албетте, бул Жамал үчүн жаңы иш эле.

Кызматка жаңы киришкен Ж. Ташибекова Кытай Эл Республикасынын документтерин абдан кунт коюп карап чыкты. Кытайдын саламаттык сактоо боюнча сунуштарын Жамал жактырды. Жардамчылары менен кеңешти, алардын оюн уккусу келди. Бирок алар иштиктүү деле эч нерсе айта алышпады. Ошондо Жамал Комитеттин талкуусунда Кытайдын сунушуна биринчи болуп "макул" деп добуш берди. Ал кезде Советтер Союзу менен Кытай Эл Республикасынын ортосундагы мамилелер кыйла оор абалда турган. Социалисттик өлкөлөрдүн өкүлдөрү адатынча Советтер Союзун туурап, добуш беришчү. Бул сапар алар адегенде абдырай түшүштү да, аргасыздан Кытай сунушун колдоп чыкканга мажбур болушту.

Ташибекованын ошондогу кадамына СССРдин БУУдагы туруктуу өкүлү О. Трояновский, СССРдин тышкы иштер министри А. Громыко гана эмес, ошондой эле СССР тышкы иштер министрлигинин коллегиясы да туура баа беришти. Жамал Чойбековнага европа өлкөлөрүнүн бирине элчилик кызматын бир нече жолу сунуштаганда, ал өзүн мында, Кыргызстанда көбүрөөк керекмин деп, баш тарткан.

1986—97-ж. Кыргызстандын чет өлкөлөр менен достук жана кызматташтык коомдор союзунун Президенти, кийин Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн алдындагы үйбүлө, аялдар жана жаштар маселеси боюнча мамлекеттик комиссиянын төрайымы болуп иштеди. Жамал Чойбековна өзүнүн бар билимин, тажрыйбасын, күч-кубатын балдарга, аялдарга арнап, мамлекетибизде ынтымак,

тынчтык болсун үчүн планетадагы агрессивдүү күчтөргө, терроризмге жана согуш коркунучуна каршы күрөшүп келет. Кыргызстан эгемендикке ээ болгону: Кыргызстан-Индия, Кыргызстан-Германия, Кыргызстан-АКШ, ошондой эле Россия, Казакстан, Өзбекстан ж.б. болуп 28 Достук коому түзүлдү. Буларды уюштурууда, алар менен активдүү иш алып барууда Ж. Ташибекованын синирген эмгеги да зор экенин баса белгилей кетүү керек. Элдердин ортосунда достукту жана кызматташтыкты чындоо жана өнүктүрүүдөгү олуттуу салымы үчүн ага Кыргыз Республикасынын атайын жана ыйгарым укуктуу элчиси деген эн жогорку дипломатиялык ранг берилген. Анын ысмы дипломатиялык маалыматнаамаларга кирди.

1998-жылы май айында Бишкек шаарында Кыргызстандын аялдар уюмунун Федерациясы түзүлүп, Жамал Ташибекова уюмдун төрайымы болуп шайланды. Ага республиканын бардык булунбурчуна 112 өкмөттүк эмес аялдар уюму кирди. "Федерациянын башкы максаты, — дейт Жамал Чойбековна, — аялдарга маалыматтык, консультациялык жана юридикалык-укуктук маселелер боюнча көмөк көрсөтүү, өкмөттүк эмес уюмдарды бириктирүү, көп балалуу жана аз камсыз болгон үйбүлөлөргө кайрымдуулук жардам берүү, оор абалга кабылгангандарга ар тараптан колдоо көрсөтүү болуп саналат".

Кыргызстандын аялдар кыймылынын 75 жылдыгына карата Аялдар уюмунун федерациясы "Кыргызстан аялдары: кечээ, бүгүн, эртен" деген темада Чолпоната шаарында семинар өткөрдү. ЮНИСЕФдин колдоосу астында Азербайжандын, Армениянын, Белорусиянын, Казакстандын, Кыргызстандын, Молдованын, Россиянын, Тажикстандын, Өзбекстандын, Украинанын өкмөттүк эмес уюмдарынын катышуусу менен конференция болуп өттү. Натыйжада эл аралык жаны уюм — көзкаранды эмес мамлекеттер шериктештигинин өкмөттүк эмес аялдар уюмдарынын Ассамблеясы түзүлдү. Кыргызстандан улуттук координатор болуп Жамал Чойбековна Ташибекова дайындалды.

Жамал Чойбековна менен жолуккан сайын, ал кишинин акылынын тунуктугуна, оор басырыктуу мүнөзүнө, адамдарга жасаган аяр мамилесине баа берем. Бул кишинин турмушта туу туткан ниети — адамдарга жакшылык кылуу, акыры анын акыбети кайтпай койбойт дейт. Китеп окуганды жакшы көрөт, стол тенниси, бильярд сыяктуу спорт оюндарынын ышкыбозу. Мындан тышкары живописи, музыканы, ырды өтө сүйүп угат, өзү да кыргыздын элдик ырларын мукамдуу обонго салып созолонтот.

Талас облаткомунун мурдагы төрагасы В. Д. Бойков 1989-жылы Афганстанга барып келген эле. Ал кишинин айтып бергендери али да болсо эсимде.

10 кишиден турган советтик делегациянын курамында бир гана аял — Жамал Чойбековна бар эле. Бул делегация Кабул шаарында жайгашкан советтик госпиталга барышат. Бир палатада

оор жаракат алган 20-30дан киши жатат. Жаңы эле муруту чыгып келе жаткан жаш уландардын буту-колунан ажырап, кейиштүү абалда жатышы чыны менен оор көрүнүш эле. Балдардын баары тең көздөрүн жайнатып, Жамалды эле үмүттүү карашат. Ал ар бирине барып беттеринен өөп, учурашты, энелик мээримин төгүп, жылуу сөздөрүн айтты. Бечара солдаттар Жамалдан көздөрүн дагы эле алышпайт, балким, Жамалдын ажарынан, энелик мээриминен өз апаларынын элесин көрүп жатышты окшойт. Ошондо Жамал абдан жаман болуп кетти. Өзүн араң токтотуп, госпиталдын астанасына чыкканда гана көз жашына ээ боло албай, ыйлап ийди. Оорукананын чыга беришинде жарадарлардын кабылдамасы бар экен. Анда жарадарлардын жаңы тобун алып келишиптир. Алар онтоп, жардам сурашып чабалактап жатышты, ачык жаракаттан аккан кан айлананын баарын кызылга боёду. Жамалдын ичи эншерилип, бүт астынан жер көчкөндөй эле болду. Согуштун кандай катаал экенин катуу сизди. Жүрөгү зырып-зырып этет, анткени жакын эле жерде өзүнүн жубайы кызмат өтөп жүрөт да...

Жамалдын өмүрлүк жолдошу Марс Байчериков Ленинграддагы инженердик-курулуш институтун бүтүргөн. Мен бул кишини бир чети кесиптешим катары, бир чети өтө кең пейил, ичинде кири жок ак ниет жигит катары абдан сыйлар элем. Марс курулуш уюмунда катардагы механиктен баштап, республикабыздын Улуттук коопсуздук министринин орун басарына чейинки жолду басып өттү. Афганстанга да барып, интернационалдык миссиясын аткарды. Таланттуу инженер-механик курулуш сырларын мыкты өздөштүргөн. Азыркы Улуттук коопсуздук министрлигинин заңгыраган имаратын фундаментинен баштап, аягына чейин өзү бүтүргөн. Кийин ушул жерде иштеп калды.

Марс үйүндө да, досторунун арасында да дайыма өзүн ачык-айрым, шайыр алып жүрөр эле. Музыкалык аспаптардын бир нече түрүндө кол ойнотуп, кыргыз, казак, орус ж.б. элдердин ырларынын көркүн аччу. Эки жубайдын ортосунда өмүр бою өзара түшүнүшүү сезими өтө күчтүү болду. "Ошондон уламбы, бири бирибизге терең урматтоо, сүйүү менен мамиле жасап, биз дайыма ырысынтымакта жашадык — дейт Жамал. Үй ичинде дайыма өзгөчө бир камкордуктун, үйбүлөлүк бакыттын, кең пейилдиктин жышсааны сезилер эле. Балдарга да ар дайым жакшы шарттарды түзүп бергенге аракет кылчубуз", — деп Жамал көзүнө жаш тегеретип айтып отурду.

Байчериков Марс 1990-жылдын ызгардуу декабрь айында кызмат ордунда капыстан кайтыш болду. Уулу Темирбек ММУну бүттү. Философия илимдеринин кандидаты. Жамал Чойбековна төрт неберени бактылуу чоң энеси.

Албетте кыска очеркте Жамал Чойбековнадай даанышман инсан жөнүндө баарын айтып берүүгө эч мүмкүн эмес. Бул Ташибекова Жамал Чойбековнанын бейнесине айрым гана сүртүмдөр.

ТЕЛТАЕВА САБИРА

Кыргыз мамлекетинин пайдубалын алгачкылардан болуп түптөшкөн, анын өсүп-өнүгүүсүнө, калыптанышына зор салым кошкон аял коммунисттердин алгачкыларынын бири Телтаева Сабиранын басып өткөн өмүр жолу кийинки муундарга өрнөк болорлук. Балалык жана жаштык кези социалисттик улуу төңкөрүш дооруна туш келген, турмуштун албуут толкундарына чамындыдай урунуп-беринген, каранаар-карманаары жок, өмүрү кыл учуна байланган татаал тагдырлуу мындай адам кыргыз тарыхында сейрек кездешет.

1908-жылы Балыкчы чөлкөмүндөгү (азыркы Балыкчы шаары жайгашкан) Акөлөң кыштоосунда жатакчы Тилекматтын тун уулу — жыгаччы, уук-кереге жасаган уста Исабектин үйбүлөсүндө беш кыздын кенжеси болуп Сабира төрөлөт. Ал 7 жашка чейин атасынын иниси Ногойбайдын колунда чоңоет.

1916-жылы орус падышачылыгынын бийлигине каршы кыргыздардын элдик-боштондук көтөрүлүшүндө ал ата-энесинен жана бардык алыс-жакын туугандарынан ажырап, тоголок жетим калат. Эгерде 1917-жылы төңкөрүш болбогондо аккан суу, чыккан чөптөн башкага зыяны жок кыргыз сыяктуу камырабаган элди падышалык жазалоочулар тыптыйпыл кырып, жер үстүнөн жок кылмак. Ал кездеги орус империясынын саясаты ошол болчу.

Жазалоочулардан жаны ала качып, Кытайга үркүп бараткан Сабиранын 40 түтүн ага-туугандарын жазалоочу отряд Кыдыр акенин үнкүрүнөн кууп жетип, тирүү жан койбой кылычтап кырып таштаган. Каршы-терши жайраган өлүктөрдүн арасында оң каруусун кылыч шылыган бир кемпир менен согончогуна ок жаңылган 7 жашар Сабира гана аман калган. Аларды Кытайга кетип баратышкан салт атчан кыргыздар таап алган.

1917-жылы Кытайдан кайтып келаткандар жетим кыздардын үчөөнү бөлүп багып алышат. Бир жыл багып алгандардын колунда жүрөт. 1918-жылы ар кимдин колунда жүргөн Сабираны мурдагы Каракол-Нарын уездинин тилмечи, партиялык кызматкер Касымбай Телтаев тоголок жетимдер үчүн жаны гана уюшулган балдар үйүнө алып келип киргизет да, али кат-сабаттан кабары жок Исабек кызы Сабирага өз фамилиясын берет. Ошондон тартып ал Телтаева болот. Касымбай Телтаев ошол балдар үйүнүн директо-

ру, ал эми аялы тарбиячы болгон. Телтаевдин аялы Сабираны кошуп үч баланы үйүнө алып тарбиялайт.

1918-жылдан 1924-жылга чейин Сабира балдар үйүнөн окуп билим алган. Ал орус, татар, казак тилдерин мыкты билген, арабча кат таанып, гитара, мандолина черткенге, бий бийлегенге үйрөнүп, ар нерсеге шык коюп өсөт. Анткени К.Телтаев өзү ар түрдүү пьесаларды жазып, окуган балдарына койдурган. Сабира асыраган атасынын пьесаларында роль ойногон кыздардын бири болгон.

Сабиранын өз атасы кызы кичинекейинде бел куда болуп койгондуктан, баягы кудалар «Сабираны келин кылып алабыз, бойго жетти» деп, көлөкөгө тон бычып, К.Телтаевди демитип келишет. «Мен аныарды билбейм, кызга эч кандай тиешенер жок» дегенге болбой, баягы «кудалар» кызды күчкө салып алып кетишмекчи болуп жатканда, дээринде бар, жүнү тирүү Сабира, баккан атасынын аракетин менен Канткомолго окууга жиберүүнү суранып арыз жазат. Ошентип Канткомол Батыркан Мээрканов Сабиранын башын ачып, К.Телтаевдин жеке каражаты менен окууга жиберет.

1924-жылы кыргыз жаштарын өлкөнүн жогорку окуу жайларынан окутууга тандаганы келген, курамында кыргыздын алгачкы агартуучулары Эшмукамбет Кендирбаев, Данаке Имановдор болгон комиссия 9 кыздын ичинен жакшы окуган эки кызды тандап алат. Кенжекан Бектаеваны Ташкендеги юстиция окуу жайына, Сабира Телтаеваны Москвага окууга жиберет. 1924—28-жылдары Күнчыгыш эмгекчилеринин Коммунисттик университетинде окуу менен ал эл аралык маселелер боюнча Г.Е.Зиновьев, Н.И. Бухарин, Е.Цейтлиндер жана башка партиянын белгилүү теоретиктеринин лекцияларын угат. Университеттин угуучусу болуп жүргөн учурда, 1925-жылы декабрда, Сабира Кыргызстандын боштондукка чыккан аялдарынын атынан чыгып, партиянын XIV съезддин куттуктайт. Ал съездде Бухарин, Орджоникидзе, Каменев, Томский, Ульянова, Калинин, Рудзутак, Киров, Ворошилов, Зиновьев, Сталин, Куйбышев, Енукидзе, Шмидт, Клара Цеткин, Крупская ж.б. партиялык ишмерлер сөз сүйлөшкөн. Ошондо С.Телтаева көргөндүн көзү кубанган 17 жаштагы тал чыбыктай ийилген кыз экен.

ЧЭКУну бүтүп келип, Сабира Телтаева 1928—29-жылдары Кара-Кыргыз обкомунун жумушчу-дыйкан аялдар бөлүмүндө иштейт. Бул иште белсенип иштөө менен Кыргызстандын түштүк райондорунда жер-суу, сабатсыздыкты жоюу, ликбездерди ачуу жана азаттыкка чыгаруу маселелери боюнча кыйла үгүт, насаат иштерин жүргүзгөн. Ошол эле жылы ал аялдар кыймылын жана советтерин уюштуруу боюнча Кызыл-кыяга узак мөөнөткө командировкага жиберилет. Ал жерде үч жумушчу-тоо-кенчиден партияга өтүүгө кепилдеме алат. Ошол жылы Сабира партиянын катарына кабыл алынат.

Сабира Телтаева 1930-жылы жазуучу Өмүркул Жакишев менен бирге жаштар кыймылын жандандыруу жана Жайыл кеңешин уюштуруу үчүн Суусамырга иш сапарга жөнөтүлөт. Тап көрөшү аябай курчуп турган учур эле. Басмачылар Ноокатта Уркуя Салиеваны, Базаркоргондо комсомол ячейка башчысы А.Жылкыбаевди, Жошолууда мугалим кызды өлтүрүп кетишти. Жергиликтүү бай-манаптар айылдык аткаруу ячейкасынын башчысы Жапарды атка сүйрөтүп өлтүрүшкөн. Кийин бул окуя Аалы Токомбаевдин «Жапардын каны» деген чыгармасында чагылдырылган. Мына ушундай тап күрөшүнүн курчуп турган убагында Сабира Телтаева Кызылкыяда Аялдар кеңешин, Суусамырда жаштар уюмун, Жайыл советин уюштуруп кайтат.

1930—31-жылдары ал Ташкендеги САКУда (Ортоазия Коммунистик университети) аспирантурада окуйт.

Республикада сабак берүүчү мугалимдердин жетишсиздигинен 1931-жылы С. Телтаева аспирантурадан чакыртылып алынат. Ошентип 1931—34-жылдары ал КомВУЗда марксизм-ленинизм негиздери жана батыш Европа тарыхы боюнча лекция окуйт. Мына ошол жерде кийин Кыргызстанда партиялык-советтик кадрлардын уюткусун түзгөн жүздөгөн кыргыз кадрларын тарбиялап чыгарат. 1932-жылы ВКП(б) БКнын Ортоазия бюросунун аялдар бөлүмүнүн инструктору, бир нече аялдык советтердин төрагасы болгон, Кыргыз Борбордук аткаруу комитетинин мүчөлүгүнө шайланган.

1933—35-жылдары Фрунзедеги Жогорку коммунистик айыл чарба мектебине сабак берет.

1934-жылы С. Телтаева Москвадагы А.И.Микоян атындагы чарбаны экономикалык жактан пландоо жана технологиялык жабдуу институтун бүтүрүп келген жаш коммунист Нурдин Серкебаевге турмушка чыгат. Жаш жубайлар эркек балалуу болушат. Ал азыркы белгилүү котормочу, Кыргыз эл жазуучусу Эрнис Турсунов эле. Н. Серкебаев өз мезгилинде марксизм-ленинизм эмгектерин, ботаника, зоология, география окуу китептерин, саясий баяндамаларды кыргыз тилине которгон жана Кыргызмамбастын туңгуч деректирлеринин бири болгон. 1938-жылы сталиндик репрессия жылдарында ички иштер органдары тарабынан караланып камакка алынып, атууга кетет, 1959-жылы акталып, партиянын мүчөлүгүнө калыбына келтирилген.

С.Телтаеваны жакшы билген, бирге иштешип, ага мүнөздөмө берген Кыргыз мамлекетинин көрүнүктүү жетекчи кадрлары: Ж.Абдрахманов, К.Тыныстанов, Т.Айтматов, К. Шооруков, Э.Эсенаманов, А.Сыдыков, Баялы Исакеев, Т.Жолдошов, А.Айылчинов ж.б. репрессияда атылып кеткенден кийин, С.Телтаева сыяктуу активист аялдарга да жооптуу кызматтарда иштөөгө мүмкүндүк болбой калган. Сабира К. Телтаевдин «кызы» же «кызы эмес» деген чагымдар жүргүзүлүп, ал борбордон кетүүгө аргасыз болгон. Ант-

кени 1918-жылдан бери партиянын мүчөсү, Кыргызстанда совет бийлигин куруунун активдүү ишмерлеринин бири К.Телтаевди да ак жеринен 1933-жылы репрессиялап, Сибирде түрмөдө жаткан. Ал 1958-жылы гана акталып, партияга калыбына келтирилген.

Күйөөсү Н.Серкебаев атылып кеткенден кийин ал коммунист Кененбай Турсунов менен баш кошот да, фамилиясы өзгөрүп, Турсунова болуп калат. Сабира Турсуновдон төрт бала көрөт, бирок алар жаштайынан ооруп өлүшүп, энеге оор кайгы алып келген. Бул анын өмүр бою айтып бүткүс арманы болгон, бирок кыйынчылыктарды башынан көп өткөргөн эрктүү, кайраткер аял мөгдүрөп калган жок, мурдагысындай эле коомдук жана окутуучулук ишин активдүү уланта берди.

Өлкөдөгү оор саясий абал кыргыздын ишмер аялдары үчүн да изсиз өткөн жок. С. Телтаева (Турсунова) партиядан бир нече жолу чыгарылып, бир нече жолу кайра калыбына келтирилди. Себеби куру жалаа, биринен бири өткөн сандырак шылтоолор. Алгач С.Турсунованы 1934-жылкы партиянын катарын тазалоо учурунда «буржуазиячыл, улутчул Ж.Абдрахманов менен байланышта» деген жалаа менен партиянын кандидатыгынан чыгарышат. Кылдат текшерүүдөн кийин, акыйкат женип, 1935-жылы ВКП(б) БКнын парткомиссиясы анын партиялуулугун калыбына келтирет. Бир аз убакыт өткөн соң баягы сөздөр кайра козголуп, 1937-жылы 4-январда Кыргызстан КП (б) Ысыккөл райкомунун пленумунун токтому менен «улутчул Абдрахмановдун аялы менен С. Турсунова (Телтаева) байланышын үзбөгөндүктөн» партиянын кандидаттыгынан чыгарылат. Ага «Ж.Абдрахмановду эл душманы катары ашкерелеп бетин ачып жатканда көз жашын көлдөтүп ыйлаган» деген айыпка чейин тагылган. Сабира өз улутунун өз алдынча малекет болушун каалагандыктан мамлекеттик көрүнүктүү ишмер Жусуп Абдрахмановдун замандашы катары анын шакирти, чыныгы таламдашы болгону чын...

1937-жылы 17-апрелде Кыргызстан КП парткомиссиясынын токтому менен С.Турсунованын партиялуулугу калыбына келтирилет. Токтомдо мындай деп жазылат: «1937-ж. 4.1. Кыргызстан КП(б) Ысыккөл райкомунун пленумунун жол. Турсунованы партиядан чыгаруу жөнүндөгү токтому жокко чыгарылсын, анткени негизсиз жана анын партияга мүчөлүгү калыбына келтирилсин. Документти берүү жагы Кыргызстан КП (б)нын Молотов райкомунан тапшырылсын».

Анан баягы эле шектенүүлөр: «Бул Телтаевдин асыранды кызы эмес, өз кызы», «бай-манаптын куйругу», «алар менен дайыма байланышта», «Абдрахмановдун позициясын жактайт» ж.б. күнөө менен С.Турсунова кайрадан партиядан чыгарылат. Акыры кыргыздын азаттыгы үчүн күрөштө сыналган кызы өзүнүн актыгын далилдеп, 1940-жылы партиялуулугун калыбына келтирет.

Улуу Атамекендик согуш мезгилинде жана андан кийин 1947-жылга чейин Сабира Турсунова Пржевальск педагогикалык окуу жайында, Пржевальск мугалимдер институтунда сабак берди.

1947—49-жылдары ал Пржевальск шаардык аткаруу комитетинин төрагасынын орун басары болуп шайланган. Ал обкомдун Пленумунун, шаарком пленумунун мүчөсү болгон.

К. Турсунов согушка чейин жана согуштан кийин да Чоңалай, Тон, Ысыккөл, Тогузторо райондорунун партиялык комитеттеринин катчысы болуп иштейт. Ал жылдары Сабира аталган райондордун мектептеринде тарыхтан сабак берип жүрөт.

1968-жылы ага персоналдык пенсия чектелет. 1970-жылы 28-сентябрда Сабира Телтаева (Турсунова) создуккан оорудан улам дүйнөдөн кайтат.

Анын сөөгү Ысыккөл районунун Жаркымбаев айылына коюлган.

ТУГАНБАЕВА МАРИЯ

Мария Туганбаева Чыгыштын му- сулман аялдарынын азаттыкка чыгуу- суна олуттуу салым кошкон. Эч нерсе- ден тайманбаган, кайраттуу, эрки күч- түү жана ишеними бекем, революция- нын ишине чексиз берилген бул адам Кыргызстандагы аялдар кыймылынын ишине жарым кылымдан ашуун өмүрүн жумшады.

Мария Туганбаева 1907-жылы Прже- вальск уездинин Чолпон айылында ке- дей үйбүлөдө туулган. 1916-жылкы Үр- күндө Туганбаевдердин урук-туугандары бүтүндөй Кытайга кире качкан. Аман калгандары бир жылдан соң Каракол шаарына кай- тып келет. Баары ач-жыланач, киерге кийими, ичерге тамагы жок, карыптын күнүн көрүп калышкан эле. Ошондой абалда өңдүү-түстүү, татынакай кызга Абдулла деген татар милиционердин көзү түшүп калат. Ачтан аман калыш үчүн атасы 14 жашар кызын бир кап ун, бир уйга сатып жиберет. Ичкич эри үйдө дайыма чыр-чатак чыгарып, жаш аялын күндө сабап, күң катары кармайт. Бир нече жолу төрөп, төрөгөн балдарын бир нече жолу жерге көмүп, анан эринин зөөкүрлүгүнө чыдабай, Мария, эрин таштап баса берет.

1926-жылы ал «АКАСПО» деген фабрикага жумушчу болуп орношот да, ошол эле жылы комсомолго өтүп, Пржевальск интер- натынын алдындагы ликбезден кат-сабатка үйрөнөт. Пишпекке жүк тартып бараткан арабаларды караандап, жыланайлак, жаны турмушка карай бет алып, ал бир жарым ай дегенде республика- нын борборуна келет. Ал жерден Мария аялдар кыймылынын ак- тивисттери А.Матрохина, Б.Бекташова, Т.Бечелова жана башка- лар менен жолугушуп таанышат да, даярдоо курсуна кирет. Көп өтпөй аны Ташкентке, Ортоазия коммунисттик университетине (САКУ) жиберешет.

Адамга жугумдуу, ачык-айрым Марияны САКУнун профкол- лективинин төрагалыгына шайлашат, ал эми 1930-жылы ал БКП(б)нын катарына кабыл алынат. 1931-жылы жаш коммунист- ти, САКУнун 2-курсунун студентин, ВКП(б) БКнын Орто Азия бюросунун чечими менен Кызылсуу МТСинин директорунун орун- басарлыгына дайындайт. Ошол эле жылы аны Кыргыз АССР БАК- нын аткаруу бюросунун төрагасынын орунбасарлыгына которушат.

Башынан кыйынчылыкты көп өткөргөн Мария Туганбаева

Чыгыштын аялдарынын азаттыгы үчүн бүткүл күч-аракетин жумшап, зор жоопкерчилик жана принципалдуулук менен күрөшөт. Муусулман аялдарды азаттыкка чыгаруу өтө оор жана татаал процесс экенин ал түшүнгөн. Аялдарды азаттыкка чыгаруу боюнча иштер аялдар арасында иш жүргүзүү бөлүмдөрү, аялдар клубдары, кызыл бурчтар, конуштардагы кызыл үйлөр, ликбездин аялдар мектептери, делегаттык чогулуштар, өндүрүш артелдери ж.б. аркылуу жүргүзүлгөн.

Азаттык маселесинин чечилишинде «Худжум» эски патриархалдык-уруулук турмуш-тиричиликке чечкиндүү чабуул коюу, кылымдардан бери калыптанган күнкорлуктан кутулууга болгон аракеттер (паранжаны алып таштоо ж.б.) жана аялдарды өнөр жай өндүрүшүнө, айыл чарбасына, маданий курулушка жапырт тартуу бөтөнчө орунду ээлеген.

Мыйзамдардын, токтомдордун жана көрсөтмөлөрдүн аткарылышын эле эмес, аларды аткаруучуларды да көзөмөлгө алуу ишин ийгилигин камсыз кылган факторлордун бири болгон.

Аялдарга бай-манапча мамиле кылууга жаштарды элдешкис кылып тарбиялоо аялдарды азаттыкка чыгарууда маанилүү орунда эле. Аялдардын күнкорлугу бөтөнчө комсомол ячейкаларын, пионер отряддарын, мектептерди, класстарды, атайын кыз-келиндер үчүн окуу жайларды, интернаттарды, балдар үйүн түзүү зарылдыгын пайда кылды. Кыздар аялдар клубдарына, аялдардын чогулуштарына жана аялдардын башка иш-чараларына энелери, чоң энелери менен барышчу.

Мария Туганбаеванын кадыр-баркы эл арасында бийик болчу, ал дайыма эл аралап, республиканын бардык булуң-бурчтарына барып аялдардын чогулуштарында, конференцияларында, курултайларында дайыма чыгып сүйлөп, аларды өз укуктары, өз бакыттары үчүн күрөшүүгө үндөдү.

Ал 1935-жылы 15—20-октябрда республиканын борборунда өткөрүлгөн эмгекчи кыз-келиндердин Бүткүлсоюздук биринчи курултайын өткөрүүгө активдүү катышкан.

САКУда Мария окууга андан бир жыл мурда кирген Каратал Табалдинов менен таанышат. Бой-келбети келишкен Каратал башкалардан сабаттуулугу, интеллигенттиги менен айырмаланып турар эле. 3-курстун жөндөмдүү студентин Тажикстандын Жергетал райкомунун 1-секретарлыгына дайындашат. 1934-жылы ал Москвага окууга жөнөтүлөт. СССРдин прокуратурасынын алдындагы Жогорку курсту ийгиликтүү аяктаган соң, ал Кыргыз АССРинин Башкы сотунун төрагасынын орунбасары болуп иштейт, ал эми 1935-жылы Юстициянын эл комиссары болуп дайындалат. К.Табалдинов Кыргызстандын кыргыз юстиция министри болгон.

Каратал менен Мария 1935-жылы кыздуу болушат. Кубаныч-

ка баткан ата-эне кыздын атын эл аралык аялдар кыймылынын лидери К.Цеткиндин урматына Клара коюшат.

К.Табалдинов жогорку постто да адамкерчиликтүү, чечкиндүү жана принципалдуу адам бойдон калды. Ал жетектеген аппарат шайма-шай, билгиликтүү иштеп жатты.

Бирок бул отузунчу жылдар эмес беле. Ал репрессиялардын жылдары болуп, бир тууган бир тууганга, дос доско баканооздук кылган мезгил эле.

Ошентип К. Табалдинов каруу-күчкө толуп турган убагында, 1937-жылы жалган жалаа менен НКВДнын адамдары тарабынан «антисоветтик иши» үчүн камакка алынып, айыпталат.

1931-жылдан 1937-жылга чейин Кыргызстан Президиумунун төрагасынын орунбасары болуп иштеп келген М.Туганбаеваны партиянын катарынан чыгарышты, иштен алып, оокат-мүлкүн конфискациялап, үйүнөн кууп чыгышты. Мария колундагы бир жарым жашар кызы менен ичерге тамагы, кирерге үйү жок, талаада калды.

Партиянын ишине берилген, сүйүктүү жубайынын актыгына ишенген Мария кайгыга алдырбады, «ак ийилет, бирок сынбайт» деп, ал ВЛКСМ атындагы кийим тигүү фабрикасына тигүүчү болуп орношту.

Согуштун катаал жылдарында М.Туганбаева кызы менен Ысыккөл областынын Түп районундагы туугандарына кетет да, 1941-жылдан баштап Талдысуу мектебинде директор болуп иштейт. Ошол эле учурда Кыргыз мамлекеттик педагогикалык институтта сырттан окуйт. 1943-жылдан 1957-жылга чейин Фрунзе кооператив техникумунда тарыхтан сабак берет, кыйла жылдар бою техникумдун партуюмунун секретарлыгына шайланат.

Мария Туганбаеванын кызы Клара Караталовна 1957-жылы Москвадагы Г.В.Плеханов атындагы эл чарба институтун бүтүргөн. Ал соода чөйрөсүндө иштөө менен, катардагы товар тартуучудан министрдин орунбасарына чейинки жолду басып өтөт. Азыр ал Кыргыз Республикасына өзгөчө эмгек сиңирген персоналдык пенсионер.

М.Туганбаева Табалдиновдин акталгандыгы тууралуу кабарды 1956-жылы гана алды. «СССР НКВДсынын 1940-жылдын 23-декабрындагы өзгөчө кеңешмесинин чечими менен Табалдинов Караталдын иши кылмыштуулугу жоктугунан жабылды жана токтоулду» деп жазылат ал кагазда. 1937-жылдан 1941-жылга чейин К.Табалдинов бир кишилик камерада жаткан, аны күн сайын кыйнап, уруп-сабап турушкан.1941-жылы басалбаган оорулуу адамды замбилге салып, Сибирге, Чита областына жиберилкен. Анын сөөгү кайсы жерде жатканын үйбүлөсү билбей калды.

Эри акталгандан кийин, М. Туганбаева партиялык стажымды кайра карагыла деген өтүнүч менен Кыргызстан компартиясынын Биринчи май райкомунга кайрылган. Ал 1930-жылдан берки парт-

стажысын калыбына келтирет. Партиянын эски мүчөсү, аялдар кыймылынын алгачкы уюштуруучусу катары аны республиканын аялдар конференцияларына, курултайларына чакырып турушат, ал эми 1980-жылы М. Туганбаева «КПССтин катарында 50 жыл» деген ардактуу белги алат.

1957-жылдан бери ага республикалык маанидеги персоналдык пенсия, ал эми 1981-жылдан бери союздук маанидеги пенсия чектелген. Пенсияга чыккандан кийин да М. Туганбаева техникумда жаш муундарды тарбиялоону улантты. Өмүрүнүн акырына чейин (ал 1986-жылы 19-мартта дүйнөдөн кайткан) активдүү коомдук ишмер бойдон кала берди, аялдардын чыныгы тең укуктуулугу, адамзаттын жаркыраган келечеги үчүн күрөшүп келди.

1993-жылы Аламүдүн райкеңешинин чечими менен Каражыгач орто мектебине Каратал Табалдиновдун ысмы берилди. Ысыккөл областынын Түп районуна караштуу Чолпон айылынын көчөлөрүнүн бирине, айыл өкмөтүнүн чечими менен Мария Туганбаеванын ысмы ыйгарылды.

ТҮМӨНБАЕВА ЖАҢЫЛ

Жаңыл Түмөнбаева Кыргызстандын жогорку интеллектуалдуу, таланттуу, мамлекеттик жана коомдук көрүнүктүү ишмер аялдарынын бири.

Кыргыз ССР Жогорку Советинин үч жолку чакырылышынын депутаты. Кыргыз Республикасынын өнөр жайына эмгек сиңирген кызматкер, СССРдин биринчи класстагы толук жана ыйгарым укуктуу элчиси.

1993-жылы «Элдик каада-салтты жана маданиятты өнүктүрүү үчүн биримдик» өкмөттүк эмес уюмду түзүп

жана башкарып турган. Борбордук Азияда биринчи болуп 1996-жылы «Үмүт» кризистик-психологиялык борборун ачкан.

Ал өзүнүн бардык шериктеш кызматкерлери, кесиптештери, достору жана көптөгөн аялзаты үчүн Ата Журтка кызмат кылуунун, иш менен сөздү айкалыштыра билүүнүн, турмуштун ар кандай жаңы катаалчылыктарын жигердүүлүк менен жеңе билүүнүн үлгүсүн көрсөткөн. Көптөгөн достору, акындар Жаңыл Түмөнбаевага ырларын арнашканда аны бекеринен Жаңыл Мырзага салыштырышкан эмес.

Жаңыл Түмөнбаева 1945-жылы Панфилов районундагы Панфилов айылында көп балалуу үйбүлөдө туулган. Урумбүбү апа балдарынын ден соолуктарынын чың болуп, сак-саламатта жүрүшүн, өз алдынча түтүн булатып, очор-бачар турмуш курушун, бактылуу-таалайлуу болуп узак өмүр сүрүүлөрүн кудайдан тилеп, энелик мээримин төгүп, айланып-кагылып туруучу. Ал колунан көөрү төгүлгөн чебер да, акылгөй да жан эле, айылдагы жарашыктуу апакай боз үйдүн ичине керемет көрк берип, ажарын ачып куттай жанып турчу. Урумбүбү апа балдарын тазалыкка, тартипке, эмгекке тарбиялап, кыздарын кийим тиккенге, токуганга, тамак-ашты даярдаганга, конок күтө билүүгө үйрөткөн.

Кажыбас кайратмандыкты жана мээнеткечтикти, адаамдарды ызаттоону, билимге умтулууну, тапшырылган ишти так аткарууну, турмушта эң бир керектүү көрөңгө-наркты Түмөнбаевдердин балдары көп балалуу үйбүлөдөн алып, өнүп-өсүп чыгышкан. Алардын ар бири өз турмуш жолдорун өздөрү чаап, кыйынчылыктарды туруктуулук менен жеңип, өз күчтөрү менен жогорку билимге ээ болушкан. Алардын арасында эмгек сиңирген мугалим ардак наа-

мын алгандар, дарыгерлер, өнөр жайынын кызматкерлери, илимдин кандидаттары жана докторлору бар.

Жаңыл үй-бүлөдөгү төртүнчү бала эле, ошондуктан улуу агалары жана эжелери шаарга билим алуу үчүн кеткенде кенжелерге кам көрүү милдети, үй тиричилиги бүтүндөй көбүнөсө ага калуучу. Атасы менен бирге малга тоют даярдоочу, кышка отун камдашчу. Мектепке керектүү кийим-кечени, окуу куралдарын ал өзү иштеп акча таап, даярдап алуучу.

Жаңыл 6 жашынан мектепке барды, 2-класста аны атасы №1 Панфилов орус мектебинен билим алсын деп котортуп койду. Ал бала чагынан зиректиги, тырышчаактыгы, китеп окууга, спортко, табиятка кызыккандыгы менен айырмаланды, республикалык спорттук мелдештерге, мектеп окуучуларынын математика, физика, химия, тарых, чет тили боюнча өткөн олимпиадаларга үзгүлтүксүз катышты. 6-класстан баштап туулган жерди үйрөнүү боюнча саякаттарга, жүрүштөргө катыша баштады. Мектептин тажрыйба участкасында мөмө-жемиштердин жаны сортторун (алма, карагат, бүлдүркөн, кант кызылчасы, жүгөрү ж.б.) өстүрүүгө ынтаасын коюп иштеп жүрдү. Ошентип, анын ишмердигинин, кеңири дүйнө таанымынын башаты мектепте окуп жүргөн кезинде эле башталып, анын негизи түптөлгөн.

Жаңыл орто мектепти алтын медаль менен аяктап, Москвадагы текстиль институтуна ташырды.

Сайма саюу, кийим тигүү, кийиз жана кездемелер менен иштөө боюнча апасынан үйрөнүп алган өнөрүнүн институтта окуп жүргөн кезинде пайдасы тийди. Өзүнө жарашыктуу кийимдерди тигип алуучу. Ал окууда гана алдыңкы болбостон, текстиль тармагында да ар кандай кездемелерди жана булаларды кийим тигүүгө колдонуу боюнча коомдук иштерге активдүү катышты. 1967-жылы институттун 25 студентинин катарында Жаңыл да Чехословакиянын текстиль ишканаларында студенттик практикасын өткөрүү үчүн Прага шаарына барган.

Институтту кызыл диплом менен аяктагандан кийин ал Фрунзе шаарындагы Кыргыз камволдук-нооту комбинатында (5 миң адам иштеген) инженер-технолог болуп эмгек жолун баштаган. Тапшырылган кызматты мудаасы менен аткарган тырышчаак жана илберинки кызга комсомолдук ишти да тапшырышат. Ал жаштар менен иштөөгө жандили менен берилип киришет. Өзүнүн уюштуруучулук жөндөмүн, талантын арттырат. Жаштык жигерин пайдалуу коомдук ишке жана өндүрүштү жакшыртууга арнайт.

Жаңыл отуз жашында жооптуу мамлекеттик кызматка — Кыргыз ССР Жогорку Кеңешинин Президиумунун катчылыгына дайындалат. Бул кызматка дайындалар алдында Кыргыз ССР Компартиясынын БКсынын биринчи катчысы менен аңгемелешүүдө анын кыргыз тилин билер билбеси жөнүндөгү маселе да кошо ка-

ралмак. Буга чейин жетекчилер менен болгон бардык аңгемелешүүлөр орус тилинде өткөрүлүп келген эле. Орус тилине көнгөн Жаңыл кыргыз тилин аңчалык жакшы билбестигин ачык эле айтып салды. Ал өзүнүн кызматтык тагдырын аныктаган ушул аңгемелешүүдө Турдакун Усубалиевичтин: «Кыргыз тилинде көп оку, кыргызча сүйлөш, айыл жеринде тез-тез болуп тур, эне тилди билип алганың жакшы», — деген пайдалуу кеп-кеңешине ыраазы болот. Ал тынымсыз изденип, аракеттенип жүрүп кийинчерээк эне тилин да кадыресе үйрөнүп алды.

Ошол кез Жаңыл үчүн турмуштун жаңы университети, жаңырган доордун жаңы мектеби, Кыргызстандын көрүнүктүү чыгаан ишмерлери менен иштешүүнүн, алардын тажрыйбаларын үйрөнүүнүн мезгили болуп калды.

Даанышман жана акылгөй адам Төрөбай Кулатов Парламентти 39 жыл жетектеген. Жандүйнөсү тунук, жупуну, улууга урмат, кичүүгө ызаат кылган бул инсан мамлекеттик жогорку кызматтын дасыккан чыгааны эле, ар дайым калайык-калктын урматтоосунда болгон. Ал жандоочуларсыз, коргоочуларсыз жүргөн. Бул анын эрдигин да, чечкиндүүлүгүн да көрсөтүп туруучу. Анын ишке мамилесинин, жүрүш-турушунун өзү эле кызматкерлерди жоопкерчиликке үндөгөн өрнөк болуучу. Султан Ибраимов өзгөчө олуттуу жана сабырдуу инсан эле. Ал кызматына өзгөчө жоопкерчилик, кесипкөйлүк менен карап, ар тараптан терең талдап, «жети өлчөп, бир кесип» дегендей калыс бүтүмүн чыгарып туруучу. Турмушта чынчыл, боорукер, ак көңүл адам эле. Анын «эки жүздүү, митайым, кошоматчыларды кызматка албаш керек», — деген баалуу кеңеши азыр да Ж. Түмөнбаеванын эсинде. Арстанбек Дүйшеев «иш дегенде ичкен ашын жерге койгон», кызматка жанотун берген инсан болуучу. Темирбек Кошоев маданияты бийик, интеллектуалдуу, кызматка өзгөчө жоопкерчилик менен караган, адамгерчиликтүү, чыгаан жетекчи болгон. Ал республиканын ар бир айылдык Кеңешинин ишин тыңдап билип, пайдалуу кеңештерин айтып, жардамын берип турган. Алардын ар бири Ж.Түмөнбаеванын мугалими жана насаатчысы болгон. Жаңыл устаттарынан адамдарга тынымсыз камкордук көрүүнү, адамгерчиликти, принципиалдуулукту, ишмердүүлүктү жана маселени так коюп, туура чече билүүнү үйрөндү. Ал республиканын мына ушундай көрүнүктүү чыгаан инсандары менен кызматташ болгонуна сыймыктанат.

Жаңылдын эмгек жолуна көз чаптырып билим деңгээлин, дүйнө таанымын өркүндөтүүгө өзгөчө маани бергенин көрөбүз: КПСС БКнын алдындагы коомдук илимдер Академиясын кызыл диплом менен, Кыргыз мамлекеттик университетинин юридикалык факультетин да кызыл диплом менен бүтүрөт.

1981-жылы аны Биринчи май райкомунун биринчи катчылыгына, андан кийин Кыргызстан Компартиясынын Свердлов райко-

мунун биринчи катчылыгына дайындашат. Бул жерде да Жаңыл өзүнүн уюштуруучулук талантын көрсөтүп, чыгаандык менен иштеп, бул эки райондун социалдык-экономикалык абалын алда канча жакшыртууга жетишкен.

Ал эмгек жамааттарынын бардыгын партиянын райкомунун айланасына баш коштурууга, өзара ынтымагын арттырууга, алардын күч-кубатын, райондун социалдык-экономикалык көрсөткүчтөрүн жогорулатууга багыттап, чыгаандык менен эмгектенип, эл менен иштешүүнүн, аларга жетекчилик кылуунун жакшы үлгүсүн көрсөттү.

Мына ушул райондордо жетекчи болуп турган кезде борбордук Алатоо аянтынын курулушу, республиканын өкмөтүнүн, агропромдун, тарых музейинин, УКЖнын, улуттук китепкананын, батыш автобекетинин, «Айпери» турмуш-тиричилик үйү жана башка имараттар бүткөрүлгөн. Мына ушул маанилүү курулуштардын бардыгына райондук курулуш бригадалары, транспорттук уюмдар, мекемелер менен ишканалардын миндеген эмгекчилери, студент жаштар куруучуларга жардамга келишти.

Жаңыл Түмөнбаева өзүнүн ийгиликтерин кадрларды туура тандоо жана жайгаштыруу менен байланыштуу деп эсептейт, бул маселеге ар дайым олуттуу көңүл буруп, камкордук көрүп келет. Ал кадр тандоого калыс, кыраакы мамиле жасап, адамгерчилик, чынчылдык, кесипкөйлүк, патриоттук касиеттерге, интернационализмге, ар бир ишке чыгармачылык, жоопкерчилик менен кароого, жигердүүлүк менен эмгектенүүгө чакырат.

Партиянын райкомунда 9 жыл иштегенден кийин Жаңыл Түмөнбаева Кыргыз ССРинин Министрлер Советинин төрагасынын орун басары, ошону менен катар эле Кыргыз ССРинин тышкы иштер министри болуп дайындалат. Ошол мезгилде ал өзгөчө чымырканып изденип иштеп, республиканын социалдык-маданий чөйрөсүн жакшыртууга көрүнүктүү салымын кошот. 1990-жылы ооруканалардын 10 миң бейтапты жаткырып дарылоо мүмкүнчүлүгүнө, ал эми поликлиникалардын 14 миң адамды кабыл алууга чамасы жетип, мектептерде 42 миң окуучулук орундун камсыз болгонунда, Кыргыз телерадиокорпорациясынын, жаштар театрынын жана башка көптөгөн мекемелердин имаратынын пайдаланууга берилишинде анын салымы өзгөчө.

Ошол учурда республикада тышкы байланыштардын концепциясы иштелип чыккан, республиканын мамлекеттик пландоо комитетинин, министрликтер менен ведомстволордун ондогон адистери чет өлкөлөрдүн соода жана тышкы байланыш боюнча иш тажрыйбаларын үйрөнүү үчүн Европа өлкөлөрүнө жиберилген, ага удаа КНР менен сүйлөшүүлөр башталып, чек ара боюнда соода уюштурулган.

Тышкы иштер министрлигинин аппаратында иштеген кызматкерлердин саны көбөйтүлүп, министрдин коомдук башталыштагы

орун басары болгон. Чүй областтык Кеңешинин төрайымы болуп иштеп турганда, өлкөдө бийликти децентрализациялоо, чарбалык субъекттерди менчиктештирүү, жер үлүштөрүн бөлүштүрүү, жеке менчик чарбалык субъекттерге кредит берүү, кредиттик союздарды түзүү, дыйкан чарбаларын уюштуруу сыяктуу жаны доордун бардык жаңычыл башталыштарына Ж.Түмөнбаева жигердүү катышты. Аны ар бир айылда, кыштакта зор үмүт жана ишеним көрсөтүп тосуп алышчу.

Өткөөл кезендин оор шарттарында экономика туюкка кептелип турган учурда калайык-калктын социалдык абалына өзгөчө көңүл буруу керектигин ал илгиртпей сезип жүрдү. Балдарын ачкачылыктан жана жакырчылыктан коргоо үчүн жан аянбай иш издеп чыккан аялдарды колдоп, алардын өз алдынча иш жүргүзүшүнө, соода жасашына, көмөкчү чарбаларды, элдик кол өнөрчүлүктү уюштурушуна мүмкүнчүлүгүнүн жетишинче жардам көрсөтүп, кеп-кенешин айтып турду.

1993-жылы «Элдик каада-салтты жана маданиятты өнүктүрүү үчүн аялдар лигасы» мамлекеттик эмес уюмду түзүп, жетекчиликке алып, коомдук башталышта анын Президенти болуп турган. 1996-жылы анын жетекчилиги менен эл аралык ХИВОС уюмунун колдоосуна таянган долбоор иштелип чыгып, Борбор Азияда биринчи болуп «Үмүт» (Надежда) кризистик психологиялык борбор уюштурулган. Турмуштун оор соккусун алган, ар кандай зордук-зомбулук көргөн аялдарга башпаана берүүчү бул жайга ондогон аялдар армандуу тагдырын айтып, ушул жерден даба таап, саламаттыгын калыбына келтиришкен. «Үмүттө» 1900 аял башпааналап, ондогон аялдардын өмүрү сакталып калган. Турмушта ар кандай кордук көрүп, запкы тарткан аялдарды жылуу тосуп алып турган бул үйгө Алайдан, Түптөн, Таластан, Акталаадан, Баткенден, Ноокенден, Оштон, Жалалабаттан, Нарындан жана Бишкек шаарынан миңдеген аялдар келип баш калканыч табышкан. Аларга ушул борбордун адистери, психологдору, юристтери пайдалуу кеп-кенештерин берип, өздөрүнүн кесибине жараша кызмат көрсөтүшкөн. Кийинчерээк бул демилге кенири жайылтылып, бардык областтарда аялдардын кризистик борборлору уюштурулган. Граждандык коомдун калыптанышы келечекте өнүгө турган мамлекеттин маанилүү өзөгү боло тургандыгын туура түшүнгөн Ж.Түмөнбаева өкмөттүк эмес уюмдардын түзүлүшүнө жана өнүктүрүлүшүнө өзүнүн жардамын берген. Көптөгөн мамлекеттик эмес уюмдарга Сорос, Интербилим, Финка, ЮСАИД жана башка ушул сыяктуу фонддор менен эл аралык уюмдар жардамдашкан.

Чүйлүктөр КМШ өлкөлөрүнүн борбордук областтарынын өкүлдөрү менен жолугушууларды уюштуруунун демилгечилери болушкан. Россия Федерациясынын Москва областы менен Кыргыз Республикасынын Чүй областынын ортосунда достук байланыш бе-

кемделген. Чүй областынын Күндөрү Москва боюнда, ал эми Москва тараптагылардын Чүй областындагы Күндөрү өткөрүлүп турган.

1996-жылы Ж.Түмөнбаева Чүй-Токмок шаарынын администрациясынын башчысы болуп дайындалат. Бул ири өнөр жайлуу шаар айылдык районго жанаша тургандыгы менен айрымаланат. Анын жетекчилиги астында инвесторлордун жигердүү катышуусу менен иштебей туруп калган ишканалар иштей баштады. Алардын катарында Борбордук Азиядагы эн ири «Айнек» заводу, кыш чыгаруучу завод, «Акбула» жүндү баштапкы иштетүү фабрикасы, «Чүй канаттуулар фабрикасы», консерва заводу, радиозаводу, авторемонттоочу завод, Кант заводу, ун тартуучу комбинат, таш иштетүүчү завод жана башкаларды атоого болот. Ондогон кичи жана орто ишканалар уюштурулган. Токмок шаарында университеттердин, техникалык окуу жайларынын филиалдары, балдар үчүн Кыргыз-Түрк лицейи ачылган.

Эки жыл өткөндөн кийин Ж.Түмөнбаева Жалалабат областынын губернаторунун орун басарлыгына дайындалат. Бул кызматта иштөө менен энергетика, өнөр жай, финансы, экономика тармагын тейлейт. Ал бардык бийик тоолуу райондорду кыдырып чыккан. Тактап айтканда Чаткал, Тогузторо, Токтогул райондорунун калкынын турмушун карап көрүп, алардын социалдык абалын жакшыртууга камкордук көрүп, пенсиянын, эмгек акынын убагында берилишин өз көзөмөлүнө алып турган. Ал кичи жана орто бизнеске, дыйкан чарбаларына чакан кредит берүү боюнча иштерди уюштурууда жигердүүлүк менен эмгектенген. Кредит алып өзүнчө иш баштаган ар бир үйбүлөнүн жана ар бир адамдын кубанчысына ортоктош болгон. Ал элдик баатыр Курманбектин 500 жылдык юбилейин майрамдоого даярдык көрүүдө областтын борборунда тийиштүү курулуштарды тургузууга көп күч жумшады. Жалалабат шаарында баатырга тургузулган эстелик жана мааракелик арка Борбор Азиядагы монументтик скульптуралык жана архитектуралык эстеликтердин катарына кирет.

Чарбалык, саясий дипломатиялык жана депутаттык ишмердиктеги бай тажрыйбасы, Кытай, Түштүк Корея, Казакстан, Россия, Турция, Германия жана Улуу Британиядан инвесторлорду тартып келүүдөгү жигердүү ишмердүүлүгү эске алынып, Ж.Түмөнбаева 2002-жылы Өнөр жай, соода жана туризм министринин орун басары болуп дайындалат.

Ал Тегеранда өткөн ЭКО өлкөлөрүнүн өнөр жай министрлеринин биринчи кеңешмесине катышып, Кыргыз Республикасынын таламын коргойт. Соода-экономикалык маселелер боюнча Кыргыз Республикасы менен КНРдин ортосундагы эки тараптуу сүйлөшүүлөргө катышат. Бизнесин инфраструктурасын түзүү үчүн инвесторлорду билгичтик менен чакырып, СЕКО, ТАСИС, ПРАГМА, ЮСАИД, Бүткүл дүйнөлүк банктын офиси менен тыгыз кызматта-

шып, доллар гранттарынын арбын келишине өбөлгө болот. Бизнес структураларынын, ассоциацияларынын жетекчилери менен менен тыгыз байланышта иштеп, аларга жардамдашат. Алардын өлкөдө материалдык базаны чындоого, жумуш орундарын түзүүгө пайдасы чоң болорун сезип, мүмкүнчүлүгүнүн жетишинче жардам берет.

Жаныл «Эмгектеги артыкчылыгы үчүн» СССРдин медалы, Монголия Элдик Республикасынын «Найрамдал» (Дружба) медалы, Кыргыз Республикасынын Өнөр жай жана тышкы соода министрлигинин отличниги белгиси менен сыйланган.

Анын ак көңүл, мээримдүү жана айкөл өмүрлүк жары Жантай Орозбаев инженер-механик болуп иштеген. Тилекке каршы, ал турмуштан эрте узап кеткен. Ал үч баланы өстүрүп, татыктуу тарбиялаган. Кыздары чет өлкөдөн жогорку билим алып келгенден кийин өлкөнүн турмушундагы эң жооптуу өткөөл мезгилде өз адистиктери боюнча эмгектенип, Ата Журтка пайдалуу болуп, турмушту жакшыртууга өз салымдарын кошуу максатын көздөштү. Чет өлкөдө калып иштөөгө көптөгөн чакыруулардын, сунуштардын болгондугуна карабастан алар Ата Мекенге болгон сүйүүсүн бардыгынан жогору коюшту. Ага мээрим төшөп, Ата Журт менен бактылуу болууну артык көрүштү.

Мындай асыл нарк, куттуу касиеттердин кыздарга энесинен өткөнү айтпаса да түшүнүктүү эмеспи.

ШЕРАЛИЕВА САГЫН

Бул аял — Кыргызстан тарыхынын жандуу эстелиги.

Чачтары көркөм күмүш түскө боёлгон, жакшынакай жүзүндө акылдуу, мээрман көздөрү нурланат.

Сагын Шералиева 80ге чыкканына карбай күч-кубаттуу, жайдары, өткөн кылым окуялары күнү бүгүнкүдөй эсинде. Бирок өзү жөнүндө аз сүйлөп, көп ачылбайт. Көбүнчө иши, жолдоштору, замандаштары жөнүндө кеп кылат. Адамдар менен жолугушуу өмүрүндөгү эң кымбат учурлар деп эсептейт. Анын айткандарынан учкан куштай тез өткөн мезгилдин деми уруп турат.

Эл арасында, эл менен, элден үйрөнүп, эл үчүн кызмат этет. Ал кишинин айткандарынан закымдап өтүп кеткен жана өтүп жаткан мезгилдин күчү да, сүрү да көз алдыңа элестейт.

«Мен Улуу Октябрдан кийин төрөлгөм, — дейт Сагын эже, — менин муунумдагы адамдар совет бийлигинин чакырыгына үн кошууга дайым даяр эле.

Чыгыш аялы эркек менен тең укукка жетишти. Кылымдар бою калып алган нерселердин тамырын жулуу оңой эмес экен... Мен өз эркиндиги үчүн, калктын сабатсыздыгынын толук жоюлушу үчүн күрөшкөн 20-жылдардагы аялдардын алдында башымды ийем..

«Окуу, окуу жана окуу» деген Лениндин башкы осуятын ишке ашырууга бардык аракетимди жумшадым. Мугалимдерибиз биздин турмушубузга тунук, таза көзкарашты жана бийик нравалык принциптерди киргизишти, бизди патриотизмге, алдым-жутумдуктан, мансапкорлуктан алыс болууга тарбиялашты.

Мен окууга барарда айылыбызда жаңы мектеп курулуп бүттү. Мен 1-классты ошол жаңы мектептен баштадым. Көзүмө бөлмөлөрү чоң, полу сырдалган тактай, укмуштуудай чоң имарат болуп көрүндү. Бул совет өкмөтүнүн биринчи курулган мектептеринен болчу. Жаңы мектеп, жаңы алфавит, жаңы китеп, мээримдүү мугалимдер — бардыгы сонун, бардыгы кызыктуу эле. Менин биринчи мугалимим жаш орус аял болчу.

Атам Ботокан жаш кезинде молдодон окуп, кат таанычу экен. Айылга жаңы мектеп курула электе эле алгачкы мугалимдерден болуп, балдарды окутуп жүргөн. Баары аны урматтап «Молдоке»

дешчү. Мен башталгыч классты бүтөрүм менен атам мени Фрунзедеги Кирпедтехникумга алып келип өткөздү. Ошондо 12 жашка караган кезим эле.

Бул жылдары болуп жаткан кыйынчылыктарга карабастан биздин билим алуубуз, жаткан жайыбыз толук мамлекеттин эсебинен эле. Кийим да беришчү. Эсимде даярдоо группасынын кыздарына күрөң пальто беришти. Баардыгыбыз аюунун мамалактарына окшоп жүргөнүбүздү эстесем азыр да жылуу жылмайып калам. Андан дагы күлкүлүүсү — биринчи жолу ашканага тамактанууга келгенибизде капустадан жасалган салатты, борщту, гречкадан жасалган кашаны жегенден баш тарттык. Мындай тамактарды башта жеп көрбөсөк кантебиз.

Техникумдун мугалимдери — директорубуз Курмаев, завучубуз Сооронбаев, окутуучуларыбыз — Попова, Актанов, Харакоз, Скволецкий, Жангазиев, Мунасипов дагы башкалар терен билим берүүгө аракет кылышчу, өзүбүздүн оюбузду, билгенибизди так, ачык, түшүнүктүү айтып берүүгө үйрөтүшчү, биздин адамдык сезимибизди ойготуп, маданий денгээлибизди арттырууга көп аракеттерди жасашчу. Гигиенанын, жакшы жүрүм-турумдун эрежелерин түшүндүрүшчү, китеп окуганды, спортту сүйүүгө үндөөчү, киного, театрга алып барышчу. Техникумубузда көп кружоктор бар болчу. Хор кружогубуз беш тилде ырдап чыгышчу. Бизде комсомол жана пионер уюмдары күчтүү эле: галстуксуз, пионердик значоксуз жүрчү эмеспи. Коргоо кружокторун да уюштуруучу. Мен аткычтар кружогунун жеңүүчүсү катары 1938-жылы балдар командасы менен Бүткүлсоюздук аткычтардын мелдешине катышууга биринчи жолу Москвага барганым эсимде.

Мугалимдерибиз биздин активдүүлүгүбүздү арттыруу, аны ар тараптан өстүрүү үчүн көп күч жумшашчу. Жакшы окугандарга, коомдук ишке активдүү катышкандарга чейректин, окуу жылынын аягында, майрамдарда сыйлык беришчү. Мен жогорулатылган стипендия алып жүргөн күндөрүм деле болду, Аалы аганын (Токомбаев) «Атаке» деген китебин, «Кандуу жылдарын» сыйлыкка алдым, гитара менен да сыйлашты.

Бизди бапестеп, тарбиялап, өстүрүп, уядан учурган техникумубузга чын дилибизден алкыш гана айтабыз. Техникумду бүтүргөндөрдөн жазуучулар, артисттер, эл чарбасынын, партиялык жана мамлекеттик ишмерлер, жетекчи кызматчылар, окумуштуулар өсүп чыкты.

Техникумду бүткөндөн кийин мени Ош областынын азыркы Каракулжа районуна жиберди. Мен барсам ал жерде техникумду мени менен бирге бүткөн, курсташым Темиров Эсенгул бар экен. Каракулжа мектебинде бирге иштешип калдык. Ошентип бири-бирибизди жактырып, 1940-жылы үйлөндүк. 41-жылы мартта кыздуу болдук. Атын Роза койдук. Мен үчүн бул мезгил жаныдан

эле көз ачылып келаткан мезгилдей сезилет. Чөйрөбүздөгү адамдардын, бирге иштеген кызматташтарыбыздын, кошуналарыбыздын жылуу мамилелери, адамгерчиликтери, камкордуктары кучагына алып, биз өзүбүздү үйүбүздө жүргөндөй эле сезип калганбыз. Ангыча согуш башталды. Ал биринчилерден болуп өз ыяктыяры менен майданга кетти. Бизди Каракулжадан Карасууга чейин жеткизип келип, поездге салып жиберди. 1943-жылга чейин кат алып турдум. Эң акыркысы 1943-жылы 15-июлда келди. Окко учкандыгы жөнүндөгү кабарды согуш бүткөндөн кийин гана издөө бюросу аркылуу алдым...

Каракулжадан келгенден кийин мен өзүм туулуп-өскөн айлымдагы өзүм окуп чыккан мектепке мугалим, анан завуч болдум. Сабактан кийин биз, мугалимдер, балдар менен бирге металл сыныктарын чогултчубуз, колхоздун талаа иштерине жардам берчүбүз, машак терип, фронтко жылуу кийим жыйнашчубуз.

1944-жылы январда мени Фрунзе обкомпартиясынын мектеп бөлүмүнүн инструкторлугуна алышты. Командировкага тез-тез чыгар элек. Унаа жок, жөө-жалаңдап, облустун бардык райондорун кыдырып чыккам. Ашкана, мейманкана чанда болор эле. Кез келген жерде түнөп, колго эмне тийсе жечүбүз. Негизги азыгыбыз талкан, айран, жарма жана жүгөрү нан болор эле.

1947-жылы Москвадагы Жогорку партиялык мектепке жиберилшти. Партиялык кызматтан үзгүлтүксүз окутуп турар эле. Мен, Г. Малабаева, Т. Тургумбаева 1 жылдык парткурска жөнөдүк».

Сагын Шералиевна ЖПМди ийгиликтүү бүтөт. Ага коомдук илимдер академиясынын аспирантурасында калууга мүмкүнчүлүк беришет. Бирок, атасы кайтыш болуп, үйбүлөгө байланыштуу кайра келет. Аны ЦК ЛКСМдын мектептер боюнча секратарлыгына шайлашат. Кызматы, энеси, кызы, үч синдиси, эки чоң энеси колунда, кыздарды окутуш керек — бул жүктөрдүн баарысы анын мойнунда эле.

Атасынын «билеги күчтүү бирди женет, билими күчтүү миңди женет» деген накыл сөзүн эске алып, кыздарынын жакшы тарбиялануусуна, терең билим алуусуна аракет кылат. Үйүн классикалык адабий чыгармаларга, башка керектүү китептерге толтурат.

«Биз партиянын жетекчилиги астында иштедик. Бирок жаштардын демилгелерине, ийгиликтерине эч ким эч качан тоскоол кылган эмес, — дейт Сагын эже, — тарбиялап өстүрүү үчүн көп күч жумшалып, көп аракеттер жасалды. Борборубузда пионерлер Двореци курулду, Кыргыз мамлекеттик университети, аялдар институту, Ошто, Пржевальскиде педагогикалык институттар ачылды. Республикабызда жаштар үчүн «Жаш Ленинчи» журналы чыга баштады.

Акын Жетикашкаеванын жана Кыргыз мамлекеттик университетинин студенткасы Курманалиева менен Москвада өткөн тынч-

тыкты жактоочулардын Бүткүл дүйнөлүк III конгрессинин катышуучусу, Кыргыз Республикасынын Жогорку Советинин 3-шайланышына депутат болдум».

1954-жылы Кыргызстан Борбордук партия комитетинин бюросу Сагын Шералиеваны «Кыргызстан аялдары» журналынын редакторлугуна бекитет. Мурда журналдын редакторлугунун милдетин партиянын Борбордук Комитетинин аялдар бөлүмүнүн башчысы аткарып келген. Эки айда бир чыккан журнал ай сайын чыга баштайт. Нускасы көбөйөт. Журналдын ишине аялдардын активдүү катышуусун уюштуруу боюнча бир топ аракеттер жасалат: окуучулардын конференциясы уюштурулуп, кабарчылардын саны көбөйөт, журналда ар түрдүү рубрикалар ачылат. «Менин курбуларым» сыяктуу рубрикаларга К.Кондучалова, Б.Орузбаева, А.Айтбаева, Б.Керимжанова жана дагы толуп жаткан алдыңкы аялдар катышкан. Журналдын деңгээлин арттыруу, кооздугун жакшыртуу максатында кабарчыларды, жазуучуларды, сүрөтчүлөрдү редакцияга чакырып талкуу өткөрүлчү.

Бир жолу Совет өкмөтүнүн алгачкы уюштуруу иштерине активдүү катышкан, алгачкы жеңиштердин демилгечилеринен болгон ветеран аялдарды редакцияга чакырдык, — дейт Сагын Шералиевна, — алардын арасында Турсун Осмонова, Мария Туганбаева, Юлия Долматова, Галия Ибрагимова, Мария Шевченко, Сабирра Каржаева, Елена Адмиральская бар эле. Бир-бирин көрбөгөнүө 20 жылдан ашкандары бар экен. Алардын көрүшкөндөрү, учурашкандары, айтып түгөткүс эске алуулары эстен кетпес көрүнүш болду. Кийин ал эскерүүлөрү журналдын бетинен орун алды.

1963-жылы Сагын Шералиева Кыргыз Республикасынын Министрлер Советинин алдындагы Архив бөлүмүнүн жетекчиси болуп дайындалат, архивке кыргыздардан биринчи жетекчи эле. Архивде кыргыз улутунан кызматчылары жокко эсе болучу. Республикадагы архивдердин абалы деле бир кыйла оор: борбордук архив полуподвалда жайгашкан, бир канча жолу суу каптап, көп документтердин жазуусу өчүп, керектен чыгып калган; Оштун архиви болсо дубалынан топурагы сапырылып турган эски мечиттин имаратына жайгашкан. Кыскасы, республикада бир да архив үчүн ылайыкталган имарат жок эле; эң керектүү, сакталышы кылдаттыкты талап кылган кинодокументтер да тактайдан жасалган көмүр сактоочу складдын бир капталында турчу.

Структура боюнча ар бир райондо бирден архив жана анын бирден иш алып баруучусу болгон. Бирок айлык акысы аз болгондуктан көбүнчө бул ишке жаш кыздарды алышып, алар иштин көзүн тааныбай, аткаруу кызматчылары аларды көбүнчө секретардын жардамчысы катары пайдаланышкан. Министрликтердеги, мекемелердеги, ишканалардагы архивдин абалдары деле оор болчу.

Ал эми архивди толуктоо, аны элдин кызыкчылыгына жум-

шоо, тарых илиминин өркүндөөсүнө болгон салымын арттыруу үчүн пайдаланууну жолго коюу маселеси өзүнчө бир чоң, тез чечүүнү талап кылган милдет болуп турган.

Бул милдеттерди иш жүзүнө ашыруу үчүн Сагын Шералиева тийиштүү мекемелер менен байланышат, курулуш мекемелеринин, Финансы министрлигинин, Мамлекеттик пландоо комиссиясынын эшигин жыртат.

Таанышуу, тажрыйбалашуу иретинде Москванын борбордук архивдеринин бир тобуна, Алматынын, Ташкендин архивдерине барат. Көп сунуш, талаптар менен Министрлер Советине кайрылат. Госпланда, Минфинде, курулуш-монтаждоо чөйрөлөрүндө «архив келатат» деген атка конот. Натыйжада 1964-жылы июнь айында Борбордук архивдин имараты бүтүп, архив жаңы имаратка көчөт. Ошол эле 1964-жылы декабрь айында Кыргызстан Борбордук партия комитети менен Кыргыз ССР Министрлер Советинин биргелешкен токтому менен Совет Министрине караштуу архив бөлүмү Архив башкармасы болуп кайрадан түзүлөт. Ошто областтык архив бөлүмү пайда болот, архив мекемелеринин структуралары өзгөрүлүп, ар бир райондогу майда архивдер жоюлуп, борбордук, областтык архивдердин филиалдары түзүлөт. Жаңы штаттык расписание, архив мекемелери боюнча жаңы жобо бекитилет.

Архивдердин абалы, анын шарттары жөнүндө Сагын эже областтык, райондук аткаруу комитетинин тынчын алат. Архивдердин абалы жөнүндөгү маселелер облаткомдордун заседаниелерине коюлат.

— Оштун архивинин абалын, жайгашкан имаратынын топурагы сапырылып турганын көрүп түз эле облаткомго бардым, — дейт Сагын эже, — областтагы архивдин абалы жөнүндө справка жана облысполкомдун чечиминин долбоорун жазып киргиздим. Долбоордо биринчи иретте архив үчүн жаңы имарат куруу маселесинин зарылдыгы көрсөтүлгөн эле. Облысполкомдун чечиминде жаңы имарат куруу иши тийиштүү органдарга тапшырылды.

Мына ушундай аракеттердин негизинде беш жылдын ичинде Борбордук архивдин имаратынан башка Кеминдин, Канттын, Киноархивдин, Оштун архивдеринин имараттары бүтөт. Андан кийин Пржевальск, Нарын архивдеринин имараттары бүтөт.

Туура түзүлүп, туура таңдалып, жакшы сакталган архив өлкөнүн, элдин тарыхынын күзгүсү экени баарына маалым. Ошого карабастан архив топтоо ишинде да толуп жаткан кемчиликтер бар эле: архивин түзбөгөн, ага көңүл бурбаган мекемелер, ишканалар да көп болчу, чогулткан документтеринин ирети жок, кайсынысын мамлекеттик архивге тапшыруу керек, кайсынысын өзүлөрүндө сакташ керек — аны да ажырата албагандар бар эле.

Бул кемчиликтерден арылуу максатында Борбордук архивдеги мекемелер менен иштөө бөлүмүнүн алдында чарбалык эсептеги топ

түзүлүп, алар министрликтердин, ишканалардын, мекемелердин архивин иреттөөгө жардам берди. Мамлекеттик архивге бериле турган документтерин бөлүп, аны архивге өткөздүрдү; Борбордук архивде тарыхый мааниси бар өздүк документтерди чогултуу боюнча атайын бөлүм ачылат.

Октябрь революциясына чейинки кыргыз элинин тарыхын айкындаган көп документтер Россиянын, Өзбекстандын, Казакстандын архивдеринде, музейлеринде топтолгондугу белгилүү эле. Мүмкүн болушунча ал документтерди өзүбүздүн Борбордук архивке топтоо, тарых изилдеген окумуштууларга жардам болсун үчүн бир кыйла олуттуу жумуштар аткарылат.

Архивдин ишине коомчулук тарабынан көмөк көрсөтүү иретинде «архив ишине жардамдашуу комиссиясы» түзүлөт. Х.Булатов, Ж.Жээнчороев, И.Г.Сульженкин комиссиянын активдүү мүчөлөрү болгон. Сагын Шералиева иштеп жаткан мезгилде архив документтери тарых илиминин кызыкчылыгы үчүн, граждандардын маалыматтуулугун арттыруу максатында кеңири пайдаланылган. Өзүнүн катышуусу менен гана архив документтеринин беш томдук жыйнагы чыккан.

Кыскартып айтканда, Сагын Шералиевна архив ишинин өнүгүшүнө эң зор салым кошкон адам. Бул ийгиликке анын жоопкерчиликти сезе билүүдөгү артыкчылыгы, мээнеткечтиги, ишке берилгендиги, алдына койгон максатты аткаруу үчүн болгон мүмкүнчүлүктөрүн бүт жумшагандыгы, уюштуруу ишиндеги жөндөмдүүлүгү сөз жеткиз.

Сагын эже азыр деле өзүн архивистмин деп сезет. Архивке өзү келип турат. Жаш архивисттерге кеп-кеңешинин айтканга дайым даяр.

Үйбүлөсүндө — сыймыктуу апа, тайэне, чөбүрөлөрү тегерегинде. Мындай учурда эженин жүзүнөн нур төгүлөт.

Мен энелик бакытка бөлөнгөнүмө, балдарымдын, небере, чөбөрөлөрүмдүн камкордугунда экендигиме тагдырга ыраазымын.

Балдарымдын да жашоосу татыктуу болсун! — дейт Сагын Шералиева.

IV БАП

АЯЛДАР ЭКОНОМИКА ЧӨЙРӨСҮНДӨ

АЙТКУЛОВА АЙНЕК
(1919 — 2001)

Ал кембагал адамдын жыртык алачыгында туулган. Ата-энеси эрте дүйнөдөн өтүшүп, туугандарыныкында чоноёт. Өткөн кылымдын 30-жылдарындагы ачарчылыктын, жумушсуздуктун жана кыйроочулуктун шарттарында партия жана совет бийлиги аялдардын сабатсыздыгын жоюу, адистикке даярдоо, саясий жактан агартуу боюнча эбегейсиз зор иштерди жүргүздү. Кичинекей Айнек мектепке кирди да, беш класс

бүтүрдү! Ал кезде бул адам ишенгис бир укмуш эле. Класстагы курбулары менен сүйүктүү акыны Токтогулдун ырларын ырдачу, "Интернационалдын": "Биз өзүбүздүн жаны дүйнөбүздү курабыз. Биз эч ким эмес элек, эми баары болобуз..." деген сөздөрүн жаттачу.

1937-жылы көздөрү бакырайган, эки өрүм чачы согончугуна жеткен сулуу кыз Жайыл районундагы Сарыкоо айылынан борбор шаарга келди. Газетадан: "Фрунзедеги ВЛКСМ атындагы кийим тигүү фабрикасына тигүүчүлөр керек" — деген кулактандырууну окуду.

Ошентип ал фабрикага шакирт болуп кирди. Шаардын турмушуна, фабриканын ыргагына, машиналарга көнгүчө кыйналды. Билүүгө ынтызар, аракетчил жана мээнеткеч кыз колуна эмне тийсе ошону иштеп, аны мыкты аткарып жүрдү. Ага Анна Захаровна Суворова деген аял насаатчы болду. Ал Айнекти тигүү ишине, талыкпастыкка, өжөрлүккө, кыйынчылыкка моюн сунбоого үйрөттү. Мээримдүү энеси катары иш нөөмөтү аяктагандан кийин кыздарга татаал тигиштерди кантип жасоо керектигин айтып, көрсөтүп, түшүндүрүп жана али машыга элек, чоркок колдордун ар бир кыймылына чыдамдуулук менен көз салып турар эле. Ал ар бир жаздым, олдоксондук, көнүлкоштук үчүн кыздарга катуу талап коюп, алардын түйшүгү, убаракерчилиги, үмүттөрү жана ой-кыялдары менен жашачу.

Көп өтпөй Айнекти комсомолдун катарына кабыл алышты. Комсомол курбулары менен бирге ал "Ворошилов аткычтарына" жана ГТОго норматив тапшырды, Осоавиахимге жазылды, комсомолец-досторун жайкы мектептерге өткөрдү, Испания дегенде түн уйкусу бөлүндү. Бул анын жаштыгы эле.

Жөнөкөй тигүүчү машиналарда иштеп олтурушуп, бир үйбүлөдөй болгон ынтымактуу коллектив менен бирге жашоо он, жыйырма, отуз жылдан кийин кандай болот деп, келечек жөнүндө кыялданышчу.

Адистикти көшөрө өздөштүрүү менен ал кыска мезгил ичинде квалификациялуу кызматчы болууга жетишти, согуш жылдарында мастердик кызматка көтөрүлдү. Күйөөсү фронтко кетти, ал болсо башкалар менен бирге күч-аракетин аябай иштеп жатты. Иш өтө оор болчу. 10-12 саат катары менен машина тигип олтурушчу, цехтин суугунан колу-буттары сенейип муздап калар эле. Бирок аялдар моюн беришкен жок. Алардын көбү эркектердин адистигин өздөштүрүшүп, токарь, слесарь, монтер болуп кетишти.

Ошентсе да Айнек курбуларынан айырмаланып турчу. Ал солдат шинелдерин, гимнастеркаларын, ичкийимдерди тикчү жана дайыма нормасын 150-160 процентке аткарчу. Ал аз келгенсип жаңы кызматчыларды тигүү ишине үйрөтүүгө үлгүрчү. Ошол эле мезгилде башкалар менен бирге Чоң Чүй каналын курууда иштешчү; күрөк менен канал казышчу, замбил менен топурак ташышчу. Айнек жөнүндө ошол кезде республикалык газеталарда көп жазышкан.

Иштен кийин цехте көп учурда солдаттардын каттарын окушчу. Каракагаздарды гана угуза окушчу эмес.

Орус, украин, кыргыз, казак, өзбек, татар, белорус жоокерлердин жубайлары жана кыздары ишке ала келишип, баары бөлүшүп жеген согуш учурундагы нандын даамы анын таңдайында түбөлүккө калды.

1945-жыл биздин элдин жана Айнектин да турмушунда кубанычтуу жыл болду: согуш бүттү; күйөөсү үйгө кайтып келди. Оор жарадар болгону менен тирүү келди.

Айнек Айткулова фабрикада үйрөнчүктөн агрегаттын башчысына чейин өсүп жетти. 1959-жылы кийим тигүү агрегатынын коллективи менен бирге аны жаңы кайрадан курулган "Октябрдын 40 жылдыгы" атындагы кийим тигүү фабрикасынын кенен, жарык цехине көчүрүштү. Миндеген кызматчылары бар фабриканын атактуу коллективи ыргактуу, бир калыпта иштеп жатты. Фабриканын балдар жана аялдар үчүн тигилген кийимдери бүткүл союз боюнча бир заматта тарап кетип туруучу. 1964-жылдан баштап коллектив Бүткүлсоюздук социалисттик мелдештин авангардына чыкты, СССР эл чарбачылыгынын жетишкендиктеринин көргөзмөсүнүн Бүткүлсоюздук Ардак тактасына илинди. 1976-жылы фабрика "Коммунисттик эмгектин ишканасы" деген жогорку наамга татыды. Мында жеңил өнөр жайында 50 жылдан ашуун эмгектенген Айнек Айткулованын салымы зор.

Эмгектеги жогорку жетишкендиктери үчүн ал Ленин, Октябрь Революциясы, Ардак белгиси ордендери менен сыйланган. 1966-жылы Социалисттик Эмгектин Баатырынын Алтын жылдызын алды. Бирок "1941 — 1945-жылдардагы Улуу Ата Мекендик согушта каарман эмгеги үчүн" медалы анын эң кымбат жана эсте каларлык сыйлыгы.

Жаштардын мээримдүү насаатчысы, мамлекеттик жана коомдук ишмер Айнек Айткулова партиянын райондук, шаардык, борбордук комитеттерине шайланган, Кыргыз ССР Жогорку Советинин эки жолку шайланышынын депутаты болгон. Айнек эже докторунун, кызматташтарынын арасында урмат-сыйга ээ, камкор жана сүйүктүү жар, эне, мээримдүү чоң эне эле.

Ардактуу эс алууда жүрүп, ал цехке, фабриканын даңк музейине көп келчү, жаштарды кийим тигүүгө үйрөтүп, ишкананын эмгек ветерандарынын Кеңешинин ишине активдүү катышчу. А.Айткулова өзүнүн шакирттери менен сыймыктанчу, алардын арасында Социалисттик Эмгектин Баатыры Канышай Сагынбаева, профкомдун төрагасы Алиман Усупова, участкалардын, цехтердин башчылары Лидия Кокорина, Зейнеп Имирова жана башкалар бар эле.

"Сиз тагдырыңызга ыраазысызбы?" деген суроого ал: "Ооба, мен өз өмүрүмдү кандай жашасам деп кыялдансам, дал ошондой жашап өттүм, — деп жооп берген. — Менин жолдошторум мага "сен өз ишинди мыкты билесин жана мыкты жасайсың" дешет. Үйүм үстүмдө, үйбүлөм, досторум бар. Бактылуу болуу үчүн ушул азбы?"

Мен республиканын бийлигинин жогорку органынын курамында мыйзамдарды талкуулоого жана кабыл алууга, менин партиямдын съезддеринин ишине катыштым, делегацияларды кабыл алдым жана өзүм да өз элимдин жана республикамдын өкүлү катары бардык континенттердин адамдары менен жолугуштум жана азыркы замандын белгилүү адамдарынын көбүнүн сөздөрүн уктым..."

"Дарак тамыры менен, адам эмгеги менен" дейт элде. Адам эмгеги менен таанылат, кубанычын да, бактысын да эмгектен табат. Кыргыздын мыкты кыздарынын бири Айнек Айткулованын өмүрү элге кызмат кылуунун, жасаган ишинен арбыныраак жасоого умтулуунун көөнөргүс үлгүсү.

АЛДАШЕВА ШАКИРА

Алдашева Шакира Байгазиевна — Кыргызстандагы ишкер, жөндөмдүү, жогорку интеллекттүү аялдардын бири. Республиканын турмуш-тиричилик жактан тейлөө министри болгон биринчи аял. Билими боюнча финансист. Юридикалык илимдердин кандидаты. Азыр — «Кыргызстан-Индия» достук коомунун төрайымы, Кыргыз Республикасынын аялдар федерациясынын президиумунун мүчөсү. Ардак Белгиси ордени, 3 медаль, Кыргыз ССР Жогорку Советинин Ардак грамотасы менен сыйланган.

Алдашева Ш.А. 1957-ж. Москвадагы финансы институтун бүткөндөн кийин Пржевальск (азыркы Каракол) шаарына иштөөгө жиберилет. Бир жыл өтпөй КПССтин мүчөлүгүнө кабыл алынат жана комсомолдун шаардык комитетинин биринчи катчылыгына дайындалат. Ошентип жапжаш кезинде партиялык кызматка келип, адамдын тагдырына кайдыгер карабоого үйрөнөт. Айрым маселелерди чечүүдө өзүнүн оюн кыска жана так айтууга аракет кыла турган. Өзүнө жана өзүнүн кылган ишине катуу талап азыркыга чейин сакталып калган.

Комсомолдогу өз иштерине калыс карап, Алдашева мына буларды эскерет: «Биз комсомолго мүнөздүү ошол мезгилдеги формализм, чуу көтөрүү жана курулай шандануулардан кача алган эмеспиз деп ойлойм. Мүмкүн, жалпысынан туура сөздөрдүн, ураандардын, чакырыктардын ар жагында жаштардын уюмунда аларды ишке ашырууга чыныгы мүмкүнчүлүктөр болбосо керек. Комсомолдун өз алдынчалыгы болгон эмес, алтургай пленумдарды өткөрүү күндөрү партиянын шааркомунун бюросунда бекитиле турган. Алардын иши көбүнчө партиялык жана жогорку уюмдардын чечимдерин талкуулоо менен чектелүүчү. Сыңдоо төмөн жактан эмес, жогору жактан болсо абдан кубатталган. Комсомолдун республикалык деңгелдеги лидерлери, аларды сындаганды сүйүшчү эмес, кайра айткандарды кектей турган».

Финансы чөйрөсүндөгү «мансабы» Шакира Байгазиевнанын айтуусунда кыска болгон. Ошого карабастан аны Финансы министрлиги (А. С. Сүйүмбаев) көз жаздымынан кетирген эмес. Ага Ташкөмүр шаарынын финансы бөлүмүнүн башчылыгын сунуш кылганда, ал макул болбой койгон. Адатты турукташкан жана өз ишин билген кадрлары бар финансы мекемелеринде көп жылдан

бери иштеп жатышкан кызматкерлерди башкаруу али эрте деп сезген.

«Менин тагдырыма партиялык уюмдар аралашпаса, ал кандай болорун ким билет эле, — дейт Шакира Байгазиевна — мүмкүн финансы тармагында жакшы адис болот белем. Азыркыга чейин банк системасынын иштерине кызыгам, Россиянын, Балтика мамлекеттеринин, ошондой эле четөлкөлөрдүн банктары жөнүндө көп окуйм. Мага алардын тагдыры, банктарды башкарган адамдар, жүргүзгөн саясаттары кызыктырат. Качан банктарга жөнөкөй адамдар үчүн жол ачык болот деп ойлоно берем. Четөлкөлөрдө жарандардын көпчүлүгү кредиттин эсебинен жашашат эмеспи. Кредитке үй, машина, эмерек ж.б. сатып алышат. Кредитти кайра төлөп берүү үчүн адамдар жакшы эмгектенүүгө аракет кылышат. Бизде болсо үй курууга же сатып алууга, машинага ээ болууга өмүрүн да жетпейт. Элүү-алтымыш жашка чыкканда гана жетиштүү жашоо келсе, анда адамдын денсоолугу начарлайт, жашоо-турмушка кызыгуу басандап калат. Базар мамилесине өткөн шартта абал таптакыр өзгөрдү. Айрымдар бир саатта эле бай болуп калышты. Бирок, булар азчылыкты түзөт. Ошондуктан банктар менчик ээлеринин көбөйүшүнө активдүү салым кошуусу керек. Азыр мамлекет туракжайларды дээрлик курбай, эл өзү менен өзү болуп калбадыбы, ссуданы кайра бербөө тобокели сөзсүз бар. Бирок, күрөөгө коюу системасы (ошол эле үйдү) банктын элге көрсөтүүчү жардамы.

1964-жылы Кыргызстан КП Борбордук комитетинин бюросунун чечими боюнча мени Москва шаарына КПСС БКнын алдындагы Жогорку партиялык мектепке жиберилшти. Аны бүтүрүп келгенден кийин эки жылча Борбордук Комитеттин аппаратында иштедим. 1968-жылы Жалалабат шаараткомунун төрайымы кызматында сегиз жылга жакын эмгектендим.

Бул менин чарбалык жумуштардагы биринчи тажрыйбам болду. Иш күн колхоз базарындагы бааларды анализдөөдөн баштала турган. Аларга биз ар кандай чаралар менен таасир этчүбүз. Мезгил анда башка эле. Нан заводунун, сүт заводунун, эт комбинатынын иштери магазиндер аркылуу изилденип, текшерилүүчү. Нанбулочкалардын, сүт азыктарынын жана колбасалардын түрлөрү тыкыр контролдонуп турчу эле.

Жалпысынан шаарда жакшы адистер жана жетекчилер арбын болучу. Алар өздөрүнүн шаарын сүйүшчү, ошондуктан аны көркөтөндүрүү үчүн көп иштер жасалган.

Мярдин кызматы ордундагы менин биринчи кадамым шаар көчөлөрүн жарыктандыруу болгон. Жетекчилер менен кеңешкенден кийин биргелешип акча чогулттук. Кийинки проблемабыз почта, шааргаз сыяктуу өздөрү курулуш иштерин жүргүзө албаган чакан мекемелердин кызматкерлерин туракжай менен камсыз кылуу болду. Ишканаларга туракжай кооперативдерин түзүүгө жар-

дамдаштык, ал эми долбоорлоонун жана куруунун лимиттерине борбордогу пикирлештер жардамдашты. Ошондон кийин бат эле квартира алгандардын саны көбөйдү.

Шаардын өнөржайы дүркүрөп өнүгүп, социалдык инфраструктура артта калыптыр. Шаардын социалдык өнүгүшүнүн беш жылдык планын иштеп чыгып, аны сессияда бекиттирдик. Андан кийин Эл депутаттарынын шаардык кенешинин мындай иш тажрыйбасы партиянын Ош обкомунун бюросунда жактырылган. Жалабат шаарында социалдык-экономикалык өнүгүү пландарын иштеп чыгуу боюнча областтык семинар өткөрүлдү. Шаардын социалдык өнүгүү проблемаларын изилдөө зарылдыгы келип чыкты.

1975—78-жылдары бул проблеманы КПСС БКнын алдындагы Коомдук илимдер академиясынын аспирантурасында өлкөнүн башка көптөгөн шаарларынын мисалында изилдедим. Ушул темада диссертация жазып, юридика илимдеринин кандидаты деген илимий даражага ээ болдум. Эки жылча республиканын Министрлер Советинде бөлүм башчы болуп иштедим.

1982-жылы Талас областы уюшулуп, БКнын чечими менен партиянын обкомуна идеология боюнча катчы кылып жиберилшти. Мен жаңы ишке башотум менен киришип, андан көптөгөн тажрыйба топтодум. Менин иш-аракетимдеги эң күрдөөлдүү учур ушул областта иштеген жылдар болду».

Кийин Шакира Байгазиевнанын тагдырында жаңы өзгөрүү болду. Аны Республиканын турмуш-тиричилигин тейлөө министри кызматына дайындашат. Бул орунда 1982-жылдан 1993-жылга чейин иштөө менен ал бул жерден турмуш-тиричилик жактан тейлөө кызматын көтөрүңкү көңүл кызматына айландыруу, адамдарды, айрыкча аялдарды көптөгөн тиричилик машакатынын арылтуу, ошентип аларга бош убактыларын өзүнчө окуп билип алууга, балдарын тарбиялоого жана толук баалуу эс алууга пайдалануу мүмкүнчүлүгүн берүү сыяктуу маселелерди чечүүнү максат кылган.

Бул жылдары Кыргызстандын дээрлик бардык шаарларында, райондун борборлорунда, чоң-чоң айылдарда турмуш-тиричилик үйлөрү же турмуш-тиричилик жактан тейлөө комбинаттары курулган же реконструкцияланган. Булар кийимдерди химиялык жол менен тазалоо, кир жууй турган жайлар алдыңкы техника жана технология менен жабдылган, телевизорлорду, муздаткычтарды, кир жуугуч машиналарды жана башка татаал турмуш-тиричилик машиналарын ондоо заводдору же цехтер, кийимдерди, бут кийимдерди буйрутма боюнча тигүү, улгаруу фабрикалары, ательелери, буюмдарды, анын ичинде музыкалык аспаптарды жана спорт товарларын убактылуу пайдаланууга берүү пункттары эле.

Айыл жерлеринде огород айдоо, бак тигүү, туракжайларды ремонттоо, дарбаза жана короо-жайдын коргонун ж.б. тургузуу боюнча кошумча кызмат да көрсөтүлгөн. Турмуш-тиричилик кыз-

матынын ишканаларын, чоң-чоң заводдордо, фабрикаларда кабыл алуу пункттарын уюштурушуп, «бүгүнкүгө» принциби боюнча пашылыш заказдарды, телефон аркылуу заказдарды кабыл алууну, мастерлерди үйгө чакырууну аткарышкан. Эң алыс айылдарда, ал тургай жайлоолордо да турмуш-тиричилик жактан көчмө тейлөө пункттарынын кызматынан пайдаланууга мүмкүнчүлүктөр түзүлгөн.

Республиканын борборунда ошол мезгилде «Ай-Пери» салону, «Бакыт үйү», кийимдерди химиялык жол менен тазалоо жана кир жуу фабрикасы, килемдерди тазалоо цехи ж.б. курулган.

Ш.Алдашева кадр маселесине өзгөчө көңүл буруп, жетекчилердин сапаттык составын жакшыртууга жетишкен. Турмуш-тиричилик жактан тейлөө боюнча директордук, башкы инженердик кызмат ордуна прогрессивдүү, жаш, квалификациялуу сезимтал кадрлар тандалып алынган.

Фрунзедеги «Чолпон» бүткүлийм өндүрүш бирикмесинин мурдагы генералдык директору, көп жылдар турмуш-тиричилик жактан тейлөө министрлигинде конструктордук-технологиялык бюронун начальниги болуп иштеген, азыр Кыргыз Республикасынын алдында өзгөчө эмгеги үчүн пенсияга чыккан Юрий Васильевич Воденисов ошол кезди мына мындай эскерет:

«Мен өмүрүмдө Шакира Байгазиевнадай сүйкүмдүү, эрудициялуу, энергиялуу, билимдүү жетекчи менен иштешкен эмесмин. Ал сырткы көрүнүшү жана жандүйнөсү ушунчалык сулуу, маданияттуу, интеллигент аял, ал иштеги демилгелүү, чыгармачыл сунуштарды дайыма колдочу. Өндүрүштүк жыйналыштарда ал КТБ — бул республикадагы турмуш-тиричилик жактан тейлөө боюнча акылмандардын борбору экендигин дайыма баса көрсөтө турган. Бизге, коллегаларга, энергиянын көп учкундарын берүүчү, абдан адилет эле. Ал иштеген мезгилде калкты турмуш-тиричилик жактан тейлөөнүн маданияты жана денгели кескин көтөрүлгөн. 1984-жылдан бул тармактын эмгекчилери Бүткүлсоюздук соцмелдештердин байгелүү орундардын ээлешип, республикалык профсоюздун Ардак грамоталары менен сыйланган».

— *Шакира Байгазиевна, бугун, рыноктук мамилелер шартында калкты тейлөөнүн мурунку жетишилген деңгели жок. Тармак тарап кеткендей. Турмуш-тиричилик жактап тейлөөнүн көптөгөн түрлөрү, турмуш-тиричилик үйлөрү, турмуш-тиричилик жактан тейлөө комбинаттары эмне болду?*

— Калкты турмуш-тиричилик жактан тейлөө башынан эле рыноктук түзүлүш болгон. Кызмат көрсөтүү чөйрөсүндөгү кызматкерлер кардарлар менен түздөн-түз иштешет. Алардын маянасы, кадыр-баркы ишинин сапатына жана тейлөө маданиятына байланыштуу. Совет мезгилинде эле ижарага берүү мамилеси кеңири колдонулган.

Турмуш-тиричилик жактан тейлөөдө менчиктештирүү демилгелүү адамдарга жардам берди. Алар көптөгөн иш ордун ачышып, менчик ээси болуп калышты. Мунун өзү эле дурус эмеспи. Бирок, бүгүн алар бириндеп, ар ким өзүнүн түйшүгүн өзү тартат. Себеби, координациялоочу борбор жок.

Турмуш-тиричиликте тейлөөнүн айылдык кызматы чоң жоготууга учурады. Анын райондук комбинаттарынын көпчүлүгү башка иштерди аткарып калган, ал эми кай бир жерлерде сакталып калгандары эптеп-септеп күн өткөрүүдө.

Жалпысынан, бул абдан татаал жана калк үчүн эң керек тармакта карама-каршы процесс жүрүп жатат. Өкүнүчтүүсү, аларды эч ким ойлогон жок, изилдейт, бирок жыйынтык чыгарбайт. КМШнын башка өлкөлөрүндө эмне болуп жатканын эч ким анализдебейт. Рынок — бул анархия эмес да, ал изилдөөнү, убагында жолго салууну, экономикалык рычагды колдонуу менен жардам көрсөтүүнү талап кылуучу татаал механизм. Мамлекеттин көңүл буруусу, калкты турмуш-тиричилик жактан тейлөөнүн айрыкча айыл-кыштактарда өнүгүүсү боюнча олуттуу программа талап кылынат.

— Бүгүн аялдарсыз эч нерсе жасоого болбойт! Чакан жана орто ишкерчиликте иштегендердин жарымы аялдар экендиги белгилүү. Аялдардын ишкерчилигине Сиздин көз карашыңыз кандай?

Жаңы экономикалык шарт аялдарды рынок мамилелерине коркпой-үркпөй эле кирип кетүүгө аргасыз кылды. Тилекке каршы, саясатта аялдар аз. Аялдар «алып-сатар бизнести» эркектерден тартып алып, аны менен тынчып калбай, башка ишкерлик чөйрөгө активдүү кирише башташты. Рыноктук мамиленин берекелүү кыртышында аялдардын башка классы — леди бизнеси өсүп чыкты. Азыр «иномарка автомобиленин» рулунда отурган, колунда мобилдик телефону шынгыраган айымдар эч кимди таң калтырбай калды. Баса, сиз ушундай аялдар жөнүндө көп жазасыз да. Аялдардын бизнеси эркектердикине караганда жалпысынан туруктуу. Мүмкүн бул айымдардын амалкөйлүктөрү, ийкемдүүлүгү, акчага алаңгазар эместиги менен түшүндүрүлөр. Алар тапкан киреше акчаларын ресторандарга сарптабайт жана карта, кумар ойноп уттурбайт. Алар эмгекчил, балдары үчүн жоопкерчиликтүү, абдан сак, ошондуктан алардын бизнесинде ийгиликтерге жетишүүгө шанстары дайыма арбын.

Тилекке каршы, бардык эле аялдар бизнестен өз ордун азырынча таба албай жатышат. Бирок, башкысы, көпчүлүктөрүндө жөн эле «сатып ал — кайра сат» эмес, өзүнүн иши менен убаралануу каалоосу пайда болду. Ал эми калганы бара-бара өзү келет эмеспи.

— Сиз өткөн эски мезгилди көксөөнү башыңыздан өткөрүп жаткан жоксузбу?

— Биз жашаган советтик мезгилдин акысыз окутуу, медициналык тейлөө, эмгекке болгон гарантия, эс алуулар, адамдардын эртеңки күнгө ишеничи сыяктуу көп жакшы жактары бар болучу.

Бирок, ошого карабастан мен ал мезгилди көксөбөйм. Азыр турмушта көптөгөн кызыктуу өзгөрүүлөр болуп жатат. Билим алууну алып көрөлүчү. Өзүмдүн неберелеримден көрүнүп тургандай, алар ушунчалык жакшы окуп жатышат. Демек, алар бул турмушта бир нерсеге жетүүнү каалашат. Бир топ жыл мурда, Айгерим менен Айдар кичине кездеринде аларды Англияга тил үйрөнүү курсуна жибердик. Ал андан аркы окуулары жана жашоо-турмуштары жөнүндө так жыйынтык жасашты.

— *Биздин жашоо турмуштагы дагы кандай бурулуштарды белгилөөнү каалайт элеңиз?*

— Мурда адам мугалимдин дипломун алса, ал өмүрүнүн аягына чейин мугалим бойдон кала турган. Азыр болсо көп адамдар мурда тааныш эмес иштер менен алектенип ийгиликтерге жетишип жатат. Башкача айтканда, адамдар өзүнүн жашоо-турмушун өзү өзгөртүп, өз тагдырын жакшы жакка багыттай башташты. Ал эми эч нерсени өзгөртпөөнү каалагандар азыр да эскиче отурушат. Алар үчүн жетекчи жаман, депутаттар да жаман, бардыгы жаман.

Ошентсе да врачтардын, мугалимдердин, ошондой эле бюджеттик чөйрөдө иштегендердин эмгек акыларынын аздыгы, пенсиялардын эң эле аздыгы капа кылат. Айына 700-800 сом алган милиционерден эмнени күтүүгө болот.

АКШда автомобиль жасоонун атасы Генри Форд өз убагында биринчи жолу өзүнүн жумушчуларынын эмгек акысын кескин көбөйткөндө башка ишкерлер аны аз жерден кескилеп кете жаздаптыр. Анткени алардын жумушчуларына жаман мисал көрсөтөт экен. Буга ал мындай жооп бериптир: «Эгер мен эмгек акыларын көбөйтпөсөм, жумушчуларымдын менин чыгарган машиналарымды сатып алуу мүмкүнчүлүктөрү болбойт. Анда мен андан да көптү жоготом».

Чынында, калктын жогорку сатып алуу мүмкүнчүлүктөрү — негизги фактор. Ал бизде азыр төмөндөөдө.

Айылдык жаштар жакшыраак жашоо үлүшүн издеп, борборго каптап келишти, криминогендик абал курчуду. Анткени, келгендер билим жапа тарбия албагандар болуп жатпайбы. Бул балдар тиги курсактары ток, таза жана жарашыктуу кийинген шаардыктарды сүйбөйт. Алар мүмкүн болгон жерде шаардыктарды жазалоого даяр болушат жана жазалап да жатышат. Калктын борборго топтолушун чектөөнү эчак эле жүргүзүп, укук бузуучулар менен күрөшүүнүн мыйзамдуу базасын күчөтүү керек эле.

— *Сиздин квартираныңа биринчи жолу киргенде, коридордогу, ар бир бөлмөдөгү көптөгөн картиналар жана китепканаңыз мени аябай таң калтырды. Үйбүлөңүз тууралуу айтып берсеңиз?*

— Мен көп балалуу кызматкердин үйбүлөсүндө чоңойдум. Атам партиялык кызматкер болгон. Ошондуктанбы мени бала чагыман эле гезит, журнал, китептер курчап турчу. Менин ата-энем бизди

«жандүйнөбүз» дайыма эмгектенип, билим менен толукталып турууга тарбиялашкан. Мен китеп окуганды абдан жакшы көрчүмүн. Адабий китептерди мектептин китепканасынан алчумун. Анда көптөгөн жакшы китептер, алардын ичинде чет элдин классикалык адабияттары болор эле. Так ошол мектепте окуган жылдарда М.Твен, Т.Драйзер, О.Бальзак, Ч.Диккенс жана башкалардын чыгармаларын окуп чыккам. Орустун классикалык адабиятына менин кумарлануума себепкер орус тили жана адабияты боюнча менин сүйүктүү мугалимим Н.А. Соломатина болгон.

Кийин, партиялык иште иштеген кезде китептерди чогултуу баштадым. Алардын саны азыр беш миңге жетип калды. Алардын ичинде Абу Али Ибн Синанын «Каноны врачебной науки» 3 томдугу, «Государственный Русский музей», «Жизнь Ренуара», «Ван Гог» ж.б. сыяктуу өтө баалуу китептер бар. Бул китептерди көп жолу колуна алып карайсың, окуйсун натыйжада өзүңдө белгилүү бир көркөм сезим жаралат. Балким анча көп эмес, бирок абдан баалуу картиналардын коллекциясын чогултууга менин Айжан, Айгерим жана Айдар неберелеримин табигый талаптары — сүрөт тартууну сүйүүлөрүнүн аркасында мүмкүн болгондур. Алар жакшы ырдашат. Неберелеримдин улуусу Айжан №13 мектепти алтын медаль менен бүткөн. Эки жолу Америкада болуп тилди үйрөнгөн. Кыргызстандагы Америкалык университеттин магистратурасын бүтүргөн. Америкалык жигитке күйөөгө чыгып, азыр ошол жакта. Айгерим менен Айдар №13 мектепти бүтүрүшкөн. Айдар Америкадагы (Пенсильвания штатындагы) атайы мектепте окуган.

Алардын энеси, менин кызым Гүлжан өз учурунда №6 мектепти алтын медаль менен бүтүп, Москвадагы Н. И. Пирогов атындагы Экинчи медицина институтун, андан кийин Кыргыз улуттук университетинин экономика факультетин бүтүргөн. Ал Улуу Британиянын эл аралык өнүгүү департаменти жана Британия кеңеши каржылаган Джон Смит программасынын стипендиаты (призеры). Азыр Гүлжан республиканын соцфондунда эмгектенип, сырткы өлкөлөр менен байланышты башкарат.

Мен мурдагыдай эле көп окуйм. Азыр мурда болбогон мыкты китептер чыгып жатат. Аларда кантип денсоолукта болуу керек, кантип ийгиликтүү иштеш керек, кантип бай болуш керек, кантип адамдар менен ынтымакта жашоого жана ийгиликтүү иштөөгө жетишүү керектиги айтылат. Демек, адамдардын мүмкүнчүлүктөрү өтө чоң экендиги жөнүндө ой дайыма турушу зарыл. Адам өз тагдырын өзү жасайт, табылганы издеген табат. Эч кандай кыйынчылыктарга карабай, жашоо керек. Болгону, андагы чоң жана кичине жакшы нерселерди көрө билүү керек.

АТАБЕКОВА ӨЛМӨСКАН

Кеңешме, мейли пленум, мейли съезд болобу — Өлмөсхан Атабековага сөз берилгенде зал тымтырс болуп, жапырт кулак түрүп калар эле. Ошондо мүчө бою келишкен, сымбаттуу Өлмөсхан башын сыймыктуу көтөрүп, трибунага ишенимдүү кадам таштачу. Ал анан колхоздун проблемалары, ишиндеги ийгиликтери, ошол ишти жасап жатышкан ак пейил адамдар, эркектерден кем калбай тең жарыша эмгектенип жүрүшкөн аялдар жөнүндө ээн-эркин, жөнөкөй жана түшүнүктүү баяндап берер эле... Өлмөсхан чечен болчу, жөн эле чечен эмес, уккан адамды арбап өзүнө тартып алган касиети бар эле.

Ал адамды баары сыйлачу, аны менен сыймыктанчу. Колхоздун башкармасына чейин көтөрүлүп, Социалисттик Эмгектин Баатыры наамына татыган, КПССтин эки съездинин делегаты, белгилүү коомдук жана мамлекеттик ишмер, СССР Жогорку Советинин жана Кыргыз ССР Жогорку Советинин беш жолу шайланган депутаты, колхозчулардын Бүткүл союздук советинин мүчөсү болгон тоголок жетим кыздын басып өткөн жолу чыгыш аялына совет бийлиги берген мүмкүнчүлүктөрдүн эң айкын мисалы.

... Бул мындан 20 жыл илгери болгон эле. Мен БКнын бюросуна даярдап жаткам, ошондуктан кыздардын комсомолдук-жаштар бригадасынын демилгечисине, Ош областынын Ленин районуна караштуу (ал кезде ушинтип аталчу) Фрунзе атындагы колхоздун башкармасына жөнөп калдым.

Ачык-айрым, жөнөкөй Өлмөсхан эже жайдарлыгы, тыкандыгы, адамдын оюн, алдыдагы проблемаларды ооз ачарың менен биллип ала койгон зиректиги менен мени дароо эле өзүнө тартып алды. Ал 1922-жылы туулган, атасы — сугатчы, кызынын төрөлгөнүн көрбөй көз жумуптур. Артында төрт бала калат, Өлмөсхандын апасы оорулуу эле. Буюн көтөрөрү менен кыз бир кочуш буудай үчүн бай кошунасынын суусун ташыйт, кирип жууйт, короо-жайын шыпырып, үй кызматын кылат...

Он бешке жашы толгондо Өлмөсхан атасынын кетменин алып, талаага чыгат. Мезгил оор, азыркы колхоздун ордунда бытыранды айылчарба артелдери боло турган.

Жанда жок шамдагай, колунан от күйгөн жаш кыз жайды жайлай сугатта, күзүндө теримде. Ал ошондо эле күнүнө 300 кг дан ашык пахта терип салчу. Жашы он жетиге да толо электе аны пахтачылык звеносунун жетекчилигине дайындашат. Анан турмушка чыгары менен согуш башталып, күйөөсү фронтко кетет.

Күйөөсү Акимжан согуштан оор жарадар болуп кайтты. Бирок ошого карабай айыл чарба шаймандарын ремонттогонго киришет. Бир жылдан кийин аны Фрунзе шаарына механизаторлордун курсуна жөнөтөт. Ал кыздуу болгондугу жөнүндөгү кубанычтуу кабарды ошол жактан угат. Ал кыз Мавлюда эле.

Бирок Өлмөсхандын күйөөдөн бактысы кыска экен, ал канчалык камкор болбосун, канчалык ар кандай дары чөптөр, бал, сүт менен дарылабасын, согуштан алган жарат создуга берди. Ошентип төрт жылдан кийин, уулу Азимди көрбөй, Акимжан жарык дүйнөдөн өтүп кетти.

Колумда чиедей эки балам, мойнумда колхоздун түйшүгү, башкармалыкка шайлап коюшкан деди Өлмөсхан эже, акырын үшкүрүп.

Жылдар өтө берди. Мурдагы бийик дубалдар менен курчалган боз кыштактын ордуна суу түтүгү, электр жарыгы, мончо, бала бакча, маданият сарайы, мектеп, тиричилик үйү, стадион, оорукана, гараждары, айыл чарба машиналарынын кенири паркы бар Сейдекум деген бай айыл пайда болду.

Мен Өлмөсхан эженикине барган мындан 22 жыл мурдагы ошол күнү биз пахта талааларын, талаа стандартын кыдырдык. Баарынан мыктысы — “16 кыз” алгачкы кыздар бригадасыныкы экен. Анда бардык шарт түзүлгөн: эс алуу бөлмөсү, китепкана, окуу өткөрүлүүчү класс, бий аянты, уктуучу бөлмөлөр, ашкана, мончо, суу түтүк, тандыр, газ.

Стан бир чоң кооз үйдү элестет: туш-тушка илинген кооз килемдер, туш кийиздер, терезелерде жакшынакай пардалар, радиоприемник, телевизор, кир жуугуч жана тигүүчү машиналар. Кыздар пахта өстүрүп жана канатташ кесиптерди өздөштүрүп эле жөн болбостон, улуттук тамак-аштын сырын да, конок күтүүнү да үйрөнүшүп, кийим тигишип, сайма сайышып, түймө түйүшүп, өздөрүнүн себин даярдашат экен. Бул райондогу, же областтагы эле эмес, республикадагы эң мыкты кыздар бригадасы болучу.

Өлмөсхан эже ал кыздарды өз кызындай көрүүчү, алар билим алса, турмуш куруп, бактылуу болушса деп тилечү. Кыздар да эжени өз апасындай сыйлашып, уятка калтырышкан жок. Мына ушул ынтымактуу коллективде жыйырмадан ашык үйлөнүү тою өткөрүлдү. Колхозго жаңы көчө салышып, ага бригаданын кыздары үчүн 16 үй тургузулду. Көчөгө “16 кыз” деген ат берилди.

Мен кийинки жолу барганымда кыздар алардын бригадасына Юрий Гагариндин — биринчи космонавттын кыздарын ээрчитип, совет аялдары комитетинин төрагасы Валентина Терешкова келген-

дигин кубаныч менен айтып беришти. Бул эстен кеткис жолугушуунун урматы үчүн алар конок үйүнө атайын бурч уюштуруп коюшуптур.

Бул жылдары бригада байып алыптыр: бөлмөлөрдө Бельгия килемдери, жаңы телевизор, чай сервиздери. Биз бул мыкты коллективди республиканын Ленин комсомолу сыйлыгын алышы менен куттуктадык.

Мен 3 жыл илгери Сейдекум айылына барып, эженин баскан турган жерлерин көрүп, бейитине таазим этип, гүл коюп, көрүп кайттым. Эстеликтин автору айтылуу скульптор Тургунбай Садыков ташка жан киргизгенсип, Өлмөсхан Атабекованын айкелине жандүйнөсүн калетсиз чегиптир. Кайран эженин көзү өткөнүнө он бир жыл болуптур...

Мындан бир аз мурун Кыргыз Республикасынын врачтарынын I-конгресси өттү. Менин уулум, врач Турат Касымбеков, үйгө делегаттардын папкасын ала келиптир. Карап жатып көргөн көзүмө ишенбедим: чыгып сөз сүйлөөчүлөрдүн ичинде Республикалык оорукананын гастроэтерология бөлүмүнүн башчысы Атабекова Мавлюда Акимжановнанын фамилиясы жүрөт. Уулума Мавлюданын да-регин алып бер дедим.

Ошентип Өлмөсхан эженин балдары менен жолугуштум. Биз чай ичип, бири-бирибизди көптөн бери билген кишилердей, чечилип сүйлөшүп олтурдук. Азим Акимжанович Кыргыз мамлекеттик улуттук университетин бүтүрүштүр, экономист, комсомолдук жана партиялык органдарда иштептир, азыр болсо Кыргыз Республикасынын Эсеп палатасынын өкүлү экен.

Алардын сөздөрүн угуп, өздөрүн карап турсам, көз алдыма Өлмөсхан эженин элеси тартылат: мына анын жайдары күлүмсүрөгөн акылдуу көз карашы, энелик камкордугу менен мээримин, мына сөрүдө ал кишинин жанында чай ичип олтурам, айтылуу өзгөн күрүчүнөн палоо жасаганды үйрөнүү үчүн ашканага чуркайм, тигине эженин талаа станы, пахта талаасы, шатыра-шатман шайыр кыздарынын күлкүсү... Ушунун баары кечээ жакында эле болгонсуган, эми минтип неберелери чоңоюп жатат...

Балдардан апасынын эстен кеткис элестери жөнүндө сурайм. Алар муну айтышат. Мавлюда:

— Апамды мен иш үстүндө гана элестете алам. Студент кезимде, кийин өзүм үйбүлө күткөндө деле үйгө качан келбейин, апамдын иштеп жатканын көрөр элем. Ал суткасына 4—5 саат гана уктачу. Мен азыр өзүмдүн ар бир жасаган ишимди кылчайып карап: “Муну апам кандай жасар эле?” деп ойлойм.

Анын өмүрүнүн акыркы айлары эсиме түшөт. Өзүм врач болгон соң апамдын оорусу кандай азап алып келип жатканын билчүмүн, бирок ошол адам чыдагыс кыйналуусун, же өнүнөн, же үнүнөн билдирген жок, мени аяды. Ошончо жан чыдагыс ооруну кантип көтөрдү, кантип чыдады, бир гана өзү билет.

Апам өмүрүнүн акыркы саатына чейин кыймыл-аракет жасоого далалаттанды, айыгып кетүүгө үмүттөндү, кээде мени да үмүттөндүрдү, мен врач болуп туруп, “мүмкүн бир керемет болуп кетип, апам сакайып кетер!” деп ойлогон учурум болду. Бирок...

Азим:

— Азыр апам менен эч качан сүйлөшө албасымды сезгенден кийин өз учурунда “балдарына жасаган камкордугун үчүн рахмат, апа” деп айтпаганым үчүн өзүмдү ар качан күнөөлөп келем.

Апамдын эрки күчтүү, эркек мүнөз деп айткыдай, кайраттуу, бекем адам эле. Эч качан эч нерсеге наалып даттанчу эмес, ал турсун жанагыдай айыкпас ооруга чалдыкканын билгенден кийин да.

Эсимде, 1976-жылы кырсыкка кабылып, катуу ооруга чалдыгып, бир айдан ашык түнкүсүн уйку көрбөй, ооруганга чыдабай басып жүрчүмүн. Апам, күн бою колхоздун иши менен жүрүп, суй жыгылганына карабай, мени оорудан алаксытыш үчүн мени менен кошо басып жүрчү, анан чынында эле мен өзүмдү жеңил сезип калчумун.

Өлмөсхан өлгөндөн кийин Сейдекум айыл кеңеши Атабекова атындагы айыл кеңеши болгон. Бирок Союз жоюлгандан кийин ага мурдагы атын кайтарышты. Ошентип иш жүзүндө Атабекова курдурган чоң айылда — Сейдекумда мейли көчө, мейли мектеп болобу, анын ысымында бир да объект жок. Бардык күч-кубатын, тажрыйбасын, денсоолугун, каны-жанын тууган айылын өстүрүүгө, республикада пахтачылыкты көтөрүүгө жумшаган, көптөгөн айыл адистерин тарбиялаган адамдын жаркын элесине кайдыгерлик кайдан келип чыкты? Бул кимдин колуна келет? Балды башкарган ким болду экен? Жергиликтүү органдарбы? Жогору жактын жардыгыбы?

...Бирок баары бир Өлмөсхан эже жөнүндөгү эстелик эл ичинде жаппап келатат. Бекеринен анын аты Өлмөсхан — “Өлмөсжан” эмес да.

БАЙБАРАКОВА ЗАГЫЙ

— Мен Ысыккөл облусунун Күрмөнтү айылында 1929-жылы жылкычынын үйбүлөсүндө жарык дүйнөгө келиптирмин — деп баштады Загый эже аңгемесин, — Апам мени көч үстүндө төрөптүр. Караган, чычырканактын далдаасында киндигим кесилген экен. Жетинчи, эң кенжемин. Айылдагы мектепти бүтүрүп, Кыргыз аялдар педагогикалык институтуна өттүм. Бир айдан кийин апамдын кайтыш болгону тууралуу кабар алдым. Ошол бойдон шаарга кайра кайрылганым жок. Бир жылдан кийин апамдын ашын өткөрдүк, ошол эле жылы мени кыйнап жатып күйөөгө беришти. Арабага олтургузушуп, башка бир айылга узатышты. Колхоздо иштедим, комбайнерлук кесипти үйрөнүп, эгин чаптым.

— *Анан кандайча кыргыз аялдарынын ичинен биринчи болуп троллейбусту айдап калдыңыз?*

— Такыр эле ойдо жок жерден болуп калды. Күйөөгө болсо тигинтип күчтөп беришти, мен аны жакшы түшүнбөдүм, жакшы да көрө албадым. Ал деле мага ошондой кайдыгер мамиледе болду. Жакшы жашоо болгон жок, болчудай да көрүнбөйт. Алты жыл ушундай турмуштан кийин, үстүмдөгү кийип турган жалгыз көйнөгүм менен анын үйүнөн чыгып кеттим. Шаарга келип, батирде жашадым. Орус тилин билбейм. Эмнеси болсо да, жер шыпыра турган жумуш берээр деп шаардын троллейбус башкармалыгына бардым. А. С. Бурмин деген жетекчиси бар экен, документтеримди көрүп чыгып: “Троллейбусту айдоону үйрөнөсүң, ошого окуйсүң, азырынча контролер болуп иштей тургун” — деди.

— *Жаңы барган жериңизде андан аркы тагдырыңыз кандай болду?*

— Мурда тарткан азап-тозогум, оор тагдырым үчүн Кудай мага жакшылык кааладыбы, айтор, тагдырым он жакка бурулду. Эң сонун коллективге туш болдум. Бир үйбүлөдөгүдөй, жамандыкта да, жакшылыкта да бирге болчубуз. Николай Тагильцев, Кыдыралы Туяков, Шакин Туралиев сыяктуу өз ишинин устаттары, жолдошторум Майя Пахомова, Надежда Симаненко өз тажрыйбаларын үйрөтүүдө менден эч аянышкан жок. Ал эми троллейбус паркынын, башкармалыктын жетекчилери Александр Семенович Бурмин, Надежда Осиповна Пономарева, Камчыбек Жаныбеков

мага дайыма көңүл буруп, камкордук менен мамиле кылышчу. Ошентип 1956-жылдан 1985-жылга чейин, б.а. эс алууга чыкканга чейин бир жерде, бир коллективде иштедим.

— *Бир эле жерде, бир топ жыл, көнүмүш иш, көнгөн адамдар... Башка ишке которулуп, дагы бөлөк көрө элек нерселерди көргүңүз келген жокпу?*

— Оо, кайдан! Мен айдоону үйрөнүп, иштеп жүргөнүмдө өзүмдү ушунчалык бактылуумун деп сездим. Троллейбустун рулуна олтурарда Кудайдан жакшылык тилечүмүн. Берилген планды аткарсам, жүргүнчүлөрдү жакшы тейлесем деп бушайман болчумун. Парктын кире беришинде пландын аткарылышынын жүрүшү жөнүндө айдоочулардын аты-жөнү жазылган көрсөтмө такта болор эле. Катарында элдик көзөмөлдөөнүн баракчалары, дубал газета, куттуктоолор илинип турчу. 30 жыл айдоочулук мезгилимдин ичинде бир да жолу жумуштан кечигип, ишти үзгүлтүккө учураткан жокмун. Кудайга миң мертебе ыраазымын, ошол жылдын ичинде бир дагы жолу жол кырсыгына кабылбадым. Ал эми пландын аткарылышы болсо 107—110 пайыздан кем болчу эмес.

1950—60-жылдарда борбор калаабызда автобустар менен троллейбустар анча деле көп эмес эле. Фрунзе атындагы заводго бара турган 2-маршрут эсимден али да чыга элек. Айрыкча жумуш башталарда же жумуш күнүнүн аягында эл аябай көп боло турган. Эшиктер жабылбайт, троллейбустун артындагы тепкичи менен төбөсүнө чейин жармашып алышчу. Ошондо да жүрүүнүн графиги жана аралыгы бекем сакталчу.

— *Түшүнөм, айрыкча троллейбустун айдоочусунун иши жөнөкөйлөрдөн эмес. Дайыма жолду карап саксактап туруш керек, жүргүнчүлөргө жылуу-жумшак мамиле кылып, алардын оройлугуна орой жооп берүүгө болбойт. Турмушта Сиз иштен башка эмне ратат таптыңыз?*

— Коомдук иштерге активдүү катышчумун. Профкомдун мүчөсү, Ленин райондук сотунун заседатели болуп шайландым, өздүк көркөм чыгармачылыгына катышып, орусча, кыргызча ырларды ырдачумун. Башкармалыктын жетекчилиги, профсоюздук уюму Югославияга, Москвага, Ленинградга жолдомолорду беришти, байыркы орус шаарларын кыдырдым.

1961-жылы коммунист болдум, бир нече жолу райондук партия комитетинин мүчөлүгүнө шайландым. Пенсияга чыккандан кийин да партиялык мүчөлүк акыны үзбөй, ай сайын 20 тыйындан төлөп келдим. Бир жолу көнгөн адатымча мүчөлүк акыны төлөйүн деп барсам партком да, райком да жок, жоюлган дешти.

Эмгек Кызыл Туу, III даражадагы Эмгек даңкы ордендерин, СССРдин медалдарын алдым, Кыргыз Республикасынын Жогорку Советинин Ардак грамотасына татыктуу болдум. Демек, менин шаар үчүн сиңирген эмгегим аздыр-көптүр бар көрүнөт.

— *Анан Сизге өмүрлүк жар боло турган мындай жакшынакай адамды кайдан жолуктурдуңуз?*

— Албетте троллейбустан да! — деп күлүп койду Загый эже. Ушул арада биздин аңгемебизге эженин жолдошу Жумабай Камилевич Эргашев кошулуп калды.

— Ошол күнү мен темиржол вокзалына бармакмын. Ал кезде көпчүлүк маршруттардын акыркы аялдамасы ошол жер боло турган. Троллейбустун рулунда отурган көк комбинезон кийген, чачын модага ылайыкташтырып түйгөн татынакай аялды көрүп калдым да, бир көргөндө эле сүйүп калдым десем жалган айтпайм. Акыркы аялдамага чейин барып, тааныша кеттим. Мен өзүм автоунаалар боюнча инженер болгондон кийин аңгемелешүүгө жалпы тема да табылып калды. Кийин Загынай ошол күнү мени менен дегеле сүйлөшкүсү келбегенин айтып калчу. Узун бойлуу, сулуу сымак кыргыз эмес жигитти анча жактыра бербеди. Акыры кийин кыргызча сүйлөп, анын жүрөгүн эриттим окшобоймунбу, — деп жылмайып койду Жумабай Камилевич, — Мен өзүм тажик элинин уулу болсом да, Жалалабат облусунун Алабука районунда кыргыз туугандардын арасында чонойгонмун. Фрунзедеги политехникалык институтту бүтүрдүм. Азыр автоунаа айдоочуларды үйрөтүүчү окуу жайында окутуучу болуп иштейм. Мени Загыйнага жолуктурган ошол күнгө өмүр бою ыраазы болуп келем. Ал биринчи нөөмөттө иштеген мезгилдеринде саат 3тө турар эле, ал эми саат 4тө мен аны дежур автобуска чейин узатып барчумун. Анын жумуш күнү саат 5те башталып, 9—10 саат бою, ал эми экинчи нөөмөтү түнкү саат 1де бүтө турган. Биздин турмушубуз деле тарткан зымдай түз болгон жок. Мен шахтада иштедим, автоунаа айдадым, мугалимдик кесипте болдум, узак сапарларга кетип жүрдүм, бирок мени дайыма менин Загыйнам — аялзатынын эң татынакайы, мээримдүүсү, ишенимдүү өмүрлүк жолдошум, жанымдай көргөн жарым күтүп турар эле. Мына ошентип 35 жылдан бери биргебиз.

Мына эми билинбей мезгил өтүп, З. Байбаракованын сүйгөн иши, бир туугандай болуп калган эмгек жамааты менен коштошконуна 18 жылдан ашты. Ошондой болсо да троллейбус башкармалыгында аны али унутушкан жок, майрамдык дасторконго чакырышып, материалдык жактан жардам көрсөтүп турушат. Загый эже өзү да кесиптештерине иштеринде ийгилик каалайт. Коңшу-колондору менен алар жашаган “Көкжар” микрорайонуна троллейбус жүрөп күндү чыдамсыздык менен күтүшөт.

2001-жылдын январь айында шаардык троллейбус башкармалыгынын 50 жылдык мааракеси болуп өттү. Бул мааракеге 30 жылдык өмүрүн троллейбус айдоого арнаган З. Байбаракова да катышып, өзүнүн текке өтпөгөн өмүрүн эстеп, сыйлуу меймандар арасында олтурду.

БАЛБАКОВА СЫНДАТ

Сындат Жабиrowна Балбакова – кыргыз маданиятынын, каада-салтынын жана тиричилигинин ири даанышманы, жогорку интеллектуалдуу инсан. Оор басырыктуу, эмгекчил, таланттуу уюштуруучу-өндүрүшчү, өз ишинин изги чебери, мыкты эне, чон эне. Кыргыз кыз-келиндеринин арасынан алгачкы болуп чыккан кийим тигүү өндүрүшүнүн инженер-технологу. Тигүүчү, мастер, башкы инженер, директор, партиялык кызматкер, акырында, 20 жыл бою Кыргыз ССРинин жергиликтүү өнөр жай министринин орун баса-

ры, биринчи орун басары – булар С.Балбакованын эмгек таржымалынын бараандуу тилкелери. Кыргыз Республикасынын элдик чеберлер союзунун мүчөсү, «Кыргыздын уз-усталары» китебинин редакциялык кеңешинин төрагасынын орун басары. Эмгек Кызыл Туу ордени, «Эмгектеги каармандыгы үчүн» медалы, мааракелик медалдар, Кыргыз ССР Жогорку Советинин Ардак грамоталары, чет өлкөлөр менен маданий байланыштар жана советтик достук коомдор Союзунун грамоталары менен сыйланган. Мен Сындат эжени 1970-жылдан бери жакшы билем. Аны менен болгон ар бир жолугушуу, декоративдик-прикладдык искусство, Кыргызстандын элдик колөнөрчүлүгү тууралуу анын айткандары дайыма көңүлдү көкөлөтүп, ички маданияты күчтүү, сезимтал инсанга болгон сыймыктануу сезимин артып, кыргыз элинин өзгөчөлүү чыгармалчылыгы үчүн жанүрөгөн адамга болгон урматтоон артары чын.

Кыргыздар – элдик колөнөрчүлөрдүн өзалдынчалуу искусство-сунун натыйжасында өздөрүнүн этникалык өзгөчөлүгү менен маданий салттарын сактап кала алган Борбордук Азиядагы байыркы элдердин бири. Бир жерге туруктуу байыр албай көчүп-конуп жүргөн эл өздөрүнүн туракжайларын түрдүү буюмдар менен кооздошуп, ар бир буюмду ыктуу пайдаланууга аракет кылып келишкендиги белгилүү. 1993-жылы Сындат Жабиrowна АКШда элдик колөнөрчүлөрдүн эларалык көргөзмөсүнө катышты. Вашингтон шаарындагы «Кездемелер» музейине коюлган эң байыркы кездемелердин арасындагы алакийиз аны таң калтырды. Анын айтымында, ал кыргыздын алакийизи болчу. Көчмөн маданияттын эң көрүнүктүү жетишкендиги, элдик чыгармачылыктын шедеври – бул бозүй. Ал ыңгайлуу, жарашыктуу, жылуу-жумшак келип, жаратылыш менен адамзаттын туракжайынын таңкалыштуу айкалышуусунун таа-

сын үлгүсү. Эл көчмөндөрдүн жашоо-тиричилигине ыңгайлуу бозүйдүн кайталангыс турпатын түзүп, аны көчүп-конууга ылайыктап жасаган. Бозүйдүн түспөлүндө элдик колөнөрчүлүктүн бардык багыттары жуурулушкан: жыгач, кийиз, тери, металл иштетүү, токуучулук, чий чырмоо, оймо-чийме, зергерчилик жана башка көркөм өнөрчүлүктүн түрлөрү кезигет. Ал эми ар бир буюмдан элдик колөнөрчүлөрдүн таланттары менен чеберчиликтери сезилип тургандыгы анык. Кыргыз колөнөрчүлөрүнүн кол менен жүрөгүнөн жаралган буюмдардын кайталангыс экендигин тастыктоо Сындат Жабировна үчүн көнүмүш. Элдик колөнөрчүлүктү сактоо жана өнүктүрүү тууралуу мамлекеттик камкордуктун, окумуштуу-этнографтардын, көркөм өнөр таануучулардын, сүрөтчүлөрдүн илимий салымынын, китептер менен альбомдорду басып чыгаруунун, республикалык жана эларалык көргөзмөлөргө катышуунун натыйжасында кыргыздар дүйнөлүк рынокто, дүйнөлүк көркөм маданиятта белгилүү болушту. Кыргыздын баш кийими-ак калпак 1977-жылы СССР ВДНХсынын күмүш медалына татыктуу болду. Бүгүнкү күндө кыргыздын ар бир үйүндө элдик колөнөрчүлөрдүн буюмдары: шырдак, алакийиз, чий, тушкийиз, улуттук шахмат, улуттук сүрөт, буюмтайымдар коюлган. Ал эми менчик бозүйгө, ат жабдыктары менен күлүккө, көркөмдүгү көз талдырган улуттук кийимге ээ болуу ар бир кыргыздын максаты эмеспи.

С.Балбакова 1933-жылдын 22-декабрында Кыргыз ССРинин Чүй (Ысыката) районундагы Кенбулуң айылында көп балалуу дыйкандын үйбүлөсүндө туулган. Атасы томолой жетим эле, бирок совет бийлигинин жардамы менен билим алып, райондо биринчи финансист болгон. Анын таланттуу уюштуруучулугун эске алышып, колхоздун төрагалыгына, райаткомдун төрагалыгына шайлашкан. Энеси, тайэнеси эмгек десе эт-бетинен кеткен иштерман инсандардан болушуп, балдарын жерди сүйүүгө үйрөтүшүп, короосуна түркүн түстөгү жашылча-жемиштерди өстүрүшкөн. Кыздарын оймочулук, тикмечилик өнөргө, улуттук тамак-аштарды жасоого үйрөтүшкөн. Тайэнеси өктөм мүнөздүү, акылман аялзаты болгон. Айылдаштары ага жашылча-жемиштерди өстүрүү, кыргыздын ар кандай каада-салттарын: үйлөнүү тойлорун, бешик тойду өткөрүү боюнча кеп-кенеш сурап кайрылышчу. Сындат балачагынан баштап эле үйбүлөдө кыздын себин, Ноорозда, айтта, тойлордо кандай тамак-аштарды даярдоо керектигин жакшы билген. Бирок, ал баарынан гүлдөрдү жакшы көргөндүктөн, короо толтура гүлзар эле. Дачасы да түркүн түстүү гүлдөргө толуп турат. Таалайын тастыктаган тагдыры бала чагында эле Сындатка элдик каада-салттарды барктап сыйлоону, туулган жердин кооздугун көрө билүүнү, чебер уздар тигишкен улуттук кийимдерге болгон эстетикалык татымды тартуулаган өндүү. 1952-жылы борбордогу № 5 орто мектебин ийгиликтүү аяк-

таган соң Сындат Москвадагы технологиялык жеңил өнөр жай институтуна өтөт. Ушул жерден бир кызыктуу окуяны айта кетүү ылайыктуу болуп тургансыйт. Биринчи курсту бүтүргөндөн кийин акча каражаты калбай калгандыктан, үйүнө жайкы каникулга кетүүгө, ал турмак окуусун андан ары улантууга мүмкүнчүлүгү болбой калат. Ары карап, бери карап ойлонот да жардам сурап Москвадагы Кыргыз ССРинин туруктуу өкүлчүлүгүнө кайрылат. Студенттердин өтүнүктөрүнө сезимталдык менен көңүл бурган туруктуу өкүл К. Качкеев СССРдин жеңил өнөр жай министри А. Косыгинге иштин жөн-жайын түшүндүрүп телефон чалат. Министр ошол эле күнү студент кызды кабыл алып, анын айткандарын кылдат угуп, окуусун улантууну сунуш кылып, дароо 500 руб. өлчөмүндө материалдык жардам көрсөтүп, Москвадагы кийим тигүү фабрикаларынын биринин директоруна Сындатты жумушка орноштурууга жана институтту бүткөнчө ыңгайлуу шарттарды түзүп берүүгө көрсөтмө берет. Дал ушул жолугушуу С. Балбакованын бүткүл өмүр жолун аныктагандай болду. Муну бүгүн уккан, жомок сымал сезилип кетиши да мүмкүн. Бирок, бул советтик доордун накта чындыгы экендиги талашсыз көрүнүш. Көрүнүктүү мамлекеттик ишмер, кийинчерээк СССР Министрлер Советинин төрагасы болгон мыкты адам Алексей Николаевич Косыгиндин жардамынын аркасында Сындат Жабировна 1957-жылы институтту ийгиликтүү аяктап, кыргыз кыз-келиндеринен биринчи чыккан кийим тигүү өндүрүшүнүн инженер-технологу болуп калды. Ал өмүр бою А. Н. Косыгинге терең ыраазы болуп, эл ишенимин астейдил актай алды.

Бардыгы башынан демекчи, жаш кезинде эле эмгек менен алпурушуп, күндүзү окуп, ал эми түндөсү фабрикада тигүүчү болуп иштеп жүргөн чагында эле өтөлгөлүү өмүр ишмерчилиги калыптангандыгы шексиз. Окууга жана жумушка болгон анын жооптуу мамилеси, тартиптүүлүгү, аракетчилдиги, ишке чыгармачыл мамиле кылуусу аны айрымдардан айырмалап турар эле. Жумушка эч качан кечикпестен, дайыма планын орундатып, мыкты сапаттагы гана продукция берчү. Биринчи айлык акысына Сындат кийим тигүүчү кол машина сатып алып, студенттик жылдарда жатаканадагы студенттерге кийим тигип берип, ата-энесине да каралашып турду. Москвадагы окуусу жана фабрикадагы жумушу аны кылдаттыкка, аракетчилдикке, көздөгөн максатына умтулууга, убакытты баалай билүүгө, адамдардын эмгегин сыйлоого, кесиптештерин кадырлоого, дайыма жаны, алдыңкы тажрыйбаны өздөштүрүүгө жана илимий-техникалык прогреске умтулууга үйрөткөндүгүн Сындат эже дайыма эскерет. Институтту аяктагандан кийин ал Фрунзедеге ВЛКСМ атындагы кийим тигүү фабрикасында, андан кийин республикалык Моделдер үйүндө мастер болуп эмгектенет. Үйбүлөдөгү кырдаалга байланыштуу Кочкор райондук тиричилик комбинатында мастер, башкы инженер, директор болуп иштейт.

1963-жылдан баштап республикалык Моделдер үйүндө улук инженер, директор болуп, андан кийин Октябрдын 40 жылдыгы атындагы кийим тигүү фабрикасынын директорлугун аркалайт. 1970-жылы аны Кыргыз ССРинин жергиликтүү өнөржай министринин орунбасарлыгына бекитишет, ал эми бир жылдан кийин партиялык ишке көтөрүлүп, Кыргызстан Компартиясынын Борбордук Комитетинин женил, жергиликтүү жана тамак-аш өнөржай бөлүмүнүн башчысынын орун басарлыгына бекитилет.

Партиялык иш аны көп нерселерге үйрөттү: эл чарбасынын ар түрдүү тармактары менен жакындан таанышып, түшүнүгү кеңейди, өнөржай ишканаларынын жетекчилерин ачуу чындыкты тайсалдабай угууга тарбиялады, өндүрүштүк планды сөзсүз орундатууга, өндүрүштүн жана жумуш орунунун жогорку маданияты үчүн күрөшүүгө, мезгил менен бирге адымдап, бардык алдыңкы прогрессивдүү иш тажрыйбаны жайылтууга үндөдү. Эл керектөөчү товарларды өндүрүүдө чыгарылып жаткан продукциянын сапаты, эстетикалык жана көркөм табити, мүмкүнчүлүктүү баасы рыноктогу атаандаштыкка чыдамдуу башкы элементтердин биринен болуп келген жана боло бермекчи. Сындат Жабировна өз ишинде товарлардын, элдик колөнөрчүлүк буюмдарынын кеңири ассортиментин ички туюму менен баалай билүүгө, сапаттуу улуттук буюм-тайымдарды тандай билүүгө жана аларды ар кандай эл аралык көргөзмөлөргө татыктуу сунуш кылууга үйрөндү.

Партиялык такталуудан өткөн соң С.Балбакованы кайрадан жергиликтүү өнөржай министрлигине жөнөтүштү. Ал 1973-жылдан баштап 1989-жылга чейин Кыргыз ССР жергиликтүү өнөржай министринин биринчи орун басары болуп иштеди. XX жүз жылдыктын 60-жылдарынын акыры Кыргызстандын элдик көркөм колөнөрчүлүгүндө түп-тамырынан берки өзгөрүүнүн башталышы болду. Бул тууралуу «Кыял» элдик колөнөрчүлүк бирикмесинин мурдагы башкы сүрөтчүсү, Кыргыз Республикасынын маданиятына эмгек сиңирген ишмер, академик Султан Макашов мындай деп эскерет: «1970-жылы Кыргыз ССР Министрлер Советинин «Элдик колөнөрчүлүктү уюштуруу тууралуу» токтому жарык көргөндө биз эмнеден баштоону билгенибиз жок. Дал ушул мезгилде жергиликтүү өнөржай министрлигине С. Ж. Балбакова келип, элдик колөнөрчүлүккө колдоо көрсөтө баштады. Алгач ал республиканын жетектөөчү адистерин баш коштуруп, элдик чыгармачылыктын маселелери боюнча тегерек үстөл уюштурду. Анда элдик колөнөрчүлөр менен уздарды эл арасынан таап чыгуу, буюм-тайымдардын ассортименти, сырьё ж.б.у.с. маселелери каралды. «Кыял» элдик колөнөрчүлүк бирикмесинин башатында турган окумуштуу-этнограф Клавдия Ивановна Антипина, КРнын маданиятына эмгек сиңирген ишмерлер Амантур Акматалиев, Шакен Мамбетаипова жана башкалар иштин илгерилешине зор салым кошушту. С. Ж. Балбако-

ва Борбордук көркөм-сынак лабораториясын жана жергиликтүү өнөржай министрлигинин алдында республикалык Советти түзүүнүн демилгечиси болду». Республикалык көркөм Советтин мүчөлөрү Кыргыз ССР Министрлер Советинин токтому менен бекитилди. Советтин жетекчилигине С.Ж.Балбакова, орун басарлыгына Кыргыз эл сүрөтчүсү Ж. Үмөтов, мүчөлүгүнө В. А. Шестопал, А. Н. Каменский, О. П. Попова, Е. К. Сорокин, С. Бакашев, А. Акматалиев, Я. Ведель, К. Асанкулова, А. Ишенова, Т. Воротникова шайланышты. Республиканын бардык облустарына экспедициялар жиберилип, республикалык Советтин мүчөлөрүнүн, өзгөчө «Кыял» элдик колөнөрчүлүк бирикмесинин жамаатынын жогорку профессионалдуулугу менен зор жигердүүлүгүнүн натыйжасында саймачылык, жыгачты көркөм иштетүү, тери иштетүү, сокмочулук, зергерлик боюнча арбын материалдарды чогултууга жетишилди. Бүткүл союздук «Новоэкспорт» уюму аркылуу республика 1975-жылдан баштап өзүнүн колөнөрчүлүк буюмдарын Францияга, Италияга, ФРГга, Чехословакияга, ГДРга, Болгарияга, Венгрияга, Австрияга, Ливияга, Индияга, Канадага жана Монголияга жөнөтө баштады. С. Балбакованын активдүү катышуусу астында 1979-жылы С. Чокморов атындагы көркөм сүрөт окуу жайы түзүлгөн. Бул окуу жайы бүгүнкү күндө элдик колөнөрчүлүк буюмдарын жасоочу адистерди даярдайт. Ал жаны ишканаларды курууга жана эскилерин ондоп-түзөөгө, элдик колөнөрчүлөрдүн буюмдарынын сапатын жогорулатууга, ишканаларды зарыл болгон жабдуулар, сырьё жана материалдар менен материалдык-техникалык жабдууну жакшыртууга өзгөчө көңүл бура баштады. Ишканалар кирешелүү, өзүн-өзү актаган тармактарга айланды. 1980-жылдардагы кыргыз декоративдик-прикладдык искусствонун буюмдарына болгон зарыл керектөө «Кыял» бирикмесине жеке гана белек-бечкек буюмдарынын (300 түрдөн ашуун) ассортиментин кенейтпестен, ошондой эле арбын сандагы элдик чеберлерди кызматташууга тартууга мүмкүнчүлүк түздү. Эгерде 1974-жылы «Кыялда» 800дөй адам иштеген болсо, ал эми 1986-жылы алардын саны 2500 адамга жеткен. Алар республиканын бардык облустарында үйлөрүнөн иштешкен.

Биздин чеберлердин көптөгөн эларалык көргөзмөлөргө катышкандыктарын өзгөчө белгилеп кетүү зарыл. Ал эми С. Ж. Балбакова Брно-79 эл аралык жарманкесинин, чет өлкөлөр менен достук жана маданий байланыштар боюнча союздук коомдун делегациясынын курамында Непалдагы, Венгриядагы көргөзмөгө, «Кыргызстандын элдик колөнөрчүлүк буюмдары» көргөзмөсүнүн директору катары Индия-83 көргөзмөсүнө, «Кыргызстандын прикладдык искусствосу» көргөзмөсүнө, 1989-жылы Португалиядагы, 1993-жылы Түштүк Кореядагы ж.б. көргөзмөлөргө катышкан. Эларалык көргөзмөлөрдө элдик көркөм өнөрдү өнүктүрүү тармагындагы жетишкендиктери үчүн «Кыял» элдик колөнөрчүлүк бирикмеси 9 алтын, 5 күмүш жана 6 коло медаль менен сыйланган. Кыргыз

ССР жергиликтүү өнөржайынын экс-министри, өлкөбүздүн алдында өзгөчө сиңирген эмгеги үчүн персоналдык пенсионер Карыке Абдраев минтип эскерет: «Сындат Жабиловнаны министрликтин гана эмес, ишканалардын кызматкерлери да урматтап сыйлашчу. Себеби, бул адам кандай маселе болбосун так, акыйкаттуу, тез жана бир өзүнүн ыкмасы менен чечүүгө жетишчү. Сындат Жабиловна республиканын жергиликтүү өнөр жайынын өсүшүнө зор эмгек сиңирди. Буга бир эле мисал келтирейин. Өкмөттүн тапшырмасы менен элди жумуш менен камсыз кылуу максатында, биздин министрликке эки жылдын ичинде өзүбүздүн ресурстун эсебинен 31 объектти (цехтерди, кичи фабрикаларды) өзгөчө айыл жерлерине ачууга тапшырма берилди. 16 объектини Сындат Жабиловна өзүнүн каалоосу менен мойнуна алып, ошонун үстүндө иштей баштады. Ошол объектилердин жарымы азыркы Баткен областынын аймагында эле. Айтып отурса, Сындат Жабиловнанын эли үчүн иштеген иштери дагы да көп. Мен өз өмүрүмдө көптөгөн адамдар менен бирге иштедим, ошолордон Сындат Жабиловнанын өзгөчөлүгүнүн бири – бул адам өтө мээримдүү, сыймыкка, мансапка, байлыкка умтулбаган таза адам».

1989-жылы С.Ж.Балбаковага персоналдык пенсия чегерилген, бирок ал коомдук иштерди улантып, Кыргыз Республикасынын элдик чеберлер союзунун, «Кыргыздын уз-усталары» китебин чыгарууга, «Манастын 1000 жылдыгы» майрамын өткөрүүгө, республикалык аялдар комитетинин, аялдар уюмунун федерациясынын иштерине активдүү катыша баштады. Анын турмушта туу туткан принциби: «Өзүңөргө катуу талап коюп, башкаларга ийкемдүү болгула», «Эгерде өзүн үчүн жашагың келсе, башкалар үчүн да өмүр сүр». Ал балабакырасын татыктуу тарбиялап, бардыгына жогорку билим берди. Кыздары: Анара Шатанбековна Балбакова — «Бител» компаниясынын бөлүм башчысы, Гүлнара Шатанбековна Балбакова — «Кыял» элдик колөнөрчүлүк бирикмесинин кызматчысы. Уулу Болот Москва электртехникалык байланыш институтун ийгиликтүү аяктап, «Кыргызтелекомдун» башкы директорунун эларалык байланыштар маселелери боюнча орунбасары болуп иштеп турган кезинде Норвегиядан кызматтык командировкадан кайтып келатып, 1997-жылдын 4-июнунда автокырсыктан каза болгон. Сындат эже уулу тууралуу айтканда дайыма жүрөгү кысылып, көздөрүндө мөлтүр жаш пайда болуп, көңүлү чөккөнү чөккөн...

Бүгүнкү күндө Сындат Жабиловна кыздарынын, неберелери Жылдыздын, Темирдин, Акылбектин, чөбөрөсү Нурсултандын камкордугуна, мээримине бөлөнгөн. Байсалдуу өмүр кечирген инсан тууралуу баянымды чөбөрөсү Нурсултандын бешик тоюна жана анын 70 жылдык мааракесине арнаган акын жана журналист Догдурбек ЮСУПОВдун ыры менен аяктоону эп көрдүм.

Ачык күндөй ачык болсун көңүлүнүз,
Бүгүнкүдөй жапжаш болуп көрүнүңүз.
Ден соолукту Кудай Сизге куттуу кылсын,
Кылым тете узак болсун өмүрүңүз.

Эгер келсе кадыр менен карыңыз,
Дал ушундай артып турат кадырыңыз.
Мээрим чачып эне болуп бардыгына,
Тийип турат баарыбызга жарыгыңыз.

Кыйындыкка ийин тосуп жешилесиз,
Жакшылыкка мээрим төгүп эзилесиз.
Үй-бүлөнүн кутун сактап, көркүн сактап,
Тиреп турган түркүк сымал сезилесиз.

Келечекке ишенимдүү карадыңыз,
Талбай иштеп керекке жарадыңыз.
Түндүгүңүз күн өндүү шоола чачып,
Түйүлбөсүн эч качан кабагыңыз.

Тийип турсун жарыгы аткан тандын,
Куту тийип күн сымал кулпургандын.
Дал ушундай бактылуу жашай берип,
Көрүңүз Сиз баласын Нурсултандын.

КАЙНАЗАРОВА ЗУУРАКАН

Зууракан Кайназарованын таң каларлык тагдырына суктанбагандар аздыр. Бул катардагы карапайым, ошол эле учурда болуп көрбөгөндөй мээнеткеч аялдын бүткүл өмүрүн эрдик деген бир сөз менен аныктаса болор эле.

Борбор шаарыбыздагы Эркиндик бульвары менен бассаңыз, И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик педагогикалык университеттен алыс эмес жерде кызыл граниттен жасалган айкел турат: чачы эки бөлүнүп таралган, бети жайык, көздөрү кууш аялзаты — Социалисттик Эмгектин эки жолку Баатыры Зууракан Кайназарова.

Зууракан бала чагы менен эрте кош айтышты. Эски салт боюнча аны 15 жашар секелек кезинде байдын койчусуна зордоп алып беришти. Кедей-кембагал үйбүлөдөн чыккан кыргыз жаздарынын тагдыры башкача болмок эмес. Аргасы түгөнүп, амалы жоктон ботодой боздоп, көз жашын төгүп турган кызын көргөндө Кулатай бечаранын канырыгы түтөп, сайсөөгү сыздады, бирок анын башка аргасы жок эле.

Зууракан кызматын кылган байдын байбичесинин заар тилин угуп, бой түзөбөй эртеден кечке иштеген кайрымсыз күндөрдүн катары чубалып созула берди. Анын карыган, алсыз эри Үтүрөкөй, өнгөсү аз келгенсип, эрки бош, начар адам болуп чыкты. «Мобу сепсиз келген катынды карачы өз билгенин кылып жатканын, - деп көкүтүүчү байбиче тигини, - сени киши катары көрбөйт. Сен эркексинби, эмнесин? Жакшылап ийине келтирип койбойсуңбу!» Ошентип бир жолу болор болбосту шылтоо кылып, Үтүрөкөй жаш аялын аябай сабап салды. Анын жонуна камчы аёосуз чабыла берди, ага «Кетем!» деген аргасыз ой келди.

Ал мерчемдүү учурду көпкө күттү. Күндөрдүн биринде байдын үйүнө меймандар келди. Мейманчылык түн бир оокумга чейин созулду. Нык тоюп, мас болгон немелер бут серппей уктап калышты. Таң ашырылуучу аттар мамыда кантаргасы менен турду. Зууракан алардын биринин чидерин алып, ыргып минди да, түн карасына синип жок болду. Качкын келиндин санаасы ордунда болбоду, арттан куугун түшөрү белгилүү. Качкын аялдын жазасы бирөө гана - өлүм. Бозомтук тартып таң шооласы тарай баштады. Аңгыча арттан ат дүбүртү угулду. Куугун! Зууракан аттын башын жол боюндагы бак-дарактарды көздөй бурду.

Куугунчулар дүбүрөп өтүп кетишти. Коркунуч алыстады, бирок алдыга жол торолду. Эмне кылуу керек? Ушул жерде анын эсине атасынын жандосу түштү. Зууракан ошол тарапты карай жөнөдү.

Мезгил оор кез. Өлкөнүн алыскы райондорунда совет бийлиги катуу кармаш менен орнотулуп жатты. Мурдагыдай эле дыйкандар бел чечпей иштеп жатышты. Зууракан ал кезде бир байга жалданып иштеп жүрдү. Ал үчүн эч кандай оор иш жок болчу. Ал жаш болгону менен бойлуу да, алдуу-күчтүү да эле. Көп өтпөй анын жүрөгүндө чыныгы махабат оту жанды. Ага Иманалы Кайназаров деген мыкты адам жолукту. Ошентип Зууракан ал адам менен тагдырын кошту.

1928—29-жылдары Кыргызстанда алгачкы коллективдүү чарбалар түзүлө баштады. Кайназаровдор айыл чарба артелине биринчилерден болуп киришти.

Кара куурай айдашты. Түшүмү жаман болгон жок. 1936-жылы айыл чарба артелинин мүчөлөрү мурда бул жакта эч качан өстүрүлүп көрбөгөн кызылчаны олтургузууга киришишти. Бул жаны, көнбөгөн иш болчу. Натыйжасы анча кубантып жибербеди — биринчи жылы бар болгону гектарынан 40 центнерден түшүм алынды.

Ошол жылдары өлкөдө кызылчачы-бешжүзчүлөрдүн кыймылы кеңири кулач жайып жаткан. Белгилүү украиналык кызылчачы аял Мария Демченко бардык кызылчачыларды алардын катарына кошулууга үндөп чыкты.

Күндөрдүн биринде Белек айылына партиянын райкомунун секретары келди. Эл чогултуду. Мария Демченконун кыргыз кызылчачыларына кайрылган катын бардыгы дем тартпай угушту.

«Биз кайрак жерден жогорку түшүм алабыз, — деп жазат Мария, — силерде болсо сугат, андан артык эмне бар»

— Кана, эмне дейсинер? — деди секретарь залдагыларга. «Мага сөз бериңиз!» деген ишенимдүү үн жымжырттыкты бузду. Көйнөгүнүн жамаачылуу экенин унутуп, эркектин олчойгон өтүгү менен Зууракан чоң-чоң аттап, трибунага чыкты.

Мария 500 центнерден алат экен. Ал деле биздей аял да, бизден эмне артыкчылыгы бар? Мага кишилерди бергиле, биз андан кем түшүм албайбыз. Ал эми менин жеке милдеттенмем 800 центнер! — деп чечкиндүү айтты Зууракан.

Ошондон баштап Чүй өрөөнүндөгү З.Кайназарова жетектеген кызылчачылардын 12 адамдан турган биринчи звеносу күн тыным, түн уйку дегенди унутушту. 12 гектар жердин ташы бири калбай тазаланды. Бактардын дүмүрчөктөрү түбү менен жулунуп ташталып, өнгүл-дөнгүлдөрдүн баары түзөтүлдү. Минералдык жер семирткичтер жөнүндө укканы болбосо түшүнүк жок. Аялдар кап алып, үймө-үй кыдырып тооктун кыгын жыйнашты. Тоодон койдун жана уйдун кургак кыгын ташып келишип, айылдаштары-

нын шылдындап күлгөнүнө карабай, талаага чоло калтырбай чачып жүрүштү. Жаан жааган сайын кыкты топурак менен аралаштырышып, ар бири өз участкалорун мамыктан бетер жумшартып жатышты.

Жаз келип, талаадан жаңы айдалган жердин жагымдуу жыты келе баштаганда (Зууракан көктүгүнө салып, жер айдоо үчүн башкармадан чарбадагы жападан жалгыз тракторду сурап алган), жөөккө алгачкы уруктар ташталды. Алар качан чыгарын жүрөк заада болуп чыдамсыздык менен күтүштү. Акыры назик жашыл сабактар кылтайып, жөөккө бир кылка тизиле баштаганда алардын кубанычына чек болбоду.

Жалбырактар көтөрүлө баштады. Аны дагы санаа басты: башка участкалордо өнүмдөр жыш, калың, Кайназарованыкы — сейрек, суюк. Ошол жазда Зууракандын жайык жүзү карарып, жаактары шимилип, маңдайына туурасынан бырыш сызыгы түштү. Белек айылынын кызылчачысы ар бир өнүп чыккан жалбыракты үзүлүп түшүп карагандай, бир да эне оорулуу баласын карабаса керек. Ошого жараша түшүм мол болду. Кайназарованын звеносундагы кызылчачылар ар гектарынан 700 центнерден, ал эми звеновой гектарынан 1000 центнерден ашык кант кызылчасын алышты деген кабар бүт республикага дүңк дей түштү. Бул жениш болучу!

1939-жылы Зууракан Кайназарова партиянын катарына өтөт. Эки жылдан кийин согуш башталды. Бардык элдин башына келген бул оор күндөрү кишилер мурдагыдан да биримдиктүү болушуп, жениш күнүн жакындатуу үчүн мурдагыдан да катуу иштеп жатышты. Колхоздун партиялык уюмунун башында Кайназарова турду. Ал колхоз башкармасынын орунбасары да болчу.

Бир жолу Зууракан башкарманын имаратында кармалып калды. Мезгил кеч күз эле. Ангыча каалга ачылып, алты жаштардагы, жеңил көйнөкчөн, сары чачтары уйпаланган, көзкарашы чоң кишидей, көк көздөрү кайгылуу, сууктан эриндери кубарып кеткен кыз кирди.

Бул фронтко кеткен колхоздун темир устасы Алексейдин кызы болчу. Өгөй энесинин ур-бергисинен кутулуу үчүн Зоя үйдөн качып чыгыптыр. Кайназарованын үйүндө буга чейин үч жетим жашап жаткан, Зоя төртүнчүсү. Ак көңүл жана жугумдуу ал кыз жаңы ата-энесине, эже-синдилери менен инисине бат эле үйүр алып кетти. Ошентип ал Кайназарованыкында биротоло калып калды: атасы согуш майданынан кайтып келбеди. Кайназарованын үй-бүлөсү кызды Сара деп атап коюшту.

Согуштун каардуу жылдары өттү. Өлкө кайрадан баш көтөрүп, күчкө толо баштады. Урандылардын ордуна шаарлар менен айылдар тургузула баштады, дыйкандар бейкут турмушка кайрылып келишти. Адамдардын камкор эмгегин сагынган жер мол түшүм

менен жооп берди. 1947-жылы Зууракан Кайназарова рекорддук түшүм — ар гектарынан 1100 центнерден кызылча өстүрүп алды. Анын төшүндө Ленин ордени жана «Орок жана Балка» алтын медалы жаркырады.

Анан Москва менен жолугушуу болду. Аны, СССР Жогорку Советинин депутатын, сессияга бүткүл колхоз даярдады. Кызыл бархат кемсел анын сымбаттуу боюна кыт куйгандай жарашып, ак элечек кара тору жүзүнүн ажарын ачып, манжаларында эски күмүш шакектер, билегинде билериктер жаркылдап, соорудан өтө берген узун чачын чолпулар көркүнө чыгарды. Жолуккан адамдар аны суктана, жактыра карап узатып жатышты. Узун бойлуу, бой-мүчөсү келишкен Зууракан калыбет салабаттуулукту сактай, сабырдуу сөөлөт күтүп, кыргыз элинин кылымдардан берки турмушунда болуп өткөн улуу өзгөрүүлөрдүн көрүнүшү сыяктанды.

Зууракан жылдан жылга улам жогорку түшүм ала берди. Анын ысымы бүт республикага дүнгүрөдү. Ал тажрыйбасын башкалар менен бөлүшүүдөн аянбады, ичте-сыртта көп болду, башкаларга иши менен да, сөзү менен да жардамын аяган жок. Анын шакиртиринин катары өсө берди. Алардын ичинде Шайырбүбү Тезекбаева, Наталья Воробьева, Керимбүбү Шопокова, Татийна Дегенбаевалар бар.

Бирок кимдир бирөөлөргө Кайназарованын атак-даңкы тынчтык бербесе керек. Буга жердин жакшысын берип жатышат, андай жерден ким да болсо жогорку түшүм алат, деген ушак-айың тарады. Бул сөздөр Зуураканга катуу тийди. Кезектеги жыйналыштардын биринде Зууракан эң начар деген участкату алам деп чыкты.

Экинчи ирет дың бузууга туура келди. Бул ага жеңил болгон жок, жаш өтүп бараткан, анан калса ошол жылы болуп көрбөгөндөй кургакчылык болду. Бирок баягы жек көрүмчү эринен качып чыккан намыстуу кыздын көктүгү ага кайра кайрылып келгенсиди.

Ал жан аябай иштеди. Үйгө барып келгенге убакыт коротпос үчүн ал талаанын четинде тамактанып, ошол жерде эс алды. Сара менен Бүбүсия ага тамак ташып келип турушту. Кыздар бири бирине ынак болуп баратканына ал аябай кубанды. Алар талаа жумуштарында ага көп жардам беришчү болду. Ошол жылы Зууракан дагы жеңишке жетти!

1957-жылы Зууракан Кайназарова дагы бир жолу Ленин ордени жана Социалисттик Эмгектин Баатырынын экинчи Алтын жылдызы менен сыйланды. Бул зор кубанычты ал айылдаштары жана чоң үйбүлөсү менен бирге бөлүштү.

Бул убакта Зууракан менен Иманалы Кайназаровдордун үйүндө он бир уул жана кыз тарбияланып жатышкан. Ырас, алардын өздөрүнүн балдары жок эле. Бирок бул үйдө эч ким өзүн бөтөн саначу эмес. Эне-аталык мээрим, камкордук жана көңүл бөлүү баарына бирдей болучу. Зууракан менен Иманалынын балдары беке-ринен жакшы адамдардан болуп өсүшкөн жок. Сара кызылчачылар

дын комсомолдук-жаштар звеносун башкарчу, Кыргызстандын ЛКЖС БКнин мүчөсү болчу. Ал азыр Таласта турат, жети баланын энеси. Токтобек Токмокто мугалим, Каным, Алымкул, Бүбүсия, Бообек туулган айылында эмгектенишет.

Эл алдында Социалисттик Эмгектин эки жолку Баатыры Зууракан Кайназарованын сиңирген эмгеги зор. Атактуу кызылчачы үч Ленин, бир Эмгек Кызыл Туу орденине татыган, СССР Жогорку Советинин биринчи жана үчүнчү шайланышына депутат, Кыргызстан Компартиясынын БКна мүчө, республиканын Жогорку Советине депутат, Кыргыз ССР Жогорку Советинин төрагасынын орунбасары болуп шайланган.

Көптөгөн жылдар бою республиканын мыкты кызылчачыларына Зууракан Кайназарова атындагы сыйлыктар ыйгарылып келди. Анын жеңүүчүлөрүнүн арасында Э. Кайназарованын шакирттери жана жердештери болгон. “Эр эмгегин эл жебейт” дейт элибиздин макалы. Бүткүл өмүрүн эл ишине, анын гүлдөп-өсүшүнө арнаган Зууракан Кайназарованын ысымы Кыргыз Республикасынын тарыхында түбөлүк калат.

НОГОЕВА СААДАТ

Кыргызстанда биринчи механизатор аял Саадат Ногоева тырышчаактыгы, мээнеткечтиги, далалатчылдыгы жана кайраттуулугу менен алдыңкы адамдардын катарына кирди. Трактористтин, пахта жыйноочу машинанын механик-айдоочусу деген кесипке ээ болуу үчүн аялдар кыймылынын демилгечиси болгон.

Ал Социалисттик Эмгектин Баатыры (1966), көрүнүктүү коомдук ишмер СССР Жогорку Советинин жана Кыргыз ССР Жогорку Советинин бир нече жолку депутаты болгон.

Саадат Ногоева 1921-жылы Ош областынын Ноокен районуна караштуу Ноокен кыштагында кедей-дыйкандын үйбүлөсүндө туулган.

Ал ата-энесинен эрте ажыраган. Тоголок жетим калып, алыскы туугандарынын колуна барганда 10 жашка да чыга элек болчу.

Кыштакта колхоз уюшулуп, канаты жайыла баштаганда жетим кыз үчүн ал өз үйү, өлөң төшөгү болуп калды. Колхоздун алдынкы адамдары – коммунисттер менен комсомолчулар мээримдүү насаатчылардан болушту.

Саадат колхоздун теримчиси болду, комсомолдун катарына өтү.

Ногоеванын бүткүл эмгек жолу колхоздун тарыхынын, анын өнүгүүсүнүн, жаңы турмушка багыт алышынын ажырагыс бөлүгү болуп калды. Саадат 14 жашында күнүгө 50—60 кг пахта терип, акырындап курбуларынан озо баштады да, 100, андан да ашык пахта тергенге жетишти. Жаш теримчинин чеберчилиги жыл сапа бийиктей берди. 1939-жылы ал бир сезондо колхоз боюнча биринчи болуп 10 тонна пахта терди. Айыл чарба артелинин башкармасы анын эмгегин баалап, Москвага Бүткүлсоюздук айыл чарба көргөзмөсүнө жиберди.

1940-ж. С. Ногоева механизатордук кесипке ээ болууну чечти да, Сакалды МТСинин механизаторлор курсуна кирди. Ошол кезде «эркектин ишине» батынып киришүү үчүн чоң эрдик керек эле. Жаңы кесипти үйрөнүү үчүн жаш колхозчу кыз жүрөгүнүн жалынын, жаштык жигерин аяган жок. Окууну аяктап, трактор башкарганга укук алды да, өз колхозуна кайтып келди. Алгачкы айларда ага тажрыйбалуу тракторист Асан Ногоев көп жардам берип жүрдү.

Согуш жөнүндөгү кабар кыштакка чөлдүн куюундай тарады. Чала курулган үйлөрдүн терезелеринин орду жетимсирей ангырайт,

талаа жумушуна, фермаларга эртең менен аялдар, кыз-келиндер, чалдар жана балдар чубашат. Пахта фронтко ок-дары жана снаряддан кем эмес зарыл. Саадат Ногоеванын демилгеси боюнча республикада: «Кыздар, тракторго олтургула» деген чакырык тарады. Каардуу согуш жылдарында С.Ногоева трактордон түшкөн жок. Ал ар бир машинаны аздектеди. Тракторлорду иш талаасында ондоого туура келчү. Запастык бөлүк деген ныпым жок. Машиналар болсо эскилиги жеткен. Бир жолу Саадат трактору бузулуп, ондоонун эч аргасын таба албай койду, анан көзүнүн жашын көл кылып ыйлады. Аңгыча кайдан-жайдан экени белгисиз, айыл аксакалы Жакып Эрматов келип калды.

— Кой кызым, кайрат кыл. Согушта жеңил эч нерсе жок. Бул каргаша бүтсө, кайгыбыздан да арылабыз, — деп кайрат айтты.

Согуш бүтү, бирок жашоо оңолуп кеткен жок. Асан Ногоев көкүрөгү орденге толуп согуштан кайтып келди. Саадат экөө үйлөнүү токун өткөрүштү. Асан кайрадан тракторуна олтурду.

Согуштун каат жылдарындагы оор жумуш жаш аялдын ден соолугуна зыян келтирбей койгон жок. Ал трактористтик жумушту таштоого аргасыз болду. Саадатты 1950-ж. сүт-товар фермасын башкарууга жибершти. Тынчы жок, талыкпаган мээнеткеч аял бул жерде да ишке башоту менен кирип кетти. Фермада иш алдыга жылды. Бирок бул аны канааттандырбады. Кайрадан тракторго олтуруп, пахтадан жогорку түшүм алуу үчүн күрөштүн алдыңкы катарында болгусу келди.

Ошентип 1957-ж. С.Ногоева сүйгөн кесибине кайра келди. Звеновой, андан соң бригадир болду, биринчи жолу пахта терүүчү машинаны талаага алып чыкты.

Көгүлтүр кеме пахтанын күрөң-жашыл деңизинде калкып жөнөдү. Нөөмөттө машина бир нече тонна пахта жыйнады. Мынча пахтаны жыйнаш үчүн жүздөн ашуун аял керээли-кечке бел чечпей иштеши керек.

Колхоздун башкармасы Турдубай Орозматов митинг ачты. Саадат кыз-келиндерди пахта терүүчү машиналардын штурвалдарына олтурууга чакырды. Кол менен пахта терүү деген эмне экенин башкалар билбесе да, аялдарга белгилүү экенин алардын эсине салды.

Саадат колхозчулардын үйлөрүн үймө үй кыдырып, теримди сөзсүз механизациялаштыруу керек экендигине ынаңдырып жүрдү. Ошентип штурвалга дагы бир аял – Бурмакан Перматова олтурду. Эри өзү дайыма жанында жардамчы болом деген шарт койду. Андан соң Өктөм Рахманжанова олтурду комбайнга. Пахта терүүчү машинаны дагы бир нече аял башкарууга үйрөнүштү.

Саадат өзү болсо пахта терүүчү машиналардын бардык тибин өздөштүрүп алды. Ал сырын эч кимден жашырган жок, ошентип «Көгүлтүр кеменин» капитанынын тажрыйбасы көп өтпөй обласка, республикага тарады. Ал пахтачылыктын устаттарын эң баш-

кы нерсеге — сүйүктүү ишке чексиз берилгендикке, тырышчаактыкка, эмгектеги бекем тартипке үйрөтү. Ногоева башкаларды үйрөтүп эле жөн болгон жок, өзү да тынымсыз окуду, өз ишинде бардык жаңы жана алдынкы тажрыйбаларды колдонууга аракет кылды. Жыл сайын ал комбайндын «темир этегине» 160 тоннадан ашуун пахта терип жүрдү.

Бойлуу, күнгө тотуккан жүзү сулуу, көздөрү баамчыл ал кандай адам болсо да өзүнө тартып алып, ички сырын төгүп жибергидей касиетке ээ эле. Айылдаштары Саадатты чындап сыйлашчу, анын ишбилги алтын колдору, бай тажрыйбасы жана ачык жүрөгү менен сыймыктанышчу.

Ал Социалисттик Эмгектин Баатыры болду, СССР Жогорку Советине эки, Кыргыз ССР Жогорку Советине үч ирет депутат болуп шайланды. Анын атындагы атайын сыйлык уюштурулган.

Коомдук иштер өтө көп убактысын алчу, бирок ал баарына үлгүрчү: келгендерди кабылдачу, шайлоочулардын каттарына жооп жазчу, жаш кезинде өзү окуп бүтүргөн Жалалабат СПТУ-1 чыныгы насаатчысы болчу, ар кандай инстанцияларга кирип, колхоздорду электрлештирүү жана механизациялоо, жолдорду жана суу түтүктөрүн, балдар бакчасын, яслилерди, мектептер менен клубдарды куруу маселелерин чеччү, «Ош-Фрунзе» автожолун асфальттаууга жетишкен.

Саадат Ногоева бактылуу эле: элдин сый-урматына татыды, сүйүктүү иши, үйбүлөсү болду. Күйөөсү Асан Ногоев — акылдуу, акниет, колунан баары келген чебер устат болучу, өкүнүчтүүсү турмуштан эрте кетти. Кызы Алима КМУну бүтүрүп, өз айылында мугалим, мектепте окуу бөлүмүнүн башчысы болуп иштейт. Күйөө баласы Жээнаалы Камбаров — жогорку квалификациядагы врач-педиатр. Саадат апа неберелерин жанындай көрөр эле. Саадат Ногоева адамдардын бүтүндөй бир муунун тарбиялаган, бул анын турмуштагы башкы позициясы болгон.

ӨМҮРОВА АПИСА

Аписа Өмүрова – аялдардын ичинен Кыргызстандагы биринчи паровоз айдоочу. Темиржол транспортундагы эмгек стажы элүү жыл. 1943-жылы жакшы иштегендиги үчүн А. Өмүрова СССР темиржол транспортунун Эл комиссариатынын сыйлыгына татыган. Ал Эмгек Кызыл Туу, Ленин ордендеринин, беш медалдын, «Отличник паровоза», «Почетный железнодорожник» белгилеринин кавалери.

Кыргыз ССР Жогорку Советинин Ардак Грамотасы менен сыйланган. Кыргыз ССР Жогорку Советине, үч ирет шаардык Советке депутат болуп шайланган.

Азыркы кезде Аписа Өмүрова Кыргыз Республикасына сиңирген өзгөчө эмгеги үчүн персоналдык пенсионер, балдарынын жана Пишпек темиржол станциясынын кызматчыларынын үзгүлтүксүз камкордугуна бөлөнгөн. Ал тогуз неберенин чоң энеси.

Аписа Өмүрова 1922-жылы Чүй районунун Карадөбө айылында туулган. Атаганат уул болсо эмне дешип, бул окуяга үйдө анча кубанышкан эмес. Ал үйбүлөнүн ишенимдүү тиреги, атасынын жардамчысы болбойт беле! Аписа 8 жашында энесинен ажырады, онго чыкканда тоголок жетим калды. Жакын каралашар туугандары жок болчу. Аны Токмоктогу балдар үйүнө тапшырышты, ал анын өз үйүнө айланды.

Балдар үйүндө аны боорукер, сезимтал тарбиячылар камкордукка бөлөштү. Бул жерде Аписа чыныгы дос-курбуларды таап, өзүн бир туугандары жоктой сезбеди. Ал балдар үйүндө көп нерсеге, баарыдан мурда тартипке жана жоопкерчиликке үйрөндү. Техникага кызыгуусу ушул жерден башталды. Бул 30-жылдар — биринчи күжүрмөн беш жылдыктардын мезгили эле. Советтик аял Паша Ангелинанын, биринчи тракторист аялдын эмгектеги каармандыгы Аписаны шыктандырат. Ал машиналарга, тракторлорго, эмнегедир бөтөнчө паровоздорго кызыкчу болду.

1937-жылы балдар үйүнүн сегиз тарбиялануучусу менен бирге 15 жашар Аписа да Жамбыл темиржол окуу жайына жөнөтүлдү.

Паровоз ондоо боюнча слесардык кесипке ээ болуп, ал бир жылдан кийин Пишпек локомотив депосуна келди да, бир аз убакыт өткөндөн кийин паровоздун машинистинин жардамчысы болуп иштеди.

1940-жылы эмгекчил жана сергек кызды Алматы темиржол техникумуна жиберипти. Техникумду бүткөндөн кийин ал кайрадан өзүнүн Пишпек депосунда эркектер менен катар машинисттин жардамчысы болуп иштеди. Оорчулуктарга моюн сунган жок. Согуш жылдарында темиржолчулардын алдында армияны бардык зарыл болгондор менен үзгүлтүксүз жабдуу, аскерлерди, согушка жана коргонууга керектүү жүктөрдү тарткан эшалондордун токтоосуз жөнөтүлүшүн камсыз кылуу милдети турду. «Бардыгы — фронтко! Бардыгы — жениш үчүн!» — ошол унутулгус мезгилдин чакырыгы ушундай болчу.

Милдеттүү 50 миң километрди басып өткөндөн кийин Аписа паровоздун машинисттигине экзамен тапшырды да, татаал сыноонун бардыгынан мыкты өттү.

Биринчи өз алдынча рейси майда-чүйдөсүнө чейин Аписанын эсинде.

— Каптаган нымдуу жөө тумандан станция араң көрүнөт, — деп эскерет Аписа эже 1943-жылкы январь айынын танын, — Буга чейин Луговой — Пишпек трассасында составды тартууда машинистке нечен жолу жардам берип, жолду ой-чункуруна чейин билсем да, чындап чочулап турдум. Мага Луговойдон Токмокко чейин жарадар жоокерлерди тарткан санитардык поездди башкарууну ишенип беришкен эле. Менин жардамчым Коля Назаров, машинисттин жардамчысы катарында бул анын да биринчи рейси болчу. Ордума бардым. Составды акырын жылдырып ордунан козгодум, поезд ылдамдагандан кийин энкейиште жарадарларды бекер козгобоо үчүн тормозду жай басууга аракеттенем. Туура жагымда тандын кызгылт нуруна бөлөнүп Чүй өрөөнү кылкылдап жылып баратат. Приборду карасам казандагы суунун деңгээли чегине жете түшүп кетиптир. Команда бердим. Коля инжекторду жандырды да, купкуу болуп кетти. Экинчисин жандырдык (авариялык) суу дале келбейт.

— Коля, поезди башкар! — дедим да, бузук жерин издей баштадым. Насос жайында экен. Мүмкүн суунун тендерден чыкчу жери бүтөлүп калдыбы? Бирок ал да жайында экен. А кесир клапанда болсочу? Керзи өтүк менен торду түшүрө тээп, клапанды ачууга аракет кылдым — болбоду. Балка жана кескич менен иштөөгө туура келди. Акыры бузук жери ондолду, суу казанга ага баштады! Тендердик бактан чыктым да, будкага түшүп, суу ченегич айнектен анын деңгээли көтөрүлө баштаганын көргөндө көзүмөн кубанычтын жашы чууруп кетти.

Бир сааттан кийин Токмоктун станциясынан мени өз балдар үйүмдүн балдар, кыздары тосуп чыгышты. Эми мен алар үчүн «эже» болчумун.

Мына ошентип менин биринчи паровозум «ОВ-59-99» менден машинист болуу укугуна экзамен алган болчу. Турмушумда мындай рейстердин канчасы болду дейсин!

Бир нече жыл машинист болуп иштеп туруп, Аписа Өмүрова диспетчер пунктуна өттү. Бул жерде өтө сергек болуу керек, анткени поезддер расписание боюнча жүрөт эмеспи. Бир состав келсе, экинчиси кетет. Жаңылууга болбойт.

А. Өмүрованын бүт өмүрү темиржол менен чырмалыша байланышкан. Ал эбак пенсияга чыкса да, батыштан чыгышка, чыгыштан батышка өтүп жаткан поезддердин дөңгөлөктөрүнүн такылдаганын тыңшайт. Темиржол күн тыным, түн уйку билбейт эмеспи.

Улуу Жеништин 40 жылдыгы белгиленип жатканда А. Өмүрова Москвага чон майрамга чакырылды. Аны менен Советтер Союзунун Баатырлары К. Үсөнбеков, Д. Асанов, Г. Бойко бирге барышты.

Аписа эженин күйөөсү Камбарбек Мамбетов Улуу Ата Мекендик согуштун катышуучусу, Калининграддын алдында салгылашкан. Согуштан кийин М.В. Фрунзе атындагы айыл чарба машиналарын куруучу заводдо эмгектенди.

Эсимде, Өмүрова сессияларда, чогулуштарда, айылдык кеңеште дайыма активдүү болор эле. Чынчыл, ачык сүйлөгөн бул аял Кыргызстандын жумушчу табынын өкүлү экендигине сыймыктанчу.

Аписа эже менен көптөн бери көрүшкөн эмес элем. Ушул жылдар ичинде ал күйөөсүнүн жана улуу кызынын өлүмүнүн күйүтүн катуу тартты, эки жолу инфаркт болду.

Мына акыры мен Пишпек станциясындагы темиржолчулардын үйүндөгү анын квартирасында чай ууртап коюп, маек куруп олтурабыз.

Мезгил анын мүнөзүн өзгөртө албаптыр. Баягысындай эле шайдоот, ачык-айрым, жайдары жылмайып, кыргызча макалдаштыра сүйлөп, орусча сүйлөсө кыргыз экени билинбей, жумушчулук жөнөкөйлүк менен болгонун болгондой айтып олтурат. Аны угуп олтуруп, ичимде суктанам. Акылдуу сөздөрү, аялдык назиктиги, мээрим чачыраган бакыракайынан келген кара көздөрү — баары суктантат.

Аписа эже, айтыңызчы, жашоо-турмушунуз кандай, көңүлүңүздү өйүгөн эмне бар?

— Алтыным, эл катары жашап жатам, азыр кыйын мезгил эмеспи. Персоналдык пенсия жетпейт, дагы балдарыма рахмат. Ардагерлер кеңеши да, менин темиржолчуларым да мени унутушпайт. Жакында балдарым 80 жылдык юбилейимди белгилешти. Турмушта эң маанилүү эмне? Адам болуу. Ынтымактуу үйбүлөң, сүйүктүү күйөөң, сүйгөн ишин болсо, бакыт деген ошол да. Жакын туугандарым жок, андыктан жакшы кошуна күтүү да маанилүү. “Жакын кошуна алыскы туугандан жакшы” — деп бекеринен айтылбаса керек.

— Биз күйөөм экөөбүз беш бала тарбиялап өстүрдүк, Кудайга шүгүр, баары жакшы, кадырлуу адамдардан болушту, үйбүлөлүү. Аларды биз кичинесинен эмгекке тарбияладык. Алар баарын жа-

сай алышат. өзүм жакшы тигем, кыздарымды да тиккенге үйрөткөм — турмушка даярдагам.

Мен чыгыш аялымын, күйөөнү сыйлоо керек. Мен күйөөм менен 30 жыл бирге жашадым, ал мага бир жолу да кол көтөргөн жок, дайыма женилимди жерден, оорумду колдон алып, жардамдашып жүрдү. Мен аны менен бактылуу жашадым.

Станцияга барган сайын таң калам: аялдар таптакыр өзгөртүп-түр. Көтөргөндөрү килейген чоң сумкалар, мешоктор, өндөрү суз. Баары кыйсыпыр түшүп чуркашып, кыйкырышып, сөгүнүп-сагынышып жүрүшөт, баары кандайдыр ачуулуу, алдым-жуттум, аларды «челноки» деп аташат экен.

Кыздар жарым жыланач, кийимдеринен денеси көрүнүп турат, чеккендери чылым, ичкендери ичимдик, эч кимден уялышпайт, элдин көзүнчө кучакташып өбүшүп турушат.

Кыргыздардын: «Кыштын кыштай болгону, кыздын кыздай болгону жакшы» деген макалы бар. Кыздын аруу сезими болушу керек. Ал өз боюна өзү сакчы болушу керек, ошондо ага эч ким, ал турсун чымын да конбойт.

Балдарды окутуу керек, билим берүү керек, бул жагынан бизге мамлекет жардам көрсөтүшү тийиш. Келечек билимдүүлөрдүкү.

Жаштардын мээнеткеч болуп, иштен качпасын тилер элем. Иштин жаманы жок, бардыгы ардактуу.

Баарынарга денсоолук, бакыт жана бейкут турмуш каалайм.

САГЫМБАЕВА ТЕЛЕГЕЙ
(1902-1981)

Телегей Алмамбетовна Сагымбаева – колхоз курулушунун көрүнүктүү ишмери. Ал кыргыз аялдарынын ичинен алгачкы ирет Нарын областынын «Кочкор» асыл тукум кой чарбасынын улук чабаны болгон. Талыкпаган мээнеткеч, аккөңүл жана ачык-айрым, өз кесибине абдан берилген бул адам, уяң жүндүү кой чарбасын өнүктүрүүгө жана анын продуктуулугун жогорулатууга көп күч-аракет жумшаган. Ал – Социалисттик Эмгектин Баатыры, Баатыр Эне.

Телегей Сагымбаева 1902-жылы 8-июнда Нарын областындагы Кочкор районунун Акжар айылында кедей дыйкандын үйүндө туулган. Азыркы доордун белгилүү жазуучусу Чынгыз Айтматов менен болгон маегинде ал өзүнүн катаал балалыгы жөнүндө айтып берген эле. Ал ата-энеси менен бирге туулган жеринен бир нече жолу оогон, бирок дайыма кайра кайтып келчү. «Бул бозоргон таштуу жерди караганыбызды айтпа да, бөтөн жерге барганда аны эстеп сагынып ыйлаганыбызды айтпа! Жай саратандын жан чыдагыс ысыгынан кургакчылык болуп, жер бетин көргөзбөй чегиртке каптаган жылы да ошондой болду. Андайды өмүрүмдө биринчи жолу көрүшүм: кара тумандай каптаган чегирткеден асман бети көрүнбөй, күндүн көзү жабылды. Чегиртке тоо-талаадагы чөптү тамыры менен жеди, жада калса тикенектүү ит мурунду да калтырган жок. Ошентип биз бүтүндөй айлыбыз менен бет алган жакты карай көчүп жөнөдүк.

Атам бөтөн жерге байдын коюн айдап кетти. Чубама жолдуу капчыгайлар менен, ашуу ашып, суу кечип аны менен кошо биз баратабыз. Жолдо бурганак башталып, кардын алдында калдык. Атчандар алдыга кетишти, биз болсо жөө-жаландап, кар жиреп эптеп илкебиз. Мен шайым ооп баса албай калганда атам колуна көтөрүп алат.

Ошентип биз какыраган аптаптуу талаада чоочун бирөөнүн малын кайтардык. Апам экөөбүз отунга куурай жыйнайбыз. Ал эми кечинде оттун башында олтуруп алып, туулган жерибизди ойлоп сагынабыз. Атам кээде мага: «Ушинтип жүрүп туулган жериңди унутуп каласыңбы деп корком. Эгер карыздарым болбогондо силерди өз жерибизге, Тяньшанга алып кетет элем» деп калар эле. Биз ал

жакта да жыргап жашабаганыбызды ойлоп, унчукчу эмесмин. Анда атам: «Ал жакта жер жаман деп ойлойсунбу? Жок, кызым, жерде айып жок, биздин кедейлигибиз андан эмес. Эгер эмгек кылсаң, жер эмгегинди жебейт», – деп мени жубатуучу.

Биздин тоолордо шаркырап аккан сууларды, жайыттарда өскөн түркүн чөптөрдү, бир күндө бир нече ирет жааган жамгырды айтып, мына ошондо жайлоодогу чөп жыл бою жетет дечү атам. «Албетте бир жыл экинчисине окшобойт, бирок ошентсе да мекен деген мекен», — дечү ал. Россияда ак падыша тактан кулаптыр, жерди болсо карапайым калкка бөлүп берип жатыптыр, деген каңшаарды укканда, биз өз жерибизге, Алатоого, кетүүнү чечтик. Жаз келип, ашуу ачылганда жолго чыктык. Жөө-жалаңдап жөнөдүк: азыгыбыз жонубузда, таягыбыз колубузда. Алдыбызда көкжалтан муз баскан ашуу. Аны алдуу-күчтүү жана карды токтор гана аша алат. Биз болсо ач-жыланачпыз, үшүп-тонуп, карыптын күнүн көрүп келатабыз. Көпчүлүгү ашууну аша алышкан жок. Менин атам да ашуунун белинде көз жумду. Биз аны таш менен корумдап, асканын алдына жашырдык. Бир күндөн кийин, ашуудан түшүп келатканда, энем өлдү. Мен анын зыңкыйып тонгон денесин борошо уруп жатканын карап баш жагында олтурдум. Ордуман туруп алдыга басууга алым жок болчу. Мен бирге келаткандарга мага карабай кете бергиле дедим, баары бир менин башка барар жерим жок болчу: жарык дүйнөдө кокой башым калган. Бирок жердештерим мени ташташкан жок».

Телегей апанын оор жана даназалуу турмушу советтик дыйканчылыктын жандуу тарыхы болуп саналат. 1927-жылы Тяньшанда алгачкы «Кочкор» кой чарбасы уюшулганда ал күйөөсү Дүйшөнаалы Сагымбаев экөө биринчилерден болушуп ошол чарбага ишке орношушкан.

Дүйшөнаалы Сагымбаев, мурдагы кедей-дыйкан, биринчи болуп тракторго олтурган жана Кочкор өрөөнүндөгү биринчи кыргыз-механизатор. Совхоз уюшулган кезде койлор кылчык жүндүү болчу жана ал боз үйгө кийиз жасаганга гана аран жарачу. Ал кезде койлордун уяң жүндүү тукуму болорун эч ким билчү да эмес.

«Кочкор» асыл тукум совхозунун бир короо коюна ээ болгон кезде Телегей Сагымбаева 26 жашта эле.

Академик М.Н.Луцихин башында турган окумуштуулардын жана Т.Сагымбаевага окшогон чабандардын көп жылдык талыкпаган эмгегинин аркасында, жүнү алтын менен бааланган уяң жүндүү кыргыз коюнун тукуму өстүрүлдү. Эл ичинде ал жүндү «жибек» деп да коюшат. Кыргызстан ал жылдары уяң жүндүү койлору менен даназаланчу жана СССРде үчүнчү орунду ээлөөчү. Бир гана Телегей Сагымбаеванын короо кою беш миң кишилик костюмга жүн бергендигин айтсак жетиштүү болор.

Бул эмгекчил, кайраттуу аял бардыгына үлгүрөр эле. Балдарын тарбиялады, бул өрөөндө болуп көрбөгөн натыйжаларга жетишип, койлорун мыкты бакты, коомдук иштерге активдүү катышып, Кыргыз ССР Жогорку Советине үч ирет катары менен депутат болуп шайланды. Бирок урмат-сый да, атак-даңк да анын башын айландыра албады. Тескерисинче, ага канчалык урмат-сый көрсөтүлгөн сайын, ал ошончолук тырышып, жан аябай иштеди.

Нарын областынын бардык булуң-бурчунда аны жашынан карысына чейин жакшы билишет жана Телегей апа жөнүндө сыймыктануу менен эскеришет. Кочкор маданият үйүнүн өздүк көркөм чыгармачылыгынын хору «Телегей» деген ырды:

Алатоо жатса кар басып,
Аяздуу суукту кенебей,
Кол менен күрөп, жолду ачып,
Кой жайган энем Телегей.

Көктөмдө нөшөр шатырап,
Көнөктөп төксө ченебей.
Өлтүрбөй малын асырап,
Өрнөгүн берди Телегей.

Ар жылы баккан койлору,
Арыктап койбойт кенедей.
Арналып элге ойлору,
Аталды баатыр Телегей...

деп шыктануу менен ырдашат. Бул бекеринен эмес. Ал жыл сайын өндүрүштүк тапшырмаларды ашыгы менен аткарып, дайыма жогорку көрсөткүчтөргө жетишип турду. 700—800 баш кой короосунан жыл сайын кой башынан 5—6 кг эң жогорку сапатагы уяң жүн кыркып алынчу. Ар биринин тирүүлөй салмагы 70—75 килограммдан турган ириктери эт комбинатына өткөрүлчү. Анан калса көп учурда, жолдун кыйла алыстыгына карабай, темиржол станциясына койлорун өзү айдап келчү да, алардын вагонго жүктөлүп жатканына өзү көз салып, эт комбинатына өткөрүүчү.

Республиканын асыл тукум кой чарбасын өнүктүрүүдөгү мыкты жетишкендиктери үчүн СССР Жогорку Советинин Президиуму 1957-жылдын 15-февралдагы жардыгы менен улук чабан Телегей Алмамбетовна Сагымбаевага Социалисттик Эмгектин Баатыры деген наам ыйгарып, «Орок жана Балка» алтын медалын жана Ленин орденин тапшырды, ага Кыргыз ССРинин социалисттик мал чарбачылыгынын устаты деген наам, Кыргыз ССР Жогорку Советинин Президиуму жана СССР совхоздор министрлиги Ардак Грамота жана женил машина менен сыйлашкан.

Т.Сагымбаева өтөгөн эмгеги үчүн эле элдин чыныгы ыраазычылыгына татыктуу болбостон, энелик да эрдик жаратты. Ал он эки

бала төрөп, өстүрүп жана тарбиялады, ага эң жогорку ардактуу наам – «Баатыр эне» ыйгарылган. Телегей жубайы экөө балдарынын бардыгын турмуштун кенен жолуна салышты. Ал ар райондо жана республикада мыкты ийгиликтерге жетишкен чабандардан болушкан.

Карапайым кыргыз аялынын турмуш жолу жазуучу С.Өмүрбаевдин «Телегей» деген романында чагылдырылган.

Турмушта ал эрки бекем, кайраттуу, беттегининен кайра тартпаган максаткөй адам, ошол эле учурда назик, жан-дили менен балдарына, үйбүлөсүнө берилген камкор эне, мээрман чоң эне болгон. Кыргыз жергесинин чыгаан кызы Телегей Алмамбетовна Сагымбаева элине акылын, күч-кубатын, жан-дүйнөсүн, жүрөгүнүн жалынын, нускалуу өмүрүн аябастан жумшады.

СУЛАЙМАНОВА КҮЛСАРА

Күлсара Сулайманова туурасында мен 1983-жылы жазган элем. өзүмдүн каарманым менен кайрадан кездешүү кыялы көптөн бери тынчымды алып жүргөн эле. Панфилов районунун акимиатына телефон чалып, Социалисттик Эмгектин Баатыры, Баатыр эне Күлсара Сулайманова кайсы айылда жашарын сурадым. Кабылдамадагы секретарь кыз эже туурасында билбей тургандыгын айтты. Мен: — кантип сиз атактуу кызылчачыны, өзүңдүн баатырнарды билбейсинер? — дедим да, эже тууралуу саймедиреп жибердим. Ал: — жок, билбейт экенмин, — деп кесе жооп айтты да, ардагерлердин райондук кенешинин телефонун берди.

Жаркын инсандардын тез унутулуп бараткандыгы кандай өкүнүчтүү?! «Өткөнгө карап ок атпа, болбосо сага келечек өз огуң атат» деген накыл кеп төгүн жерден айтылбаса керектир.

Чүй областы ноябрь айында уюштурган Улуттук тарых музейинде Кыргызстандагы аялдар кыймылынын 75 жылдыгын белгилөө салтанатына катыштым. Алгачкы сөз ага буйруптур. Бул белгилүү иштерман аял областтык жетекчиликке ыраазылык билдирип, залда олтурган бардык аялдар үчүн көңүлдөн чыккан жылуу сөздөрүн төктү.

Эже менен музейдин фойесинде жолуктум. Канча жылдан бери көрүшпөдүк. Эже дале болсо сымбатынан жазбай, баягысындай эле демдүү, жаш курагына байланыштуу чачтарын ак чалып, басыгы гана оорлой түшкөн экен. Ал эми өң-келбети баягыдай эле жылдыздуу. Эженин жашоо-турмушу, балдары жана жердештери туурасында, алардын жеринде эмне иштер аткарылып жаткандыгын мен анын өз оозунан уккум келди.

Бул белгилүү инсан кызыктуу жана узак өмүрдү башынан кечирди. Он төрт жашынан тартып колхоздо иштеди. Он жети жашында Бейшеналаы Сулаймановго турмушка чыкты. Жубайы экөөлөп 12 баланы тарбиялашты (6 уул, 6 кыз). 1960-жылы ар гектар кызылча аянтынан 654 центнерден түшүм алды. 1965-жылы ага Социалисттик Эмгектин Баатыры деген ардактуу наам ыйгарылды. Тарыхта из калтырган адамдар менен жолугушту: Фидель Кастро, Н. С. Хрущев, Л. И. Брежнев, космонавттар, белгилүү артисттер жана илимпоздор. СССР жана Кыргыз ССР Жогорку Советтерине депутат болуп шайланды; КПССтин XXIV жана XXV съездеринин делегаты болду. Тынчтыктын бүткүл дүйнөлүк совети тынч-

тык үчүн күрөштөгү активдүү эмгеги үчүн эжени өз медалы менен сыйлады.

Күлсара эже жайбаракат аңгемесин баштады:

— Ушинтип, жылдар билинбей өтүп кетти. Көптөгөн иштер аткарылды. Панфилов атындагы колхоз райондогу ири чарбалардын бири эле. 40 миң гектарга жакын жайыты, 9 миң гектар айдоо жери бар эле. Ал эми колдогу техникачы: комбайндар, тракторлор, автомобилдер, чөп оруучу машиналар. Биз жерибизди баалоочубуз, барктачубуз, сактачубуз, коргоочубуз. Жыл сайын ыңгайсыз жана аңыз жерлерди өздөштүрчүбүз. Анын кайтарымы — эгинден, жүгөрүдөн, кызылчадан, жашылчадан, тоют өсүмдүктөрүнөн алынган мол түшүм болор эле. Дайыма менин чоң үйбүлөм элим менен бирге болуп, алар менен кубанычты жана азапты бирге бөлүшчүбүз. Албан эмгегим Баатырдын Алтын жылдызына татыды. Биздин чарбада эмгегинен баар тапкандар арбын эле. Алардын көпчүлүгү Ленин, Эмгек Кызыл Туу, Ардак Белгиси ордендери жана медалдар менен сыйланышкан.

Балдарым менен бактылуумун. Ал убакта иштөө барктуу, нарктуу жана кызыктуу эмес беле. Азыр ушундай болсочу? Мен өзүм жаштар туурасында көп ойлоном. Көптөгөн жаштар айылдан шаарга, Россияга, жада калса КМШнын чегинен да алыс кетишти. Бул убактылуу көрүнүштүр деп өзүмдү сооротом. Бардыгы туулуп-өскөн жеринде жашаганы жакшы эмеспи. Алардын бардыгын чогултуп, ак дилибизден баарлашып, иштегенге мүмкүнчүлүк түзүп берсек — баары ойдогудай болот беле деп тынчсызданам.

Мен согуштун каатчылыгын башымдан өткөрдүм. Ошондо биз, өспүрүмдөр, улуулар менен тең катар иштедик. Биз жеңип чыгууга милдеттүү элек. Анда болгону бир улуу чакырык бар эле: бардыгы фронт үчүн!

Азыр жашоо кыйынчылыкка тушукту. Жер реформасы жүрүп жатат, бирок, ал кандайча жүргүзүлүүдө? Жер үлүштөрү бөлүштүрүлүп берилгени менен көпчүлүгүнүн аларды иштетүүгө чама-чаркы жетишпейт, айдап-сепкени да оной-олтон эмес, алынган кредитти өздөштүрүү да оорчулукту пайда кылууда. Кредит алгандар үчүн ыңгайлуу болсо, ал узак мөөнөткө берилсе, же болбосо, бу не деген шумдук: октябрь айында кредит алса, февраль айында анын айрым бөлүгүн кайтарууга туура келет. Мунун үстүнө баа тез көтөрүлүп, дыйкандын эсин оодарганы аз келгенсип, аба ырайынын кескин өзгөрүшү да түмөн түйшүктү алып келет эмеспи.

Азыр айылда жакырчылыкка тушуккан, кезерип ачка отурган майыштар, көп балалуу үйбүлөлөр жана жесирлер канча дейсиң?! Мурда бардыгына мамлекет жана колхоз жардам берип турчу. Колхоздун наабайканасында бышырылган нандын баасы 2 тыйын турчу, азыр мунун бирин көрбөйсүн. Шаардагы кызымдыкына келгенимде жашы, карысы, аларга кошулуп балдар таштандылар төгүлгөн

контейнерлерди чукулап жаткандарын көргөндө көңүлүм айнып, жүрөгүм сыздайт, деп улутунду эже.

Ал эми жаштар менен балдардын окуусунун көйгөйчү? Анда балдарыбыз тууралуу камкордукту мамлекет, колхоз жана депутаттар көрчү эле. Бала бакчалар, окуучулар үчүн пионердик, эмгек жана эс алуу лагерлери иштетчү эмес беле. Акысыз медициналык кызмат көрсөтүү, билим берүү бар эле го. Азырчы?

Ушу күнгө чейин Күкүн эже чаалыкпаган мээнеткеч. Ар дайым кыймылда, деги жөн турганды билбейт. Жаз келери менен эртеден кечке огороддо. Бардыгын өстүрүп, шаардагы балдары менен неберелерине жашылча — жемишин өзү камдап берет. Гүлдү абдан аздектейт, айрыкча анын көңүлүнө жакканы — роза. Айыл ичинде короосу гүлгө бөлөнүп турат. Жайкысын бардык балдары барат, неберелери жана чөбөрөлөрү үчүн улуттук мыкты тамактын бири — жупка жасайт. Ал эми кышкысын айылдын мыкты узу, анын чебер колунан не деген керемет шырдактар, жууркан-төшөктөр жана тушкийиздер жаралбады дейсин. Ар бир кызына өз колу менен септи өзү даярдаган.

Гүлсара эже камкор эне, бул — адамга өмүр берүү, бутуна тургузуу, аны өлкөгө пайдалуу кылып тарбиялоо дегендик эмеспи. Ар бир аял, биринчи кезекте эне, анан — агроном, илимпоз, артистка жана башка кесиптин ээси. Ар бир аял үчүн эң негизгиси — курулай жашоо өткөрбөө. Азыр болсо балалуу аялдар азайды, сура-саң, жашоо оордоп кетти дешет. Мага мындай жооп жакпайт, туура эмес көз карашка азгырылып жатышат. Ооба, мамлекет эне-бала көбөйгөнүнө көңүл бурушу керек. Эне болгон соң, балдары, неберелери жана чөбөрөлөрү эмне күндү көрөрү ал үчүн маанилүү. Согуш туурасында көптөгөн фильмдерди көрүп, көп китептерди оқудум. Баткен окуясы кайталанбаса экен. Эл тынчтыкта бейкут жашасын. Жерге болгон мамилени өзгөртүп, иштетүү тартибин жөнгө салуу керек. Муну эртең, жүз жылдан кийин дебестен, азыртан тезирээк чечпесек, адамзат өзүнүн негизги байлыгынан ажырап калат.

Коштошуп жатып эженин бетинен да, колунан да өптүм. Өзүм менен кошо анын мээнеткеч алаканынын жылуулугун алып кетким келди. Ошол эмгектен туурулган алакандар энинин мээриминдей назик жана жумшак.

СУРАНОВА КҮМҮШ

Ар кимдин өз турмушунда жеткен туу чокусу болот эмеспи. Бирок бийик максатты көздөп, өз тагдырын багынтууга ар ким эле батына бербейт. Күмүш Суранованын кыялкөч бала чагы, эл оозунда легендага айланган чарбалык жана коомдук ишмердиги тоо койнундагы Онарча айылынын куттуу кучагында, Улуу Жибек жолунда, Долон ашуусунун бороон-чапкынында өттү. Ал мектепте окуткан агайларын, жакын туугандарын мойнунан сыга кучактап, аман келишин тилеп, ушул ашуудан согушка узатты.

Кан майдандан тирүү кайткан айылдаштарын кубанычы койнуна сыйбай, ушул дабандан тосуп алды. Анын бүткүл турмушуна, кайгы-кубанычына сүрдүү мүнөзүнөн жазбаган Долон ашуусу, бийик тоолор күбө болуп келди.

Чачтары агарып, жүзүн бырыш басса да, көздөрүнөн акыл менен мээрим төгүлгөн Күмүш эже менен дасторкон үстүндө баарлашып отурдум. Мени анын жөнөкөйлүгү, ачык пейилдиги, табиятынан сөзмөрлүгү, ички дүйнөсүнүн тереңдиги, турмуштук зор сыноолордон өткөн майышпас бекем эрки суктандырып жатты.

Тоолуу Нарын областындагы айылдан чыккан карапайым кыргыз кызы жогорку билими жогуна карабай, эл башкарды, ак эмгеги менен мамлекеттик жана чарбалык ишмерге чейин өсүп чыкты. Ал өз доорундагы белгилүү инсандар Н. Хрущев, К. Ворошилов, С. Буденный, Е. Фурцева менен жолугушту, Сталинди, Маленковду, Брежневди көрдү. И. Раззаков, А. Сүйөркулов, С. Ибраимов, С. Бегматова, З. Кайназарова, Ф. Стрельникова менен эстен кеткис жолугушууларда, сапарларда болду.

— Менин ата-энем жылкы бакчу, — деп баштады аңгемесин Күмүш эже, — Эрте үйлөнүшүп, турмушка эрте аралашып, бири-бирине жөлөк болуп, ынтымакта жашашты. Бирок бала көрүшпөдү. Апам атама жашыраак аял ал деп сунуш кылса, атам такыр көнбөй баш тартып коюптур. Үйдөгү ыйык очокту апамдан башка аялга ыраа көрбөптүр. Ошондо апам мени көп балалуу агасынан сурап алган экен. Атам Суран менен Бурулкан апам балалуу болгонунан мандайы жарыла кубанып, мени эрке өстүрүштү. Атам конокко, той-торопого барганда мени дайыма жанына ээрчитип алчу. Кичинекейимен баштап ат минип, чүкө ойноп, чыйрак өстүм. Жашым келгенде ата-энем мени аяп, дагы чоңойсун деп мектептен калты-

рып коюшту. Ошондуктан мен биринчи класска өзүм теңдүүлөрдөн кечирээк келдим...

Улуу Ата Мекендик согуш башталганда Күмүш айылдагы жети жылдык мектепти бүтүрүп, комсомолго өтүп, китепканачы болуп иштеп калган. Ат минип алып колхоздорду кыдырып, малчылар менен дыйкандарга барып гезит окуп берип, кан майдандагы окуяларды кабарлап турду. Айылдык жыйналыштарга катышып, колхоздун ишине жигердүү аралашып, эл көзүнө түштү.

— 1943-жылы эркектердин баары согушка аттанып, айылда жалаң бала-чака, кары-картаң менен аялдар калганда колхоздун башкармалыгы жаштыгына карабай эртелеп эс тарткан Күмүштү жылкы фермасына башчы кылып дайындады. Ал учурда жер айдоо, эгин чабуу, тоют камдоо, мал багуу өспүрүмдөрдүн башына түшкөн түйшүк эле.

Мен тал чыбыктай арык, кичинекей кыз элем, — деп эскерет Күмүш эже, — бирок жалтанбаган, түз сүйлөгөн мүнөзүм, чарбанын ишинде эркектерден калышпаган өжөрлүгүм бар эле. Фронтко аттанып аткан Көбөгөнов Мамбеткулдан жылкы өткөрүп алганы Көкдөбө деген тоо арасындагы кыштоого барыш керек болуп калды. Көбөгөнов, колхоздун жылкычысы Мааткан Арыкказиев, үчөөбүз атчан тоо арасындагы жалгыз аяк жолго салып жөнөп кеттик. Көгөргөн ашуусуна жеткенибизде аба ырайы бузулуп, бороон башталды. Кар учураган катуу шамалдан ат баса албай калды. Бети — көзүбүзгө кар уруп, колдорубуз карууга келбей, тонуп чыктык. Аттарды кое берип, бороондон качып, эркектер менен кошо кардын алдына сойлоп кирдим. Калың түшкөн кар асты ийиндей жылуу болот экен. “Үн чыгарбай жат, карышкырлар жыт алып жетип келбесин”, деп Мааткан ата айтканда коркконумду айтпа. Бир жагынан коркуп, бир жагынан үшүп калтырап жатып уктап кетипмин.

Бир маалда Мамбеткул атанын үнүн угуп ойгондум. “Күмүш кызым, кандай? Жакшы уктадыңбы? Мааткан атандын абалы начар. Кар өтө калың түшүптүр. Ат менен бастыра албайсың. Сен жеңил эмессинби, кар көтөрөт, үстү тонуп калды. Акырын басып алдагы белди ашып, Молдосалынын кыштоосуна жетип, элди жардамга чакырып кел”, — деди.

Чынында эле белди ашарым менен ылдый жакка оңой түштүм, кардын үстү менен жылгаяк тээп отуруп, жылкычынын кыштоосуна бат эле жетип бардым. Кыштоодогу үйдө отко жылынып отуруп, жолдогу кыйынчылыкты айтарым менен жылкычы жолдо калгандарга жардамга жөнөдү...

Күмүштүн чарбадагы алгачкы эмгек чыйыры ушундай бороончакпында башталды, бул анын турмуш жолунда багынткан тагдырдын биринчи белеси эле.

Күмүш иштеген мезгил ичинде фермадан жылкы башы азайган

жок. Колхоз планды ашыгы менен аткарып, аскерге он беш мыкты ат тапшырды. Чарбада ага кандай жумуш тапшырса да, кабагым-кашым дебей, жаны тынбай иштеп жүрдү. Акыры элдин, мамлекеттин ишеними артып, жетекчи кызматтарга көтөрүлдү. Колхоздун башкармасы, айылдык советтин төрагасы болуп көп жылдар үзүрлүү кызмат өтөдү. Республикалык партиялык мектептен да окуп алууга үлгүрдү. Айыл жеринде калктын турмуш денгээли жогорулап, эл-жер өзгөрүп, жашоонун талабы да, иштин жоопкерчилиги да күчөгөн чакта борбордон билим алуу анын жетекчилик колун узартты, денгээлин, баркын көтөрдү.

1950-жылы эмгектин алдыңкысы катары, чечкиндүү, чыйрак, иштерман сапаттары жогору бааланып Күмүш СССР Жогорку Советинин Улуттар Советине депутатыкка шайланды. Ошентип кыйынчылыкка моюн сунбаган өжөр айылдык кыздын алдында башын ийген тагдыр аны бороон-чапкындуу Долон ашуусунан атактуу Кремлдин Георгий залына чейин алып келди. Ошол бактылуу күндөрдүн жүрөк толкуткан таасирлери менин каарманымдын эсинен ушул күнгө чейин кетпейт.

— СССР Жогорку Советинин Союздар жана Улуттар Советинин кошмо жыйыны өтүп жаткан. Мен бардык депутаттарга кошулуп, түшүнбөсөм да толкунданып, кол чаап отурдум. Ангыча Сталин келди деп күбүр-шыбыр угулуп калды. Жанымда отурган республиканын мамлекеттик көзөмөл төрагасы Мамбеталиевден сурашка туура келди. Ал биринчи катарда отурган ачык күрөң костюмчан, муруту чон адам Сталин экенин кулагыма айтты. Тыныгуу жарыяланганда Сталинди жакындан көрүп калайын деп фойеге чуркап чыктым. Бир топ депутаттарга кошулган бойдон ылдый түшүп барып эле ашкана өңдүү залга туш келдим. Башкаларды ээрчип, тамак ала баштадым. “свинина нет, баран есть” деп жансап, чочконун эти кошулган тамакты жебей турганымды эптеп түшүндүрдүм. Менин сөзүмө жылмайган Кремлдин ашпозчулары эмне деп атканымды түшүнүштү окшойт, кайталап сурашкан жок. Алардын берген тамагын жеп болуп, кай жакка басарымды билбей туруп калдым. Карасам менин жанымда И. Раззаков менен А. Сүйөркулов тамактанып жатышыптыр. Аларды көрүп кубанган бойдон жетип бардым.

— Кызым, бул жерде кайдан жүрөсүн? — деп жылмайып сурашты.

— Сталин бул жерге келсе жакындан көрөйүн деп ойлогом, — деп оюмдагыны ачык айттым.

Алар менин сөзүмө күлүп жиберипти. Көрсө, мен кирип барган зал мамлекеттик жетекчи ишмерлер гана тамактана турган жай экен.

Москвада унутулгус таасирлерге толгон ушул күндөрү Социалисттик Эмгектин Баатырлары З. Кайназарова, Ф. Стрельникова менен кошо Күмүш Суранова да К. Ворошиловдун кабыл алуусун-

да болду. Атактуу адамдын колун кармап учурашып, өзүнүн алыскы тоо арасындагы айылындагы турмуш жөнүндө толкунданып кеп салып, ичинен тагдырдын тартуусуна ыраазы болуп жатты. Балким Кремлдин төрүндө отурган ушул күн анын турмушундагы издеген туу чокусу болгондур.

Жок, анын издеген, көздөгөн максаты мындан да бийик эле, Москвага келип кетиш эмес, эл журтунун бактысын ачкан келечектүү иштердин өтөөсүнө чыгуу, опол тоодой чоң милдеттерди аткаруу эле. Ал акылында, оюнда алыста калган элин, жерин ойлоп жатты, ак эмгегин баалаган элинин ишенимине татыктуу болуш үчүн дагы кандай иштерди бүтүрүүнү болжоп, шыктануу сезиминен жан дүйнөсү толкуп турду...

Табияты татаал тоо койнундагы айылда кайнаган эмгектен турмуш улам өзгөрүп өргө кете баштады. Жаны жолдор салынды, сугат каналдары, мектеп, бала бакча, клуб, китепкана, үйлөр курулду. Бел чечпей эмгектенген малчыларга шарт түзүү, сарайларды тургузуу, электр жеткирүү Күмүштөн көп аракетти, көп мээнетти талап кылды. Эгин, тоют камдоо, мал чарба продуктуларын өндүрүү, курулуштарды бүткөрүү сыяктуу түмөн түйшүк менен учкул мезгил билинбей өтүп жатты.

Күмүштү тагдыр ийгилик коштогон кубанычтуу күндөр менен катар көңүл чөктүргөн оор сыноолорго да туш кылды. Анын ийгиликтерине башка колхоздордун башкармалары, пенделик кылып, көп көз артышар эле. Албетте областын, республиканын жетекчилери Нарын аймагында аялдардан биринчи чыккан башкарма, айылдык советтин төрагасы катары Күмүшкө өзгөчө мамиле кылышчу. Ошол себептүү элдин алды болуп ак эмгегине келген ГАЗ 69 автомашинасын минди. Бирок ал мындай сыйга татыктуу артыкчылыгын эмгектеги алдыңкы көрсөткүчтөр менен да далилдей алды. Райондо озунуп чабандарга жыгач үйлөрдү алып келди, эспарцеттин уругун элден мурда сээп, биринчилерден болуп түшүм жыйнап алды. Жаны жай таппай жүгүрүп иштеген аял башкарманын мындай ийгилиги, ак эмгектен тапкан ырыскысы көрө албастардын ичин күйгүзбөй койгон жок. Бирок Күмүш эч ким менен эрегишкен жок, ал жөнүндө ала булуттай ары-бери көчкөн жүйөөсү жок ушак-айыңга көңүл бурбай, баш көтөрбөй өз милдетин чечкиндүү аткарып, улам жаны белестерди артка таштай берди.

— Эспарцеттин уругу табылбай бир жылы абдан кыйналдык, — деп эскерет Күмүш эже, — жогору жактан кайдан болсо да таап экиле деген буйрук келди. Түп районунун аткаруу комитетинин төрагасы И. Күчүковго жардам сурап бардым. Табылбадыбы. Андан кат жаздырып алып, Жетиөгүз районундагы “Коммунизм” колхозунун башкармасы Анна Тихоновна Юматованы издеп жөнөдүм. Кеч киргенде жетип, башкарманы иш кабинетинен таптым. “Мен Нарындагы “Коммунизм” колхозунун башкармасы, силердин колхоз да “Ком-

мунизм”, мен аялмын — сиз да аялсыз, мен коммунистмин — сиз да коммунист, мен депутат — сиз да депутат. Жардам кылбасаныз болбойт, эспарцеттин уругун таап бериниз”, деп эле шар кеттим.

Анна Тихоновна, бейиши болгар, кийин Социалисттик Эмгектин Баатыры болду. Көрүнүктүү, зор мүчөлүү, пейли ачык аял эле, менин таап айткан сөзүмө чын жүрөгүнөн күлүп, өтүнүчүмдү жерге калтырбай, эспарцеттин уругун таап берип жөнөттү. Ошол жылы мен эспарцеттин уругу менен өзүмүн колхозумду гана эмес райондогу коншу чарбаларды да камсыз кылдым.

Чыгыш аялдары үчүн бир эле учурда аял болуп, үйдү карап, бала чонойтуп, тарбиялап, чарбага да жетекчилик кылып, коомдук ишти да аркалап жетишүү оңой эмес. Күмүштүн бактысына анын өмүрлүк жолдошу Данияр үйбүлөгө, жубайына күйгөн, ысык-суукту бирге бөлүшкөн түшүнүктүү эркек болуп чыкты. Алар комсомолдо бирге чоноюшту. Күмүшкө окшоп ал да жылкы өстүргөндү, күлүк аттарды кармаганды жакшы көрөр эле. Төрт класстык билими менен колхоздун башкармасынын орунбасары, кой ферма башчысы, чарбалык кампанын башчысы болуп эмгектенип, сыйурматка жетти. Дайыма Күмүштү аяп, анын ишине күйүп-бышып: “Сени эл карап турат, өзүнө да, кол алдындагы адамдарга да талапты бекем кой, бирок жоопкерчиликтүү, калыс бол. Элдин сага ишеними чоң. Ошон үчүн элдин ысык-суугуна күй”, — деп чын жүрөктөн чыккан кеңешин айтар эле.

Күмүш эже өмүрлүк жолдошун эскергенде көзүнө жаш албай тура албайт. Маркум Данияр менен бирге өткөргөн ынак, таттуу, тамаша кыялга жык толгон бактылуу күндөрү кинотасмадагыдай болуп көз алдынан чууруп өтөт окшойт. Ал жолдошунун адамкерчиликтүү, ишенимдүү чыгып, өзүнө жана балдарына турмушта зор жөлөк болуп бергени үчүн тагдырга ыраазы. Эгер ал өзүмчүл, кызгаанчак күйөөгө туш болуп калса, турмушунда мынчалык бийиктикке көтөрүлө алат беле.

Күмүш Суранова айылдык кеңештин төрагасы кызматында 25 жыл, колхоздун башкармасы болуп 11 жыл үзүрлүү эмгектенди. Коомдук иштерге активдүү аралашып, семинар, кеңешме, съезд, аялдар жыйындарынан калбай катышып, башкаларга өзүнүн турмуштук бай тажрыйбасын бөлүштү. Ал өзүнүн турмуштук иш насаатын чагылдырган “Айылдык советтин иши жана камкордуктары» деп аталган китебин 1978-жылы жарыкка чыгарганга да жетишти.

Табият Күмүштү акындык шык дараметтен да кур койбоптур. Ал турмушундагы урунттуу окуяларды, ой-сезимин дүргүткөн көз ирмемдерди ырга салды. Жаратылышы кооз Теңиртоо аймагына, кадырман мээнеткеч айылдаштарына, сырдаш курбуларына, урматтаган инсандарына арнап чын жүрөгүнөн чыккан ырларды жаратты. Ырлары беш жыйнак болуп жарык көрүп, окурмандардын жүрөгүнөн түнөк тапты.

Мамлекет алдында өтөгөн ак эмгеги жогору бааланып, Күмүш Суранова эки жолу Эмгек Кызыл Туу ордени, эмгектеги артыкчылыгын даназалаган сегиз медаль, “Айыл чарба отличниги” төш белгиси менен сыйланды. Москвада өткөн мамлекеттик жыйындарга, Пекинде өткөн аялдардын Бүткүл дүйнөлүк конференциясына делегат болуп барды (1995), Улуу жеңиштин 50 жылдыгына арналып Москвада өткөрүлгөн салтанаттуу парадга катышты (1995). Ага “Мээрим” эл аралык кайрымдуулук фонду тарабынан “Кутман эне” ардактуу наамы (2000), Нарын облусунун ардактуу инсаны наамы (2003) берилген. Согуш жана эмгек ветерандарынын республикалык советинин, Кыргызстандын аялдар уюмдарынын федерациясынын Президиумунун мүчөсү Күмүш эженин өрнөктүү ишмердиги жөнүндө 1961-жылы “Кыргызфильм” киностудиясы “Башкарма эже” аттуу кыска метраждуу фильм тартып көрсөткөн. Төрт баланы багып чоңойтуп, урматын көрүүдө. Азыр балдарынын, 19 небере, 14 чөбөрөсүнүн өмүрүн тилеп, ардактуу эс алууда. Мына ушундай тарыхта калган ишмердиги, эл сыймыктанган аты, өрнөктүү өмүрү — Күмүш апанын бул турмушта жеткен туу чокусу.

ҮМӨТОВА ГҮЛБАРА

Гүлбара Боталиевна Үмөтова — "Кыргызнан" ОсОонун директору, Кыргыз Республикасынын тамак-аш өнөр жайына эмгек сиңирген кызматкер.

Өтө эмгекчил, ак пейил, жөнөкөй, боорукер, камкор жан. Өз ишинин мыкты адиси. Үч баланын энеси, беш неберенин чоң энеси.

"Китлап" кыргыз-кытай биргелешкен ишканасын түзгөндөрдүн бири. 2002-жылдын мартында "Кыргызнан" XXVIII Эл аралык конвенциянын сапаты жана артыкчылыгы үчүн "International Arch of Europa" сыйлыгы менен сыйланган (Германия, Франкфурт, 2002-ж.).

"Кыргызнан" ОсОосу түзүлгөнүнө беш жылдан ашты. Албетте анын таланттуу жетекчиси Гүлбара Боталиевна Үмөтованын бийик профессионализи, тырышчаактыгы, уюштуруучулук таланты болбосо, фирма мындай ийгиликке жетише алмак эмес.

1961-жылы Ленинграддагы технологиялык институттун "Нан бышыруунун, кесме жана кондитердик өндүрүштүн технологиясы" адистигин бүтүрүп, лаборатория башчысы, башкы инженер, Бишкектеги № 1 нан заводдун директору болуп иштеген.

Ал 29 жашында кайра түзүлгөн Кыргыз ССР тамак-аш өнөр жай министринин орунбасары болуп иштейт. Ал эми аны кайра уюштуруудан кийин "Кыргызхлебопродукт" мамлекеттик өндүрүштүк бирикмесинин Генералдык директорунун орунбасары болгон.

Республикадагы бардык нан заводдор анын жетекчилиги жана көзөмөлү астында курулуп же оңдолуп чыккан.

— Гүлбара Боталиевна, Сизди жана коллегаларыңызды эл аралык сыйлыгыңыз менен куттуктайм. Бул Сиз жана сиздин жамаатыңыз үчүн эле эмес, жалпы республика үчүн да зор абырой болуп саналат.

— Ыракмат. Нан — бул өзгөчө товар, мен стратегиялык мааниде деп айтаар элем. 40 жылдан ашык убактан бери ушул тамак-аш өнөр жайынын асыл тармагы — нан бышырууда иштейм.

— Мунун баары эмнеден башталды эле?

— Апамдан. Менин мээримдүү, эмгекчил Айшакан апам Кызыл-аскер айылында аябай таттуу нан — "көмөч нан" бышырчу. Бул токоч жүгөрү унунан жасалчу. Кыйынчылык каптап турган кыр-

кынчы жылдар... Биз, балдар, жапыз столду тегеректей күтүп отурабыз. А апабыз мештен көмөч казанды алып чыгып, буркураган жыттуу ысык тоочту шашпай сындырып, чай чыныга суу же чай куюп берет.

Апабыз бизди нанды ардактап, кастарлоого, дыйкандардын, наабайчынын эмгегин сыйлоого үйрөттү, бул сүйүүнү өмүр бою өзү менен кошо апкелатам.

Чон атам революцияга чейин волосттун башкаруучусу болгон. 30-жылдары Украинага айдалат. Ушундан улам атамды көпкө чейин колхозго кабыл албай коюшат. Кийин ал корукчу, бригадир болуп иштеген. Сабаттуу болгон. Арабча жазып, окуй алган. Улуу Ата Мекендик согуштун катышуучусу. Аны айылда уюштургучтугу жана сөзмөрлүгү үчүн сыйлашкан. Мен үчүн атам даанышман кенешчи эле, Гүлбара мени багат, чоң жетекчи болот деп айтчу. Оор жылдар эле. Танкы саат 4тө Кызылскерден Ош базарына барып зарыл азык-түлүктөрдү алуу үчүн чөп, сүт сатчумун. Кызылскердеги жети жылдык мектепти мактоо баракчасы менен бүтүрүп, окуумду Фрунзедеги №5 орто мектепте уланттым. Инженер болууну энсечүмүн. Мектепти бүткөндөн кийин Ленинграддагы технологиялык институтка тапшырдым.

Атам менин тандоомду жактырды. Мен институтту бүткөнчө өзүнүн пенсиясын болсо да жиберип, сен үчүн бардыгын жасайм деп айтчу. Эң өкүнүчтүүсү, мен институтту бүтүргөндөн бир нече айдан кийин эле каза болуп калды.

Ленинграддан мен өзүмдүн болочоктогу жолдошум Жумабай Үмөтовго — В.И.Мухина атындагы жогорку көркөм өнөр жай окуу жайынын студентине жолуктым. Ал мезгил биздин студенттик алтын жылдарыбыз болду. Биз театрларга, музейлерге, көргөзмөлөргө, Эрмитажга, Москвага барчубуз. Жумабай музыканы, өзгөчө операны абдан жакшы көрөр эле, конькини да мыкты тепчү. Бир жолу мага аябай жаккысы келип, Маданият жана эс алуу борбордук паркындагы муз тебүүчү жайда баш айланткан пируэттерди жасап атып, кулап кетип колун сындырып алган.

Невадагы шаар биздин искусствого болгон сүйүүбүздү, новатордук духту жана дайыма жакшылыкка умтулуп турууга тарбиялады.

Жумабай жети баланын улуусу болсо да кайненем биз менен кырк жылдан ашык жашады. Ал биздин балдарыбызды тарбиялап, мен бейгам иштеп, командировкаларга барып жүрдүм. Ал 99 жашка чыкканда кайтыш болду. Мен аны аябай жакшы көрчүмүн. Ал дайыма мен тарапта болчу, мен келин менен кайнененин өзара мамилелеринде проблемалар болот дегенди түшүнбөйм. Мен азыр чон энемин, кайненемин, өзүмдүн баскан жолумду анализдеп, сүйүүнүн, боорукерликтин, ак пейилдүүлүктүн, адептүүлүктүн, улууларды сыйлоонун негизи үй-бүлөдө түзүлөт деп эсептейм.

Өндүрүшкө дайыма жаңы, прогрессивдүү нерселерди киргизүүгө, кызматкерлерге социалдык турмуш-тиричилик жактан жакшы шарттарды түзгөнгө аракеттенчүмүн.

Ишканалардын жетекчилерине, кызматкерлерине терең сыйлоо менен кылдат карап, дайыма объективдүү, өзүмө жана кол алдымдагыларга талапчыл болгонго аракет кылчүмүн, жаш, сабаттуу, өз ишине берилген адистерди колдоочүмүн.

Г. Үмөтова Кыргыз ССР тамак-аш өнөр жай министрлигинде (1967—86-ж.) анын жетекчилеринин бири болгон. Ишканаларды куруу жана реконструкциялоонун перспективдүү пландарын түзүү, жаңы техниканы киргизүү, өндүрүштү комплекстүү механизациялоо жана автоматташтыруу, эсептөө техникасы, нандын жаңы сортторун, нан-булочка жана кондитер азыктарын иштеп чыгуу боюнча (көпчүлүк учурда алардын автору болуу менен) иштерди жетектеген.

Техникалык жактан жабылуусу жана чыгарган продукциясынын сапаты боюнча Кыргызстандын тамак-аш тармагы СССРде алдынкы орундардын бирин ээлеген. Жергиликтүү өнөр жайынан кабыл алынган артелдердин, фабрикалардын, наабайканалардын жабдуулары аябай эскирип, кубаттуулугу өтө төмөн болгон. Үмөтова иштеген мезгилде алар 70% кубаттуулукта кайра курулуп жана 30% реконструкцияланган. Ал Бишкектеги нан комбинатынын биринчи ташы коюлгандан баштап курулуп бүткөнгө чейин ишин алып барган.

Г. Үмөтова көп күчүн жана энергиясын ишканалардын социалдык чөйрөсүнүн өнүгүшүнө жумшаган. Жаштардын жана аз бүлөлүүлөрдүн жатаканасы, "Алтын кум" пансионаты, "Пищевик" профилакторийи, Шопоков атындагы, "Восток" ж.б. пионер лагерлери курулган.

Тармактын кызматкерлери арасында күткөн кадыр-баркы аркылуу бир нече жолу Бишкек шаардык кенешине депутат болуп шайланган, КР агроөнөржай комплексинин кызматкерлеринин профсоюзунун президиумунун мүчөсү, Биринчи Май райондук аялдар кенешинин төрайымы, КР аялдар комитетинин мүчөсү, "Кыргызхлебопродукт" бирикмесинин директорлор кенешинин, республиканын аялдар федерациясынын мүчөсү.

— Гулбара Боталиевна, Сиз "Китлап" биргелешкен ишканасынын башатында турдунуз.

— Ооба. Бул кайра куруу жылдарында болгон эле. 1989-жылы сүрөтчү А.Кубасов келип, кытай кесмесинин өндүрүшү боюнча биргелешкен ишкана ачуу мүмкүндүгү жөнүндө айтып калды. Анын агасы Пекиндеги нан заводунда директор экен, зарыл жабдуулар менен камсыз кыла алмак. Бул сунуш мага жана менин коллегаларыма жакты, биз Пекинге эки адисти бардык деталдарын кылдат изилдеп келүү үчүн жибердик. Алар качан технологиялык картаны, сүрөттөрдү жана продукцияны алып келгенде, мен бул биздин ка-

димки эле улуттук кесме экенин түшүндүм. Эзилип кетпей тез бышканы менен ыңгайлуу.

Кытай технологиясы боюнча бат бышуучу кесмени биргелешип чыгаруу идеясын Кыргыз ССР Министрлер Советинин төрагасы А.Жумагулов жана Москва (ал учурда союз болчу) колдоду. Мага техника-экономикалык негизин түзүү тапшырылып, көп өтпөй кыргыз делегациясынын курамында Пекинге барып, контрактка кол койдум... "Китлап" биргелешкен ишканасынын биринчи продукциясы 1992-жылы сентябрда алынды. Биргелешкен ишкананын кубаттуулугу жылына 18 миң тонна.

— *"Кыргызнан" фирмасы кандайча түзүлгөн?*

— 1994-жылы тамак-аш өнөр жай ишканаларын менчиктештирүү башталганда мен "Кыргызхлебопродукт" мамлекеттик өндүрүштүк бирикмесинде генералдык директордун орунбасары болуп иштечү элем. Бул мезгилде мен бардык денгээлде нан тармагын менчиктештирүүгө болбостугун далилдөөгө аракет кылдым. Себеби граждандык коргонуу квалификациясы боюнча биз стратегиялык маанидеги ишкана катары биринчи категорияга кирчүбүз. Бирок менин бардык далилдерим суу кечпей калды.

Бул менчиктештирүү жарышына менин катышкым келген жок. Ошол жылдары бардык жерде аз габариттүү жеке наабайканалар ачылып жаткан. Күйөөм менен акылдашып, участктордун биринде өзүбүздүн наабайканабызды ача баштадык.

— *Финансы проблемасын кантип чечтиңиздер? Себеби жеке бизнесте баштапкы капитал маанилүү эмеспи?*

— Менин күйөөм өзүнүн эмгектери менен бүт дүйнөнү кыдырды. Андыктан биздин анча-мынча топтогонубуз бар эле. 1995-жылы курулуштун биринчи этабын бүтүп, биз наабайкананы да ачып, калган иштерин да бүтүрө бердик. Бирок жарым жылдан кийин күйөөм күтүүсүздөн көз жумду. Бул тагдырдын өтө катуу соккусу болду. Мен дээрлик бир жыл бою иштегенге күчүм келген жок. Балдарым атасы баштаган ишти улантууну чечишти. Кызым Чынара күйөөсү Булат менен, уулум Мурат — архитектор, негизги ишин ташташып, курулушту 1999-жылдын январында гана бүтүрүштү.

Бул жылдарда биздин чакан, бирок туруктуу жамаатыбыздын эмгектенүүсү жана эс алуусу үчүн жакшы шарттарды түзгөнгө аракет кылдык. Биринчи жылдарда бизде акысыз тамактануу болсо, азыр кызматкерлерибиз түшкү тамактанууга болгону 5 сом төлөшөт, калганын наабайкана өзү төлөйт. Мындан сырткары, биз күн сайын өз кызматкерлерибизге 2 бөлкөдөн бекер нан беребиз. Өзүбүздүн жамааттын мүчөлөрүнө гана эмес, майыптар коомуна, эмгектин жана Улуу Ата Мекендик согуштун ардагерлерине материалдык жардам көрсөтөбүз. Майрамдарды, мааракелерди бирге белгилейбиз.

— *Нан бизнесинде эмне кыйын?*

— Менимче, нан бизнеси абдан оор. Нан тез бузулуп кетчү азык. Өз убагында сата албасаң, бул түздөн-түз чыгаша. Нандын сапатын дайыма көзөмөлдөп туруш керек, технологиясы ушундай. Бул күнү, түнү кылдат иштей турган жумуш.

Биринчи жылдарда ассортиментте жалгыз биздин бөлкө нан, француз батону болчу. Наабайкананын алдындагы биздин дүкөндө дайыма кезекте турушчу. Бирок нан бизнесинде конкуренция абдан күч, чакан наабайканалар жана тандырлар Бишкекте эле 300дөн ашык. Бирөө салык төлөсө, бирөө төлөбөйт. А эң негизги талап — бул жогорку сапат, ансыз конкуренцияга туруштук бере албайсың. Учурда "Кыргызнан" фирмалык бөлкө нанын алып турууга республикабыздагы француз жана америкалык аскер контингентинин өкүлдөрү келишим түзүштү.

Француз мешинде классикалык технология менен жасалган биздин бөлкө нан абдан жыттуу, таттуу жана жумшак.

— *Жогорку сапаттагы наныңыздардын баасы канча турат?*

— Нан — товардын өзгөчө түрү. Нандын баасы боюнча республиканын экономикасына баа берет. Себеби бүгүн токоч же бөлкө нан калктын көпчүлүк бөлүгү үчүн негизги тамагы болуп жатканы жашыруун эмес. Нандын баасын өзүбүз коёбуз, ал сырьёнун, ундун наркына көзкаранды. Бирок нандын баасын биз көтөрбөйбүз, айырмасын ассортиментти көбөйтүү менен жабабыз.

Бардык бизнес чөйрөсүнүн жетекчилери үчүн башкысы негизги нормативдик актыларды билүүсү, өзүнүн укугун далилдей алуусу жана фирманын кызыкчылыгын коргой билиши керек деп эсептейм. Биз салыкты өз убагында төлөөгө жетиштик. 2001-жылдан бери патенттик негизде иштейбиз. Өкмөт тарабынан кабыл алынган кичи жана орто бизнести өнүктүрүүгө көмөк берген прогрессивдүү мыйзамдар Кыргызстанда кичи жана орто бизнести өнүктүрүү боюнча мамкомиссиянын чоң салымы деп эсептейм. Ал иш жүзүндө ишкерлерге абдан жакшы жардам берип жатат.

Бизнести башкарууну балдарына тапшырып, Гүлбара Боталиевна неберелерин тарбиялоо менен алек. Алар анын үмүтү, келечеги.

УТУРОВА БУБУКАН

Ишкер жана назик, сымбаттуу жана чынчыл, көздөрү күлүндөгөн, өзүнө жана башкаларга талапты катуу койгон, демилгечил жана шайдоот баарына жетишүүгө жана дагы баштаган ишин бүткөрүүгө чын дилинен ынтызар таланттуу уюштуруучу Бүбүкан Ажыгуловна «Бермет» АКнын жана «Карт» Орто Азия холдинг компаниясынын президенти. Кыргыз Республикасынын эмгек сиңирген экономисти. Аялдардын ишкер жана социалдык демилгелерин колдоонун «Датка Айым-Акылман» коомдук фондунун төрайымы. 2005-жылы Фонд «Аялдар Кыргызстандын экономикасында» аттуу китепти үч тилде чыгарды, бул «Кырк кыз» сериясынын биринчи китеби.

Бүбүкан Ысыккөл облусунун Тон районундагы Бөкөнбаев кыштагында көп балалуу жумушчунун үйбүлөсүндө туулган. Апасы 1936-жылы Нарында кулакка тартылган Касымбек бийдин кызы эле. Ал «эл душманынын» оор тагдырын башынан өткөргөнүнө карабастан, эки кызы, төрт уулу билим алып, коомдон өздөрүнүн татыктуу ордун табышса экен деп Жараткандан тилеген. Ак тилектүү жана кең пейил Анипа апа балдарын акыйкатчы тарбиялады, элге ар дайым жакшылык кылгыла деп үйрөттү.

— Апам такай күлүп турчу, — деп эскерет Бүбүкан, — ал көз жумганда да нурлуу жүзү өчпөдү. «Апабыздын жүзүнөн нур чачырап турат» дешти бир туугандарым. Атасы болсо мээнеткеч, сөзмөр, рухий жагынан дөөлөттүү, меймандос, ачык-айрым адам болгон. Алар кыштактын борборунда жашапчу, агезде унаа аз, андыктан районго ат тезегин кургатпай каттаган туугандар булардын үйүнө конуп кетишчү. Берекеси төгүлгөн үйдө таң заардан самоор кайнап, тасмалга нан коюлуп, сүттөлгөн чай куюлчу.

Бул бүлөдөгү ар бир бала ата-энесинен ак пейилдик менен жашоого үйрөнгөн, Бүбүкан болсо апасынын күлкүсү менен мүнөзүн мурастап алган. Атасы бардык балдарын орус мектепке жөнөтөт, ал эми балдарынын кенжеси Бүбүканды бир жарым жашында орусча бала бакчага берет.

Бүбүкандын ата-энеси 65 жыл бою ынтымактуу жашаган. Апасы 1992-жылы 83 жашында көз жумат, ал эми андан кырк күндөн соң атасы каза табат. Ошол күндөн ушул күн ата-энесинин жаркын элеси балдары үчүн ыйык.

Бала чагында Бүбүкан врач болгусу келчү, бирок таекеси замандын кайда акканын байкап, экономист бол деп кенеш берет. Ал Кыргыз мамлекеттик университетине тапшырып, сыноодон өтпөй калат. Үйүнө кайтып баруудан уялып, документтерин Фрунзедеги соода-кулинардык окуу жайынын өнөр жай товарлар бөлүмүнө тапшырат. Аталган окуу жайын артыкчылык диплому менен аяктагандан кийин аны алдынкы бүтүрүүчүлөрдүн катарында республиканын башкы универмагы «Айчүрөккө» жөнөтүшөт. Бүбүкан Ажыгуловнанын өзүнүн айтканына караганда, ага тагдыр оң көзүн салыптыр. Сабаттуу, баары менен тил табыша билген, жүзүнөн жылмаюу кетпеген, тапшырылган ишти так аткарган, кардарларга жылуу мамиле жасаган, активист кыз борбордук универмагда тепкичтен тепкичке көтөрүлөт: кенже сатуучу, сатуучу, улук сатуучу, комсомолдук-жаштар бригадасынын бригадири. Жумуш менен бирге эле Москвадагы советтик соода институтунда сырттан окуйт. Он тогуз жаштагы Бүбүканды (сейрек окуя) бир жарым миң адамдан турган «Айчүрөктүн» жамааты профсоюз уюмунун төрайымдыгына шайлайт. Анын алдында эл — универмагдагы кесиптештери, партиялык, советтик, комсомолдук кызматкерлер менен иштөөнүн чексиз мейкини ачылат.

1972-жылы 23 жаштагы Бүбүканды агездеги республикабыздын бирден бир дүкөнү, борбордун чок ортосундагы Дзержинский (Эркиндик) бульварында жайгашкан «Люкс» универмагына деректирликке дайындашат. Ал эми бир жылдан соң партиянын шаардык комитетинин административдик жана соода-финансы органдар бөлүмүнүн инструкторлугуна дайындалат.

1977-жылы Фрунзеде Россиядагы Кострома шаарынын тажрыйбасы боюнча соода системасын кайра уюштуруу башталат. Үч соода бирикмеси түзүлөт. Алардын ишин координациялоо максатында шаараткомдо соода бөлүмү ачылып, аны Бүбүкан жетектеп калат. Андан кийин ал «Кыргызгалантерея» дүн соода базасынын, «Азык-түлүк» бирикмесинин, Бишкек шаардык мэриясынын соода жана тейлөө департаментинин башчысы болуп иштеген. Бул жерде ал реформага-приватташтыруу менен акционерлештирүүгө туш келет.

Бүбүкан Ломоносов атындагы Москва мамлекеттик университетинин химия факультетинин бүтүрүүчүсү Болот Үтүровго турмушка чыгат. Ал химия илиминин кандидаты, Алжирде эки жыл окутуучулук жумуш аткарган, француз жана англис тилдерин эң мыкты билет. Бүбүкан аксөөк үйбүлөгө туш болот. Болоттун атасы Жыргалбаев Узак таанымал партиялык, советтик кызматкер болгон, агезде министр болуп иштетчү. Апасы эки диплом менен прокуратура органдарында иштетчү эле. Жакшы, жөн билги үйбүлөдө тарбияланган Бүбүкан акжолтой келин болуу керектигин түшүнүп, келген жерине жагууга аракеттенди. Бүбүканды кайнатасына таа-

ныштырышканда ал анын маңдайынан сүйүп, ыйлап жибериптир. Кайненеси келининин жароокерлиги, тарбия көргөндүгү, ата-энеге урмат менен мамиле жасагандыгы үчүн жактырып калат.

Бүбүкан күйөөсүнүн артынан ал ЮНЕСКОнун эксперти болуп иштеген Угандага, андан соң Бельгияга барат. Бул учурда ал жерде дүйнөгө белгилүү жазуучу Чыңгыз Айтматов элчи болуп иштетчү. Күйөөсү орунбасар болуп иштеген Кыргызстандын Бенилюкстагы атайын жана толук ыйгарым укуктуу элчиси менен баарлашуу Бүбүкан үчүн тагдыр тартуулаган чыныгы белектей болду.

Ал Мекенине 1997-жылы кайтып келип, кайрадан бизнес жана коомдук иштер менен алпуруша баштайт. 2005-жылы Бишкектеги Дипломатиялык академияны арткчылык диплому менен бүтүрөт. 1992-жылдан бери башкарган «Бермет» акционердик коому — бул азык-түлүк дүкөндөрүнүн түйүнү. «Карт» холдинг компаниясы ишкер келишимдер аркылуу Германия, Греция, Кытай, Туркиянын фирмалары менен байланышкан.

Ишкерлердин Стамбулдагы Бүткүл дүйнөлүк форумунун (1998) катышуучусу Бүбүкан Үтүрова аялдардын ишкер жана коомдук демилгелерин колдоо боюнча Фонд түзгөн. «Датка Айым-Акылман» фонду анын өзү сыяктуу мээримдүү апа, берекелүү зайып, ташы өргө кулаган бизнес-айым, бош учурунда спортко жана жакын санаалаш курбулар менен чогуу болууга умтулган азыркы Кыргызстандын кыз-келиндеринин башын бириктирет.

Фондунун милдеттери бир топ кеңири ишмердигин жаныдан баштаган ишкер аялдарды колдоо, маданият менен рухий билимди өнүктүрүү, таза жашоо маанайын үгүттөө, азыркы замандын аялынын жаңы коомдук беделин калыптандыруу. Фонддун алдында ишкер аялдардын клубу, Прикладдык чыгармачылыктын борбору, Окуу борбору, Денсоолук борбору, Аймактык борбор (Ысыккөл облусунун Тоң районунда) жана башкалар түзүлгөн.

2003-жылы «Датка Айым-Акылман» фонду Кыргызстанда Ишкер аялдардын биринчи эл аралык форумунун өткөрүлүшүнүн демилгечилеринин бири болду. 2005-жылы ЮНИФЕМдин колдоосу менен «Учкун» басмасынан «Аялдар Кыргызстандын экономикасында» аттуу жакшы жасалгаланган китеп кыргыз, орус, англис тилдеринде жарыкка чыкты. Бул кырк таланттуу кыз келиндин — аялдар кыймылынын, аялзатынын лидерлеринин ысымы кийирилчү жети китептин бир китеби — Кыргызстандын экономикасына кошулган салым. Фонд төмөнкү китептерди чыгарууну болжол жатат: «Аялдар Кыргызстандын айыл чарбасында», анан саясатта, маданиятта, илимде, медицинада, билимде деген багытта, кооз жасалгаланып, үч тилде чыгарылат.

«Датка Айым-Акылман» фондунун пландары арбын. Мисалы, экономика жаатындагы аялдардын улуттук Форумун уюштуруу пландаштырылууда, анан ошондой эле форумдар билим,

маданият, медицина жана башка тармактарда иштеген аялдардын катышуусу менен өткөрүлөт. Баары болуп жети ушундай иш-чаранын өткөрүлүшү белгиленген.

Үтүрованын негизги турмуштук принциби — эч кимге эч качан жамандык санаба, эгерде колундан келсе, оор учурларда жакындарына сөз, кеңеш аркылуу жардамдаш. «Датка Айым-Акылман» фонду республиканын 30 мектебинде өтө шыктуу кыздар үчүн стипендия белгиледи, «Датка Айым» скрипачтар ансамблинин концертин уюштурду. Бүбүкан Ажыгуловна балдарды: уулу Бакытты жана кызы Берметти өз жеке мисалында тарбиялоо керектигине ишенет, ага өзара түшүнүшүү жана оптимизм, эмгекти сүйүү жана адистикке ээ болуу сапаттары кирет.

Жашоо өзүнүн көп түрдүүлүгү, кызыктуу, жаркын инсандары менен кымбат. Республикабыздын гүлдөп-өнүгүшүнө өзүнүн салмактуу салымын кошкон, кыргыздын айжаркын кызы Бүбүкан Ажыгуловна Үтүрова ушундай асылзаттардын бири.

ШОПОКОВА КЕРИМБҮБҮ

Республикада Шопоковдордун үйбүлөсүн жакшы билишет жана терең урматташат. Дүйшөнкул Шопоков – Советтер Союзунун Баатыры, Москванын алдындагы Дубосеково станциясынын жанындагы салгылашууда теңдешсиз эрдик көрсөтүшкөн 28 гвардиячы-панфиловчунун бири. Аялы Керимбүбү Шопокова – согуштун каардуу жылдарында моралдык туруктуулуктун жана жан аябастыктын үлгүсүн көрсөткөн эмгек адамы. Жубайынын өлүмүнө ал, азыр күйөөсүнүн ысымында аталган колхоздун кызылчачы аялдарынын башында болуу менен экинчүү эмгеги, кант кызылчасынан алган жогорку түшүмү менен жооп берди.

Сыртынан кичинекей, бирок руху күчтүү аялдын аракетчилдиги жана тырышчаактыгы байкалбай калбады. 1957-жылы ага Социалисттик Эмгектин Баатыры деген бийик наам ыйгарылды, аны бир нече жолу СССР Жогорку Советинин жана Кыргыз ССР Жогорку Советинин депутаттыгына көрсөтүштү. КПССтин XXI жана XXIII съезддеринин, колхозчулардын Бүткүлсоюздук II съездинин делегаты болгон. 1997-жылы II даражадагы «Манас» ордени тапшырылган.

Керимбүбү Шопокова 1917-жылы Чүй областынын Сокулук районундагы Сокулук айылындагы кембагал адамдын үйүндө туулган. Ал бир жашка чыкканда атасы, 13 жашка чыкканда энеси өлүп, тоголок жетим калат да, аталаш тууганы Сарынын колунда өсөт. Бойго жетип, турмушка аралаша баштаганда оокатка чыйрак, бирмүнөз, токтоо, сабырлуу Дүйшөнкул деген жигит менен баш кошушкан. Жаш жубайлар кайрадан уюшулган колхозго киришип, Дүйшөнкул тракторист, Керимбүбү, кыргыздар мурда эч качан өстүрүп көрбөгөн кызылча өстүрүп, талаада иштеди. Ал кезде кызылчанын түшүмдүүлүгү гектарына 60—70 центнерден ашчу эмес. Анткени жер чополуу, таштак келип, иштин бардыгы кол менен бүткөрүлчү. Ушундай шарттарда да иштин жоопкерчилиги өтө жогору болгон.

1941-жылы дүйнөнү силкинткен кандуу согуш башталат. Азыркы милдет совет элинин келечеги үчүн өзүнүн бардык өнөрү менен фашисттик баскынчыларга каршы күрөшүү керек. Тынч жаткан шаар, кыштактар талкаланып, эл башына оор мүшкүл түштү. «Эр жигит эл четинде, жоо бетинде» дегендей, 1941-жылдын 18-июлун-

да Дүйшөнкул майданга аттанды. Эки баласынын бирин жетелеп, бирин бооруна кысып, Керимбүбү Дүйшөнкулун кан күйгөн согушка узатты.

Дүйшөнкул генерал Панфиловдун дивизиясына кошулуп, Москвага келгенден бир аз убакыт өткөндөн кийин, Керимбүбүдөн кат алды, анда жүрөк толкута тургандай сөздөр жазылган эле. «Кымбатым, Дүйшөнкул! Кадимкиндей шамдагай, чыйрак бол, эгерде мүмкүнчүлүк болсо колума мылтык алып, сенин жанына жетсем дейм, бирок андай мүмкүнчүлүк жок, колхоздо күрөш, мында да фронт. Ишен, жаным. Сенин аялың күйөөсүнүн эрдигине татыктуу боло алат, ошону билип кой!»

Окопто олтурган Дүйшөнкул аялынын ишеничине жооп кылып, төмөнкүдөй жооп жазган: «өмүрлөшүм Керимбүбү! Москванын алдында тынымсыз салгылашуу жүрүп жатат... өзүмдүн киндик каным тамган колхозумдун ар-намысын эч убакта булгабасмын. Эзелтен баатыр элдин биздей уулдары сепилдей болуп турганда, Мекенибиздин жүрөгү Москваны фашисттердин булганыч буттары кайдан бассын... Сенин Дүйшөнкулун».

Бул кыргыздын кыраан уулунун Алатоо, алган жары Керимбүбү менен коштошкон акыркы каты болгон. Ал Москва алдындагы каардуу салгылашта легендарлуу панфиловчул 28 азаматтын катарында чексиз баатырдык менен курман болуп, Улуу Ата Мекендик согушта кыргыз элинен чыккан баатырлардын данктуу тизмесин Биринчи болуп баштаган.

Баатырдын сүйгөн жары, өмүрлүк курбусу Керимбүбү комсомолецтер менен жаштардын чогулушунда «Дүйшөнкул Шопоков» деген оор танк куруу үчүн сунуш киргизип, өзү биринчи болуп каражат төлөгөн. Ошону менен бирге Керимбүбү өзү баштаган Кызыл-Аскер колхозунун жаштары 50 күлүктү ээртокум, жарак-жабдыгы менен фронтко жөнөтүшүп, бүткүл элдик патриоттук кыймылдын баштоочуларынан болушкан. Ошондо Керимбүбү өмүрлүк жолдошу Дүйшөнкул үчүн душмандан өч алууга төмөндөгүдөй ант берген: «Дүйшөнкулдун өлүмү мен үчүн кыйын болгондугун жашыра албайм. Душманды жек көрүүм күчөдү... Колхоз талаасында менин эпкиндүү эмгегим, ар бир чапкан кетменим, өндүргөн ар бир кызылчам — душманга каршы атылган ок экендигине, Дүйшөнкулдун кунун кууган курал экендигине жете түшүндүм. Мени алпештеп өстүргөн элим үчүн, Дүйшөнкулдун кадыры үчүн эмгек талаасында талыкпай иштеп, Дүйшөнкул майданда кандай күрөшсө, эмгек майданында мен да ошондой күрөшүп, колхоз талаасынын баатыры боломун!»

Керимбүбү 1941-жылы өзүнчө комсомолдук звено түзүп, ага өзү башчылык кылып, эмгектенүүгө өткөн.

Анын звеносунда жыйырмага жетпеген кыз-келин бар эле. Жерди бапестей билсең, эмгегин кайтпай койбойт депшип, алар үймө-

үй кыдырышып тооктун кыгын чогултуп, талаага чачышты. Кызылчанын кара сугаты бүткөнчө талаада болушуп, күзгү жыйымда алардын түшүмү ар гектардан 240 центнерден айланды.

Аракеттер текке кетпей, Керимбүбүнүн звеносу тез эле чоң ийгиликтерге жетишет. 1943-жылы ар бир гектар жерден ал 542 центнерден кант кызылчасынын түшүмүн алса, 1946-жылы 660 центнерден түшүм алууга жетишкен. Ушул эмгеги жогору бааланып, Керимбүбү Ленин ордени менен, андан көп убакыт өтпөй Эмгек Кызыл Туу ордени менен сыйланган.

1948-жылы аны жердештери СССРдин эң жогорку бийлик органына — СССР Жогорку Советине депутаттыкка көрсөтүшөт.

1949-жылы ал айылдык Советтин төрагалыгына көрсөтүлгөн, бирок 2 жыл иштегенден кийин, суранып жатып, кайра кызылча өстүрүүгө кеткен. Карапайым колхозчудан кызылча өстүрүүнүн кыйын чеберине жетишкен К.Шопокованын звеносу 1956-жылы ар гектардан 707 центнер кызылча казып алды. 1957-жылы СССРдин жетекчиси Никита Сергеевич Хрущев Кремлде Керимбүбүгө Социалисттик Эмгектин Баатырынын Алтын Жылдызын тапшырган.

1947-жылдан баштап өкмөт Керимбүбүгө жыл сайын бир ирет Дүйшөнкул курман болгон жерге барып келүүгө шарт түзүп берди. Ал Дүйшөнкул менен согушта бирге болгон адамдар менен да жолугушуп турат. Алар аны ардагерлер менен бирге дивизиянын салтанаттарына чакырып турушат. Өткөндү унутууга болбойт. Аларды көргөндө Керимбүбүнүн көз алдына Дүйшөнкулдун элеси тартылат. «Партияма, элиме ыракмат», — дейт Керимбүбү апа. Колхоздорго, мектептерге, шаардагы көчөлөргө Дүйшөнкулдун ысымы ыйгарылды. Мына эми Дүйшөнкул өзү туулуп-өскөн, киндик каны тамган жерде курулган шаарга да аты коюлду (Улуу Ата Мекендик согушта Жеңиштин 40 жылдыгынын урматына — 1985-ж.).

Шаар башчысы Керимбүбү Шопоковага анын күйөөсүнүн аты коюлган көчөдө жайгашкан бардык шарты бар квартира белек кылды жана ал шаардын № 1 тургуну болуп эсептелет. Бирок Керимбүбү апа көбүнчө кенже уулу Сарыпбектин үйбүлөсү менен туулуп-өскөн айылы Шалтада турат. Уулу заңгыраган чоң там курган, иши жакшы — арендатор. Керимбүбү апа чоң, ынтымактуу үйбүлөсү менен сыймыктанат.

Дүйшөнкул согушка кеткенде ал 24 гана жашта эле, анын карамагында 9 адам калган болчу: кызы Сагынбүбү, жаңы төрөлгөн Сатарбек жана күйөөсүнүн бардык үйбүлөсү—кары-картаңдар менен балдар. Ал жалгыз иштейт, ага карабай жаңы үй курат. Эч кимдин жардамысыз...Күйөөсү фронтто.

«Мен колхоздо күн тыным, түн уйку көрбөй иштедим. Кичинекей уулум ооруп, көз жумду. Бир жумадан кийин, көз жашым али кургай электе, күйөөм жөнүндө шумдуктуу кабарды уктум...

Кечинде биздин үйгө райкомдун секретары менен колхоздун башкармасы келишти.

— Ал чыныгы жигит болчу, — дешти алар.

— Болчу?!

Асман жерге түштү, айым тутулду. Эркектер үч жашар кызымды эркелетишип, ага үндөрүн акырын чыгарып, ажыдаарды жеңген баатыр жигит жөнүндө жомок айтып берип жатышты. Ал жомоктон менин эсимде: «Жигиттин күчү туулган айылында экен...» деген сөздөр калыптыр. Муну өмүр бою унутпайм. Бул сөздөрдү курбуларыма, жаштарга көп кайталар элем».

Жашында мээнет тартып, карыганда дөөлөткө жеткен Керимбүбү 1977-жылдан бери ардактуу эс алууда. Баатырдын басып өткөн жолу айылынын тарыхы менен ажырагыс. Бүгүнкү күндөгү анын жетишкендиктери, алга кадамдоолору ошол улуу муундар түзүп кеткен негиз.

Эс алууга чыкканда Керимбүбү апа калың төшөк, куш жаздыкка жатып калган жок. Аны дале болсо колхоз талаасынан, окуучулардын арасынан көрөсүн.

Өзүндөй кыздарды, Дүйшөнкулдай уулдарды тарбиялоого бардык тажрыйбасын жана күчүн жумшап келе жатат. Бул адамды Дүйшөнкулдун наамында уюштурулган спорттук мелдештерден да көрөсүн. Мында да жеңүүчүлөргө сыйлыктарды тапшырып, аларды андан ары жеңиштерге жетишүүгө шыктандырган акылман каалоолорун билдирет.

Бүгүнкү күндө Керимбүбү апа 87 жашта. Согуштан кийин ал беш бала асырап алган, мындайынча айтканда Керимбүбү Баатыр эне болду десек да болот. Ошол согуштун катаал жылдарында ата-энелери өлгөн, эвакуация болуп келген жетим балдарды асырап алуу демейдеки иш катары болгон.

Мен Керимбүбүнү 40 жылдан ашык убакыттан бери билем. Ар бир жолуккан сайын мен анын жашоону сүйгөн камкор мүнөзүнө таң кала берем: Д. Шопоков атындагы музей жөнүндө, жердештеринин ишине, балдары, неберелери, чөбүрөлөрү жөнүндө камкордуктар дайыма аны коштоп жүрөт. Ал эми балдарынын баары татыктуу адамдардан болушту, турмуштары жакшы, көп иштешет. Өзү бирге жашаган кенже уулу Сарыпбек Болотбеков — арендатор, Шопоков атындагы совхоздо иштейт.

Керимбүбү апа кетип жатканда жакшы тилегин айтты. «Деги эмнеси болсо да тынчтык эле болсо болгону. Асманыбыз ачык болсун. Ушул турмушубузду бизге кут кылсын. Балдарыбыз эч убакта согуш дегенди билбесин. Бейпилдик — бул жыргалчылык. Бейпилдикте дагы көптөгөн шаарлар өсүп чыгат. Ошолорго да Дүйшөнкул сыяктуу Атажурт сыйына арзышкан азаматтардын ысмы берилерине ишенем. «Аганы көрүп ини өсөт, эжени көрүп синди өсөт» дешет эмеспи. Анын сыңарындай, Дүйшөнкулдардын

үлгүсү кийинки муундагыларга өрнөк. Ошон үчүн кечээкилер унутулбашы керек, Дүйшөнкулдар унутулбашы керек. Жыргаган ушул заманыбыз үчүн биз ошолорго карызбыз. Бекеринен өкмөт алардын атынан шаарларды, мектептерди, көчөлөрдү коюп жатыптырбы. Жок. Аларды ардак менен эскергени, жаштарыбызга өрнөк болсун дегени. Түбөлүк оттор өчпөйт. Ошол сыяктуу эле алардын ысымдары да түбөлүккө өчпөйт».

«Карысы бардын—ырысы бар» дейт, кыргыз журтчулугу Керимбүбү ападай баатыр карылары менен сыймыктанат!

Бар болуңуз, эли сыймыктанган Баатыр апа!

ЮМАТОВА АННА ТИХОНОВНА

Ар бир доордун өзүнүн каармандары айтылып калары эл тарыхынын барактарынан белгилүү эмеспи. Андай тагдырдын сыймыктуу ээси Анна Тихоновна Юматова эл үчүн эбегейсиз кызматын аяган жок. Айрыкча айыл чарба өндүрүшүнүн тармагында таланттуу уюштургуч жана демилгелүү жетекчи болгон. Тактап айтканда, Анна Тихоновна 28 жыл Ысыккөл областындагы Жетиөгүз районунун «Коммунизм» колхозунун башкармасы болуп эмгектенген. Мээнетти бааланып, Социалисттик Эмгектин

Баатыры деген ардактуу наамга ээ болгон. Кыргыз ССР Жогорку Советине үч жолу депутаттыкка шайланган. Бир нече жолу Кыргыз ССР жана СССР коммунисттик партиясынын съездерине делегаттыкка көрсөтүлгөн. Адамды өзүнө тарткан, жадыраган сүйкүмдүү ажарына жарашкан ачык-айрым мүнөзү, чечендиги, көңүл кушун көтөргөн тамашалуу сөзү менен жагымдуу болучу. Ошого жараша иш дегенде анын күчү ашып-ташып тургандай, кайраттуу эпкиндүүлүгү таң калтырчу.

1975-жылдын күтүрөгөн күз күндөрүнүн башы сентябрда Фрунзе шаарында (азыркы Бишкек) Кыргызстан аялдарынын VII съезди ачылды. Ошондогу опера жана балет театрынын шаңдуу жасалгасы көргөн көздү сүйүнтүп бир башкача эле. Фойеде республикабыздын маданият министри Күлүйпа Кондучаловага орус улутундагы чачын көрктүү жасаган, сулууча аял кучак жайып учурашып калды. Уюштуруучу болуп жүргөн кыз-келиндер — биз таң калып карап калдык. Келбетине жарашкан кара костюмунун төшүндө баатырдык алтын жылдызы көздү арбап жаркырайт. Катарында орден, медалдары көркүнө көрк кошот. Ангыча катталуу үчүн биздин столго келип күлө карап саламдашты да, өзүн Юматова деп атады. Көздөрү ушунчалык мээримге толуп, нурлуу жадырап, биз менен качандан бери эле тааныштардай сүйлөшө кетти. Биз да ага кызыгып калдык. Ал жөнүндө бир заматта жакшы сөздөр жүрүп кетти. Анын колхоздун башкармасы, мыкты уюштургуч, чечкиндүү, сезимтал ишкердиги, билимдүүлүгү, алдынкы атуулдардан экендиги айкын болду.

Чынында биз суктандык.

Анна Тихоновна 1924-жылы 15-сентябрда Түп районундагы Николоевка айылында кедей үйбүлөдө жарык дүйнөгө келген. Согуш жылдарында ал Ысыккөлдөгү айылчарба техникумун бүтүргөн. Эң биринчи эмгек жолу ошол эле райондогу Фрунзе атындагы колхоздон баш-

талган. Ишке бышык зирек кыздын эмгекчилдигин байкашкан район жетекчилиги аны райондук айыл чарба башкармалыгына башкы агрономдукка, андан соң көп өтпөй эле машина-трактордук станциясынын (МТС) директорлугуна шайлашкан. Ал кайсы тармакта ишеним берилсе да өтөсүнө чыккан. Ошон үчүн аны эң кыйын жамааттарга жөнөтүшкөн. МТСтин директору болуп турган 7 жыл ичинде ал көп ийгиликтердин күбөсү болгон. Бүткүл союздук мелдеште үчүнчү орунду жеңип алып, Эмгек Кызыл Туу ордени менен сыйланган.

Эмгектеги күжүрмөн кайраты менен чоң ишенимди аркалаган Анна Тихоновнаны 1960-жылы «Коммунизм» колхозунун башкармасы кылып бекитишкен. Аталган колхоздо ошол учурда абал эң кыйын болчу. Сарайлардын жоктугуна жылкы менен кой жайдыр-кыштыр ачык асман алдында багылчу. Ал эми уйлардан талапка ылайык сүт алынчу да эмес. Жем-чөптүн тартыштыгынан мал башынын өсүшү эң төмөнкү көрсөткүчтө болгон. Колхоздун мамлекетке карызы да жүрөктү өйүткөн. Техника жагы начар, мол түшүм деген түшкө да кирчү эмес. Мындай абалдан алгачкы күндөрү кантип чыгууну ойлонуп кыйналды. Элдин ишеними ага күч берди. Өзүндөгү болгон мүмкүнчүлүктү жумшап эрте кетип, кеч келип бардык кыйынчылыктын көзүн таба билди. Үйдө эне, аял, сыртта жетекчи, ошол эле учурда сырттан окуп, билимин да өстүрдү. Мунун баарына ал кантип жетишти? Көрсө, адам баласында эмгекчилдик менен сабырдуулук, зирек ой, намыс, сезим күчү, адамдык бийик парасат болсо, бардыгына жетет тура. Колхоздогу талаачылык боюнча майда бригадаларды, фермаларды ирилештирип, Башкармалык менен партиялык комитеттин колдоосунда 3 чоң комплекстүү бригада түздү. Жерди, техниканы адамдардын өзүнө берип, ишти уюштуруу менен талапты да катуу койдү. Талапка ылайык айдоо жерлерин жер семирткичтер менен камсыз кылып, түшүмдү мол алууга жетишүү үчүн айыл чарба тармагынын эң алдынкы тажрыйбаларын илимий негизде колдонууга чейинки маселелерди колго алган. Талаа стандартын уюштуруунун жана да өз көзөмөлүндө адистер менен иш жүргүзүүнүн натыйжасында чукул убакытта колхоздо 70тен ашык трактор, 50гө жакын автомашина, 20 комбайн ж.б. айыл чарба техникалары ишке киргизилген.

Жаны мал сарайлардын комплекстери курулуп, саанчылар үчүн туракжай, малчыларга атайын үйлөр, тоок фермасы салынган. Бардык шарттар уюштурулуп, элдин жашоо-турмушу түптамырынан өзгөргөн. 1980-жылы колхоз 1000000 сом таза кирешеге ээ болгон. Колхоздогу ар бир бешиңчи үйбүлө автомашиналуу же кур дегенде эле мотоцикл алууга жетишкен. Элдин социалдык, маданий турмушу онолуп, бардык үйбүлө билимге ээ болгон. Колхоздун өзүнүн нан бышыруучу заводу, маданият үйү, китепкана, 140 орундуу жаны типтеги балдар бакчасы салынган. Бакчадагы балдардын азык-түлүгү бекер берилген. Көчөлөр, жолдор жаңырган. Мына ушундай ийгиликтердин бардыгы кажыбас кайраттын акыбети эле.

Өкмөт менен партия Анна Тихоновнанын мындай теңдешсиз эмгегин жогорку баалап, Социалисттик Эмгектин Баатыры деген ардактуу наам, Ленин, Октябрь революциясы, Эмгек Кызыл Туу, Ардак Белгиси, Элдердин достугу ордендери жана бир нече медалдар менен сыйлаган. Ал ага сыймыктануу менен катар эле жоопкерчилик деп сезген. Мунун бардыгын жеке өзүнүн эмес, колхозчулардын эмгегинин үзүрү деп ар дайым айтчу. Чынында иш десе ичкен ашын жерге койгон саанчылар Ч.Байториева, Ш.Мамырканова, С.Айтпаева, баш чабан, Социалисттик Эмгектин Баатыры К.Намазбеков, К.Такырбашев, Д.Турдубеков, механизаторлор В.Тереков, А.Асаналиев, тоокчулар Л.Барабанова, М.Филиппова, Ж.Турусбеков, Б.Асанбековдун дилгир эмгекчилдиги чоң колдоо болгону ырас.

Анна Тихоновна мээрман эне катары да уул, кызын татыктуу өстүрдү. Уулу Владимир инженер-куруучу, кызы Татьяна врачтык кесипти аркалаган азаматтар. Ал неберелери Саша, Роман жана Аня үчүн да сыймыктуу үлгү эле.

«Апабыз кимге болсо да жаркырап, ачык көңүлү менен төгүлүп турчу. Ар качан жардам берүүдөн баш тартчу эмес. Кыйын күндөрдө бир туугандай курбулары Күлүйпа Кондучаловна, Гүлүм Малабаевна, Зуура Нурматовна, Сагын Шералиевна, Күлжеке Ниязалиевна-Усубалиева, Нават Кулова, Бейшеналы Кулов, жубайлар Лидия менен Юрий Беляк ж.б. көптөгөн достору биздин эсибизде калды.

Апабыз биздин жүрөгүбүздө ар бир минутада, саатта, ар бир күнү унутулбас элеси менен жашап турат». Бул сөз нагыз чындык. Ал жалан гана үйбүлөсүнүн эмес, элдин да жүрөгүндө жашай турган татыктуу инсан.

1982-жылы күзүндө Ысыккөл обкомунун биринчи катчысы Клара Мусаевна Орозалиева жана «Кыргызстан аялдары» журналынын редактору Дүйшөкөн Мукамбетова болуп, анын колхозуна барып калдык. Интернационалдык бекем духу бар колхозчуларды көрүп кубанычта болдук. Социалдык жактан турмуш-тиричилиги жогору турушат экен. Колхоздун башкармасы кандай болуу керектигин билгибиз келген сурообузга ал мындайча жооп бергени эсибизде:

— Башкарма деген кандай болушун мен өзүм да билбейм. Мен бир гана нерсени билем, ар бир колхозчу өзү колхоздун ээсинин деген түшүнүккө жетүү керек. Бул биринчиси, экинчиден жетишсиз жашоого, жалкоолукка эч качан жол бербөө керек.

— *А сиз өзүңүздүн ишинизге ыраазысызбы?*

— Албетте, биздин мезгил оңой болгон жок. Бирок мен ага капа болбойм. Эң негизгиси, эл үчүн керектигинди сезүү — баарынан бактылуу тагдыр, буга ишенгиле.

1988-жылы ден соолугуна байланыштуу союздук деңгээлдеги ардактуу эс алууга чыкты. Анна Тихоновна бүткүл өмүрүн элге арнаган инсан. Туулган жери, бир тууган эли үчүн ак кызмат кылган мындай татыктуу, сыйлуу, каарман адамдар качан да болсо жарык жылдыздай өчпөй, эл эсинде жашай берет.

V БАП

МАДАНИЯТ ЖАНА ИСКУССТВО ИШМЕРЛЕРИ

АБЫЛКАСЫМОВА МАЙРАМКАН

Майрамкан... Бул сөздөн биз «Майрамдардын ханышасы» деген түшүнүккө кабылабыз. Чындыгында эле, Кыргыз эл акыны, Токтогул атындагы мамлекеттик сыйлыктын лауреаты, Бүткүл союздук Ленин комсомолу сыйлыгынын лауреаты Майрамкан Абылкасымова «поэзиянын ханышасына» айланды. Ата журтуна, ата журтунун чырпыгынан асманына чейин суктанып ыр арнаган, элинин сөз өнөрүн бийик урматтаган таланттуу акын экенине чыгармалары аркылуу ынанабыз.

Ал кыргыз поэзиясында алыста жанган жылдыздай жаш акын балдар, кыздардын устаты.

М.Абылкасымова Курманжан датка атындагы кайрымдуулук фондунун кеңешчиси.

Акын эжебиздин Ата Журтуна арнаган бир ырында:

Жумшай көрбө күрөштүн майдасына,
Күрөшпөй эле жеңилип берейинчи.

Андан көрө кырчын тал жолго чыгып,

Азабынан мен карып келейинчи, — деген патриоттук

сабына таазим этсек болот.

Мен Майрамкан Абылкасымованын поэзиясынын күйөрманымын. Анткени, акын аялзаты жөнүндө түгөнбөгөн ыры менен кыргыз аялынын поэтикалык образын жаратты.

Кайсыл элде жүдөө күтсө зайыпты,

Энелери элечегин тарталбай.

Ошол элдин уулуна кой айыпты,

Бул да кырсык бирге жүргөн байкалбай — деген сабында ачуу чындык жатпайбы.

Кыргыз Эл Баатыры, Лениндик жана Мамлекеттик сыйлыктардын лауреты, заманыбыздын залкар жазуучусу Чынгыз Айтматов анын чыгармалыгына жогорку баа бергени эсимде.

М.Абылкасымова Кемин районундагы Алмалуу айылында айылдык мугалимдин үйбүлөсүндө төрөлгөн. Чоң атасынын тарбиясында чонойду. Экөө абдан сырдаш эле. Рухий дүйнөлөрү да жакын болучу. Чоң атасы ата-бабалары Жантай хан, Түлкү Баатыр, Атаке баатыр, Шабдан жөнүндө дайыма айтып берчү. Чоң атасы «Ата

журт бизди жерден бой көтөргүчө бөпөлөдү, анан биз бой жеткенде Ата журтубузду бөпөлөшүбүз керек» деп айрыкча бир сезим менен белгилеген эле.

Чоң атасы сабатсыз болгондуктан, аны дайыма олтургузуп алып эпосторду окутчу. Кыргыз элинин санжырасын баалап, салттарын таза сактачу. Небересин мандайына тургузуп алып ырдатчу, ал чоң атасына элдик ырларды ырдап берчү. «Чоң атам кичине кезимен эле ыр жазуумду, акын болушумду каалоочу. Мыскал Өмүркановадай мыкты ырдашымды, анан да... жакшы окуп, жакшы билим алган, китепти, музыканы сүйгөн, ички дүйнөсү бай, элибиздин патриот уулуна күйөөгө бергиси келчү. Чын эле, жашпоомдо чоң атам каалагандай жигитке кездештим». Ал — Сагын Наматбаев эле...

Студент кезинде Сагындын гезит бетине чыккан ырларын окуп калчу. Наматбаев экөөнү биротоло бекемдеген касиет адабиятка болгон сүйүү, рухий дүйнөсүнүн дал келиши болду. Сагын ага эң мыкты жар, балдарына мээримдүү ата, кайрымдуу чоң ата болду. Кызматташтарынын, калемдештеринин бардыгынын эсинде кристалдай тазалыгы, чынчылдыгы, адамкерчилиги менен принципалдуулугу, бийик интеллектуалдуулугу жана өтө боорукерлиги менен элеси сакталып калды.

Чоң атасынын таасиринен го, мектепте да, жогорку окуу жайында да лидер болуп жүрдү. Дайыма алдыга кадам таштаган аракетинен, максатына жетүүгө умтулгандыктан, чечкиндүү мүнөзүнөн улам бабаларынын андан күткөн тилегин аз да болсо актагандай болду.

Фрунзедеги кыз-келиндер педагогикалык окуу жайын аяктагандан кийин, 1953-жылы В.В.Маяковский атындагы кыз-келиндер педагогикалык институтуна тапшырган. Мектепте эле ыр жазчу. 1952-жылдан ырлары күндөлүк басма сөздөргө жарыялана баштаган. Эң биринчи поэтикалык жыйнагы «Кичинекей досторго» деген ат менен 1961-жылы жарык көргөн.

Ар бир китептин жарыкка чыгышы жаш акын кызды кубандырды. «Ишенимди жүрөккө сактайм» деген китеби Ленин комсомолу сыйлыгына татыктуу болгон.

Кыргыз адабиятынын өнүгүшүнө кошкон салымы үчүн 1980-жылы Кыргыз эл акыны деген наамга татыктуу болду. Ал эми 1984-жылы «Гүлдөр суу сурайт» деген китеби үчүн Токтогул атындагы мамлекеттик сыйлыктын лауреаты болду.

Анын ырларын орус тилине котормочулар И.Волобуева, Р.Казакова, Т.Кузовлева, Б.Ручьева, К.Гусева, С.Суслова, Ю.Смышляев которгон. Бул анын чыгармачылык аудиториясынын кеңейишине, дүйнө элдеринин тилине которулушуна өбөлгө болду.

Майрамкан Абылкасымова менен анын чыгармачылык ишмердиги тууралуу аңгемелешүү учурунда ал «улуу үчилтик» — орус элинин залкар жазуучулары Василий Белов, Валентин Распутин,

Василий Шукшин менен болгон жылуу достугу жөнүндө да айтып берди:

«Биз Болгария — СССР жазуучуларынын клубунун мүчөсү болгондуктан, Болгарияга бардык. Досторум менен ар бир жолугушуу майрам эле» — деп эскерет. Алар жаны чыгармаларын талкуулашчу, тажрыйбаларын бөлүшчү. Келечек максаттар жөнүндө кыялданып, бул жолугушуулар чыгармачылыкка дем болчу.

Кызы — Толкун Наматбаева атасы экөөнүн жолун жолдоп чыгармачылык өнөрдү кесип кылып алган. Бүгүнкү күндө эл аралык «Франс-пресс» агентствосунда иштейт. Небереси Атай жакында эле Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетин аяктады.

Толкун Кыргызстандагы белдүү журналисттерден.

1988-жылы «Хелветас — Кыргызстан» Эл аралык биргелешкен швейцариялык ассоциациясы уюштурган адабий конкурска катышып, лауреаттык наамды алган.

«Келечекте мен Кыргызстанды эн күчтүү мамлекет болот деп ойлойм. Бизде ажайып кооз жерлерибиз, шанкайган бийик тоолорубуз, берметибиз — көгүлтүр Ысыккөлүбүз бар. Эң башкысы элибиздин адамкерчилик, нарктуу салттары...

...Элде болсун, Ата Журт турса эсен,
Сен экөөбүз каякка барат элек.
Толбой турса бүгүнчө акка кесен,
Акыр түбү энчине тиет белек.
Дүйнө турсун кооз куштун канатындай,
Көпкө жугуп, кулпурган жаркырагы.
Убактылуу капабыз таратылбай,
Эл толкуса биз дагы талпыналы.

* * *

...Ата Журт байлык данкым сени менен,
Күлөөр күлкүм, ыйлаар ыйым анан да.
Сен баарынан эр көкүрөк кең белең,
Жыйган дүйнөм, жайып койгон малым да.
Жашайт Адам баласынан ажырап,
Көңүл айтып, пейли жакын достору.
Анан аздап ал санаадан арылат,
Ата Журттан табылгансып жоктору...

АДЫШЕВА ТЕНТИ

Адамдар көбүрөөк жашаар эле,
Данк үчүн даңаза болбосо.
Максатын байлыкка багынтпай,
Нысабы напсисин коргосо.

Адамдар көбүрөөк жашаар эле,
өмүрдүн өлчөмүн ойлошсо.
өкүнбөй өткөрүп жиберип,
Ар дайым бир-бирин колдошсо.

Кыргыз элинин алгачкы акын кыздарынын бири, 1980-жылы "эл акыны" деген наамга татыктуу болгон Тенти Адышеванын (Жунушбаеванын) турмуштагы жана чыгармачылыктагы багыты — адамдарды аeo, колдоо, коргоо, даңазалоо. Анын поэзиясы жашоону чын жүрөктөн сүйүүгө, заманды, адамды, жаратылышты терең урматтоого үндөп, мээримдүү, жайдары лиризмге сугарылган. Ырларында бийик атуулдук кайрыктар менен жаратылыштын сулуулугуна суктануу кайрыктары жарыш жүрөт, конкреттүү ой толгоолор философиялык жалпылоо менен жыйынтыкталат.

Адамзат турмушундагы бардык жандуу көрүнүштөр: жакшылык менен жамандык, кайгы менен шаттык, сүйүү менен жек көрүү, өмүр менен өлүм кыргыз поэзиясынын жарык жылдызы Тенти Адышеванын жүрөгүн жарып өтөт.

Кармалбаган мезгил канаты, анын жыл санаты: жайы, кышы, жазы, күзү жөнүндө, согуш менен соолгон өлүм, оору менен оор каатчылык, карангылыктан кунарсыз жашоо, кайдыгерлик менен кайрымсыздык, көрө албастык менен арамзалык, дүнүйөкордук менен паракордук, ачкөздүк менен зулумдук жөнүндө жан кейиткен ойлор акындын ан-сезиминен эргип чыгат:

Айтчы жылдыз, эмнелерге күбөсүң?
Көз алдынан өткөндөрдү салмактап,
Көрдүн беле, жакшы жагын, күнөөсүң?
Күнөө көп дейт жер бетинде өтөлгөн,
Зөөкүр көп дейт күндө баскан көчөңдөн.
Бирок билсең жакшылыкты көксөгөн,
Балбан көп дейт, жамандыкты көтөргөн.

Өткөн кылымдын алтымышынчы — жетимишинчи жылдарында тартылган даректүү фильмдеги интервьюсунда Тенти Адышева же-

текчи кызматкерлердин жеңишин камсыз кылган, мамлекеттик пландарды ашыгы менен толтурган рапорттор үчүн алар алган орден, медаль, данк, даража, сыйлыктар үчүн пахтадагы, тамекидеги баш көтөргүс оор жумушка салынып, баарынан артык денсоолуктарынан ажырап, жаштыгын, өмүрүн берген мээнеткеч аялдарды, жашы жете элек балдарды коргоп, үнүн бийик көтөрүп, чындыкты таамай айткан. Ал эч кимден жалтанбаган. Фильмди калың элге көрсөтпөй жаап салышкан, көп жылдар акындын өзүн жана үйбүлөсүн куугунтукка алышкан. Кыскасы акын Тенти Адышева чындыкты айткан сөзүнүн азабын тарткан. Дал ошол жылдары түйшүктөгү көп балалуу энелердин, мээнеттен баш көтөрбөгөн аялдардын, жер жүзүнө сулуулукту, боорукердикти, мээримди жараткан асылкечтердин турмуштагы баскан жолу, оор тагдыры "Аялдын жүгү" деген ырында каймана мааниде элестүү сүрөттөлгөн.

Аялдын арабасы толо жүктүү,
Тынымсыз тартып келет күнү-түнү,
Эне жүгүн алмашып кызы тартып,
Кычыраган арабанын чыгат үнү.
Кылымдар кылчайбастан өтө берет,
Кыздар да энеликке жете келет.
Кылдырап оор тартып арабасы,
Күндөн-күн күчү тайып кете берет.
Энелик эбегейсиз түйшүгүндө,
Эртелеп сулуу түрү өчө берет.
Бирок да көөнөрүшүн көрккө бөлөп,
Түрлөнүп тиккен гүлү өсө берет.

Тенти Адышева Ысыккөл дубанынын Тон аймагынын Күнчыгыш айылында 1920-жылы Жунушбайдын үйбүлөсүндө туулган. Кыргыз ырымында жин-перилерди адаштырып, кыйгач жолго салыш үчүн кызынын атын эркек балдардын атында атап, Тенти коюшкан.

Бул тентисе да аман жүрсүн деген ата-эненин тилеги. Чекеге бүткөн жалгыз кызын ата-энеси алдейлеп, бапестеп, эркелетип асырашкан, андан эчтеме аяган эмес, эмне кылса эркине коюшкан. Тенти тоо шамалындай шамдагай, эч кимден жалтанбай эркин өскөн. Балдар менен чикит чаап, чүкө атышып, шап алышып, топ таш ойноп, тай минип, ат чаап чонойду.

Тентинин өмүр жолу өз замандаштарынын өмүр жолуна бардык жагынан окшош. Катарлаш курбулары менен айылындагы жети жылдык мектепте окуган. 1937-жылы Фрунзедеги медициналык окуу жайды артыкчылык менен бүтүргөн. Жетөгүз районунун Саруу айылындагы ооруканада фельдшер болуп иштеген. Акыйкатты бетке айткан, түз жүргөн, шанкылдаган, кайраттуу, шар кыз активдүү комсо-

молка болгон. Ал республика тагдырына жана адам тагдырына кайдыгер карабай, коомдук иштерге жалындап киришип, окуп жүргөн жылдарда жаштар кыймылынын башында турган. 1938-жылы кыргыз кыздарынын ичинен биринчи болуп, Кыргызстан Лениндик коммунисттик жаштар союзунун Борбордук комитетинин секретары болуп шайланган.

Жаш чагында миңдеген замандаштары сыяктуу сталиндик репрессиянын жалынына кабылып, куугун-сүргүнгө алынган. Ал мезгил камалуудан качып көз жазгырган, революция ишине жан-дилинен берилген, руху боюнча жакын адамдарынан, пикирлеш досторунан, жолдошторунан ажыраган оор жылдар эле. Ал жылдар акындын жүрөгүндө айыкпаган дарт, карты сыйрылбаган жара бойдон калган.

Андан соң Атамекендик согуштун катаал жылдары, оор сыноолору башталды. Башка түшкөн мүшкүл, жакындарынан ажыроо, энелердин ыйы, аялдардын кошогу, балдардын көз жашы — ушулардын баары акындын жүрөгүн жаралап, ыр саптарына кирген:

Кечээ өткөн кызыл кыргын согушта,
Жөнөтүшкөн жүрөк күйүп жарларын,
Мунга батып, кантип эми энелер,
Окко тосмок бойго жеткен балдарын?

Жок, калайык, эне сөзүн андагың,
Согуш оту эч убакта жанбасын!
Какыр талаа, кургак чөлдүү кара жер,
Сугарылып кызыл канга канбасын!

Мөлтүрөгөн күлгүн жашта келиндер,
Кара кийип, кайгы жутуп калбасын!
Эркелешип эркин өскөн балдарым,
Эзели ага жетим күнүн салбасын!..

Улуу Ата Мекендик согуштан кийин Тенти Адышева Кыргыз мамлекеттик институттан билимин улантып, андан соң партиялык жана советтик мекемелерде иштеген. 1956-жылдан 1976-жылга чейин Бүткүлсоюздук авторлордун укугун коргоо агенттигинин кыргыз бөлүмүнүн директору болгон. Түн уйкусуз, күн тынымсыз кызмат өтөгөн ак эмгеги эл эсинен эч качан чыкпайт. Көп балалуу, үйү жок, квартирада жупуну жашаган акын Абдрасул Токтомушовго өкмөттөн башкалкарлык үй бөлдүрүп бергени үчүн шаардагы Биринчи Май аткаруу комитетинин төрайымдык кызматынан бошотулган. Абдрасул Токтомушев кийин эл акыны болду. Тенти Адышева адамдарга кайрымдуу эле. Боорукердиктин азабын акыры партиялык чиновниктерден көрдү.

Тенти Адышеваны кызматтан кызматка которгондору, кара-лап иштен алганы, комсомолдун Борбордук комитетине катчы болгону, Москвага съездге делегат болуп барганы, социалдык камсыздоо министри болбой калганы, ошондо досторунун, кастарынын, партиялык функционерлердин, коомчулуктун мамилеси кошумчалымчасыз, жумшартуусуз, күчөтүүсүз, бир гана чындык аркылуу "Кылы үзүлгөн комузум" деген мемуардык эскерүүсүндө ачык баяндалат. Тенти эчен ирет көралбастыктын курманы боло жаздап, ак сүйүүсүнүн, ажарлуу өн-түсүнүн азабын тарткан.

Бүткүл союздук ВААПтын кыргыз бөлүмүнүн директору болуп турганда СССРде бардык республикалардан Кыргыз Республикасынын калемгерлеринин өтө аз калем акысын Тенти Адышева москвалык чиновниктердин эшигин жыртып жүрүп, аны жогорулатууга жетишкен.

Кыйла жылдар өзүнүн автордук укугун коргой албай сотто жүргөн улуу манасчы Саякбай Каралаевдин калем акысын адилеттик менен алып бергени үчүн аксакалдын ак батасын алган. Адабияттагы жалган пафостуу акындар, арамза зулумдар, өздөрүн дөөшаа ойлогондор Тентини өлөөр-өлгөнчө жаманатты кылышып, ар кандай ушак-айындар менен кек алууга барышкан. Ошондой бетпактыктын айынан Тентинин убактысы бөөдө өлүп, майда-барат чыр-чатактардын айынан канчалык алтын саптар жазылбай калды. Эл акыны деген наамды каза болордун алдында өтө кеч алды. Калмак акыны, Социалисттик Эмгектин Баатыры Давид Кугильтинов Тенти Адышеванын ырларын окуп, темперамент менен: "Кандай сонун ырлар! Эмне үчүн мен аны мурда билген эмесмин!" — деп кыйкырып жиберген. Тенти Адышевага Эл акыны деген наам берилгенине байланыштуу куттуктоо сөзүндө Чыңгыз Айтматов: "Сиз эң татаал тагдырды башыңыздан өткөргөн акынсыз!" — деген.

Ооба, тагдыр Тенти Адышевага ак жүрөк, адал ниет, сулуу өң, келишкен келбет, сымбаттуу бой-мүчө тартуулоо менен бирге оор соккуларга, татаал сыноолорго да дуушар кылган. Ал 24 жашында кыргыз адабиятынын классиги, сүйүп алган таланттуу жары, акын жана драматург Жоомарт Бөкөнбаевден ажырап калган. Ал жөнүндө кайсы бир акын: "Ал өмүрдөн өтсө да биз анын поэзия көлүнөн шимирип, алигиче суусунубуз кана элек" деп айткан. Жоомарт Бөкөнбаев 34 жашында "Манастын уулу Семетей" кинофильминин сценарийин жазышып, фильмди тарттырууга баратышканда жол кырсыгынан курман болгон.

Тенти Адышеванын чыгармачылыгына чечкиндүү таасирин тийгизген Жоомарт Бөкөнбаевдин китебине жазган баш сөзүндө ал: "Анын поэзиясы үчилтик: Сөздөн, Обондон, Сүрөттөн турат" — деген.

Тенти Адышеванын негизги темасы — аял тагдыры, аял бактысы, аял сүйүүсү, эне мээримин, кыргыз жери, кыргыз эли, көй-

көлгөн көл, жайкалган төр, улуу тоо, тоодо жашаган эл. Анан, көбүнчө кайгы-шаттык, өлүм-өмүр, аң-сезим, бекем достук, ооматтуу дүйнө жөнүндө жазган акын:

Мени жаз! — дейт кулпуруп кыргыз жерим,
Мени жаз! — дейт кубантып сүйгөн элим.
Мээримдүү, берекелүү койнун ачып,
Кош колдоп төгүп берип сөздүн кенин.

Тенти Адышева кыз чагында баш кошкон Жоомарт Бөкөнбаев жаздым болгондо чиедей үч баласы менен жесир калган, балдарынын алды Кулубек араң гана төрткө чыккан.

Арадан көп жылдар өткөндөн кийин атасыз балдарына ата болуп берген кеңпейил, ак жүрөк, жандүйнөсү таза адамга жолугат. Ал Кыргызстанда геология илимин уюштурган, анын башатында турган окумуштуу Муса Мырзапаязович Адышев эле. Тенти дээрлик отуз жыл аны менен бактылуу, ынтымактуу өмүр сүргөн.

Мына, ушул жылдарда Тенти акындык таланттын туу чокусуна умтулган. Адышев өлкөгө кеңири белгилүү илимпоз-геолог гана болбостон, үйбүлөсүнө карамдуу, аялына шарт түзгөн адептүү, камкор, акыл-эстүү, интеллигент адам болгон. Ал ыр жандуу инсан болгондуктан, поэзияны жанындай жакшы көргөн, жагымдуу кооз үнү менен ырдай билген, комуз, кыяк күүлөрүн сүйгөн. Ал Тентинин иштеп отурганын көргөндө ак дилинен, чын жүрөгүнөн кубанган, ийгилигине сыймыктанган, кубанычын тең бөлүшкөн.

Бирок академик Адышев өмүрдөн эрте кеткен, чыгармачылыгы гүлдөп турган 64 жаш курагында үч баласын бутуна тургузуп, турмаштан өткөн. Кыргыз Республикасынын илимдер академиясына Президент болуп шайланып, эми бир өргө умтулар кезинде, илимди жаңы нукка, реформага сала турган убагында ойлогон ойлору жүзөгө ашпай, өмүр жиби чарт үзүлгөн.

Тенти Адышеванын акпейилдигине, адилеттигине баа берген, табиятынан келишкен келбетине суктанган, акылмандыгын, талантын, шаңкылдаган күлкүсүн, арамдыгы жок жандүйнөсүн замандаштары өткөрө урматташкан, ага чыгаан акындар ырларын арнаган. Ал элдин эрке кызы болгон. Тенти Адышеванын тун уулу, геология-минералогия илимдеринин доктору Кулубек Жоомартович Бөкөнбаев энеси жөнүндө мындай деп жазат: "Менин энем кыргыз элинин эки мыкты, улуу инсандары: Жоомарт Бөкөнбаевдин жана Муса Адышевдин жубайы, замандашы, сапарлашы, таламдашы болгон. Ошондой эле кыргыз адабияты менен илиминин биринчи жол чабуучуларынан, тандамал чөйрөнүн ишенимдүү досу болгон, алар менен өмүрү тыгыз байланышта өттү. Мукай Элебаев, Жусуп Турусбеков, Түгөлбай Сыдыкбеков, Темиркул Үмөталиев, Төлөн Шамшиев, Болот Юнусалиев, Иса Ахунба-

ев, Абдынасыр Элебесов, Жапар Садыков менен болгон достук мамилелери суктанарлык эле.

Алар достукка татыктуу адамдар, анткени алардын пайдубалы бекем, акыл-эстүү, маданияттуу, адептүү, патриот адамдар болгон".

1984-жылы Тенти Адышеванын мезгилсиз мерт болушу күүлөнүп турган поэзия кылын чарт үздү. Ал татаал, бирок адилет жашаган 64 жыл өмүрүндө өзүнө таандык энчисин, ала тургандарын албай, демократиянын алгачкы жылдарындагы акыйкат салтанатын көрбөй кетти. Балдарынын келечегин алдынала билип турса да алардын илимдеги ачылыштарын, окумуштуулук даражаларын көрбөй, көп эңсеген небере уулдары менен кыздарын кучактап, көкүрөгүнө кыспай кетти...

Кайсы бир кыргыз акыны ага арнаган ыр сабында Тенти Адышеванын ырларын өзүнө окшогон тунук, шынгыр булакка салыштырган. Анын адамдарга болгон чексиз сүйүүсү чыгармачылыктын жалыны аркылуу жаркырап турат, анда көз жаш да, мун да, кубаныч-шаттык да бар. Анын поэзиясы дүйнөнү күнөөсүз таза көз менен көрүүгө умтулган бийик идеалдарга тунган.

АНТИПИНА КЛАВДИЯ ИВАНОВНА

Таланттуу адамдардын тагдыры тааал, бирок кызык болмогу бар. Клавдия Ивановна Антипинанын турмушу да жеңил-желпи болгон жок. 1937-жылы эл душманынын аялы катары беш жашар баласы менен Москвадан Фрунзеге сүрүлгөн болчу. Кыргызстан анын экинчи мекени болуп калды. Бул жерде ал көрүнүктүү окумуштуу-этнограф, Кыргыз Республикасынын мамлекеттик сыйлыгынын лауреаты, республиканын маданиятына эмгек синирген ишмер болду. К. Антипина бардык күч-кубатын, би-

лимин, жүрөк жалынын эл чыгармачылыгынын башатын олуттуу изилдөөгө жана аяр иликтөөгө, элдик кол өнөрчүлүгүнүн салтын өнүктүрүүгө арнады.

Клавдия Ивановна Антипина 1904-жылы 5-майда Саратов областынын Балашов районундагы Турки селосунда дворяндын үйбүлөсүндө туулган. Ал туулгандан көп өтпөй ата-энеси Москвага көчүп келишет. Антипиндердин 8 баласынын баары мыкты билим алышып, белгилүү окумуштуулардан, хирургдардан, биологдордон, партиялык кызматкерлерден болушту.

К.Антипина 1931-жылы М.В.Ломоносов атындагы ММУнун биология факультетин бүтүргөндөн кийин ВКП(б) БКнын Партбасмасынын редакторунун жардамчысы болуп иштейт. Ошол эле жылы МИСИнин студенти москвалык Михаил Рабиновичке турмушка чыгат. 1932-жылы алар Лева деген уулдуу болушат. Бирок алардын үйбүлөлүк бактысы узакка созулган жок. 1936-жылы күйөөсү «троцкисттер менен байланышы бар үчүн» камакка алынат да, андан көп өтпөй атылат.

1937-жылы Антипинаны Фрунзеге сүрүп жиберет. Колуна кармаган жалгыз чемодан жана жетелеген кичинекей баласы менен өмүрүндө көрбөгөн чоочун шаарга туш болуп, баш калкалар жайы, боор толгоор тууганы, тааныш-тамыры жок, ал алгачкы убактарда станциянын жанындагы ээн калган сарайда турат, анан алды сыз, каалганын ордуна жөн гана окуу бар кепеге туш болот.

Моралдык жактан кордолгон, караманча каражатсыз калып, кайрымсыз абалга дуушарланган аял багынбады, эри айыпсыз кармалгандыгынан күмөн санабады, ал совет мамлекетине ишеничинен танган жок.

Кыргызстан аны өзүнүн кол тийбеген кооздугу, ак элечек оронгон туу чокулары, жашыл адырлары, көпкөк асманы, шаркырап аккан суулары менен таң калтырды. Бирок баарынан да ага элинин кең пейилдиги, адамдарынын ниетинин тазалыгы жана жөнөкөйлүгү, башына иш түшкөн адамга, ал мейли чоочун болсо да, жардам кылууга даяр тургандыгы жакты.

Уулун аман-эсен асырап, эптеп жан сактоо үчүн кандай иш болсо да издөөгө киришет. Анан ангыча кудай жалгап жолу болду. Республиканын байланыш министрине орус тилин үйрөтүүнү сунуш этишти. Клавдия Ивановнага бул адамдын меймандос, алпейим, жөнөкөй үйбүлөсү жакты.

Ал ошол эле жылы Фрунзедеги №1 кечки мектепке ишке орношот. Мектепте мугалим, окуу бөлүмүнүн башчысы болуп иштейт. Андан соң Эл агартуу комиссариатынын методисти, республикалык методкабинеттин директору, республиканын Агартуу министрлигинин мугалимдердин билимин өркүндөтүү институтунун окуу бөлүмүнүн башчысы кызматтарында эмгектенет.

1944-жылы Антипинадан эл душманынын аялы жана куугунтукталуучу деген айып алынып салынат. Эми ал Москвага кетип кала алмак. Бирок ал бул жерди, ачык-айрым, кең пейил, ак көңүл жана жоомарт элди жакшы көрүп калууга үлгүрдү, ошондуктан мындан аркы тагдырын Кыргызстанга байлоону чечти.

Бул эл-жерге болгон ак ниети үчүн турмуш ага бир бактылуу учурду жолуктурду көрүнөт — анын тагдыры кескин өзгөрдү. Бир күнү келатса алдынан университеттеги мугалими, профессор Н. Чебоксаров чыкты, ал илимий командировкага келген эле. Окуучусунун чеккен азаптарын угуп туруп, сүйүктүү мугалими Ник Ник, студенттер бул адамды жакшы көрүшүп ичара ушинтип коюшчу, Клавдияны: «Каля, садагасы, мындан ары сен мындай азап тартпайсың, мен сага убада берем» деп ынандырды.

1946-жылдын январында Антипина СССР ИАнын Кыргыз филиалынын Тил, адабият жана тарых институтунун алдындагы тарых музейине кенже илимий кызматкер болуп кабыл алынды. Ал антрополог жана этнограф катары өз адистиги боюнча иштөөгө мүмкүнчүлүк алганына бактылуу эле. Республиканын эң бир алыскы булуң-бурчтарына командировкага жана экспедицияларга тынбай барган, элдик уздар жана чебер колөнөрчүлөр менен жолугушуп пикирлешкен, илимий материалдарды, фотографияларды, жазмачиймелерди тыкандык менен чогулткан өтө кызык, мазмундуу турмуш башталды.

Ал бозүйдүн гениалдуу жөнөкөйлүгүнө жана ыңгайлуулугуна, конструкциясынын кооздугуна, чечип-тиккенде жана көчкөндө жүктөгөнгө женил-желпилигине суктанды, көчмөн малчылардын бул жайлуу жана оңтойлуу үйү тоонун да, талаанын да пейзажына

бирдей бап келип, жаратылыш менен адам турагынын өтө сейрек учуроочу гармониясынын үлгүсү экендигине тамшанды. Боз үйдү ал универсалдуу турак жай, көчмөнчүлүк архитектурасынын эң жогорку жетишкендиги деп эсептечү.

Тарыхый музейде Антипина жаны бөлүмдөрдү түзүүгө, экспозицияларды жанылоого, кыргыздардын материалдык маданиятын ачык көрсөтүүчү музейлик фонддорду толуктоого ишкердүүлүк менен катышат.

Антипина кыргыз тилин эч качан атайын үйрөнгөн эмес. Бирок эң алыскы айыл-кыштактарга тынымсыз барып, жергиликтүү калк менен баарлашып жүрүп, жакшы билип алган. Кыргыз тили анын турмушуна табийгый жол менен кандайдыр бир жеңил-желпи кирди.

Клавдия Ивановна үчүн 1952-жыл эсте каларлык болду. Ал көрүнүктүү москвалык археологдор, антропологдор, этнографтар, чыгыштаануучулар менен бирге 1-биргелешкен этнографиялык экспедициянын катышуучусу болуп калды. Ал ошол экспедицияда Саул Матвеевич Абрамзон менен таанышты. Алар ошондон баштап өмүр бою ынак достордон—пикирдеш коллегалардан болуп калышты.

Антипина бул тоолуу өлкөнү, анын элин жана маданиятын бүткүл жан-дили менен терең сүйүп калды. Жергиликтүү калк да жоопсуз калган жок. Бардык айыл-кыштактарда аны кубануу менен тосуп алышып, биздин «ак байбиче» деп атап алышты. Ал ар бир үйдө, ар бир айылда өз адамы катары кабыл алынчу.

Антипина – кыргыз килем токуучулугунун, саймачылыгынын, элдик прикладдык искусствосунун башка түрлөрүнүн тарыхы жана традициялары жөнүндө көптөгөн макалалардын, «Быт колхозников селений Дархан и Чичкан» жана «История и социалистический быт колхоза им. К.Маркса Сузакского района» деген монографиялардын автору. Бирок анын эң ири изилдөөсү 20 басма табак көлөмүндөгү «Особенности материальной культуры и прикладного искусства южных киргизов» деген монографиясы болду. «Народное искусство киргизов» жана «Народные сокровища Киргизии» деген альбомдордун басылып чыгышына зор үлүш кошту.

Антипина өз убагында кыргыз элинин маданиятынын, традицияларынын жана турмуш-тиричилигинин эң мыкты билермандарынын бири деп эсептелчү. Республикада анын китептерине, же альбомдоруна кайрылбай жаңы эскиздерди иштеп чыккан прикладник-сүрөтчү, же сүрөтчү-модельер болгон эместир. Кинодо, театрда иштеген декорация жана костюмдар боюнча сүрөтчүлөр үчүн анын эмгектери колдонмо китептерден болгон.

Ал Бишкектеги Эстетикалык тарбия берүү борборун, республиканын Сүрөтчүлөр союзунун элдик искусство секциясын түзүүгө жана иштетүүгө активдүү катышкан, «Кыргызфильм» студиясы

менен көптөгөн жылдар бою кызматташып келди. Алсак, «Жоро», «Бакайдын жайыты», «Кожожаш» фильмдерин тартууда консультант болгон.

СССР эл артисти Игорь Моисеев Кыргыз ССРинин 50 жылдыгын майрамдоо күндөрүнө карата «Ала-Тоодо майрам» концертин коюп жатып, элдин салт-санаасын, традицияларын билүү, бийчилердин кийимдери жөнүндө кеңешүү үчүн Антипинага кайрылган.

Кыргыз Республикасынын УИАнын академиги, илимдин доктору Бүбүйна Орузбаева төмөндөгүчө эскерет:

«Клавдия Ивановна экөөбүз жакын курдаш болчубуз. Ал динчил дворяндардын үйбүлөсүндө туулган. 1956-жылы гана аны КГБга чакырышып, эринин акталгандыгы жөнүндөгү документтерди көрсөтүштү. Ошондуктан диссертациясына кеч киришип калды.

1962-жылы 58 жашында ал Москвада «Особенности материальной культуры и прикладного искусства южных кыргызов» деген кандидаттык диссертациясын мыкты жактады. Кийин бул монография бай кооздолуп, америкалык продюсер Жон Зоммер тарабынан басылып чыккан. Китепке кыргыздардын улуттук кийимдери менен көп фотосүрөттөр, турмуш-тиричилик жана үй-жай буюмдары, бозүй ичиндеги буюм-тайымдар жана боз үйдүн конструкциясынын чиймелери, кийиз, шырдак, килем, чийден жасалган буюмдардын жана кездеме токуунун ж.б. жол-жоболору киргизилген. Эгер бул китеп чыкпаганда, биз кыргыздар, көп нерседен ажырап калмакпыз.

Ал тарыхый музейде элдик прикладдык искусствонун экспозицияларын жана экспонаттарын жайгаштыруунун схемасын биринчи жолу илимий негизде иштеп чыккан.

Клавдия Ивановна «Кыял» деп ат берилген элдик колөнөрчүлөрдүн бирикмесин жактоочулардын жана уюштуруучуларынын активдүүлөрүнүн бири болгон. Ушул сөз кайсы бир денгээлде анын кредосун аныктап койду. Антипина бир жагынан романтик-кыял-кеч, экинчи жагынан прагматик-практик болчу. Башоту менен илимге берилген ал адам ошол эле учурда практикалык иштерди да жакшы көрөр эле. Ал дайыма «Кыял» элдик колөнөрчүлүк бирикмесинин ишин көзөмөлдөп турчу, атайын кесиптик-техникалык окуу жайдын башатында турган, чейрек кылымдан ашык мезгил Кыргызстандын мамлекеттик тарых музейинин окумуштуулар кеңешинин туруктуу мүчөсү, Г.Айтиев атындагы сүрөт музейинин этнография маселелери боюнча штаттан тышкаркы консультанты болгон.

1988-ж. белгилүү кинорежиссер Л.Турусбекова «Клавдия Ивановна Антипина» аттуу документалдуу кинофильм тартты.

Талыкпаган көп кырдуу илимий жана практикалык кызуу иштерине, тынымсыз сапарда, экспедицияларда жана командировкаларда болгонуна карабастан, Клавдия Ивановна уулун тарбиялап

өстүрө жана бутуна тургуза алды. Фрунзедеги № 6 орто мектепти бүтүрүп, Лев Антипин Москва мамлекеттик университетинин химия факультетине өттү.

Белгилүү окумуштуу Лев Михайлович энесин Москвага жашоого бир нече ирет чакырды, бирок Клавдия Ивановна өз өмүрүн Кыргызстандан тышкары, анын элинен жана маданиятынан алыс элестете алмак эмес.

Анын кошуналары республиканын белгилүү адамдары — жазуучулар Т.Сыдыкбеков, Т.Үмөталиев, министрлер Ф.Нургазиева, А.Сүйөркулов, Ү.Жыргалбаев болчу. Алардын баары Клавдия Ивановнаны «орус апа» дешип, аябай урматташчу.

Турмуштун катаалдыгына жана соккусуна карабай, ал эч качан башын жерге салган эмес. Дайыма бардыгына жылуу-жумшак, ак ниеттен мамиле жасачу. Бир бөлмөлүү жупуну квартирасынын эшиги келгендерге дайыма ачык болор эле. Аны бөтөнчө балдар жакшы көрүшчү. Клавдия Ивановна аларга камкордук көрчү, окуганга, жазганга үйрөтчү, сабак даярдаганга жардам берчү.

АКШ медицинасынын профессору Ж.Зоммер Антипина менен дайыма кат жазышып турчу, Кыргызстанга келген, «Киргизы и их циновки из чия» деген китеп жазып, анысын Клавдия Ивановнага арнаган. Тилекке каршы, 1996-жылы октябрь айында Бишкекке китептин бир нускасын тапшырам деп келип, америкалык мейман Клавдия Ивановна бир күн мурда жерге коюлганын катуу кайгыруу менен билди.

Анын сөөгү Аламүдүн районуна караштуу Лебединовка деген айылдын чакан көрүстөнүнө коюлду.

Клавдия Ивановна Антипина күнүмдүк турмушта жупуну, март, кеңпейил адам болгон. Алыскы Ысыккөлдүн Дархан айылындагы таланттуу ишмечи аял Б.Ишембаеванын чыгармачылыгын изилдеп жүрүп, анын төшөктөн турбай жаткан беш жашар кызын көрөт. Кыз басалчу эмес. Клавдия Ивановна кызды Фрунзеге алып келет да, врачтарга көргөзүп, Воронцовка айылындагы санаторийге сөөк туберкулезун дарылоого жаткырат. Кыз бир нече жыл гипсте жатты, санаторийде окуду, 10-классты бүтүрүп, В.Маяковский атындагы педагогикалык кыз-келиндер институтуна өттү. Кийин мугалим болуп иштеп, турмушка чыкты. Клавдия Ивановна анын экинчи энеси, «орус апасы», өкүл энеси, чоң энеси болчу. Райкан Ишембаева сегиз баланын бактылуу энеси, азыр Ысыккөлдөгү Дархан айылында турат.

Бүбүйна эже столунан сууруп чыгып мага англис тилиндеги бир кызык китепти көргөздү. Авторлору: Бүбүра Акмолдоева жана Ж.Зоммер. «Клавдия Ивановна Антипина – исследователь культуры кыргызов». Калифорния, АКШ, 2002-ж. 268 бет. Көлөмдүү бул китеп — Кыргызстандын көрүнүктүү окумуштуу-этнографы, кыргыз элинин «Ак байбичеси» жөнүндө эстелик.

АРСЫГУЛОВА ЖУМАКАЛЫЙ

Туңгуч кыргыз профессионалдык бийинин чебери Жумакалый Арсыгулова 1941-жылы Кыргыз музыкалык театрынын сахнасында «Лауренсия» балетинде бийлеп чыккан.

Ал өтө аз жашады. Балет сахнасында куйруктуу жылдыздай жаркырап учуп өтүп, 1947-жылы катуу оорудан каза тапкан.

1934-жылы Кыргызстанда профессионалдык балетти түзүүгө камылга көрүлө баштады. Ленинград хореографиялык окуу жайына классикалык бий искусствосуна окуу үчүн балдардын биринчи тобу жөнөтүлгөн болчу. Алардын ичинде Г.Даниярова, Ж.Арсыгулова, К.Ибраимова, С.Шергазиева, К.Ниязалиев, С.Сенкубаев, С.Байбатыров бар эле. Бул топтон Жумакалый Арсыгулова менен Гүлбара Даниярова өзгөчө бөлүнүп турчу.

Ж.Арсыгулова 1922-жылы Сокулук районундагы Белогорка айылында туулган. Ал кичинекей кезинен секирип, чуркаган жандуу оюндарды жакшы көрүүчү, тентек, билгенин жасаган көктүгү менен айырмаланар эле. Туугандары, жолдоштору Жумакалайды Саша деп эркек балача чакырышчу.

Ленинграддагы Ваганов атындагы хореографиялык окуу жайында Жумакалай жөндөмдүү жана жакшы окуган кыз эле. Жыл сайын өткөрүлүүчү отчеттук концерттерде ал актердук чеберчилиги жана темпераменти менен айырмаланчу. 1939-жылы Москвада өткөн кыргыз искусствосу менен адабиятынын биринчи декадасында ал А.Глазуновдун концерттик вальсын жана «Раймонда» балетинен классикалык композицияны аткаруучулардын бири болгон.

Улуу Ата Мекендик согуш башталганда кыргыз тобунун башка балдары менен ал Фрунзеге кайтып келет да, Кыргыз музыкалык театрына (азыр А.Малдыбаев атындагы Кыргыз академиялык опера жана балет театры) жиберилет.

А.Крейндин «Лауренсия» балети көрүүчүлөргө 1941-жылы тартууланган. Башкы ролду — Лауренсияны — Арсыгулова ойногон. Бул анын биринчи аткарган олуттуу партиясы эле, ал аны эң мыкты ойноду. Арсыгулованын Лауренсиясы жалаң гана махабат

азабын тартпайт. Анын махабат үчүн, өзүнүн адамдык укугу үчүн күрөшү, эзилген элдин эркиндик жана көзкарандысыздык үчүн күрөшү менен айкалышып кетет.

Көкөлөп секирүүнүн жана чимирилүүнүн кынтыксыз техникасы, бийчинин артистизми жана кербездиги, бийдин шайдооттугу, катаал мүнөздүгү бул көп түрдүү жана кызык партиянын бийлөө жана психологиялык маселелерин Жумакалыйдын ийгиликтүү че-чишине жардам берди. Ал өзүнүн драмалык талантын дыйкандарды көтөрүлүшкө чакырган Лауренциянын каарман монологунда ачты. Арсыгулованын Лауренсиясы элдин сүрдүү жүрүшүн баштап келатканда эзүүчүлөр менен күрөшүүгө көтөрүлүшчүлөрдүн улам жаны отряддарын чакырган жеңиштин туусу сыяктуу сезилет. Ж. Арсыгулова феодалга каршы элдик нааразычылык сценаларында ички күч-кубаты жана жүрөк оту менен эркиндикчил испан аялынын эсте каларлык образын түздү. Лауренсиянын ролун аткаруу менен 19 жашар балерина мезгил духун курч сезген, кенен масштабдуу талант экенин билгизди.

Башкы партиясын Ж. Арсыгулова ойногон «Лауренсия» балети чоң ийгиликке жетти. 1942-жылдын театралдык сезонунда ал 11 жолу көрсөтүлдү.

Р. Дригонун музыкасындагы «Сыйкырдуу чоор» комедиялык шайыр балетте (1942) Арсыгулова Лизанын татаал партиясын өтө кооз жана жандуу бийледі. Каарманынын образын ачууда Жумакалый ушунчалык көп жаны жана тамашалуу штрихтерди тапкандыктан, ушунчалык жандуулукту жана жылуулукту киргизгендиктен, Лизанын образы көрүүчүлөрдүн жүрөктөн чыккан чыныгы жактыруусуна татыды.

Кийинки «Коппелия» деген классикалык балеттеги Сванильда-нын партиясы жаш бийчиге өзүнүн бийчилик жөндөмүн, пластикалык кооздук мүмкүнчүлүктөрүн ачууга дагы кенен жол ачып берди. Бул спектаклде классикалык жана фольклордук бий элдик баатырлардын мүнөзүн чагылдырган каражат болду.

Улуттук сахнада 32 фуэтени биринчи жолу ойногон өтө чебер бийчи Ж. Арсыгулова пластикалык кооздугу таасирлүү жана реалдуу, жандуу мүнөздөр менен ажары ачылган каармандардын образын түздү.

Бийчи-актрисанын таланты М. Раухвергердин «Чолпон» балетинде толугу менен ачылды. Анын сыйкырчы Айдайы, жарык дүйнөдө болгон бардык жандууну жексен кылууга жөндөмдүү кербез жана өктөм сулуунун образында сахнага чыгат. Өтүп жаткан окуянын жомок, сыйкыр сыяктуулугу Айдайдын бий вариацияларынан улам күчөтүлдү, бул партияны спектаклде жалгыз Арсыгулова гана башынан аягына чейин бутунун башы менен бийледі. Арсыгулова — Айдай сырын ичке каткан, өтө сезимтал жана жа-

лын жүрөк, армандуу жан бойдон калды. Ж.Арсыгулова бул сонун образдын биринчи түзүүчүсү болду. Анын аткаруу салты таланттуу балерина-сиңдилери Б.Бейшеналиеванын, Р.Чокоеванын, А.Токомбаеванын чыгармачылыгында улантылды.

Ж.Арсыгулова М.Күрөңкеев атындагы Фрунзе музыкалык-хореографиялык окуу жайында педагогдук ишмердикке да кыйла салым кошту.

Улуттук музыкалык-хореографиялык искусствонун өнүгүүсүнө киргизген салымы үчүн ал балеттеги кыргыз артисттеринин ичинен биринчи болуп 1945-жылы «Кыргыз ССРинин эмгек сиңирген артисти» деген наамга татыган. «Ардак Белгиси» ордени менен сыйланган.

Бул таланттуу кыргыз балеринасынын искусствосу аны сахнадан көргөндөрдүн жүрөгүндө терең из калтырды.

Улуттук хореографияда Ж.Арсыгулова түзгөн образдар, артисттик табылгалары жана жетишкендиктери дүйнөлүк маданияттын казнасына кирген «кыргыз балети» аттуу имаратты курган алгачкы кирпич болду.

АСАНОВА ДИНАРА

Динара Асанова 42 жылдык кыска өмүрүндө тарткан көркөм тасмалары менен дүйнөлүк атакка жетишти. СССРдин Ленин комсомолу сыйлыгына жана Мамлекеттик сыйлыктарына татыды.

Мен Динара менен мектеп кечелеринин биринде таанышканым эсимде. Анын эжеси Клара экөөбүз эң алгач борборубуздагы № 11 орто мектепте, андан соң Москвада бирге окуганбыз. Алардын үйлөрүндө да бир нече ирет болуп,

чоң энесинин даамдуу боорсокторунан жеп, апасынын чык-чык эттирип машинка басып отурганына да көп ирет күбө болгом.

Алар Москва көчөсүндөгү жазуучулар менен басма кызматкерлери жашаган эки кабат үйдүн эки бөлмөсүндө турушчу. Ал үйдүн балкону менен ваннасы көзүмө өзгөчө сонун көрүнчү. Динаранын атасы Кулдаш Асанов «Советтик Кыргызстан» газетасында бөлүм башчы, андан соң Жалалабат облусуна караштуу Үчтерек районунда райондук партия комитетинин катчысы болуп иштептир.

Ал Ленинградда окуп жүргөндө согуш башталат. 1942-жылы өз каалоосу менен майданга аттанып, аскердик басмада кабарчы болуп иштейт. Ал кичи кызы төрөлгөнүн уктубу, же уккан жокпу, белгисиз. Динара 1942-жылдын 24-октябрында жарык дүйнөгө келди. Марзия Камаловна 22 жашында эки кызы менен жесир калып, көзү жумулгуча Кулдаш Асановичти күттү. Ал ар дайым өмүрлүк жарын чоң сүймөнчүк менен эскерип, эң алгач шейит болду деген кара кагаз, андан соң дайынсыз дегендер келсе да андан бир мүнөт да күдөрүн үзбөдү. Марзия Камаловна Динара боюнда экенде бир кызык түш көргөнүн эскерет. Түшүндө ак сакал карыя:

— Балам, сен кыз төрөйсүн, атын Динара койгун дейт. Ошол жылдары Динара деген ат өтө эле кеңири таркап кеткен.

Согуш аяктагандан кийинки жылдар электр жарыгы менен радионун заманы болбодубу. Динара үчүн электр жарыгын орнотуп, ийиндерине мамыларга чыгуучу апчууларын асынган адамдар бөтөнчө көрүнчү. Электр үтүктөр, жылыткычтар жана башкалар пайда боло баштады. Кара табакка окшогон радио кереметтин керемети сезилди. Ошентип радио күндүз эле эмес, тээ түндүн кыйласына чейин сүйлөп, жанылыктарды, музыканы, ар кыл

спектаклдерди кумарлана угуп, эртең мененки гимнастика жасачу да болдук. Мындан тышкары «Алатоо» же «Ударник» кинотеатрларына барып кино көрүү өзүнчө эле бир майрам эле. Биз ал кезде патефондун кулагын бурап, Радж Капурдун “Селсаяк” кинофильминдеги музыканы угуп, куштарланчубуз. Кларанын «Урал» аттуу радиоприемниги бар эле, биз үйүнө чогулуп келип, ага пластинкаларды коюп укчубуз. Жалаң артисттердин сүрөттөрүн чогултуп атайы альбом түзүп, ошол кезде көзү тирүү артисттер менен болгон кездешүүлөрдүн бирөөнү да калтырбоого аракеттенчүбүз. Динаранын апасы редакциядан ар дайым чакыруу билеттерин алып келип берер эле. Динара шартылдап шаңдуу жүргөн, таланттуу кыздардан болчу. Ал ыр менен жомокторду жазып, жакшы ырдап, сүрөттү да мыкты тартар эле. Ал гана турсун балдар менен чүкө ойноп, далай ирет утуп алган күндөрү да болгон. Ал короодогу өзүнөн кичүү балдар, кыздарды чогултуп «мугалим болуп» сабак берчү. Ошол себептен балдар эле эмес, алардын ата-энелери да аны урматтоо менен “Дика Петровна” — деп кайрылышчу. Дика деген аты кийин өмүр бою сакталып калды.

Кыздарын эл катарына кошуу үчүн Марзия Камаловна күндөптүндөп эмгектенди. Ал эми кыздарды тарбиялоо иши көбүнесе чоң энесине жүктөлгөндүктөн Динара ага: Чолпонум, менин жылдызым, — деп кайрылчу. Ал киши сабатсыз болсо да, тегерегиндегилердин бардыгы аябай урматташкан эң сонун байбиче эле. Динараны чоң энеси тикмечиликке, саймачылыкка жана тамак жасоого үйрөттү. Эжеси Клара менен жездеси Насыркулдун үйлөнүү тоюнда Динара келиштире ырдап, отургандардын көбүн бийлеткени эсимде.

Динара мектепте окуп жүргөндө эле кино жаатында иштөөгө көбүрөөк кыялданчу. Москвадагы ВГИКке өтүүгө жеңилдик болор деп Нарын областына караштуу Жумгал районунун борбору Чаектен онунчу классты аяктады. Динара ВГИКке окууга өткөнү барып, биринчи эле турда кулаганда: — «Мен токсон тогуз жыл жашап, токсон тогуз ирет экзамен тапшырсам да окуйм» деп айтканы бар. Тагдыр ага анча узак өмүрдү ыраа кылбады. Ал Фрунзеге кайтып келер замат, «Кыргызфильмге» барып, «Кандай кызмат берсенер да иштөөгө даярмын», — деди. Аны алгач монтаждоочу, андан соң режиссерго ассистент кылып алышты. Ал «Аптап» көркөм фильмдин айтылуу Лариса Шепитько менен бирге иштеди. Андан соң «Ар кимдин өз жолу бар» көркөм тасмасын тартууга катышты.

Арадан эки жыл өткөндөн кийин баарыбызды таң калтырып, ВГИКтин режиссердук факультетине кабыл алынды. Ошентип ал кино өнөрүнүн эң көрүнүктүү чебери, профессор Михаил Роммдун классындагы бирден бир бийкеч бүтүрүүчү болду. Арадан дагы бир катар жылдар өткөн соң апасы Марзия Камаловна

менен эжеси Клара Динара жогорку окуу жайын аяктагандан кийин канча азап-тозокту башынан кечиргенин көз жаштарын көлдөтүп эскерип отурушту. Ал беш жыл кино тартпады, бирок ата-бабасынан бери сүрөтчү, ВГИКтин бүтүрүүчүсү Николай Юдин менен сүйүп баш кошту, эркек балалуу болушту. Ал Москванын алдындагы айылда жашап, айтылуу Белла Ахмадулина, Булат Окуджавалардай жоро-жолдош күттү. Анын таланты «Кыргызфильмде» эмес, «Ленфильм» студиясында он үч жыл иштеген мээнетке толгон мезгилде ачылды. Илмийген назик, жүрөгү дартка чалынган жаш келин уулу Анварды колунан жетелеп жүрүп, ондон ашык көркөм тасма тартууга үлгүрдү. Алардын көбү алгач СССРде, андан соң чет өлкөлөрдө таанылды. Анын «Рудольфиосу» (1969-ж.), «Тонкулдактын башы оорубайт» (1974-ж.) медалга жана чыгармачыл жаштардын Ленинграддагы кароосунун лауреаттык дипломуна татыды. Булардан соң «Кырсык» (1979-ж.), «Аял кетти» (1979-ж.), «Жараксыз» (1980-ж.), «Сен бирөөнү тандашың керек» (1981-ж.) аттуу фильмдер жаралды. «Өспүрүмдөр» (1983-ж.) СССР мамлекеттик сыйлыгына арзыды. «Садагам, кымбатым, сүйүктүм, жалгызым» фильминен (1984-ж.) Канндагы Эл аралык кинофестивалдын диплому ыйгарылды. 1980-жылы ага «РСФСРдин искусствосуна эмгек сиңирген ишмер» деген ардактуу наам берилди.

Динара Асанованын кинематографиядагы өмүрү ошентип уламышка айланып жатты. Анын чыгармачылыгынын башкы темасы — жаштар, өспүрүмдөр эле.

Динара “Менин калп айтууга убактым жок”, — деп айтканы бар. Анын көркөм тасмалары, андагы каармандар адамдагы кайдыгерликке, жандүйнөсү муздактарга кейип турат. Аны көрүү өтө оор, алар жандүйнөндү түйшүккө салып: Мен неликтен бул жарык дүйнөгө жаралдым? — деген сыяктуу суроолорду бердирет. Динара замандын өйдө-төмөнүн жүрөгү менен сезип, андагы адамдардын, алардын ичинде жаштардын тагдырына күйүп-бышат. Ал нравалык жактан сокурдукка каршы чечкиндүү туруп, улууларды, ата-салтын, балдарды сыйлабагандарды, муз жүрөктөрдү жектейт.

Турмуштун ачуусун татса да ал адамдарга терең ишенчү жана жакшы көрчү. Ал күндөлүгүнүн биринде: «Менимче ким болуу маанилүү эмес, ишти кандай аткаруу маанилүү. Адам болуу, демек эч качан жүрөк жалынын муздаптоо», — деп жазыптыр. Эне деген эмне деген терең түшүнүктү чечмелеп, эненин жана аялдын портретин көркөм тасмада чагылдырсам деген сыяктуу пландары бар эле. Төрөт үйүндө бир палатада жатышкан ар кыл социалдык топтогу жана ар кыл курактагы аялдардын тарых-таржымалы бул көркөм тасманын мазмунун түзмөк. Анын өзөгүндө өз баласынан кечүүгө аргасыз болгон жаш келиндин баяны.

Баласын алгысы келбеген Оля аттуу жаш келин. Катянын төрөтү катуу болду. Марина — бактылуу эне, бактысыз жар. Лида —

баланы кеч көргөн аял. Галина — көп балалуу аял. Маша — баланы жакшы көргөн жана күйөөсүнүн сүйүүсүнө татыган аял. Лена — эринин эркинен тыш төрөйт, Валя кырк жашында никесиз биринчи баласын төрөгөнү жатат.

Аларды аткаруучу артисттер да өтө жоопкерчилик менен тандалган: Машная, Неелова, Федосеева-Шукшина, Соловей, Цыплакова, Лавров, Сокуров, Петренко жана башкалар. Бирок муну СССРдин Мамлекеттик киносунун жетекчилери кызыксыз жана учурдун талабы эмес деп табышты. Бул маселеге кайдыгерлик кийин олуттуу социалдык проблемага айланды.

Анын чыгармачылыгына жетик түшүнгөн Булат Окуджава бул туурасында мындай деп жазды: «Менин оюмча, кемчиликтердин бардыгы өзүбүздө, биздин муунубузда жатканын, биз жалган айтып, чындыкты жашырганыбызды биздин балдар эки-үч эселеп төлөп калышы ыктымал экендигин Динара Асанова мурда эле көрөгөчтүк менен сезген. Анын көркөм тасмаларындагы “Ой, мына мындай болуп атпайбы, көрүп койсоңор боло”, — деген кыйкырык азыр да кулагыбызда жаңырып, адамдын келечеги жөнүндө ойлонтуп, жүрөгүбүздү сыздатып келатат». Динаранын көптөгөн фильмдерине тартылган белгилүү сценарийчи, актер жана режиссер Валерий Приемыхов мындайча эскерет. «Мен анын кинофильмдерине тартылдым. Мен Динарага ишенгендей режиссердун эч кимисине ишенчү эмесмин. Динара менен иштөө өтө жеңил эле. Кинодо жуп табуу тозоктун тозогу, мен бул жерде үйбүлөлүк жуп жөнүндө кеп кылганым жок. Биз Динара экөөбүз дал ошондой жуптардан боло алдык. Ага, биринчиден, экөөбүздүн куракташтыгыбыз, экинчиден, экөөбүз тең элеттик экендигибиз болду. Бул жагынан экөөбүздө тең окшоштук бар эле. Анын эмне кыларын алдын ала билүү мүмкүн эмес эле... Менин сценарийимден кандай фильм тартарын мен эч качан билчү эмесмин. Чынымды айтайын аял — режиссерлор менен сценарийчилерге көп учурларда мамилем жаман болучу. Ал эми Динара таланттуу гана эмес, абдан эр жүрөк аял эле. Тобокелчил болчу, эч нерседен коркчу эмес. Мени да ошого үйрөттү. Мындай кыл, тигиндей кыл, деп Динарага үйрөткөндөр көп болчу, бирок ал өз билгениндей гана жасачу. Динара биздин кинодо кайталангыс көрүнүш, тубаса кинематографист эле”.

1998-жылы күзүндө Кыргыз Республикасынын кинематографисттеринин жана Клара Асанованын үйбүлөсүнүн катышуусунда Динара Асанованы эскерүү кечеси Бишкекте болуп өттү. Ал «Ленфильм» киностудиясы тарабынан тартылган «Динара Асанова» аттуу көркөм-публицистикалык фильмди көрсөтүүдөн башталды. Анда Динараны акыркы сапарга узатуу, балалык чагы, студенттик жылдары, анын тарткан фильмдери биринен сала бири көз алдыга тартылып жатты... Залда көбү ыйлап отурушту.

...Залдын жарыгы күйгөндө отургандар деңдароо болуп, Динаранын өлгөнүнө эч ким ишенгиси келбеди. Анан калса эми эле күндөй күлүндөп, айдай жаркылдап, ойчул да, олуттуу да мүнөзү менен биздин арабызда эмес беле. Зал тунжурап тым-тырс. Акырындап кыргыз кинематографисттеринин көрүнүктүү өкүлдөрү Кадыр Өмүркулов, Лилия Турусбекова, Геннадий Базаров, Альгимайтис Видугирис жана башкалар биринен сала бири трибунага чыга башташты. Динаранын эжеси Кларага сөз берилди. Ал сөзгө келе албай: «Анан» дегенге араң жарады. Динаранын жездеси Насыр Урманбетов: «Азыр ал жөнүндө айтуу кыйын, биз кайрадан оор жоготууга учурап олтурабыз», — деди...

Динара жөнүндө жогоруда аты аталган публицистикалык тасманы тарткан курсташы режиссер-коюучу Виктор Титов бир кезде Динараны клиникалык ажалдан куткарып калган. 21 жаш курагында студенттердин жатаканасынын биринде түнкү саат бирден өткөндө Динаранын жүрөгү токтоп калган. «Тез жардамды, тез жардамды чакыргыла!..». Өмүр же өлүм аралыгын үч-төрт мүнөт чечмек. Виктор «Тез жардам» станциясынан документалдуу репортаждар артып жүрүп, айрым нерселерге көзү канык эле. Ал Динаранын жүрөгүнө массаж жасай баштады.

Дем алуу, дем чыгаруу, дем алуу, дем чыгаруу... Бир кезде те-е түпкүрдөн үн чыккандай болуп жүрөк билинер-билинбес сого баштады.

Динара өмүр ага өтө эле кыска берилгенин сезгендей шашыла иштеп, шашыла жашап жүрдү. Анын узак убакытка конкрет иш пландары бар эле: джаз музыкасы жөнүндө фильм тартууга даярданып жүргөн, В. Приемыховдун «Кыйратуучулар» деген сценарийинин үстүндө эмгектенген, Андрей Платоновдун «Жан» повестин экранга чыгаруу, Анварга арнап өзүнүн жомокторун тартуу оюнда бар болчу. Чыңгыз Айтматовдун чыгармалары боюнча Кыргызстан жөнүндө кино тартууга кыялданчу. Баарына үлгүрүп, баарын жасагысы келчү. Ал өз үйүн, өлөң төшөгүн, карып калган апасын, сүйүктүү эжесин, көгүлтүр Ысыккөлдү, ак селделүү Алагоону сагынып кусаланчу. «Бейтааныш аял» фильмин англиялык «Эй-Би-Си» студиясы менен бирдикте Мурманск шаарында кызуу тартып жаткан кезде анын жүрөгү кагуудан калды.

Бирок анын тагдыры — аялдын, эненин, таланттуу адамдын, дүйнөгө өз көзкарашы бар, кайталангыс сүрөткердин тагдыры тарыхта калды.

Динаранын сөөгү кыргыз жерине, Бишкек шаарындагы Аларча көрүстөнүнө коюлду. «Кыргызфильм» киностудиясы жайгашкан көчөгө Динара Асанованын аты ыйгарылды.

БАЛТАБАЕВА ТАМАРА

Улуу Ата Мекендик согуштун 60-жылдыгынын алдында согуштун катышуучусу-зенитчи Балтабаева Тамара Мусаевна менен жолугуп калдым. Тагдыр андан эч нерсени аябастан сулуулукту, курч мүнөздү, тактыкты, милдеттүүлүк сезимин бериптир.

Тамара Чүй районунун Акбешим айылында 1921-жылы 15-мартта туулган. Атасы Мусакожо араб тилин билген, элдик жомокторду, дастандарды, «Манас», «Жаңыл Мырза», «Эр Төштүк» эпосторун айтуучу катары белгилүү адам болгон.

Апасы Бүбү ак көңүл, кичипейил, мээримдүү, айыл ичинде кыдыр-баркка ээ болгон аял эле. Алар жалгыз кызын жакшы көрүп, эркелетишчү. Башталгыч мектеп үйгө жакын болгондуктан, атасы күндө кызын ийинине отургузуп алып барчу. Тамара чоңойгондо ата-энеси аны Покровка айылындагы орус мектепке беришти. Анда да атасы кызын атка өнөрүп жеткирчү. Ал жакшы окуп, активдүү пионер, комсомол болгон. Тамара мектепти бүткөндөн кийин үйбүлөсү Токмок шаарына көчүп келишип, ал балдар үйүндө тарбиячы болуп иштеди. Аны шаараткомуна инструкторлукка даярдашты, бирок балдар үйүнө барып турчу. Ошол учурларда согуш башталды.

Бйлаган энелердин, «кара кагаздын» саны көбөйдү.

Тамара өзүнүн эки орус курбулары менен фронтко кетүү үчүн аскер комиссариатына кайрылышты. Ал жактан жооп болбогон соң, кыздар Фрунзеге келишти.

Республикадагы аскердик комиссариатта болуп, Мекенди коргоого катышуусу зарыл экендигин далилдешти.

Акыры 1943-жылдын 5-апрелинде Тамара фронтко кетти. Ата-энеси үчүн жалгыз кызын согушка жөнөтүү өтө оор болду.

“Кошкула, менин ардактууларым. Кошкула, менин сүйүктүү ата-энем, тууган-туушкандарым, досторум. Кош, ак мөңгүлүү Ала-тоо, шылдырап аккан суу, кызгалдакка, мандалакка толгон талаа-түз. Кошкун, туулган жерим. Мен сөзсүз келем!”

Бир нече күндөн кийин эшелон Түркмениядагы Чаржоу шаарына токтоду. Ал жерден кыздарды Каспийдеги Красноводск шаарындагы ПВОнун 52-полкуна жөнөтүштү. Полк нефть скважиналарын кайтарышчу. Орус тилин жакшы билгендиктен, Тамара телефонистканын жумушун бат эле өздөштүрүп алды.

Бир нече ай кыздар талаада жашашып, курал-жарак кармап, атканды үйрөнүштү.

Тамарага армиялык окуу онойго турган жок.

Ийининде автомат, буттарында чоң ботинка, 40 градус ысык. Кыздар катар менен басканга, эки-үч километр чуркаганга көнүштү.

Чаңга толгон шамал, куюн. Ыйлагысы келет, бирок өз каалоосу менен армияга кошулушпады беле. Ошондуктан кайраттуулук менен көтөрүштү. Айрыкча противогазга көнүш кыйын болду.

Андан бери 62 жыл өтсө да, бардыгы күнү бүгүнкүдөй эсинде.

Үч айдан кийин ПВОнун 52-аялдар полкун Куйбышев областынын Чапаев шаарындагы аскердик объектини кайтарууга которушту. Кеч күздө Заполярга Мурмандык портту кайтарууга жөнөтүштү.

Шаарлар ээн калган, көп кабаттуу үйлөрдүн терезелери сынган, ызгардуу суук. Кыздар шинелчен ачык жерде укташчу. Батбаттан фашисттик самолеттор бомбалашат. Кайрадан Тамара кызмат өтөгөн бөлүмдү токойго которушат. Тегереги аппак кар.

Тамара лыжа тепкенди үйрөнө баштады. Уюштуруучулук жөндөмү бар кыз ротанын замполитинин милдетин аткарган. Зенитчилер Дусья Донцова, Маша Чалова, Тамара асманды карап дайыма даяр турушчу.

Тигине, биздин учкуч фашисттик «Мессершмитти» талкалады. Тамара курбулары менен талкаланган самолетту карай чуркашты. Душман учкуч кача баштаганда, жеңил, чапчаң Маша автоматын такап, жолун тороду.

Кыздар фашисттин наганын, саатын, документтерин тартып алып, туткунга түшүрүштү. 19 жаштагы душман чала-була орус тилинде «биздин мекенибизде кыздар согушпайт. Самолетто шоколад, консерва бар» деди. Ошол учурда биз андан жексур душманды, фашистти көрүп турдук, — деп эскерет Тамара Мусаевна, — андан кийин 4-Украиналык фронтто, Карело-Финде, Забайкалда, Чехословакия, Польша, Манчжурияда согушта жүрдүк. Үч жылы чоң жана кичине операциялар тынымсыз жүрүп жатты. Үч жыл тынымсыз ажал менен кармаштык».

Польшадагы Новы-Сонча шаары зениттик курамы ачык аскердик эшалондун платформасында жайгашкан. Аржалотту ажыратуу кыздар үчүн көнүмүш болгон.

Көптөн күткөн женишти Тамара Мусаевна Чехословакиядан тосту. Бир нече адамды атайын тапшырма менен Чехословакияга жөнөтүшкөн эле. Эртен менен эрте сүйүнүчтүү кыйкырыктар, мылтык атышуу угулду.

Бардыгы Жеңиш! Жеңиш! деп кыйкырып, бири-бирин кучактап, өпкүлөп, ал тургай кубанычтан ыйлап жатышты.

1945-жылы 11-майда Тамара Мусаевна 4-Украиналык фронт менен кошо Забайкальеге барды.

Чита шаарындагы советтик – япондук согушка катышты. Ал жактан Монголияга, андан соң Манчжурияга.

«Согуш деген согуш. Өлүм дайыма жандап жүрчү. Менин көз алдымда курбум минага жарылды. Көптөгөн солдаттар минага жарылып өлүшкөн.

1945-жылдын октябрь айында аялдарды жана улгайган солдаттарды демобилизациялоо указы чыккан.

Кызмат өтөөгө атайын бөлүнгөн акчаны алып, базардан өзүбүзгө «цивильный» кийим, туугандарга белек алдык».

Ноябрда Тамара Мусаевна Читадан-Луговойго чейин поездде отурду, андан Токмокко жол жүрдү.

Аман-эсен туулган жерине, Алатоого келди. Вокзалдан картайган ата-энеси, туугандары тосуп алган учурда ал өзүн жер жүзүндөгү эң бактылуу адам катары сизди.

Согуштун жарааттары айыга баштап, турмуш өз нугуна түштү. Тамара Мусаевна Чүй райаткомунда бөлүм башчысы, Кыргызстандын ЛКСМ БКда инструктор, бир нече жылдан кийин республикалык комсомол комитетинин жооптуу секретары болуп иштеген.

Ошол жылдары ал Улуу Ата Мекендик согуштун майыбы, таланттуу ырчы, Кыргыз ССРинин эмгек сиңирген артисти, А.Малдыбаев атындагы Кыргыз академиялык опера жана балет театрында көп жыл иштеген Анарбек Балтабаевге жолуккан. Экөө тең жаш, согуштун сыноосунан өткөн, ажал менен бекте-бет жолуккан, өмүрдүн баркын билген адамдар болгон. Алар бат эле үйлөнүштү. 47 жыл чогуу жашашты. Ленинград фронтунун 94-аткычтар батальонунун сержанты Анарбек Балтабаев Улуу Жеништин 60 жылдыгына эки жыл калганда каза тапты. Тамара Мусаевна 1967-жылдан тартып 30 жыл Кыргыз улуттук көркөм сүрөт музейинде бөлүм башчы болуп иштеди.

«Мен музейге келгенде бул жерде болгону бир шырдак, тушкийиз бар болчу. Эки музей кызматкери менен республиканын аймактарын кыдырап, алыскы жерлерден улуттук күмүш жасалгаларды, байыркы зергерлер жасаган буюмдарды издөөчүбүз.

Машина жетпеген жерлерге жөө барчубуз, кээде көчө иттерине жем болуп кала жаздачубуз.

Чогулткан экспонаттардын жакшыларын Москвага, Ленинградга алып кетишчү.

Биз илгерки устаттардын жасагандарын фондуга топтоого аракеттенчүбүз. Алар эл тарыхы экенин түшүнчүбүз».

Бүт республиканы кыдырып Тамара Мусаевна Тажикстандын Жергетал районунда да болгон. Ал жакта жашаган этникалык кыргыздардан кызыл баркыттан тигилип, күмүш менен капталган эски кептакыяны алып келген.

Алай даткасы Курманжандын күмүш мөөрүн алып келгендигин Тамара Мусаевна сыймыктанып айтат. Анын жукараак же-

ринде арабча жазылган. Аны менен Алымбек датканын аялы документтерди тастыктаган. Бул буюм Датканын туугандарында сакталган. Жергиликтүү элдин салтын билген Тамара музейге көптөгөн экспонаттарды чогултууда эмгеги зор.

Анын аракети менен үч минге жакын экспонат чогултулган. Алар Москвада, Санкт-Петербургда, Парижде, Арменияда, Өзбекстанда, Тажикстанда көп жолу көргөзмөгө коюлган.

Согуштагы жана эмгектеги каармандыгы үчүн Тамара Балтабаева орден, медалдар, көптөгөн Ардак грамоталар менен сыйланган. 2005-жылдын сентябрь айында КР Президентинин Указы менен Тамара Балтабаевага «Кыргыз Республикасынын маданиятка эмгек синирген ишмери» деген ардак наам ыйгарылган.

«Мен «Германиядагы согушта жеңгени үчүн» жана «Япониядагы жеңиши үчүн» деген медалдар менен сыймыктанам», — дейт Тамара Мусаевна.

Столдо сүрөттөр, альбомдор, каттар. Тамара Мусаевна Улуу Жеңиштин 50 жылдыгына арналган кооз китепти көргөздү да, «Бул менин унутулгус эстелигим», — деди, — 1995-жылы атайын делегация менен Кызыл Аянтта болгонум унутулбайт. Жоокер акын, Жазуучулар союзунун мүчөсү Асек Урманбетовдун «Жоокер курдашым Тамарага» аттуу ыры анын бардык замандаштарынын анын кутман курагын куттуктаган каалоо-тилеги болсун:

Канатын канжалатып, жолдун тороп,
Өрттөтүп самолётун отко ороп.
Фашисттин үшүн алып, чекте туруп,
Келгенсин кыз секелек мекен коргоп.

Мээлеген жазбай огун таамай тийип,
Мергенчи кыз кыргызын дүйнө билип.
Берлинде жеңиш күнү желбиретип,
Келгенсин кызыл байрак сен да илип.

Асылы ай нурундай сексен бешин,
Кандай шат, улуулукка жеткен кезин.
Жымындап жанып күйгөн жылдыз окшоп,
Тенирим дагы ушунча жашты берсин!

БЕЙШЕНАЛИЕВА БУБҮСАРА

«Бүбүсара Бейшеналиева биздин элибиздин сыймыгы гана эмес, ал искусстводогу улуу Инсан, чыгармачылыгы менен эрдик жасаган азыркы замандын чыгаан артисткасы».

*Аалы Токомбаев,
Кыргыз эл жазуучусу,
Социалисттик Эмгектин Баатыры,
КРнын УИАнын академиги.*

...1958-жылдын күз айы. Мага, ал кезде Москвадагы Д.И. Менделеев атындагы химия-технологиялык институттун студенткасына, Москванын көптү көргөн көрүүчүлөрү менен бирге республиканын маданий турмушундагы чоң окуянын – кыргыз искусствосу жана адабиятынын 2-декадасынын – күбөсү болуу бактысы туш болгон эле.

Баарынан сүйүктүү балеринам Бүбүсара Бейшеналиева катышкан М.Раухвергердин «Чолпон» балетин көргөндөрдүн баарынын эсинде Айдайдын ролундагы Бүбүсара калды. Анын укмуштуудай талантынын сыры анын өзүндө, кайталангыс өзалдынчалыгында эле. Бойлуу, сымбаттуу, жаратылышынан сулуу, денеси тал чыбыктай ийилип, насили музыкадан бүткөндөй, ободо каалгып учуп жүргөн периштедей сахнада укмуштарды жараткан эле: каардуу, бүкчүйгөн түрү суук мастан капасынан көркү көз уялткан сулууга, сыйкырчы Айдайга айланып кеткен. Ушул минуталарда Бейшеналиеванын сыйкырчылыгы ал балетте катышкандардын баарын жана бардык көрүүчүлөрдү балеринанын чыныгы бийик искусствосуна ынандырган эле.

Спектакль бүттү, олтургандардын бардыгы арбалгандай абалда мемиреп, терел тымтырс боло түштү. Анан... бир маалда дүркүрөтө кол чабылып, зал жаңырды, баары «бис, бис», «браво, браво!» деп кыйкырып жатышты.

Ошол күндөрдү азыр да эстегенде Бүбүсарага жана кыргыз декадасынын бардык катышуучуларына болгон сөз менен айтып бере алгыс, кайталангыс толкундоонун, кубанычтын жана бакыттын атмосферасын сеземин.

Кыргыз балеринасынын, СССР эл артисти, Кыргыз ССРинин

Токтогул атындагы мамлекеттик сыйлыгынын лауреаты Бүбүсара Бейшеналиеванын ысмы анын көзү тирүү кезинде эле легендага айланган. Бул ысым Кыргызстандагы хореография искусствосунун жаралышы жана республиканын балет театрынын калыптанышы менен байланышкан. Бейшеналиева Кыргыз мамлекеттик опера жана балет театрында отуз жылдан ашуун башкы балерина болуп эмгектенген.

СССР эл артисти, Кыргыз ССРинин Токтогул атындагы мамлекеттик сыйлыгынын лауреаты, азыр Кыргыз улуттук консерваториясынын профессору Токтонали Сейталиев мындай дейт: «Бүбүсара Бейшеналиева – Улуу аял, Улуу балерина. Кыргыз эли Бүбүсара Бейшеналиеванын искусствосу менен кыргыз балетин тааныды. Бүбүсаранын чыгармачылыгы – бул кыргыз балетинин тарыхы. Мен Бүбүсара менен А.Малдыбаев атындагы опера жана балет театрында бирге иштегениме бактылуумун. Биз көп жолу чет өлкөлөрдө гастролдордо болгонбуз. Ал элдин кызы, элдин асыл байлыгы жана сыймыгы».

Б.Бейшеналиева 1926-жылы 17-майда Чүй областынын Аламүдүн районундагы Таштөбө айылында дыйкандын үйүндө туулган. 1936-жылы балетмейстер В.А. Варковицкий жетектеген Ленинграддагы балет окуу жайынын көчмө комиссиясы Бүбүсараны кыргыздын 24 баласы менен бирге алыскы Нева жээгиндеги шаарга окууга жиберет. Кичинекей Бүбүсара кандайдыр бир өзгөчө жылдыздуулугу жана тыкандыгы менен айырмаланып турчу. Окуу биринчи эле күндөн баштап анын кызыгуусун арттырды, бир нече айдан кийин педагогдор хореографиялык көнүгүүлөрдү өтө берилгендик менен аткарып жаткан шыктуу кызга көңүл бурушту. Хореографиянын алгачкы сырын Бүбүсарага РСФСРдын эмгек сиңирген артисти Наталия Александровна Камкова ачты. Ленинграддагы С.М. Киров атындагы академиялык опера жана балет театрынын балет солисти жана Ленинград хореография окуу жайынын педагогу Н.А. Камкова кыргыз окуучуларына убактысынын көбүн бөлчү. Алардын турмушу жана окуусу жөнүндө ийне-жибине чейин билген мугалими алар үчүн өз энесиндей болуп калды. Көп учурда, каникул мезгилинде кыз алыскы, Кыргызстандагы ата-энесин, үйүн сагынбасын деп, кичинекей Бүбүсараны өз үйүнө ала кетчү. Наталия Александровна койгон Дригонун музыкасына «Пиччикатонун» концерттик номеринде балеттик окуу жайдын окуучусу Бүбүсара алгачкы ирет сахнага чыккан. Тажрыйбалуу педагогдор Н.А.Камкова менен Н.Ширяев кыздын эң мыкты сапаттарын өнүктүрүштү. Классикалык стилде билгичтик менен тарбиялоо өз жемишин берди. 1939-жылы Кыргызстандын маданий турмушунда белгилүү окуя болду: Москвада кыргыз искусствосу менен адабиятынын декадасы өттү. 1-декаданын жыйынтык концерти кыргыз искусствосунун мыкты үлгүлөрүнүн ийгиликтүү демонстрациясы болду. Ленинграддагы хореография окуу жайынын улуттук кыргыз бөлүмүнүн

окуучуларынын аткарган номерлери бөтөнчө кубаныч алып келди, алар А.Глазуновдун «Раймонда» балетинен чоң классикалык паны жана «Көзтанмай» деген бий-оюнду көрсөтүштү, ал көрүүчүлөрдүн суроосу менен төрт жолу кайталанды! Бүбүсара кыймылынын жеңилдиги, көркөмдүүлүгү, кандайдыр бир ички жагымдуулугу менен бөтөнчө айырмаланып турду. Бул анын СССР Чоң театрынын сахнасындагы биринчи дебюту эле. Киров атындагы театрдан ал өмүрүндө биринчи жолу П. Чайковскийдин «Уйкудагы сулуу» балетин көрдү, андагы башкы ролдо ойногон Алла Шелест Бүбүсара үчүн балет искусствосунун үлгүсү болуп калды. Ленинграддагы окуу Улуу Ата Мекендик согуштун кесепетинен түзүлдү. Бүбүсара өзүнүн бирге окуган курбулары менен Фрунзеге эвакуацияланды. Жаныдан түзүлгөн Кыргыз музыкалык театрына ал он беш жашында келди. Ошондон тартып театр менен бирге чыгармачылыгынын бактылуу жолун басып өттү. 1943-жылы коюлган «Селкинчек» аттуу бир актылуу балеттеги кыргыздын жөнөкөй кызы Зайнуранын партиясы Бүбүсаранын алгачкы башкы ролу болчу. Зайнура-Бейшеналиева музыкалуулугу, кыймылынын көркөмдүгү, классикалык жана элдик бийлерди жакшы бийлегендиги менен көңүлдү өзүнө буруп турчу. «Мындан аркы талыкпаган эмгеги менен Бүбүсара биринчи класстагы бийчи болуп чыга келеринен шек жок», – деп жазат «Советская Киргизия» газетасы 1943-жылы 12-февралда. Гертелдин «Атаандаштар» деген күлкүлүү спектаклинде Бейшеналиева биринчи жолу пуантка турду. 1944-жылы 30-декабрда премьерасында башкы партияны жаш Бүбүсара ойногон М. Раухвергердин «Чолпон» балети улуттук хореография искусствосу жана балерина үчүн чыныгы жол көрсөткүч жылдыз болду. Чолпондун ролунда Бүбүсара Бейшеналиева таза, романтикалык образ жаратты жана ал балеринанын олуттуу сахналык образдарынын бүтүндөй бир галереясынын башталышы болду.

1944-жылы премьера өткөн күндөн тартып, 1971-жылкы акыркы сахнага чыкканына чейин Бүбүсара ушул спектаклде адегенде Чолпондун, андан соң – сыйкырчы Айдайдын партиясын бийледі. Булардын артынан «Фламенко», «Раймонда», «Лауренсия» келди. Кыргызстандагы классикалык балеттин жаралышы эң сонун жышаан менен, өтө таланттуу бийчинин төрөлүшү менен, башат алды.

1944-жылы Бүбүсара композитор Акмат Аманбаев менен баш кошту, бир жылдан кийин алар уулдуу болушту, атын Эрмек коюшту.

Орус хореографиясынын бермети – «Раймонда» балети менен жолугушу Бейшеналиеванын чыгармачылык өмүрүндө өзгөчө роль ойноду. Сүйүүгө, сүйгөн адамдын тандап алууга өз укугун эрдик менен коргогон жаш аял Раймонда-Бейшеналиеванын өктөм образы балеринанын замандаштарына, биринчи кезекте кылымдардан бери келаткан кулчулуктун кишенин ыргытып салган кыргыз аялдарына, жакын болчу. Өзүнүн аруулугу жана сезиминин күчтүүлүгү,

элдешпес мүнөзү жагынан Бейшеналиеванын Раймондасы азыркы замандын аялдарына жакын да, кымбат да эле. Б. Бейшеналиевага 21 жашында Кыргыз ССРинин эмгек сиңирген артисти деген ардактуу наам ыйгарылган. Атак-даңк жаш балеринага дем-күч берди. Искусстводо дагы жаңы бийиктиктерге жетишүү үчүн ал бийлөө чеберчилигин арттырууга умтулду. Ошентип 1949-жылы кайрадан Ленинграддагы хореографиялык окуу жайына барып, ысмын азыр Орус балетинин академиясы алып жүргөн атактуу педагог Агриппина Яковлевна Ваганованын классына туш болот.

Мэнеткеч, тырышчаак жаш кыргыз бийчиси тажрыйбалуу педагогдун көңүлүн өзүнө бурат. Балеттерден классикалык партияларды репетициялашып, ар бир деталды майда-баратына чейин изилдешип, алар түн бир оокумга чейин класста олтуруп калган учурлар көп болор эле. Акылман педагогдон алган унутулгус сабактары Бейшеналиванын бүткүл чыгармачылык өмүрүнө осуят болуп калды. Ленинграддагы бул жыл бийчи үчүн чыныгы академия болду. Бүбүсара Фрунзеге бийлөө чеберчилигин кыйла жогорулатып кайтты. Ал кезде театрдын тобу аз санда болчу, ошондуктан Бүбүсара өзүнүн прима-балерина абалына карабай, дээрлик күн сайын бийлечү. «Аккуу көлү», «Раймонда» балеттеринде Бейшеналиева менен Махмуд Эсембаев испан бийлерин аткарган спектаклдер укмуштай зор салтанат менен өтүүчү. Алар бул номерлерди бис менен үч-төрт жолудан аткарган учурлар болгон. «Аккуу көлүндө» Одеттанын-Одиллиянын, «Лауренсияда» Лауренсиянын, «Кызыл гүлдө» Тао-Хоанын, «Бакчысарай фонтанында» Зарема менен Мариянын, биринчи кыргыз балетинин каарманы Анардын, «Уйкудагы сулууда» Авроранын, «Корсарда» Медоранын, «Шопениадада» Сильфиданын, «Асель» балетинде Аселдин, «Ромео менен Жульеттада» Жульеттанын ролдорунда жана башка ролдордо Бейшеналиеванын сейрек кездешчү жана тунук таланты толугу менен ачылды.

1954-жылы Кыргыз ССРинин Жогорку Советинин Президиуму ага республиканын эл артисти деген ардактуу наам ыйгарды.

Бейшеналиева түзгөн сыйкырчы Айдайдын образы анын мыкты чыгармачылык ийгилиги болуп саналат. Фантастикалык Айдайда эки образ бириктирилген: караниет, түрү суук, түйдөктөшкөн ак чач сыйкырчы мастан кемпир жана дене-боюнун сымбаттуулугу, кыймылдарынын көркөмдүгү, бийинин шайдооттугу, бешенесинин таасирдүүлүгү менен айланадагыларды өзүнө тартып турган айдай сулуу Айдай. Жарыктын өчүп-жанган жаркылдагында, жаратылыштын албуут күчүнүн буураканында Айдай-Бейшеналиева бир образдан экинчи бир образга таңкаларлыктай өтөт. Бейшеналиеванын артисттик жылдыздуулугу өтө жогору эле.

1958-жылы Москвада өткөн кыргыз искусствосу менен адабиятынын 2-декадасынын мезгилинде «Чолпон» балети болуп көрбөгөндөй кызыгууну жаратты. Бүбүсаранын (Айдай), Уран Сарбагы-

шевдин (Нурдин), Рейна Чокоеванын (Чолпон), Сапарбек Абдыжалиловдун (Жин) чеберчиликтери кинематографисттердин көңүлүн бурду. 1958-жылдагы «Чолпон» балетинин ийгилигин спектаклдин таланттуу коюучулары хореограф Н.Түгөлөв, дирижер Р.Миронович, сүрөтчү А.Арефьев арттырышты. Мыкты чыгармачылык жетишкендиктери жана улуттук балетке кошкон чоң салымы үчүн СССР Жогорку Советинин Президиумунун жардыгы менен Бүбүсара Бейшеналиевага 1958-жылы 1-ноябрда СССРдин эл артисти деген жогорку наам ыйгарылды.

Декададан кийин дароо тартылган «Чолпон» фильм-балети советтик жана кыргыз киносунун алтын фондуна кирди жана дүйнөнүн 104 өлкөсүнө тарады. Б. Бейшеналиева түзгөн Айдайдын образы улуттук аткаруу искусствосунун эталону болуп калды. Ал кыргыз балетин чет өлкөлүк көрүүчүлөргө таанытты. Кыргыз Республикасынын эл артисти, СССР мамлекеттик сыйлыгынын лауреаты, Кыргыз улуттук консерваториясынын хореография профессору Уран Сарбагышев: «Мен биринчи жолу Б.Бейшеналиева менен өнөк катары В.Власов жана В.Ференин «Анар» балетинде жаш улан Кадырдын башкы партиясын ойноп, кезиккем. Бүбүсара мен үчүн кен пейил устат, ал эми бирге иштешкеним – бийлөө чеберчилигинин чыныгы мектеби болду. Биздин чыгармачылык өнөктүгүбүз «Чолпон», «Лауренсия», «Бакчысарай фонтаны», «Дон-Кихот» жана башка спектаклдерде 18 жыл бою созулду», – деп эскерет. Анын мүнөзүнүн башкы белгилеринин бири – танкаларлыктай чыгармачылык күч-кубат эле. Кесибине болгон урматтоо жана сүйүү анын адамкерчилиги жана жупунулугу менен толукталып турчу. Ал мага кичүү инисиндей мамиле кылар эле. Б.Бейшеналиеванын таасири астында мен хореограф катары калыптандым. В.Власовдун «Асел» балетин койгон менин биринчи балетмейстерлик ишиме Бүбүсара активдүү катышкан. Ал кызматташ, чыгармачыл жолдошторуна өтө аяар, кунт коюу менен, акниет мамиле этчү, ал эми өзүнүн тарбиялануучуларына – окуу жайдын окуучуларына энедей мээрим менен мамиле кылчу. Эгер сын айтып, бир нерсеге кенеш бере турган болсо, аны таарынтып, же шагын сындырып, адамдык ар-намысына доо кетирип албас үчүн өтө сыпайычылык менен айтар эле. Биз үчүн Бүбүсаранын ысмы ыйык. Анын жаркыраган элеси биздин жүрөгүбүздө дайыма сакталат!».

Бүбүсара улуу бийчи эле эмес, улуу драмалык актриса да эле. Кыймыл-аракети, мимикасы менен ал өзүнүн каармандарынын ички дүйнөсүн, сырт келбетин, мүнөзүн укмуштай так ачып берер эле. Кээде «балерина музыка ойноп, ырдап, сүйлөп жаткандай туюлчу... Таң каларлык чеберчилик, кынтыксыз ыргак сезими, укмуштай темперамент, таасын табит» – Бүбүсаранын аткаруучулук чеберчилигин профессионалдар да, жөнөкөй көрүүчүлөр да дал ушундай мүнөздөшчү. Улуттук бийде Бейшеналиеванын балетмейстерлик

өнөрү жүзөгө ашты. Кыргыздын улуттук пластикасына кайрылууда Бүбүсара эң эле жөнөкөй, кадыресе нерседен бийик баалуулукту көрө билген чыныгы акындык шыкты көрсөттү. Алсак, кийиздин кандай жасалары жөнүндө «Кийиз» бийи турмуштан алынган так байкоолорго таянган поэтикалык – театр формасында коюлган.

Бүбүсара дайыма өз замандашынын ролун ойногусу келчү. Анын тилеги ишке ашты. Белгилүү жазуучу Ч.Айтматовдун «Кызыл жоолук жалжалым» повести боюнча 1967-жылы композитор В.Власов «Асел» балетин жазды. Аселдин ролун ойногон Бүбүсара Бейшеналиева улуттук белгилерди жана доордун добушун берүүгө, партияны мүнөздүү бийдин элементтери менен байытууга жетишти. Аселдин ролун аткаргандыгы үчүн ага 1970-жылы Кыргыз ССРинин Токтогул атындагы мамлекеттик сыйлыгы ыйгарылган. Бүбүсара Бейшеналиеванын турмушу көп кырдуу болду: артист, балерина, педагог, биздин өлкөнүн маданий турмушунун бардык коомдук маанилүү окуяларынын активдүү катышуучусу. Ал бир нече жолу СССРдин жана Кыргыз ССР Жогорку Советинин депутаты болуп шайланган. Бишкектеги М.Күрөңкөев атындагы музыкалык-хореографиялык окуу жайында иштеп жүрүп, ал жаш таланттарды тарбиялоо ишине көп күч-кубатын, сүйүүсүн жана шыгын жумшады. Анын ташкындаган таланты, өзүнө, өзүнүн чыгармачылыгына болгон жогорку талабы жандүйнөсүнүн укмуштай кенендиги, жоопкерчилик сезими, адамдарды уга жана алар менен сүйлөшө билүүсү менен таң каларлыктай шайкеш келип, ал жашты да, карыны да өзүнө тартып турар эле. Б. Бейшеналиева өкмөттүк көп сыйлыктар: Эмгек Кызыл Туу, «Ардак Белгиси» ордендери, медалдар, Ардак грамоталар жана Грамоталар менен сыйланган.

Күнүмдүк турмушта Бүбүсара акылдуу, жылдыздуу, ачык-айрым, жөнөкөй, сезимтал, шайыр адам болгон. Ал айрым учурларда унчукпас, көп сүйлөбөгөн, ойлуу болгону менен сахнага чыкканда таанылгыс болуп өзгөрүп кетчү. Өмүрүндөгү эң маанилүү окуя деп ал небереси Чолпондун төрөлгөнүн эсептечү, анын сүрөтүн дайыма жанына ала жүрөр эле. Бүбүсара өтө камкор эне, укмуштай мээримдүү, назик чоң эне болчу. «Апам мени абдан жакшы көрөр эле, эч качан тилдечү эмес, – дейт уулу Эрмек Бейшеналиев. – Мен дайыма анын жанында болор элем: эртең менен театрга келчүмүн, тамактанып алып, сабактарымды даярдачүмүн, түштөнүп алып, экинчи сменага мектепке кетчүмүн. Кечинде кайрадан театрга келчүмүн да, спектаклден же репетициядан кийин апам менен ээрчишип, үйгө келчүбүз. Мен театрда чонойдум, театрдын ар бир тепкичи, залдары күнү бүгүнкүгө чейин эсимде. Апамдын ой-кыялы – театр болчу. Бүткүл өмүрүн, укмуштай талантын ал театрга арнады. 30 жылдан ашык убакыт өттү, бирок коллегалары, достору, искусство адамдары аны эстешет, ал турсун алыскы тоо арасындагы айылдардын жаштары апамды билишет жана ал жөнүндө ай-

тып берүүнү суранышат. Апамды эстеп жана сүйгөндүктөрү үчүн мен кыргыз элине таазим этем, бактылуумун жана сыймыктанам».

Дайыма меймандос жана жайылдасторкон Бүбүсара улуттук тамактардын баарын: боорсокту, куймакты, палоо, бешбармакты укмуштай даамдуу, билгичтик менен даярдачу. Күндөрдүн биринде ал курбуларына: «кыргыз болуп туруп, жакшы көргөн кымызды суусунум кангыча иче албадым, бешбармакты тойгуча жей албадым» дегени бар.

Бош убактысында Бүбүсара жакшы ырдачу, пианинодо ойночу, обондорду бат эле илип алып, ойноп жиберчү, кыргыздын элдик ырларын, Шуберттин, Чайковскийдин чыгармаларын жакшы көрөр эле. Чайковскийдин 6-симфониясы анын сүйүктүү музыкалык чыгармасы болчу. Ал үйүндөгүлөр менен дойбу ойногонду жакшы көрүүчү, жакшы тикчү жана тор түйчү. Анын кийим тиге билгендиги спектаклдердеги костюмдарды ондоодо кереги көп тийди. Ал үй жумуштарынын кайсынысынан болбосун чоң рахат алар эле. Бүбүсара үйдүн тазалыгын жана жайлуу болушун бирөөнүн жардамысыз кынтыксыз сактачу. Ал үйдү жыйнаганды же спектаклдан кийин варенье менен чай ичкенди, телевизор караганды, актердук китепти, журналдарды окуганды аябай жакшы көрөр эле. Бүбүсара абдан баамчыл жана оюнкарарак болчу, кимдин болбосун баскан-турганын, сүйлөө манерасын дал өзүндөй жана таасирлүү кылып туурачу, өзүнүн курбуларына, бөтөнчө ырчыларга айтып, көрсөтүп берчү. Бүбүсара Галина Уланова, Александр Твардовский, Юрий Гагарин, Чыңгыз Айтматов, Малика Сабирова, Бернара Кариева жана башка белгилүү адамдар менен тааныш жана жолдоштук мамиледе болчу.

Бүбүсара Бейшеналиева 1973-жылы 10-майда дүйнөдөн кайтты. Анын ысмы улуттук хореографиянын символу болуп калды. Анан жезден согулган ал символ көгүш гранит постаменттин үстүнөн орун алды. «Аккуу көлүндөгү» Одетта колдору аккуунун канаттарындай эбелектеп, көшөгөнүн бүктөмдөрүн кыймылга келтирип, романтикалык дем менен келечекке умтулат. Эстеликтин авторлору (Т.Садыков, Е.Писарской) Бүбүсараны ушул калыбында көрүшүптүр, ал Кыргызстандын борборундагы А.Малдыбаев атындагы Улуттук опера жана балет театрынын жанында турат. Дүйнө жүзүндө балеринаны эстелик аркылуу даңктаган эки гана учур бар. Галина Улановага Санкт-Петербург жана Стокгольм шаарларында жана биздин Бүбүсарага – Бишкекте эстелик орнотулган.

Бүбүсара Бейшеналиева дүйнөдөн эрте кетти, анын чыгармачылык баштоолорунун көбү бүтпөгөн бойдон калды. Бирок анын традициялары, осуяттары жашап жатат. Бийчилердин, балетмейстерлердин, хореографтардын кийинки муундары улуу балеринанын сабактарын ыйык сакташат.

1996-жылы биздин республикада Бүбүсара Бейшеналиева атындагы эларалык 1-фестиваль өттү. Ал азыркы замандын легендага

айланган балеринысы жана артисти жөнүндө чыныгы эскерүү болду, ага көп өлкөлөрдүн белгилүү артисттери катышты. Фестиваль салтка айланып калды. 2000-жылдын октябрь айында биздин борбор шаарыбызда Б.Бейшеналиеваны эскерүүгө арналган 2-эл аралык фестивал өттү. А.Малдыбаев атындагы улуттук опера жана балет театрынын балеттик сахнасында Москванын, Санкт-Петербургда, Киевдин, Ташкенттин, Алматынын, Краснодардын артисттери ойношту.

А.Малдыбаев атындагы улуттук опера жана балет театрынын башкы балетмейстери, Кыргыз Республикасынын эл артисти Догдурбек Бийсеев Бүбүсара Бейшеналиеванын 80 жылдыгына арналган маегинде мындай деди: «Б.Бейшеналиева – бул биздин республиканы ушул убакка чейин бүткүл дүйнөгө даназалап турган Инсан жана биздин сыймыгыбыз. Улуу балеринанын маарекесине карата эларалык фестивал уюштуруп, ага КМШ өлкөлөрүнөн жана алыскы чет өлкөлөрдөн мыкты артисттерди чакырсак кандай гана жакшы болор эле. Мындан тышкары биздин театрда музей түзүшүбүз керек. Анткени бул театрда көптөгөн мыкты артисттердин руху жашап келатат, алар: Абдылас Малдыбаев, Бүбүсара Бейшеналиева, Булат Минжылкыев, Сайра Кийизбаева жана башкалар. Биздин балдарыбыз, неберелерибиз, кийинки муундар алар жөнүндө сөзсүз билиши керек. Ал эми биз, биздин идеология Кыргызстандын мыкты адамдарынын өмүрүн, чыгармачылык жолун китептерде, радиотелеберүүлөрдө жана бардык массалык маалымат каражаттарында чагылдырып турууга милдеттүүбүз».

Бүбүсара Бейшеналиева турмушту, өзүнүн ишин, адамдарды сүйчү, искусствого чексиз берилген Адам болчу жана өзүнүн жаркын жана кыска өмүрүн ага жумшап өттү. Кыргыз мамлекеттик искусство институту, борбор шаарыбыздагы чоң көчөлөрдүн бири Б. Бейшеналиеванын ысмы менен аталат. Ал өмүрүнүн кийинки жылдарында жашаган Эркиндик бульварындагы үйдө ага арналган эстелик такта орнотулган. Азыр улуу актриса биз менен болбогону менен, алыскы жылдыздын жарыгындай көптөгөн жылдар бою адамдарга тийе берет.

ЖЕТИКАШКАЕВА НУРКАМАЛ

Кыргызстандын адабий асманында бул алгачкы профессионал акындын жылдызы али да жаркырап турат.

Ал абдан сулуу, көздөрү жалжылдаган жароокер, соорусун жапкан узун чачтуу, таланттуу эле. «Биздин заман — нур заман» — Нуркамалдын бул сөзү совет доорундагы Кыргызстандын символу болгон.

Нуркамал Жетикашкаева 1918-жылы Сокулук районунун Жыламыш айылында кедейдин үйбүлөсүндө туулган. 1933-жылы рабфакты бүтүрүп, ал 1936-жылдан 1941-жылга чейин Москвадагы Луначарский атындагы ГИТИСте окуйт.

Окууну бүткөндөн кийин Кыргыз драма театрына артист болуп кирет, бирок аны акындыгы жеңет. Нуркамал СССР илимдер академиясынын Кыргыз филиалынын Тил, адабият жана тарых институтуна ишке которулат.

Анын алгачкы ырлары 1937-жылы жарык көрөт. 1941-жылы СССР жазуучулар союзунун мүчөлүгүнө кабыл алынат. 1949-жылы «Жанган жалын» поэмасы, 1953-жылы «Нуркамал» деген ат менен ырлар жана поэмалар жыйнагы (көзү өткөндөн кийин) жарык көрөт. 1958-жылкы Москвадагы Кыргыз искусствосу менен адабиятынын 2-декадасына карата «Я — дочь Октября» деген ырлар жана поэмалар жыйнагы орусча басылып чыккан.

Өз доорунун чыныгы кызы жанырган туулган жери, өсүп келаткан кыргыз интеллигенциясы, колхоз дыйкандарынын жаратман эмгеги, достук, махабат жөнүндө мыкты ырларды жаратат. Улуу Ата Мекендик согуш жылдарында патриоттук темада ырлар менен поэмаларды, согуштан кийинки жылдары Кыргызстандын эмгекчилеринин баатырдык эмгегин даназалаган чыгармаларды жазат.

1951-жылы тынчтыкты жактоочулардын Москвадагы III Бүткүлсоюздук конференциясына делегат болуп барган.

ТЫНЧТЫК

Тынчтык деген
Жайдын күнү жаркырап таң аткандай,
Күн мемиреп алтын нурун чачкандай.
Чымын учпас касиеттүү үйүндө

Балтыр бешик балаң уктап жаткандай.
Тынчтык деген
Мемиреткен жайкы булбул үнүндөй,
Кастарлаган миң-сан чөптүн гүлүндөй.
Эмгек менен нечен түркүн кештелеп
өзүң өскөн алтын мекен төрүндөй.

Тынчтык деген
Сайран куруп бак аралап жүргөндөй,
Кайгы билбей миң жыл өмүр сүргөндөй.
Тай-тайласаң каз-каз баскан балаңдын
Кыт-кыт этип мээрин төгүп күлгөндөй.

Тынчтык деген
Коммунизм жеңиштери жаркырап,
Мекенимди кучагына алгандай.
Бардык элди зор эмгекке чакырып
Фабрик, завод кубанып үн салгандай.
Ошол тынчтык,
Айкалышып эбегейсиз эмгекке
Мекенимди дагы көрккө бөлөсүн!
Элим үчүн, мекен үчүн иштешип
Көбөйтөлү коммунизм мөмөсүн!

Мандайынан күн көрүнгөн назик, жылдыздуу Нуркамал адамды жароокерлиги, салабаттуулугу, ички дүйнөсүнүн байлыгы жана таза ниети менен багындырып алчу. Күйөөсү Өмүркул Жетикашкаев Фрунзедеги кыргыздын биринчи улуттук профессионал театрынын режиссеру болгон. Алар Москвада, Луначарский атындагы институтта бирге окуп жүрүшкөндө таанышышкан. Ал согуш башталган биринчи күндөрдө эле чыгармачылык кызматкерлерге берилген бронду тапшырып, өз ыктыяры менен майданга кеткен. Кранштадта баатырларча курман болгон.

САГЫНАМ

Сагынамын, сагынамын, сагынам,
Сагынарым сапар кеттиң жаныман.
Сагынганда сагынганга баш кошуу,
Сагынгандын таалайдагы багынан.

Багынан да, багынан да, багыман,
Балапан деп сүйгөнүмдү сагынам.
Каракчылар каршы келди болбосо,
Карыш алыс калат белем жанынан.
Жүрөк жалын, каным ысык, денем чок,

Алган жарым бардыгына тең орток.
Ойноп-күлүп көрүшөбү дечү элем,
Тилек келип, эсен болсок, соо болсок.

Эстейм, эстейм эчен шаттык күндөрдү,
Бирге өткөргөн айлуу жарык түндөрдү.
Элестетсем, эч убакта унутпайм,
Эркелетип эрип жүрөк сүйгөндү.

Эчен басып салкын желге таңдагы,
Эркелеттин, эркелеттим мен дагы.
Элин үчүн курман болдуң эрлерче,
Эсимдесин жүрөгүмдүн ардагы.

Кийин белгилүү жазуучу, Касымалы Жантөшев менен баш кошот. Ал «Курманбек» драмасынын, 4 китептен турган «Каныбек» романынын автору, ачык-айрым, боорукер, жашоодо карапайым адам эле.

Нуркамал уулу Кадыркулду энелик мээрим менен тарбиялады. Бирдын эң угумдуусу эне бешик терметип олтуруп ырдаган ыр деп айтышат. Анын уулуна арналган «Бешик ыры», «Балалык», «Кичинекей Бобожан» ж. б. ырлары элдик бешик ырына айланган.

Нуркамал күйөөсү К. Жантөшев экөө уулун бардык жактан колдошту, ата-энесинин жолун жолдоп, балалык ырларын жаза баштаганда ага сыймыктанышып, бардык шартты түзүп беришкен эле. Дос-жолдошторунун арасында баласынын далалатына кубанышып, келечеги кең болот дешчү. Айткандай эле Кадыркул Өмүркулов ата-энесинин үмүтүн актады. Ал азыр Кыргыз-Түрк «Манас» университетинин профессору, искусствого эмгек сиңирген ишмер, Кыргызстан Ленин комсомолу сыйлыгынын лауреаты, эл аралык «Руханият» сыйлыгынын ээси.

АТКАРЫЛСА БИР ТИЛЕГИМ

Чындыкты чыдай албайм жашырууга,
Шашамын ойду ишке ашырууга.
Эч кандай көңүл бурбай жүрө берем,
Жалалуу жалган айткан ызы-чууга.

Кайгыга кайгырсам да кайраттанам,
Жетсем деп жылдызга да колум сунам.
Үшкүрбөйм убактылуу жүдөгөнгө,
Жетем деп зор бакыттан үмүт кылам.

Элеги жок ушактан болом алыс,
Кошоматка жүрө албайм-тилим калыс.
Ак турсам кара дешсе ызаланам,
Аз эмес, жүрөгүмдө арбын намыс.

Эмгекти жакшы көрөм — бош жүрө албайм,
Талантка талабым бар өзүм ырдайм.
Бирөөнүн бир кылына кара санап,
Эч качан, жок эч качан кастык кылбайм.

Сүйөмүн сүйгөнүмдү алдабаймын,
Суктанып бирөөлөрдү жандабаймын.
Кийгеним таза болсо, бүтүн болсо,
Болду дейм, кымбаттарын тандабаймын.

Колуман келбес ишке кээде зармын,
Бөбөктү өстүрүүгө бек куштармын.
Келиндин жүрөгүнүн күчү ошобу,
Болсом да көтөрүмдүү — суюк канмын.

Үй иши көп болсо да кылганым аз,
Себеби бир күч мени олтургун жаз.
Жип ийрип, сайма сайып, жоолук сокпойм,
Кийим бычпайм, бул жактан акылым жаш.

Жашмын го турмушту мен аз билемин,
Жакшына аткарылса бир тилегим.
Жашоодо оюм ошол, күнүм ошол,
Элиме «акын» атым калса менин.

Акын биздин арабыздан 34 жашында кетти жана аны билгендердин, аны менен он беш жылча бирге иштегендердин жана поэзияны жан-дили менен сүйгөндөрдүн эсинде түбөлүк кала берди.

«Ал кабагы жарык, адамды өзүнө тартып турган жаркын адам эле, — деп эскерет республиканын эл акыны Сүйүнбай Эралиев. — Кермекаш, бакырайган акылдуу кара көздөрү мээримдүү жана ойлуу тиктечү. Табият ага бой-келбетти, чырайды жана талантты аянбай берген, турмуш аны адамда болчу жакшы сапаттарга — боорукерликке, мээримдүүлүккө, адилеттикке тарбиялаган, совет бийлиги ага билим жана маданият берген».

Айылдагы карапайым адамдардын карапайым кызы кыска, бирок нуска, кайгы-кубанычка жык өмүр өтөп өттү. Нуркамал жаккан поэзиянын оту өчкөн жок. Анын жолун таланттуу акын-жазуучулар Тенти Адышева, Нинакан Жүндүбаева, Жумакан Тынмысейтова, Майрамкан Абылкасымова, Субайылда Абдыкадырова, Мариям Буларкиева, Гүлсайра Момунова, Сагын Акматбекова жана башкалар улап кетишти.

Жыламыш айылынын мектеби, Кыргызстандын борборунун көчөлөрүнүн бири анын ысымында.

Акындын ырлары адамдарды жашоого үндөп турат.

КАРАСАЕВА АЙША

Айша Карасаеванын ысмы Кыргызстандын азыркы жана өткөн тарыхы менен тыгыз байланышкан. Ал совет мамлекетинин калыптанышынын, элдин башынан өткөргөн турмушунун — жаманынын да, жакшысынын да, жеңилгендеринин да, жеңиштеринин да тируу күбөсү. Турмуштук тажрыйба, жашап өткөн жылдар адамга, педагогго, изилдөөчүгө кандай байлык экендигин 93 жаштагы Айша Карасаеванын чыгармачылык жолу айтып турат. Анын тагдыры — 20-кылымдын бардык кыйынчылыктары менен кызык учурларын башынан өткөргөн кыргыз аялынын тагдыры.

А. Карасаева 1927-жылы "Чүмбөттөлгөн араба" ("Өзбекмамкино") фильминде башкы ролду ойногон биринчи кыргыз кызы, 1932-ж. Ленинграддагы рабфакты биринчилерден болуп бүткөн, стенографистка-машинистка адистигин, болгондо да кыргыз жана орус тилдеринде өздөштүргөн. 1936-ж. Москва шаарындагы СССР элдеринин тилдерин жана жазуусун илимий-изилдөө институтунун илимий кызматкери болуп иштөө менен бирдикте ал кыргыз тилинин стенографиясын үйрөнүүнүн жана окутуунун усулун иштеп чыккан жана түзгөн.

1949-ж. А. Карасаева Кыргыз педагогикалык институтунда (азыркы Ж. Баласагын ат. КМУУ) кыргыз тилинин стенографиясы жана машинкада жазуусунан сабак берген. 45 б.т. көлөмүндө 1960-ж. жарык көргөн "Кыргыз тилинин стенографиясы" китебинин автору. Бул кыргыз тилинде эле эмес, бүтүндөй түрк тилдүү элдер үчүн алгачкы окуу китеп болчу. Ага таянып өзбек, казак, татар жана башка түрк тилдүү элдер өз окуу китептерин түзүшкөн.

90 жаш курагында Айша апа "Кылым карыткан өмүр" деген көркөм-публицистикалык китеп жазып чыгарып, аны көрүнүктүү окумуштуу-түрколог, өмүрлүк жубайы К. Карасаевге, 100 жыл чамалаш жашап, кыргыз элинин тарыхына миң жылдык из калтырган "XX кылымдын Махмуд Кашгарисине" арнады.

Бул китепте Айша апа өткөн кылымдын оор, бирок унутулгус күндөрү жөнүндө, 20—40-жылдарда жаңыдан түптөлүп келаткан адабият менен искусствонун башатында турушкан таланттуу жана мыкты адамдар жөнүндө, коомдук жана саясий ишмерлер жана алардын кайгылуу тагдыры жөнүндө жазат.

К. Карасаев илимий иштердин 30 томун мураска калтырган-дыгында Айша Карасаеванын эмгеги зор. Ал Лев Толстойдун жубайы София Андреева сыяктуу күйөөсүнүн колжазмаларын кайра-кайра баскан, редакторлогон (ал араб графикасын жыш колдончу) жана тартипке салып иреттеген, өз чыгармачылыгына кайыл болгон. Кусейин Карасаевичтин эмгегин ал өз эмгегим деп эсептеген жана ошондуктан анын ар бир жазган макаласын, илимий эмгегин кубаныч менен кабылдачу. Анан башкача болушу мүмкүн беле?.. Анткени алардын тагдыры те алыскы студенттик убакта байланышпады беле, анда экөө тең жаш, жаркыраган келечектен үмүттөрү чоң кез эле.

Айша апа жубайы менен 70 жыл ынтымак-ырашкердүү, бактылуу өмүр сүрдү. Ал жөнүндө 2003-ж. Каракол шаарында басылып чыккан "Баштан өткөн баяндуу күндөр" китебинде өтө жылуу баяндалат.

* * *

Акыркы жылдары Айша апа менен анын Бишкектеги жана Караколдогу үйлөрүндө бир нече ирет жолугуштум. Жолуккан сайын бул адамдын рухий дүйнөсүнө терең ыраазы болуп, анын эстутумуна, кыргыз жана орус тилдерин таза өздөштүргөнүнө, маданиятына, элдин салтын, үрп-адатын, кыргыз аялдарынын ар кайсы доордогу абалдарын терең билгендигине таң калдым.

Жакынкы сентябрдагы жолугушууда Айша апа, чачтары аппак, кабинетинде көз айнексіз компьютерде иштеп олтурганы бир эсе кубандырды.

Айша апа бетимен сүйдү да, колуман жетелеп залга киргизди, биз стол тегеректей жайланып олтурдук. Ал жай, басырынкы, бир калыптагы үн менен аңгемесин баштады: "Мен өмүр бою иштеп келдим жана иштеп жатам, эмгексиз жашоону мен кызыксыз деп эсептеймин. Жашап калганыма карабай, иштен эч качан чарчабайм. Өмүрүмдүн ар бир мүнөтүн күйөөмдүн архивдик материалдары менен иштөөгө ынтызарланып жумшайм. Азыр Кыргызполиграфкомбинатта менин "Үч доор" деген китебим басылып жатат. Азыр болсо кыргыз интеллигенциясынын алгачкы плеядасы жөнүндө, 1938-жылы Чоңташта айыпсыз жерден атылып кеткен кыргыздын прогрессивдүү 27 уулу жөнүндө эскерүүлөрдүн жаны китебин жазып жатам. Атажуртубуздун эң мыкты уулдары түбөлүк уйкуда жаткан ал жерде "Атабейит" монументалдуу комплекси зангырап турат. Алар - Ж.Абдрахманов, А.Орозбеков, Т.Айтматов, И.Арабаев, К.Тыныстанов жана башка көптөгөн азаматтар.

Айша Султаналы кызы 1912-ж. 8-мартта Ысыккөл областынын Түп районуна караштуу Талдысуу айылында көп балалуу мугалимдин үйбүлөсүндө туулган. Айшанын атасы Султаналы Түмөнбаев Караколдогу орус-тузем мектебин бүтүп, мугалим болуп иштеген жана 1910-ж. өзүнүн Талдысуу айылында биринчи мектепти ачкан. Верный шаарынан (азыркы Алматы) мугалимдердин курсун бүтүрүп жана мугалимдин "Кызыл мугалим" деген дипломун алып, 1931-жылга чейин Талдысуу мектебинде директор болуп иштеген. Султаналы Түмөнбаев прогрессивдүү адам болуп, кыргыз интеллигенциясынын башатында турган. Анын араб, татар, орус тилдеринде бай китепканасы болгон.

Энеси Асылкан апа жумшак мүнөз, токтоо, сымбаттуу, аксаргылынан келген сулуу аял болгон экен. Ал 12 бала төрөштүр. Айшанын ата-энеси бири-бирин аябай урматташкан. Илгертен келаткан салтты сактап, Асылкан күйөөсүн тергеп, атынан атачу эмес экен. Ал аябаган мээнеткеч, иштемчил адам болуптур, тери иштетип, андан ар кандай келишимдүү тондорду, баш кийимдерди тигүү жагынан айылда алдына чыккан аялзаты болбоптур. 1931-ж. күйөөсүн абакка камаганда, Асылкан апа 6 баласы менен калыптыр жана алардын билим алуусуна дайыма көмөктөшүр.

1923—24-ж. сабатсыздыкка каршы чечкиндүү күрөш башталат. Ликбездер уюштурулат. Султаналы айылдаштарынын жардамы менен самандан 2 бөлмөлүү мектеп курат. Талдысууга областтык аялдар бөлүмүнөн Сабира Телтаева келет да, Түмөнбаевдердин үйүндө туруп, айылдагы аялдарды тартып, кат тааныганга үйрөтөт. Айша апасы менен бирге окуйт. Ал Сабира эжесиндей мугалим болсом деп кыялданат.

Сабира Телтаева — белгилүү котормочу жана жазуучу Эрнист Турсуновдун энеси, ошол жылдары кыргыз аялдарынын эркиндик, теңдикке жетишүүсү боюнча зор иштерди жасаган, аялдардын жаңы турмушка, тең укуктуулукка кызыгуусунун үрөнүн таштаган.

Атасы айыл аксакалдарын жана туугандарынын жактырбагандыгына карабастан, Айшаны шаарга окууга жиберет, кызы ошондо 11 гана жашта эле. Талдысуудан Пишпекке чейин 7 күн жол жүрүүгө туура келген. Айша Кыргызстандагы биринчи окуу жайынын - педагогикалык техникумдун эң жаш окуучусу болчу. Күндүз лекциялар, кечкисин — жумушчу жумалыктар, ишембиликтер, жекшембиликтер. Суук түшкүчө студенттердин күчү менен жатакананын, ашкананын курулушун бүтүрүп, техникумдун имаратын ремонттоо керек эле. Ошого карабай, студенттер поэзия, музыка кечелерине убакыт табышчу.

— Эсинерде болсун, силер — биринчисинер, — дечү техникумдун директору Петр Кузьмич Юдахин, — силерди баары карап турушат, силерден көптү күтүшөт, силерден үлгү алышат. Келечекте силер кыргыздын интеллигенциясы болосунар!

Техникумда Айша өздүк көркөм чыгармачылык ийримине катышчу, Элебаевдин ырларын окучу, курсташы К. Жантөшевдин "Карачач" пьесасында ойночу, А.Малдыбаевдин алгачкы ырларын аткарчу. Алардын ичинде Сайра Кийизбаева, Аккагаз Арабаева, Уултай Ботбаева, Курман Кыдырбаева, Анвар Куттубаева, Мариям Туратбекова ж.б. бар болчу...

Алардын баарынын максаты — окуу эле. Айша кызым, жакшы оку, мени уятка калтырба, деп шаарга жөнөтөрдө айткан атасынын осуятын эсинен чыгарчу эмес. Ал каникулга отличница болуп келди.

Июль айынын күндөрүнүн биринде айылга капасынан Ташкенттен жана Москвадан меймандар келип калышты. Бул "Өзбекмамкиносунун" кинотартуучу тобу болчу, алар "Чүмбөттөлгөн араба" ("Крытый фургон") деген кинофильмде ойноочу каарман издеп жүрүшкөн. Режиссер татынакай чыйрак кызды байкады да, киного тартылууга чакырды. Айша ойлонуп да койгон жок, дароо макул болду.

Бирок кыздын ата-энеси, бир туугандары, бүтүндөй айыл күтүүсүз меймандардын сунушун кыйлага чейин талкуулашып, кенешип жатышты. Акыры макул болушту. Бул кезде экспедиция Ысыккөлдүн жээгинде турган. Үч күндөн кийин Айша эки бир тууганынын коштоосунда ат менен келип калды. Боз үйдөн чыгышып, аттан түшүп, үйгө киргиле дешти. Күүгүм кирип келатканына байланыштуу, аттарынын ээрин алышып, ээрлерин баштарына жазданып, тердиктерин алдына салынып, дароо уйкуга кетишти.

Алгачкы учурда Айша сүрдөдү, бирок бат эле көнүп кетти. Ага күйөөгө зордук менен берип жаткан Айжамал деген кыздын ролун ойнойсун деп түшүндүрүштү. Сайфуллинанын сценарийинин сюжети кыргыз элинин чыныгы турмушунан алынган болчу. Кино алгач Ысыккөлдүн жээгинде, Койсары курортуна жакын жерде тартылды, андан соң Жетөгүздө тартылып, Каркыра жайлоосунда улантылды.

Кино тартуу табыяттын койнунда жүрдү, кыргыздардын улуттук оюндары: оодарыш, көкбөрү, кыз куумай ж.б. кандай болуп жатса, ошондой тартылды. Режиссер Олег Фрелих картинанын "кичинекей каарманы", "ойноо бала жана акылдуу жана таланттуу адам" жөнүндө абдан жылуу пикир айтты. 1928-жылы "Советский экран" деген журналга жана "Правда" газетасына макалалар жарыяланды, аларда артисттер каармандарын ойнобогондуктан фильм даана чындык катары кабылдангандыгы жазылган. 1929-жылы фильм экранга чыгып, жылуу кабыл алынды.

20-жылдардын аягында комсомолдор менен пионерлердин ролу аябай зор болчу. Техникумда Айша комсомолго өттү. 1928-жылкы коллективдештирүү мезгилинде ата-энелери бай-манаптын тукуму болушкандарды же жөн эле оокаттуу дыйкандардын балдарын куугунтуктоо башталды, Айша (чоң атасы ажыга барыптыр деп) "Ленинчил жаш" газетасына жарыяланган тизмеге илинет. Эл агартуу комиссариатынын башчысы Касым Тыныстанов башында турган комиссия түзүлүп, иш текшериле баштайт. Студенттерди бирден чакырып алышып, көпкө маектешишти. Айша 15 жашта болчу, ал да башка "ишенимсиздер" менен бирге ыйлады. Сен комсомолкасың, атаң болсо молдо экен, мындан кийин сен атаң менен сүйлөшпөшүң керек, дешти. Ошондон тартып ал үнсүз болду, атасы мектепте 20 жыл иштегенине карабастан, ал жөнүндө эч кимге айткан жок, 1931-жылы Султаналы Түмөнбаев контрреволюциялык иштери жана антисоветтик пропагандасы үчүн деп жалган жалаа менен айыпталат да, 3 жылга эркинен ажыратылат. Ошондон баштап балдары атасын, аялы күйөөсүн көргөн жок. Түмөнбаев Султаналы 1989-жылы гана толук акталды.

Айша техникумда окуусун уланта берди. Каникул маалында Ош областынын Ноокат районуна клуб башчы болуп жөнөтүлүп, 60 аялга ылайыкталган ликбез уюштурду. Алар Керейнешоро кыштагынын өрүк багына кемпир-кесектердин узатуусунда (мугалим кыргыз кызды — жети укмуштууну көрүү үчүн) эмчектеги балдары менен келишти. Жай бою Айша ноокаттык колхозчулардын аялдары менен алек болду. Эмнелер гана баштан өткөн жок, аялдары билимдүү болуп кетип, өз укуктарын талашып, баш ийбей коет деп корккон күйөөлөрдү ынандырууга туура келген учурлар болду. Бирок Айша бир нерсени эсинен чыгарган эмес: "Чүмбөттөлгөн араба" фильминдеги анын каарманынын тагдырын бул аялдар баштарынан өткөрбөшү керек. Ал аялдарды өткөндөгүнүн калдыктары менен күрөшүүгө үндөдү, эркектер кылымдардан бери басмырлап келген аялдардын намысын ойготууга аракет кылды. Ошентип үч ай ичинде ал 65 аялды кат таанытты, алардын ичинен 45 аялды райкомдун комиссиясы сабаттуу деп тааныды.

1930-жылы Кусейин Карасаев Ленинградда окучу, ал дипломдук ишин жазуу үчүн отпуск алды да, Бишкекке келди. Аны качандыр бир кезде Айшанын атасы кат-сабатка үйрөткөн, ошондуктан Кусейин Түмөнбаевдердин үйбүлөсүн жакшы билер эле. Жаштар жолугушуп жүрүшкөн, биринчи жолукканда эле алар бири бирин жактырып калышып, баш кошууга макулдашышты. Үйлөнүү тойдо Кусейиндин жакын достору: Ж.Саадаев, К.Тыныстанов, Т.Жолдошев, Б.Данияров, Ы.Тойчунов ж.б. болушту. Анын алдына үч комсомолец келди да, Айшанын комсомол билетин сурашты, бирок Айша берген жок. Тойдон кийин комсомол уюмунун секретары келип, комсомол билетти дагы талап кылды, бирок Айша, Кусейин

мындай маселелер комсомолдук чогулушта чечилет дешип, бербей коюшту. Ушул учурда "Комсомолец кулактын кызына үйлөнсө болбу?" деген макала боюнча газет бетинде талаш-тартыш жүрө баштады. Мындай жеке үйбүлөлүк иштерди кантип талкуулоого болот деп Айша апа эмдигиче таң калганын жашырбайт.

1930-жылы Кусейин Карасаев аялын Ленинградга алып кетти, ал рабфактын чыгыш бөлүмүнүн студенткасы болуп калды. Окууну бүткөндөн кийин Айша Каракол шаарындагы китепкананын директорунун орунбасары, андан соң Жалалабаттагы педокуу жайынын окутуучусу болуп иштеди.

1936—41-жылдары ал Москвадагы СССР элдеринин тилдери жана жазмалары илим-изилдөө институтунун кенже илимий кызматкери болуп туруп, кыргыз тилинин стенографиясынын теориясын иштеп чыгат да, стенография боюнча окуу китеп даярдайт.

1949-жылдан 1979-жылга чейин Кыргыз мамлекеттик педагогикалык институтта (кийин КМУ) стенография предмети боюнча окутуучу болуп эмгектенген.

1979-жылдан бери пенсияда.

Бул окуу китеп түрк тилдүү элдердин студенттеринин көбүнө окуу куралы болуп калды. А. Карасаеванын демилгеси менен 1960—68-жылдары Кыргыз мамлекеттик улуттук университетинде алгачкы ирет стенография курсу ачылды да, Айша апа өзү лекция окуду.

Карасаевдер үч кыз тарбиялап өстүрүштү. Люция 30 жылдан ашуун физика мугалими болуп иштеди, Кыргыз ССРинин эмгек сиңирген мугалими. Галина — химия илимдеринин кандидаты, "Кыргыз ССРинин эмгек сиңирген рационализатору" деген наамды биринчи алган кыргыз аял. Алтынай — академик, медицина илимдеринин доктору.

Бүгүнкү күндө Айша апа балдарынын, көптөгөн неберелеринин, чөбүрөлөрүнүн жана кибирелеринин сый-урматына бөлөнүп, жашоонун кызыгын көрүп, бактылуу жашап жатат.

КИЙИЗБАЕВА САЙРА

Профессионал вокалдык мектептин негиз салуучусу Сайра Кийизбаеванын ысмы кыргыздын музыка искусствосунун тарыхына алтын ариптер менен жазылып калды. 30 жылдан ашуун мезгил чыгармачылык жигерин сарптаган анын опералык сахнадагы өмүрү, андан соң жаш вокалисттерди тарбиялоодогу педагогдук ишмердиги, карапайым дыйкандан тартып, СССР эл артистинин, профессордун, Кыргыз ССР Жогорку Советинин депутатынын жолун басып өткөн адамдын турмуш жолу — өмүрүн искусствого арнаган жаштар үчүн жаркыраган үлгү.

Ал кыргыз музыка искусствосунда дың бузуучу: кыргыз сахнасында операнын классикалык жана азыркы репертуарынын көптөгөн башкы партияларынын аткаруучусу, кыргыз ырчыларынын ичинен биринчи болуп чет өлкөлөрдүн театрларында ырдаган, СССР Чоң театрында стажировкадан өткөн, вокал боюнча биринчи профессор жана республикадагы биринчи музыкалык ЖОЖдо — Б. Бейшеналиева атындагы искусство институтунда жеке ырдоо кафедрасынын башчысы болгон.

Ал Улуу Октябрь менен курбалдаш: 1917-жылы 7-ноябрда Аламүдүн районунун Төкөлдөш айылында кедейдин үйбүлөсүндө туулган. Бир туугандарынын арасында Сайра барып турган эмгекчил, өжөр болчу. Сайранын атасы: «Бардык балдарымдан келечектүүсү ушул кызым» деп айтып калар эле. Бала кезинен тартып ал апасына колкабыш кылчу—талаага кошо барып, отоо отоочу, топурак жумшартчу. 3 жашынан ырдай баштаган. Үйдө да, талаада да, андан соң айылдык мектепте, рабфакта, кыз-келиндердин педагогикалык окуу жайында өздүк көркөм чыгармачылык кружогунда ырдап жүрдү. Техникумда курбулары менен бирге кино-театрга барып, музыка, ыр, радио укканды жакшы көрөр эле.

Бир жолу К. Жантөшевдин «Карачач» спектаклине барып калды. Пьесанын каарманынын кайгылуу тагдыры анын зээнин кейитип, көзүнөн жаш агызды, ошондо актриса болсом деген ой келди ага. Активдүү жана демилгечи комсомолка техникумдан кийин райком комсомолго кызматка алынат. Ал эл чыгармачылыгынын Бүткүлкыргыздык олимпиадасына жаштарды иреп алуу менен аракеттенип, ага өзү да катышмакчы болот. Анан Эмен багындагы

сахнага узун бойлуу, мүчө-бою келишимдүү, татынакай кыз чыгып, «Кыздар ырын» шангыраган кооз үн менен ырдаганда анын жөндөмү, табигый музыкалык таланты дароо көңүлдү бурду. Угуучулар да, калыстар тобу да анын үнүнүн уккулуктуулугун, кооздугун жогору баалады.

1936-жылы Сайраны Кыргызстанда жаныдан уюшулган музыкалык-театр студиясына кабыл алышты. Сабакты театрдын башкы артисттери А. Малдыбаев, А.Куттубаев жана Москвадан чакырылып келген вокалист-педагогдор, дирижерлер жана композиторлор өтүшчү. Сайранын биринчи насаатчыларынын ичинде Дмитрий Шостаковичтин карындашы Мария Дмитриевна, дирижер В. В. Целиковский, композитор В. Власов, В. Фере, М. Раухвергер жана башкалар бар болчу.

Сайра жаштык деми менен бардыгын билүүгө ынтызарланып, опера артистинин профессионалдык сырын тезинен өздөштүрүүгө аракеттенди. Ал окууга ушунчалык өжөрлөнө, көшөрө, берилгендик менен киришти.

1937-жылы жазында кыргыздын тунгуч музыкалык драмасы «Алтын кыздын» бетачары болуп, башкы ролдо Сайра Кийизбаева ойноду. Искусстводо алгачкы кадамын жасаган 19 жашар аткаруучу совет бийлиги орногондон кийин элдин турмушуна кирген жаңылыктарды кубаныч менен кабыл алган жаш каарман Чынардын жандуу адамдык сезимдерин ишенимдүү бере алды.

С. Кийизбаеванын мыкты ролдорунун бири композиторлор В. Власов, А. Малдыбаев жана В. Ференин «Айчүрөк» операсындагы Айчүрөктүн образы болуп саналат. Бул операда ал Айчүрөктүн укмуштуудай поэтикалуу жана көп кырдуу образын түзө алды. С. Кийизбаева өз каарманынын назик кыялкечтигин, жумшак лирикалууулугун, анын душман алдындагы сөөлөттүү сабырдуулугун жана аялдык амалкөйлүгүн таасын берди. Бул образ бүгүнкү күнгө чейин «Айчүрөктүн» образынын классикалык үлгүсү, биздин музыкалык маданиятыбыздын алтын фонду болуп саналат.

1939-жылы февралда С.Кийизбаевага «Кыргыз ССРинин эмгек сиңирген артисткасы» деген наам берилген.

«Алтын кыз», «Айчүрөк» спектаклдери 1939-жылдын күзүндө Москвада кыргыз искусствосунун биринчи декадасында Чоң театрдын сахнасында көрсөтүлүп, зор ийгиликке жетишти. Декаданын катышуучуларынын катарында ага Бүткүлсоюздук карыя (М.И. Калинин) Эмгек Кызыл Туу орденин тапшырды.

Москвадагы ийгилигине манчыркап калбастан, ал профессионалдык чеберчилигин арттырууну чечти. 1940-жылдын жазында Москвадагы П.И. Чайковский атындагы консерваториянын вокалдык факультетине кабыл алынат, бирок Улуу Ата Мекендик согуш башталып, окуу токтотулган болчу. Ошентип 1947—49-жылдары билимин жана чеберчилигин өркүндөтүүгө мүмкүнчүлүк алды.

Улуу Ата Мекендик согуш жылдарында С.Кийизбаева театрда талыкпай иштеди, активдүү концерттик жана аскердик-шефтик программаны алып барды. «Тяньшандын бүркүттөрү» аттуу кыргыз артисттеринин концерттик бригадасынын курамында ал Калининград жана Брянск фронтторунун алдынкы чегинде 200 концерттик-күн өткөрдү, өзүнүн искусствосу менен жоокерлерге зор кубаныч тартуулап, алардын жеңишке болгон ишеничин бекемдеп, 400 концерт берди.

Фронттон кайтып келип, С.Кийизбаева Татьянанын партиясын даярдай баштады. Орто Азияда биринчи жолу аткарылган «Евгений Онегиндин» бетагары бүткүл театрга ийгилик алып келди.

1947-жылы Прагада өткөн демократиялык жаштардын 1-Бүткүлдүйнөлүк фестивалында чон ийгиликке жетти. Ал чет элдик аудиториянын алдында чыгып ырдаган биринчи кыргыз артисткасы эле.

1952-жылы СССР Чон театры С. Кийизбаеваны Ж. Пуччининин «Чио-чио-сан» операсындагы Баттерфляй айымдын партиясын аткарууга чакырды. Ал олуттуу чыгармачылык сыноодон камырдан кыл суургандай өтүп, өзүнүн таланты жана чеберчилиги менен москвалык көрүүчүлөрдү таң калтырды.

А. Малдыбаев атындагы Кыргыз академиялык опера жана балет театрында ырчы улуттук жана чет элдик классикалык операларда да 30дан ашык кайталангыс кызыктуу образдарды түздү. Бул «Манас» операсындагы Каныкейдин, «Көл боюндагы» Жамиланын, «Айдар менен Айшадагы» Айшанын, «Пиковая дамадагы» Лизанын, «Аршин-мал-аландагы» Гүлчакхранын, «Запорожец за Дунаемдеги» Одарканын, «Русалкадагы» Наташанын, «Паяцдагы» Недданын, «Аидадагы» Аиданын, «Тоскадагы» Тосканын жана башкалардын образдары.

1958-жылы Москвадагы кыргыз искусствосу менен адабиятынын экинчи декадасында ал П.И. Чайковскийдин «Опричник» операсында тайманбаган, сүйүүгө бекем орус кызы Наталья Жемчужнаянын образын түздү. Мындан тышкары декададагы «Токтогул», «Опричник» спектаклдеринде С.Кийизбаева режиссердун ассистенти катары да чыкты. Совет искусствосунун өнүгүшүнө синирген эмгеги жана кыргыз искусствосу менен адабиятынын декадасындагы ийгилиги үчүн ага 1958-жылы 1-ноябрда СССР эл артисти деген ардактуу наам ыйгарылды. Аял-вокалисттердин ичинен ал бул жогорку наамга биринчи татыган.

С.Кийизбаеванын ысмы Кыргызстандын чегинен алыс тараган, анын вокалдык чеберчилиги менен Болгариянын, Чехословакиянын, Монголиянын, Венгриянын, Англиянын жана башка чет өлкөлөрдүн искусство сүйүүчүлөрү тааныш.

Актрисанын чыгармачылык ишмердиги менен катар педагогикалык стажы 30 жылды камтыйт. Фрунзедеги М.Күрөңкөев атында-

гы музыкалык окуу жайында вокалдан сабак берген. 1967-жылы Б.Бейшеналиева атындагы Кыргыз мамлекеттик искусство институтунда жеке ырдоо кафедрасын уюштурган жана аны жетектеген.

СССР Министрлер Советинин алдындагы Жогорку аттестациялык комиссия 1978-жылы 3-мартта Сайра Кийизбаевага профессор деген илимий даража ыйгарды. Анын окуучуларынын ичинде С.Чоткараева, Э.Касымов, В.Портнова, Э.Молдокулова, Э.Нурмамбетова, В.Голодников, И.Сукманов жана башка республиканын эл артисттери, эмгек синирген артисттери бар.

Сайра Кийизбаева 20 жыл бою Кыргыз ССР Жогорку Советинин депутаттыгына шайланып келди. Нечен ирет М. Глинка атындагы вокалисттердин Бүткүлсоюздук конкурстарынын жана республикалык кароолорунун жюри мүчөсү болгон.

Музыкалык-театр искусствосуна синирген эмгеги үчүн ал Ленин, Октябрь Революциясы, Эмгек Кызыл Туу, Ардак Белгиси, Эл достугу ордендери, медалдар, Кыргыз ССР Жогорку Советинин Президиумунун Ардак Грамоталары жана Грамоталары менен сыйланган. Бирок анын эң башкы сыйлыгы бүткүл чыгармачылык жолунда ырчынын демине дем кошуп коштоп жүргөн элдин урмат-сыйы эле.

Турмушта Сайра Кийизбаева аябаган чынчыл, адилет жана түз сүйлөгөн адам болгон, патриот жана интернационалист эле. Ал адамдарды улутуна эмес, ишкердик жана адамдык сапатына карап айырмалоочу. Чүрөктөй үч кыздын мээримдүү энеси, сүйүктүү чоң эне болчу. Сайра Кийизбаеваны билгендердин баары анын зор адамкерчилигин, мээнеткечтигин, алпейимдигин, кеңпейилин жана ачык-айрымдыгын, бирөөгө жардам берүүгө дайыма даяр экендигин белгилешет.

Анын дос-жолдоштору көп болор эле да, үйүнөн мейман үзүлчү эмес.

Ар бир доор өз каарманын жаратат. Сайра Кийизбаева XX кылымдын көрүнүктүү адамдарынын бири катары Кыргызстандын тарыхына түбөлүккө кирди жана кыргыз элинин сыймыгы болуп калды.

КОЗУБЕКОВА МЕЙЛИКАН

Ата-бабадан калган, нечен кылым-дарды карытып, элибиздин тарыхын, кубанычын, кайгы-мунун тең бөлүшүп келе жаткан улуттук, элдик аспаптарыбыздын бири кадимки үч кылдуу комуз болуп саналат. Мына ушул комузду азыркы күндөргө чейин учугун улап жеткиргендердин бири, кыргыз элинин белгилүү комузчусу Атай Огонбаевдин шакирти Мейликан Козубекова элинин дайым эсинде. Ал кыргыз комузун дүйнө элдерине алгач тааныткандардын бири.

М. Козубекова 1932-жылы Талас районундагы Түлкүтөбө айылында туулган. Мейликан туулуп-өскөн айылын абдан сүйчү. Мейликандын атасы колхоздун башкармасы эле. Ал кезде комузчу, артисттерди үйүнө чакырып коноктоп турушчу. Ушул өрөөндөн белгилүү комузчу Атай Огонбаев да эс алууга келгенде атасы дайыма үйүнө чакырат эле. Комузчунун черткен күүлөрүн айылдаштары тымтырс отуруп угушуп, талантына таазим кылышчу. Ал өзүнүн жана белгилүү комузчулардын күүлөрүн өтө чеберчилик менен черткен. Кичинекей Мейликан чебер комузчунун комуз чертүү өнөрүнө абдан кызыгып, көз айырбай комузчунун манжаларына суктанып карар эле. Ошондой күндөрдүн биринде Мейликан комузчунун жанына тартынбай келип:

— Агай, мен да сиздей болуп комуз чертким келет, — деди.

Комузчу кызды карап, бир топ унчукпай туруп:

— Үйрөнгүн, — деп тим болду.

Мейликан колуна комуз алып күн-түн черте берди, кээде калын өскөн жүгөрү талаасына отуруп алып эртели-кеч колу кызарып ооруганына карабай, талыкпай черте берди. Аракети текке кетпей комуз черткенди өздөштүрдү. Атай Огонбаев алардын үйүнө келгенде анын күүсүн Мейликан абдан жакшы чертип берди. Кыздын аз убакыт ичинде комуз үйрөнүп кеткенине таң калган комузчу:

“Сенден артист чыгат” — деди.

А. Огонбаев Мейликандын талантын байкап, өзүнүн ыр-күүлөрүн үйрөтө баштайт. 1945-жылы комузчу, ырчы-обончулар Эркесары, Сооронбек, Айманбет жана башка өнөрпоздордун катарында Талас жергесиндеги өздүк көркөм чыгармачылыктын кароосуна катышып, биринчи даражадагы дипломго татыктуу болот.

Мейликан Козубекова кайсы күү болбосун нотасыз черткен. Комузсуз жашай албасына көзү жеткен кыз 14 жашында, 1947-жылы ата-энесинин уруксатысыз “ата, апа, мени издебегиле, мен артист болом” деп Фрунзеге качып кетет.

Ал белгилүү комузчу Шекербек Шеркуловдун үйүндө жашап калат. Комузчунун үйбүлөсү өз кызындай тарбиялап, эркелетип турушат.

Мейликан айланасындагылар менен бат эле тил табышчу, ачык-айрым, шайыр эле. Кичинекей кызга А. Үсөнбаев, А. Огонбаев, Ш. Шеркулов, Э. Турсуналиев өз кызындай мамиле кылышчу. Кичинекей комузчу бул залкар комузчулар менен гастролдорго чыгып, өнөрүн элге тартуулады. Көрүүчүлөр кыздын талантына баа беришип, ага жылуу пикирлер айтыла баштады. Ошентип комуз өнөрүнүн сырдуу, купуя сырларын терең өздөштүрүп, СССР Маданият министрлиги тарабынан тандалып түзүлгөн топ менен Алжир, Сирия, Бельгия, Пекин, Германия, Чыгыш Европа, Прибалтика, Украина ж. б. өлкөлөргө гастролдорго барган. Ал союзга белгилүү болгон Роза Багланова, Бибигүл Төлөгөнова, Батыр Закировго окшогон жылдыздар менен төгөрөктүн төрт бурчун кыдырды.

Чет элдик көрүүчүлөр жаш кыздын комуз чертүү өнөрүнө таң калышты. Опера, классика музыкалары өнүккөн чет элдиктер комузчу кыздын комуз черткенине алакан ысыганча кол чаап, кайра-кайра чертүүсүн суранышкан. Концерт аяктагандан кийин артисттердин бөлмөсүнө келип, кыздын ичке жакшынакай колдорун чың эле комуз черткен чыныгы колдорбу деп кармалашчу. Анын капкара өрүлгөн чачын сылап, комузду колуна карматып көрүшчү, себеби европалык көрүүчүлөр үч кыл комузду эч качан көрүшкөн эмес да, комуз күүсүнүн чертилишине айран-таң калышкан. «Бул көрүүчүлөр менин апамды экзотикалык гүл катары карашчу, — деп эскерет маркумдун кызы Райкан Абдраимова, — качан апам гастролдон келгенде үйгө көптөгөн достору, бир туугандары келишчү. Алып келген белек-бечкектерин тапшырып, гастролдогу болгон окуяларды кызыктуу айтып берчү».

Мейликан жалаң эле башка бирөөлөрдүн күүсүн чертпестен, өзү да күү чыгарган. Атай Огонбаевдин көзү өткөндөн кийин Мейликан анын күүлөрүн эл арасына жайылтууда зор эмгек сиңирген.

1958-жылы Москвада өткөн кыргыз адабияты менен искусствосунун декадасына катышкан.

28 жыл өмүрүн жүрөк толкуткан күүлөргө, кыргыз искусствосуна арнады. Кай жакка жумшаса, кышты кыш дебей, жазды жаз дебей, барбайм же ооруп жатам деп эч айткан эмес.

Мейликан Козубекованын искусство майданына сиңирген эмгегин жогору баалап өкмөт аны Ардак Белгиси ордени, медалдар, грамоталар менен сыйлады, Кыргыз ССРинин эмгек сиңирген артисти деген наамга татыган.

Чыгармачылыгы гүлдөй турган чагында 41 жашында оорусунун оорлошуп кеткенине байланыштуу 1974-жылы дүйнөдөн өттү. Ал бул жарыкчылыктан жаш көз жумду, өзү менен кошо бир топ комуз күүлөрүнүн купуя сырларын ала кетти, бирок элине, эмгектенген искусство майданына өчпөс из калтырды. Артында элибиз сүйүп, кастарлаган Самара Токтакунова, А. Эсенгулова өндүү комузчу кыздар өсүп чыкты.

КҮЙҮКОВА ДАРКУЛ

Даркул Күйүкова — сахнага 61 жыл чыгармачылык өмүрүн берген кыргыздын улуу актрисасы. СССРдин эл артисти, Токтогул атындагы мамлекеттик сыйлыктын лауреаты, Ленин, Эмгек Кызыл Туу, «Эл достугу» ордендери, Ардак грамоталар, грамоталар, дипломдор, медалдар менен сыйланган. Кыргыз ССР Жогорку Советине депутат болуп шайланган. Табиятынан таланттуу, баамчыл, сахналык мыкты жөндөмү бар, сергек, терең акылдуу, талыкпаган мээнеткеч, 7 класс гана билими бар Даркул жүздөн

ашык ролдордо ойноп, аялдардын кайталангыс лирикалык жана каарман образдарын түздү. Алар Жаныл Мырза, Чыйырды, Айганыш, Васса Железнова, Алмагүл, Леди Милфорд, Уулбала, Толгонай, Анна Андреевна, Курманжан датка, Гонерилья ж.б.

Легендарлуу актриса кейипкерлердин кулк-мүнөзүнө сүнгүүдө жана сырткы окшоштуктарын берүүдө укмуштуудай жөндөмгө эгедер боло турган. Жүрөгү назик, алпейим алты баланын энеси Даркул бүт жан-дили Мекени менен байланыштуу болчу, өз доорун, азыркы заманды терең жана толук сезер эле.

Даркул Күйүкова борбор шаардан алыс эмес Төкөлдөш деген чакан айылда көп балалуу (11 уул-кыздуу) кембагал адамдын үйбүлөсүндө туулган. «Төкөлдөштүн төрт кызы» деген лакап атка конушкан Даркул Күйүкова, Бакен Кыдыкеева, Сайра Кийизбаева жана Сабира Күмүшалиева өздөрүнүн кайталангыс таланттарынын аркасында Кыргызстандын театр жана опера искусствосунун тарыхында түбөлүк калышты.

Көп эле искусство ишмерлеринин тагдырындай Даркулдун театрга келиши да күтүүсүз болду.

Анын балалыгы да көптүн бириндей өтүп жаткан. Күндөрдүн биринде алардын айылына борбордон жаш көрүүчүлөрдүн театрына жаш таланттарды ылгап алуучу адамдар келип калышты. Артист болгусу келген жооптоп мектеп окуучуларынын ичинен 7-класста окуган Даркул Күйүкова менен Бакен Кыдыкеева тандап алуучулардын купулуна толот. 14 жаштагы секелек Даркул «Ажардын» апасынын мүрзөсүн кучактап, жоктоп жатканын ойногону жаш театр ишмери К.Күмүшалиевге жагып, жаш кызды борборго театрга иштөөгө алып кетет. Даркул ошол сыноого туш болбой калса, театрга болгон кызыгуусун адаттагы бир нерсе катары гана көрүп,

кийин башка кесипте иштеп калса, балким жогоруда аталган образдарды Күйүковадай ойногон актриса чыгат беле, жок беле — ким билет. Ал өзү айткандай, «артист болбой, кызылчачы болсо деле алдына киши салмак эмес», анткени Даркүл адамдан башкача иштерман эле.

Күндөр өтүп, төкөлдөштүк Даркүл менен Бакен бир чети эжесинди, бир чети курбу-курдаш болушуп, дүйнөлүк драматургиядан Кыргызстандыкына чейин ошол кезде коюлган спектаклдерде ойношуп, жаштыктын, нары сулуулуктун наздуу күндөрүн баштарынан кечиришкен. Күндөрдүн биринде Даркүл аскер комиссариатында иштеген Өмүрбек аттуу жигит менен таанышып, жылдыздары табышып калат. Көп өтпөй экөө турмуш курушуп, бир жылдан соң кыздуу болушуп, атын Гүлайым коюшат. Ангыча каргашалуу согуш чыгып, Өмүрбек майданга аттанат. Эрки күчтүү, кайраттуу Даркүл чычкандай кызын бооруна кысып, театрда ишин таштабай, жакшы үмүт менен жарын күтүп жүргөндө, андан кара кагаз келет. Турмуштун соккусун көтөрбөскө арга барбы. Эркек мүнөз, кайраты катуу ал, кызын энеси Үрпүканга каратып коюп, башоту менен ишке киришет. Ал кезде театр К.Маликовдун «Жаңылын» даярдап жаткан. Адам болгон сон, кайгы унутулуп, турмуш өз жолу менен улана берет тура. Ушул учурда Даркүлдүн жүрөгүн чыныгы аялдык сүйүү уялап, ал бактысына чын эле жетчүдөй, ушуну менен өткөндөгүсү унутулчудай болуп жүргөн. Бирок бул жолу да тагдыр Даркүлгө далысын салды. Анын сүйгөнү билип туруп, билбегендей башкага баса берди. Даркүл ошондо да бир жолу өксүдү. Бул тууралуу ал кийин көп эскерген учурлары болгон.

«Жаңылдын» премьерасы болуп, Жаңылды Жаңыл мырза кылып ойногон Даркүл Күйүкованын драмалык актриса катары жылдызы «жарк» этти. Ушундан кийин биринчи жолу Бакен Кыдыкеева экөөнө «Кыргыз ССРинин эмгек синирген артисти» деген ардактуу наам берилген.

Ал кезде экөөнүн тең жыйырмадан жаныдан өткөн кездери. Алар шаракташып көчөдө келатышса алдыларынан Касымалы Жантөшев чыгып: «Кыздар, бүгүн силер заслуга алган турбайсынарбы, куттуктайм!» десе, тигилер анын эмне экенин билбей туруп калышат. Сахна десе жандарын берүүгө даяр турушкан жаш актрисалар «заслугага» кызыкпай, сахнада ойноо менен гана жашап келишкен эле.

Ошол учурда Москвадагы ГИТИСтин биринчилерден болуп бүтүрүп келген, аялы кайтыш болуп, Эмил, Жөниш аттуу балдары менен калган Ысмайылбек Абдубачаев Үрпүкан эне менен бир короодо туруп калат. Ысмайылбек менен жылуу саламдан башка мамилеси жок Даркүл жумушта жүргөндө, энеси Ысмайылбекти байкап, кызына жакшы түгөй болоруна көзү жетет. Кызына бул жөнүндө айтса, көңүлсүнбөйт. Ошондо кыраакы кемпир түз эле: «Эгерде

тилимди албасан, топурагымды түйүп берем» деп шарт коет. Даркүл акыры макул болгон соң, экөө балдары менен кошулуп жашап калышат. Бул 1946-жыл эле.

Асмандагы Чолпон жылдыздай жанып чыгышкан Муратбек Рыскуловдун, Бакен Кыдыкееванын, Даркүл Күйүкованын театрыдагы, кинодогу данктуу доору жүрүп, көрүүчүлөр: «Бүгүн Муратбек ойнойт экен, эртең Даркүл ойнойт экен» дешип, алардын оюнун чоң окуя катары күтүп калышар эле.

Коммунисттик партиянын мүчөсү, иштен эгерим кечигип койбогон Даркүл энеси, синдиси, Ысмайылбек экөөнүн балдары, кийин экөөнөн туулушкан Райма, Зулпукордун түйшүгү мойнунда болуп, ушунча киши эки бөлмө үйдө кабагым-кашым дешпей жашап турушту. Ал сахнада гана эмес турмушта да дулдул экенин көрсөтүп, аялдык, энелик парзды өз орду менен аткарып келди. Сахнада каардуу Жаныл болсо, үйдө балдарын эркелетип, жубайына камкордук көргөн жупуну аял эле. Балдарына эне да, дос да катары мамиле кылчу. Өзгөчө Зулпусун жакшы көрүп, эч нерсе жашырбай сүйлөшө турган. Даркүл театрдын парторгу, труппанын бригадири болуп, спектаклдерде башкы ролдордо ойносо да, «чарчадым» деп айтып көргөн жан эмес эле...

1936-жылы Даркүл Жаш көрүүчүлөр театрына (ЖКТ-ТЮЗ) ишке орношот. Молдогазы Токобаевдин «Кайгылуу Какей» пьесасында Акылайдын, андан соң «Үйлөнүүдө» Күлүйпанын ролун аткарат.

1941-жылы Кыргыз мамлекеттик драма театры түзүлөт. Сахнанын ветерандарына (К. Эшимбеков, К. Жантөшев, О. Сарбагышев ж.б.) М. Рыскулов башында турган ЖКТнын тобу (Д. Күйүкова, Б. Кыдыкеева, С. Жаманов, С. Күмүшалиева ж.б.) жана Москвадагы ГИТИСтин бүтүрүүчүлөрү (Н. Кытаев, М. Ибраев, Ы. Абдуbacher ж.б.) кошулушат.

Театр согуштук-патриоттук темадагы И. Бехтеревдин «Полководец Суворов» жана А. Токомбаевдин «Ант» деген пьесаларын коюуга киришти. Бул пьесаларда Даркүл Күйүкова Софьянын жана Зайнаптын ролун ойногон. К. Жантөшевдин «Курманбек», Лопе де Веганын «Койлуу булак» жана К. Маликов менен А. Кутубаевдин «Жаныл» баатырдык драмалары согуш учурунда коюлган этаптык пьесалардан болуп калды. Бул пьесаларда Даркүл Айганыштын, Хасинтанын ролдорун абдан ийгиликтүү аткарып, баатыр кыз Жанылдын кайталангыс каарман образын түздү.

1936-жылдан 1997-жылдардын ортосунда Д. Күйүкова В. Шекспирдин «Отеллосунда» — Эмильянын, «Король Лириде» — Гонерильянын, А. Островскийдин «Добулунда» — Кабанихананын, «Сепсиз кызында» — Агудалованын, М. Горькийдин «Егор Булычевинде» — Меланьянын, Ф. Шиллердин «Жүзүкаралык жана сүйүүсүндө» — Леди Милфордун, Б. Жакиевдин «Атанын тагдырында» — Онолкандын ж.б. көптөгөн ролдорду ойноду.

Ж. Садыковдун «Манастын уулу — Семетей» спектаклинде Манастын энеси Чыйырдынын образын түзгөндүгү үчүн Токтогул атындагы мамлекеттик сыйлыкка татыган. Семетейдин чоң энесинин образында ал картаң байбиченин акылмандыгын, элдик мүнөздү сонун берген.

Ч. Айтматовдун «Саманчынын жолу» спектаклинде Толгонайдын ролу актрисанын эң сүйүктүү жана кымбат ролдорунун бири эле. Ал бул ролду ойноодо чеберчиликтин туу чокусуна жеткендигин далилдеди. 1967-жылы ага театр ишмердүүлүгүнө кошкон салымы жана «Саманчынын жолунда» Толгонайдын образын жараткандыгы үчүн «СССРдин эл артисткасы» деген жогорку наам берилди. Ушул эле учурда Даркүл Күйүкова Кыргыз ССР Жогорку Советине депутат болуп шайланып, бул коомдук милдетти абырдуулук менен аткарды.

Өзүнүн театрдагы эмгек жолунда Даркүл өтө татаал ролдорду ойноду. Алардын бири немис драматургу Б.Брехттин «Өлөрман эне жана анын балдары» пьесасындагы Өлөрман эненин ролу. Эненин ролунда ал өз балдарын сактап калууга жанын аябаган, ошого карабай алардан ажырап калган аял-эненин образын ачкан. Бул образды түзгөндүгү үчүн актриса «Эл достугу» ордени менен сыйланган болчу. ГДР драматургдарынын СССРдеги фестивалында көрсөтүлгөн бул спектакль бөтөнчө белгиленген, ал эми Өлөрман эненин ролу үчүн Даркүл Күйүкова диплом менен сыйланган.

Д. Күйүкова «Жоро» кинофильминде — Жоронун энесинин, «Ак Мөөр» фильминде — Акмөөрдүн энесинин, «Күнөстүү аралда» — Айкыздын, «Ак кемеде» — бакшы кемпирдин, «Биринчи мугалимде» — Алтынайдын энесинин, «Космонавттар көчөсүндө» — Закурдаеванын ж.б. фильмдердеги ролдордо ойногон.

Кыргыз ССР маданиятынын экс-министри Күлүйпа Кондучалова эскерет: «Менин бактым бар экен, кыргыз сахнасынан укмуштай таланттуу актерлордун ойногон ролдорун көрдүм. Даркүл Күйүкованын ойногон бардык ролдору көз алдымда турат. Ар бир образды жаратууда ал ушунчалык берилгендик, тыкандык жана аярлык менен ойногон, ар бир каарманына мүнөздүү бөтөнчөлүктөрүн таба алчу. Ал түзгөн Жаңыл мырзанын, Өлөрман эненин, Толгонайдын, Онолкандын, Кабаныханын ж.б. каармандардын образдары кайталангыс.

Адамдын жүрөгүнүн тээ түпкүрдөгү кылдарын козгогон анын укмуштуу үнүн бөтөнчө белгилеп кетер элем. Анын ар бир кыймылы, мимикасы залдыктарды дүркүрөтө кол чаптырчу. Ал жүрөгү сезгич, акылы сергек актриса эле. Даркүлдүн мүнөзүнүн бөтөнчөлүгү деп мен анын жөнөкөйлүгүн айтаар элем».

Даркүл депутат кезинде уулу Зулпукор менен келатса, бир дүкөндүн алдында бир нерсеге кезекке турган элди көрүп, ал да кезекке туруп калат. Уулу: «Мама, очереди жок эле албайсызбы, сиздин депутаттык мандатыңыз бар эмеспи» десе, «Кой, уулум, эл турса анткен болбойт» деп кезектин аягына чейин турган экен.

Даркүл Төкөлдөштүн төрт кызынын ичинен Бакен менен эң жакын эле. Аны «Бакелек» деп, Бакен да «Даки» деп, бири-биринин оош-кыйыш тагдырын, турмуштун сый-урматы менен кайгы-касиретин да чогуу көрүп келишти.

Анда экөө тең балалуу болуп калган кездери. Бульварда келатышса аркасынан: «Чон кыздар, киного кирбейлиби?» деген жигиттин үнү чыгат. Койкоюп түптүз бараткан Бакен кайрыла калып: «Ай жигит, биз кимбиз, билесиңби? Бул Күйүкова, мен Кыдыкеева» дегенде, тиги: «Бакен эже, кечириниз, сиздерди кантип билбейин, жаш кыздардай көрүнгөнүздөрдөн тийишпедим беле» дейт. Үйгө келишкенден кийин: «Бүгүн Даки экөөбүз жаш кыз болдук, ой ботом, бир жигит тийишип» деп Бакендин күлкү салганы бар.

Тырмактай кезинен чогуу өскөн курбусунун машина уруп кетип өлгөнүн уккан Даркүл, бул дүйнөнүн Бакенди сыйлай албаган арсыздыгына кабыргасы катуу сөгүлгөн.

Ал жетимишке чыкканча театрда иштеп, пенсияга да чыккан жок. Бутунун оорусуна байланыштуу гана иштебей калган. Бул оорусу гангренага айланып кетип, жаны көзүнө көрүнгөндө да жашоо үчүн күрөшүн токтоткон жок.

Жогоруда Даркүл Күйүкованын театрдагы чыгармачылык өмүрү жөнүндө азыноолак сөз кылдык. Анын театр сахнасында, кинодо жараткан ролдорунан башка артында сүйүктүү балдары калды. Мэрман эне, улуу актриса жөнүндөгү алардын кыска эскерүүлөрүн келтире кетели.

«Мен бүтүндөй кыргыз элине белгилүү улуу актриса Даркүл Күйүкованын кызы экениме чексиз сыймыктанам, – дейт Кыргыз Республикасынын эмгек сиңирген артисткасы Райма Абдубачаева. – Мен үчүн ал баарыдан мурда энем, турмуштагы эң жакын кенешчим болчу. Менин энем – менин сыймыгым, мен болсо – анын ишин улантуучумун. Даркүл деген ысымдын келип чыгышы жөнүндө «Даркүл – дары + гүл» дегенден чыккан деп, бир чети тамаша, бир чети чындап айтып калар эле. А чындыгында эле ата-энеси кызына атты ошол маани менен коюшканы чындык. Сыртынан мүнөзү катуу көрүнгөнү менен энем жүрөгү назик, мээримдүү адам болчу. Ал балдарынын баарын бирдей көрчү. Энем: «Жамгыр менен жер көгөрөт, бата менен эл көгөрөт» деген макалды көп айтар эле. Ал өтө мээнеткеч болчу. Өзү менен бирге иштешкендерден да, өнөктөштөрүнөн да ошоңу талап кылчу. Иштемчил, мээнеткеч адамдарды абдан сыйлачу. Жасалмалуулукту жининдей көрчү.

Энем Ош драма театрынын жаш актерлорун тарбиялоого зор салым кошкон. Ташкент, Москва, Ленинград искусство институттарын бүтүрүүчү жаш артисттер өз ийгиликтерин жана кемчиликтерин апам менен жаап-жашырбай бөлүшүшчү. Алар энемдин адамкерчилигине жана чыгармачылыгына сүймөнчүлүк менен ма-

миле кылышып, аны «мээримдүү эне» деп аташчу. Мындай баага чынында эле мээримдүү, акпейил адам татыйт. Ал эми биздин кесибибизде мындай сапаттар өтө керек. Айрыкча алыскы айылдарды кыдырууда».

Улуу Зулпуков апасынын улуулугун ынтымактуу жана бекем үйбүлөнү тарбиялагандыгынан көрөт. «Согушта күйөөсүнөн ажырап, үч жашар кызы менен жалгыз калган аял энесинин талабы менен эки балалуу жесир калган Ысмайылбек Абдубачаевге турмушка чыгат. Анан жарык дүйнөгө биз – Райма, мен, Рысбек келдик. Ынтымактуу, бирдиктүү бекем үйбүлө болгондугунда апамдын салымы зор. Үйбүлөдө эртен менен баарыбыз бирге олтуруп чай ичүү салтыбыз болор эле. Жыпар жыттуу памил чай ичип рахаттана олтуруп, театр жөнүндө сүйлөшөр элек. Мен апам менен бардык сырымды бөлүшчүмүн. Мен үчүн ал чыныгы дос болчу.

Апамдын үйбүлөсү өтө чон, сүйгөн иши болгондугуна карабай, ал коомдук иштерди аткарууга да үлгүрчү. Кыргыз ССР Жогорку Советинин депутаттыгына шайланган. Апам ошонун баарына кантип үлгүрүп жүргөндүгүнө эмгиче таң калам.

Илгери артисттер бригада-бригада болушуп сыртка командировкага кетишчү. Апам 70 жашка чыкканча бригадир болду, бул кыйла оор иш. Аттап-жөөлөп, арабага түшүшүп, артисттер айылкыштактарды кыдырышып, элге чыныгы искусство майрамын тартуулашчу. Буга элдин ыраазычылыгы чексиз боло турган. Ал театрсыз жашай алчу эмес, өмүрүнүн аягына чейин ал театр менен жашады. Бардыгыбызга, балдарына, үч күнөөдөн алыс болууну нускаар эле: биринчиси – эч качан калп айтпагыла, экинчиси – бирөөнү ушактабагыла, үчүнчүсү – ууру кылбагыла дечү».

Рысбек Абдубачаев, кенже уулу:

«Эне – дүйнөдөгү эң жаркын, назик, жагымдуу сөз! Эне бар жерде жылуу, ыңгайлуу жана ишеничтүү. Турмушта менин энем кандай болгон? Ал жөнүндө көп китеп жазса болор эле. Мен анда эң кичине болчумун. Ал театрда спектаклде ойночу, а мен болсом гримеркада чыдап олтура албай, театрдын ичинде басып жүрчүмүн. Ошентип жүргөндө бирөө: «Сенин энең ким?» десе, мен: «Менин энем эң аппак, эң сулуу» дегеним эсимде. Ал өмүр бою көрүүчүлөрүнө ыраазы болуп жүрдү. «Элим бар – ырысым бар, элиме рахмат!» дечү энем. Энеме табияттан кооз үн, боорукер жүрөк берилген экен. Ата-энебиз өтө меймандос болчу. Биздин үйбүлөнүн дайымкы меймандары Бакен Кыдыкеева, белгилүү ырчы Мыскал Өмүрканова, актриса Анвар Куттубаева, ал кезде али жаш Жамал Сейдакматова ж.б. болушчу. Биз чыныгы театр үйбүлөсүндө тарбияланып өстүк».

Акыры асылган дарт албай койбойт экен, Кыргыз улуттук театр искусствосунун улуу ишмери жетимиш сегиз курагында, 1997-жылы 20-мартта дүйнөдөн өттү. Бирок анын жаркын элеси биздин жүрөгүбүздө калды.

КУМУШАЛИЕВА САБИРА

Сабира Күмүшалиева жөнүндө жазуу оңой болгон жок. Аны менен үйүндө болобу, сахнадабы, кинодобу же басма сөз бетиндеби жолугушуу өзүнчө кубаныч. Бул кичинекей, бирок зор таланты жана чыгармачылык жигери бар аялдын турмушу — мээнеткечтик менен сабырдуулуктун, жөнөкөйлүк менен кечиримдүүлүктүн үлгүсү.

Эмгегин эл баалап, Кыргыз Республикасынын Эл Баатыры деген эң жогорку наамга жана “Акшумкар” белгисине татыган Кыргызстандагы жападан жалгыз аял.

Кыргыз Республикасы өткөн кылымдын 30-жылдарында социалисттик коомдун алгачкы беш жылдык пландары боюнча иштеп, көз алдыда өзгөрүп баратты. Алгачкы, бирок ишенимдүү кадамды экономика, анын артынан маданият жасады, өздүк көркөм чыгармачылык дүркүрөп өнүгө баштады. Элдин искусствого болуп көрбөгөндөй умтулуусу кечээ жакында эле дээрлик сабатсыз элдин балдарын сахналар менен клубдарга, мольберттер менен этюдниктерге, хор жана балет мектептерине алып келди.

Бишкектин четжакасында төрөлүп, бирге өскөн “Төкөлдөштүн төрт кызы” аталган төрт курбу кыз — Сабира, Сайра, Даркул жана Бакен, Төкөлдөш айылынын ортосундагы эски саман тамда хордо активдүү катышып жүрүштү. Кийин алардын төртөө тен Кыргызстандын белгилүү артисттери, СССР эл артисттери болушту.

Сабира бала кезинен мугалим болууну каалоочу, бирок Фрунзе педтехникумунан кулактын кызы деп чыгарып салышкан. Ал кокусунан эле артист болуп калды.

Ал мындайча болду. Кызыласкер айылында кыргыз драма театры концерт берип жатышкан. Сабира ошол айылдын мектебинде 1—2-класстарга сабак берчү. Театрдын режиссеру Абдылас Малдыбаев уян кызды байкап калат да, ырдап бер деп суранат.

«1934-жылдын 1-сентябры эч качан эсимен кетпейт, — дейт Сабира апа, — ошол күнү мен театрдын босогосун биринчи аттаган элем. Уялганымдан өзүмдү унутуп коюп, экзамен алуучулардын алдында ырдап, бийлей берген экемин. Ошол кезде театрда кыргыз искусствосунун өнүгүшүнө тендешиз салым кошушкан белгилүү артисттер, композиторлор жана ырчы-акындар: Ш. Орозов, А. Үсөнбаев, К. Акиев, А. Байбатыров, К. Мадемилова, А. Куттубаев, Анвар Куттубаева, К. Эшимбеков, Ш. Термечиков жана башкалар иштешчү”.

Кичинекей, жылдыздуу, көздөрү бакырайган ыйманы ысык кыз комиссия мүчөлөрүнүн баарынын купулуна толду. Таланттуу эки шексиз болчу.

— Менин боюм өтө кичине эле. Ошол кезде театрдын алдынкы актрисалары Анвар Куттубаева мени абдан жакшы көрчү, — деп эскерет Сабира апа, — Мен андан үлгү алчумун, ал эмне кылса ошонун баарын кайталап, анын сахнадагы кыймыл-аракетинин баарын жат билчүмүн. К. Жантөшевдин “Карачач” аттуу белгилүү спектаклинде А. Куттубаева башкы ролду ойноочу. Күндөрдүн биринде ал капысынан ооруп калды. Спектаклге билеттин баары сатылып кеткен, ошондо режиссер Нурманбетов Карачачтын ролун кимиңер ойной аласыңар деп калды. Өзүм да байкабай: “мен ойнойм” дептирмин. Баары күлүп калышты. Бирок арга жок, спектаклди сактап калуу керек эле».

Жаш актрисанын ойногонуна көрүүчүлөр ыраазы болушту. Үч күн өткөндөн кийин газетага кыргыз сахнасында келечектүү жаш актриса пайда болду деген макала жарыяланды. Мына ошондон тартып 70 жылдан бери театр ага өз үй, өлөң төшөгү болуп калды.

Согуштун оор жылдарында С. Күмүшалиева бирге иштеген кызматташтары: М. Баетов, Р. Шүкүрбеков, А. Куттубаева, У. Шамирова жана башкалар менен элдин жүрөгүнө жеңиштин ишеничин бекемдеп, кара чырак жагылган кампа-клубдарда концерттерди берип, ролдорду ойноп, тоолуу өлкөнүн түндүгүн түрө кыдырып чыкты.

Тапшырылган ролдорду, чоң болобу, кичине болобу, ага карабай, бүт артисттик талантын жумшап, жандили менен берилип, ийине жеткире ойноп жүрдү. Алар ар кандай спектаклдердеги ролдор эле: Фадеевдин “Жаш гвардиясындагы” шайдоот Любовь Шевцованын, Чайковскийдин “Евгений Онегин” операсында, Бөкөнбаевдин “Алтын кыз” музыкалык драмасында, Гольдонинин “Эки мырзанын малайында” Эсмаралданын, Абдумомуновдун “Борбашында” Шекергүлдүн ж.б.

Сабира Күмүшалиева эн оор жанр — комедияда бөтөнчө көрүнө алды. Юмор, гротеск жана лирикалуулук айкалышкан оюну, анын мыскылдуу кырааты, таланттуу аткаруусу кыргыз театрында комедияны дүйнөлүк мыкты үлгүлөрдүн деңгээлине алып чыга алды. “Кагылайын карыяларымдагы” Үпөл, “Аршин-мал-аландыгы” Телли, “Жыгылган ооганга күлөттөгү” Бурма, “Любовь Яроваядагы” Дунька, “Жашыл токойдогу” Жалажал мына ушундай ролдор.

1951-жылы С. Күмүшалиеванын турмушунда орчундуу жана бактылуу окуя болду, Муратбек Рыскулов менен никелешип баш кошту. Бир үйдө эки талант, Сабира күйөөсүнүн чыгармачылыгынын өркүндөшүнө бардыгын жасады. Муратбек мектепте окубаган. 8—9 жашында мектепке алалы десе, ата-энеси болбой коёт. Ал алиппени аялынан үйрөндү. Сабатсыз, театр жөнүндө маалыматы жок, бирок кудай берген таланты бар. Ал театр-студияга Калык Акиевди ээрчип келген эле. Лондондо В. Шекспирдин 400

жылдык майрамында Отеллонун, король Лирдин ролун укмуштай ойноп, ханша Елизаветаны таң калтырган.

— Мен таң эртең туруп, анын костюмун, кийимдерин жууп, таптап, театрға даярдачумун, — дейт Сабира апа. — Тамагын даярдап, танапис маалында көшөгөнүн артынан сүт ичирип, жылкынын казы-картасын жедирчүмүн, анткени спектаклден кийин ага күчтүү тамак жана тыным керек эле. Ал ролдордун текстин жаттап жаткан учурларда, киного тартылып жатканда ага жардам берем деп нечендеген түндөрдү уйкусуз өткөрдүм.

Бир жолу Сабира экөө тең роль ойногон “Атанын тагдыры” спектаклинен кийин, Муратбек ага мындай деди: “бечара Сакишим, мен деп жүрүп сен менин көлөкөмдө калдың”. Ал экөө эки кыз, эки уул өстүрүп чонойтушту.

Искендер ГИТИСтин бүтүрүүчүсү, Заводскойдун шакирти, Ош кыргыз драма театрынын биринчи жетекчиси, Кыргыз Республикасынын эл артисти, атасынын наамындагы сыйлыктын ээси, 2002-жылы дүйнөдөн кайтты. Асылкүл педагог, китепкана башчысы болуп иштечү. Багын ИИМдин Жогорку мектебин, андан соң Москвадагы НИИМдин Академиясын бүтүргөн. Автокатастрофадан набыт болду. Нуржамал — Муратбек Рыскулов атындагы Коомдук кайрымдуулук фондунун башкармасынын төрайымы. Сабира апа тогуз неберенин, беш чөбүрөнүн чоң энеси.

1957-жылы ал биринчи жолу “Муз жүрөк жөнүндө баян” аттуу көркөм фильмде Айнакандын энесинин образында тартылган. Андан кийин “Кыргызфильмде” Күмүшалиевасыз бир да фильм тартылган жок десек жаңылбайбыз. “Отко таазим”, “Фудзиямадагы кадыр түн”, “Эрте жаздагы турналар”, “Кызыл алма”, “Караш-караш окуясы”, “Арман”, “Бакайдын жайыты”, “Адамдар арасында”, “Лифттүү үй” аттуу фильмдер ага атак-даңк алып келди.

Анын чыныгы салтанаты “Ак кеме” болду.

«Кыргыз кемпирдин ролуна Болот Шамшиев чакырган, — дейт Сабира апа. — Мени ал биринчи тартып жатышы. Оор болду. Болот өтө катаал эмеспи. Сценалардын биринде мен ыйлашым керек эле. “Ыйла!” деди Болот. “Ыйлай албайм!” — “Ыйлайсың”, — дейт ал кычап. Мен ачуум келди да, кетип калдым. Кетип баратып, ыза болгонуман көзүмөн жаш ага баштады. Анггыча эсиме келе калды — жаш! Кайра чуркадым, кыйкырып баратам: “Тарткыла, ыйлап жатам”. Режиссер менен анын жардамчылары орундарынан ыргып турушуп, камераларын мага бурушту».

1976-жылы “Ак кеме” Москвадагы Эл аралык кинофестивалда байгелүү сыйлыкка татыктуу болду.

Ал 32 фильмде тартылды, алардын бешөө-казактыкы, сегизи — Ч. Айтматовдун чыгармалары боюнча.

С. Күмүшалиеваны чыгармачылыктан талбаган, адеп-ахлактуу, эмгекчилдиги менен өзүнүн жогорку чегине жетүүнүн үлгүсү катары баалайбыз, анда атак-даңкын татыктуу алып жүргөн адамдык эбегейсиз ички сулуулук жатат.

КЫДЫКЕЕВА БАКЕН (1923 — 1993)

Бакен Кыдыкеева — кыргыз театрынын жана киносунун жаркыраган жылдыздарынын бири. Ал жөнүндө көп макалалар, монографиялар, китепчелер жазылган, телефильмдер тартылды. Актриса советтик кинематографиянын алтын фондуна кирген көп фильмдерде, ошондой эле «Кыргызфильм» студиясынын дээрлик бардык кинотасмаларында тартылган. Алсак: В. Прониндин “Салтанат”, А. Михалков-Кончаловскийдин “Биринчи мугалим”, М. Убукеевдин “Аппак тоолор”, “Тайгак кечүү”, С. Урусевскийдин “Жоргонун жүрүшү”, К. Ярматовдун “Революциянын атчандары”, Г. Базаровдун “Саманч жолу”, М. Ариповдун “Бабалар сыры” ж. б.

Согуштан кийин бой тарткан биздин муун Бакен Кыдыкееванын киноэкранда эле эмес, театр сахнасында ойногонун да көрдүк. Бирок аны, ал катышкан спектаклдердеги жагымдуу атмосфераны, чыгармачыл маанайды, кайталангыс темперамент, терең жана кадиксиз сезим менен аткарылган-ролдорду баяндап берүү оңой-олтон иш эмес.

Эсимде: зал дайыма жанданып, кызып турар эле. Сахнадагы артисттердин бардыгы тыкан, кандайдыр бир керемет болору күтүлөт. Анан сахнага Бакен чыккан сайын андай керемет чынында эле болчу.

Өзүнө нечен кылымдардан берки кыргыз улутунун даанышмандыгын жана европа маданиятынын кынтыксыз интеллектин камтыган анын чыгармачылыгы «Кыдыкееванын керемети» деп бекеринен аталган эместир.

Өз элинин даназалуу кызы Бакендин ысмы ХХ кылымдагы бүткүл Борбордук Азиянын таланттарынын алдынкы катарында турат. Болочок эл артисти В.Кыдыкеева борбор шаардан анча алыс эмес Төкөлдөш айылында, айылдык мугалимдин үйбүлөсүндө туулган. 1936-жылы Фрунзе театрынын сахнасында өздүк көркөм чыгармачылыктын кароо-конкурсу өтөт. Узун бойлуу, эки өрүм карачы согончогуна жеткен, 14 жашар сулуу кыз бир нече элдик ырды аткаруу менен комиссия мүчөлөрүнүн көңүлүн бурат. Ал айрыкча “Ой, тобону” ушунчалык берилип, эбейди эзилип ырдады. Кароодо Бакен лауреат болду. Ошондон кийин көп өтпөй ал республикалык драма театрына келди да, чыгармачылык топко алууну суранып, арыз берди.

Азыр араң он төрткө чыгыпсың, мектепти бүтүрүшүң керек, анан калса атаң да мугалим экен, деп Бакенди сылык узатып коюшту. Бирок Бакен ошол кезде эле көздөгөнүнөн кайтпаган кыз эле.

Аны Фрунзеде жаңы ачылган Жаштар театрына кайрылууну сунуш кылышты, анда таланттуу артисттер абдан зарыл болуп жаткан кез эле.

Бул кеңеш Бакендин тагдырында чоң бурулуш болду. Аны труппага кабыл алышты. Бакендин андагы эң алгачкы олуттуу жана татаал ролдорунун бири Лопе де Веганын «Кой булак» пьесасындагы Лауренсия эле.

Ондогон жылдардан кийин Фрунзенин театр сүйүүчүлөрү сахнага айылдаштарынын коштоосунда кийими тытылган, чачтары жайылган Лауренсия чыга келип, командирдин орунбасарынын алдында:

— Аялдар келгиле бери! өз ар-намысыңарды коргоого көтөрүлгүлө! Баарыңар бери келгиле!... — деп шанкылдаган үн менен курбуларына кайрылганын эстешет.

Ошол жылдары бул чакырык канчалык актуалдуу жана убалында бап келгенин айтып олтуруунун зарылчыгы жоктур.

Бакен шайдоот, эркиндикти сүйгөн испан кыздын ролун ушунчалык мыкты ойногондуктан, ал дароо жаштардын сүймөнчүлүгүнө айланды. 40 жыл убакыт өткөндөн кийин Бакен сахналык дебютун минтип эскерет:

«Спектакль бүттү, мен ийгиликтүү ойногонума анча ишене бербедим. Гримден тазаланып, сыртка кечигибирээк чыктым да, эшиктин алдында топураган элди көрдүм – мени күтүп турушуптур. Алар негизинен студенттер, мен курдуулар экен. «Мына биздин да өз жылдызыбыз жанды, эми аны сактайлы» дешти алар.

Тилекке каршы, биз аны сактай алган жокпуз. Ал биздин арабыздан өтө кайгылуу, армандуу кетти, бул 1993-жылдын 30-декабры эле.

Кыргыз искусствосуна жарым кылымдан ашуун кызмат кылган мезгил ичинде ал кыргыздардын көркөм маданиятынын жүзү болуп калды. Бакен Кыдыкеева түзгөн А.Н.Островскийдин «Чагылган», «Күнөөсүз күнөөлүүлөр», «Сепсиз кыз» спектаклдериндеги Катеринанын, Кручининанын, Ларисанын, В.Шекспирдин «Отеллосундагы» Дездемонанын, «Король Лириндеги» Гонерильянын, Жессинин («Орус маселеси»), Ульяна Громованын («Жаш гвардия»), Сейденин («Бетме-бет»), Аннанын («Анна Каренина»), Каныкейдин («Манастын уулу Семетей») образдары кыргыз искусствосунун алтын фондуна кирди. «Үйбүлө» спектаклинде Мария Александровна Ульянованын образын түзгөндүгү үчүн актриса Кыргыз ССРинин Токтогул атындагы мамлекеттик сыйлыгына татыган болчу.

Кыдыкеевнанын аткаруусунда «Курманбек» драмасындагы Айганыштын ролу көрүүчүлөрдүн бүтүндөй бир мууну үчүн театр китебинин биринчи барагы болгон.

Бакен Кыдыкеева Т.Абдумомуновдун пьесаларындагы жана Ч.Айтматовдун прозасынын инсценировкаларындагы, А.Токомбаевдин, Р.Шүкүрбековдун ж.б. чыгармаларындагы дээрлик бардык башкы ролдорду аткарды.

1958-жылы Москвада өткөн кыргыз искусствосу менен адабиятынын декадасынын жаркын күндөрү эсимде. Дүйнөдөгү эң кыйкымчыл көрүүчүлөр — москвалыктар кыргыз драма театры койгон А.Н.Островскийдин «Чагылганындагы» Катеринаны-Бакенди Евг. Вахтангов атындагы театрда абдан кызуу кабыл алышты. Ага СССР эл артисти деген эң ардактуу наам ыйгарылды.

«Салтанат», «Саманчы жолу» көркөм фильмдериндеги актриса түзгөн Салтанаттын, Толгонайдын ролдору жер шарынын бардык булун-бурчундагы карапайым адамдардын жүрөгүнөн орун алды. Кыргызстандын киноискусствосун Францияда, ФРГда, Нидерландияда, Польшада, Индияда, Японияда, Вьетнамда көрсөтүү Бакен Кыдыкееванын бактысына туш келди.

Анын кыргыз театр жана кино искусствосуна киргизген салымы баа жеткис.

Бакен Кыдыкееванын ысымын элибиздин жүрөгүндө жана мекенибиздин тарыхында түбөлүккө калтыруу максатында Токмок шаарында ага эстелик орнотулду жана Бишкектеги жаштар театрына анын ысымы берилди.

МАДВАРОВА РИММА

Римма Мадварова Кыргызстандагы алгачкылардан болуп, чоордо ойногон, темир комузчу, «Керемет» балдар темир комуз ансамблинин таланттуу жетекчиси, Кыргыз Республикасынын маданиятына эмгек сиңирген ишмер.

Борбордук Азиядагы варгандык музыка борборунун директору, Варгандык музыканын Бүткүлдүйнөлүк ассоциациясынын башкармасынын мүчөсү. Үч медаль менен сыйланган.

«Мен үчүн темир комуз жөн эле музыкалык аспап эмес, ал менин бүткүл өмүрүм!» — дейт Римма Мадваровна, — анда жаратылыштын үндөрү жаңырат: тоо суусунун шаркыраганы, капчыгайлардагы шамалдын улуганы, анын алыска жеткен жаңырыгы... Темир комуз элимдин мүнөзүн, жандүйнөсүн билдирет».

Кыргыз эли темир комузда ойноо чеберчилигин муундан муунга өткөрүп келатат, бул кыргыздын музыкалык аспаптарынын ичинен үнү эң назик, эң кооз, эң кичинекей жана эң поэтикалуу. Археологиялык табылгалар күбө болгондой, ал бир нече миң жыл мурда пайда болгон жана көп элдерге белгилүү. Анын 800гө жакын аты бар: орустарда – варган, белорус, молдаван жана украиндыктарда – дрымба, немистерде – маультроммель, казактарда – шанкобыз, якуттарда – хомуз, италиялыктарда – скаччепенсьери, монголдордо – баян хуур, швецариялыктарда – мундига, фланмандарда – тром, татар, башкырларда – кубыз, эстондордо – пармупилль ж.б.у.с. Музыка илиминде аларды жалпы ат менен варган деп коюшат. Варган музыкасын аткаруучулардын биринчи конгресси 1984-жылы АКШда Орегон штатында, экинчиси Саха Республикасынын борбору Якутск шаарында 1991-жылы болду, анда Р.Мадварова варган музыкасынын борборазиялык Борборунун төрагалыгына шайланган. 1988-жылы Австриянын Мольн шаарында Эларалык маультроммель фестивалы болуп, ага 21 өлкөнүн музыканттары катышкан. Фестивалга туташ варганда ойноочу музыканттардын жана бул аспапты изилдөөчү окумуштуулардын үчүнчү конгресси өткөрүлдү. Конгрессте Бүткүлдүйнөлүк ассоциация түзүлүп, тогуз адамдан турган башкармасы шайланган, алардын 8и варган искусствосунун доктору жана жалгыз аял-педагог – Римма Мадварова бар.

Замандаштарынын айтуусу боюнча АКШнын президенти Авраам Линкольн жана орус падышасы Петр биринчи варганда ойногон экен.

Австриянын Мольн шаарынын гербине темир комуздун сүрөтү түшүрүлгөн. Шаардын борборунда бул музыкалык аспаптын эстелиги турат. Австриянын жана Германиянын калкы, бетөнчө жаштары аны тумар катары моюндарына тагып жүрүшөт.

Кыргызстанда темир комуз кыйла жылдар бою жеке аспап катары пайдаланылып келген. Темир комузчулардын ансамблдери 30-жылдардын аягында түзүлө баштады. Алардын концерттери угуучулар тарабынан дайыма кубаныч менен кабылдануучу. Музыканттар элдик обондорду жана күүлөрдү аткарышчу. 1979-жылы Р. Мадварованын демилгеси менен П.Шубин атындагы балдардын музыкалык мектебинде темир комуздун эксперименталдык классы ачылган. Темир комуздун тарыхын окутуудан тышкары, ал балдарга алгачкы кадамынан баштап нота боюнча бирден төрт үнгө чейин ойноону үйрөттү. Р. Мадварова бул аспаптын диапазонун кеңейтти жана республиканын Маданият министрлигинин жетекчилеринин (министр Ж.Нусупова жана орунбасар А. Стамов) колдоосу менен «Керемет» балдардын темир комузчулар ансамблин түздү.

Ансамблдин репертуарын түзүүдө Кыргыз ССРинин искусствосуна эмгек сиңирген ишмер, Воронеж искусство институтунун профессору, 18 жыл Кыргызстанда жашаган, бул жерди сүйгөн жана эл чыгармачылыгын терең билген Ростислав Георгиевич Миронович баа жеткис жардам көрсөттү.

Р. Мадварова белгилүү музыкатаанучу А.Кузнецов менен бирге «Школа игры на темир комузе» аттуу окуу китеп чыгарды. Белгилүү композиторлор ага чыгарма жаза башташты. Алардын ичинде СССР эл артисти, Социалисттик Эмгектин Баатыры, Лениндик жана Токтогул атындагы мамлекеттик сыйлыктардын лауреаты К.Молдобасанов, Кыргыз Республикасынын искусствосуна эмгек сиңирген ишмерлер С.Бактыгулов, В.Гусев, А.Тыналиев, М.Бурштин ж.б. бар.

Ансамблдин аткаруучулук манерасы жакын жана алыс чектеш көп мамлекеттеринин музыканттарынын кызыгуусун туудурду. «Школа игры на темир комузе» окуу китеби Москвадагы Глинка атындагы музыкалык окуу жайында, Якутскидеги, Мольн шаарындагы музейлерден орун алды.

«Сорос-Кыргызстан» Фондунун колдоосу менен «Сборник пьес для темир комуза» жарык көрдү.

Өз окуучулары, «Керемет» ансамбли жөнүндө ал сыймыктануу менен айтып берди:

«Темир комуз классын менден ар кайсы улуттагы 60 бала окуп бүттү. Окуучулар темир комуз сабагынан башка фортепиано классына да катышышат, б.а. музыкалык мектепти бүткөндө алар эки адистик боюнча күбөлүк алышат.

23 жыл ичинде ансамбль 650дөн ашык концерт берди, Кыргызстан Лениндик комсомол сыйлыгынын лауреаты, 45 бүткүл дүйнөлүк, эл аралык, республикалык конкурстардын лауреаты болду. «Керемет» кайда гана концерт бербесин – Москвада, Монголияда, Латвияда, Түркияда, Германияда, Якутияда, Австрияда, Озбекстанда, Люксембургда бул аспаптын тематикалык ар түрдүүлүгү жана аткаруучулук диапазонунун кенендиги таң калтырчу. Ансамбль «Артек» лагеринде өткөн 138 өлкөдөн келген эң мыкты чыгармачылык коллективдердин эл аралык фестивалында 4 жолу Кыргызстандын намысын коргоду.

Мен өз окуучуларымды аябай сүйөм жана алар менен сыймыктанам. Мольн шаарындагы эл аралык фестивалда Бишкек гуманитардык университетинин студенткасы Айнура Арыстанова зор ийгиликке жетишти, Роман Ярутин Советтик Армиянын катарында кызмат кылып жүргөндө Панфилов дивизиясынын оркестринде ойноду. АКШда биздин темир комуз Жамал Жаркынбаеванын аткаруусунда жанырды, анын мукам үнүн Түркияда Айгерим Дыйканбаева, Германияда Афина Пантелирейз угуучуларга тартуулады. Бирок Мозамбиктик Иммануэль Мерседештин оюну баарынан көп эсте калды. Бул улан биздин республикада учуу ишине үйрөнүп жүргөн. Бир жолу ансамблдин концертин угуп, ал командиринен өзүн мага сунуш кылууну өтүнүштүр. Якутск шаарында өткөн II эл аралык фестивалда биздин ансамбль сахнага чыкканда, залдагылар таң калганын айтып жүрүшөт: балдар улуттук кийимчен, ал болсо, узун бойлуу африкалык жигит, аскер мундири менен. Ал абдан таланттуу болчу. Угушума караганда өз өлкөсүндө коргоо министри сыяктуу кызматта».

Римма Мадварова 1929-жылы Казак ССРинин Жамбыл областына караштуу Мерке районунда туулган.

Энеси тараптан баба-таятасы Рашид Нигмати Башкортостандын эл акыны. Уфа шаарында анын эстелиги орнотулган.

Атасы Абдымажит Хамитханов НКВД органдарында иштеген. Айгакчылыктын айынан камалып, 1934-жылы белгисиз жок болгон.

Энеси Нагима Зулкарнаева Кыргыз филармониясында хор артисткасы, 1939-жылы Москвадагы кыргыз искусствосу менен адабиятынын биринчи декадасынын катышуучусу болгон.

— *Римма Мадваровна, өзүңүз жана үйбүлөңүз жөнүндө айтып бериңизчи?*

«Мени чоң энем, Турсун апа тарбиялап өстүргөн. Ал элдик аспаптарда ойноочу. Мен төрткө чыкканда ал мени темир устага ээрчиптип барды да, темир комуз жасап берүүнү суранды. Чоң энем өлгөндөн кийин апам мени колуман жетелеп, репрессияланган адамдын үйбүлөсү катары милициядан жашырынып жүрүүгө аргасыз болду. 1937-жылы мен Беловодскидеги балдар үйүнө келдим. 1941-жылы катуу оорудум. Мени Фрунзедеги республикалык оорукана-

га жеткиришти, Москвадан эвакуацияланып келген кремлдик белгилүү Фельдман деген хирург операциялады. Балдар үйүнө кайтып келип, мен хирург болууну чечтим. Жакшы окучумун, активистка элем, өздүк көркөм чыгармачылыгына катышчумун: бийлечүмүн, элдик аспаптарда ойночумун. Мени «кыздардын атаманы» деп коюшчу.

Бирок тагдырдын буйругу башкача болду. 7-классты бүткөндөн кийин Фрунзедеги музыкалык-хореографиялык интернат-окуу жайына өтүү үчүн борбор шаарга келдим. Кабыл алуучу комиссия мени үйлөмө аспаптар бөлүмүнө өткөрдү, а окуу жайдын директору Хаким Хусеинович Темирбеков: «Бул кыздын эриндери флейтага (чоор) ылайык экен» деди. Р.Миронович менин мугалимим жана асыраган атам да болчу, мени ал «кызым» дечү. Мен окуу жайын үйлөмө аспаптар боюнча аяктаган биринчи аялзат элем. Студент кезимде опера жана балет театрынын оркестринде флейта ойночумун, кийин 27 жашымда Кыргыз филармониясынын Карамолдо Орозов атындагы эл аспаптар оркестринин флейтасында ойнодум. 1961-жылдан баштап, бир мезгилде, Шубин атындагы балдардын музыкалык мектебинде сабак бердим.

Темир комуздун келечеги чоң.

Эки миңден ашуун жыл бою жаңырып келген байыркы темир комуз бүгүн да байыркы бабалар менен азыркы урпактар ортосундагы көпүрө болуп саналат. Демилгечи докторлор: Иван Егорович Алексеев – Саха Республикасы, Франц Кумпл – Австрия, Фредерик Крейн – АКШ, Трангуан Хай – Вьетнам, Роберт Загретдинов – Башкортостан, Свейн Вестад – Норвегия, Лео Тадагава – Япония жана Кыргызстандык Римма Мадварова темир комуздун түбөлүк адамзатка кызмат өтөөсүнө өбөлгө түзүүчү таланттардын татыктуу тобун түзүшөт.

МАДЕМИЛОВА КҮЛБҮБҮ

Анын атын Эркин деп Аалы Токомбаев коюптур.

Эркин Мадемилова Кыргыз Республикасынын эл артисткасы, профессор, сахнада 8 балет, 18 операга бий, балеттик миниатюра жана концерттик номерлерди койгон кыргыз аялдарынан чыккан биринчи балетмейстер. Ал он жылдан ашык Кыргыз ССР мамлекеттик бий ансамблин жетектеген жана азыр Кыргыз улуттук консерваторияда балетмейстерлер кафедрасын жетектейт.

Мурда китебиме жазсам да, биринчи балетмейстер аял Эркин Мадемилованы кайра да жазсам деп эңсеп жүргөн кезде кокустан жолуктум. Баягыдай эле шартылдап шайдооттугун, жарашыктуу кийингенин, сулуу эле бойдон калганын көрүп, бий үчүн гана төрөлүп калса керек дейм ичимен. Ал бул өнөрдү аркалап келатканына 50 жылдан ашты.

Эркиндин ата-энеси Таластын типографиясында корректор болуп иштешкен. 1926-жылы Бишкекке көчүп келишип, атасы № 1 типографияга ишке орношот. Апасын Кыргыз театрынын тунгуч жетекчиси Отунчу Сарбагышев (СССР эл артисти Уран Сарбагышевдин атасы) өзүнүн чакан труппасына чакырат. Калбүбү Мадемилова ырдай, бийлей билген өндүү-түстүү аял болгон, "Кайгылуу Какей", "Текшерүүчү" спекталинде башкы ролдорду аткарган.

Калбүбү кыштын күнү кыз төрөйт. Небере күтүп зарыгып жүргөн чон эне "Кыйын катын кыш тууй, кыш тууса да кыз тууйт" дейт жетине албай. Атасы кызынын атын Күлбүбү деп Калбүбүгө уйкаштырып койгон. Бирок бешик тойдо ошол кездеги "Кызыл Кыргызстандын" редактору, акын Аалы Токомбаев элибиз үчүн эркиндик келген жакшы убакта төрөлдү, "Эркин" деп коёлу дептир. Ошентип, Күлбүбү — Эркин аталган.

Менин чыгармачылык тагдырыма, ушул кесипти тандап алышыма улуу балериана, мыкты адам Бүбүсара Бейшеналиева чоң роль ойноду, — дейт Эркин Мадемилова. — Биз Нурдин Түгөлөвдун үйбүлөсү менен бир короодо турчубуз. Ал апама тууган, саяк уруусунан эле.

Бүбүсара менден үч жаш улуу болчу. Мен 7 жашта кезимде келип, "Ленинграддагы балет мектебине окууга барасынбы?" деп сураганы эсимде. Ал эмне деп тангалдым. "Мен бир жылдан

бери балет мектебинде окуп атам, каникулга келдим. Мен азыр балет эмне экенин билем”, — дейт. Мен ойлонбой туруп эле макул болдум.

Бүбүсара Ленинграддан келген тандоо комиссиясына аларды ээрчитип келет. Секиртип, бастырып, буттарын чойдуруп көрүп 20 баланы Ленинградга тандап алышат. Алардын ичинде Эркин да бар эле.

“Окуу жайда Союздун бардык республикаларынан балдар окучу. Биз аябай ынтымактуу элек, бири-бирибиз менен бир туугандай болуп калганбыз. Бир бөлмөдө 60 киши турчубуз. Анда Ваганованын көзү тирүү эле. Менин окутуучум Лидия Михайловна Тюнтгина болуп калды. Ал бизге аябай көңүл буруп, жакшы көрүп, өзүнүн билимин, билгендерин айкөлдүк менен үйрөтүп жүрдү. Бардык майрамдардын ичинен биз жаны жылды жакшы көрчүбүз. Жомок спектаклдерин коюп, балатыны жасалгачубуз, түнкүсүн биз уктап атканда жаздыгыбыздын астына белек коюп коюшчу”, — деп эскерет ал күндөрдү Эркин Мадемилова.

Ленинградда окуп жүргөн мезгилде согуш башталып, 28-июнда Киров театрында акыркы отчеттук концертти беришет да, Кыргызстандан келип окуп жаткандар чогуусу менен Фрунзеге жөнөтүлөт. 1941-жылы музыкалык-хореографиялык окуу жайы (азыркы М.Күрөңкеев атындагы) ачылат, аны Эркин 1947-жылы бүтүрүп, балеттин солисткасы болуп калат.

Окуусун бүткөндөн кийин апасы аны Нурдин Түгөлөвго, анын келечектеги коллегасы, белгилүү бийчи жана хореограф, республиканын эл артистине күйөөгө берет.

Эркин Мадемилова 1942-жылдан баштап “Лауренсия”, “Раймонда”, “Бахчисарай фонтаны”, “Аккуу көлү”, “Ромео жана Жульетта” спектаклдеринде башкы партияларды бийлейт.

1944-жылы мамлекеттик филармониянын бийчилер ансамбли менен Кыргызстандын искусствосунун Ташкентте өткөн декадасына катышат.

1953—58-жылдарда Луначарский атындагы мамлекеттик театр искусство институтунун балетмейстердик бөлүмүнүн режиссура факультетин бүтүрүп келет. Ага чейин эле белгилүү балерина болуп калган ал театрыбыздын сахнасында А.Адандын “Жизель”, Б.Астафьевдин “Бахчисарай фонтаны”, И. Штраустун “Чоң вальс” ж.б. классикалык балеттерди, балеттик миниатюраларды жана номердик концерттерди коё баштайт.

Эркин Мадемилонанын таланты, эмгеги бааланып, 1963-жылы “Кыргыз ССРинин маданиятына эмгек сиңирген ишмер” ардак наамы, 1979-жылы Республиканын эл артисти наамы берилген. Анын Тува, Якутия, Монголия, Вьетнамдын жаш балет искусствосун өнүктүрүүгө кошкон салымы да чоң. Кыргыз элинин кызын ал жакка балеттик спектаклдерди, жаш кадрларды даярдоо, бий ансамблин түзүү үчүн көп жолу чакырышкан.

1977-жылдан баштап Эркин Мадемилова 10 жыл бою Кыргыз ССР мамлекеттик бий ансамблин, андан кийин "Акмарал" бий ансамблин жетектеди. Ленинградда чон шаардан билим алган жогорку квалификациялуу адистин мамлекеттик бий ансамблин жетектөөгө келиши анын ишин өргө жетелеген. Э.Мадемилова ансамблди түзгөндөн каада-салтын бузбай, аны өркүндөтүп, бийиктикке алып чыкты. 1958—77-жылдары сегиз балеттик спектакль, 18 операга коюлган бий, ошондой эле көптөгөн концерттик номерлери анын чыгармачылык жөндөмүн көрсөткөн. Коллективи менен Аксай, Арпага чейин концерт берип, элге таанылышкан. Ансамбль союздун көп жеринде өткөн декадалардын, кыргыз искусствосунун күндөрүнүн катышуучусу болду. Ошондой эле Финляндияда, Бельгияда, Францияда, Швецияда гастролдо болушуп, ондогон концерттерди беришкен.

Ансамбль өзүнүн концертин "Жоогазын" бийинен баштамай салты бар эле. Анткени, ал тунгуч бий болчу. Бий номерлери улуттук каада-салттын, оюндардын негизинде түзүлүп, кыргыз музыкасы, фольклору ага ширелишип кетет. "Кымыз", "Кийиз", "Чабандар", "Комузчу", "Кыз куумай", "Күрөш" өңдүү бийлер кыргыз элинин мүнөзүн, салт-санаасын чагылдырат эмеспи.

Эркин Мадемилова үч баланын энеси, беш неберенин чоң энеси. Кызы Зарема ВГИКти, ГИТИСтин аспирантурасын бүткөн, Кыргыз улуттук консерваториясында апасынын кафедрасында иштейт. Уулу Эркин Бүбүсара Бейшеналиева атындагы искусство институтун бүтүргөн, режиссер. Кызы Лолита ВГИКтин экономика факультетин бүтүрүп, азыр КМУУнун юридикалык факультетинде окуйт. Ал балдары, неберелери менен бактылуу. Өмүрү жаны жай албаган, бирок жаркын жашоо өткөздү. Анын оптимисттик маанайына, чарчап-чаалыгууну билбеген эмгекчилдигине, өмүрү өткүчө элиме жакшылык жасайын деген аракетине суктанса да, кубанса болот.

МАМБЕТСЕИТОВА ЗИНАИДА

Зинаида Мамбетсеитова каардуу 1916-жылы Ысыккөл областынын Түп районундагы Сарыбулак айылында дүйнөгө келген. 1930-жылы Каракол педагогикалык техникумуна окууга тапшырып, анын дубал газетасына алгачкы ырларын жаза баштаган. Зинаида 16 жашка чыкканда атасы дүйнөдөн өтүп, көп бүлөлүү үйбүлөнүн түйшүгү апасы менен тун кызы катары өзүнө түшөт. Техникумду аяктагандан кийин Зинаида Кеңсуу айылындагы башталгыч мектепте мугалим болуп иштей баштайт. Сабаттуу,

эрктүү жана ачык-айрым мүнөзү, комсомолдук милдеттүүлүк жаш кыз-келиндердин биринчи съездине жана жумушчу-дыйкан кабарчыларынын республикалык биринчи съездине делегат болуп шайланышына чечүүчү роль ойногон. Турмуш жолунда орчун эмгегин элге билим берүүгө, журналистикага, партиялык, советтик иштерге арнаган. Мектептин директору, райондук «Колхоз турмушу» газетасынын редактору, республикалык «Кызыл Кыргызстан» газетасынын бөлүм башчысы, областтык аткаруу комитетинин жооптуу катчысы жана төрага орун басары, партиянын шаардык жана областтык комитетинин катчысы сыяктуу жооптуу кызматтарда эмгектенген. Ал кайсы гана жерде иштебесин мезгил талабынан калбоого аракеттенип, ар дайым өзүнүн жалпы билим деңгээлин жогорулаткан. Педагогикалык окуу жайынан кийин Кыргызстан КП БКнын алдындагы эки жылдык партиялык мектепти аяктаган.

1967-жылы ага республикалык маанидеги пенсия белгиленген. Бирок ал очерк, макалаларды жазуусун улантып, кыргыз элдик оозеки чыгармаларын жыйнап, китеп чыгарууга даярдаган. 1969-жылы республиканын борбордук архиви ишке чакырып, ал жерден замандаштарынын эскерүүлөрүн чогултуп, тасмага үндөрүн жазып, кинофото документтерди тарттырып, архив казынасын бир топ эле толуктоого жетишкен. З. Мамбетсеитова өз өмүрүндө 600дөй макала жазып, 12 китеп жана брошюра чыгарган. Биринчи кыргыз милиция генералы Эргеш Алиев, биринчи паровоз айдоочу кыргыз кызы Аписа Өмүрова, композиторлор Пётр Фёдорович Шубин жана Акмат Аманбаев, комиссар Асамбай Иманалиев, биринчи кыргыз киноактрисасы Айша Карасаева, акын Тенти Адышева, көрүнүктүү мамлекеттик жана коомдук ишмер, Улуу Ата Ме-

кендик согуштун катышуучусу Кулназар Ташиев өндүү өрнөктүү ишмерлер жөнүндөгү очерктери окурмандар тарабынан жылуу кабыл алынган.

Зина эженин аял катары бактысынын эң жаркын учурлары анын алгачкы сүйүүсү, өмүрлүк жолдошу, 20-жылдардын болсомолу, 1941-жылы Улуу Ата Мекендик согушта курман болгон Мокен Эрмеков менен терең байланыштуу. Ал балдарын татыктуу адам кылып тарбиялоону самачу. З. Мамбетсеитова балдарына жогорку билим алдыруу менен жолдошунун керээзин аткарды. Өзүнүн эле эмес туугандарынын да балдарын бутуна тургузду. Уулу Абдразак Мокенов Москвадагы архитектуралык институтту бүтүргөн, кызы Чынара Эрмекова көп жыл республиканын окуу жайларында иштеген, педагогика илимдеринин кандидаты, доцент.

«...Менин апамдын өмүрү – бул өзүнчө доор, ХХ кылым бир канча муундун өмүрүн ичине камтыйт. Булардын эмгегин, турмушун апам очерк, макалаларында чынчыл жана таланттуу чагылдыра алган, – дейт уулу Абдразак. Агасынын оюн кошумчалап Чынара Эрмекова – турмуш тамыры – апам, а тамырчалары – биз балдарыбыз. Апабыз биздин досубуз, кеңешчибиз, жол көрсөткүчүбүз болчу. Ал 25 жашында жолдошунан калган, кийин куда түшкөндөр көп болду, кайын энеси да турмуш жаныртууга каршы болгон жок. Бирок ал атабыздын элеси алдында туруктуу болду. «Кандай гана бактылуу күндөр болгон, – деп атабыз жөнүндө көп айтаар эле. Апам бизди адамдарга сый-урмат көрсөтүүгө, китеп дүйнөсүн, музыканы, табиятты, искусствону, өзгөчө балетти сүйүүгө үйрөткөн. Биз Бүбүсара Бейшеналиева, Рейна Чокоева, Чолпон Жаманова катышкан спектаклдерди калтырбай көрчүбүз. Ал өзгөчө Саякбай Каралаевдин чыгармачылыгын жогору баалоочу. Туугандар жана тааныштар арасында апам той, тамаша, салтанаттардын уюштуруучусу, башчысы болчу. Аны менен бардыгы атүгүл аксакалдар да кеңешчү. Ал улуттук каада-салттардын даанышманы эле. Дайыма кыргыз улуттук кийимдерди баалап, аны колдоно билген. Ачык, жайдары, жөнөкөй мүнөзү менен айылдык жердештерин да сыйлай билген. Апам меймандос адам эле. «Ашың жок болсо да, кашың болсун», – деп дайыма айтчу. Мыскал Өмүрканова, Мейликан Козубекова, Т. Тыныбеков, Э. Муканбетов, ошондой эле ар улуттагы достору арбын болучу. Ал жердештикке, урууга, ээлеген кызматына карап мамиле кылганды жактырчу эмес. Фатима Нургазиева, Марзия Камалова, Нуркамал Жетикашкаева, Тенти Адышева, Бүбүйна Орузбаева, Нарпаша Абдуазизова, Күлипа Токтомамбетова, Күлжеке Усубалиева мейманга көп келишчү».

Чынаранын күйөөсү Исраил Абдыгулов кайненесин өз энесиндей көрчү. Зина эже үйдө тазалыкты сүйчү, өтө чынчыл адам эле. Ал обкомдо иштеп турганда айылына үй салууну чечет. «Бир күнү биз айылга барып калдык, – деп эскерет Чынара, – үй курулуш

жатыптыр. Апам окчунураак жерде кагаздарды карап отуруптур. Биз саламдашкандан кийин, мен бул эмне кагаздар деп сурадым. Цементке, кумга, кирпичке, тактайга, айнекке төлөнгөндүгү тууралуу квитанцияларды иреттеп отурдум эле деди ал. Мен таң калып, республикага белгилүү, эмгеги синген адам ата-бабасы жашап өткөн жерге бир чакан үй курганга укугу жокпу дедим. Ар бир кылган ишине, ал чоңбу же кичинеби, ак ниет жооп бериш керек деди. Тилекке каршы, ал үй жер титирөөдөн кулап калды.

Анын турмушу жипке тизгендей болбоду, жокчулукту да, кайгы-капаны да башынан кечирди. Алган жарына, балдарына, неберелерине сүйүүсүн арнады, аларга энелик мээримин төктү. Кайда, кандай кызматта болсо да, чоң жоопкерчилик менен иштеди. Зинаида Мамбетсеитова жупуну, бирок мөлтүр суудай таза өмүр сүрдү. Анын ысымы туулуп-өскөн айылындагы мектепке берилди.

МАМУРАЛИЕВА ФАТИМА (1924—2004)

Юбилейлик кинофорумдардын биринде аны «кыргыз кинематографынын аксакалы» деп аташкан эле. Анда таң каларлык эч нерсе жок. Ал «узак жашоочу» кинодо ондогон жылдар бою иштеген. Фати-ма Мамуралиеванын кесиби режиссер-кино-документалист. Кыргыз Республикасынын маданиятына эмгек сиңирген ишмер деген сөз да эркектерге карата айтылгансып турат. Ошондуктан аксакал деген ат жара-шып эле калат. Кыргыз аялдарынын ичи-нен чыккан тунгуч кино режиссеру.

— Киного мен бала кезимден ашыкмын. Белгилүү аскер врач-хирургу, жакын курбум Рафа Айдарбекова экөөбүз «Алатоо» кино-театрына барганды жактырчубуз. Бир дагы жаңы фильмди жаза кетирбей көрчүбүз! Ал кезде фильмдер аз эле. 1948-жылы мен ВГИК-тин режиссердук факультетине өтмөкчү болуп, Москвага жөнөдүм. Конкурс өтө чон болчу. Бирок мен өзүмдү ишенимдүү сезгем, ошентип Игорь Савченконун мастерскоюна өттүм.

Мен Ю. Озеров, М. Худиев, А. Алов, В. Наумов, С. Параджа-новдор менен бирге окугам. Кийин алардын баарысы кинонун сый-мыгы болуп калышты. Көп студенттер билимдүү, көптү билишчү, французча, англисче сүйлөшчү, пианинодо, баянда, гитарада жана башка музыкалык аспаптарда ойношчу. Курсташтарым мени шэфке алышты, тил үйрөнүүгө жардам беришти, театрларга, көргөзмөлөргө, музейлерге алып барышчу. Бул еврей, тигил армян, ла-тыш, өзбек, украин деп эч ким айтчу эмес.

Үчүнчү курстан кийин студенттик практиканын учурунда И. Сав-ченко мени «Үчүнчү сокку» деген фильмге ассистент кылып алды. Кино Крымда тартылды. Ал бүткөндөн кийин Игорь Андреевич мага Киев киностудиясында иштөөнү сунуш кылды. «Кызым, Ки-евге бар, Кыргызстанда киностудия жок, сага кыйын болот» деди.

Бирок мен Мекениме кетем деп туруп алдым. Келсем чынында эле эч нерсе жок экен. Фильм тартуучу топ Панфилов көчөсүндөгү музыкалык мектептин подвалына чогулушат. Айына бир жолу бир жарым тонналык автомашинанын айдоочусу вокзалдан кино-тасма алып келет. Менден башка кыргыз жок.

Режиссер Д. Эрдман Алматыдан келди. Биздин топ режиссер А. Кочетков менен «Советтик Кыргызстан» киножурналдарын жана атайын чыгарылыштарды тартып, айыл-кыштактарды кыдырып

жүрчү. Монтаж жана үндөштүрүү Ташкентте же Алматыда жүргүзүлчү.

Темабыз республиканын турмушу. Кинотасманын басымдуу көпчүлүгү айыл чарбасына арналчу. Биз эң алыскы райондорго чейин барчубуз, малчыларды, кызылчачыларды, пахтачыларды, механизаторлор менен курулушчуларды тартчубуз. Алдыңкы тажрыйбаны таратчубуз. Көнүлдүн борборун жаны адамды калыптоого буруп, жаш Кыргызстандын алдыңкы адамдары: Социалисттик Эмгектин Баатырлары З.Кайназарова, К.Шопокова, Ө.Атабекова, Советтер Союзунун Баатырлары Д.Асанов, кардиохирург И. Ахунбаев, жаны эле түзүлгөн СССР илимдер академиясынын филиалынын жетекчиси, академик К. Скрябин жөнүндө тарттык.

1956-жылы Ф. Мамуралиева алдыңкы механизатор И.Матказиев жөнүндө «Ак жолуң ачылсын» деген чакан киноочерк тартты. Тартылгандын баары эле мыкты болгон жок, бирок ал кыргыз кинодокументалистикасындагы биринчи фильм-портрет эле.

Ф.Мамуралиева бардык «курч» окуяларды тартты. Кинохрониканын кино кадрларында — жаны мектептердин, ооруканалардын, университеттин, айыл чарба институтунун ачылыштары, Чоң Чүй каналынын жана Ортокою суу сактагычынын, ГЭСтин, Борбордук универмагдын, заводдор менен фабрикалардын курулуштары.

Кыргызстан Компартиясынын БКнин Биринчи секретары Исхак Разаков Мамуралиевага «Эмгектеги артыкчылыгы үчүн» медалын ташшырып жатып, аны кыргыз киносунун алгачкы карлыгачы деп атаган эле...

50-жылдарды эскерип жатып Фатима эже көз жашын кармап албайт: оор болчу, бирок киностудиянын чакан коллективи кандай ынтымактуу эле. Күлкү келет, алыскы айыл жеринде режиссер эмне деген кесип экенин чанда бирөө гана билчү. Ошондуктан кээде ревизормун деп койчу экен.

— Мен кыргыздардын көзүн ачтым, — деп сыймыктануу менен айтат Мамуралиева. — Биздин жаштар арасында ВГИК бөтөнчө белгилүү болуп кетти. Аны кийин М.Убукеев, Л.Турусбекова, Г.Базаров, Д.Асанова, Б.Шамшиев, Т.Океев жана башка мыкты чеберлер бүтүрүштү. Республикада кино тез өнүгө баштады. Таланттуу профессионалдардын плеядасы пайда болду. Биздин кинону «киргизское чудо» деп аташты. Ага мен дагы өз үлүшүмдү кошконума бактылуумун.

Фатима эже көптөгөн жылдар бою «Кыргызфильмде» кинокартиналарды дубляждады. «Солдаттын атасы», «Көтөрүлгөн дың», «Журналист», «Дүйшөмбүгө чейин аман бололу», «Ит ээрчиткен аял» — ал кыргызча сүйлөткөн фильмдердин саны 200дөн ашуун.

— ВГИКте И.Савченко сценарий жаза албаган адам режиссер боло албайт деп көп кайталачу. Бир учурда ал баарыбызды, студенттерди, жалаң гана сценарий жазууга мажбурлады. Мен «Жаныл

Мырза» деген сценарий жаздым. Бирок аны эч кайдан өткөрүшпөй койду: мени улутчул, саясий жактан сабатсыз деп күнөөлөштү. Менин республикам эгемендүү болгондон кийинки акыркы жылдар ичинде гана ал сценарий радио менен телекөрсөтүүдө пайдаланыла баштады. «Жаңыл Мырза», «Кыз Сайкал», «Карачач» үчилтиги, Борбордук Азиянын 17—18-кылымдардагы амазонкалары жөнүндөгү чыгарма, кала берди. Кыргыздын бул мыкты кыздарынын образдары качандыр бир кезде экранга чыгарына ишенем.

Коштошордо Фатима эже муну айтты:

— Мен татаал, бирок кызык турмушту жашап өттүм. Совет бийлигинин шарапаты менен жогорку билимге жетиштим. Мен бактылуу адаммын. Мага кыргыз кинесунда иштеп, өз мекенимди, туулган жеримди тасмага тартуудан маанилүү эч нерсе жок эле. Элге кыргыз жеринин, өзүм туулган касиеттүү Ысыккөлдүн сулуулугун, мээнеткеч, мээримдүү, таланттуу адамдарыбызды көрсөтүүдөн сыймыктуу эмне бар! Турмушта да, иште да менин алдымда көп тоскоолдуктар болду. Мен көп кыйынчылык көрдүм, мени басмырламак эле турсун, жокко чыгарган учурларда жашоодон аша кечким келген мезгилдер болду. Бирок киного берилгендигим, уулума болгон сүйүүм, уulum мага кубат байлатып, жашоого үмүт менен каратты. Ошол кыйын учурларда мени коллегаларым, досторум колдошту. Кыргызстандын келечеги бир калыпка түшөрүнө, кино кайра калыбына келерине жана документалисттердин иш-аракети менен тарыхыбыздын маанилүү барактары урпактардын энчиси болуп каларына ишенем.

МАНУИЛОВА ОЛЬГА МАКСИМИЛИАНОВНА

А. Малдыбаев атындагы опера жана балет театрынын, Бишкек шаарындагы М. Күрөңкөевдин, И.В.Панфиловдун эстеликтеринин жанынан өтүп баратканда мен Кыргыз Республикасынын эл сүрөтчүсү Ольга Максимилиановна Мануилованы, анын от ойногон акылдуу көздөрүн, чебер колдорун эстейм. Ал өмүрүнүн акырына чейин колунан көөрү төгүлүп, кооздук жаратып жүрүп өттү. Чебер устат узак (91 жаш) жана бактылуу өмүр сүрдү. Анткени анын өмүрү өзү сүйгөн искусствого, Ата Мекенине, элге арналган эле.

Ольга Максимилиановна Мануилова 1893-жылы 30-октябрда Нижний Новгород шаарында медициналык кызматтын генералы М.П.Тихомировдун үйбүлөсүндө туулган. Анын балалык чагы Германияда, Швейцарияда, Францияда, Италияда, Польшада, Орто Азияда өткөн. Самарканддагы гимназияны алтын медаль менен аяктап, андан соң Ташкенттеги эркектер гимназиясынын курстарын бүтүрүп, жетилүү аттестатын алгандан кийин, Ольга өз алдынча жашайт жана Мюнхенде, андан соң Парижде окуйт, 1913-жылы Москвадагы сүрөтчүлүк, бедизчилик жана архитектуралык окуу жайына кирет.

К.А.Коровин, Л.О.Пастернак, Н.А.Касаткин, С.М.Волнухин анын устаттары, кийин белгилүү сүрөтчүлөр жана бедизчилерден болушкан А.А.Пластов, А.М.Герасимов, А.А.Мануилов (келечектеги жубайы), В.В.Машков курсташтары болгон. Бул окуу жайда В.Маяковский да окуган. В.Маяковский менен жолугушуулар, искусство, саясат жана согуш жөнүндөгү студенттик талаш-тартыштар, атасын тарткан атуулдук парз жана демократизмдин курч сезимдери — ушунун баары анын дүйнөгө көзкарашын калыптаган. Анын турмуштагы девизи: «Кайдыгер болбогула!» деген В.Маяковскийдин чакырыгы эле.

Студенттик жылдарында ал кыздардын боорукерлер курсун бүтүрүп, 1-дүйнөлүк согуш жылдарында лазареттердеги жарадар жоокерлерди багышат, дыйкандардын жетим балдарына жардам берүү үчүн түпкүрдөгү деревняга өз ыктыяры менен кетет. Ал өмүр бою ага кайрылган адамдардын баарына жардамын аябай жүрүп өттү.

Ага атак-даңк алып келген алгачкы иши 1918-жылы Москва шаарына коюлган декабрист К.Рылеевдин эстелиги болду. Жубайы жана үч кичинекей баласы менен тагдыр аны Ясная Полянага, Орто Азияга, Крымга, Кавказга, Ленинградга, Москвага алып барды. Ташкентте ал Чыгыштын аялдарынын эркиндиги үчүн күрөшкө чакырган биринчи советтик плакатты жаратты.

Кыргызстан бедизчинин экинчи мекени болуп калды. 1939-жылы Кыргыз ССРинин өкмөтү О.Мануилованы улуу демократ акын Токтогул Сатылгановдун эстелигин жасоо үчүн чакырды. Токтогулдун образын түзүү үчүн материал жыйноодон тышкары, элдин маданиятын жана турмуш-тиричилигин, анын өткөн тарыхын изилдеп үйрөнүү, акындын замандаштары, шакирттери менен таанышуу алдыда турган. Ал Токтогулдун туулган жерине сапар тартат. Кийин Мануиловалардын үйбүлөсүнүн жакын досу болуп калган жаш акын Темиркул Үмөталиев ага тилмеч жана жардамчы болот. Бир куржун пластелин жана сүрөт тартуу үчүн блокнотторду жүктөнүп, О.Мануилова кээде атка минип, кээде арабага түшүп, жөө-жалаңдап кыштактан кыштакты кыдырат. Ошентип олтуруп Токтогул туулган Мазарсайга да жетти.

Талас областтык аткаруу комитетинин биринчи орунбасары болуп иштеп турганда мен да бул кооз жерлерге бир нече жолу баргамын (ал кезде Токтогул району Талас областына карачу). Республика улуу акындын 125 жылдыгын өткөрүп жатканда биз Токтогулдун музейинде жаны экспозицияларды ачканбыз.

Капчыгайдын кокту-колотторунан шылдырттап агып чыккан булактар күркүрөгөн Узун Акмат суусуна келип куят. Жаратылыштын окуу үчүн ачылып коюлган китеби сыяктуу сырдуу белгилери бар. Бул жерлерде болуп кеткен ХХ кылымдын улуу композитору Дмитрий Шостакович айткандай, даяр музыкалык ноталарга окшогон, кызык көрүнүштөгү кызгылт алп аскалардын кооздугу, көпкөк асман, ак карлуу тоолордун чокулары Ольга Максимилиановнаны арбап алды. Сезимтал сүрөткер, ал байыркы кыргыз элинин жандүйнөсүн туюп-билүүнү алдына максат кылып койдү. Туулгандан бедизчилик байкагыч жөндөмү менен ал адамдын сырткы көрүнүшүнүн айрым белгилеринен, көздөрүнүн ирмелиши жана эриндеринин кыймылынан, жылмаюусунан, үнүнөн анын табиятын, жандүйнөсүнүн абалын, манызын билүүгө аракеттенди. Анын таланты, талыкпаган мээнеткечтиги, ташкындаган күч-кубаты, ачык-айрым, кеңпейилдүүлүгү, бай тажрыйбасы, билими ага кыргыздын жандүйнөсүн таанып-билүүгө мүмкүндүк берди. Элдин жөнөкөйлүгү менен меймандостугу, манасчы «Манас» айтып жаткандагы боз үйдүн атмосферасынын сыйкырлуу күчү аны эс-мас кылды. Ал өз чыгармаларында кыргыз аялынын жупуну мэримдүүлүгүн, уулдарынын кайраткер жана эрдигин, карыяларынын нускалууулугун, балдарынын ынтызарлыгын жана ишенчээк-

тигин болушунча бере алды. Ал мыкты портреттердин галереясын түздү: Токтогул, Коргол, И.Шайбеков, Жартаков, «Бүркүтчү», Аалы Арзиев ж.б.

Согуштун алдынкы жылдарында республиканын борборунда олуттуу курулуш жүрдү. Республикада биринчи болуп О.Мануилова Эркиндик проспектинин боюндагы Юстиция үйүнүн фронтунун фризине барельеф жасады. Аны карап турсаң көз алдына бүтүндөй жандуу тарых тартылат: социализмди куруучулардын каарман беш жылдыктарынын максатчыл адамдары – жаркыраган келечекке умтулушкан чабандар, дыйкандар, багбандар, жакшынакай кыз-келиндер, шахтерлер, жумушчулар.

Согуштун каардуу жылдарында, советтик монументалдык искусствонун тарыхында биринчи жолу Ольга Мануиловна күйөөсү экөө биригип, республиканын мурдагы аскер комиссариаты, гвардиялык дивизиянын командири, Советтер Союзунун Баатыры И.В. Панфиловдун эстелигин жасашат. О.Мануилова Советтер Союзунун Баатырлары Дайыр Асановдун, Дүйшөнкул Шопоковдун, Ташмамат Жумабаевдин, Чолпонбай Түлөбердиевдин, көрүнүктүү аскер башчылар М.В.Фрунзенин, Д.М.Карбышевдин, Г.К.Жуковдун жана башкалардын образдарын түздү.

Декоративдик пластикада анын таланты бөтөнчө жаркырап көрүндү. Бийлеп жаткан чыгыш аялдарынын фигуралары, «Манас» эпосунун темасында декоративдик идиштер жеңил, кооз, пластикалык жактан жыйнакталгандыгы менен айырмаланып турат. Мына жарым кылымдан ашуун мезгилден бери борбор шаарыбыздын ортосунда «Алатоо» кинотеатрынын катарында муздак суусундуктардын павильонунун 3,5 метр бийиктигинен узун улуттук көйнөк кийген жайдары кыргыз кызы бизди карап турат.

Чыгармачылыгынын 70 жыл ичинде ар түрдүү жанрларда талкыпай изденүү менен 800дөн ашык скульптуралык чыгарма жаратты. Анын жасаган иштерин айыл менен шаарлардын көчөлөрүнөн, скверлери менен парктарынан, бала бакчалардан, мектептер менен клубдардан, тоо аралап кеткен жолдордун боюнан, тоонун чокуларынан, Москва менен Бишкектин көргөзмө залдарынан көрүүгө болот. Тоголок Молдонун, М.Күрөңкөевдин, С.Кийизбаеванын, Р.Тагордун, Бирунинин портреттери, «ЧЧКнын курулушунда», «Фронтко жардам» жана башка көптөгөн топтогу скульптуралар кыргыз искусствосунун алтын казнасына кирди. О.Мануилованын ондогон скульптуралык чыгармалары Кыргызстандын, Өзбекстандын, Түркмөнстандын, Москванын музейлеринде сакталып турат.

Бишкектеги К.Тыныстанов көчөсүндөгү өнөркана үйү, азыр анын үй-музейи, көрүүчүлөр үчүн эшиги дайыма ачык. Ага ар кандай кесиптеги жана ар кандай улуттагы адамдар келип турушат. Мадырлар, египеттиктер, сириялыктар, негрлер, индустар, француздар музей-

үйдүн мейманы болушкан. Жаны адамдар, ар кандай бешене, мүнөздөр үйдүн ээсин эле байытпастан, аларга да көп нерсе берген. Дээрлик алардын баары сүрөтчү болсок деген тилек менен келишчү. Музей-үйдүн үзгүлтүксүз меймандары балдар болор эле.

Менин кыздарым Жылдыз менен Чолпон кичине кездеринен бери сүрөт тартканды жакшы көрүшчү, мен аларды О.Мануилованын өнөрканасына экскурсияга алпарчумун. Алматыда жашаган улуу кызым Жылдыз мындайча эскерет: «ММУда окуп жүргөндө мен Третьяковкага улуу, атактууларынан тартып, белгисиз чеберлердин көргөзмөлөрүнө чейин барып көрчүмүн. Азыр да, Алматыдагы Абылхан Кастеев атындагы көркөм сүрөт искусство музейинин алдындагы студияда окуган кызым Нурбала менен бирге, биз анын педагогу, балдар жана ата-энелер болуп ар кандай чеберлердин чыгармалары менен таанышканда, мен өнөркана-үйдөгү жолугушууну искусствонун бактылуу сабагы катары эстейм. Арыкчырай, таза жана жупуну кийинген, жумшак, жагымдуу жылмая, өзүнүн чыгармачылыгы, пландары жөнүндө жай айтып берген Ольга Мануилова менин эсимде калды. Анын өз ишинин керектүүлүгүнө ынанымы жана адамдын милдетинин бийиктигине ишенгендиги ошондо да мени таң калтырган жана бүгүн да кубандырат. Өнөркана көптүгүнөн баш айланган бюсттардын, статуэткалардын, эскиздердин музейи сыяктуу болчу. Жагымдуу, ыңгайлуу, чыгармачылык жагдай эсимде калыптыр. Улгайганына карабай, О.Мануилова турмушка, адамдарга кызыкчылыгын сактап калыптыр. өзүнүн артына шакирттерин жана жасаган иштерин калтырды. Дал биздин жергебизде Ольга Мануилованын жашап жана иштегендиги кыргыз эли үчүн кут болду».

Менин эсимде анын «Манас» операсынын үстүндө кантип иштегендиги жөнүндө аңгемеси калыптыр. 1945-жылдын декабры. Үч жуманын ичинде тоң ылайдан театрдын суук фойесинде 8 тулпарды үстүндөгү баатырлары менен чыныгы көлөмүндө жууруп жасашы керек экен. Кагаздар менен ылайдын арасында, жоон электр-кабелдерине чалынып жыгылып-туруп, мыктар менен айнектин сыныктарына айрылып-тытылган колдору, ылай жабышып, зыңкыйып катып калган шырыма шым менен, эс алуу жана ысык тамак дегенди билбей, Мануилова жардамчылары менен «Атчан чоролор» деген скульптуралык топту белгиленген мөөнөттө бүтүрүптүр.

Опера жана балет театрын кооздоп турган скульптураларды жасаган иштери кызык. Ал скульптураларда кыргыз маданиятынын өзгөчөлүгүн көрсөтүшү керек эле. Бул идея ишке ашты. Жаш скульпторлор менен бирге ар бири 3,5 метр келген 7 фигура жасашты. Борбордук фигура аял – жаш Кыргызстандын символу. Анын сол жагында — китеп кармаган улан, оң жагында – туу кармаган жумушчу.

Фронтондун сол бурчунда – ырдап жаткан жаш кыргыз жигит жана комуз черткен кыз. Оң жагында – бийлеп жаткан кыз менен кыяк тарткан жигит. Бардык композиция Советтик Кыргызстандын искусствосунун өнүгүп бараткандыгы жөнүндөгү ойду берет.

Турмушта ал баарынан балдарды жакшы көрчү. Кызы Марина Аполлоновна – архитектор, искусство таануучу, Кыргызстанда 40 жылдан ашык жашады. Уулу Александр Аполлонович – профессионал сүрөтчү. Кенже кызы Ольга – ырчы, Фрунзедеги М.Күрөнкөев атындагы музыкалык-хореографиялык окуу жайын бүткөн. Балдары Москвада турушат. Балдарды, неберелерди жана чөбүрөлөрдү тарбиялап өстүрүп, Ольга Максимилиановна апа, эне, чоң эне болду. Белгилүү скульпторлор, сүрөтчүлөр чыгармачылык жолун анын үйүндө, ал көп жылдар бою сабак берген сүрөт окуу жайында башташкан.

Кыргыз ССРине эмгек синирген архитектор Аскар Исаев биринчи мугалимин жана тарбиячысын терең ыраазычылык менен эскерет. «Мен Ольга Мануилованын үйүндө өстүм. Ал мага энеден артык, мугалимден артык эле. Ал жер жүзүндөгү эң сонун аялдын бири, ал чыныгы Кудай жараткан адам болчу. Мен анын үйүндө 4 жыл жашадым. Ал мени сүрөт тартканга, ылай ийлегенге эле эмес, адамдарды, табиятты жана айбанаттарды сыйлоого жана сүйүүгө үйрөттү. Ал өзү эмнени билсе, ошонун баарына үйрөттү. Ал көп тил билчү: немис, француз жана латын тилдерин, чет тилдердин маанисин эле эмес, этимологиясын да чечмелеп берчү. Ал мени ЖОЖго өтүүгө даярдаган, ошентип мен, кыргыздардын арасынан алгачкы болуп, 1955-жылы Москвадагы архитектуралык институтту бүтүргөм.

Ал бүткүл турган турпаты менен интеллигент, укмуштай аккөнүл, боорукер, поэтикалык дүйнө кабылдоосу бар таланттуу, айкөл адам болчу. Ал кандайдыр бир бөтөнчө, сөз менен айтып бере алгыс энелик мээрим жана жылуулук берип турар эле. Аны сезүү гана керек болчу. Кээде биздин үйгө өтө манчыркаган, жүрөгү муздак адамдар келер эле, бирок Ольга Максимилиановна кандай жүрөк болсо да эритип жиберчү. Биздин үйгө үй-жайсыз селсаяк, кир, оорулуу кишилер келүүчү, ал баарын кабыл алып, тамактандырып, дарылап чыгаруучу. Мен улуу адамдын — Ольга Мануилованын шакирти болгонума сыймыктанам, мен кыргызмын, улуу Манастын урпагымын, мен Ольга Мануилованын уулумун!»

Анын аты менен кичи планета аталган.

ТОКТАХУНОВА САМАРБУБУ

СССРдин эл артисти, Кыргыз ССРинин эл артисти, Токтогул атындагы мамлекеттик сыйлыктын лауреаты, Кыргызстан Ленин комсомолу сыйлыгынын лауреаты, Гаванадагы XI бүткүл дүйнөлүк жаштар фестивалынын лауреаты, Алматыдагы «Азия даусы» эл аралык фестивалынын лауреаты, Кыргыз улуттук консерваториясынын профессору, 1963-жылдан ушул кезге чейин Токтогул атындагы Кыргыз мамлекеттик филармониясынын солисти Самарбубу Токтахунова жөнүндө узун сабак сөз кылуу ашык болбос эле.

Комуз — кыргыз фольклорунун көч башы, кыргыздардын сүймөнчүлүктүү улуттук музыкалык аспабы. Ал элдин кулк-мүнөзүн, жандүйнөсүн чагылдырат. Учурдун көрүнүктүү комузчусу Самарбубу Токтахунова элдик аспапта мыкты аткаруучулугу үчүн СССР эл артисти деген наамды алган бирден-бир аял. Таланттуулугу, комузду укмуштуудай чебер черткендиги менен дүйнө жүзүнө Кыргызстан жана кыргыздар тууралуу жар салып келүүдө.

Кайсы жерде гана комузда кол ойнотпосун — Алжирде, Японияда, Канадада, АКШда, Индияда, Сирияда, Кытайда, Кубада жана башка өлкөлөрдөбү анын аткаруучулук чеберчилигине таң беришет. Комуз күүсү кыргыздын жандүйнөсүн, Ысыккөлдүн көгүлтүр толкунунун шыбырын, тоо суусунун шыңгыр үнү менен күркүрөгөн шаркыратмасын, тоолору менен талааларынын мукам кайрыктарын коштоп жүрөт.

Самара комузда кол ойноткондо, анын кайрыктары магдырагып, толкундануу сезимин ойготот.

Самара Кемин районундагы Кызылсуу айылында туулган. Анын музыкага болгон ышкысы бешиктеги кезинде эле ойгонгон. Апасы ага бешик ырын ырдап, Кымкап таенеси болсо комуз менен темир комузда келиштире ойноочу. Самара кичине кезинде ырдачу — мектептеги хордун ырчысы эле, артист болсом деп кыялданчу.

Бир жолу Казакбай устанын өнөрканасынан комузду көрүп, анын уулу менен комузчу Сапарбайдын аткаруусунда күү угуп, Самара өзү комуз жасап алууну энсейт. Жүгөрү талаасына жашынып алып, калың жыгачтын ичин оюп, картондон капкак жасап, ал эми кылдарынын ордуна, жоон кара жиптен тартып коёт. Биринчи жолу Мыскал Өмүрканованын «Бал жакшы» күүсүн өзү жаса-

ган комуз менен апасына ойноп берет. Ошондо Жумабүбү апа кызынын таланттуу экендигине көзү жетип, ага көмөктөшө баштайт. Он жашар Самарага ата-энеси мандолина сатып берет, ал эми 8-классты бүткөндөн кийин апасы аны борборго, М. Күрөнкөөв атындагы музыкалык-хореографиялык окуу жайына алып келет.

Бул 1960-жылдын 29-августу эле. Кабыл алуу эчак бүтүп калган, бирок Жумабүбү апа кызын бир угуп коюуну суранат. Же орусча билбейт, окуу жайдын директору Кожанов менен окутуучуларды кызын «комуз — хорошо, мандолина — хорошо, песня — хорошо» деп жатып араң макулдатат. Кызы экзаменди эң жакшы берет. Окутуучулардын бири Самара үчүн адаттан сырткары чечим чыгарып, окууга кабыл алыш керек экендигине кесиптештерин ишендирет. Ал киши андагы жаш педагог, азыркы профессор, Б. Бейшеналиева атындагы КМИИнин ректору Асанбек Асакаев экен.

Эмгекчил, тырышчаак Самара экинчи курстан тартып комузчулар ансамблинде ойной баштады. Биринчи чоң концерти 1962-жылы Москвада комузчулар ансамблинин курамында КПССтин XXII съездинин жабылышына арналган съезддер Дворецинде өттү. Ал эми чет өлкөгө алгачкы сапары Парижге болду.

Францияда 5 жолу болдум, бирок эң биринчи барганым эсимде сакталып калды. Биз «Олимпия» залында концерт койдук. Көптөгөн көрүнүктүү актерлер менен жолугушуулар болду. Мен Эдита Пьеха менен жакын болуп кеттим, биз эки ай бир номерде жашадык. Мен ага комуз чертип берчүмүн, ал мага көп тилде ырдап берээр эле, — деп эскерет Самара.

Жолдошум Чалагыз Исабаев экөөбүз Кыргыз филармониянын оркестринде бирге иштешчүбүз. Үйбүлөлүк турмушубуз таттуу эле. Ал менден 8 жаш улуу болчу. Биз эки уулду тарбияладык. Өзү жетим өскөндүктөн, ишин, досторун, үйбүлө коломтосун, туугандарды баалап барктачу. Аны менен 26 жыл чогуу жашадым, бирок ал жылдар 26 күндөй эле учуп өттү. Ушу кезге дейре ал жанымда жок экенине ишене албай келем...

Самара өзүнүн музыкага шыктуулугу, ал турсун тажрыйбалуу комузчуларда кездеше бербеген сапаты — комузду тартынбай чертиши менен белгилүү комузчу күйөөсүн таң калтырчу. Самаранын чыгармачылыгы Чалагыздын турмушунун өзөгүн түзүп, анын талантын бийиктикке көтөрүү максатын көздөдү.

Ал үчүн күйөөсү Чалагыз Исабаев баарын жасады. Кылымдарды карыткан салт-санаага, чыгыштын менталитетине, кошуналар менен жакындардын а-бу дегенине карабай, үй тиричилигин бүт өз мойнуна алды. Уулдарын мектепке өзү жетелеп барчу. Балдарынын тамак-ашын таттуулап жасап, кийим-кечелерине чейин көз салчу. Самаранын сахнада кийчү улуттук кийимдерин да өзү тандачу. Аны 3—4 сааттан комуз чертүүгө мажбурлачу. Күүлөрдү кылдат тандап берчү. Черткенине сын көз менен карачу.

Гастролго кетер алдында чемоданын жыйнап, кийимдеринин тизмесин колуна карматчу. Үйбүлөдө аны гастролго жөнөтүү жана кайра тосуп алуу салты бар эле. Жолдошу Самараны дайыма гүл, шампан менен тосуп алып, үйгө келаткан жолдо балдары менен чогуу отуруш уюштуруп жиберчү. Сенин үйгө келип, жанымда отурганыңдан артык бакыт жок деп айтаар эле. Ал эми үйгө келгенде, үй ичи мизилдете тазаланып, майрамдык дасторкон жайылып турчу. Ошол салтты бүгүн уулдары улантып келүүдө.

«Ал аябай түшүнүктүү жан эле. Мага келген каттардын, мага арналган ырлардын баарын ага окутчумун. Мени көпчүлүк жактырганына татыктуусуң деп эсептечү. Бир жолу Ростов-на-Дону шаарында кызык окуя болгон. Бир орус жигит мени жактырып калып, күн сайын роза гүлүнөн эбегейсиз чоң букет көтөрүп келе берди. Ага ыраазылыгымды билдирип, күйөөмдүн, балдарымдын сүрөтүн көрсөтүп, аларды аябай жакшы көрөрүмдү айтсам да болбой эле, бирге келген кесиптештерим менен бирге паркка, кафеге чакырчу. Биз учуп кетип жатканыбызда коштошконубуз деп, аэропортко роза гүлүнөн чоң букет көтөрүп келди.

Оркестрде 15 жылдан ашык комузчу болуп жүрдүм. Чакен оркестрде олтурбай, солист болууга убакыт келди деди. Анда жалгыз солист Жандаров болчу.

Мен анын артында, ар бир кыймылын, ар бир тыныгуусун эсиме түйүп олтурчумун. Дирижер Асанкан Жумахматов жаш таланттарды дайыма колдоочу, мага да көмөк берди. Мен «Сынган бугуну» солист катары ойномокмун. Ошентип чыгарымды жарыялап калышты. Мен көшөгөнүн артында коркуп, чыгалбай турам. Чакен мени сахнага түртүп чыгарды. Астыга чыгып калдым, артка кайтканга болбойт эле. Тизелерим титиреп, стулга отуруп, үшкүрүп жибердим. Менин ушу абалым элге да байкалып калды. Залдагылар күлүп жиберешти. Тез эле өзүмө келдим да, чертип кирдим. Элдин суроосу менен кайра-кайра чыгып жаттым.

1988-жылы Чакен менен уулубуз Аслан болуп Алматыга эл аралык фестивалга барганбыз. Бир убакта Белек деген комузчу чуркап келип, Маданият министрлигинен телефон чалышты, Самараны СССР эл артисти болушу менен куттуктап жатышат, — деди. Биз адегенде тамашалап жатат го деп ишенген жокпуз. Бул фестивалда биринчи орунду алдым, бул күн мен үчүн өмүрүмдөгү эң бактылуу күн болуп калды.

Чакенден ажырагандан кийин досторум, туугандар, кесиптештер мындан ары менин кантип жашаарымды элестете алышпады. Мен беш жылдан ашык стресс абалында жүрдүм. Дүйнө бөксөрүп калгандай туюлду. Бир жыл көчөгө чыга албадым, комузду колго ала албадым. Мени баары эсине кел, балдарың бар эмеспи деп сооротуп жатышты. Балдарым жанымда болсо да, баары бир жалгызсырап турдум.

Бирок жашоо улана берет экен. Балдарды бутуна тургузуш керек эле. Бир жылдай иштебей жүрдүм. Анан Муратбек Бегалиев телефон чалып консерваторияга, фольклор кафедрасына чакырып калды. Өнөрдү улап кете турган шакирттер да керек экен. Бүгүн өзүмдүн Орозалиева, Акматова, Бердибекова, Жунус уулу, Турдумамбетова ж.б. өндүү бүтүрүүчүлөрүм, окуучуларым, комузчуларым менен сыймыктансам болот.

Балдарым чоңойду, алар музыкалык билим алышты. Уулум Аслан — скрипкачы, Актан — пианинодо ойноп, ырдайт. Неберелерим кызым Элес менен Эмир өсүп жатат.

Кийинки жылдары көп иштей баштадым. Жараткан мага ыйгарган белекти, Чакен үйрөткөндөрдүн баарын ишке ашырышым керек деп эсептейм. Комуздан баш тартуу кылмышка барганга тете болмок. Ар бир концертте мен өзүмдү ачык конкурска катышкандай сезе берем. Ага үй-жай, балдар, неберелер, туугандар менен мамиле өндүү түйшүктөр кошул-ташыл».

Балким, жашоонун өзөгү ушундадыр.

ТУРСУНБАЕВА ТАТТЫБУБУ

Таттыбубунун ысмы кыргыз элинде аялзатынын сулуулугунун символу болуп калды. Талчыбыктай ийилген назик, жүзүнөн мээри төгүлгөн, сөөгүнөн күн көрүнгөн аруу, көркөмү көз талдырган ажарлуу, таланттуу актриса кинодо жана театр сахнасында аялдардын эстен кеткис образдарын жаратты.

Алар: Акмөөр менен Уркуя, Жюльетта менен Дездемона, Асель менен Мадина, Ольга менен Малика жана башкалар...

Кыргыз ССРинин эмгек сиңирген артисти, СССР кинематографисттер союзунун, СССР театр ишмерлер союзунун мүчөсү Таттыбубу Турсунбаева дүйнөдөн эрте кетти – ал болгону 37 жашта эле.

Бирок Таттыбубу биз менен бирге жашап жатат, анткени башка Таттыбубу жок.

Кыргызстандын аскасы асман тиреген ак мөңгүлүү тоолорунун ичинен Жумгал тоо, Суусамыр тоо, Молдо тоо кучагында келберсип жаткан Соңкөл кайталангыс сулуулугу менен адамды таң калтырат.

Мен Соңкөлдө болгом, бозүйдө жаткам, эдельвейстердин гүл ачканын көргөм, кара жана ак куулардын, каз-өрдөктөрдүн күзгүдөй жалтылдаган көл үстүндө камырабай каалгып сүзгөндөрүнө маашырангам. Ал эми жайдын кыска түнүндөгү жылдыздар чачыраган асман ушунчалык жапыс сезилет, колунду созсоң каалаганыңды алып алчудай болосун...

Эгер Ысыккөл – Кыргызстандын бермети болсо, кенедей киргили жок, мөңгүнүн суусундай тунук, таза Соңкөл – анын жаны. Соңкөл... Атажуртка эзелтеден укмуштай таланттуу уул-кыздарды берип келатканына сенин кайталангыс сулуулугун, абаң менен суундун тазалыгы, чөбүң менен кымызыңдын дарылыгы «күнөөлүү» болуп жүрбөсүн... Куйручук, Калык Акыев, Муратбек Рыскулов, Мидин Алыбаев, Мыскал Өмүрканова, Отунчу Сарбагышев, Нурдин Түгөлөв, Бүбүсара Бейшеналиева, Таттыбубу Турсунбаева...

Соңкөлдүн берки капшытындагы Жумгал районунун Чаек кыштагында чоң өнөр уялаган үйбүлөдө 1944-жылдын 12-июлунда кыз төрөлүп, чоң атасы Турсунбай келечекте бактылуу, турмушу таттуу болсун деп анын атын Таттыбубу койгон. Кыздын чоң атасы

чоң комузчу, ырчы, жомокчу Турсунбай (1879—1955) улуу Токтогул менен замандаш, жолдош болгон. Анын өргөөсүнүн эшиги акындар, манасчы-жомокчулар, ырчылар, өнөрпоздор үчүн дайыма ачык эле. Атасы Мырзалы (1910—1983) комузчу, обончу, акын жана элди эриктирбеген шайыр адам, ал эми энеси Калыйбүбү (1915—1980) кийим тигүүнүн устаты, шырдак, алакийизге түр салган жез оймоктуудан уз, өнөрлүү аял болгон.

Атасынын башка үйбүлөгө кетип калганына карабай, төрт уулдун ичинде жалгыз кыз Таттыбүбү энесинин эпчилдиги, өнөрлүүлүгү аркасында эч нерседен кем болбой, эркелеп чоңойду. Анын балалыгы бактылуу болду, бардыгы аны сүйүп, эркелетишчү, ал 2-3 жашында эле ырдап-бийлер эле, келечекте ким болгун келет деп сурашканда, актриса деп ишенимдүү жооп берчү. Ар жылы жайында алардыкына белгилүү акындар, жазуучулар, артисттер келип турчу, ал эми Мыскал Өмүрканова келгенде Таттыбүбүнү алдына алып, дайыма конфет берет эле.

Таттыбүбү төрт бир тууганынын арасында эркек баладай шайдоот өстү, төрт жашынан тартып өз алдынча атка минип, балдар менен чүкө ойноп, велосипед тепчү, ал эми айылдык клубда жумасына 1-2 ирет көрсөтүлчү кинодон эч качан калчу эмес.

Мектептин өздүк көркөм чыгармачылыгындагы бир дагы оюнзоок Таттыбүбү жана анын бир тууган агаларысыз, инисисиз өтчү эмес. Алар волейбол, баскетбол, жеңил атлетика боюнча спорт мелдештерине активдүү катышышчу, ал эми 9-класста Таттыбүбү бийиктикке секирүүдөн областта биринчиликти алган.

1960-жылы 16 жашында Чаек орто мектебин бүтүрүп, ал биринчи жолу өздүк көркөм чыгармачылыктын республикалык кароосуна катышкан. «Гүлкайыр» деген ырды аткарып, 1-орунду жана конкурстун лауреаттыгын жеңип алып, «Салиманын ыры» деген фильмде Салиманын ролун аткарган.

Таттыбүбүнүн бир туугандарынын баары көрүнүктүү чыгармачыл адамдардан болушту. Жумгалбек (1935—1977) — музыкант, журналист, сатирик-акын, СССР журналисттер союзунун мүчөсү. Социалбек (1938-1993) — ветеринардык врач, бухгалтер, чоң комузчу, Нурканбек (1940-ж.) — киноактер, обончу, композитор, СССР театр ишмерлер союзунун, кинематографисттер, композитор-обончулар союздарынын мүчөсү, Кыргыз ССРинин эмгек сиңирген артисти, Кыргыз улуттук академиялык драма театрында иштейт.

Таттыбүбү агасы Нуркан экөө эгиз козудай ээрчишип бирге өсүштү жана экөө тең музыкалык окуу жайына конкурстан тышкары тандалып алынган: Нуркан — композиция бөлүмүнө, Таттыбүбү — вокалдык бөлүмгө. Бирок ошол кезде Ташкенттен келген мугалимдер экөөнү тең Ташкенттеги А.Н.Островский атындагы театралдык көркөм институтуна келип окууга чакырышат.

Республикалык кароодо Москва консерваториясына кирүүгө

сунушка ээ болуп, кыз Москва, андагы театрлар жөнүндө, өзү фильмдерден көрүп, эңсеп калган Москванын көчөлөрүнөн, бульварларынан басууга кыялданчу. Бирок тагдырдын буйругу менен Нуркан экөө мугалимдердин сунуштарын кабыл алышып, Ташкенттеги А.Н.Островский атындагы театрдык-көркөм институттун актердук факультетине документтерин жиберип калышты.

Буралган жаш студент кыз сейрек учуроочу сулуулугу жана кооз үнү менен өзгөлөрдөн айырмаланып чыга келди, биринчи курстан бешинчи курска чейин ал Ташкент филармониясында ырдап жана бийледи, Өзбекстан партиясынын жана өкмөтүнүн биринчи жетекчилери катышкан жооптуу чоң концерттерге катышты. Ал Алябьевдин белгилүү «Булбул» деген ырын көп аткарчу жана угуп олтургандар алакандары кызарганча кол чабышар эле.

Студенттик жылдары, Фрунзеге каникулга келип, агасы Нуркандын «Ай баратат», «Суу алган кыз», обончу жана кыргыз драмтеатрынын артисти Э.Мукамбетовдун «Адамдар менин сүйгөнүм», «Ысыккөлдүн аккуусу», элдик ыр «Гүлкайыр» деген чыгармаларды кыргыз радиосунун алтын фондуна жаздырган.

«Ай баратат» деген ыр Таттыбүбүнүн унутулгус гимни болуп калган. Ташкенттеги кыргыз улуттук студиясынын дипломдук спектаклдеринин бири Б.Шварцтын «Кар ханшасы» болду. Кийин бул спектакль, бөтөнчө бөбөктөрдү ыраазы кылып, Кыргыз драма театрында бир нече жыл катары менен коюлду. Кар ханшасынын ролун аткарган Таттыбүбү бул спектаклдын көркү болчу. Мындай сулуу Кар ханшасын балдар көздөрүн ирмебей, ооздорун ачып карашчу. Анын сулуулугу кооптуу болчу. Жагымсыз, коркунучтуу, чынында эле жалаң муздан жаралгансыган бул аял көрүүчүлөрдүн жан-дүйнөсүн сулуулугу менен эле эмес, барыдан мурда, өтө чеберчилик менен жаратылган актердук образ аркылуу ээлечү.

1966-жылы Ташкент институтун ийгиликтүү аяктап жана «театр жана кино артисти» деген адистикке ээ болуп, Таттыбүбү Кыргыз мамлекеттик академиялык драма театрынын тобуна кабыл алынат да, өмүрүнүн акырына чейин иштейт.

Жаңы чыккан жылдыздын келиши театрда ажиотаж пайда кылды: баары периштедей сулуу, таланттуу актрисаны көргүсү келди. Ал адамды өзүнө тарткан жагымдуу жылмаюусу, жылдыздуулугу менен коллегаларын багынтып алды.

Ал кыска өмүрүндө театрда жана кинодо бар болгону 15 гана жыл иштеп, өзүнүн жеке чыгармачылыгында эле эмес, кыргыз киносу менен театрынын тарыхында да этаптык болуп калган аялзатынын түбөлүктүү образдарын түзө алды.

Таттыбүбү театрда 100дөн ашуун, ал эми кинодо унутулгус 10 роль түздү да, элдин жүрөгүнөн түбөлүк түнөк тапты. Анын жогору профессионалдуулугу лирикалык болобу, татаал психологиялык болобу ролдорду кайталангыс чеберчилик менен аткаруусуна

мүмкүндүк берди. Анын каармандары кандайдыр бир ички сүйкүмдүүлүгү жана күчтүүлүгү менен айырмаланып, актрисанын өзүнүн мүнөзүн чагылдырып турар эле. Анын оюнунда ар бир айтылган сөз, кыймыл-аракет, үн терең маани билдирип туруучу.

Албетте актриса катары анын жылдызын жандырган ролдор Акмөөр жана Уркуя болду.

«Кыргызфильмде» 1969-жылы режиссер М. Убукеев койгон «Акмөөр» фильми Акмөөр сулуу менен байдын жылкычысы Болоттун бактысыз сүйүүсү жөнүндө. Алар өз бактысы үчүн күрөштө кылымдардан бери калып алган коомдун эски чылыктарына каршы турушту. Экранда Т. Турсунбаева жана анын өнөгү, Мөөрдүн сүйгөнү Болоттун ролундагы Болот Бейшеналиев көрүнгөндө, картинада турмуш чындыгы пайда болуп, эки ашыктын трагедиялык тагдыры жандуу, күнүмдүк боёкко тартылат.

Акмөөр менен Болот тилектерине жетпейт. Сулуу кызга картан байдын көзү түшөт, арга жок тагдырдын жазмышына – байга баш байланышы болбой койбос иш. Акмөөр жашаган коомдун мыйзамы ушундай – ага баш ийбеске чара жок. Бирок башында Турсунбаева ойногон тартынчаак жана назик кыз Акмөөр күтүүсүздөн каяша айтууга батынат. Кудалашуунун кылымдардан бери келаткан бузулгус мыйзамын аттап, Акмөөр өз калынын өзү бычат.

Кызга капысынан бүткөн кайраттан турмушту жаңыдан сезип-туюу, кимди сүйүп, кимди коёру жөнүндө өз укугун коргоого умтулуу пайда болот. Ошол эле учурда Турсунбаеванын каарманында кандайдыр бир олку-солкулук байкалат: ал дайыма өзүнүн мүдөөсүнүн ишке ашпастыгын сезе берет. Бирок моюн сунуу — демек адилетсиздик жана эки жүздүүлүккө макул болуу. Бул Акмөөргө да, Турсунбаеванын бардык башка каармандарына да мүмкүн эмес. Ошондуктан ал акыры эмне менен бүтөрүн алдын ала билип туруп тирешүүгө барып жатат.

Ал өзү туш болуучу келечегин үн-сөзсүз четке кагат, бирок кээде айланасына үмүт менен башын көтөрүп көз жиберет: мүмкүн арга табылып калар? Анан башын кайрадан жерге салат, көздөрү алсыз жумулуп, тулабою коргошундай салмактанат. Ушул учурда анын оюна башка чечим келет: эгер Болот менен бул дүйнөдө кошула албаса, анда өлүм аларды тигил жайда жолуктурат.

Мына ушул учурду күтүү ага жаны күч берет. Акмөөр канаттуу куш сыяктуу өзүнүн акыркы канат шилтөөсүнө, эркиндикке чыгуусуна, келечекке кадам таштоого камынат. Бирок ... аркы дүйнөдө каармандын жакшылыкка болгон үмүтү туман ичинде калат... Аркы дүйнөдө Болот менен Акмөөрдүн арбактары бири-бирин тааныбады, бирге болуу дале болсо аларга буюрбаптыр. Үмүт оту өчтү, ишенер эч нерсе калбады – чыныгы өлүм эми келди...

Таттыбүбү үчүн Акмөөрдүн ролу символдуу – сүйүү үчүн, бакыт үчүн жаралган, бирок канаты кайрылган, үмүтүнөн айрылган су-

луу аялдын трагедиясы. Сягы тагдырларынын, кайгы-касиреттеринин окшоштугу каарманын ушунчалык мыкты, даана ойногонго Таттыбүбүгө мүмкүндүк берди көрүнөт. Сулуулуктун запкысын тартуу темасы Акмөөрдүн образы менен кошо кеткен жок, Таттыбүбүнүн жеке тагдырында калды.

Театр сахнасында 15 жыл ойногон мезгилде Таттыбүбү укмуштай атак-даңкка жетишти. Ал катышкан спектаклдерде жаштар театрга батпай калчу. «Турсунбаеваны көрүү үчүн баратабыз» дешчү алар. В.Шекспирдин «Ромео жана Жульетта», Т.Абдумомуновдун «Малика», К.Мамбетакуновдун «Омар Хайямдын махабаты», Ч.Айтматовдун «Кызыл жоолук жалжалым» ж.б.спектаклдерде Таттыбүбүнүн ойногон ролдорун көрүү бактысы мага туш келген эле.

Режиссер Т.Океевдин «Отко таазим» фильминде (1971-ж.) Т. Турсунбаева тарыхый Уркуя Салиеванын – жаңы бийликтин душмандары тарабынан мыкаачылык менен өлтүрүлгөн, Кыргызстандагы колхоздун биринчи башкармасы, республиканын Борбордук аткаруу комитетинин мүчөсүнүн ролун ойногон. Актриса режиссер алдына койгон оор тапшырманы аткара алды: турмуштун катаал шарттарында адам рухунун бийик көкөлөшүн жана Уркуянын социалдык өңүттөгү мүнөзүн жана жашоо поэзиясын ачты. Турсунбаева жан-дүйнөсү боштондукка чыккан адамдын эргиген умтулуусун, адамдын аракеттерин эрдикке тенеген күнүмдүк турмуштун ыпыр-сыпырынан серпилтип алып чыккан умтулуусун көрсөттү.

Анын Уркуясы эмне гана кылбасын – энелик камкордукка алагдыбы, колхоз чогулушунда чыгып сүйлөп жатабы, шаарга баратабы же темир уста Уйгур менен жолугушабы – анын адамдык маңызы, ал турсун каталык кетирип жаткан болсо да, олуттуулугу дайыма сезилип турат. Ал жүрөгү жана жан-дүйнөсү менен мезгилдин талабын сезет жана күч-кубатын адамдарга толугу менен жумшап жашайт. Анын жасаган иштерин кокустук эмес, аң-сезимдин эрки башкарат. «Мен эч нерседен коркпойм, — деп жооп берет ал алдыда аны өлүм коркунучу күтүп турганын эскерткен адамдарга. — Менин бардык аракетим бизге окшогон жарды-жалчылар азап чекпесин, балдар ыйлабасын деген аракет...» Бул сөздөрдө Турсунбаевага жакын дагы бир мотив, Энеликтин мотиви ачылып жатат. Ал анын көзкарашындагы, аялдык аруулугундагы боорукерликтен жана жан аябастыктан, өз балдарына болгон сүйүүдөн эле эмес, алсыздарга арачы болууга чын дилден умтулуудан, алардын бактысын, жаңыча жашоосун коргогусу келгендиктен да көрүнүп турат.

Уркуя – Турсунбаева аппак кийимчен, мүлдө аппак гүл ачкан өрүкзарды жай аралап келаткан учур бөтөнчө таасир калтырат. Ал жүзү жайнап күлүмсүрөп келатат – бул анын тирүүлөр менен кош айтышканы да, башынан бардык өткөргөндөрдү ыраазычылык менен баамдоо да эле. Бул кадрларда Уркуя бир эле учурда реалдуу да, ирреалдуу да.

Реалдуулугу – аппак кийимчен жүзүнөн нур жанган тейинде жакын адамдарынын эсинде калгандыгында, алардан кетүү менен бирге эле алар менен бирге калгандыгында. Ирреалдуулугу – анын өлгөндүгү, курман чалынгандыгы, жашоодо мындан ары болбостугу... Турсунбаева ушул эки башталышты бийик кармап бириктирди.

Чынгыз Айтматов: «Таттыбүбү Турсунбаева дал театр менен кино жуурулуша бириккен учурда келди, жана ошол келгендиги менен улуттук искусствого өзгөчө колорит берди. Анын катышуусунда бир жагынан күчтүү, экинчи жагынан назик образдар жаралды, экөө тең көрүүчүлөрдү өзүнө тартып турду.

Т.Океевдин «Отко таазим» фильмдиндеги Таттыбүбү түзгөн Уркуянын образын бөтөнчө белгилөө керек. Фильмдеги ал атын жетелеп, аппак жоолукчан гүл чачкан өрүктарды аралап келе жаткан учур улуттук образдын туу чокусу болуп саналат. Анын көзү өткөндөн кийин гана биз акырындап ал кыргыз элинин көөнөрбөс дөөлөтү, байлыгы экендигин түшүнө баштадык.»

Советбек Жумадылов: «Таттыбүбү өтө сейрек жаралчу талант болчу. Биз жаратылыш тартуулаган бул гүлдү жакшылап асырап, өстүрө албадык. Мен аны артист катары да, адам катары да өтө жогору баалайм. Мен аны менен «Отко таазим», «Акмөөр» кинокартиналарында, «Омар Хайямдын махабаты», «Замандаштар» спектаклдеринде ойноп калдым. Аны менен роль ойноо өтө жеңил болор эле. Ал образга абдан тез кирчү. Кээ бир актерлор оңой менен ролго кире албайт, Таттыбүбү болсо ойноочу ролу үчүн төрөлгөндөй сезилер эле. Бүтүндөй Орто Азияда андай актриса жок. Эгер азыр ал тирүү болгондо киного тартууга чакыргандардан чолосу тиймек эмес».

Абдыашым Көбөгөнов: «Театр жылдызы жалп деп өчкөн соң, сахнанын куту учуп түшкөндөй болду. Актриса мен койгон үч спектаклде ойноду. К.Маликовдун «Бийик жерде» пьесасында Чолпондун, «Осмонкулда» Бүбүнүн, Т. Абдумомуновдун «Жыгылган оогонго күлөт» спектаклинде Гүлмиранын образдарын эң сонун ачып берди. Таттыбүбү жаркылдаган мүнөзү, сулуулугу, жараткан ар түрдүү мүнөздөгү образдары менен бүт кыргыз көрүүчүлөрүн өзүнө тартып, багындырып алган эле.»

Токтоболот Абдумомунов: «Таттыбүбү киргенде сахна толо түшчү. Ал залды өзүнө тартып, өзү алып бараткан окуяга элди ээрчитип жүрүп олтурчу... Андагы мен байкаган эң мыкты сапаттардын бири адамга жамандык жасоо, бирөөгө ичи тардык кылуу, көрө албастык жок эле.»

Сүймөнкул Чокморов: «Ушул кезге чейин кинодо болсун, театрда болсун Таттыбүбүдөй назик, жүзүнөн мээримин төгүлгөн, ыймандуу аялзатынын толук кандуу образын түзгөн бир да артистти көрө элекмин. Мейли союздагы белгилүү актрисалар Гундарева, Гурченкону, же Макарованы албайлы, мейли республикада кино-

жылдыз аталып жүргөн башка актрисаларды албайлы, бирөө да чыныгы, назик, жакшынакай аялдардын образын жарата албай келе жатышат. Себеби биз ойлогондой образдарды жаратуу үчүн жаратылышынан ошондой төрөлүү керек тура. Мен Рафаэлдин, Леонардо да Винчинин мадонналарындай чыныгы аялзатына таандык касиеттер төгүлүп турган образдардын галереясын түзөт деп Таттыбүбүдөн аябай күткөн элем. Үмүтүм таш каап, андай галерея түзүлбөй калды...»

Театр жана кино – атаандашып кармашуунун, кээде таш боор, аеосуз кармашуунун татаал аренасы. Искусство дүйнөсүндө ийгиликтен башкасынын бардыгы кечиримдүү. Ал эми Таттыбүбү Турсунбаева болсо талант менен периштедей сулуулуктун сейрек кездешчү жуурундусу болчу. Тилекке каршы, анын айланасында адилетсиздик, көрө албастык, ушак-айың, майда сөздөр, ичтардык, анги эркектердин көз артуучулугу, роль ойногонго мүмкүндүк бербеген «акниет» достор өтө арбын боло турган...

Нуркан Турсунбаев, жалгыз бир тууган карындашы жөнүндө кайгыруу менен айтып берген эле. «Таттыбүбү жада калса өзүнүн душмандарына да агадил, ишенчээк, айрым учурда баео да болчу. Ал көрө албастардын курмандыгы болду. Көрө албастык – адамдын барып турган жаман сапаты. Бир нече жылдар бою ал театрдын аялдар кенешинин талкуусунун предмети болуп келди. Эмгек сиңирген артисти театрдан чыгаргылары келишти, конкурстан өтүүгө мажбурлашты. Ошондо Бакен Кыдыкеева болушуп чыккан.»

СССРдин эл артисти Бакен Кыдыкеева: «Таттыбүбү бизге берилген жаратылыштын бир баа жеткис, татынакай белеги эле. Качандыр бир биздин элибизде дагы ушундай укмуш талант жара лабы жокпу – айтуу кыйын. Ал биздин сахнага кокусунан учуп келип калган кереметтүү аккуу болчу. Биз аны баркына жетип баалай албагандан сон арабыздан көздөн кайым болуп учуп кетти, биз болсок анын талантын акырына чейин дале болсо баалабай келатабыз.»

«Акмөөр» фильминен кийин ал Кыргызстан Ленин комсомолунун сыйлыгынын лауреаты болот деп баары айтып жүрүштү. Бирок болгон жок. Бул биринчи моралдык сокку болду, ал 24 жашта эле.

Экинчи сокку ал «Отко таазим» фильминен тартылып жатканда болду. Сынчылар Таттыбүбүнү мактап жатышты, бирок Токтогул атындагы мамлекеттик сыйлыкты ага беришпеди, аны фильмдин режиссеру менен оператору алышты», — дейт адилетсиздик өмүрүн өксүткөн карындашынын кайгылуу тагдыры жөнүндө Кыргыз Республикасынын эмгек сиңирген артисти Нуркан Турсунбаев.

Т. Турсунбаева кино жана театрдын жылдызы гана эмес бол-

чу, анын уккулуктуу ырларды аткаргандагы сыбызгыган кооз үнү эфирден дайыма угулуп турар эле. Кыргыз телевидениесинде ал катышкан спектаклдер, кинокартиналар, ага арналган кинорежиссер Б.Алымкуловдун, журналист Р.Жусупованын тарткан тасмалары сакталуу.

Таттыбүбү Турсунбаева 1974 — жана 1977-жылы Кыргыз ССР Жогорку Советинин Президиумунун Грамотасы менен сыйланган.

1974-жылы «Кыргыз ССРинин эмгек сиңирген артисти» деген ардактуу наам алган.

«Отко таазим» фильминдеги Уркуянын образы үчүн 1971–72-жылы Тбилисиде өткөн Бүткүл союздук конкурста «Советтик гражданиндин эрдигине» деген дипломго ээ болгон.

«Кызыл алма» фильминдеги «Бейтааныш сулуунун» образы үчүн Швейцариянын Локарно шаарында өткөн XXVIII Бүткүл дүйнөлүк кинофестивалда Ардак грамота менен сыйланган.

Таттыбүбү мүнөзү жумшак, дили таза, ачык-айрым, майда-баратка маани бербеген адам болчу. Ал адамга жугумдуу, жөнөкөй боло турган. Таттыбүбүнүн сулуулугу табигый эле, ал эч качан боенчу эмес, сахнага чыгарда гана гримденчү.

Таттыбүбүнүн жубайы Имаш Эшимбеков (1939—1993) кинонун жана театрдын таланттуу актеру, Кыргыз ССРинин эмгек сиңирген артисти болчу. Ал Таттыбүбү экөө жакшынакай балдарды өстүрүп чонойтушту. Асель Эшимбекова – театр жана кинонун таланттуу актрисасы. «Театр жана кино актрисасы» адистиги боюнча Ленинграддагы Черкасов атындагы жогорку окуу жайын бүтүргөн. «Махабат жөнүндө легенда», «Махабат баяны» фильмдеринен белгилүү болгон.

Уулу, Канат Эшимбеков, бала кезинен тартып апасы менен бирге «Уркуя», «Аккуулар конгон айдың көл», «Атадан калган туяк», «Кызыл алма» фильмдеринде эпизоддук ролдордо ойногон. Ал Кыргыз мамлекеттик медицина академиясынын стоматология факультетин бүтүргөн, азыр адистиги боюнча иштейт.

Кыргыз сахнасына жүз жылда бир келе турган ажайып сулуу, керемет талант актриса Таттыбүбү Турсунбаева өкүнөрлүк аз өмүр сүрдү. Кыргыз «жакшынын өмүрү кыска» деп бекеринен айтпайт. Дүйнөлүк тарыхта буга толгон — токой далилдерди келтирсе болор эле. Кырктын кырына жетпей өмүрү кыйылган ар кайсы элдердин гений уул-кыздары өздөрү өлсө да, өнөрлөрү өлбөй, эли менен бирге жашап, ошол элдин сыймыгы, мактанычы болуп келет, ошолордун бири кыргыз искусствосунун сыймыгы Таттыбүбү Турсунбаева. Кыргыз эли – атажурту аны эч качан унутпайт.

Таттыбүбү Турсунбаева туулуп-өскөн Чаек кыштагында ал окуп бүткөн орто мектепке, көчөгө ысмы коюлган, ошол эле мектепте атайын музей уюшулган. Жумгал районундагы кесиптик техникалык окуу жайда Т.Турсунбаева атындагы адабий, театр, музыка-

лаштырылган жаш өспүрүмдөр ийрими бар. Талас районунда Т.Турсунбаева атындагы сүрөт музейи ачылган. Бишкек шаарынын Акөргөө чакан районундагы көчөнүн бирине Таттыбүбүнүн ысмы берилген.

1991-жылдан бери Таттыбүбү Турсунбаева атындагы республикалык Фонд иштеп келатат. Анын башчысы — Нуркан Турсунбаев. Фонд уюшулган мезгилден бери Т.Турсунбаеванын чыгармачылыгын пропагандалоодо кыйла иштерди жасады.

ЫСМАНОВА КЕНЕШКАН

Ысыккөл мамлекеттик тарыхый-маданий корук-музейинин директору, Кыргыз Республикасынын маданиятына эмгек сиңирген ишмер Кенешкан Ысманова тубаса экскурсовод. Ал өзүнүн музейи, Ысыккөлү, өрөөндүн өрнөктүү адамдары жөнүндө айта берүүдөн тажабайт. Анын жумшак жагымдуу үнү кыргыз тилине өзгөчө бир уккулуктуу сулуулук берип тургандай. Ысыккөл жөнүндөгү кызыктуу уламыштарды акырын гана шыбырап айткандары азыр да кулагыма жаңыргансыйт.

Шыбырап дегеним, ал көз алдыбызда чалкып жаткан ыйык көлүбүздүн өзгөчө бир добушуна бөлөк үн кошуудан айбыгып, акырын сүйлөп жатты болуу керек. Биз көгүлтүр толкундарга, алтын кумдуу жээктерге, мөңгүлөрү алмаздай жаркыраган чокулардын тизмегине суктануу менен, Улуу Табияттын дабагер күчүн туюп жаттык.

— Тоолор жана Ысыккөл Аалам менен айкаш Адамды өзүнүн чексиздиги менен тандантып жана багындырып туруучу чындык, — дейт эже ойлуу сүйлөп, — Ысыккөл башка бир дагы көлгө окшобойт. Андыктан, ага өтө аяр, камкор мамиле кылуу менен бирге, аны бөпөлөп, изилдеп, жоготуп албоонун жолдорун ойлонушубуз керек. Гиппократтын «Зыян кылып алба» деген осуяты бүгүнкү күндө бир гана адамдын организминде дарыгерлердин кийлигишүүсүнө таандык болбостон, бул адамдардын айлана-чөйрөгө болгон мамилесине да таандык.

Кенешкан Ысмановна өзгөчө ажарлуу жана жылдыздуу жан. Анын билиминин, ички дүйнөсүнүн тереңдиги, чыдамкайлык менен тынымсыз эмгек аркылуу максатка умтулуусу көптөгөн адамдар үчүн үлгү.

...1942-жылы атасы согушка өз ыктыяры менен кетип жатканда, ал болгону 6 гана жашта эле. Коштошуп жатып, атасы жубайынынан 3 гана өтүнүчүн орундатууну: кызынын чачын кыркпоону, кыз баланын чачы узун болгону түзүк; ага жакшы тарбия жана билим берүүнү; күйөөгө өзү жактырган гана адамга берүүсүн суранган. Алиман эне үчүн бул өтүнүчтөр ыйык болучу. Ал өтүнүч дайыма көңүлдө турарын, аны кызы экөөлөп аткаруу керектигин такай кайталап турар эле. Анткени, аны аткаруу кызынын ыйманына жараша болмок.

Кенешкан эже атасын согушка узатып жатканда жанынан бир

кадам калбай жанаша чуркап келатканы күнү бүгүнкүдөй эсинде. Аскер комиссариатындагылар атасын катардан чыгып, кызын үйүнө узатып коюуга уруксат беришкен. Атасы көпкө чейин убараланып кызын энеси менен үйүнө барып, эртең менен кайтып келүүгө эптеп көндүрдү. Эртеси ойгонору менен, энеси үйдө жок экенин көрүп, демек атасына аны албай өзү кетип калганын билди.

«Уктап калганымга ызаланып, атам кетип бара жаткан пароходду көрүп калууга үмүттөнүп бир күн кечке көз жашымды чубуртуп чатырда турдум, — деп эскерет эже, — ошондогу өкүнүчүм, кайгым азыр да сезимимде. Көрсө атам менен биротоло коштошуп жатыпмын. Бир жылдан кийин кат да келбей калды. Согуш бүткөндөн кийин кайтып келбеди. Энем атамдын кайтып келишин өмүр бою күттү. Ал 1989-жылы каза болду».

Атасына болгон балалык сүйүүсүн Кенешкан өмүр бою терең сактады. Бала чагында ал өзүнүн алгачкы «Атакем келсе», «Атакемди сагындым» деген ырларын жазган. Бул ырлары балалык баёо сезимге чөмүлдүрүп, анын ата-энесине, Ата Журтка, жаратылышка болгон терең сүйүүсүн чагылдырган.

«Атамдын сөөгү коюлган жерин издеп, биз бардык жактарга кайрылдык, жада калса Сталинге да кат жаздык. Бирок таппадык. Жениш күнүндө кайда болбосом дагы эстеликтерге, Улуу Ата Мекендик согушта курман болгон жоокерлерге арналган айкелдерге гүл коюп, таазим кылам, — деп кайгылуу сүйлөп жатты Кенешкан. — 1997-жылы 9-майда Жетөгүз районундагы Чонкызылсуу айылына атама жана согушта курман болгон айылдаш ата-абаларыбызга арнап, балдарым менен өз каражатыбызга эстелик тургуздук.

«Эрдигинер эч качан унутулбайт», жана
«Мекен үчүн кан майданда тепселип,
Кайтпай калган аталарга эстелик.
Таазим этээр бейит болсун ушул жай,
Куран окуп, гүл коёрго эскерип»

деген жазуулар менен 52 адамдын фамилиясы чегилген гранит плиталарды 6-майда түн ичинде Бишкектен жүктөп келе жаттым. Кар аралаш жаан жаап, күн суук болуп турган. Алыс жолдо келе жатып, тээ качандыр кан майдандан кайтпай калган аталардын сөөгүн жүктөп келе жаткандай жүрөк кысылып, көкөй кескен өксүктөн эркиме ээ боло албай жашым токтобой чубуруп жатты...

Жениш күнүндө бүт айылдаштар, согушта каза болгондордун туугандары, райондун жооптуу кызматкерлери катышкан эстеликти ачуу салтанаты болду. Согушта курман болгондордун ысымдары гранит плиталарга алфавит боюнча чегилген эле. Балдарым менден «Эмне үчүн таятабызды тизмеге биринчи жазбадык, биз эстеликти өз каражатыбызга тургузуп жатабыз го?» — деп сурашты. Мен балда-

рыма: «Алардын баары Мекен үчүн өмүрүн бирдей кыйышкан» — деп жооп бердим. Бул айтылган сөзүмө балдарым да ынанганын дилimde туйдум.

Ошол күнү 60тан ашкан курагымда 6 жашымда атам менен коштошкон мезгилиме кайрадан жолуккандай жүрөгүм эзилip, согуштун өткөн өкүнүчтүү алаамат күндөрүн кайрадан башымдан кечирип, бул өмүр өткөнчө бирге жашоочу унутулгус өксүк экендигин дагы бир ирет туйдум. Эл ичинде түзбү, кыйырбы согуштун кесепети тийбеген бүлө жокко деп ойлойм».

К. Ысманованын мүнөзүнүн калыптанышында энеси, айылдык мектептин, кыз-келиндер институтунун алдындагы мектеп-интернаттын, институттун мугалимдери негизги ролду ойногон. Энесинин дем-кайраты менен Кеңешкан 7-жылдык мектепти бүтүрүп, айылдагы кыздардан биринчи болуп түшкүрдөн Фрунзе шаарына барып окуусун улантат. Ал айылдык мектепте орус жана немис тилинен сабак берген мугалими, согуштун катышуучусу Хузин Нурмей Абдрахманович тууралуу терең ыраазычылык менен эскерет. Айылда чоң урматка ээ болгон ал адам бүткүл бош убактысында ынтызарлык менен балдарга терең билим берип, тазалыкка, тыкандыкка, тырышчаактыкка жана ар нерсени кунт коюп үйрөнүүгө талапты катуу койчу.

Ошол мезгилде окуучулук дептерлер чек талаасыз (полясы деп коюшат) болчу эле. Эмнегедир Хузин дептердин ошол чектерин кызыл карандаш менен сызууну Кеңешканга тапшырып, ал сызыктардын түз жана бирдей болушуна катуу көзөмөл салып туурар эле. Үч класста тең, 5—7 дейре, ал бүт мектеп үчүн дептерлерге чектерди чийип жүрдү. Ошол сызгыч менен кызыл карандаш мугалимдердин, класстын, мектептин алдындагы анын жоопкерчилиги сезимин тарбиялаган. «Бала кезимде ошончо маанилүү иш кылып жатканымды анча деле сезбептирмин. Мектеп жылдарынан мен бүткүл өмүрүмө: тапшырмаларга жоопкерчилик менен карап, аларды ынтаа коюп, так аткарууга сабак алдым» — дейт эже.

Жаш кезинен ал табиятты сүйүп, биолог болууну эңсеген. Кыргыз кыз-келиндер педагогикалык институтуна тапшырганда комиссия тарабынан физика-математика факультетине кабыл алынган. Кыргыз кыздарынын жогорку билимге умтулуусун өркүндөтүү максатында атайын кыз-келиндер үчүн өзүнчө институт ачылган болчу. Анын ачылышы чынында эле кыргыз кыздарынын жогорку билим алышына кеңири жол ачты.

— «Кыз адеби — кымбат» дегендей, жалаң кыз балдар окугандыктанбы, кыз баланын ыйманы, бийик адеби жөнүндөгү мугалимдердин айткандары, алардын өткөн нечен «тарбия сааттары» биз үчүн сөзсүз аткарылуучу ыйык мыйзам болуп кабыл алынчу. Айрыкча, таланттуу педагог Яр-Мухамедов кыздардын кийген кийиминен, өргөн чачына чейин сындап, таасирдүү тарбия бергенин жылуу эскерет эже. Анын физика жана астрономия боюнча өтө

кызыктуу окутуусунан улам, «Жердин жасалма коштоочусу» деген темада курстук иш жазган. Ал кезде бул өтө актуалдуу жана кызыктуу тема эле.

Студенттик кезинде өздүк көркөм чыгармачылыкка активдүү катышып, хордо ырдап, бийлеп, пианинодо, темир комузда ойногон. Мыкты спортсмен болгондуктан, республиканын жеңил атлетика боюнча курама командасына кирген. Фрунзе — Алматы маршрутунда лыжачандардын жүрүшүнө катышкан. Эки адистик боюнча: физика жана дене тарбия мугалими деген дипломдорду алган.

Кенешкан турмушка институттун акыркы курсунда чыкты. Алий Алдашев ага боорукердиги, адамгерчилиги, жайдары мүнөзү менен жакты. Бир жерден экинчи жерге тынымсыз көчүп жүргөндүгү да жолдошунун кызматына байланыштуу болду. Алгач Тоң районунда мугалим, 1959—65-жылдары Ош областынын Алай районунун Сопукоргон айылында орто мектепте мугалим, анан директор, андан Алай мектеп-интернатында директор болуп иштеди.

Мектеп-интернатта иштеген мезгилинде жетим кыздар жана балдарды район боюнча чогултуп, аларга айрыкча камкордук көрүп, жакшы таалим-тарбия берүү менен билимин өркүндөтүүгө өбөлгө түзгөн.

1959—60-ж. Сопукоргон айылындагы орто мектепте мугалим болуп иштеп жүргөндө бүтүрүүчүлөрдүн жогорку билим алуусу үчүн чоң иш жүргүзгөн.

Сопукоргон айылында кыздарды эрте эле кудалап коюп, мектепти бүткөн күндөн күйөөгө берүү салты болгон. К. Ысманова онунчу класстагы кыздарды Фрунзеге окууга тымызын даярдап, ата-энелерине билгизбей бүтүрүү экзамендерин бир күн мурун өткөрүп, жүк ташуучу машина менен аларды райондун борборуна жеткирген. Партиянын райондук комитетинин биринчи секретары Эшен Ташбаевич Базарбаевдин жардамы менен кыздарды Фрунзеге жеткирип, аларды өзүлөрү тандаган жогорку окуу жайларына тапшыртып, жатаканаларга орноштурган. Ошол кыздардын ата-энелеринен канча кыйынчылыктарды көрбөдү. Анткени кыздар үчүн калың алып коюшкандыктан, аны кайра кайтарып берүү керек болчу. Ошентип Сопукоргон айылынын кыздарынын тагдырында, жогорку билим алуусунда терең бурулуш болгон.

Кенешкан Ысманова өзүнүн бүтүрүүчүлөрү менен сыймыктанат. Көптөрү эн сонун педагогдор, дарыгерлер, эл чарбасынын ар кандай адистери болушту. Эл депутаттары болгондор да жок эмес.

Ал Нарын областындагы Кочкор районунда мугалим, мектептин директору болуп иштеди. 1971-ж. Кочкор райондук аткаруу комитетинин төрагасынын орун басары болуп шайланды. 1978-ж. партиянын Ысыккөл райондук комитетинин катчысы, 6 жылдан кийин Ысыккөл областтык аткаруу комитетинин төрагасынын би-

ринчи орун басары болуп ардактуу эс алууга чыкканча эмгектенди. 1985-ж. советтик аялдар Комитетинин делегациясынын курамында «Аялдар тынчтык үчүн» деген аялдар уюмунун чакыруусу менен Англияда болду.

Анын жемиштүү эмгеги жана коомдук иштерге активдүү катышкандыгы үчүн Кыргыз ССР Жогорку Кенешинин грамотасы, үч жолу Ардак грамотасы, «Эмгектеги артыкчылыгы үчүн», «Эмгектеги каармандыгы үчүн» медалдары менен сыйланган, союздук маанидеги пенсия ыйгарылган.

Аялзат үчүн бүлө күтүп, балалуу болуп, аларды эрезеге жеткирип, уул үйлөп, кыз чыгарып, небере-чөбүрөлүү болуу улуу максат. Экинчиден, Ата-Журт алдында кызмат өтөө атуулдук парз. Бул эки милдет тең мен үчүн ыйык эле. Ошол үчүн бардык кыйынчылыктарга чыдам деп бел байлагам, анын үстүнө жакындарым: энем, жолдошум, балдарым мага бул милдеттерди аткарууда жөлөк болушту.

Энемди дайыма терең ыраазычылык менен эскерем, — дейт эже, — анткени ал киши мага бардык жагынан, өзгөчө балдарымды тарбиялоого чон жардам берген. Андан кийин, албетте, түшүнүктүү жолдошум — ишенген жөлөк-тирегим, оорумду колдон, женилимди жерден алып дегендей колдоп турчу. Ал беш балабыздын камкор атасы эле. Аны менен 39 жыл бирге өмүр сүрдүк.

Кенешкан эже балдары жөнүндө сыймыктануу менен айтып берет. Алардын баары мектепте жакшы окуп, жогорку билимге ээ болушкан. Ар биринин өз үйбүлөлөрү, балдары бар. Эже он эки неберенин чоң энеси жана тайэнеси, эки чөбөрөсүн көрдү.

Ардактуу эс алууда болуп туруп, Кенешкан эже Ысыккөл областынын коомдук турмушунда дагы эле талбай эмгектенип келет. 1991-ж. эжени Чолпоната шаарындагы тарыхый-аймак таануу музейине директор кылып бекитишкен.

«Менин принцибим: адам жашаш үчүн иштебестен, иштеш үчүн жашаш керек, жакшы иш жаратуудан талбай, ар дайым жаңыны издөө, аялзат жүгүн аркалай, эл үчүн кызмат өтөө, ар убакта, ар кандай жагдайда «Адам» деген атты бийик тутуу, өз элимдин чыныгы патриоту болуу, кыргыз элинин тарыхый жана маданий мурастарын, улуттук үрп-адат, каада-салт жана улуттук менталитеттен келип чыккан Бийик Адеп сыяктуу өзгөчө касиеттерди кийинки муунга өткөрүү жана калыптандыруу боюнча талыкпай иштөө — дейт эже, жашоодогу девизим:

«Ата-Журтум сага арнап келемин,
Адал эмгек болгон байлык, белегим.
Дагы калган өмүрүмдү бүтүндөй
Эл-жеримдин керегине беремин».

Өзүмдүн девизим менен принциптеримди музейдин миссиясына айкалыштырып, дагы да болсо элимдин күйөрманы катары, жашым өтүп калганына карабай, ага кызмат кыла берүүнү туура тапкам.

Кыргызстан көзкарандысыз өз алдынча мамлекет болуп калды. Ысыккөлүбүздүн ыйык касиетинен улам, Чолпонатага бүткүл дүйнөдөн меймандар, туристтердин келиши көбөйө баштады. Ошондон улам, алдыда элибиздин «чачылганы жыйналып, үзүлгөнү уланып», эгемендүү мамлекет болгонун, байыркы элибиздин өткөн тарыхын, каада-салтын, улуттук өзгөчөлүгүн, бай маданиятын музей аркылуу дүйнө элине таанытуу максаты турду. Анан калса, музей — бул Рух ордосу, руханий касиеттердин, тарыхтын, дөөлөттөрдүн баа жеткис казынасы, келечек урпактар үчүн руханий азыктын кенчи.

Кочкор районунда иштеп жүргөнүмдө партиянын райондук комитетинин биринчи катчысы — республикабыздагы партиялык ишмерлердин арасынан Социалисттик Эмгектин Баатыры деген наамга татыктуу болгон Корчубек Акназаровдун жетекчилиги астында иштеп жүрүп, биз Кочкор айылында тарыхый-аймак таануу музейин, ар кандай аттракциондору бар сейил багын курганбыз. Югославияда өткөн Эл аралык фольклордук фестивалынын дипломанты болгон «Шаттык» фольклордук ыр-бий ансамблин уюштурган элек. Партиянын Ысыккөл райондук комитетинин катчысы болуп иштеп келгенимде, биринчи катчы ал кезде Эсенгул Алиев эле, мектептин эски имаратын оңдоп, 1979-ж. «Чолпонатадагы тарыхый-аймак таануу музейи» деген ат менен ушул музейди ачканбыз, «Аккуу» фольклордук ыр-бий ансамблин уюштурганбыз. Кийинчерээк «Аккуу» ансамбли «элдик» деген наам алды жана Францияда өткөн фольклордук фестивалдын лауреаты болду. Музейде өрөөндүн байыртан берки тарыхын жана маданиятын изилдеп, ага байланыштуу байыркы буюмдарды, документтерди, улуттук кийимдерди чогултуу, изилдөө иштеринен кийин Ысыккөл өрөөнүнүн тарыхы жана маданияты жөнүндө кенири экспозиция түзүлгөн. Мен ошол мурунтан топтогон тажрыйбама таяндым. 1993-ж. тартып биздин музей мазмунуна байланыштуу Ысыккөл мамлекеттик тарыхый-маданий корук-музейи деп аталып калды. Музейди «атына — заты» шайкеш келгендей денгээлге жеткирип, мазмунун дагы байытууну максат кылып, ынтымактуу чакан жамаатыбыз менен дайыма изденүүнүн үстүндөбүз. Музейди тынымсыз жакшыртуу аракетиндебиз. Ысыккөл өрөөнү археологиялык эстеликтерге: таш бетине чегилген сүрөттөргө, кургандарга (дөбөчөлөр), байыркы шаарчалардын калдыктарына ж.б. өтө бай келет эмеспи. Музейден алыс эмес жерде саны боюнча да, мааниси боюнча да өтө уникалдуу таш бетине чегилген сүрөттөрдүн (петроглифтердин) комплекси жайгашкан. Бул ачык асман алдындагы музей биздин

музейдин коругу болуп саналат. Ушундай сейрек кездешүүчү тарыхый-маданий эстеликтер, керемет ыйык Ысыккөлүбүз ЮНЕСКОнун Дүйнөлүк мурастарынын тизмесине кирип калса деп өзгөчө тилейм».

Таштар — жердин чыныгы жашоочулары, бул планетанын маңызы эмеспи, ошондуктан мен Кеңешкан эженин оюна кошулам. Таштарда дүйнө жөнүндөгү маалымат жазылган, демек алардын да жердеги бардык тирүү жандыктардай эле өзүнүн таржымалы бар болсо керек. Ысыккөл бизге акылман устаттарды — Махмуд Кашгарини, улуу манасчылар Сагымбай Орозбаков, Саякбай Каралаевди ж.б. белек кылып берген. Ысыккөл өрөөнү кандай гана көрүнүктүү мамлекеттик ишмерлерден, илимий кызматкерлерден, искусство жана адабият ишмерлеринен, согуштун жана эмгектин баатырларынан турган топ жылдыздарды: К. Тыныстанов, Ж. Абдрахманов, К. Орозов, Ы. Туманов, Т. Сыдыкбеков, Ж. Турусбеков, М. Элебаев, К. Баялинов, К. Жантөшев, К. Карасаев, И. Ахунбаев, Б. Миңжылкийев жана көптөгөн башкаларды берди! Эл ичинде алардын жаркын элестери жашай берсин!

Ысыккөл айымдарынын республикадагы айымдар кыймылынын өнүгүшүнө салымы зор. Булар А. Карасаева, алгачкы киноактриса, «Стенография» китебинин автору, республиканын биринчи академиги Б. Орузбаева, белгилүү акындар, жазуучулар Т. Адышева, З. Сооронбаева, Социалисттик Эмгектин Баатырлары А. Юматова, К. Мукашева, Ү. Рысмамбетова, актрисалар А. Жангорозова, Ж. Сейдакматова жана көптөгөн башкалар жөнүндө маалыматтар музейдин экспозицияларында көрсөтүлгөн.

Кеңешкан Ысманова тарыхый-маданий эстеликтерди коргоо боюнча республикалык коомдун президиумунун мүчөсү, Ысыккөл райондук аялдар Кеңешинин президиумунун жана Чолпоната шаардык Ардагерлер Кеңешинин мүчөсү. Ысыккөл районунун «Ардактуу атуулу» наамынын ээси.

Анын жемиштүү эмгеги республикада бааланып, белгиленген. Кыргыз Республикасынын Президентинин Ардак Грамотасы менен сыйланган. 1999-жылдын 29-октябрындагы Кеңешкан Ысмановага Кыргыз Республикасынын маданиятына эмгек синирген ишмер наамы ыйгарылган.

Музейди көрүп чыгып, филология илимдеринин доктору Ү. Асаналиев «Ысыккөл оттору» деген гезитке төмөндөгүдөй ыр саптарын жарыялаган:

Музей — тарых баарыбыздын жүзүбүз,
Болсо дагы, болбосо да изибиз.
Көргөнүңдө тазаланып чыккансыйт,
Көптү ойлонуп, көңүлдөгү дилибиз.

Канын-жанын бүт жумшаган ишине,
Түндө уктаса музей кирген түшүнө.
Ушунчалык зор жумушту бүтүргөн,
Таң каламын Кеңешкандын күчүнө.

Айкын иш го алтынды дат баспасы,
Эң жөнөкөй, бирок тоонун аскасы.
Ырыс кыркып, ыйман жебей түз айтсак,
Бул Кеңешкан Ысыккөлдүн Даткасы!

Бул ыр саптарындагы ойго мен толугу менен кошулам.

VI БАП

ИЛИМ ЖАНА БИЛИМ БЕРҮҮ ИШМЕРЛЕРИ

АБДУАЗИЗОВА НАРПАША

Өлкөнүн интеллектуалдык потенциалын түзүүчү мугалимдер менен Кыргызстан сыймыктана алат. Алардын көпчүлүгү жогорку баага, чыдамкайлыгы, туруктуулугу жана эмгеги үчүн урмат-сыйга татыктуу. Мына ушулардын бири – кырк жылдан ашуун өмүрүн жаш муундарга билим, тарбия-таалим берүүгө арнаган, он үч жыл бою В. В. Маяковский атындагы Кыргыз кыз-келиндер педагогикалык институтунун ректору болуп иштеген Нарпаша Хусанбаевна Абдуазизовага — атактуу педагог, коомдук ишмер, тарых илимдеринин кандидаты, Кыргыз ССРинин эмгек сиңирген мугалимине таандык.

Улуу Октябрга чейин кыргыз аялдары сабатсыз болучу. Совет мамлекети жыйырманчы жылдары сабатсыздыкты жоюу боюнча курстарды ачты, кечки мектептерди, көчмө мектептерди уюштурду. Агартуу жана билим берүү жаатында аялдарды кодулап, жектөөгө чекит коюлду. Алар мектептерден, техникумдардан, алгачкы жогорку окуу жайларынан билим алуу укугуна ээ болушту.

1924-жылы Кыргыз өкмөтү кыргыз кыздары үчүн 4 мектеп, өзбек кыздары үчүн 4 мектеп уюштурду, 1927-жылы кыздар үчүн мектептердин саны 27ге жетти. 1930-жылы сабатсыздыкты жоюу курстарында 15920 аялзатынын сабаты ачылып, окуп-жазганга үйрөнүштү, Кыргызстандан тышкары жерлердеги орто жана жогорку окуу жайларынан 190 аял, республиканын орто окуу жайларынан жана жумушчулар факультеттеринен 962 аял билим алышты. Мына ушунун өзү республикада маданий революциянын жетишкендиктеринин бир көрүнүшү эле. Нарпаша Хусанбаевнанын өмүр жолу Кыргызстанда аялдардын билим алуу тарыхы менен байланыштуу. Н.Абдуазизова 1914-жылы Фрунзе шаарында дыйкан адамдын үйбүлөсүндө туулган. Фрунзе шаарындагы №7 өзбек мектебинен билим алган чыйрак, акылы жетик кызды ВКП БКнын Кыргыз обкому 1935-жылы Ленинград шаарындагы педагогикалык курска жиберет, аны 1936-жылы аяктап, Нарпаша Фрунзе шаарындагы өзү билим алган № 7 мектепке мугалим болуп калат.

1937—41-жылдары Кыргыз мамлекеттик педагогикалык институтунан билим алгандан кийин ал Ысыккөл областындагы Торайгыр мектебинде иштейт, андан кийин Пржевальск жана Фрунзе педаго-

гикалык окуу жайларында окутуучу болот. 1943-жылдан баштап Фрунзе шаарындагы № 5 кыргыз мектебинде, ошол эле маалда Кыргыз ССРинин Главлитинде адис редактор болуп иштеди.

Бирок окуусун улантуу максатында 1949-жылы Кыргыз мамлекеттик педагогикалык институтунун аспирантурасына кирип, 1952-жылы Москва шаарындагы В.И.Ленин атындагы мамлекеттик педагогикалык институтта тарых илимдеринин кандидаттыгына диссертация коргоду, 1954-жылы СССР жогорку билим берүү министрлигинин алдындагы Жогорку аттестациялык комиссия Н.Абдуазизованы доцент илимий наамына бекитти.

Жаш илимпоз өзүнүн терең билимин жана уюштуруучулук жөндөмүн көрсөтө алды. 1953-жылдан 1955-жылга чейин Н.Абдуазизова Кыргыз мугалимдер институтунда директорлук кызматта жүрдү, 1955-жылдан 1961-жылга чейин Кыргыз ССР Агартуу министринин орунбасары болуп иштеди.

1961-жылы Н.Абдуазизова Кыргызстан КП БКнын илим, жогорку окуу жайлар жана мектептер бөлүмүнүн башчылыгына дайындалат, ал эми 1963-жылы ал В.В.Маяковский атындагы кыргыз кыз-келиндер педагогикалык институтунун ректорлугуна бекитилет. Бул кызматта ал 1976-жылга чейин, б.а. өмүрүнүн аягына чейин иштеди.

Уюштуруу жөндөмдүүлүгүнө ээ, ички жандүйнөсүндө коомдук ишмердүүлүктү, тарбиячылык ишти жана окумуштуулукту өзара тыгыз байланыштыра билгендиктен, институттун ишин жөнгө салып, алдыга жылдыра алды. Ал ректор болуп турган кезинде институт өсүп-өнүктү. Студенттердин, профессор-окутуучулар курамы, илимий даражасы жана илимий наамы бар адистердин саны үч эсеге көбөйдү.

Нарпаша Хусанбаевна илимий-практикалык иштерге катуу талап коюп, тажрыйбалуу методисттердин, окумуштуулардын кеңештерин кунт коюп укчу. Окутуучулар жамаатынын 42% и илимий изилдөө иштерине, студенттик илимий ийримдерге 200дөн ашуун студент тартылган.

Институттун материалдык базасы да жакшырды. Жаңы окуу имараты салынып, 250 жана 350 орундук эки жатакана пайдаланууга берилди. Ысыккөлдүн жээгиндеги Корумду айылында «Асел» спорттук-эс алуу лагери курулду.

Кыргыз кыз-келиндер институту республиканын алыскы аймактары үчүн мугалим кыз-келиндерди даярдоочу борборго айланды. Н.Абдуазизова кыздарды окууга тартуу үчүн Лейлек, Өзгөн, Алай, Чаткал, Ноокен ж.б. райондорго өзү барып турчу.

Эл агартуу жана илимий иштер менен катар Нарпаша Хусанбаевна коомдук саясий иштерге да активдүү катышчу, ал Кыргызстан КП БКнын мүчөсү, Фрунзе шаардык кеңешинин 6 жолку депутаты болду. Ошол кездерде өткөрүлгөн мугалимдер курултай-

ларынын баарына делегат болгон, «Кыргызстан аялдары» журналынын редколлегиясынын мүчөсү эле.

Мекенине сиңирген эмгеги үчүн Нарпаша Хусанбаевна Эмгек Кызыл туу, Ардак белгиси ордендери, «1941–1945-жылдардагы Улуу Ата Мекендик согушта каарман эмгеги үчүн» ж.б. медалдар, бир нече жолу Кыргыз ССРинин Ардак грамоталары менен сыйланып, «Эл агартуунун отличниги», «Кыргыз ССРинин эмгек сиңирген мугалими» деген наамдарга татыктуу болгон.

Нарпаша Хусанбаевна илим-билимдүү, жогорку интеллектуалдуу инсан эле, кесиптик жактан жогорку жетишкендиктерине карабастан өтө жөнөкөй, карапайым, баарлашууга дайыма даяр турган, аябагандай жугумдуу адам эле.

Нарпаша Хусанбаевнанын кесиптик чыгармачылыгы туурасында сөз кылгандан кийин анын оңойго турбаган аялзаттык тагдыры туурасында айтпай кетүүгө болбойт. Согуш маалындагы көптөгөн аялдар сыяктуу эле 27 жашында сүйүктүү жубайынан айрылды, ал Нарпаша Хусанбаевнанын өмүрүнүн аягына чейин бирден бир жакын адамы болуп калды. Ал экөө 30-жылдары студенттик кездеринде таанышып, 1937-жылы баш кошушкан. «Экөө адам суктанарлык жубайлар эле», — деп эскерет Нарпашанын синдиси Галина Хусанбаевна.

Нарпашанын жубайы Дүйшөнаалы Токтосунович Турдукеев Кыргыз мамлекеттик педагогикалык институттун химия-биология факультетинин аспиранты болчу. Илим-билимдүү адис катары андан көптү күтүшчү. Химия-биология факультетинин деканы жана ал илимдин эртеңки кандидаты катары анын аскерден брону бар эле. Ошого карабастан элдин көптөгөн уулдары сыяктуу эле Дүйшөнаалы да кош бойлуу аялын, эки уулун, илимий ишин калтырып, 1942-жылы лейтенант чини менен майданга аттанды. 1944-ж. ноябрь айында Нарпаша Хусанбаевнанын үйбүлөсү жубайы эрдик көрсөтүп согушта курман болуп, Латвиянын Салдус районундагы Бюекрогс кыштагына жакын жердеги жоокерлик көрүстөнгө коюлганы туурасында суук кабар алды. Ошондон көп жылдар кийин, 1967-ж. Таллин шаарына мугалимдер курултайына барганда күйөөсүнүн мүрзөсүн өз көзү менен көрүп, көксөсү сууп, Дүйшөнаалыдан түбөлүк ажыраганына акыры ишенишке мажбур болду.

Ачуу тагдырына карабастан Нарпаша Хусанбаевна жесирликтин жүгүн чыдамкайлык менен аркалады. Анын карамагында үч бала, эки синдиси, карыган ата-энеси калышты. Иши чачынан көп болуп, коомдук-саясий иштерден чолоосу тийбегенине карабастан, балдарына баш-көз болууга убакыт таап, алардын жетишкендиктерине, оош-кыйыштарына көз салып, кыйын кезендерден кантип чыгыштын жолдорун билгичтик менен дайыма айтып турчу. Балдарын ириде адамды сыйлоого, илим-билим алууга, жаратылышты жана искусствону сүйүүгө үйрөттү. Нарпаша Хусанбаев-

на өзү музыканы, театрды жакшы көрчү, адабият жаатын да жакшы түшүнчү. Жазуучулардын, акындардын, илим жана маданияттын ишмерлеринин көбү менен жылуу мамиледе болчу.

Н.Абдуазизова балдарынын баарына жогорку билим алууга шарт түздү. Улуу уулу Искендер – геолог, илимдин кандидаты, Насыр – химик-технолог, заводдун башкы инженери, кызы Нури-ла И.Арабаев атындагы педагогикалык университетте немис тили боюнча улук окутуучу, Эл агартуунун отличниги.

«Апам Кыргызстандын бардык булун-бурчтарында сый-сыпатта, барктуу эле. Апамды жерге койгондон кийин Айдаркендеги геологиялык партияга бардым.

Бир күнү ошол жердеги чабан келип, ушул жерде Абдуазизова Нарпаша эженин уулу бар экенин, аны менен таанышып, баарлашууну каалаганын, анын эки кызы апамдын колунан окуганын айтып, кыздарына терең билим бергенине ыраазычылыгын билдирип, атайы кой союп, апамын арбагына багыштап куран окуган», — деп эскерет уулу Искендер.

«Апам илимпоз, педагог, партиялык кызматкер гана болбостон, баарынан мурун укмуш боорукер эне, кайын эне, сонун чоң эне жана таяне, өз ата-энесинин камкор кызы жана кайрымдуу бир тууган эле. Эч убакта эч кимди кагып-силкип, же жазалачу эмес. Биз үчүн анын бир гана көзкарашы жетиштүү болор эле. Бирок сыртынан сүрдүү көрүнгөнү менен ички жандүйнөсү, жүрөгү таза, боорукер эле. Бирөөгө көмөк көрсөтүштөн эч тайсалдачу эмес» — деп эскерет кызы Нури-ла.

Өзүнө жана кол алдындагы жетекчи кызматкерлерге талап коё билчү, ошону менен бирге ал өзгөчө ажардуу, назик жана ак ниет, жүрөгү таза жан болчу. Нарпаша Хусанбаевна үй оокатына абдан жатык адам эле. Кийим-кечени сонун тикчү, тамак-аш даярдашка устат болчу, варенье кайнатып, жашылча-жемиштен консерва жасачу. Колу ачык, меймандос эле, конок келсе кубанчу. Анын үйүнөн ар кайсы улуттагы коноктордун аягы үзүлчү эмес. Жаратылышты абдан жакшы көрчү. Чачынан көп жумушунан бош күндөрү боло калса үйбүлөсү менен дачага үзбөй барчу.

Жек-жаат уруктары, уул-кыздары, неберелери менен чогуу болуп калса, жарпы жазылып, төбөсү көккө жеткендей кубанчу. Мына ушундай маалда ал өзүн аябагандай бактылуу сезчү.

«Биз менен атам бирге болбогонуна бир топ жылдар өтүп кетсе да, апам өмүрүнүн акыркы күндөрүнө чейин атамдын урук-туугандарынан кол үзгөн жок, аларга дайыма жардам берип жүрдү, алардын көбү биздин үйдө чоңоюшту, жогорку билим алышты, ишке орношушту. Апам аларга дайыма көмөк көрсөтүп турду. Ошондуктан атамдын тууган-туушкандары да апамды дайыма эскеришет, эстеринен чыгарышпайт. Апамды жерге коюп жатканда атамдын

урук-туугандары «Нарпаша эже бизге туу эле! Туубуздан айрылдык», — дешип ыйлап турушту», — деп эскерет Нурила.

Нарпаша Хусанбаевнанын сандаган шакирттери жана студенттери анын ишин улантып келатышат. Алардын көбү белгилүү илимпоз, педагог, көрүнүктүү коомдук ишмер, мыкты мугалим болушту. Алардын арасында Кыргыз ССРинин эл агартуу министри болуп иштеген, тарых илимдеринин доктору, профессор А.Каниметов, педагог, философия илимдеринин доктору, профессор Б.Аманалиев, Нарын областынын элге билим берүү бөлүмүнүн башчысы К.Кыдыралиев ж.б.толуп жаткандар бар.

АЙДАРБЕКОВА РАФА

Москва медициналык институтунун 1941-жылдагы бүтүрүүчүсү Рафа Айдарбекова Кыргызстан аялдарынын арасынан биринчилерден болуп өз ыктыяры менен фронтко кеткен. Кыргыз аялдарынын арасынан эң биринчи ага капитандык аскер наамы ыйгарылган. Авто-транспорттук батальондун врачынан баштап, 4 украиналык фронттун хирургия бөлүмүнүн жетекчиси болуп Рафа Иманалиевна согуштун биринчи күнүнөн акыркы күнүнө чейин армияда болгон. Кыргыз кыз Москва алдында, Ленинград,

Волхов, 4-Украина фронтунда согушкан, Австрияны, Болгарияны, Венгрияны, Польшаны, Румынияны, Югославияны бошотууга катышып, жеңиш күнүн Прагада тоскон.

Согуш учурунда хирург Айдарбекова 800гө жакын операция жасаган, көптөгөн солдаттардын жана командирлердин өмүрүн анын ийкемдүү колу сактап калган. Аскер врачы Айдарбекованын каарман эмгеги Ленин ордени жана Ата Мекендик согуштун II даражадагы, Кызыл Жылдыз ордени жана 14 медалга татыктуу болгон.

Согуштан кийин Рафа Айдарбекова кандидаттык диссертациясын жактап, Кыргыз медициналык институтунун доценти болуп иштеген жылдары 30 жылдан ашуун республиканын адистерин даярдаган.

Рафа Иманалиевна 1918-жылы Бишкекте кызматкердин үйбүлөсүндө төрөлгөн. Атасы Иманалы Айдарбеков көрүнүктүү мамлекеттик ишмер болгон. Бишкек шаарынын тунгуч кыргыз мэри (1919), Кыргызстандын 1-советтик президенти (1924), республиканын айыл чарбасынын борбордук кеңешинин председатели болгон.

1937-ж. жалган жалаа менен камалган атасы тууралуу чындыкты 1991-ж. гана билди. Атасы 1938-ж. 8-ноябрда атылган. Бишкектен алыс эмес Чонташ айылындагы көрүстөндө куугунтукка алынган 138 кыргызстандыктардын арасында көмүлгөн. «Эл душманынын» үйбүлөсү катары Рафа Иманалиевнага билим алууга жол жабылган. Досторунун жардамы менен Рафа эптеп Москвага кетет. Ооруканада санитарка болуп иштеп, Москва медициналык институтуна өтөт.

Фронтко кетердин алдында Рафа энесине кат жазат: «Кымбаттуу апа, институтту бүткөндөн кийин сени менен жолугушам деген ойдо элем, бирок болбой калды. Фронтко кетип жатам. Сура-

нам, ыйлаба. Мен эл катарымын. Биздин аскердин өмүрүн сакташ керек, менин колум бул үчүн мүмкүн болушунча баарын жасасын! Биздин жениш ар бирибизден көзкаранды. Бекем кучактап өөп кызың Рафа».

Рафа Иманалиевнанын балдары да өмүр сакчыларынан болушту. Уулу Азамат Айдарбеков Кыргыз мамлекеттик медицина академиясын бүткөн, врач – хирург, доцент. Азыркы мезгилде Москва шаарындагы онкологиялык борбордун докторанты. Зифаргуль Мусулманкуловна Айдарбекова медицина илимдеринин доктору, Кыргыз улуттук илимдер академиясында лаборатория жетекчиси. Небере кызы Айжан медицина илимдеринин кандидаты, хирург – врач. КММАда иштейт. Небере уулу Дж. Баласагын атындагы кыргыз мамлекеттик университетинин студенти.

Рафа Айдарбекова 1996-ж дүйнөдөн кайткан.

АРЫСТАНОВА СВЕТЛАНА

Мамлекет жеринен, армиясынан айрылышы мүмкүн, бирок эч качан мугалиминен айрылбашы керек.

Конфуций.

Бишкек шаарындагы №6 орто мектеп республикабызда таанымал мектептердин бири. Мектептин бүтүрүүчүлөрүнүн арасында Кыргызстандын өсүп-өркүндөшүнө салым кошкон инсандар арбын. Алардын арасында Кыргызстандын эл аралык университетинин ректору А.Айдаралиев, илимге, искусствого, экономикага эмгек сиңирген ишмерлер М.Баялинов, Б.Шамшиев, Ч.Базарбаев, А.Брудный, ж.б. бар.

Бүгүн бул мектеп «Арыстанованын комплекс-гимназиясы» деп аталып, мамлекетибизде жана КМШ боюнча алдыңкы мектептерден болуп эсептелет. Мектеп 1990-жылдан бери француз тилин терең үйрөнүү менен бирге республикабыздагы жаңы типтеги мектеп катарына кирди.

1999-жылы Бишкек шаарынын мэриясынын, КР Билим берүү, илим жана маданият министрлигинин чечими менен «С.А.Арыстанованын автордук окуу-тарбия комплексинин кошумча билим берүүчү көп профилдуу №6 гимназия» деп аталган.

15 жылдын ичинде инновациянын лидери болгон бул гимназия Кыргызстан боюнча чыгармачылык менен эмгектенип, илимий-изилдөөлөрдүн үстүндө тынымсыз иштеди: республика боюнча шаардык мектептердин жетекчилерине 80ден ашык семинар, конференциялар өткөрүлүп, бүткүл сабактар боюнча авторлук семинарлар уюштурулду. 59 эксперименталдык программалар иштеп чыгарылып, мугалимдер жана окуучулар үчүн методикалык колдонмолор, тематикалык тесттердин жыйнактары, эксперименталдык курстар боюнча иш китепчелери түзүлгөн.

Администрациянын мүчөлөрү жана мектептин мугалимдери илим майданында албан иштерди аткарууда. Алардын статьялары, монографиялары көптөгөн колдонмолордо жана илимий-методикалык журналдарда басылып чыгууда. Гимназиянын жетекчиси Арыстанова С.А. «КР эмгек сиңирген мугалими», «КР эл агартуусунун отличниги», Москва шаарындагы Эл аралык көркөм чыгармачылык академиясынын академиги, «Эмгектеги эрдиги үчүн», «Эмгектин ветераны», «Данк» медалдары менен сыйланды.

Чындыгында, окуу жайларына адамдын аты коюлганы жаңылык деле эмес. Мисалга алсак, Пушкиндин лицейи, Вагановдун окуу жайы, Товстоновскийдин театры, Сейдахматованын театры, Якирдин мектеби ж.б. дегендер бар эмеспи. Республикабыздагы алгачкы автордук гимназиянын ээсин кепке тарттым.

— Мен үчүн ушул мектепте кызмат кылуу тагдырдын мага берген белеги деп ойлоймун. Эгерде адам өзүн билгиси келсе, баарын кайра баштан баштоо керек окшойт. Тажрыйбалуу мугалим, методист, ГорОнонун инспектору, мектеп директорунун орун басары жана директору болуп иштедим. Ошондо эле менде көптөгөн идеялар бар болчу. Ошол учурда мен өзүмдүн алдыма реформанын талаптарына жооп бере турган жаңы типтеги мектеп түзүүнү милдет кылып койдум. Билимсиз өсүп-өркүндөгү мүмкүн эмес. Биздин билим берүү сапатыбыз жаман эмес болчу, бирок ал рыноктун талабына, коомдун муктаждыктарына, дүйнөнүн стандартына туура келбей калды.

Мамлекетибиздин өткөөл учурундагы социалдык жана экономикалык кризис элге билим берүү жана саламаттыкты сактоо тармактарын начарлатты. Эгерде 1991-жылы мамлекеттик акча каражаттары жагынан 22 пункт боюнча каржыланса, азыр 3 пунктка чейин төмөндөдү. Мектептерде материалдык база өтө начар, класстар толо, көптөгөн мектептер 2-3 сменада иштейт, себеби мугалимдер жетишпейт. Мугалимдин эмгек акысы аз. Мамлекет билим берүү тармагын колдоп, анын өсүп-өнүгүшүнө көмөк көрсөтүүгө тийиш.

Бизнес үчүн жакшы шарт түзүп, иш жетекчилерине өбөлгө болуп, алар өз эмгеги менен иштеп тапканына тоскоолдук болбоо керек. Мамлекет билим берүү тармагы аркылуу акча жасабашы керек. Дүйнөдө бир да мамлекет мындай иш жасабайт, тескерисинче алар өз салымын кошот.

Акыркы жылдары биз рыноктун талабына жооп бербеген кадрларды даярдап жатабыз. Карагылачы, окуу жайларын бүтүргөн канчалаган юристтер, экономисттер, инженерлер өздерүнүн кесиптери боюнча жумушка орношо алышпайт. Демек, биз акча каражаттарын керексиз жерге салып жатабыз. Мамлекеттин мүмкүнчүлүгүнө карап, ошону менен бирге рыноктун муктаждыктарын, айрыкча билимдин потенциалын изилдеп туруу абзел.

Мектеп билимдин негизин берип, сапаттуу окутушу керек. Ошону менен бирге өз алдынча ой-жүгүртүүнү билип, алган билимин чыгармачылык менен пайдаланган, маданияттуу, руханий денгээли жогору, интеллигент окуучуну тарбиялоо зарыл. Жаңы мектептин алдына биз ушундай максаттарды койгонбуз.

Биз өлкөбүздө алгачкылардан болуп гимназия ачтык. Өзүбүздүн педагогикалык жөндөмдүүлүгүбүзгө, тажрыйбабызга таянып, тынымсыз иштеп, жаңы технологиялар менен бирге жаңы окутуу методикаларын колдондук.

Автордук программаларды иштеп чыгууда биз мамлекетибиздеги алдыңкы мектептердин, КМШ жана чет өлкөлөрдүн тажрыйбаларын кылдаттык менен изилдеп чыкканбыз. Окутуунун реформалык процессинде окуучунун мыкты билим алышына, мектептин билим берүү системасын башкаруу структурасына Ю.Бабанский, М.Поташиник, Ш.Амонашвили, В.Сухомлинский, Е.Ямбургдун концепциялары, ошондой эле Монтессори, Вальфдорскойдун мектептеринин инновациялык методдору киргизилген. С.Арыстанованын жетекчилиги астында көлөмдүү жана татаал иштер бүткүрөлдү. Окутуунун негизги максаты жана мааниси болгон баланын татыктуу инсан болушу үчүн мектеп менен ата-эне бирге эмгектенишпесе, натыйжа болору күмөн.

Мектепти сүйүп, ага өзүнүн жаштыгын арнаган, эң мыкты, профессионал мугалимдерден команда түзүлгөн. Алардын аткарган иштерин өтө тажрыйбалуу мугалимдер да жасай алмак эмес. Ушундай мугалимдердин арасында Цимфер Н.П., Селезнева Е.Б., Лукина Н.С., Андреева А.Ю., Шимова А.С., Абдураимова А.Х. жана башкалар бар.

Анын командасында бири бирине чексиз ишенген, бири бирин сыйлап, урматтаган адамдар иштешет. Ал эми директордун берген кенештери, айткан сөздөрү коллектив үчүн мыйзам катары кабыл алынат. Бул мугалимдер менен бирге республика боюнча биринчи гимназиянын негизги иш документтери иштелип чыккан. Буларга гимназиянын жобосу, уставы, окуу-тарбия комплексинин (ОТК) уюштуруу жобосу, кафедралардын түзүлүшү, илимий-методикалык семинарлары, ошондой эле мугалимдерди, окуучуларды конкурс аркылуу кабыл алуу иштери кирет.

Светлана Амановна 20дан ашуун статьялардын, брошюралардын жана монографиялардын автору. Ал көптөгөн мугалимдерди, мектептердин жетекчилерин даярдады. Осмонова Б.Ш. (№ 29 орто мектептин директору), Ниязалиева Г.А. (№ 15 орто мектептин директору), Давлетова А.А. (№63 гимназия-мектептин директору), Бойко А.С. (муниципалдык комитетинин орун басары), Асакеева Р.Т. (№ 46 орто мектептин директору), Ералиева Ч.К. (№ 30 орто мектептин директору) анын шакирттери.

Мектепти администрация эле жетектебей, жардам берүү фондунун жетекчилери Цой А.И., Пулатова З.Т., Исаева О.Ф., Фонддун жетекчилигиндеги ата-энелер комитетинин мүчөлөрү, өкмөттүк эмес уюмдар, өлкөбүздүн белгилүү инсандары Джумахматов А., Койчуманов Т., Плоских В.И., Шаповалов В.И., Назарматов Д., ж.б. активдүү катышышат.

С.А.Арыстанова Кыргызстандын билим берүү институтунун профессору катары айылдык жана шаардык мектептердин жетекчилерине лекция окуйт, атайын курстарды өткөрөт.

Мектепте кошумча сабактар окуу процесси менен бириктирилген: жекече билим алуу модели менен бирге окуу-тарбия комплек-

си түзүлгөн. Ага театрлар, шыгына жараша клубдар, сабак ийримдери, көркөм чыгармачылык ийримдери, жаш таланттардын кичи академиясы (ЖТКА), окуучулар катышкан илимий коомдор (ОИК), 12 музыкалык жана эстрадалык студиялар, спорттук секциялар кирет. Хореографиялык жана музыкалык студиялар өздөрүнүн чыгармачылык концерттери менен Турцияда, ОАЭда, СНГ өлкөлөрүндө эл аралык конкурстарга катышты.

Москванын 850 жылдык маарекесине, «Ош-3000» фестивалына, «Мээрим» фонду уюштурган балдардын чыгармачылык фестивалына катышты, Москвада 2000-ж. өткөрүлгөн «Балалыктын адреси — Россия» аттуу бүткүл Россиялык өздүк көркөм чыгармачылык фестивалынын лауреаты болуп кайтышкан, жакында эле мектептеги «Жөпөлөк» аттуу бий ансамбли Бириккен Араб Эмиратынын эл аралык балдар фестивалынан кайтып келишти. Иран, Кытай, Россия, Казахстан, Англия, Америка, Франция, Турция элчиликтеринде иштеген адамдар үчүн атайын концерттерге катышууда.

Славян фонду Кыргыз Республикасында өткөргөн фестивалдарга гимназисттер өз концерттерин үзгүлтүксүз көрсөтүп турушат.

Кошумча билим алуу моделинин негизин «Мен — окуучунун концепциясымын»: Адам, Үйбүлө, Мекен, Маданият, Жер, Тынчтык, Толеранттуулук, Экология, Валеология сыяктуу жалпы адамзат дөөлөтү түзөт. Нечен кылымдардан берки адамзат дөөлөтүнө кайрылуу балдарды боорукерликке, адамкерчиликке, адептүүлүккө тарбиялайт.

1996-жылдан баштап гимназия эл аралык жана дүйнөлүк билим берүү стандарты боюнча ЮНЕСКО мектептеринин ассоциациянын, 2001-жылдан Эл аралык чыгармачылык академиянын мүчөсү. Мамлекеттик денгээлде ой жүгүрткөн жана келечекти көрө билген С.А. Арыстанова “Билим”, “Маданият”, “XXI кылымдын кадрлары”, «Аялзат», «Улуттун чындыгы» жана башка бир нече приоритеттүү багыт алган КР улуттук программаларын окуу-тарбия процессине максималдуу киргизген. Ошондой эле 2000–2001-окуу жылына №6 окуу-тарбия комплексинин эксперименталдык иштеринин программасы түзүлгөн, анда «Жаңы мектептин концепция чараларын өзгөртүү», «Интенсивдүү билим технологиясын киргизүү», «Мектептин информация мейкини калыптандыруу» ж.б. активдүү багыттар белгиленген.

Гимназияны акыркы он жыл ичинде 70 окуучу алтын медаль менен бүтүргөн, 80ден ашык окуучу шаардык, 21 окуучу республикалык олимпиаданын жеңүүчүлөрү болушкан.

Бүгүнкү күн тартибинде дагы бир маанилүү маселе — 12 жылдык билим алууга С.Арыстанованын пикири:

«Мен мектептеги 4+6+2 түрүндөгү 12 жылдык варианттуу моде-

лине макулмун. 12 жылдыктын жакшы талаптары да бар: сабактарды азайтып, денсоолукту чындоого көңүл буруу, бала өзүн-өзү аныктап билип, өз жөндөмдүүлүгүн өстүрүүгө шарт түзүү. Адистик багытын тактап алуу менен билим берүү техникасынын денгээли көтөрүлөт. 12 жылдык окуу көптөгөн маселелерди чечүүнү талап кылат. Баарынан мурда бул өлкөнүн экономикалык кыйынчылыктарына байланышкан. Балдардын мектепке чейинки билим берүү тармагынан баштап, билим түзүлүшүн кайра жаңыдан уюштуруу керек. Окуу – методикалык негизин жана нормативдүү укугун өз калыбына келтирүү зарыл. Мектептин окуу китептери стандарттык сабактар боюнча акысыз болууга тийиш.

Мектептер компьютерлешип, күчтүү материалдык негизде болушу абзел. Жогорку окуу жайы менен кесиптик билимди айкалыштыруу, жалпы билим менен кесиптик билим бир комплекте болгону зарыл. Эң башкысы, мектепте окуучуларга үлгү болуучу, өз ишине кызыккан, өз өлкөсүнүн патриоту болгон мугалимдер иштеши керек.

Мугалим баланы чыгармачылыкка үйрөтүп, аны өз талантына, өзүнүн күчүнө, баары колуна келерине ишендирип тарбиялоо керек. Мугалим дайыма билимин өркүндөтүп, балдарды сүйүүгө тийиш. Биз мугалимдин профессионалдык жактан өсүшү үчүн: инсандын сапаты, инсандын маданияты, илимий-теориялык даярдоо, психология-педагогикалык даярдоо, методикалык даярдоо, жугумдуулук маданияты деген багыттарды иштеп чыктык.

Ошону менен бирге ар бир багыттын өзүнчө бөлүктөрү бар. Инсандын маданиятына эстетикалык, экологиялык, валеологиялык, саясий, этникалык маселелер кирет. Анан албетте мугалимдин эмгегине татыктуу, жогорку маяна төлөнүшү керек».

Коллегалардын, окуучулардын жана алардын ата-энелеринин директор тууралуу ой-пикири кызыктуу. «Светлана Амановна директор жана Эне катары адамгерчиликтүү, чыдамдуу, принципиалдуу жана адилеттүү, жаңычыл, компетенттүү, заманга жараша ой жүгүрткөн жетекчи. Ал уюштуруучулугу жана чыгармачылыгы, шыктуулугу менен айырмаланат. Акылдуу, жоопкерчиликти сезип, демократияны иш жүзүнө ашыра билген, ак ниеттүү инсан, иштин жолун билген уникалдуу, калыс жетекчи. Ал балдардын келечегин, тагдырын ойлойт, аларга рухий байлыгын, сүйүүсүн арнайт. Анын педагогикалык кредосу — келечектин мектеп-гимназиясын куруу.

– Светлана Амановна, мугалимдик тубаса шык гана эмес, ал тукумдан укумга өткөн кесип деп айттыңыз. Себебин айтып берсеңиз.

– Менин чоң атам Абжалилбек Чолпонкулов элдик мугалим болгон. Ал 1901-жылы Ташкенттеги орус-тузем мектебинде иштеген. Таласта, Беловодскиде, Жалалабатта инспектор-методист болгон. Ал өмүрүнүн 45 жылын үзүрлүү эмгекке арнап, «кыргыздын Макаренкосу» деп аталган. Мамлекетибиздин көрүнүктүү ишмерлери Айт-

матов Т., Эсенаманов Э., Аманов М., К.Нанаев, К.Токбаев ж.б. анын окуучулары болушкан. 1942-жылы ал Кыргыз ССРинин эмгек синирген мугалими деген ардактуу наам алган. Анын аты менен Талас шаарындагы №1 орто мектеп аталган.

Агам, Жалил Чолпонкулов кыргыздын тунгуч илимпоздорунун бири, 1939-жылы биология илими боюнча кандидаттык илим даражасына ээ болгон. Апам Гуланда Абжалилбековна Ташкенттеги активисттердин курстарын ийгиликтүү бүтүргөн. Ал театрды абдан жакшы көргөн, жакшы ырдаган, чыгыш элдеринин тамактарын мыкты даярдаган, чоң үйдүн меймандос ээси болчу.

Мен Африка өлкөсүндө Томакодо жашап жүргөндө СССРдин посолу Малиде өткөрүлүп жаткан улуттук тамак-аш конкурсунда калыстар тобунун председатели болгом. Мен даярдаган тамактар: манты, палоо, самсы, боорсок, чакчак эң даамдуу тамак катары официалдуу жолугушууларда дасторкондун көркүн аччу.

Биринчи элдик педагогикалык сабактарды мен үйдөн алгам, мекенимди сүйүүгө, талыкпай мээнеттенүүгө, элге, балдарга кам көрүүгө, тартиптүү, өз ишине жоопкер адамдардан болууга үйрөтүшкөн. Үйбүлөнүн тарбиясы жакшы болсо, ал бакыттын башаты деп ойлойм.

Менин өмүрлүк жолдошум Салих Шимов Кыргызстандагы граждандык авиациянын негиздөөчүлөрүнүн бири. Кыргыз ССРинин эмгек синирген транспорт кызматчысы, экипаждын командири болгон. Ленинграддагы граждандык авиация академиясын бүтүргөн.

Африкада, Мали республикасында авиаторлорду даярдоодо иштеген. Азыр ал республиканын персоналдуу пенсионери.

Улум Айбек Афганистандагы согушка катышып, «Эрдик» медалы менен сыйланган. М. В. Ломоносов атындагы МГУну бүтүп, КРнын ОЭРдеги (эмиралтар) консулу кызматында иштейт. Кызым Айгүл азыр №6 гимназиянын директорунун орун басары. 4 неберем бар.

С. А. Арыстанова коомдук иштердин активдүү катышуучусу, «Кыргызстан-Франция» достук коомунун вице-президенти, ЮНЕСКО ассоциацияланган мектептеринин Президиумунун, Бишкек шаарындагы департаменттин билим берүү комиссиясынын, МОНиКтин нормативдүү документтери менен иштөө, коомдук билим берүү борборундагы лицензиялык комиссиянын мүчөсү.

«Мен мугалимдик кесибим, таланттуу окуучуларым, эмгекчил коллективим, сүйүктүү бүтүрүүчүлөрүм менен сыймыктанам. ЮНЕСКО биздин мектепти келечектин, XXI кылымдын мектеби деп атагандыгына кубанычтамын».

АЧЫЛОВА РАХАТ

Рахат Ачылова XX кылымдын 60-жылдарында топтон суурулуп чыккан кыргыздын чыгаан кыздарынын бири. Ал Кыргызстанда эле эмес, бүтүндөй Борбордук Азия мамлекеттеринин кыз-келиндеринин ичинен үйбүлө, гендер, саяксий философиялык маселелерди социологиялык жана философиялык жактан изилдеген алгачкы философтордон; философия илимдеринин доктору, профессор, Кыргыз Республикасынын илимине жана билим берүүсүнө эмгек сиңирген ишмер, Кыргыз Республикасынын

Жогорку Кеңешинин экинчи шайланышынын депутаты.

Рахат Ачылова Ош областынын алыскы Баткен районуна караштуу Гөвсубар айылында интеллигенттин үйбүлөсүндө туулган. Атасы Ачыл айылдагы алгачкы мугалимдердин бири, согуш башталары менен мекенди коргоого кетип, кызы бир жашка толуп толо электе курман болгон. Энеси Саламат согуш жылдарында чарбада, кийин айылдык кеңештин төрайымы болуп иштеген. Рахат кенедейинен чоң энеси Сайданын колунда чоңойгон. Акылдуу, нарк-нускалуу Сайда байбиче согуштан келбей калган жалгыз уулунун жалгыз туягын өз эркине коюп, эч нерседен кем кылбай, эркекче тарбиялап өстүрдү. Табиятынан зээндүү, акылы зирек кыз айылда мектептин жетинчи классын бүтүрүп, окуусун Ош шаарынан улантууга тилек кылды. Чоң энеси небересинин окууга дилгирлигин, окуп билим алса андан жакшы адам чыгарын таасын байкап, каршы болгон жок. Тескерисинче, акыл-насаатын айтып, окууну жакшы окуп, өтөсүнө чыгуусун тиледи.

Ал кезде, өткөн кылымдын 50-жылдарында, алыскы Баткен эле эмес, Кыргызстандын түштүгүндө кыз-келиндердин, айрыкча жаш кыздардын, алыс барып окушу сейрек болчу.

Ошентип 13 жашка жаңы толгон секелек кыз Ош шаарындагы мугалимдер окуу жайына келип кирди. Аны менен окуйбуз деп келген кыздардын көбүн ата-энелери, туугандары окутпайбыз, жаш кыздар үйдөн алыс жүрсө бузулуп кетет дешип кайра алып кетишкен. Ошондо Баткенден келген көп кыздардан педагогикалык окуу жайында Майрам деген кыз экөө гана калган.

Рахат Оштон Жалалабатка көчүрүлгөн педагогикалык окуу жайын артыкчылык диплому менен бүтүрүп, 1958-жылы Кыргыз мам-

лекеттик университетинин тарых факультетине кирет. Рахат Ачылова университетте да студенттердин алдыңкыларынан болуп окуду жана аны дагы кызыл диплом менен аяктады. Алдына чоң максат койгон кыз университетти бүтөрү менен, аттестациялык комиссиянын сунушу боюнча Ленинград университетинин философия факультетинин аспирантурасына келип кирет да, өз мөөнөтүндө философия илими боюнча кандидаттык диссертация жактайт. Аспирантураны бүтөр жылы ал турмушка чыкты. Бактысына жараша барган жери илимпоз болом деген келинине тоскоолдук кылышкан жок, тескерисинче, бардык жагынан көмөктөш болушту. Кайынатасы Бейшеналы өмүр бою мектепте мугалим болуп иштеген, көп окуп, көптү билген кадыр-барктуу карыя (азыр Асылбаш айылынын орто мектеби ошо кишинин атында), кайын энеси Дүрдана айылда кадырлуу байбичелерден эле. Күйөөсү кийин ысымы республикага кеңири белгилүү болгон киносценарист, жазуучу, жетекчи кызматтарда иштеген адам – Эркин Борбиев. Рахат бул үйбүлөнүн кичүү келини болгондуктан кайыната, кайынэнеси менен бирге турду. Үч балалуу болду. Өзү чоң эненин тарбиясында болгондуктан, балдарын да чоң энесине бактырып чоңойттурду. Келининин коомдогу ишине, аброюна кайынатасы, кайынэнеси түшүнүү менен мамиле кылышты. Анын коомдогу абалынын, кызматынын жогорулашына колдоо көрсөтүп, кайынатасы сүйлөсө келининин сөзүн сүйлөп, кайынэнеси балдарын багып, күйөөсү өйдөдө өбөк, ылдыйда жөлөк болду. Рахат Ачылованын адамдык бийик сапаты, кайын-журтуна сый-урматы жана жылуу мамилеси өз жообун тапты. Ошондой болсо да Рахат өзүнүн коомдогу ээлеген ордуна, турмушта жетишкен ийгиликтерине жана илимий даражаларына кайын-журтунун салымы баа жеткис экенин дайыма ыгы келген жерде баса белгилеп келет. Ошону менен катар туулуп-өскөн жери менен сыймыктанат. «Баткен менин туулуп-өскөн жерим, алтын бешигим. Анда менин ата-энем, мени тарбиялап өстүргөн, адам болуума шарт түзгөн чоң энем жашаган. Ал жерде көптөгөн залкар адамдар, ата-бабаларыбыз жана мыкты замандаштарыбыз туулуп-өскөн» деп сыймыктануу менен айтат Рахат эже. Айтып эле койбостон, ал кичи мекенинин өнүгүшүнүн долбоорлорунун үстүндө иштеп келатат. Алардын бири айыл жериндеги өз бизнесин ачкан аялдарга микрокредит берүү.

Коомдо кандай кыйынчылыктар, он же терс кубулуштар болсо бардыгы аялдардын тагдыры аркылуу өтөт. Кайра куруу мезгилинин өйдө-ылдыйы да: балдарды, кары-картандарды багуу, оокаттиричиликти жөндөө, соода-сатык иштерин жүргүзүү аялдардын мойнуна түшкөн жүк болду. Мына ушундай мезгилде аялдарга кандай жардам берүү керек? деген суроону чечүү үчүн аялдарга олуттуу саясий мамиле керек – дейт философ-социолог Рахат Ачылова. Ал Кыргызстанда биринчилерден болуп, ЮНЕСКОнун кол-

доосу менен 1990-жылы: «Ислам. Кайра куруу жана аялдарга билим берүү» деген Эл аралык семинар өткөрдү.

Азыркы кайра куруу мезгилинде коомду алдыга жылдырууда табиятынан жаратман аялзаты да белсенип иштөөдө. Саясатта да, улуттук үрп-адатта да «эркектин өзүмчүлдүгү аялды экинчи орунга коёрун» танууга болбойт. Бирок Жогорку Кеңештин мыйзам чыгаруу жыйынынын мурдагы депутаты Рахат Ачылова «бул эрежеге» кирбейт.

Мамлекеттик эмес уюмдардын алгачкыларынан болуп ачылган, гендердик маселелердин үстүндө иштеген «Аялдар өнүгүү жолунда» көзкарандысыз изилдөө борборунун түзүлүшүнө Р. Ачылованын салымы зор. Анын жетекчилиги менен өткөн Кыргызстан, Казакстан жана Тажикстан аялдарын жана өспүрүм кыздарын социологиялык жактан изилдөө ошол мамлекеттердин гендердик стратегиясынын негизин түзөт.

Рахат Ачылова кандидаттык диссертациясын ийгиликтүү жактагандан кийин Кыргыз мамлекеттик университетинин социологиялык лабораториясын, анан философия кафедрасын башкарды. 1987—92-жылдары И.Арабаев атындагы педагогикалык университеттин ректору болуп иштеди. 1995—2000-жылдары Жогорку Кеңештин депутаты болуп шайланды.

Ошол жылдары Р. Ачылова жогоруда эскерип кеткен борборду түзүү менен, бир катар эл аралык долбоорлор боюнча изилдөөлөрдү жүргүздү. Кыз-келиндердин курч маселелерин изилдеп, көтөрүп эле жөн болбостон, аны практикалык жактан чечүү жолдорун да ишке ашырды. Кыргызстандын эң алыскы райондорунда «Кыргызайылтраст» долбоору аркылуу жакыр, жумушсуз аялдарга колдоо иретинде микрокредит алууга мүмкүнчүлүк түздү. Натыйжада миндеген кыз-келиндер бул кайтарым проценти аз берилген чакан кредитти пайдаланышып, көбү жакырчылыктан чыгып кетишти.

Рахат Ачылова Бишкек 2001—2002-жылдары АКШнын Индиана университетинин профессору катары анын студенттерине сабак берип, алардын окутуу ыкмаларын да үйрөнүп келди. Бир нече тил билген дасыккан лектор азыркы жаштардын көзкараштарынын эркиндигин, алдыга койгон максаттарына умтулуучулугун кубаттоо менен бирге, алардын өз улутунун маданиятын, эне тилин унутуп бараткандарына катуу өкүнөт.

Анын Россияда, Канадада, АКШда, Францияда, Түркияда, Улуу Британияда «Азыркы Кыргызстандагы саясий маданият жана тышкы саясат», «Учурдагы жана келечектеги Кыргызстан аялдарынын билими», «Улуттук үрп-адатты жандандыруу», «Экономиканын өзгөрүшүндөгү граждандык коом» ж.б. макалалары жарык көргөн.

Мугалимдин кызы, «Атамекен» партиясынын мүчөсү Р. Ачылова Кыргызстанда жалпы жана үзгүлтүксүз билим алууну өнүктүрүү

жолунун үстүндө тынбай иштеп келүүдө. Ал Кыргыз Республикасындагы мугалимдердин статусун көтөрүү, ж.б. билим алууга байланыштуу мыйзамдардын демилгечиси болгон. «Билимге умутулуу – кыргыз элинин эң бир сонун өзгөчөлүгү» – дейт Рахат Ачылова жана үзгүлтүксүз билим алуунун автордук мектебин ачсам, Кыргыз кыздарын окутуучу жогорку окуу жайын кайрадан жандандырсам деген үмүтү бар.

Рахат Ачылова Ардак Белгиси ордени, СССРдин медалдары менен сыйланган.

Ал 100дөн ашуун илимий эмгектин, анын ичинде 5 монографиянын автору. Анын жетекчилиги менен 10 кандидаттык, 2 докторлук диссертациялар жакталган.

Рахат Ачылова коомдук иштердеги активдүүлүгүн, илимий изденүүлөрүн улантууда.

Анын турмуштук позициясы: «Элге кызмат кылуу – бул, демек, ар ким өз ишин мыкты жасоо».

БЕКТУРГАНОВА КАРИМА

Биз Фрунзе шаарында жумушчунун үйбүлөсүндө туулуп-өстүк.

Апабыз, Каным Бектурганова биринчи кыргыз аялдарынын ичинде 1928—41-ж. “Кыргызөнөржайкийимтигүү” (кийин”1-Май” атындагы тигүү фабрикасы) кийим тигүүчү кодура ишкана артелинде тигүүчү болуп иштеген. Апабыздын өмүрү өтө эле кыска болду. Биз ал жөнүндө аны билгендердин эскерүүлөрү аркылуу билебиз. Ал чачы узун, жайдары жана мээримдүү, сулуу аял, колунан көөрү төгүлгөн мыкты адам болгон экен.

Биздин апабыз күтүлбөгөн операциядан кийин каза тапты. Мен экиде, Күлжахан — беште, а Карима болсо онго толо элек болучу.

Мындай күйүткө биздин атабыз чыдады. Сүйүктүү аялынынан ажырап, беш бала менен калуу деген эмне, анын үчөө али боорун көтөрүшө элек. Балдарын жакшы көргөндүгү жана боорукердиги гана ага күч берди. Ал ак көңүл, бирөөгө жакшылыгын аябаган мыкты адам эле.

Согуш башталды. Улуу агабыз Ташболот, 18 жаштагы Кыргыз мамлекеттик пединституттун студенти, 1941-жылы өз ыктыяры менен фронтко кетти. 1942-жылы белгисиз жоголгондугу жөнүндө кагаз келди. 1943-жылы андан кийинки агабыз Темирболот 18ге толду. Кыргыз мамлекеттик медициналык институттун студенти, өз ыктыяры менен ал да фронтко кетти.

1942-жылы армияга атам чакырылды. Үйбүлөлүк оор абалына байланыштуу аны аскер заводунда иштөөгө калтырышты. Атабызды биз дээрлик көрчү эмеспиз: ал таң аткандан түн киргенче иштечү. Карима мектепте окуучу. Кошуналардын баары аны “кичинекей апа” деп коюшчу. Биз кантип аман калдык? Эгер боорукер адамдардын, туугандарыбыз менен кошуналардын жардамы болбогондо, биз адам болорубузду кудай билет эле. Кошуналарыбыз ар кайсы улуттан болчу. Бирок баары ынтымакта, бири-бирин сыйлоо менен жашашчу, баары колунан келгенинче бири бирине жардамдарын аяшчу эмес. Мектепте биз коллективизмдин, патриотизмдин жана интернационализмдин деминде тарбияланчубуз.

Апамды жана агаларымды мен билбей калдым. Алардын лыжалары, конькилери, чынжырлуу ар кандай значоктору, ырлар жазылган открыткалар жабыштырылган күндөлүктөр, маркалуу

альбомдор жана агаларым жөнүндө жазылган сүрөтү менен макалалар аларды эске салып турар эле.

1945-жылдын 9-майы — совет элинин фашизмди жеңген кубанычтуу күнү келди. Унутулгус кайгылуу да, кубанычтуу да күн. Биздин атабыз аскерден келди. Бул кубаныч болчу. Бирок биз бир туугандарыбыздан ажырап калдык. Улуу агабыз Сталинграддын жанында курман болду, кичүүсү жеңишке 22 күн калганда Чыгыш Пруссияда боордоштордун бейитине коюлду.

Эсимде: жайдын күнү эле, “кара кагаз” келди. Атам жер куачактап жатып алып ботодой боздоп: “Темирдин өлгөнүнө ишенбейм, согуш бүтпөдүбү!” — дей берген эле. Атам уулдарын өмүр бою күттү. Өзү 1959-жылы көз жумду.

Карима улгайган аялдар менен бирге бозүйдө ыйлап отурду. Анын бетине улам-улам суу чачып жаткандары эсимде. А Күлжахан экөөбүз тамдын чатырына жашынып алып, көз жашыбызды көл кылып туугандар, кошуна-колондор, агаларымдын мугалимдери, достору короого өкүрүп киришип, атама көңүл айтып жаткандарын карап олтурабыз. Ошентип бир нече күн өткөн.

Биз анда шаардын четинде турчубуз, ал азыр шаардын ортосу болуп калды. Биздин үйүбүз, гүл жайнаган корообуз, огород, жүзүмзар жана чоң багыбыз бар болчу. Кварталдагы эң мыкты үй. Биз эмгекчил болуп өстүк, жашылчаларды, гүлдөрдү өзүбүз бакчубуз, коёндорго, койлорго, канаттууларга көз салчубуз. Карима бала кезинен сайма сайганды билчү, апамдын машинасында баарыбыздын кийим-кечебизди жамап-жаскап берер эле. Күлжахан атам менен тең жарышып эркектин жумушунун баарын иштетчү: отун жарчу, көмүр ташычу, атам экөөлөп малкана курушчу, огородду күрөктөп, суу түтүгүнөн чакалап суу ташычу.

Мени баары жакшы көрүп эркелетишчү. Мен ырларды, жомокторду кызыктай кылып айтып берер элем. Биз эч качан ишсиз олтурчу эмеспиз жана Кариманын айтканын эки кылбай аткарчубуз. Ал бизди абдан катуу кармачу, эмне иш кылсак да так, таза, жакшы жасоону талап кылар эле. Ал жаш кезибизден бизди, андан соң өзүнүн балдарын, калп айтпоого, жалганды, эки жүздүүлүктү жана куйтулукту жек көрүүгө үйрөттү. Ал биздин ар бирибиздин болор-болбос сыяктуу көрүнгөн кемчилигибизди кечирчү эмес, сырттан караганда каардуу болуп көрүнөт. Бирок биз анын энелик мээримин жана камкордугун дайыма сезчүбүз. Ал бизди ар бир буюмга аяр мамиле кылууга үйрөттү, ага адамдын эмгеги кеткен, дечү.

Согуш мезгилиндеги жана андан кийинки турмуштун оордугу аны өзү жана өзүнүн жакындары үчүн чоң жоопкерчиликке үйрөттү. Ал биз үчүн тоодой тирек да, кенешчи да, дос да болчу, ооруп калганда, капаланганда көңүлүбүздү көтөрүп, үстүбүзгө үйрүлчү.

Сабаты начар атам мугалимдерди абдан сыйлачу, баарыбызды

жакшы билим алса деп кыялданчу. “Балдарым, окугула, окугула! Окусанар гана адам болосунар” дей берер эле.

Виз атабыздын осуятын аткарып, жакшы окучубуз, анын сөзүн жерде калтырбоого аракеттенчүбүз. Карима үй оокаттарынын баарын жасаганына жана биздин түйшүгүбүзгө карабай, орус мектебин бүттү, ал Фрунзедеги № 12 орто мектепти алтын медаль менен аяктаган биринчи кыргыз кыз болчу. М. В. Ломоносов атындагы ММУнун юридикалык факультетине өтүп, СССРдин биринчи президентинин курсташы болуп калды.

Москва, ММУ анын өмүрүнө өчпөс из калтырды. 1951-жылы Союздар үйүнүн Колонна залында Кыргыз ССРинин 25 жылдыгына арналган салтанаттуу концерт болду. Майя Плисецкая бийледи, Сергей Лемешев ырдады, кийин республиканын белгилүү композиторлорунан болушкан Молдобасанов жана Насыр Давлесовдун чыгармалары аткарылды.

1953-жыл. Сталиндин сөөгүн коюу. Карима кыргыз делегациясынын курамында сөөк узатуу сөөлөтүнө катышат.

Бирок эң башкысы, студенттик жылдары ХХ кылымдын көрүнүктүү адамдары, илим, искусство, саясий ишмерлердин кызыктуу жолугушуулары менен эсте калды. Жавахарлал Неру, анын кызы Индира Ганди жана Сергей Герасимов менен ММУда болгон жолугушуу жөнүндө Карима кызыктуу айтып берчү. Сергей Апполинаровичтин Индия жөнүндө айтып бергендери абдан кызык. Ошол жылдарда бул жомокко окшош эле, кандайдыр болуп көрбөгөн нерсе катары кабылданчу.

ММУну бүтүп, Карима кыргыз мамлекеттик университетинде мугалим, борбордогу Биринчи Май райком комсомолунун биринчи секретары болуп иштеди. 1958-жылы аспирантурага кирди. КПСС БКнын мурдагы секретары, СССР илимдер академиясынын корреспондент-мүчөсү Дмитрий Трофимович Шепилов Кыргыз ССР илимдер академиясынын Экономика институтунун директору болчу (партияга каршы топтун катышуучусу катары “сүргүндө” жүргөн сыяктуу эле). Ал акылдуу, адептүү, жагымдуу адам болчу. Кариманын диссертациясынын темасы юридикалык жана экономикалык илимдердин кесилишиндеги менчиктин формалары жөнүндө эле. Жети айлык кызы бар экенине карабай, маектешүү учурунда ал жакшы ниет билгизип, алган темасынын үстүндө иштөөгө Кариманы ишендирди.

Тилекке каршы Д. Т. Шепилов көп өтпөй Москвага чакырылып алынды да, Кариманы Өзбек ССРинин илимдер академиясынын экономика институтуна Ташкент шаарына которушту, 1962-жылы ал кандидаттык диссертациясын коргоду.

Карима көп жылдар бою К. Скрябин атындагы Кыргыз мамлекеттик айылчарба институтунун политэкономика кафедрасынын доценти болуп иштеди, а 1993-жылдан азыркы кезге чейин Исхак

Раззаков атындагы Кыргыз техникалык университетинин философия жана социалдык илимдер кафедрасынын доценти. Ал Кыргыз Республикасынын улуттук илимдер академиясынын экономика институтунун алдындагы кандидаттык диссертацияларды коргоо боюнча илимий кеңештин мүчөсү, бир нече ондогон илимий эмгектердин, политэкономия маселелери боюнча үч монографиянын, экономика теориясы боюнча студенттер үчүн методикалык окуу китептердин автору.

Карима Арыковна бир нече жолу Москвадагы ММУнун алдындагы, Минскидеги, Ташкенттеги квалификацияны жогорулатуу институттарында стажировкада болуп, академик Л. Абалкиндин, А. Аганбегяндын, Н. Цаголовдун, П. Буничтин, О. Жамаловдун, М. Рыскулбековдун жана башка көрүнүктүү окумуштуулардын жана коомдук ишмерлердин лекцияларын уккан.

1972-жылы Сталинград алдындагы жеништин 30 жылдыгы белгиленди.

Салтанатка Карима Сталинград салгылашуусуна катышкан Ташболот Бектургановдун карындашы катары чакырылган. Ал агасынын тирүү калган полктоштору менен жолугушту. Алар чыныгы патриот-интернационалчылар эле. Эжемдин алар менен жолугушуусу жана маектери унутулгус.

Кариманын камкор, мыкты жубайы болгону мени кубандырчу. Жумгал Рысбаев — ачык-айрым, жайдары адам болчу. Ал айланасына дайыма алпейимдиктин, акниеттиктин, бийик адамгерчиликтин аурасын түзүүчү. Жумгал Фрунзедеги политехникалык институтту геология адистиги боюнча эң мыкты аяктаган. Комсомол уюмунун секретары болчу, волейбол, мотоспорт, фотографияга кызыкчу.

Алар татынакай үч кызды: Динара, Гульмира, Айгүлдү тарбиялашты. Тилекке каршы, Жумгал эрте көз жумду, улуу неберелерин көрүүгө гана үлгүрдү. Кариманын кыздары бардыгы жогорку билимдүү. Ал беш неберенин: Жамиля, Уулжан, Азамат, Асан, Шахлардын чоңоюусу.

Тагдырдын буйругу менен Карима синдилеринин да тарбиячысы да, насаатчысы да болуп калды. “Окугула, окугула” деген атасынын осуятын ал бүт өмүр бою аткарып келатат. Анын таасири астында, моралдык жана материалдык колдоосу менен Гүлжахан Кыргыз мамлекеттик университетин бүтүрдү. Пржевальск мамлекеттик педагогикалык институтунда 30 жылдан ашуун тарыхтан сабак берди. Мен Москвадагы Д. И. Менделеев атындагы химия-технологиялык институтту бүтүм.

Карима миндеген студенттерди окутуп, тарбиялады. Азыр да ЖОЖдо иштөө менен XXI кылымдын кадрларын даярдоодо өз салымын кошуп жатат. өзүнүн аң-сезимдүү өмүрүнүн 45 жылын ал жаштарды тарбиялоого жумшады. Алардын көпчүлүгү республи-

канын көрүнүктүү адамдарынан, мугалимдеринен, илимпоздордон, жетекчилерден, депутаттардан, акимдерден, министрлерден болушту. Алардын ичинде полковниктер менен генералдар, Жогорку жана Конституциялык соттун мүчөлөрү бар.

2002-жылы май айында Кариманын балдары анын мааракесин салтанаттуу өткөрүштү. Салтанатка анын көп сандаган дос-курбулары, ага-туугандары, кызматташтары, шакирттери келишти. Кубанычтуу куттуктоолор, алкыштар айтылды.

Анын башына кыргыздын улуттук кийимин — аппак элечек кийгизишкенде, ал энелик мээримин жана ажары ачылып, мен башынан көптү өткөргөн жана жакшы менен жамандын баасын билген акылман адамдарга мүнөздүү сабырдуу салабатты сездим.

Салтанат анын урматына өткөрүлүп жатса да, келген меймандардын ар бирине жылуу сөз айтканга, жарык жылмаюусун, достук көзкарашын арноого мүмкүндүк тапты. Ошондо биз баарыбыз адамдын өмүрү канчалык бай жана сулуу болорун, анын өзү өрнөк болуунун кандай сонун мисалы экендигин сездик.

“Азыркы жаш муундар жөнүндө кандай деген ойдосун жана аларга кааларың эмне?” деген менин суроомо эжем мындайча жооп берди: “Азыркы биздин жаштар бизден ойлуу, ийкемдүү, ачык-айрым, өз алдынча. Алардын арасында суверендүү Кыргызстандын патриоттору арбын. Алар эмне кааласа, ошону өздөрү тандап алышат, өз эмгеги менен канча иштеп табышарын өздөрү ойлоп чечишет. Бул биздин азыркы турмуштун белгиси. Турмуштун бардык чөйрөсүндө, экономикада рынок мамилелери таасын орун алып жатат. XXI кылым компьютерлештирүүнүн, Интернеттин кылымы экендигин жаштар сизди.

Алар техникалык жана экономикалык илимдерди, чет тилдерди тандап алып жатышат, Кыргызстанда энергетика, өнөржай, айыл чарбасы, маданият кайра жанданып жатканын жана көп нерселер алардын алган билимине, мээнеткечтигине, жөндөмүнө жараша болорун түшүнүшөт, мени ошол кубандырат.

Мен жаштарга чың денсоолукту, жашоо-турмуштагы жакшы жактарды көрө билүүнү үйрөнүүнү, максатчылдыкты, билимге умтулуучулукту каалайм”.

БОЛЖУРОВА ИШЕНГҮЛ

Баяндай турган бул инсандын тагдыры суктанарлык. Кыргызстандын алыскы элет кыштагында туулуп-өсүп, кандидаттык диссертациясын бир кездеги кубаттуу зор өлкөнүн сыймыктуу жогорку окуу жайы — Москва мамлекеттик университетинде жактаган. Көзкарандысыз эркин Кыргызстандагы алдыңкы жогорку окуу жайлардын бири болгон Бишкек гуманитардык университетинин ректору, андан соң Элге билим берүү жана маданият министри болуп иштеген. Ал профессор, Кыргыз Республикасынын эл агартуу тармагына эмгеги сиңген кызматкер. 130дан ашуун илимий жана окуу-методикалык эмгектердин автору. Тарыхты, адабиятты, кыргыз элинин каада-салтын, урп-адатын терең билген адам. Анын ишмердиги республикабызга гана эмес, чет өлкөгө да кенири белгилүү. Жакында ага Казакстандын Абылайхан атындагы Эл аралык мамилелер жана дүйнөлүк тилдер университетинин ардактуу профессору деген наам берилди. Өлкөнүн элге билим берүүдөгү сиңирген эмгеги үчүн республиканын жогорку сыйлыгы — Данк медалы менен сыйланды. Ага Ата-түрк фонду 2001-жылдын лауреаты сыйлыгын, 2003-жылы кыргыз жазуучулары "Жылдын адамы" наамын ыйгарган.

Сөз Ишенгүл Болжурова жөнүндө жүрүп жаткан соң учкай болсо да анын таржымалынан кабар бере кетели. Ал он бир биртуугандын эн туну болгондуктан, бөбөктөрүн багып чонойтуу милдети мойнунда турган. Атасынын иштеген кызматына жараша, үйбүлөсү Түп районунан Балыкчыга дейре орун которуп, көчүп турган. Ал жетилүү аттестатын алгыча 7 мектептен окуган. Ар дайым жаны мектепте жаны окуучу болсо да класстын алдынкысы, активистка болгон. Бала чагында хирург болууну энсеген, атактуу хирург Иса Ахунбаевге кат жазып, андан жооп да алган.

Бардык үйбүлө мүчөлөрү үйдө болсун, огороддо болсун ынтымакта иштеп, оокат кылган. Кечинде көп балалуу чоң үйбүлө бир дасторконду тегеректеп отурушкан. Балдары ыр ырдап, дубал газета чыгарышып, ыр жазышып, оюн коюшчу. Атасы милиция органында иштегендиктен, аны сейрек көрүшө турган. Ал үйгө кайтканда сүйлөргө сөз тапшай, кубанычтары койнуна батпай, бактылуу учурду баштан өткөрүшчү. Ал оозунда сөзү бар чечен, сан-

жырачы, кызык аңгемечи адам болгон. Балдарынын туну Ишенгүл ата-энесине колкабыш кылган, үйбүлөсүнө жардам берген, алардын ишеничи да, таянычы болгон. Мектепти бүтүргөндөн кийин Кыргыз Университетинде да жакшы окуп, В.И. Ленин, К. Маркс атындагы стипендия алып турган. Андан соң Москва Мамлекеттик Университетинин аспирантурасына кирип, кандидаттык диссертациясын мөөнөтүндө ийгиликтүү жактап келген. Ал театрды, көргөзмө музейлерди жакшы көрчү. Москва университетинин клубунда атактуу артисттер, жазуучулар, окумуштуулар, журналисттер менен кайталангыс сонун жолугушуулар болчу. Ал азыр өзү айткандай: "Мен жасанып-түзөнүп, эл көзүнө көрүнгөндү ойлоп да койчу эмесмин, мода дүкөндөрүнө, косметика салондоруна кирчү эмесмин. Мен үчүн негизги нерсе билим алуу болгон. Энем жана синдилерим менин билимге умтулганымды көрүп, күйөөгө чыкпай карадалы болот тура деп жүрөкзаада болушчу", — деп эскерет Ишенгүл өзүнүн кыз чагын.

Бирок турмуш бардыгын ордуна койду. Келечектеги күйөөсү Кулубек Бөкөнбаев менен Олжас Сулеймановдун чыгармачылык кечесинде таанышты. Кулубек менен Ишенгүл бир катарда отуруп калган экен. Кулубектин чөйрөсү Ишенгүлгө абдан жакты. Алар текебердиктен, эсиргендиктен, эки жүздүүлүктөн, сыланкороз көйрөндүктөн алыс, керсейгенди билбеген жөнөкөй, терең ой жүгүрткөн акылдуу, келечекке максаттары бар интеллигент жигиттер экен. Үч айдан кийин үйлөнүштү. Кулубектин энеси кен пейил, ак ниет, акын — Тенти Адышева, анын күйөөсү Муса Адышев академик, атактуу геолог. Алар Ишенгүлдү өз кызындай жакшы көрүп калып алышты.

Ишенгүл өзү да "келиндин аягынан, кемпирдин таягынан" дегендей, ыймандуу, ыйбаалуу, адептүү, кичипейил келин болду. Курч мүнөз Кулубек жайкы жааган күндөй бат жарылып, бат басылган ак көңүл жигит. Келинчеги сабырлуу, ата-энесинин көңүлү, үйбүлөнүн ынтымагы үчүн кабак-кашым дебей ички-тышкы оокаттарды бирдей тейледі. Ал үчүн үйбүлө да, кызмат да маанилүү эле, кызматта министр, үйбүлөдө күйөөсүнүн жубайы. Күнчыгыш аялдарындай эле, үйдө жылуулук менен мээрим болуш үчүн колдон келгендин бардыгын жасады.

Азыркы заманда деле үйбүлө биринчи орунда туруш керек. Ушундай ишенимде болгон Ишенгүл кыздары терең билим жана жакшы тарбия алыш үчүн бардык мүмкүндүктөрдү түздү. Тун кызы Жаңыл МГИМО — Москвадагы эл аралык мамилелер университетин артыкчылык диплому менен бүтүп, эл аралык мамилелер боюнча адис. Кенже кызы Айжан Кыргыз-Россия славян университетин артыкчылык диплому менен бүтүрүп, азыр тың адис.

Жетекчи катары Болжурова кай жерде иштебесин, айрыкча ишкер, ишенимдүү, ак ниет атмосфера түзө билет, ошол эле учур-

да жоопкерликти талап кылат. Убакыттын тардыгына карабастан, ал кабагым-кашым дебей, күлүмсүрөп ар дайым жайдары, кийимди көздү уялтып кызыл-тазыл кылбай табит менен жарашыктуу киет. Олуттуу, конкреттүү жоопторун угуп отуруп, Ишенгүлдө аялдык касиеттер менен ишкердик сапаттар шайкеш келгенине таң каласын. Майышпаган эрки, күч-кубаты, демилгеси мүнөзүнөн даана байкалат.

Элге билим берүү проблемасы күндөлүк ишинин күн тартибине кирген жетекчи катары Болжурованын уюштургуч таланты Бишкек гуманитардык университетинин ректору болуп турганда айрыкча көрүнгөн.

Бишкек гуманитардык университетине 1992-жылы илимий иштер боюнча проректор болуп келип, арадан эки жыл өткөн соң БГУнун коллективи аны альтернатива негизинде ректор кылып шайлашкан. Беш жылдан кийин аны кайрадан кийинки мөөнөткө бир добуштан ректорлукка шайлап алышкан.

Анын жетекчилиги астында Бишкек гуманитардык университетинин окуу процессинде, илимий-методикалык жана тарбиялык иштеринде, студенттерди жана мугалимдерди социалдык жактан коргоодо, окуу корпустары менен жатаканаларды жашылдандырып, жакшыртууда кардиналдык реформаларды жүзөгө ашырган. Кыска убакыттын ичинде БГУда гуманитардык илим изилдөө институту, тынымсыз билим берүү институту, эл аралык маалымат борбору, окуунун информациялык, телекоммуникациялык, технология борборлору түзүлгөн. Ошондой эле, китепкана кызматкерлеринин квалификациясын көтөрүү жана маданий-эстетикалык таалим-тарбия борбору, тилдерди даярдоо инновациялык борбору, окуу-илимий-техникалык борбору, магистратура, аспирантура, докторантура, социологиялык лаборатория, "Репортер" — тренинг борбору, дарылоо — денсоолукту чыңдоо борбору, түрк, корей, пакистан эл аралык борборлору, Махатма Гандинин мурастарын окуп үйрөнүү жана "Кыргызстан-Израил" эл аралык борборлору ачылган. БГУда 1994 — 2001-жылдарда Ишенгүл Болжурова иштеген мезгилде финансы каражатынын тартыштыгына карабастан, окуу куралдарын жана мезгилдүү адабияттарды басып чыгарууга 4 миллиондон ашык сом жумшалган.

Эгерде 1994-жылы БГУга даярдык 7 адистик боюнча жүргүзүлгөн болсо, 2001-жылы 37 адистикке жеткен. Университетте 17 тилди үйрөнүшөт. Профессордук-мугалимдик состав 1994-жылдагы 340 кишиден 2001-жылы 620 кишиге көбөйгөн. Болжурова БГУда иштөөгө Япониядан, Кореядан, Түркиядан, Ирандан, Кытайдан, Европадагы мамлекеттерден жогорку квалификациялуу кадрларды тартып келтирген.

Университет такай өзүнүн эл аралык байланыштарын кеңейтип, АКСЕЛС, ДААД, ЮСАИД, "Сорос-Кыргызстан", ЮСИС уюмдарынын программалары менен иштешип келет.

АКШнын, Германиянын, Россиянын, Израилдин, Ирандын, Япониянын, Кореянын, Түркиянын, Казакстандын, Италиянын, Индиянын, Пакистандын жана башка өлкөлөрдүн элчиликтери менен тыгыз достук байланыштар түзүлгөн. Кызматташтык тууралуу жакынкы жана алыскы чет өлкөлөрдүн 60 жогорку окуу жайлары менен келишимдер түзүлүп, кол коюлуп, азыр алар жайылышып жатат.

Ректордун уюштуруучулук таланты менен билгичтик жетекчилиги университеттин финансылык, өндүрүштүк, материалдык-техникалык базасын чыңдоодо ачык көрүндү. 1994-жылы Болжурова университетти 954 миң сом карызы менен кабыл алган. Жети жылдан кийин университеттин бюджетти 35 миллион сомго жеткирилген, анын 6,5 миллион сому гана мамлекеттин салымы. Профессордук-мугалимдик составдын айлык акысы орто эсеп менен 5 жолу көбөйтүлгөн!

Жыл сайын республиканын аймагынан жана чет өлкөлөрдөн миндеген абитуриенттер БГУдан билим алууну саап, агылып келе баштады. Республикалык олимпиадаларда жана конкурстарда БГУнун студенттери такай байгелүү орундарды жеңип келишет. Ошентип республикада беделдүү, кадыр-барктуу университет өсүп чыкты. БГУдан артыкчылык дипломдор менен бүткөндөр 15 проценттен ашты.

"Жакшы үйбүлөсү, жакшы көргөн кызматы бар адам өз тажрыйбасын, билимин, жылуу мээримин жаштарга берүүдөн, күн сайын алардын ыраазылыгын алып туруудан артык бакыт жок!" — дейт Ишенгүл Садыковна Болжурова.

Көнгөн кызматында иштей берсе болмок, бирок өлкө үчүн жооптуу мезгилде жоопкерликтен качпай, топтогон тажрыйбаны, алган билимин элге арнап, эң татаал тармакты моюнга алып, сунушту четке какпай министр болуп барды. Республикадагы 1 миллион 200 миң мектеп окуучусу, 250 миңден кем эмес студенттер, илимий-педагогикалык жана чыгармачылык чөйрөнүн өкүлдөрү болуп, 1,5 миллиондон ашкан эбегейсиз чоң армиянын тагдыры эки жылга жакын И.С.Болжурованын аракети менен терең байланышта болду. 2001-жылга салыштырганда, 2003-жылы билим берүүгө бөлүнгөн каражат 13% ке, маданиятка бөлүнгөн каражат 15,2% ке өскөн.

Эки жыл катары менен Америка элчилигинин жана ЮСАИДдин колдоосу аркасында жалпы республикалык тест өткөрүлүп, жыйынтыгында абройлуу окуу жайларга 80% айылдык кыз-уландар өткөн.

Атайын "айыл мектеби" аттуу концептуалдуу программа иштелип чыгып, аны каржылоо Бүткүл дүйнөлүк банк тарабынан 2005-жылдан тартып 15 миллион доллар грант түрүндө бериле баштамакчы.

"Билим берүү жөнүндө мыйзамдын" долбооруна, анын кабыл алынышына активдүү катышты. Билим берүүнүн сапатын жогорула-

туу максатында системалуу иш жүргүзүлүп, талапка жооп бербеген жогорку окуу жайлардын 55 филиалы жабылган. Сырттан окугандардын саны кыскарган.

Билим берүү тармагындагы паракорлукка каршы иштиктүү күрөш жүргүзгөн. Мектептердеги мыйзамсыз акча чогултууларга каршы атайын буйрук чыгарган.

Окуу куралдары менен камсыз кылуу маселеси 15 % ке жогорулап, 2 миллион 188 миң даана китеп чыгарылган. Мындай курч көйгөйдүн чечилиши Азия Өнүктүрүү Банкынын колдоосу аркасында китеп менен мектептерди жабдуу 75 % тен 90% ке жеткен.

Көп жылдардан бери айтылып, бирок чечилбей келген «Адеп» сабагы 1-класстан 11-класска чейин толук кандуу окутула баштаган. Кыргыз тарыхы жогорку окуу жайларда жана мектептерде экзамен катары киргизилген.

Ортоазия республикаларынын ичинен Кыргыз Республикасы компьютерлештирүү боюнча биринчи орунга чыккан.

Министрликтин коллегия мүчөлөрүн жер-жерлерге алып чыгып, жыйын өткөрүп, Талас, Нарын, Жалалабат, Ош, Ысыккөл областтарындагы билим берүүнүн абалы жеринде талкууланып, иштиктүү чечимдер кабыл алынган.

Көп жылдан бери токтоп калган адистикти жогорулатуу иши колго алынып, 30 миң мугалим билимин өркүндөткөн.

Маданият тармагында комплексүү иш-чаралар уюштурулган. Россияда, Кытайда, Түркияда Кыргызстандын маданият күндөрү өткөн.

Бишкекте өткөрүлгөн "Арт-Ордо" эл аралык театралдык форумуна 13 өлкөдөн 30дан ашык чыгармачылык жамаат катышкан.

Бул иштердин артында эмне деген эмгек, мончоктогон маңдай тер жатат. Дагы бир айта кетчү нерсе, чындык үчүн күрөшкө чыгып И. Болжурова Акаевдин режимине каршы болуп, революцияга да катышып, өлкөгө оор айларда социалдык тармакты тейлеген вице-премьер министр да болуп иштеди. Учурда И.Болжурова Ж.Баласагын атындагы КМУУнун ректору.

Ишенгүл Болжурова кызыктуу, сапаттуу, мазмундуу иштерге толгон багыттын жарым гана жолун басты. Ал терең билими, бай жетекчилик тажрыйбасы бар, кыргыз дүйнөсүн, кыргыз тарыхын жакшы билген, ар кандай чөйрөдө өзүн тыкан, адептүү, маданияттуу алып жүргөн, жүзүнөн нур төгүлгөн жайдары мүнөзү, жөнөкөй сапаттары менен көпчүлүктүн көңүлүн өзүнө бурган ак пейил инсан. Келечектеги саясат жолунда тагдыры даярдаган бардык татаал шарттардан кебелбей өтүп, мындан ары да зор ийгиликтерге жетишине тилектешпиз.

ЖЭЭНЧОРОЕВА РОЗАЛИЯ

Кыргыздарда эзелтен айтылып келаткан сөз бар: «Адам адам менен адам». Бул айныксыз осуят кайсы элдин болбосун улуттук идеологиясын калыптоодо башкы идея болуп саналат. Ал болсо коомдун негизин түзгөн үйбүлөдөн башталат. Үйбүлө – бул сүйүү жана берилүү, жоопкерчилик жана камкордук. Салт-санаа, тажрыйба негизи ушул үйбүлөдөн амал алат.

Кан-жаны биригип, өз ара түшүнүшүүнүн жана жөлөк-таяк болуунун, бири бирине ишенүүнүн жана берилгендиктин үлгүсү болушкан көп үйбүлөлөрдү атаса болот. Сабира Күмүшалиева менен Муратбек Рыскулов, Неля менен Мирсаид Миррахимовдор, Мария Нанаева менен Кайып Оторбаев, Разия Мырзакматова менен Баки Ешмамбетов мына ушундай үйбүлөлөрдөн. Бул тизмени узак улоого болот.

КР УИАнын тоотектеринин физикасы жана механикасы институтунун директору СССР жана Кыргыз ССР мамлекеттик сыйлыктарынын лауреаты, техникалык илимдердин доктору, академик Ильгиз Айтматовдун ысымын ким билбейт. Интервьюларынын биринде анын: «Үйбүлө – бул адам үчүн бардыгы, анын тылы да, анын сепили да, кубанычы да экендигин бизде бардыгы эле биле беришпейт...» деп айтканы бар эле.

Менин ангемем анын жубайы, УИАнын корреспондент мүчөсү, геология-минералогия илимдеринин доктору, КРнын илимине эмгек сиңирген ишмер Розалия Жаманкуловна Жээнчороева жөнүндө болмокчу. Ал КГУСТ экология институтунун директору, кендүү жерлердин генезиси боюнча эл аралык ассоциациянын Кыргыз улуттук комитетинин (LACOD) төрагасы болуу менен бирге чейрек кылымдан ашуун мезгилден бери УИАнын геология институтунун метосоматоз лабораториясын жетектеп келет. 120дан ашык илимий эмгектердин жана 8 монографиянын автору.

Розалия Жаманкуловна менен 1980-жылдары Кыргызстан КП БКсында аялдар арасында иш жүргүзүүнү жетектеп жүрүп (азыр ал гендердик саясат делип аталат) тааныштым. Р. Жээнчороева Фрунзе шаардык кеңешинин үч жолку шайланышынын депутаты болгон. 1983-жылы СССРге биринчи ирет АКШнын өкмөттүк эмес

уюмдарынын лидер-аялдарынын делегациясы келип, Кыргызстанга суранышыптыр. Биздин аялдар менен таанышкандан кийин америкалык аялдар таңкалгандарын жашыра алышпады. Алар экономиканын, илим-билимдин, саламаттык сактоо жана маданияттын бардык чөйрөсүндө, мамлекеттик жана партиялык бийликтерде иштешкен билимдүү, интеллектуалдуу, тынтарс аялдарды, ошондой эле жакшынакай курбуларды көрүштү. Фрунзе шаардык аткаруу комитетиндеги жолугушууда Розалия америкалыктарды аруулугу, англис тилин мыкты билгендиги, аялга жат кесиптин ээси – геолог жана алтындай болгон үч баласы бар экендиги менен багынтып алды.

Розалия Жаманкуловна менен Ильгиз Төрөкулович кайда гана болушпасын бири-бирин айтырбай түшүнүшкөн, жан-дүйнөлөрү, кайгы-кубанычтары бирге жуп экенин байкоо кыйын эмес. Үйдө жана досторунун арасында алардын мамилелерин тамаша жана назиктик коштоп жүрөт. Розалия менен Ильгиздин балдары менен неберелерине өнтөлөгөн сүйүүсүн сөз менен айтып берүү кыйын.

Алардын таанышып калгандары да өзүнчө кызык.

– Анда мен аспирант кезим, – деп эскерет Р. Жээнчороева, – Ош областындагы Сумсар тоо кенине бардым. Ишим өтө көп. Жумушчулар эс алып жатканда мен минералдардын үлгүлөрүн көбүрөөк чогултуп алууга аракет кылам. Тыныгуу убагында тоо кенчилер келип калышты, арасында Ильгиз бар экен: тыныгуу маалында иштеп жаткан бул ким деп кызыгышат. «Бул кайсы азамат?» деп кызыгат Айтматов. Жумушчулар жапырт күлүп калышат: «Ал аял, академиядан, диссертациясына материал жыйнап жатат». Кечинде Ильгиз экөөбүз шахмат ойноп калдык. Эртеси ал Фрунзеге учуп кетти. Мен жүк ташуучу машина айдачумун. Айдоочунун күбөлүгүн студент чагымда Москвада Арбатта окуп алгам. Тоонун өйдө-ылдый жолунда шуулдатып, аны Намангандын аэропортуна жеткирип койдум. Коштошуп жатып мындан кийин мени менен тоонун жолунда жүрбөйм деди. «Бирок ат баспайм деген жерин үч басат» деген сөз бекеринен айтылган эмес да.

Розалия китепке, билимге умтулган, мээнеткеч, адамдарга сыйурмат мамиле жасаган таалим-тарбиялуу үйдө өстү. Атасы, Жаманкул Жээнчороев, кыргыз интеллигенциясынын алгачкы толкунунун өкүлү, Ташкент аскер окуу жайын бүтүргөн. Белгилүү чекарачы, 8 китептин автору, СССРдин чекарасын чындоого чоң салым кошкон, ал эмгеги үчүн ордендер, медалдар менен сыйланган, алардын ичинде Кызыл Туу, Кызыл Жылдыз ордендери бар.

– Апам, – дейт Розалия, – турмушка абдан бышкан адам эле. Биз кайсы гана чекарага туш келбейли жакшынакай турмуш шарт түзүп коюучу. Адамды бат эле өзүнө тартып алчу касиети бар болчу. Офицерлердин аялдарын жыйнап алып, драма кружогун уюшту-

руп, балдарды катыштырып спектаклдерди коюучу. Анын жанында дайыма адамдар болор эле. Мен апама ыраазымын. Ал мени үйдү күтүүгө, кийим тиккенге, тор түйгөнгө, тамак жасаганга, мейман тосконго үйрөттү. Баарыбыз кичинебизден спортко катыштык. Атам мени 5 жашымда атка мингизди. Бир туугандарым менен топ ойноп, коньки, лыжа тептим.

Ата-энени эскерүү ыйык парз. Айтматовдордун-Жээнчороевдердин үйбүлөсү жыл сайын ата-энелерин эскеришет. Кийинки муундар өз тегин, бабаларынын ким болгондугун билүүлөрү керек. Небере, чөбүрөлөрдүн ичинде Толгонай, Нагима, Чынгыз, Ильгиздер өсүп жатышат. Балдар, неберелер, чөбүрөлөр кимдердин «ысмын» алып жүрүшкөндүгүн, ата-бабаларынын ысмына татыктуу болуу керектигин билишет.

Розалиянын турмушунда согуш оор элес калтырды. Согуш башталганда алар Белоруссиянын Негорелая деген заставасында эле. Кыз 6 жашта болчу, бирок баары эсинде. Душмандын курчоосунда калышып, туштараптын баарында бомба жарылып жатканда дзотко жашынышкан. Эки күндөн кийин 8 үйбүлөнү үстү ачык жүк тартуучу машинага салышып, Смоленскиге алып жөнөшкөн. Аялдар менен балдарды айдоочу Иван Шалатуркин сактап калган. Жолдо келатканда машинаны бир нече ирет бомбалашты. Токойго жашынууга туура келди. Тынчтык өкүм сүргөндө мени унутуп албай кетпесин деп корккон. Апасынын колунда эмчектеги бала бар болчу. Айдоочу качкындарды Смоленскинин жанындагы товардык поездге салууга үлгүрдү. Эки айдан кийин Оренбург областындагы Бугуруслан деген шаардагы таянесиникине барышып, согуштун аягына чейин болушту.

– Женишти биз Молдавияда, Прут дарыясынын жанындагы заставада кызмат кылып жатканда тостук, – дейт Розалия. – 1946-жылы атамды Кытай менен чектеш Хоргоско которушту. Фрунзеге 1948-жылы келдик. Мен №12 кыздардын орто мектебин 1953-жылы медаль менен бүтүрдүм да, Москвадагы түстүү металлдар жана алтын институтуна кирдим. Спорт менен үзбөй алышып жүрдүм. Спорт гимнастикасы боюнча спорттун чебери болдум. Геология институтунун волейбол командасынын 12 жыл капитаны болгом, Б.Маречек жетектеген альпинизм секциясында аскага чыгуучулардын мектебин бүтүрдүм, «Альпинист СССР» деген белги алдым, ат спорттун жакшы көрчүмүн, ок атуу боюнча күмүш медалга татыгам. Ал эми геолог болуп калганым жаратылышты, саякаттаганды жакшы көргөндүгүмдөн деп эсептейм.

Академик Муса Мырзапаязович Адышев менен жолугушуусун Розалия өмүрүндөгү урунттуу учур деп эсептейт. 4-курстун студенткасы кезинде аны Тажикстанга практикага жиберет. Кыргыз-

стандын тоо кендеринин биринде иштеп келүүнү каалап, ал геология институтуна кайрылып көрүүнү ойлоду.

– Окумуштуу катчы бул маселени бир гана директордун өзү чечерин айтты, – дейт Розалия Жаманкуловна, – кабылдамага кирип, ким экенимди түшүндүрдүм, бир минутадан кийин эле мени директорго чакырышты. Өтүнүчүмдү, апкаарыган жаным, эптеп түшүндүрдүм. Муса Мырзапаязович телефон түтүгүн алды да, геология башкармасына чалды. 15 минутадан кийин мен Кемин районундагы Орловканын жанындагы «Боорду» тоо кенинде иштеримди билдим. Академик Адышев менен менин алгачкы жолугушуум мына ушундайча болгон. Чоң окумуштуу, мыкты адам М. Адышев жаштар менен өзүнүн терең билимин жана идеяларын бөлүшкөндөн аянчу эмес. Шакирттерине өтө жөнөкөй мамиле жасачу, ошол эле учурда талабы да катуу болчу. Атактуу геолог, өмүрүнүн акыркы жылдарында Кыргыз ССР илимдер академиясынын президенти, биздей жаш адистер үчүн устат да, насаатчы да, кызматташ да эле. Кийин менин бактыма ал адамдын жубайы, республиканын эл акыны Тенти Адышева менен таанышуу туура келди. Жазган ырлары сыяктуу эле өзүнүн сулуулугу мени дароо багындырып алган болчу».

1965-жылы Р. Жээнчороева Сумсар көп металлдуу тоо кенин изилдөөсүндө кандидаттык диссертация жактады. Кесиптик иштери менен Кытайда, Австрияда, Венгрияда, Италияда, Германияда, Англияда, Финляндияда жана башка өлкөлөрдө болууга туура келди. Азыр да убактысы өтө тыкыр, ал КРнын Улуттук аттестациялык комиссиясынын президиумунун, Кыргызстандын аялдар Комитетинин жана аялдар Конгрессинин мүчөсү. ЮНЕСКО багыты боюнча бир катар эл аралык программаларга катышат.

1960-жылдары Кыргызстанда келечектүү алтын кендери жок деп эсептелчү. Алтын жасалгаларга кайдыгер Розалия Жаманкуловна алтынга минерал катары гана карачу, ал анын доктордук диссертациясынын объектиси эле. 70-жылдардан баштап гана республикада алтынды кеңири чалгыңдоо колго алынды, ал эми 80-жылдардан тарта алтын кендерин иштетүүгө киришилди.

Р. Жээнчороева алтын кендерин ачуу ишине аябай киришип, алардын пайда болуу жана табылышынын мыйзамченемдүүлүгү боюнча доктордук диссертация жактады. Убактысынын тардыгына карабай медицинага кызыгат, көп окуйт, Есениндин, Майковду, Гетени, Омар Хайямды, Уолт Уитменди, азыркы кездеги мекендеш акындарды сааттап жатка айтат.

Өз мезгилинин адамы ал арамдыкка барбоо, бирөөнүн акысын жебөө, элдин байлыгына кол салбоо деген принципти бекем кармайт. Чиновниктердин көпчүлүгү чалдыккан азыркы кездеги алдым-жуттумдуктун жана байлык жыйноо илдетинин учурунда өзүн,

өз позициясын сактап, акниет бойдон калуу жана ага балдарды, неберелерди үйрөтүү бөтөнчө маанилүү, – дейт Розалия Жаманкуловна. «Сизге абдан оор го: лабораториядагы иштер, институттагы лекциялар, командировкалар, эл аралык программаларга катышуу, жолугушуулар, аялдар кыймылы, үй тиричилик, жубайыңыз, балдар, неберелер?» деген суроого, илгиртпей жооп берди:

– Жеңил эмес, албетте, бирок ушунун баары, ишенесизби, укмуштай кызык!

КЛЫПИНА ТАМАРА ПАВЛОВНА

Ушул аялдын жүзүнө көз чаптырып көрсөнүз кайраттуу, сүйкүмдүү көзкарашынан кеңпейилдүүлүктү, аялзатына тиешелүү жагымдуулукту жана назиктикти байкайсыздар. Тамара Павловна Клыпина жакында өзүнүн 82 жылдыгын белгиледи.

Ал өз турмушунда көп нерсени: нечен азап-тозокту башынан өткөрдү. Бирок ал азыр мурункусундай эле ачык-айрым, оптимисттик маанайда жылмайып турат, согуш жылдарынын каардуу сыноосу да, азыркы түйшүктүү күндөрдө жандүйнөсүндөгү мээримди жогото алган жок. Токмок шаарынын жашоочулары Тамара Клыпинаны Германияга чейин ок араалап, от кечип, согуш жолун басып өткөн, жаракат жана контузия алгандыгынын натыйжасында майып болгон, согушта көрсөткөн эрдиктери үчүн орден жана медалдар менен сыйланган, ал эми согуштан кийин ишине берилген китепканачы, кеңпейил жана боорукер, активдүү коомдук ишмер, жаштардын акылгөй насаатчысы катары жакшы билишет.

— Согушту аябай жек көрөм, — деп калат ал, — алааматтуу жылдарда кас душмандардын огуна канчалаган бейкүнөө адамдардын өмүрү кыйылды. Мен Москва алдындагы Мытиши шаарынан Чехославакияга чейин согуш жолун басып өтгүм, нечен салгылашууларга катыштым.

Тамара согушка чейин өзүнүн курбу-курдаштары катары артистка болсом деп кыялданчу. Рубцовск шаарында ата-энеси менен жашап турган убагында 8-класстан окуган тал чыбыктай ипичке Томочка Минаева өздүк көркөм чыгармачылыктын кароосуна катышып, жөнөкөй марлиден тигип алган көйнөгүн кийип сахнага чыгып, “Щелкунчик” балетинен вальсты чеберчилик менен бийлеп берет. Бул кароодо ал биринчи орунду ээлеп, бир коробка шоколад жана лыжаны белек катары алат. Ошол жылдарда мындай шоколад ар бир эле бөбөктүн колуна тийчү эмес. Аны жегендер чанда боло турган.

— Он жети жашар Тамаранын жакшынакай ой-тилектерин алааматтуу согуш быт-чыт кылды. Согуштун көпкө созуларын ал кезде эч ким билген эмес. Ал 1941-жылы Ленинграддагы муздаткыч өнөр жайы институтуна өтөт. Көп узабай эле бул институт Семипалатинск шаарына эвакуацияланат. Тамарага көпкө окууга туу-

ра келген жок. Өлкөбүздүн үстүнө карантүн түшкөн, душман басып алуу коркунучу түзүлгөн. 1942-жылы кан майданга өз ыктыяры менен барууну чечет. Ата-энеси “кой кызым, барбагың” — деп көз жашын көлдөтүп ыйлаганына карабастан Тамара фашизмге каршы согушка жиберүүсүн суранып арыз жазып аскер комиссариатына кайрылат. Клыпинаны Ленинграддан эвакуацияланган Москвадагы аскердик байланыш окуу жайына жиберешти. Бир жылдан кийин ал окуу жайын бүтүрүп, радиобайланышы боюнча техник-лейтенант деген наамды алат. Аны Мытишидеги өзү жүрүүчү артиллерияга жиберешет.

Клыпина — Минаева Украинадагы Тарановка селосунда алгачкы жолу салгылашууга катышкан. Андан бери 60 жылдан ашык мезгил өтсө да, бул жолку салгылашуу ага эң каардуу салгылашуулардын бириндей сезилет. Бул салгылашуу май айынын күндөрүнүн биринде таңга жуук болгон. Володя Соловов аттуу жаш лейтенант жаны толуктоого келген жоокерлердин көңүлүн көтөрүп, тамашалуу сөздөрдү сүйлөп турганы анын эсинде түбөлүккө сакталып калды. Өзү жүрүүчү куралдын жанында турган ушул баатыр лейтенантка капыстан ок тийип өртөнүп, күлгө айланып, аман калган беркилердин үрөйүн учурду.

Тамарага талкаланган танкалардын бүтүн калган сүйлөшүү жабдыктарын чыгарып алып келүү үчүн алгачкы тапшырма берилет. Ал күйүп бүтөйүн деп калган өзү жүрүүчү куралдардын түтүнүнөн араң дем алып, бир машинадан экинчи машинага боортоктоп билинбей жылып барып, бул тапшырманы аткарууга жетишти. Ушул күнкү катуу салгылашууда биздикилерден кыйла жоокерлер окко учту. Кийин Харьковдун алдындагы кан төгүлгөн катуу кармашуулар болуп, анда советтик жоокерлер дегеле ок өтпөстөй жер алдына жасалган жашыруун жайларга бекинип алышкан фрицтердин биринен сала экинчисин аёсуз кырып, баш көтөртпөй турушту.

Клыпина Днепр дарыясына төгүлгөн кандан улам жошодой кызарып турганын өз көзү менен көрүп, ошондо бүткөн бою дүркүрөдү. Бул өзүнчө алаамат эле. Дарыянын аркы өйүзүнө сүзүп өтүүдө биздин жоокерлердин бир канчасы курман болуп, бир азы гана аман калган.

Тарановодогу эстен кеткис салгылашуудан бери ар бир жолку жоготууга кайгыра берип, жүрөгү эзилди. Бирок аны көтөрө билүүнү да үйрөнүп, кийин өзүн башкача, мурдагыдан кайраттуу сезип калды. Мурда байланыштын жакынкы чалгындоо тобунун техник-лейтенанты болсо, кийин радиотехнигинин милдетин өтөп, байкоочу пункт менен өзү жүрүүчү куралдын жана полктун штабынын ортосундагы ишенимдүү байланышты камсыз кылып турууга көшөрө аракеттенди. Согуш талаасынан жарадарларды жана талкаланган техниканы кандай гана болбосун алып чыгууга аракеттенчү. Санитар кыздардын “көтөрүшүп кой” деп кыйкырган үнүн угаары ме-

нен атылган окторго карабай, аларга жетүүгө шашыла жөнөчү. Керек болгондо, колуна курал алып, душманга ок жаадырып турду. Жоготууларды аз да болсо азайтууга, кайгы-капа, жабыркоолордун санын кыскартууга, жениш күнүн мүмкүн болушунча жакындатууга чын дилинен аракетин жасады.

Тыныгуу берилип, кичине бош убактысы боло калганда Тамара жоокерлерге Алябьевдин “Булбул” деген ырын мукам үнү менен эргип ырдап берчү, ал үчүн аны жоокерлер “Полктун булбулу” деп тамашалап калышчу. Ал эми Алексей Сурховдун “Землянка” (Жер-төлө) деген ыры анын сүйгөн ыры болор эле.

Украинада Шепетовканын алдындагы салгылашууда ага ок тийип, жаракат алып, контузия болот. Түштүк — Батыш, Степной, Биринчи Украина фронтторунун курамында болуп, Украина, Белорусия, Польша, Германия, Чехословакияга чейин согуш жолун басып өткөн Тамара Клыпина башынан өткөргөн азап-тозокторду, өзүнүн жүрөгүнө эң жакын сезилген куралдаш досторунун ысымдарын, уккан адамдын жүрөгүнүн үшүн алган түйшүктүү күндөрдү, женишке карата өчпөс үмүттү эскерип өзү айтып отурса дегеле түгөнө турган эмес.

Алааматтуу ушул согушта аман калыш деген өзүнчө чоң сыйкыр, — дейт ал, — Улуу женишке кашык кандары калганча салгылашкан биздин жоокерлердин бирдиктүү бир бүлөдөй аракетинин натыйжасында гана жетишкендигин аны өз көзү менен көргөндөр азырынча тирүү турганда кийинки муундар угуп-билип алышканы оң. Жаштар аны билип гана тим болбостон, бүгүнкү тынч турмуштун баркын баалай билиши да, улуу муундар аларга мураска калтырган ыйык нерселерди кастарлап сактай жана көбөйтө билиши да зарыл.

Тамара Павловна согушта көрсөткөн эрдиктери үчүн экинчи даражадагы Улуу Ата Мекендик согуш ордени жана алты медаль менен сыйланган.

Бирок эң башкысы — кийин 1942-жылы бири-бирин урматтап, бирге бактылуу өмүр сүргөн жубайы Иннокентий Николаевич Клыпинди дал ошол согушта ок аралап, өрт кечип жүргөн мезгилинде жолуктурду. Ал гвардиялык дивизиянын танкалык полкунун командиринин саясий жактан орун басары эле. Демобилизациялангандан кийин 1945 — 47-жылдарда Тамара Павловна күйөөсү аскердик кызмат өтөгөн жерлерде Австрияда, Венгрияда, Германияда, Приморск крайында жашады.

Клыпиндердин үйбүлөсү Кыргызстанга 1953-жылы көчүп келишкен. Тамара Павловна Сокулук (ошол жер Каганович деп аталчу) районундагы Крупская атындагы колхоздун айылдык китепканасында китепканачы болуп иштеп, бул адистикти өздөштүрдү. Клыпиндер 1960-жылы Токмокко көчүп келишип, ушул убакытка чейин Тамара Клыпина бул жерде жашайт. 1984-жылы Иннокентий Клы-

пинди бүткүл Токмок аскердик салюттун залпы алдында акыркы сапарга узатышты. Чоң атанын урматына Иннокентий деп ат коюлган небереси өсүп-чоңоюп, эр жетүүдө. Клыпиндердин тукуму ула-нууда.

Клыпина 1973-жылы Москвадагы маданият институтун бүтүп келгенден кийин шаардык китепкананын башчылыгына, андан кийин Токмоктогу мекеме аралык борборлоштурган китепкана тармагынын директорлугуна дайындалат. 1970—80-жылдарда Токмок республиканын борборунун жана ша өнүгүп-өскөн шаары катары саналчу. Өнөр жай өндүрүшү арымдап өстү. Тамара Павловна жетектеген борбордук китепкана Токмок шаарынын маданиятынын, рухий турмушунун ордосу болуп калды. Ошол мезгилде шаарыбыз чыныгы китепканалык турмушту башынан кечирип жатты, анткени өлкөбүздө китепканаларды борбордоштуруу боюнча эксперименттердин толкуну күч алган. Азыркы мезгилдин тили менен айтканда, Кыргызстанда эксперимент жүргүзүү үчүн Токмок “Пилоттук” шаар катарында тандап алынган.

Көрсөтмөлүү бир учурду мисал келтире кетели. СССР маданият министрлигинин чечиминин негизинде Токмоктогу мекеме аралык борбордук китепкана тармагынын базасында китепкана ишин мекеме аралык борбордоштуруу боюнча бүткүл союздук семинар-практикум өткөрүлгөн.

Москвадан, Прибалтикадан, Закавказьеден келишкен семинардын катышуучулары Союздун борборунан кыйла алыс жайгашкан чакан шаар Токмоктогу китепкананын ишинин денгээли ушунчалык жогору экендигине аябай таң калышкан.

Токмок МЦСБ СССР айыл чарба жетишкендиктеринин бүткүл союздук көргөзмөсүнө катышып, күмүш медаль алууга татыктуу болгон, ал эми Клыпина китепкана ишиндеги, китептерди массага таратуудагы эмгеги үчүн Ардак Белгиси ордени менен сыйланды.

Шаардыктар үчүн бул жылдар чынында да бири калбай китеп окуунун мезгили болуп калды. Ар бир заводдо, курулуш башкармасында, ар бир мекемеде көчмө китепкананын пункту же МЦСБнын филиалы ачылып, маданий очокко айланды. Талапка ылайык клубдар, музыкалык салондор, адабият үйлөрү ачылып, токмоктуктар көрүнүктүү артисттер Болот Минжылкчиев, Елена Образцова, жазуучулар Чыңгыз Айтматов, Төлөгөн Касымбеков, Мар Байжиев, адабият жана искусствонун башка ишмерлери менен жолугушуу мүмкүнчүлүгүнө ээ болушту.

Ошол жылдарда Клыпинанын демилгеси боюнча түзүлгөн жаштардын “Жолдош” аттуу интернационалдык достук клубу республикабызга кеңири белгилүү болгон. Анда Афганистандан кайтып келишкен жоокерлер, ал жерде курман болгон жаш акын Александр Стовбанын энеси, легендарлуу генерал Дмитрий Карбышевдин кызы менен жолушуу өткөрүштү. “Тамара Павловна менен иштөө

жөнөкөй болгон эмес. Ал талапты катуу коюучу. Ошондой болсо да кесиптик иште гана эмес, аскерге чакыруучулар менен жолугушууларда, кинолекторийлерди өткөрүүдө, шефке алынган колхоздо айыл чарба жумуштарын аткарууда ал жетектеген жамаат ар дайым алдыда болор эле”, — деп кесиптештери азыр эскерип калышат.

Тамара Павловна МЦСБдагы активдүү ишинен алтымыш жаш курагында гана кол үздү. Бирок татыктуу эс алуу учурунда Клыпина сыяктуу тынымы жок адамдарга иштебей отуруп калуу мүмкүн эмес. 1989-жылдан 1995-жылга чейин ал Токмоктогу тарыхый жана маданий эстеликтерге көзөмөлдүк жүргүзүү коомунун жооптуу катчысы болуп иштеди. Көп жылдар бою аялдардын шаардык коомунун курамында болду.

Тилекке каршы, улгайган сайын ден соолук мурдагыдай болбойт тура. Эң сүйүктүү уулу Юрийдин кайтыш болушу Клыпинанын кайратына, денсоолугуна таасирин тийгизбей койгон жок.

Экинчи уулу Александр үйбүлөсү менен, неберелери да туштушка жакка тараган. Карыган кезде Тамара Павловна үйдө жалгыз калды. Өзүнүн 82 жашка толгон күнүн ал согуш ардагерлеринин республикалык госпиталында тосту. Согушта алган жарааты, контузия денсоолугунун абалын начарлатууда, буттары араң шилтенет. Бир гана кубанычы — мурдагы достору, курбулары аны унутушпайт, келип-кетип, ал-абалын сурап турушат. Ансыз Тамара Павловнанын жашоосунун маңызы болмок эмес.

ЛУЩИХИНА ЕВГЕНИЯ МИХАЙЛОВНА

Темир жол вокзалынан анча алыс эмес жерде, шаардын орто ченинде көп кабаттуу үйлөрдүн ортосунда эки кабат, чакан, татынакай үй турат. Эшигин чырылдаттым. Каалганы орто бойлуу, жадыраган аял ачты. Жылуу жылмайып, үйгө кирүүнү өтүндү. Мен ар түрдүү китептерге, кооз сүрөттөргө, кандайдыр бир мага түшүнүксүз сувенирлер менен эски сааттарга толгон адеми бөлмөгө кирдим. Тигил дубалдын жогор жагынан үкүнүн

акылдуу көздөрү биз тарапка сынай карап тургандай сезилип кетти. Үйдүн ээси мени диванга олтургузуп, өзү да жаныман орун алды. Демек, биздин аңгемелешүүбүз эркин жана жеңил болот экен деп ойлоп койдум.

«Бардыгы ушул жерден, ушул үйдөн башталган. Бул атамдын үйү, бардык салт-санаабыз, алардын үлгүсү, берген тарбиясы, таасири менен мен атамдын кесибин, өмүрүн улап келе жатам, — деп аңгемесин баштады Евгения Михайловна Лущикина. Бул аялдын башкалардыкына окшобогон тагдыры, Кыргызстандагы кой чарбачылыгын өнүктүрүүгө кошкон зор эмгеги бар, айыл чарба илимдеринин доктору. Кеңири эрудициялуу, өтө сабаттуу, анын үстүнө боорукер, мээрбан, маданияттуу адам.

Мен мурда эле анын Алматыдан докторлук диссертациясын жактаганы жөнүндө толук кабардар элем. Ал үчүн дээрлик 25 жыл эмгектенди. 80ден ашуун басма табактан турган эмгектери, 5 монографиясы жарык көрдү. Негизги алган багыты койлордун генетикасы жана селекциясы болду».

Анын жумшак, коңур үнү менен курган аңгемесин угуп отуруп, каарманымдын атасы оюма түшүп кетти. Ал сүйкүмдүү, маданияттуу, укмуштуудай сөзмөр адам эле. Аны кайсыл убакта көрбөйүн дайыма таза, тыкан, жакшына кийинип жүрүүчү, кандайдыр бир мырзалык мүнөзү да бар болучу. Мындай адамдын койлордун селекциясы жана аларды көбөйтүү иштери менен алек болуп жүргөнү оюма да келчү эмес.

Үйбүлөдө дайыма бири-бирин урматташып, эмгектенүүгө, адилеттикке, адамга сый-урмат көрсөтүүгө умтулушчу. Апасы Лидия Дмитриевна атасынын жөлөк-таягы, жанжолдошу эле. Ал төрт баланы төрөп, өз өмүрүн алардын келечеги үчүн сарптады. Уулу Герман Москвада, геология-минералогия илимдеринин кандида-

ты, кызы Алла да Москвада, мектепте иштеп келет, Инна Санкт-Петербургда, ЛМУнун доценти, филология-психология боюнча илимдердин кандидаты эле. Жакында мезгилсиз дүйнөдөн кайтты. Эң кенжеси Евгения Бишкектеги Кыргыз мамлекеттик университетинин биология факультетин бүтүрдү. Атасы аны өзүнүн жанынан алыс кетиргиси келген жок, ошентсе да ал өзү кесип кылып алган ишти кызынын улантуусун каалаган жок. Мал чарбачылыгы өтө оор, ал аялдын иши эмес деп эсептөөчү. Бирок тагдырдан эч качан качып кутула албайт экенсин да.

Евгения Михайловна күйөөгө чыккандан кийин Казакстандын какыр чөлдөрүнүн бири Батпакталаага карай жол тартты. 3 жыл мектепте химия менен биология сабактарынан мугалим болуп иштеди. Ал жактан Алматыга Казакстандын илимдер академиясынын эксперименталдык биология институтуна которулуп, ошол эле жерден аспирантурага өттү.

«Ал жылдар түйшүктүү, оор дагы, кызыктуу жылдар эле. өзүндүн турмуштагы ордунду издеп табуу, илимдин кайсыл жагына барып урунарынды билбей турган учуруң. Ошентип жүргөндө уулу төрөлүп калды. Ага карабай эмгектенген үч жыл текке кеткен жок, кандидаттык диссертация бир олтуруудагы дем менен эки жуманын ичинде жазылып чыкты. Анын бактысына белгилүү окумуштуу, илимдин доктору, профессор, Ленинграддагы Цитология институтунун клеткалардын морфологиясы боюнча лабораториясынын жетекчиси Жинкин Лев Николаевич туш болуп калды. Евгения Михайловна да дал ошол профессор тарабынан изилденип жана иш жүзүнө ашырылып жаткан, адегенде лабораториядагы айбанаттардын, андан кийин койдун жүнүнүн өсүшүн тастыктай баштады. Турмушта практикалык жактан өтө керек болуп турган бул идея менен биротоло тагдыры байланышып калды.

Аспирантурадан кийин бир жыл бою кызмат табылбагандан кийин үйүн дагы, күйөөсүн да таштап, Евгения Михайловна атасынын үйүнө келүүгө аргасыз болду. Балким, дал ушунун өзү анын тагдырындагы бурулуш учур болгондур.

Ошентип жаш адис Кыргыз ССР Илимдер Академиясынын ал кезде М.Н. Луцихин жетектеген койлордун жүнүнүн биологиясын изилдеген Кыргызстандагы жападан жалгыз лабораториясында иштөөгө туура келди. Ошентип, 1970-жылдан бери Евгения Михайловна бүгүнкү күнгө чейин ушул лабораторияда эмгектенип келет. Тегерегиндеги кызматташтары, атасынын бир кездеги окуучулары, аны чын жүрөктөрү, ак дилдери менен сүйүп, урмат кылышчу, «чоң атабыз» деп коюшчу. Алар өз иштерине абдан тың, тыкан, эмгекчил, кызыктуу жана акылдуу адамдар. Дал ушул эле лабораториядан Евгения Михайловна өзүнүн жеке тагдырына өмүр бою шериктеш болгон адамын да жолуктурду. Евгений Григорьевич Мезенцев — айыл чарба илимдеринин доктору, профессор, Кыргыз

Республикасына эмгек сиңирген зоотехник, Кыргыз Республикасынын мал чарба илим-изилдөө институтунун кой чарбасы бөлүмүнүн башчысы болуп иштеген. 2003-жылы мезгилсиз дүйнөдөн кайтып кетти. Евгения Михайловна менен Евгений Григорьевич 30 жылга жакын бирге эмгектенишип өмүр сүрүшкөн. Материалдарды бирге топтошуп, туут убагында, козу бөлгөндө, жүн кыркар мезгилдерде бирге сапарда жүрүшкөн. Алардын аттарын так айтышкандары менен ата-тегин алмаштырып алышкан учурлар да кездешкен.

Мен каарманымдан күйөөсү тууралуу айтып берүүнү өтүндүм. Адегенде көп көңүлсүнбөй, анан кыргызчалап: «Карга дагы сүйөт баласын аппагым...» — деп койду. Ал жөнүндө эмне деп айтууга болот? Көпчүлүк ал тууралуу жакшы билет, көп жаңылышты ал жөнүндө. Евгений мени көп нерсеге үйрөттү. Аны менен иштөө көпчүлүк учурда кыйын болсо да, нары жакшы жана нары кызыктуу эле. Айрым учурларда үнүбүз бүтүп калганча талашчубуз, бирок ич күптүбүз ичибизде калбачу. «Ой, койчу, биолог деген ким эле, ал бир чала окуган зоотехник да» — деп тамашасын да айтчу. А мен болсом тескерисинче ойлоп, аны далилдөөгө тырышат элем». Евгений Григорьевич менен өткөн күндөрүн эстеп Евгения Михайловнанын көздөрү жашылданып кетти.

Евгения Михайловна жогорку баскычтагы адис экендиги баарыбызга кеңири маалым. Университеттен алган терең билим ал кездеги биофакты бүтүп чыккан бир топ адамдарга илимдин ар түрдүү тармактарында адистешип кетүүгө чоң өбөлгө болду. Евгениянын көп курбулары, курсташтары медицина, физиология, ветеринария, вирусология илимий институттарында ж.б. жерлерде эмгектенишет. Турмуш эмнеге гана үйрөтпөйт! Ошондон улам, Е. М. Луцихина генетиктердин жана селекционерлердин республикадагы коомунун Президенти жана жаңы уюшулган мериносторду өстүрүү фондунун да Президенти болуп бекеринен шайланбаса керек. Бул өзү эми өзүнчө тема, ага өз учурунда токтололук.

— *Сиздин командировкаларыңыз тез-тез болуп турат экен, ошолор жөнүндө айтып берсеңиз?*

— Ооба, көп. Көбүнчө үстү жабылган жүк ташуучу машинада алыс сапарга чыгабыз. Машина жүрө албаган жерлерге ат менен барабыз. Айрым учурда түндө кайсыл жерге туш келсек, ошол жерге конуп калмай. Азыр жакшы болуп калды. Менин карамагыма «Нива-Тайга» деген автоунаа берилген. өзүм айдаймын. Өткөн жылы жайында Аксайга бардык. Калың жааган карга туш болдум. Эч нерсе көрүнбөйт, мандайкы айнекти улам тазалап коюп, араң жылып бараттык. Жолдун нугунун дайны жок. Ал эми ошол кезде Чүй өрөөнүндө 30 градус ысык болуп турган кез эле. Божомолдоп айдап бараттым. Машинадагы жүргүнчүлөрүмдүн бири акырын айда десе, экинчиси катуураак айдабасаныз бензин түгөнүп,

карангыда кардын алдына калабыз дейт. Мындай ээн талаада жардамга келүүчү жан табылбайт. Ошентип баратып бир чуңкурга түшүп кеттик. Ырыскелди Өмүракунов деген фермерден башкабыз жеңил-желпи жаракат алдык, ал маңдайкы терезеге башы менен катуураак урунуп калыптыр».

Кайрадан иш нугуна өтүк, кеп учугу кыргыздын уяң жүндүү койлору жөнүндө болуп жатты. Академик М.Н. Луцихин белгилеп кеткенине караганда кыргыз элинин кылымдаган тажрыйбасынын жыйынтыгы болуп калды. Бул бийик тоолуу, климаттык жактан татаал шарттарда мериностун-уяң жүндүү койлордун миңдеген санын өстүрүү оңой эмес көрүнүш эле. Койдун бул тукуму 1956-жылы сыноодон өткөндөн кийин анын сапаттуулугун мындан ары дагы арттыруу жана санын көбөйтүү боюнча иштиктүү чараларды көрүү мезгили башталды. Бул багытта Кыргызстан КП БКнын биринчи катчысы Т.У. Усубалиевден баштап, жержерлердеги жөнөкөй койчуларга чейин иш жүргүзүштү. Ошондой аракеттердин негизинде уяң жүндүү койлордун саны республикада 9,3 миллион башка жетти. Жүндү кайра иштетүүчү ишканалар да курулду. Жүн өндүрүү биз үчүн өтө кирешелүү тармак, анын үстүнө жашоо шартыбызга ыңгайлуу эле. Республикада өндүрүлгөн жүндүн үчтөн эки бөлүгү сыртка жөнөтүлүп жатты. Кой чарбачылыгы көрүнүктүү тармакка айланып, жакшы киреше бере баштады.

Кыргыздын уяң жүндүү койлорунун жүндөрүнүн технологиялык жактан сапатын дагы да жакшыртуу максатында 1971-жылдан баштап Австралиядан меринос койлору алынып келе баштады. Евгения Михайловна менен Евгений Григорьевич «Оргочор» асыл-тукум совхозунда жогорку сапаттагы мал чарбачылыгы үчүн көп жыл эмгектенген, Кыргыз Республикасынын эмгек синирген зоотехниги Хомякова Мария Романовна менен биргелешип, австриялык мериносторду аргындаштырууга киришти. Анын учурдагы эмгек аракеттери 1987-жылы чыккан китептеринин биринде чагылдырылган. Мындай аргындаштыруунун натыйжасында меринос койлордун сапаты 90% ке жогорулады. Эл калыс эмеспи, аны бекеринен «жибек жүн» деп аташпаган чыгар.

Азыр республикада уяң жүндүү койлордун саны орто эсеп менен 2 млн. башка гана жетет. Бул тармакты өркүндөтүү, айрыкча меринос койлорду көбөйтүү боюнча али да болсо үмүт бар. Жүндүн баасы жогорулай баштагандыктан, элеттиктердин ага болгон кызыгуулары да артып барат. Асыл тукум мал өстүрүүчү чарбаларда уяң жүндүү койлордун короолору сакталып калган.

Республикада кой чарбачылыгын жана жүн өндүрүүнү мындан ары өнүктүрүү боюнча программанын негизинде кочкорлорду гана алып келбестен, Евгения Михайловнанын демилгеси менен таза кандуу австралиялык мериностордун токтулары да алынып келинди. Бул жөнүндө басма сөз беттеринде көп кеп кылынды. Азыр алар

«Элита» МАКында Т.Береновдун «Алтынжүн» жана «Эрлан А» фермаларында жайгаштырылган.

Азыр Кыргызстанда 70 миңден ашуун эң сонун жибек жүндүү, аргын койлордун тукумдары бар. Республикада туулуп жана чоңоюп жаткан таза кандуу мериностордун ургаачы, эркек козулары, токтулары өстүрүлүп жатат. Кыргызстанда туулган австралиялык биринчи ургаачы койлор өткөн жазда өзүнүн биринчи төлүн беришти. Алардын козуларын сатуу боюнча республикада алгачкы жолу көргөзмө — аукцион уюштурулду. Ал көргөзмө- аукциондо жеке эле австралиялык мериностордун козулары эмес, Кыргызстанда өстүрүлгөн малдын бардыгынын эң жакшы деген түрлөрүнүн үлгүлөрү сатылды. Булардын бардыгына менин каарманым күбө болду.

Койлорду байкоого алуу, генетикалык абалын текшерип туруу, жергиликтүү шарттарга көнүгүү абалын көзөмөлдөө бир топ убакытты, түйшүктү талап кылат. Жүндүн сапаты атайын жабдуусу бар лабораторияда текшерилет. Ал эч кандай өндүрүштүк тармакка тиешеси жок, өз алдынча, эч кимге көзкарандысыз болушу керек. Лаборатория жүндүн гана маркетингин анализден өткөрбөстөн, селекционерлердин, окумуштуулардын да иштерине көмөк көрсөтүүсү керек. Селекционер менен окумуштуулардын андай анализдерге башка жакка төлөй турган каражаттары жок. Анан малдын тукумун жакшыртуу боюнча мындай прогрессти ким камсыз кылышы керек? Албетте Улуттук илимдер академиясынан башка кайсы жерди сунуш кыласың, анткени бул жерде мындай иштер дайыма жүргүзүлүп келген.

Биздин эң башкы улуттук байлыгыбыз — тоолор жана тоо койнундагы отуу жайыттар. Төрт түлүктүн ичинен кыргыздын уяң жүндүү койлору да чоң байлык. Кыргызды кой бакканга үйрөтүүнүн кереги жок дешет. Бирок айрым бир билбеген нерсени билип алуунун зыяны жок. Евгения Михайловнанын демилгеси менен Бишкекте мериносторду көбөйтүү боюнча кызыккан фермерлердин уюмдаштыруучу чогулушу болуп өттү. Анын максаты уяң жүндүү койлорду өстүрүүчү фермерлердин, селекционерлердин кызыкчылыктарын коргоо эле. Бул биргелешкен уюм меринос койлорду өстүрүүчүлөрдү колдоого алуу, сапаттуу уяң жүндү көбөйтүү аркылуу калк казынасына өз салымдарын кошууга, элдин турмуш абалын жакшыртууга талаптанган дилгир, таланттуу адамдардан топтолгон.

Фонддун аракети менен 2001-жылы сатылган жүндүн ар бир килограммы 50—60 сомдон айланды. 2004-жылы 70—80 сомго чейин көтөрүлдү. Ошентип атасы баштаган ишти кызы ушундайча улантып жатат.

Евгения Михайловнанын үйүнөн киши үзүлбөйт: достору, кызматташтары, илимпоздор, тааныш чабандын балдары, жаш сүрөт-

чүлөр. Айрым учурларда жөн эле чай ичип жатышабы же илимий кеңеш куруп жатышабы, түшүнбөй каласың. Эжелери бир жолу келип, үйүнөр үй эмес эле, караван сарайга окшош экен деп кетишти. Андай да болот.

— *Илимден башка кызыккан нерсеңер бардыр?*

— Андайларга убакыт жетишпейт, — деп күлөт — атабыздын үйүн минтип ондоп коюуга кириштик. Бул кандай түйшүктүү, анан узак убакытты талап кыларын жакшы билесиз. Бардыгы жай-жайы менен болсо экен деймин.

Евгения Михайловна бардыгын өзү ойлогондой жасасам дейт. Ал эми анын ар нерсеге кызыгуусу өтө эле ар тараптуу, бул жагынан атасын тартса керек. Музыканы, ырды жан-дили менен жакшы көрөт, театрды сүйөт, пикирлешүүгө керек экен деп англис тилин да үйрөнүп жүрөт. Ошондон уламдыр, белгилүү журналист В.Федоров бир спектаклдин премьерасында жүргөн жубайларды көрүп: «О, койчулар, бул жерде эмне кылып жүрөсүңөр?» — деген экен тамашалап. Китепти үзбөй окуйт, үй салтанаттарына арнап ыр да чыгара коёт, ашканада казан жанында алек болгонду, анан өзүнүн Джейс деген итин жакшы көрөт.. Бирок бардыгынан жакшы көргөнү — иши!

Бир жолу Евгения Михайловнага кирип калсам көздөрү күлмүндөп, көңүлү ачык экен. Москвадан уулу келиптир. Дмитрий театр институтун бүткөн, бирок азыр өз алдынча жеке ишкердик менен аракеттенип жатыптыр. Үйлөнүп-жайланган, жадырап жайнаган жакшынакай келинчеги жана он эки жашар уулу бар.

Алма өз сабагынан алыс түшпөйт тура.

**МАМБЕТАЛИЕВА КАКЕН
(1936-1984)**

Онарча... Нарын өрөөнүнүн Долон жаккы аймагында ушундай аталыштагы чоң суу агат. Ошол сууну бойлой жогору бир кара коктуда ашык кели жок он арчанын өсүп турганы өзүнчө керемет. Ал арчалар нече жыл жашады, не турмушту баштан кечирди — табышмак. Арийне, ал биз үчүн ыйык жер. Ошондуктан эл отурукташкан жерди Онарча айылы деп аташат.

Ошол айылда 1936-жылы Какен Мамбеталиева — кыргыз кыздарынын ичинен чыккан алгачкы этнограф — окумуштуу жарык дүйнөгө келген. Атасы – Черикчи уулу Мамбеталы колунан көөрү төгүлгөн, мыкты уста болгон экен. Ошол себептен, согуш маалында айыл ичинде калтырышыптыр. Апасы Үркүнбай кызы Жумабүбү колхоздо ферманын башчысы болуп иштеген. Какен Мамбеталиеванын тогуз бир тууганы болгон, алтоо кичине чагында эле ар түрдүү тумоолордун айыбынан көз жумган экен. Какен Мамбеталиева зиректигиненби, алгачкы арип тааныган күнүнөн эле мектепте жалаң «бешке» окуптур. Он жашка толуп, толо электе атасынан ажыраса, согушка кеткен бир тууган агасы Дүйшөмбү кан майдандан кайтпай калат. Үйбүлөгө тирөөч-түркүк болгон агасы Сулайман Нарын шаарына ишке орношуп, көчүүгө туура келет. Какен шаардагы Токтогул атындагы мектептен окуусун улантып, толук эмес орто билим алгандан кийин Нарын педагогикалык окуу жайына тапшырып, аны 1952-жылы артыкчылык диплому менен бүтүрүп, “мектептер бөлүмү” адистигине ээ болуп чыгат. Ошол эле жылы Кыргыз мамлекеттик университетинин тарых факультетине студент болуп калат. Студенттик күндөрдө эле жумушчулардын турмуш-тиричилигин, жашоосун, маданиятын үйрөнүү этнографиялык илимдин өтө маанилүү проблемаларынын бири экенин түшүнөт. Дегеле буга чейин кыргыз этнографиясында кыргыз жумушчу табына байланыштуу тематиканы камтыган монографиялык изилдөөлөр болгон эмес. Ал кездери кыргыз жөнүндө жаза келгенде жумушчу табы көмүскөдө калып, жалаң колхоз дыйкандарын гана изилдешчү. Какен бу жагынан алганда дың бузган алгачкы окумуштуу болду. СССР илимдер академиясынын этнография институтунун белгилүү кызматкери С. М. Абрамзондун, Кыргыз илимдер академиясынын та-

рых институтунун кызматкери К. И. Антипинанын кеп—кеңештерин угуп, этнографиялык изилдөөлөрдү жүргүзүүгө башоту менен киришет. Каникул учурунда Сүлүктү, Кызылкыя, Ташкөмүр, Көкжангак аймактарындагы ташкөмүр өндүргөн жумушчулардын турмуш шартын изилдеп, миндей жумушчулар менен аңгеме куруп, жүз элүү үйбүлө менен жакындан таанышып, алардын жашоосун толугу менен изилдеп, көп материал топтоп келет. Өзү акварель техникасында сүрөт тартар эле. Анан жумушчулардын тиричилигин жана материалдык маданиятынын көрүнүштөрүн көргөн жеринде так өзүндөй чагылдырып берер эле...

1957-жылы университетти артыкчылык диплому менен аяктагандан кийин, Какен Мамбеталиеваны КР илимдер академиясынын тарых институтуна чакырышат. Студенттик мезгилде жыйнаган этнографиялык материалдарын тереңдетип, аспирант болууну көздөп, кыргыз шахтерлорунун турмушу жана маданияты боюнча жигердүү изилдөө жүргүзөт. Какен Мамбеталиевнанын тилеги кабыл болуп, 1957-60-жылдары СССР илимдер академиясынын Н. Н. Миклухо-Маклай атындагы этнография институтунун Ленинград бөлүмүндө аспирантурадан окуп, аны ийгиликтүү аяктайт. Анда этнография боюнча ири окумуштуулар С.М.Абрамзон, В.Ю.Крупянская, Е.М.Пещерова, К. Л. Задыхина, Н. Н. Чебоксарова, А.П. Потаповдун баалуу кеңештерин угат. Кыргыз этнография илиминде тоокен өнөржайында иштеген кыргыз жумушчу табынын жашоо-турмушун жана маданиятын ар тараптан толук изилдеп чыгуу иштери Какен Мамбеталиевнанын ысымы менен тикелей байланыштуу. Какен өзүнүн 1958-жылдан 1963-жылга чейинки бир нече жолку экспедициялык жүрүштөрүндө түндүк жана түштүк тоокен өнөржайындагы жумушчу кыргыздардын үйбүлөлүк мамилелерин, турмуш-тиричилигин, маданиятын, улуттук жумушчу кадрлардын калыптанышын ийне-жибине чейин түгөл изилдеп чыккан. Ушул эмгектеринин натыйжасы катары “Кыргызстандын ташкөмүр өнөр жайындагы кыргыз кенчилеринин турмуш-тиричилиги жана маданияты” деген темада кандидаттык диссертациясын жазып, ал 1963-жылы көлөмдүү китеп болуп чыгат. 1964-жылы Москва шаарында кандидаттык диссертациясын ийгиликтүү жактап, ага СССР илимдер академиясынын Н.Н.Миклухо-Маклай атындагы этнография институтунун Советинин чечими менен тарых илимдеринин кандидаты деген илимий даража ыйгарылган.

Какен Мамбеталиевна илимий иштерин өзүнүн дүйнөлүк коллегаларына эларалык деңгээлде жеткириш үчүн ошол кездери чет тилдер факультетинин атайын кечки бөлүмүндө англис тилин толук өздөштүрүүгө жетишти. Ошол кездери Москвадан келген чет элдик окумуштуулар менен англис тилинде кадимкидей божурашканын шакирттери эскерет. Мындай баарлашуу ал кездери кыргыз окумуштуулар арасында чанда бир кездешпесе, дээрлик жок болчу.

1971-жылы Какен Мамбеталиевнанын “Кыргыз тоокен өнөр жайынын кыргыз жумушчуларынын үйбүлөсү жана бүлөлүк-никелик мамилелери” деген темадагы китеби жарыкка чыккан. Белгилеп кетчү нерсе, анын кыргыз жумушчулары тууралуу монографиялык изилдөөлөрү азырынча кыргыз этнография илиминин историографиясынын ушул жаатындагы жападан-жалгыз изилдөө болуп саналат. Какен Мамбеталиевна изилдеп жазган материалдык маданияттын көптөгөн көрүнүштөрү аз эле убактын ичинде биротоло жоголуп, кыргыз тарыхынын бир элеси болуп өтүп кетти. Так ушул жагдайдын өзү ар бир доордун ар бир ирмеми этнографтар тарабынан так ошол ирмемде ийне-жибине чейин изилденип жазылып калтырылышы керектигин далилдеп турат. Ушул өнүттөн алганда, Какен Мамбеталиевнанын изилдөөлөрүнүн илимий баалуулугу өтө бийик. Ошентип, элеттен башталган анын илим-билимге болгон чыйыры улам жогорулап, кыргыз кыздарынан тунгуч этнограф илимпоз жаралган.

Какен Мамбеталиевнанын илимий иштерине көз жүргүртүп олтуруп, анын этнография илими боюнча уникалдуу эмгектерди жараткандыгын тартынбай эле баса белгилеп кетким келет. Иштермандыгы, тырышчаактыгы, тактыгы бөтөнчө болчу. Күндүзү илимий иштери менен алектенсе, кечиндеси чет тилин үйрөнүп, илимдеги «ийне менен кудук казган» окумуштуу илимпоз катары изилдөөнүн өзүнчө методологиясын калтырып кетти. Профессор А.Акунов жазгандай: «Бүгүнкү күндө гуманитардык жана коомдук илимдер боюнча көптөгөн окумуштуулар — илимдин кандидаттары, докторлору бар, бирок изилдөөнүн методологиясы менен толук куралдангандар саналуу дешет. Аспиранттар, докторанттар, ал эмес жаш мугалимдер изилдөөнүн, окутуунун методологиясына муктаж экен» (*«Кутбилим», 27-март, 2006-ж.*). Ушул өнүттөн алып караганда Какен Мамбеталиевнанын ишмердүүлүгүн үйрөнүү, пайдалануу маанилүү экенин анын шакирттери таасын белгилеп жүрүшөт. Какен Мамбеталиевнанын ар бир жазган илимий китеби өзүнчө узун сөзгө арзыйт. Анын «Кыргызстандын жумушчу табынын турмуш-тиричилиги», «Кыргызстандын жумушчу табынын турмуш тиричилигинин жана маданиятынын калыптанышынын тарыхый этаптары» деген көлөмдүү изилдөөлөрү накта улуттук менталитетибиздин ункусун иликтеген көөнөрбөс эмгек экенин таңууга болбойт. Какен Мамбеталиевна белгилүү этнографтар К.И.Антипина, А. Жумагулов менен бирге жазган «Кыргыздардын улуттук каада салттары, азыркы кездеги материалдык маданияты жана прикладдык искусствосу» деген эмгеги орус, немец, француз, англис тилдеринде, Н.П.Бутенко менен бирге жазган «Кыргыздардын бүгүнкү ысымдары» деген эмгеги Москвадагы «Наука» басмасынан китеп болуп чыккан. Ал кездери кыргыз окумуштууларынын жогорудай борбордук басмалардан чыккан эмгектери сейрек кездешчү. Мын-

дан тышкары, анын айрым илимий эмгектери, көлөмдүү макалалары Лондондон англис тилинде жарык көрүп турган. Балдарга ат коюунун мурдагы мезгилдеги, азыркы учурдагы, келечектеги этаптарына кызыгып, изилдөө жүргүзгөн. «Совхозбек, Колхозбек... ой, Канализация деген да ат бар экен!» деп күлүп калар эле. Какен Мамбеталиевна 1964-жылы өткөн Антропология жана этнография илимдеринин Эл аралык конгрессине анык мүчөсү катары катышкан. Какен Мамбеталиевна изилдөөчү-окумуштуу гана болбостон, нукура педагог-окумуштуу эле. Ал Кыргыз мамлекеттик университетинде дарс окучу. Ал жазып алган материалдарын студенттерге айтып гана бербестен, этнографиялык материалдарды ийине жеткире түшүндүрүп, көрсөтмө куралдарын, илимдин аталган жаатындагы залкар окумуштуулардын эмгектерин жана ачылыштарын кеңири пайдаланып, натыйжада студенттер ошол материалдан айтылып жаткан окуя—маалыматтарга өздөрү кошо катышып жүргөндөй таасир алып, нукура илимий денгээлде сугарылар эле. Мисалы, этнографиянын предмети дейбизби, айтор кишинин көзүнүн, мурдунун, эрининин түзүлүшүнө карай кайсыл классификацияга кирерин жөн эле жиликтеп койчу. Адамдын жаак түзүлүшүнө карап кай жактык экенин аныктап койгону өзүнчө кызык. Ушунун баарын илимий негизде тастыктачу, этнографиялык катмарларды алардын тил өзгөчөлүктөрүнө же окшоштуктарына карата да жиктеп бөлүп көрсөтүп берчү. Какен Мамбеталиевна тилдерди классификациялоонун эларалык системасын да толук изилдеп окуп чыгып, кыргыз тили диалекттеринин мисалында этнография илимине тыгыз байланыштуу божомолдор менен тааныштырчу. Анын жетекчилиги астында Кыргыз мамлекеттик университетинин тарых факультетинде илимий этнографиялык ийрим жигердүү иштечү. Анын мүчөлөрү бүткүл союздук илимий студенттик конференцияларга докладдарды даярдап, байгелүү орундарга жетишчү жана I, II, III даражадагы дипломдор жана мактоо баракчалары менен сыйланып кайтышчу. Ошол ийримдин мүчөлөрүнүн көбү этнографиялык илимдин актуалдуу маселелери боюнча дипломдук иштерди ийгиликтүү жактап, кийин этнография тармагы боюнча илимий сапарга чыгууга багыттама алышкан. Эмгеги текке кетпегенин бүгүнкү күндөгү окумуштуу шакирттери Тынчтыкбек Чоротегин, Аблабек Асанканов, Аалыбек Акунов, Марьям Эдилова, Жеңиш Матенова жана башкалар канааттануу менен сөз кылышат. Ал кездеги опера жана балеттин корифейлери болгон Сайра Кийизбаева, Зейнеп Джакобаева жана башка өнөрпоздор анын жакшы санаалаштарынан эле. Ошол кездеги Бүбүсара Бейшеналиева, Болот Миңжылкиев, Салима Бекмуратова, Рейна Чокоева, Чолпонбек Базарбаев, Уран Сарбагишев, Берик Алимбаев, Махмуд Эсамбаев катышкан оюндардын бетачарларын калтырчу эмес. Адамдар менен сүйлөшө билчү, коомдук жайда, театрлар-

да, китепканаларда өзүн тыкан алып жүрчү, улууну сыйлоо, китеп окуу жөнүндө кеңештерин жаштарга айтчу.

Какен Мамбеталиева тамашакөй адам эле. Каткырыгы тээ алыстан угулуп турчу. Тазалыгын айтпа. Кандай кийим кийсе жарашып, ажары төгүлүп, абдан кайраттуу эле. Ооруп жүрсө да кабагым—кашым дебей иштеп жүрдү. Жеке турмушунун проблемасын сөз кылчу эмес. Арийне, ар бир пендеде турмуш түйшүгү бар эмеспи. Жок, Какен Мамбеталиевна андай майда иштен жогору турчу.

Апасы Жумабүбү байдын тукумунан эле. Ак жуумал, сулуу байбиче болчу, ак сөөк киши эле. Кызы ооруганда чарк айланып жанынан чыкпады. К. Мамбеталиева 1984-жылы 48 жашында дүйнөдөн кайтты. «Мен көз жумсам атамдын жанына эч кандай шаан—шөкөтсүз койгула, эстелик тургузбагыла. Апамды көз жумганча сыйлап, көңүлүн оорутпай баккыла» деп бир тууганы Сулайманга керээзин айткан экен. Эненин балага болгон сүйүүсү ай, энеси «Кызым!» деп боздоп олтуруп, жети күндөн кийин эле кызынын артынан кете берди...

Какен Мамбеталиеванын өмүр сапары кыска болгону менен ал биз үчүн ар дайым тирүү. Анын эмгектери, анын шакирттери, анын илимий аброю бул чыгаан окумуштуу-изилдөөчүгө түбөлүк өмүр тартуулап келет. Какен Мамбеталиева атындагы атайын стипендиялар Кыргыз мамлекеттик университетинин тарых факультетинин, Нарын районундагы Онарча айылынын Ж. Иманалиев атындагы орто мектебинин айрым мыкты окуган окуучуларына жана студенттерине берилип турат. 2006-жылдын апрель айында этнограф-окумуштуунун 70 жылдык мааракесине карата өзү окуган мектептин тарых классына анын ысымы ыйгарылып, анын атындагы Коомдук фонддун эсебинен окумуштуунун басып өткөн жолун, илимий ишмердүүлүгүн чагылдырган материалдар менен жабдылган көрнөктөр, жаны парта комплекттери, мугалимдин столунун комплектиси, жаны үлгүдөгү компьютер да тартууланды... Анын шакирттеринин жакынкы келечекте Какен Мамбеталиева атындагы Кыргыз этнографиялык окууларын уюштурсак деген тилектери бар.

МАМБЕТАЛИЕВА ГҮЛМИРА

Кыргызстанда кайрымдуулук менен меценатчылык сөз жүзүндө калып жаткан имиш. “Койташ” туристтик комплексинин директору, философия илимдеринин кандидаты Гүлмира Сулаймановна Мамбеталиева менен жолугушкандан кийин мен мындай ойлорго кошулбай калдым.

Мамбеталиева Гүлмира таланттуу жаштарга, улуттук-прикладдык көркөм өнөргө колдоо көрсөткөндүгү, жакыр үйбүлөлөргө жана майыптарга кайрымдуулук жардамы, маданияттын өнүгүшүнө кошкон салымы үчүн “Жылдын адамы” сынагында “2005-жылдын эң мыкты меценаты” наамга татыктуу болду. Анын тикелей аракети менен Нарын облусунда таланттуу жаштардын жоон тобу иргелип чыгып, азыр көркөм өнөр жаатында ийгиликтүү ат салышып келет.

Гүлмира Сулаймановна 2001-жылы Нарын көркөм өнөр галереясын негиздеп, ал азыр жемиштүү иштеп жатат жана кооздукту аздектегендердин эң жогорку талабына толугу менен жооп берет. Улуттар аралык ынтымакка, коомдук прогресске жана нарк-насилге кошкон зор салымы үчүн ал “Мустафа Кемаль (Ататүрк)” эларалык илим жана маданият кайрымдуулук фонду тарабынан Ардак грамота жана алтын медаль менен сыйланды (2006). Гүлмира Мамбеталиева – ажардуу жар, эки баланын энеси, чоң эне. Таанышканыбыздын алгачкы мүнөттөрүнөн эле менин алдымда жандүйнөсү кенен жана адамгерчиликтүү инсан турганын сездим. Анын чыгыш элине мүнөздүү такыбалыгы, интеллигенттүүлүгү, элеганттуулугу, анан... чакан көркөм галереяны элестеткен кабинетти мени бөтөнчө таңгалдырды. Сүрөттөр, рамкага салынган тушкийиз фрагменттери, гүлдөр, компьютер жана ушул жасалгага бөтөнчө шайкеш келген, колсүрөттөр менен кооздолгон фарфор вазалар... Адегенде мен анын тоолуу аймагыбыз жана элдик уздардын кол өнөрчүлүгү, акылман ата-энеси, чоң энеси, бактылуу балалыгы жана жаштыгы жөнүндөгү образдуу сөздөрүнө арбалып, анан туристтик бизнес туурасындагы иштиктүү телефон сүйлөшүүлөрү таңгалдырды: көрсөтүлүүчү кызматтар, баалар, эч кандай философиясыз нукура аналитикалык бизнес-тужом, аялга гана мүнөздүү жумшактык коштогон бир аз өктөмдүк... Ушул жылдыздуу жана таланттуу аялдын өмүрү түркүн-түстүү кийиздерден оюлган кыргыз оймолору ме-

нен кооздолуп колго жасалган шырдактын көз тайгылткан алтын түспөл саргыч-күрөң, кызгылт-көк, жашыл менен кыпкызылдын ажайып түстөрүнө аралашып тургансыйт. Гүлмира Сулаймановнанын тагдыры сезимдердин бардык түстөрүнө бай жана берешен. Ал өзүнүн бүгүнкү бүткүл ийгиликтери үчүн ириде ата-энеси балачагынан түптөп берген моралдык бекем жерпайына милдеттүү.

Ал Бишкек шаарында интеллигент үйбүлөдө туулган. Атасы Мамбеталиев Сулайман, таланттуу журналист, котормочу, публицист 19 жашында Нарын райком комсомолунун экинчи катчысы болгон. Көптөгөн жылдар бою Нарын областтык радиоберүү комитетинин баш редактору, Кыргыз мамлекеттик радиокомитетинин “Акыркы кабарларынын” жооптуу редактору, республикалык “Советтик Кыргызстан” гезитинин адабий катчысы, областтык “Нарын Правдасы” гезитинин редакторунун орунбасары болуп иштеп келди. Анын чынчыл, объективдүү калеми эл байлыгын талаптоногондорго, паракорлорго каршы багытталган. Анын айрым макалалары, журналисттик иликтөөлөрү адамдардын тагдырында чечүүчү роль ойногон. Ал журналисттердин мыкты тобун тарбиялап өстүрдү. Алар азыр көптөгөн маалымат каражаттарында: гезиттерде, журналдарда, радио менен телевидениеде жемиштүү иштеп келишүүдө. Бүгүн Сулайман Мамбеталиев өзүнүн эскермелеринин үстүндө эмгектенип жатат. 1998-жылы Нарын областынын таланттуу жаш журналисттерин колдоо максатында Кыргызстандын журналисттер кошуунунун анын атындагы сыйлыгы белгиленди. Апасы Бейшекан Мамырканова (1925-2004) шаардык “Октябрдын 40 жылдыгы” тигүү фабрикасында иштеген. Тыкан, таза, жеринен уюштургуч жан күйөөсүнүн жумушуна байланыштуу Нарын шаарына көчүп келишкенде бухгалтердин окуусун аяктап, областтык “Зооветснаб” бирикмесинде кассир, эсепчи-бухгалтер, андан соң Нарын областтык эт комбинатына кассир, эсепчи-бухгалтер болуп иштеди. Ал коллективде чоң кадыр-баркка ээ болгон. Билимдүү, калыс Бейшекан эжени Нарын областынын ири ишканаларынын бири болгон эт комбинатынын профсоюздук жетекчилигине шайлашты. Гүлмиранын ата-энеси такай жумушта болушкандыктан, жети баланын жана үй чарбасынын түйшүгү чоң энесине, Жумабүбү энеге жүктөлгөн эле. Чынында булар кыргыздын үрп-адаттары менен салттарын бекем туткан чоң патриархалдык үйбүлө болчу. Акылдуу, сабырдуу чоң эне балдары менен неберелерине өз үйүн урматтоого, эмгекчилдикке үйрөтүп, улууларды жана элдик салттарды сыйлоого тарбиялады. Ал бала-чаканын кийимдерин түгөлү менен өзү тигип, атүгүл шаар тургундары да улуттук кийимдерден тигип берүүсүн өтүнүп келишчү. Айрыкча анын ийленген териден жасаган кийимдери көп суралчу. Ал плащтарды, галифелерди, баш кийимдерди тикчү. Белдемчилер менен чепкендерге териден жээк салчу. Чоң эне ар бир кыз небересине алардын жаш кези-

нен эле себин даярдап баштоочу. Мында сөзсүз шырдак, алакийиз, жууркан-төшөк, гүлдүү жаздыккаптар, сүлгүлөр болор эле. Гүлмира үйдө эркек балдардан кийинки төртүнчү, ортончусу болчу. Ата-энеси аны “биздин оң колубуз” деп эркелетчү. Чоң энеси да, ата-энеси да балдарына жүн менен иштөөнү, жип ийригенди, боёону, алакийиз, шырдак жасоону, чий чырмоону, токууну, сайма саюну, тигүүнү, жыгачты, терини көркөм иштетүүнү үйрөтүшкөн. Балдардын ар бирине көркөм буюм жасоодо чыгармачыл туюмун көрсөтүүгө мүмкүнчүлүк беришкен. Алсак, Гүлмира бала кезинен эле колөнөрчүлүк жагын үйрөнүп, изилдеп билип, өздөштүрүп жана өзү да көп нерселерди жасай алчу. Ал өзүнүн бул өнөрүнө өтө сыймыктанчу, себеби бул билими кыргыздардын бийик маданиятын терең өздөштүрүүгө негиз болуп берди. Эстетикалык табитин калыптандырууда атасынын бир тууган эжеси Мамбеталиева Какендин салымы чон. Бул ички маданияты бийик инсан менен кезинде мен да жолугушкан жайым бар эле. Кыргыздан чыккан алгачкы окумуштуу-этнограф, энциклопедиялык билимдүү, Н.Н.Миклухо-Маклай атындагы этнография институтунун Ленинград бөлүмүнүн аспиранты, тарых илимдеринин кандидаты, доцент. Ал Мамбеталиевдердин үйбүлөсүндө өзгөчө сүйүүгө эгедер эле, туугандарга жана чогуу иштегендерге интеллигенттүүлүктүн, маданияттын эталону болчу.

Атасынын жаңы кызматына байланыштуу, алар 1961-жылы Нарын шаарына көчүп келет. Гүлмира 6 жашында В.П.Чкалов атындагы орто мектепке кирет. Мектептин директору мыкты педагог Унгефухт Владимир Филиппович эле.

Мектепте Гүлмира лидер болчу, мыкты окуучу, тайманбас, активдүү эле, тыкандыгына карап аны тазалык шайлашчу, кызыл кресттүү ак баштыкчасын асынып, окуучулардын колдорунун, кийимдеринин тазалыгын текшерүү жакчу. Роза эжеси экөө эгиздердей эле, кооз фартуктуу мектеп формасын тыкан кийинишип, бантиктери бажырайып турчу. Музыкалык мектептен да окушчу. Гүлмира балачагынан эле врач болсом деп кыялданчу, бирок химия мугалими өтө орой, өктөм аял болгондуктан, ал сабакты жек көрүп калды. Анан ал тарыхка берилип, Москва университетине тапшырууну чечти. Бирок чон энеси кыздардын экөө тең Кыргыз мамлекеттик университетине тапшыруусун талап кылып туруп алды. Роза математиканы жакшы көрчү. Ошентип Гүлмира Какен эжеси менен кеңешип, тарых факультетине тапшырды. Чынара Жакыпова, Зайнидин Курманов, Кубатбек Байболов жана башкалар анын курсташтарынан болду. Анын келечек жубайы Аскар Салымбеков да аны менен чогуу окуган. Курстагылардын арасынан ал факультеттин жана университеттин коомдук жана спорт турмушундагы жандуулугу менен айырмаланып турчу. Курсташтар арасында анын достору көп эле. Кийин Кыргызстандын ЖОЖдорундагы комсомол уюмдарынын катчылыгында, андан соң Кыргыз ЛКЖС БКда

жаштар бөлүмүн жетектеди. Кийин бир нечелеген коммерциялык жана коммерциялык эмес уюмдардын башын бириктирген, Кыргызстандагы эң ири “Дордой” ассоциациясын түздү.

КМУну артыкчылык менен аяктап, Гүлмира аспирантурага рекомендация алат. Көп өтпөй уулу Улугбек төрөлүп, анан жети айлык наристени кайненесинин тарбиясына калтырып, Г.Айтиев атындагы Кыргыз мамлекеттик көркөм сүрөт өнөр музейинин живопись бөлүмүнө улук илимий кызматкер болуп ишке орношот. Жумушу аябай кызыктуу, таалимдүү, жооптуу эле. Музейдин директору Күлжеке Ниязалиевна Усубалиева республикабыз үчүн эң бай жана ажайып коллекция чогултканга жетишкен. А.Иванов, И.Репин, К.Коровин, М.Нестеров, В.Верещагин, К.Юон, И.Шишкин, М.Сарьян, И.Айвазовский жана башка залкар авторлор жыйнактын баалуулугунан кабар берет. XIX кылымдын аягы, XX кылымдын башындагы француз сүрөтчүлөрүнүн түпчыгармаларынан көчүрүлүп алынган факсимилдик репродукциялардын коллекциясы, андан тышкары Луврдагы дүйнөлүк пластиканын шедеврлеринен көчүрүлгөн калыптардын француз сүрөтчү аял Надя Леже Советтер Союзуна белек кылган жыйнагы да музей фондуна өткөрүлүп берилген. Музей кызматкерлери менен бирге Г.С.Мамбеталиева да кыргыз көркөм сүрөт өнөрүнүн дилгир үгүттөөчүсү болчу, декоративдик-прикладдык жана көркөм сүрөт өнөрүнүн көргөзмөлөрүн даярдоого жана өткөрүүгө активдүү катышкан. 1979-жылы Советтер Союзунда биринчи жолу Көркөм сүрөт өнөр музейинин негизинде ИКОМдун (Эларалык музейлер комитетинин) Советтик комитетинин сырт сессиясы өткөрүлдү. К.Н.Усубалиева 1963-жылдан бери ушул комитеттин мүчөсү болчу жана биринчи болуп мындай жыйынды Москванын же Ленинграддын базасында эмес, Кыргызстанда өткөрүүгө чакырды.

1979-жылдан 1984-жылга чейин Гүлмира Сулаймановна Кыргыз мамлекеттик медицина институтунун философия кафедрасында окутуучу, андан соң Кыргыз ССР илимдер академиясында аспирант, 1987-жылдан К.Скрябин атындагы Кыргыз айыл чарба институтунун философия кафедрасында улук окутуучу, Кыргыз Республикасынын улуттук илимдер академиясынын философия жана укук институтунун илимий кызматкери болуп иштеди. Г.Мамбеталиева илимий-педагогикалык ишмердүүлүгүндө философиянын актуалдуу маселелери жана окутуу методикасын жакшыртуу боюнча өзүнүн илимий докладдары менен илимий-практикалык жана илимий-теоретикалык конференцияларга активдүү катышып келет. Анын учурдагы илимдин түшүнүк аппаратынын маселелери боюнча 20дан ашуун илимий макалалары, философия боюнча окуу-методикалык колдонмолору жана көрсөтмөлөрү жарык көргөн. 1999-жылы Гүлмира Сулаймановна «Оптимизация – как развивающееся понятие: логико-гносеологический анализ» деген темадагы диссертациясын

жактап, философия илимдеринин кандидаты деген илимий даражага ээ болду. Диссертациянын темасы өтө актуалдуу, себеби “оптимизация” дегендин өзү жакшынын жакшысын тандоо процессин билдирет, бул өзү системаларды эң мыкты (оптималдуу) абалга жеткирүү процесси дегендик. Акыркы он жылдыктарда коомдук өнүгүү, айрыкча КМШ мамлекеттеринде түп-тамырынан өзгөрдү, глобализация процесстери күч алды. Адамзаттын ааламдык көйгөйлөрү кескин курчуду. Ушунун баары жалаң эле философтор үчүн эмес, тарыхчылар, социологдор, экологдор, политологдор жана башкалар үчүн да практикалык кызыгууну туудурат.

Жубайынын Нарын областына ишке которулгандыгына байланыштуу, Г.С.Мамбеталиева Нарын университетинде “Мээрим” эларалык кайрымдуулук фондунун Нарын филиалын жетектейт, “Балтаттуу” бейөкмөт коомун түзөт. Ишинде балдарды коргоону, аларды ачкалыктан, оорудан арылтууну, ырайымсыздыктын жана эзүүнүн бардык формасынан сактоону, аларга билим алуу мүмкүнчүлүгүн берүүнү, жаш муундардын ар тараптуу өсүшүнө шарт түзүүнү, өзгөчө таланттуу балдарды, алардын чыгармачыл өсүшүндө колдоого алууну өзүнүн башкы милдети деп эсептейт. Биринчи күндөн баштап эле Гүлмира Сулаймановна жетектеген Нарын “Мээрим” фонду бардык күчүн балдарды элдер арасындагы өзара түшүнүүчүлүк жана достук духунда тарбиялоого, кыргыз элинин мыкты салттарын, ырым-жырымдарын жана үрп-адаттарын жандандырууга, балдардын тынчтык жана прогресс духунда өсүшүнө жумшап келет. Ал калктын аз камсыз болгон катмарына, кыймыл-аракети чектелген балдар менен энелерге жардам берүү жаатында нукура жаратмандык иштерди жүргүзүп келди. Азыр да ал балдар үйлөрүнө, интернаттарга, бейөкмөт уюмдарга майып жана таалайсыз балдар менен иштөөгө камкордук көрүп, жардамын көрсөтүп келет. Нарын облустук көркөм өнөр галереясынын негизделиши жана жигердүү иштеп жатышы Гүлмира Сулаймановнанын кайрымдуулук жаатындагы жемиштүү жеңиштеринен болду. Бул галереянын көркөмдүк деңгээли, жасалгаланышы жана жабдылышы табити күчтүү адамдарды да тамшандырбай койбойт. Бул жакта Кыргызстандагы сүрөт, графика, айкелчиликтин, улуттук кол өнөрчүлүктүн белгилүү чеберлеринин мыкты чыгармалары жыйналган. Галереянын негизги максаты – калкыбызды, анын ичинде ириде жаштарыбызды эстетикалык жана мекенчил маанайда тарбиялоо, алардын рухий маданиятын көтөрүү. 2002-жылы Нарын облусунун тарыхында биринчи жолу республикалык «Жаш таланттар» фестивалы болуп өтүп, ал эларалык Тоо жылына арналган. Теңиртоонун панорамасы жаш таланттардын чыгармачылык майрамына жандуу декорация болуп берди. Энелер менен жаш мугалимдерге «Кутман эне» жана «Дилгир» сыйлыктарын тапшыруу аземи фестивалдын чоң окуяларынан болду. 2002-жылы Сонкөлдө Тайлак баатырдын

200 жылдыгына, эл акыны Муса Баатовдун туулган күнүнүн 100 жылдыгына арналган республикалык маанидеги чоң салтанат болуп өттү. Россиянын экс-президенти Борис Ельцин менен анын жубайы майрамдын сыйконогу болду. Гүлмира Сулаймановна Наина Иосифовнаны коштоп, тоолорубузду жана чалкып жаткан Соңкөлдүн ажайып кооздугу жөнүндө аңгеме куруп берди. Нарын областынын усталары жасаган ар бир бозүй кол өнөрчүлүктүн көчмө музейин элестетип турду. Бардык жерде майрамдын катышуучуларын, конокторду бозүйлөргө чакырышып, меймандар кыргыздардын берешендигине жана меймандостугуна күбө болушту. Соңкөл Калык Акиев, Акмөөр, Мыскал Өмүрканова, Бүбүсара Бейшеналиева, Таттыбүбү Турсунбаева ж.б. таланттардын мекени. Коноктор Нарын көркөм өнөр галереясын ченемсиз эстетикалык канааттануу менен көрүп чыгышты жана Соңкөлдө Таттыбүбү Турсунбаева атындагы сулуулар сынагына да катышышты. Ардактуу конокторго бийик тоолордун туу чокусун жердеген эдельвейс гүлдөрүнөн гүлдестелерди тартуулашты. Бул майрамга “Дордой” Ассоциациясы 3 миллион сомдон ашуун жардам көрсөттү. Учурда “Койташ” туристтик комплексин жетектеп жаткан Гүлмира Сулаймановна таланттуу жаштарга такай меценаттык колдоо көрсөтүп келет. Алсак, анын активдүү колдоосу менен Кыргызстандын “Жылдыздар фабрикасы” долбоору, жаш аткаруучулардын бир нече концертери, айрым таланттуу жаш акындардын жана драматургдардын китептерин басмадан басып чыгаруу иштери ийгиликтүү ишке ашууда. Соңку жылдары Гүлмира Сулаймановна балдарга Турция, Кытай, Австралия, ТАРга эларалык конкурстарга катышып келүүгө шарт түзүп, балдар байгелүү орундарды алып келишти. Алсак, 2005-жылы июнь айында Кочкордук “Жаш тилек” комузчулар ансамблинин солисти, 8 жашар Токторбек уулу Канат Стамбулда 24 мамлекеттин балдары катышкан “Түрк дүйнөсү” эларалык жаш таланттар сынагында Гран-прини – Баш байгени жеңип алды.

Ошону менен бирге ал өзү жетектеген өндүрүш тармагынын өнүгүшүнө да көп көңүл бурат. Себеби Кыргызстан сыяктуу ажайып өлкөдө туризм келечекте кыргыз элинин гүлдөп өнүгүшүндө өзүнүн татыктуу ордун ээлейт деп эсептейт. Гүлмира Сулаймановнанын пикиринде ириде биз өзүбүз, Кыргызстандын тургундары, жерибиздин жаратылыш байлыгы менен анын бейиш төрүндөй кооздугун андап түшүнсөк болор эле. Анан ошол кооздукка жогорку деңгээлдеги, кадыресе калыптанган кызматты кошумчалап, ал аракетибиз элибизге жүз эселенип кайтпайт беле. Демек, биз туристтик бизнесте күнүмдүк пайдабыз үчүн эмес, узак мөөнөттүү келечек үчүн иштешибиз кажет. Туризмдеги эң башкы нерсе – абийир жана таза ысым. Ушундай болгондо гана ишеним артып, сөзсүз улам жаңы VIP-туристтер биздин өлкөгө агылып келет.

Анткени башкы байлыгыбыз – Кыргызстандын ажайып табийгаты ага сарамжал жана чарбачыл мамиле кылганыбызда гана ченемсиз бойдон калат. Туризмдин өнүгүшүнө өлкөбүздөгү тынчтык жана бейпилдик зарыл.

Демейки турмушта Гүлмира Сулаймановна жөнөкөй, ачык-айрым, мээрман, меймандос аял, ар кандай иш-чаралардын таланттуу уюштуруучусу. Уулу Улугбек элиталык билим алды, Бишкек шаарындагы №13 орто мектепти, Кыргызстандагы Америка университетин бүтүрүп, окуусун Турциядан, Монакодон, Америкадан улантты. Артыкчылык дипломдун жана үч алтын медалдын ээси. Бүгүн ал “DORDOI-PLAZA” Соода үйү ЖЧКнын директору. Үйбүлөлүү, уулу Муса чоңоюп келатат. Кенже уулу Кубат Кыргыз-Түрк лицейинин окуучусу. Күйөөсү – белгилүү саясатчы Салымбеков Аскар Мааткабылович, КР Жогорку Кеңешинин депутаты.

Коштошордо суроо узаттым:

– *Гүлмира Сулаймановна, азыркы кыргыз аялы кандай болсун дейсиз, кайсы сапаты менен барктуу?*

– Биз жашап жаткан мезгил аялдан ар тараптуу өсүүнү талап кылат. Планеттер аралык саякаттын, компьютерлештирүүнүн, Интернеттин кылымы биз баарыбыздан терен билимди талап кылат. Мында эркектер менен катар, аялдардан да аракет болушу керек, себеби эне үйбүлөдө эң биринчи тарбиячы. Эгер аял руханий өсүшүндө жеткилендикке такай умтулуп турбаса, эгер анда өсүү аракети жок болсо, аны менен балдардын ортосундагы ажырым тез эле өөрчүп кетет. Азыркы заманыбызда балдар жаңы дүйнөгө – алда канча заманбап, алда канча демдүү, интеллектуалдык деңгээли алда канча бийик, ыйман чеги алда канча чыңалган дүйнөгө эртелеп кирет. Мезгил өзгөрөт, аны менен кошо биз да өзгөрүшүбүз керек, – дешкен экен римдиктер. Буга чейинки бир дагы доор адамдан мынчалык бийик интеллектуалдык чыңалууну жана жемиштүүлүктү талап кылган эмес. Анан Кыргызстандын аялзаты да заманбап доордун жаңы руханий асыл-наркына шайкеш жашай алат жана ошентип жашоого милдеттүү!

МУСАЕВА ЖУМАГУЛ (1922-1980)

1931-жылы Бүткүлсоюздук Ленин комсомолунун IV курултайында өлкөнүн аба жана деңиз флотун шефке алуу чечими чыкты. Бардык республикаларда авиамоделизм жана планеризм ийримдери, алгачкы советтик аэроклубдар түзүлө баштады. Аларда улан-кыздар — жаш жумушчулар, окуучулар менен студенттер өндүрүштөн тышкаркы убакта окушту. Согуш алдындагы жылдарда учкучтук кесип эң кадырлуу болуп кетти.

Жумагул Мусаева да өз өлкөсү менен бирге бой тартып, окуп, чындала берди. Ал 1922-жылы Нарын областындагы Аккудук айылында кедей адамдын үйбүлөсүндө туулган. Ата-эненин мээрими менен камкордугунан эрте калган толок жетим кызга боор көтөрүп, өз алдынча болуу кыйынга турду. Ал 12 жашында Кочкор кыштагынан Фрунзе шаарына келип, интернатта окуду. Мектепти бүтүргөндөн кийин ал рабфакка, андан соң Кыргыз педагогикалык институтуна кирет.

Ачык асман менен мотордун күркүрөгөн добушу Жумагулдү учкуч болсом деп эңсеген максатына тартты да турду. Москвадан Ыраакы Чыгышка учуунун болуп көрбөгөндөй үлгүсүн көрсөтүшкөн атактуу учкучтар М.Водопьяновдун, В.Чкаловдун, учкуч аялдар В.Гризодубованын, П.Осипенконун жана М.Раскованын ысымдары жаштар үчүн каармандык менен эрдиктин белгиси болчу.

1938-жылы пединституттун 1-курсунун студенткасы Жумагул Фрунзедеги аэроклубга келди да, учуу бөлүмүнүн башчысы Цурановадан: "Айтыңызчы, кудай жалгагыр, учкуч болуу үчүн эмне керек?" деп сурады.

— Окуу, спортту сүйүү керек. Анан да эркти тарбиялап, кыйынчылыктардан коркпоо керек, — деп жылмая кыска жооп берди начальник.

Элден мурда ал парашюттун түзүлүшүн, аны кантип жыйноону, самолеттон секирүүнүн эрежелерин үйрөндү, парашют мунарасынан секирди, андан соң парашют менен 312 жолу секирик жасады. Жумагул машыгуудан чарчап-чаалыгып, бензин жана кармай жыттанып келер эле. Жатаканага келген соң пединституттун география факультетиндеги курсташтарынан сабактан артта калбас үчүн кайрадан китеп окуганга олтурчу.

Курсант жолдоштору менен бирге ал аэронавигацияны жана аэро-

динамиканы, топографияны жана учуу боюнча нускоолорду, самолеттун жана кыймылдаткычтын түзүлүшүн тырышчаактык менен үйрөнүп, аэродромду пайдалануу боюнча инструкцияны жаттады.

Асманга көтөрүлөрдүн алдында, курсанттар инструктор Борис Веретенниковдун жетекчилиги менен кыйлага чейин самолеттун кабинасында машыгышчу. Ал курсанттарды приборлор боюнча боолголоого, пилотаждык жабдуулар менен иштөөгө үйрөтчү. Учуу учурунда курсанттар бардык операцияларды автоматтык түрдө аткарууга үйрөнмөйүнчө машыгуу улантыла берер эле.

Учуунун биринчи күнү. Жумагүл аны чыдамсыздык менен күткөн. Ал учуу учурунда эмне кылуу керектигинин бардыгын ичинде улам-улам кайталайт. Б.Веретенников инструктордун кабинасына, анын жанындагысына Жумагүл олтурду. Курсанттын бардык кыймыл-аракеттерин техника тыкан көзөмөлдөп турат, олтурушунун тууралыгын текшерет, ийин курларды тартынууга жардамдашат. Баары жайында. Жумагүл бир аз өрөпкүп турат. Мотор каркырады, дөнгөлөктөрдүн алдындагы таянычтар алынды. Кыймылдаткычтын иштеши улам күчөгөндөн күчөдү. Самолет ордуна козголду да, акырын чайпала стартка багыт алды. Жумагүл инструктордун кыбыр эткенинин баарын сезүүгө аракеттенүүдө. Биринчи бурулуш, экинчиси жасалды.

— Мусаева, башкарууну колунузга алыңыз.

Жумагүл самолетту башкара баштады.

— Кыймыл кескин болбосун, — деп үйрөтөт инструктор. — Мына караңыз. Башкаруу колумда. Самолет дароо "тынчыды". Түз багыт боюнча бир калыпта жана каалгый баратат. Эми ал конууга багыт алды.

Инструктор Жумагүлдү кунт коё карады да, кыздын кандай абалда баратканын түшүндү.

— Сизде жетишпестиктер жетишерлик, бирок менин оюмча, сиз учууга такшалып калган экенсиз. Мына ошону эсиңизге алыңыз да, талыкпай иштеңиз. Жумагүл талыкпай иштеди.

1940-жылдын сентябры. Өз алдынча учуучу күн келди. Учуп чыгышы жакшы болду. Кайкый бурулду да, бийиктей баштады. Жерди карады. Ал куду топографиялык картадай экен. Приборлорго карап иштөө менен, Жумагүл берилген көнүгүүлөрдү аткара баштады. Программаны аяктап, конууга багыт алды. Самолетко инструктор чуркап келди.

— Жакшы, абдан жакшы! — деди ал.

Ошентип Жумагүл Кыргызстандын көгүлтүр асманына биринчи жолу көтөрүлдү. Ага төртүнчү жолу өз алдынча учкандан кийин гана учкуч деген наам ыйгарылды. Ал У-2 самолетунда 147 жолу учуп чыкты.

Ж.Мусаева аэроклубда учканга эле үйрөнгөн жок. Ал чыныгы достук жана жолдоштук жардам деген эмне экендигин билди. Ал

бул сезимдерди өмүр бою эсинде калтырды, алар ал кайда гана болбосун: окуу жылдарында да, согуш жылдарында да, бейкут эмгек жылдарында да ага жардам берди. Ал аэроклубдун курсант кыздарынын көбү менен курбу-курдаш болуп калды, бирок баарынан жакыны аэроклубда бирге эң мыкты окуп бүтүргөн, Сокулук районуна караштуу "Кызылтуу" айылынын колхозчусу Жыпар Жунушбаева эле. Курбулар аэроклубду бүтүргөндөн кийин аскер учкучтарынан болууга кыялданышчу, бирок ал жылдары кыздарды аскердик авиаокуу жайына кабыл алышчу эмес. Согуш башталганда Жумагүл алгачкылардын бири болуп фронтко ыктыярдуу барууга арыз жазган. Аны алышкан жок, ал орус тилин начар билчү, анын үстүнө согуштун алдынкы жылдары түнкү бомбалоочу 2-авиациялык аялдар полкунда учкуч-кыздар жетишерлик даярдалган болчу.

1942-жылы Ж.Мусаева коммунисттердин катарына кабыл алынат. 1944-жылы пединститутту эң мыкты бүтүргөндөн кийин аны институтка мугалим кылып калтырышат, андан соң ал Москвадагы СССР ИАнын география институтунда аспирантурада окуйт.

1951—54-жылдары Жумагүл Кыргыз педагогикалык кыз-келиндер институтунун директору болуп иштеп турат, андан кийин Кыргызстан Компартиясынын БК аппаратында жооптуу партиялык кызматка дайындалат. СССР ИАнын география институтунун окумуштуулар Советинин 1955-жылы 21-марттагы чечими менен ага география илимдеринин кандидаты деген илимий даража ыйгарылат. 1959-жылдан өмүрүнүн акырына чейин Ж.Мусаева Кыргыз илимдер академиясынын ага илимий кызматкери болуп иштеди.

Ж. Мусаева жупуну, адамдарга сергек мамилеси менен айырмаланчу, коомдо кадыр-баркка жана урмат-сыйга татыктуу болчу, Кыргызстан Компартиясынын БКга, Кыргыз ССР Жогорку Советине депутаттыкка шайланган. Мекен алдындагы ак кызматы үчүн Эмгек Кызыл Туу ордени, СССРдин медалдары жана республиканын Жогорку Советинин Президиумунун Ардак Грамотасы менен сыйланган.

Жубайы, Улуу Ата Мекендик согуштун катышуучусу, Советтер Союзунун Баатыры Калыйнур Үсөнбеков экөө үч баланы өстүрүп, тарбиялашты, аларды жогорку билимдүү кылышты.

Кызы, Гүлнур Үсөнбекова айткандай, анын мыкты ата-энесинин өмүрү мезгилинен айрып алгыс болгон. Алар Атамекен алдындагы милдети биринчи орунда, ал эми жеке кызыкчылыктары экинчи планда турган советтик адамдардын мууну болчу. Алар, миллиондогон мекендештериндей эле, Атамекен үчүн жандарын аяшпаган, бирөөнүн далдасына жашынбай, тапшырган иштерин акниеттик менен аткарышкан.

Калыйнур Үсөнбеков айылдык мектепте мугалим болуп иштеген. 1942-жылдын март айында армиянын катарына чакырылган.

Анын каарман жоокердик сапары Волга жээгинен башталып, Берлинден аяктады. Бардык эле жоокерлер сыяктуу ал окоптордо үшүдү, Европанын жарымын жөө басып өттү.

Ал күндөрдүн бир күнүндө ыр чыгарат да, республикалык "Кызыл Кыргызстан" газетасынын редакциясына жөнөтүп жиберет. Үр газетага басылып чыгат, анын аяк жагында автордун талаа почтасынын номери жазылган болот. Бир күнү ал Кыргызстандан бир кыздан кат алат. Ал Жумагүл Мусаева болчу. Алардын таанышуусу ошентип башталыптыр. Бул "почта романы" бир нече жылга созулуптур.

Согуш кызуу жүрүп жатты. Кармаштарда айырмалангандыгы үчүн К. Үсөнбеков эки Кызыл Жылдыз жана күжүрмөн Кызыл Туу орден менен сыйланат. 1945-жылы 31-майда Одер дарыясын кечип өтүүдө жана стратегиялык плацдармды ээлегендеги көрсөткөн эрдиги үчүн ага Советтер Союзунун Баатыры деген наам ыйгарылат.

Алар 1947-жылы Фрунзеде жолугушат да, баш кошушуп, анан Москвага окууга кетишет. К. Үсөнбеков СССРдин аскердик-юридикалык академиясында, Ж. Мусаева СССР илимдер академиясынын география институтунун аспирантурасында окуйт.

Калыйнур Үсөнбеков кыйла жылдар бою Кыргыз ССР ДОСААФынын председатели, аскердик, эмгектин, Куралдуу Күчтөрдүн жана укук коргоо органдарынын ардагерлеринин республикалык Кеңешинин председатели болуп иштеди. Кыргыз ССР Жогорку Советинин жана СССР Жогорку Советинин депутаттыгына бир нече ирет шайланган. Ал эскерүүлөрдүн, республиканын ДОСААФынын иши жөнүндө жазылган бир нече китептин автору, газеталарда жана журналдарда көп сандаган макалалары жарыяланган. К. Үсөнбеков республикалык көп томдуу "Эскерүү" ("Память") китебинин башкы редактору, китепти басып чыгаруу жөнүндө чечим совет элинин фашисттик Германияны жеңгендигинин 45 жылдыгына карата чыгарылган. Акыркы жылдары отставкадагы генерал-лейтенант болгонуна карбай, ал дайыма Улуу Ата Мекендик согуштун катышуучуларынын жана ветерандарынын турмушун жакшыртуунун камын көрүп келди. Ал 2003-жылдын 8-декабрында 83 жашында, жубайынан 23 жылдан кийин дүйнөдөн кайтты.

Ж. Мусаева асманга учуу жөнүндөгү кыялын ишке ашырды - кыргыз кыздардын арасынан биринчи учкуч болгондордун бири. Ал Кыргыз педагогикалык кыз-келиндер институтунун биринчи директору, андан соң Кыргызстан Компартиясынын БКнын илим, мектептер жана маданият бөлүм башчысынын орунбасары болуп иштеп туруп, республикада аялдардын билимин көтөрүүгө олуттуу салым кошту.

Ал өз Мекенинин патриоту болчу. "Кыргызстандын жаратылышы кандай кооз! Анын көгүлтүр көлдөрү, жашыл өрөөндөрү кандай сулуу! Ак карлуу Алатоонун чокулары кандай улуу да, кандай сүрдүү!" дээр эле.

ОРУЗБАЕВА БУБҮЙНА

Биздин жолукпаганыбызга он жылдан ашып кеткен эле. Бул жолу Актан Абдыкалыковдун "Бешкемпир" аттуу жаңы фильмин көрүүгө барганда кездешип калдык. Аны 8-мартка байланыштуу аялдар уюмдарынын федерациясы уюштурган экен. Бүбүйна эжем шым-костюмчан учурдун модасына жараша кийинип келиптир, жалпы көрүнүшү адам суктангандай! Жергиликтүү турмушту, элдик салт-санааны мыкты билгендиктен, кинолентанын ар бир урунт көрүнүштөрүнө кызыга кунт коюп, мыкты

тартылган окуяларын мактап, мүчүлүштөрүн байкаса ага да тартынбай өз пикирин айтып отурду. Мени бул кишинин көз ирмемдеги мамилеси, өз түшүнүгүн таптак баяндаганы, ошону менен фильмдин каармандарынын тагдырына чын ыкласы менен бирде өкүнүп, бирде кубанып отурганы таңкалтырды.

Фильм аяктагандан кийин экөөбүз кездешүү жөнүндө макулдаштык. Менин максатым — Кыргыз Республикасынын улуттук илимдер академиясынын академигинин күндөлүк турмушу кандайча өтөт, күндөлүк эмгектенүүсү жана убаракерчилиги эмнеге байланыштуу болду экен? Бүгүнкү күнү кандай илимий проблемалар бул адамды түйшөлтөт болду экен? — деген суроолордун тегерегинде маектешүүнү ойлонгон элем. Ал эми аңгемелешүүчү киши Бүбүйна Өмүрзаковна Орузбаева — кыргыз аялзатынан тарыхта докторлук илимий даражаны биринчи коргогон аял; профессор жана Кыргызстандын илимине эмгек сиңирген ишмер, Кыргыз Республикасынын илим-техника боюнча мамлекеттик сыйлыгынын эки жолку лауреаты (бирөө — Касым Тыныстанов атындагы сыйлык); Түркия Республикасынын "Дил куруму" лингвистикалык коомунун мүчөсү; Кытай Эл Республикасынын билингвисттер ассоциациясынын ардактуу мүчөсү; Алтайсттердин эл аралык туруктуу конференциясынын (Америка Кошмо Штаттары) мүчөсү; Россиянын түркологдор коомунун мүчөсү; К. Тыныстанов атындагы Ысыккөл мамлекеттик университетинин ардактуу профессору; Эл аралык кайрымдуулук "Мээрим" фондунун "Кутман эне" ардактуу наамынын ээси.

Өз мезгилинде СССРдин кеңири аймагында жашаган жүздөгөн элдердин кыйласын түрк тилдүү калктар түзгөн. Алардын дүйнөдө жалпы саны 200 миллиондон ашык болсо, анын басымдуу көпчүлүгү Советтер Союзунда жашагандар болгондуктан, түркология илими-

нин да изилдөө алкагы өтө кеңири болуп, алардын улуттук тилдерин, тарыхы менен салт-санааларын, үрп-адат, маданияттарынын эң кызыктуу проблемаларын жүздөгөн илимпоздор териштирип, алар өзара алакаланып, түрколог-окумуштуулардын тыгыз байланышта нечен-нечен кызыктуу жана илимий тереңдиктеги баалуу эмгектерди жаратуусун шарттаган.

Мындай кеңири мүмкүнчүлүктөр түзүлгөн шартта мектептен жана жогорку окуу жайынан билим алып, тил-адабиятынын илимий кызыкчылыгына сугарылган жаш кыздын кесип жолун тандап алышы да ушундай кырдаалдарга байланыштуу туулса керек деп болжой алабыз.

Бүбүйна эже анча бай болбосо да, бардык тапкан-тергендерин балдарына жумшаган ынтымактуу үйбүлөдө өсүп чонойгон. Ал үйдүн балдары да эмгекке тарбияланган. Энеси Ырыс өтө мээрман, жумшак адам болгон. Ал киши эч убакта балдарын кагып-согуп, урушуп, көңүлдөрүн калтырган эмес. Ошондуктан алты баласы тең эненин ошол мамилесине жараша сый мамиле кылышып, анын көңүлүн оорутушкан эмес. Атасы Өмүрзак болсо өз заманында айлана-тегерегиндегилерден анык сый-урмат көргөн, эмгекчил, калыс жана далай жерге ошол сапаттары менен белгилүү адам болгон экен. 1916-жылдагы кыргыз элинин башына түшкөн алаамат — Үркүндүн оор күндөрүн башынан кечирген киши. Төнкөрүштүн алгачкы жылдары көл башындагы элден Кытайда жөө-жалан, ачкачылык, оор турмушту башынан өткөрүп, оору-сыркоодон, өлүмдөн калгандарын жер-жерлерге орноштуруп, орун-очок алдырууга багытталган жер-суу реформасынын турмушка ашырылышына активдүү катышкан. Каракол кантонундагы "Кошчу" союзунун төрагасынын орунбасары, жетекчи ийриминин мүчөсү катары Түптөгү Светлый Мыс алгачкы айыл чарба мектебинин уюштуруучу — деректири, кийин Чолпон кыштагын негиздеп, ал жерге качкындарды жайгаштырып, 1930-жылдары ал айылда "Өрнөк" колхозунун уюштуруучуларынан болгон.

Бирок Өмүрзактын эң негизги максаты — балдарына билим берүү эле. Ошондуктан үйбүлөсү менен Караколго көчүп келип, өзү майда-чүйдө чарбалык иштерге орношуп, балдарын шаар мектептерине берет. Бүбүйна эже ошол жылдары атасынын аны шаардык китепканага ээрчитип келип, өзүнүн китепканачы досуна "Кызыма китеп тандап берип турчу, үйдө китептер жок; окуганга үйрөнсүн", — суранганын эске түшүрөт.

Андан кийин педагогикалык окуу жайы, институт, аспирантура. Ошентип биздин аңгемебиздин каарманы Бүбүйна эженин илимдин сересине умтулуу аракетинин узак жолу башталат. Кыргыз мамлекеттик пединститутта согуш эвакуациясына байланыштуу Питерден келип иштеп жаткан Ленинград университетинин профессору, атактуу Пушкиндин чыгармаларын изилдөөчү П. С. Берков, МГУнун про-

фессору Сахарный, Коминтерндин мүчөсү, эмигрант профессор Рудаш сыяктуу мыкты мугалимдердин лекцияларынан алган таасирлери себепчи болгон.

Бүбүйна эженин филология илимине, анын ичинде тил илимине кызыгуусуна түрткү берген белгилүү илимпоз Игорь Алексеевич Батманов болгон. Ошол пединституттун студенти катары бул окумуштуунун чыныгы эрудициясына, лекторлук сейрек талантына суктанып, ал адамдан үйрөнгөн сабактарын өтө жыллуу сезим менен эскерет.

Ал эми өзүнүн чыныгы устаты катары эже, албетте "менин илимпоздук кесибиме негиз түзүп, жол ачып берип, көзү өткөнчө менин илимий ишкердик тагдырым жөнүндө кадимки аталык кам көргөн адам — улуу түрколог, академик Константин Кузьмич Юдахин" деп эскерет. Академик К. К. Юдахин өз заманында түрколог катары жандуу түрк тилдерин (алар 35тен ашык) мыкты билген, байыркы түрк тексттерин, орто кылымда колдонулган жазма тилдердин ой-чуңкурун чечмелөө жагынан алдына киши салбаган, тарыхтын алтын барактарынан орун алуучу өзүнүн "Кыргызча-орусча сөздүгү" менен өзүнө тирүү кезинде эстелик орнотуп кеткен адамдын эжеге илимий устат болушу, сөзсүз анын келечек окумуштуулук тагдырында чоң роль ойноду.

Ошентип СССРдин мамлекеттик сыйлыгынын лауреаты, КР Илимдер академиясынын академиги, Өзбек Илимдер академиясынын корреспондент мүчөсү, Кыргыз Республикасынын Президентинин «XX кылымдын илиминде көрүнүктүү жетишкендиктери үчүн» Алтын калемине татыган (өлгөндөн кийин) К. К. Юдахин доктордук диссертациясынын биринчи расмий оппоненти болгон. Бүбүйна эже ал киши менен бирдикте сөздүктөрдү түзүп, редакциялоого катышкан.

Эже өз иши жөнүндө кызуу аңгеме куруп олтурат. Ал XX кылым кыргыз элинин тагдырындагы чыныгы бурулуш мезгил экендиги жөнүндө ой жүгүртөт; ал процессти баштан өткөрүүдө илимпоздордун ролу жана жоопкерчиликти тууралуу көпкө маектештик.

«Алдыда бүткөн иштерге салыштырганда, бүтпөгөндөрү көп. СССР ыдыраган соң өзалдынчалыкка жетишкенибиз менен кыргыз элинин улуттук калыптануусунда, улуттук дымагынын бекемдеши үчүн улуттук интеллигенциянын жоопкерчилигин терең түшүнүүдө көп мүчүлүштүктөр бар экендиги байкалып жатат.

Аныбыз аз келгенсип, курулай мансап кубалап, жанын үрөгөндөр көңүлдү ирээңжитет. Албетте, чиновник, депутат ж. б. керек. Бирок адамдын бактысы ошондой мансаптарга эле байланып калган эмес да! Анын үстүнө чиновниктик, өзгөчө депутаттык орундар дайыма чектелүү. Албетте жеке жеңил машинанын, кабат-кабат турак жайдын, өздүк ресторан, магазиндин болгону жаман эмес, ага жетишүү деле көрүнгөндүн колунан келе койбойт! Аны түшүнүү кыйын эмес.

Мындай ийгиликке жалпы калайыктын жогорку даражадагы дымагы менен коштолуусунда жетишкенибизде кандай сонун болор эле; анткени чыныгы көөнөргүс байлык — улуттук искусство, илим, медицина, эл агартуунун сересине жетишүү эмеспи! Бул дөөлөттөрдүн азырынча көзжаздымында калып калчудай абалы өкүнүчтүү. Ошолорду кошо өркүндөтө кетүүгө кам көрүлсө, андан бетер жакшы болор эле» — дейт эже.

Ангемебизди кайрадан эне тил маселесине бурдук. Анткени, академик Б. Орузбаева 20дан ашык китептин жана 200дөй илимий макалалардын автору; ал, ошону менен бирге, мыкты лектор — жогорку окуу жайларында мугалимдикти изилдөөчүлүк кесиби менен айкаштырып келген. 15 докторлук жана 50гө жакын кандидаттык диссертациянын расмий оппоненти болгон. өзү илимдин 15 кандидатын жана 5 докторун даярдаган. Ошондуктан анын шакирттери менен кесиптештери республикабызда, Баку, Алматы, Ташкент ж.б. шаарларда эмгектенишип жүрүшөт. Азыр да эженин бир нече аспиранты, изденүүчү жана докторанаттары бар. Аларга өзүнө мүнөздүү болгон — илимий ишке жоопкерчилик, талкпай иштөө жана изилдөөчүлүктүн маданиятына машыктырып, көндүрүүнү иштин негизги талабы катары уланта берери жөнүндө айта кетти.

Академик Б. О. Орузбаева — тил маданиятын активдүү таратуучу, тилдердин өзара мамилесин изилдөөдө орус тилинин башка тилдердин өнүгүүсүнө жагымдуу таасирин баалайт.

Эженин түшүнүгүндө тил илиминин теориялык жоболору, изилдөө ыкмалары тажрыйбалык иштер менен айкалышканда гана иштин ийгилиги жаралат. Мындай мамилеге дагы бир күбө — академик Б. Орузбаеванын жетекчилигинде кыргыз элинин тарыхында биринчи ишке ашырылып, жарык көргөн көп томдуу Кыргыз Совет Энциклопедиясынын Башкы редакциясын жетектеди. Аны жарыкка чыгарууда түйшүктүү жоопкерчиликти аркалап, анын автору да болгон. "Кыргыз Республикасынын мамлекеттик тилинин мыйзамынын" текстин жазып, даярдоого активдүү катышкан. Ушундай иштерди тынбай аткаргандыгына байланыштуу эне тилибиздин изилденип, окутулуп, жайылтылышына байланыштуу синирген эмгектери жогору бааланып, Өкмөт тарабынан "Даңк" медалы менен сыйланган. Ал эми Түркия Республикасынын президенти Сулейман Демирелдин колунан түркология илимине синирген зор эмгеги үчүн ал өлкөнүн чет элдиктерге ыйгара турган "Лиякет нишаны" ("Знак достоинства") орденин алган. 2002-ж. Пекиндеги Аз улуттар университетинин чакыруусу менен Кытайда илимий командировкада болуп, анда өзүнүн кесиптеши, кыргыз тил изилдөөчү, профессор Мухамед Ху-Чженху менен кездешти. Коштилдүүлүк проблемасына арналган Дүйнөлүк Конгресске катышып, "Жалпыкытайлык билингвизм ассоциациясынын ардактуу мүчөсү" деген наамга ээ болуп кайтты. Ал эми проф. Ху-Чженху болсо

Кытайдагы кыргыз тилинин бирден бир күйөрманы; ал кыргыз тилинин грамматикасын кытай, англис жана япон тилдеринде жазган изилдөөчү болгондуктан, Кыргыз Республикасынын улуттук илимдер академиясы Б. Орузбаеванын сунуштарын колдоп, проф. М. Ху-Чженхуга "Ардактуу академик" наамын берген.

Академик Б. Орузбаеванын илимий изилдөөчүлүк иштеринин кесиптештери чөйрөсүндө улам кенири белгилүү боло беришине ебөлгө болгон факторлордун бири — түркология илимине зор салым кошкон Россиялык атактуу илимпоздор С. Е. Малов, А. Н. Кононов, Н. К. Дмитриев, Н. А. Баскаков ж. б. менен, азыркы кезге чейин РАНдын академиги Э. Р. Тенишев ж.б. менен, ошондой эле Түркия, Япония, АКШ, Германия, Польша, Норвегия, Чехия, Франция, Кытай ж.б. өлкөлөрдүн белгилүү түркологдору менен алакаланып келе жатышы.

Эже кийинки беш-алты жылдын ичинде Прага, Измир, Стамбул, Пекин, Будапешт, Москва, Ташкент, Алматы ж.б. шаарларда өткөн конференцияларга барып, өз кесиби боюнча докладдар жасап келди.

Бүбүйна эженин атактуу венгр саякатчысы граф Алмаши жөнүндөгү аңгемеси да өтө кызык. Дердь Алмаши орограф, этнограф, саякатчы. Ал 1900-жана 1906-жылдары Орто Азияга, анын ичинде Кыргызстанга да келип кеткен. Андагы көргөн-билгендерин өзүнүн "Менин Азиянын жүрөгүнө саякатым" аттуу 734 беттен турган, 228 сүрөт менен коштолгон китебинде баяндап жазган. Бул китеп чындыгында эле сейрек чыгарма, мажар тилинде. Бүбүйна Өмүрзаковна ушул китепти бир амалын таап, орусча же кыргызча которулса деп эңсейт, өкүнүчтүүсү Алмашинин Кыргызстанга жасаган саякатынын 100 жылдыгы академик Орузбаеванын бир нече доклады жана макаласы менен гана чектелип калды.

Талыкпаган эмгекчил, окумуштуу түрколог, академик Бүбүйна Өмүрзаковна өзүнүн 80 жаш курагында дале мурдагыдай эле илим жолунда аракеттенүүсүн токтото элек. Ал эми кадыресе күндөлүк турмушта — жөнөкөй адам, эки кыздын энеси: улуусу Гуля — МГУну бүтүргөн, биохимик, Москвада турат. Кичи кызы Айша врач — Будапештте.

Бүбүйна эже неберелери Алешаны, Жамийланы аябай жакшы көрөт; үйдүн жанга ыракат бергидей жасалгаланышын жактырат; тамак-аштын молдугуна кам көрүп, өзү да түркүн тамак жасоого шыктуу. Бирок негизги аздектеген нерсени — китеп: китеп окубай тура албайт; өзүнүн китепканасы да кыйла арбын; театр, телевидениеге кызыгат, бирок убактысынын көбү — албетте илимий изденүүгө кетет.

ПАСЬКО ЕВДОКИЯ БОРИСОВНА

Аскер учкучу Евдокия Борисовна Паськонун эрдиги елбес-өчпөс данкка бөлөнгөн. Ал 1919-ж. Ысыккөл облусунун Жетөгүз районуна караштуу Липенка айылында туулган. Каракол шаарындагы орто мектепти бүтүргөн соң, М. В. Ломоносов атындагы Москва мамлекеттик университетинин механика-математикалык факультетине кирет.

ВЛКСМ БК кыздарды майданга ыктыярдуу барууга чакырык таштаганда Евдокия Пасько 4-курста окуучу.

Кыйын мезгил эле, — деп эскерет Евдокия Борисовна, — 1941-жылдын октябры. Душман Москвага кутурган иттей жутунуп жатты. Мына ошол күздүн катаал күндөрүндө атактуу учкуч Марина Расковага аялдардын авиациялык бөлүгүн түзүү тапшырылды.

Ага киргизилген комсомол кыздардын ичинде Евдокия Пасько да бар эле. Аскердик — штурмандык мектепте жети ай окууну бүткөн соң, 1942-жылы майда түнкү жеңил бомбалоочулардын дүйнөдөгү биринчи аялдар полку генерал Вершининдин 4-аба армиясынын курамына келип кошулду.

Учкуч Зоя Парфенова (кийин Советтер Союзунун Баатыры) жана Евдокия Пасько түнкү жеңил бомбалоочу “По-2” экипажын түзүштү. Кыздар Таганрог алдында жана Дондо, Түндүк Кавказда жана Балтикада, Севастополь алдында жана Тамань жарым аралында, Польшада жана Германияда душмандын үстүнө ажалдын жүгүн ыргытышты.

Согуш жылдарында Евдокия Борисовна Пасько, гвардиянын ага лейтенанты, эскадрильянын штурманы, 800 күжүрмөн учуу жасады. Анын аскердик күжүрмөн эсебинде — 167 күчтүү жарылуу, 109 өрт очогу, 4 күйүүчү май склады, 2 ок-дары склады бар. Эки Кызыл Жылдыз ордени, Кызыл Туу, Улуу Ата Мекендик согуш ордендери менен сыйланган.

1944-жылы 26-октябрда Евдокия Борисовна Паського Советтер Союзунун Баатыры деген наам ыйгарылып, Ленин ордени жана Алтын Жылдыз медалы тапшырылган.

Ал 1946-ж. сентябрда университетке кайтып келди. Университетти аяктаган соң аспирантурага өтүп, кандидаттык диссертация жактады. Ал 30 жылдан ашык мезгил Бауман атындагы Москвадагы жогорку техникалык окуу жайында иштеген.

Москва шаарынын көчөлөрүнүн бирине Евдокия Паськонун ысымы берилген.

РЫСКУЛОВА КАКИШ

Какиш Рыскулова Борбордук Азияда аялдардын ичинен алгачкы академик болгон врач-хирург. Кыргыз аялдарынын ичинен чыккан алгачкы медицина илимдеринин кандидаты, андан соң доктору болгон. Кыргыз Республикасынын улуттук илимдер академиясынын анык мүчөсү, элге билим берүүнүн отличниги, эмгек сиңирген врач, Кыргыз Республикасынын илимине эмгек сиңирген ишмер, профессор, Кыргызмедакадемиясынын факультеттик хирургия кафедрасынын илимий кеңешчиси Какиш Рыскулова турмушта бардыгына өз мээнетти менен жеткендигине чыны менен сыймыктанат.

Күндүн суугуна жана улгайганына карабай, ал ак халат, башына аппак топуча кийип, №1 шаардык клиникалык имараттын негизги корпусунун эшигинин алдынан тосуп алды.

Ал шашпай, жайбаракат олтуруп, өзүнүн жакшы көргөн ишинде 65 жыл иштегендиги, жаштар менен иштөөнүн мааниси, студенттерди илимий иштерге тартуу, алардын арасынан хирург боло тургандарын тандап алып, кафедрада калтыруу, кандидаттарды даярдоо ж.б. көп нерселер жөнүндө айтып берди.

К.Рыскулова 1918-жылы 15-октябрда Чүй областынын Кант районуна караштуу Четинди айылында кедей дыйкандын үйбүлөсүндө туулган. Ал 6 жашка чыкканда атасы аны кошо ала жүрүп соконун атына минүүгө үйрөткөн. Ошентип али боору ката элек кичинекей секелек кыз эртеден керээли кечке соконун атына минип, атасы менен жер айдашкан. Мүмкүн анын талыкпаган эмгекчилдиги, чыдамкайлыгы ошол бала кезинен калган болуу керек.

“Мен колхоз жаштарынын мектебинен (КЖМ) окуп жүргөндө артист болсом дечүмүн, — дейт Какиш эже жылмайып. — Агитбригада менен биз айылдарды кыдырчубуз, репертуарыбызда колхоздук түзүлүштү даназалачубуз, бийлечүбүз, чымчыкейлүү алымсабак айтчубуз (частушка). Мисалы, алымсабактын биринде эгер кыз бала билимдүү болсо, аны күйөө албайт, деп ырдалчу. Ага жооп кылып: “албаса мейли албасын, окуп билим алалы” деп бүтүрчүбүз калгандарыбыз, — Какиш эже жайдары күлөт.

Борбор шаарга келип, мен агаларымдын биринин үйүндө туруп калдым. Ал медициналык окуу жайда сабак берчү. Кыз киши деген врач болуп, кишилерди дарылаганы жакшы, деп мени ынандырды.

Ал мени жетелеп медокуужайга алып келди. 1937-жыл эле. Мен акыркы курста окуп жүргөм. Бир күнү эле, 22-сентябрда, комсомолдук шашылыш жыйналыш чакырылып, 9 кыз-улан, алардын ичинде мен да бармын, комсомолдун катарынан чыгарылып калдык. Бизди улутчул контрреволюциячылдар менен байланышта экенсине деп айыпташты.

Жыйналыштын токтомунда: “Рыскулова жеткен улутчул жана контрреволюциячыл Ишеналы Арабаев жана анын үйбүлөсү менен тыгыз байланышта. Дагы эскерте кетейин, ал ар бир жекшембиде Арабаевдин үйүнө каттап турат,” — деп жазылыптыр. Комсомолдон чыгарылган бизди окуудан да айдамак болушту, бирок коммунист Жукеш Мамбеталиев республикага медициналык адистер керек экендигин билчү, ошондой эле Ишеналы Арабаев чыныгы патриот, эң алгачкы кыргыз газетасы «Эркин-Тоону» чыгаргандардын бири, таланттуу журналист, илимпоз-филолог экендигин да билчү, ошентип ал биздин окууну бүтүп кетишибиз үчүн бардык аракеттерди жасады. Кийин ал кишини иштен алып коюшту.”

1938-жылы медокуужайын аяктагандан кийин К.Рыскулованы Ош областынын Баткен районуна жибершти. Ал кезде Кыргызстандын түштүгүндөгү эң бир караңгы бурчу болгон жерде медициналык кызматты уюштуруу жаш фельдшер үчүн өтө оор болду. Аң-сезимине табыптар менен бүбү-бакшылар сиңирип бүткөн ар кандай ырым-жырымга сугарылган жергиликтүү караңгы эл менен тил табышып, алардын ишенимине кирүү оной болбоду. Бирок бул кыйынчылыктарды жеңүүдө ага анын өз кесибин, адамдарды сүйгөндүгү жардам берди. Жаш фельдшерден күн сайын баш көтөрбөй чымырканган эмгеги дайыма сабырдуулукту, тыкандыкты жана күч-аракетти аябай жумшоону талап этти. Мээнети кайтып, бир нече айдан кийин айылдагы жападан жалгыз атайын билими бар медициналык кызматкер, айылдагылар сүймөнчүк менен “кичинекей доктур” деп атап коюшкан Какиш, ар бир үйдүн сүйүктүү адамы болуп калды.

Ошол кезде күчүнө алып турган котонжара, чечек, кызамык, безгек жана башка жугуштуу оорулардын алдын алууда жана айыктырууда Баткен, Базаркоргон, Тяньшань райондорунда, “Арслан-боб”, “Ачы” зоналарында болду.

Какиш алган билим менен тажрыйбалардын сапаты жөнүндө окуу жайда сабак берген атактуу мугалимдери боюнча аныктаса болот. Алардын ичинде республиканын саламаттык сактоо тармагына зор салым коюшкан И. К. Ахунбаев, А. А. Брудный, Н. Н. Брудастый, К. С. Нигматуллин, Х. Д. Яруллабеков жана башка мыкты адистер болушкан.

1944-жылы, сталиндик стипендиантка, Какиш Рыскулова Кыргыз мамлекеттик медициналык институтту эң мыкты деген баалар менен бүтүрөт. Анын билимин жана илимий-изилдөө ишине жөндөмүн

эске алып, институттун кенеши аспирантурага жиберет. 1951-жылы кандидаттык диссертациясын ийгиликтүү жактайт.

1954 — 57-жылдарда ал СССР МИАнын корреспондент мүчөсү Б.В.Огнев жетектеген Москва шаарындагы врачтардын билимин өркүндөтүүчү Борбордук институттун клиникалык анатомия жана оперативдүү хирургия кафедрасынын докторантурасында окуйт. К. Рыскулова профессор А. Н. Круглов менен биргелешкен көп жылдык изилдөөлөрүн доктордук диссертациясында жалпылап, 1967-жылы ийгиликтүү жактады. Ал кан тамырларды тигүүчү аппараттын эң биринчи модулдарында механикалык кан тамыр тигишинин методикасын иштеп чыгуу менен, бул усулдун Кыргызстанда эле эмес, СССРде да пионерлеринин биринен болду. К.Рыскулованын илимий изилдөөлөрү ар тармактуу. Алар онкологиянын, нейрохирургиянын, травматологиянын, ортопедиянын, кантамыр хирургиясынын жана гастроэнтрологиянын ар кандай маселелерин карайт.

Өзүнүн көп жылдык ишинде ал миндеген операцияларды жасап, көп адамдын өмүрүн сактап калды.

Ал 130 илимий эмгек, эки монография жана бир илимий-популярдуу эмгек жарыялады. Анын жетекчилиги менен 32 рационализатордук сунуш, 6 ойлоп табуу киргизилип, 7 тематикалык жыйнак, 14 усулдук сунуштама чыгарылган.

Ал көп жылдар бою факультеттик хирургия кафедрасында сабак берген жана түздөн-түз студенттер менен иштеген. 50дөн ашуун урология жана хирургия боюнча адис даярдаган. Алардын ичинен 20сы кандидаттык диссертация жактап, алтоо илимдин доктору болушту.

К. Рыскулованын үйүндө да врачтар — балдары, неберелери өсүп чыкты. Ал эми артист болом деген кыялын кызы Анара ишке ашырды. Ал — балерина.

— Пенсияга ал менден мурда чыкты, — деп күлөт Какиш Рыскуловна.

К. Рыскулова практикантка-медсестра болуп жүргөн чакта экспедициялык ишке көп көңүл бурулар эле. Барган жеринде ар кандай оорулууларга, атап айтканда венерология оорулууларга дароо жардам көрсөтүүгө жана ооруну аныктоого аракет жасалчу. Пландаштырылган зор иштин натыйжасында 1940-жылы котон жаранын тукум куучулугу дээрлик токтоду.

— Кургак учук оорусу кескин кыскарды. Бирок кийинки 12 жыл ичинде, тилекке каршы, бул жагынан биз кыйла артка чегингенибизди айта кетүү керек — дейт К. Рыскулова.

К.Рыскулова республиканын коомдук-саясий иштерине активдүү катышат. Кыргыз ССР Жогорку Советинин үч жолку шайланышынын депутаты болгон, 1959-жылдан 1967-жылга чейин Кыргыз ССР Жогорку Советинин Председателинин орунбасары болуп иштеген.

Көп жылдык кынтыксыз иши үчүн Ленин ордени, эки Ардак

Белгиси ордени, көптөгөн медалдар жана Ардак грамоталар менен сыйланган.

Бош убактарында кыргыз жана орус адабиятын, классиканы окуганды жакшы көрөт. Чынгызхан, Тамерлан жөнүндөгү тарыхый романдарды, мемуарларды, “Өмүрү өрнөк адамдар” түрмөктөрүн, Ч. Айтматовдун чыгармаларын көп окуйт. “Манас” эпосунун орусча, кыргызча чыккан китептеринин бардыгын окуп чыккан.

— Бүгүнкү медицинанын келечеги жөнүндө чынын айтсам, операция үчүн акча алынып жатканына мен таптакыр көнө албай койдум, оорулуулардын медикаменттерге, жада калса жанагы да киге (марля) акча төлөп жаткандыгы мага өтө оор. Бирок баары бир дарылоо керек, иштеш керек, жашоо керек. Кыргызстандыктар болуп жаткан кыйынчылыктардын баарын женет жана медицинага мамлекетибиз өзгөчө көңүл бөлөт деп ишенем.

Тилекке каршы, мезгил менен жылдар өз ишин кылат. Экономиканын базар мамилелеринин жолуна өтүшү менен байланышкан саламаттык сактоодогу реформалар, медицинага акы төлөөнүн киргизилиши, чындыгын айтканда, анын жүрөгүнөн түнөк таппай, акыл-ою келише албай, бушайман экени билинип турду.

— Реформалар — жаштардын иши, — дейт Какиш Рыскуловна. — Аларды турмушка ашырыш жана үзүрүн көрүш алардын шыбагасы. Биз болсо, биздин балдар бизден акылсыз эмес экендигине жана биз аларга мураска калтыргандарды сактап жана көбөйтөрүнө ишенүү жана үмүттөнүү гана калат.

САГЫНБАЕВА УРИЯПСА

50-жылдарда ордо калаабыздын чок ортосунда, азыркы “Сейтек” балдар борбору жайгашкан жерде, Кыргыз ССРинин Н. Г. Чернышевский атындагы мамлекеттик китепканасы болгон. Ал китепкана мурдагы эски мектептин бир кабаттуу имараты эле. Биз ал убакта мектеп окуучулары элек, китепканага өзгөчө ынтызарлык менен барып, ар бир китепти баалай да, сактай да билип, китеп — бул билим дүйнөсүн көрсөтүп туруучу айнек экендигин сезчүбүз.

Ошол мезгилде китепкананы башкарган республиканын улуттук интеллигенциясынын алгачкы муундарынын эн көрүнүктүү өкүлү Ася (Урияпса) Сагынбаева эле. Ал “кызыл үйлөр” жана аялдар клубу уюшулган мезгилден баштап, аялдар кыймылынын активисткасы болуп, аялдардын сабатсыздыгын жоюу үчүн күрөшүп, аларды турмуштун маданий жана коомдук-саясий иштерине катышууга үндөгөн.

А. Сагынбаева республикада китепканаларды түзүү ишине 30 жылдан ашык өмүрүн арнап, болгон күч-аракетин жумшап, жан-оту менен иштеген.

А. Сагынбаева 1919-жылы 20-декабрда Сокулук районунун Сокулук айылында карапайым дыйкандын үйбүлөсүндө туулган. 1932-жылы мектеп интернатты бүтүргөндөн кийин, педагогикалык окуу жайында окуйт. Ал жердеги чогуу окуган курбу-курдаштары — Сакин Бегматова, Сайра Кийизбаева жана Күлүйпа Кондучалова кийинчерээк өмүр бою курбулук мамилелерин сактаган, элдин алкоосуна татыктуу, кыргыз элинин кадыр-барктуу адамдары болушту. 1938-жылы окуу жайын аяктагандан кийин, Кыргыз мамлекеттик басмасында, андан кийин Республикалык радиокомитетинде редактор болуп иштеген.

1951-жылы Н. Г. Чернышевский атындагы мамлекеттик китепканага китепканачы болуп орношот, 30 жыл аралыгындагы кажыбас кайраттуу эмгеги китепкана менен тыгыз байланышта өтөт. Китепканада иштөө менен бирге Ася Сагынбаева Москвалык китепкана институтун сырттан окуп бүтүрүп, артыкчылык дипломго ээ болот. 1958-жылы китепкананын директору болуп дайындалат да, ушул кызматта 23 жыл тынымсыз эмгектенет. Анын профессионалдык эмгек жолу илим менен билимдин кенчи болгон

республикадагы башкы китепканалары жаралып, калыптанып жана өсүп-өнүгүүсүнүн жандуу тарыхын айгинелейт.

Жандүйнөсү кен, акпейил, боорукер, адамга жасаган мамилеси өзгөчө аяр — Ася Сагынбаевна өз кесибинин чебери, талыкпаган мээнеткеч адис эле. Ал жөндөмдүү жетекчи жана директор гана болбостон, республикадагы китепкана ишинин бүткүл системасынын уюштуруучусу жана түзүүчүсү да болгон. Анын демилгеси жана жетекчилиги астында жаңы китепкананын 3 кабаттуу кооз имаратына конуш алмаштырышкан. Имараттын фасады (беталды) улуу ойчулдардын барельефтери менен кооздолуп, кире беришиндеги тепкич аянты илим менен билимдин храмына салтанаттуу түрдө чакырып турат. Окурмандардын карамагына 700 орундуу 14 окуу залы ыйгарылган. Заңгыраган ак мраморлуу, ак колонналуу окуу залдары кандайдыр бир сыйкырлуу өзгөчө сезим менен жаштарды өзүнө тартып тургансыйт. Ошондуктанбы, Ч. Айтматовдун “Кызыл алма” фильминин каармандарынын наристе сүйүүлөрү ушул залда тасмага түшүрүлгөн. Чындыгында эле биздин окумуштууларыбыздын, студенттерибиздин жана окуучуларыбыздын бардык муундары билим храмындагы билим сакталуучу жайларда өкүм сүрүп турган тыкан тартип менен тактыкты, академиялык ал-абалды ийне-жибине чейин билишет, аны эч качан эстен чыгарышпайт.

Ася Сагынбаева Чернышевский атындагы китепкананы китепканалардын бардык системасынын жана мекемелеринин ишчараларын координациялаган борборго жана элге агартуу ишин таратуучу республиканын эн зор маданий борборуна айландырууга жетише алды. Китепкана ачылган учурдан бери (1934—64-ж.) анын фонду 230 эсеге көбөйүп, дүйнө элинин 43 тилинде жарык көргөн басылмалардын саны 37 миллионго жеткен. Ошол убакта жыл сайын анын кызматынан 40 миңден ашуун түркүн категориядагы окурмандар пайдаланышкан.

Жетекчилик кызматы менен бирге Ася Сагынбаевна орчундуу илимий иштерди да жүргүзгөн. Ал “Кыргызстандын китепканачысы” журналынын редактору болуп иштеп, анын жетекчилиги астында бир катар библиографиялык эмгектер жарыяланган. Китепкананын илимий кеңешмесин жетектеп, библиография жана китепканатаануу илиминин татаал маселелерин иш билгилик менен чечкен.

Ася Сагынбаеванын синирген эмгегинин көрүнүктүүсү — ал пикирлеш адистердин жамаатын түзгөн. Студенттердин, жаш адистердин оор, бирок интеллектуалдуу жана асыл кесипке болгон кызыгуусун көрөгөчтүк менен байкап, аларга көмөк көрсөтүп колдоочу, ошону менен бирге тажрыйбалуу адистерди өтө жогору баалоочу.

Ася Сагынбаева өзү менен иштегендерге талапты катуу коюп, өзү айткандай иштеткен, бирок ардайым калыс жана адилеттүү болчу. Интеллектуалдуу аялдын сымбаттуу келбети, сырткы көрү-

нүшү, анын сүйкүмдүүлүгү жана алдыга койгон максаттуулугу айлана-чөйрөдөгүлөргө зор таасирин тийгизген. Ал өз карамагында иштеген адамдарды түшүнө билип, кандай гана маселе болбосун аны чечүүгө жардам берген. Эл менен баарлаша билген, иштин көзүн билип, тил табышкан мээримдүү насаатчы эле. Китепкананын кызматкерлери окурмандардын ар бирине камкордук көрсөтүүнү жана боорукердик мамиле жасоону Ася эжеден үйрөнүшкөн.

Ал китепкана кызматкерлеринин бүтүндөй бир плеядасын, республиканын китепканачыларынын элитасын тарбиялап чыгарды. Атап айтканда, алар: З. Асамбаева, Р. Шаменова, Н. Жангазиева, А. Чыныбаева, Н. Харченко, Т. Шаймергенова жана дагы башкалар.

Чынын айтсак, өзүбүз атап алган “Чернышевкада” иштөө, анын окурманы болуу качан да болсо биз үчүн барктуу эле. 60-жылдары мен ири панелдүү үй куруучу инженер-технолог жана “Фрунзе шаардык курулуш” трестинин жаш адистер кеңешмесинин мүчөсү, китепкананын туруктуу окурманы болуп, курулуш адистиги боюнча илимий-техникалык прогресстин жана илим менен маданияттын эң акыркы жаңылыктарын ушул жайдан алып турчумун. Китепкана мен үчүн ишимди жана акыл-ой таламдарымды өздөштүрүүдө биринчи жардамчым болду.

Ася Сагынбаева ректору болгон Маданият университетинин идеялык жактан мазмундуу программасы али эсимде. Бул жерде ар дайым акын-жазуучулар, артисттер, сүрөтчүлөр жана илим менен маданияттын көрүнүктүү ишмерлери менен жолугушуулар болуп өтчү. Чынгыз Айтматов, Темиркул Үмөталиев жана Бакен Кыдыкеева менен болгон жолугушуулар мен үчүн унутулгус бактылуу күндөр!

Адабий кечелер менен окурмандардын конференциясы, китеп көргөзмөлөрү менен библиографиялык обзорлор, лекциялар жана суроо-жаооп кечелери китепканада өткөрүлгөн иштердин толук эмес тизмеси.

“Чернышевканын” ички турмушу да өтө кызыктуу эле. Анда майрамдык, тематикалык кечелер, капустастиктер, өздүк көркөм чыгармачылыгы, дубал гезиттер жана ШТК өткөрүлүп туруучу. 70-жылдарда мен партиялык кызматыма байланыштуу иш сапарына карата китепканага көбүрөөк барчумун, ал жерде өткөрүлгөн иш-чараларга катышып, Ася Сагынбаеванын өзү менен да баарлашчумун.

Китепкананын чыгармачыл жамааты иштеги мыкты көрсөткүчтөрү үчүн бир нече жолу КПСС БКнын, СССР маданият министрлигинин, Кыргызстан Ленин комсомолунун жана ВЦСПСтин Ардак грамоталары менен сыйланып, республиканын Ардак тактысына жазылган.

“Чернышевка” бүгүнкү күндө Кыргыз Республикасынын улуттук китепканасы, мамлекетибиздин жана дүйнөлүк эл аралык коомун интеллектуалдык мурасынын борбору; дүйнө элинин 89 тилин-

де жарыяланган Атамекендик жана чет элдик басылмалардын уникалдуу коллекциясын өзүнө камтыган фонду бар.

А. Сагынбаева коомдук-саясий турмуштун активдүү катышуучусу: бир нече жылдар бою СССР маданият министрлигинин китепкана иштери боюнча ведомстволор аралык Кеңешменин мүчөсү болгон, эл депутаттарынын Бишкек шаардык кеңешинин депутаты, четөлкөлүк Достук жана кызматташтык союзунун Башкармасынын мүчөсү болуп келген.

Ата Журтка сиңирген эмгеги үчүн Ася Сагынбаева Н. К. Крупская атындагы медаль менен, Кыргыз ССРинин Жогорку Советинин Президиумунун Ардак грамотасы, коомдук уюмдардын Ардак грамоталары, медалдар менен сыйланган.

1981-жылы Ася Сагынбаевна ардактуу эс алууга чыгат. Ага союздук маанидеги персоналдык пенсия ыйгарылат. Пенсияга чыгар алдында ал учурдагы бардык талапка жооп бере турган жаны китепкана куруу идеясын ишке ашырат. 1984-жылы ачылган Ленин атындагы китепкана азыр эгемендүү Кыргыз Республикасынын улуттук китепканасы болуп калды.

Ошентип Н. Г. Чернышевский атындагы китепкана менен улуттук китепкананын имараттары Ася Сагынбаеванын адал эмгегинин натыйжасы. Бул үчүн биз ага терең урматтоо менен таазим этебиз!

Ася Сагынбаеванын мааракесине арналган альбомдорду карап отуруп, китепкана кызматкерлеринин көрсөткөн урмат-сыйына күбө болуп, суктанасын. Аны республикадагы китепканалардын өнүгүүсүнө кошкон орчундуу салымы үчүн китепкана ишинин “маршалы” жана “генералы” да дешет.

Өмүрүнүн акырына чейин Ася Сагынбаева китепкана жана ага тийиштүү маселелерди чечип, улуттук китепканадагы жүргүзүлүп жаткан иш-чаралардын бардыгына кызыгып, өлкөбүздө жана дүйнө жүзүндө болуп жаткан коомдук-саясий, маданий өзгөрүүлөрдү билип турган. Китепкана кызматкерлери анын баалуу насааттарына кулак салып, проблемаларды чогуу талкуулай чечишип, өткөрүлүүчү иш-чараларга ар дайым чакырып турушкан.

Ася Сагынбаева Кыргызстандын улуттук маданиятынын гүлдөп өсүшүнө зор салымын кошкон, кыргыз жеринин, меймандос элинин сыймыктана турган кызы!

Ася эженин бардык нерсени туя билип турган акылдуу көздөрү эч качан эсимден чыкпайт.

Кыргызстандын китепкана илиминин өсүп-өнүгүшүнө кошкон урунттуу салымы үчүн 80 жылдык мааракесин куттуктап, 2000-жылы ал “Даңк” медалы менен сыйланган.

Мына ошентип Ася Сагынбаевнанын биздин арабыздан кеткенине алты жыл болду, бирок ал өз өмүрүн арнаган китеп кандай түгөнгүс байлык болсо, анын айжаркын элеси, турмушта баскан жолу, урпактарга калтырган изи унутулгус.

СУЛТАШЕВА МАЙЯ, УРМАНБЕТОВА ЖЫЛДЫЗ

Коомдук прогресстен четте калбай, өткөн өмүрүнөн, келечек жашоосунан руханий азык алып, өлчөлүү адам өмүрүнүн бир мүнөтүн да текке кетирбей, бүткүл энергиясын, чыгармачылык потенциалын кыргыз элинин керегине сарптаган асыл адамдардан азыр деле уучубуз куру эмес экенине философия илимдеринин кандидаты, доцент, Кыргыз Республикасынын элге билим берүүсүнө эмгеги синген ишмер Султашева Майянын өмүрү күбө.

Майя Султашевнанын балалык чагы согуш жылдарында Ысыккөл областынын Аксуу районуна караштуу Жолколот айылында өтөт. Он жашында атасы Султаш Орузбаев (мугалим болуп иштеген) кайтпас сапарга аттанат. Апасынын (апасы Калипа да мугалим болуп эмгектенген) айтымына караганда, атасы Султаш отуз беш жашында Кыргыз ССРинин эмгек сиңирген мугалими деген жогорку наамга татыган кыргыздын мыкты агартуучуларынан болгон, Ташкент шаарындагы Орто Азия университетинде билим алган, көп аттуу-баштуу кыргыз интеллигенциясынын өкүлдөрү

менен чогуу кол кармашкан. Атасынын алгылыктуу иштерине шыктанган кызы Майянын көкүрөгүнөн кенедейинен эле анын өрнөктүү өмүрү эсинен кетпеген, анын эмгегин улантканга максат көздөгөн.

Фрунзе шааркомунун болочок катчысы азыркы Каракол калаасындагы Киров орто мектебинин онунчу классында окуп жүргөн кезинде Москва мамлекеттик университетинен билим алууну эңсеп, атайы кат жолдойт. Аз убакыт өтпөй ал жактан чакыруу иретиндеги жооп кат келет, бирок белгилүү бир себептер менен ал ММУга эмес, Кыргыз мамлекеттик университетинин журналистика бөлүмүнө тапшырып, аны (он төрт миң студенттин ичинен жалгыз өзү Лениндик стипендияны алып окуп) артыкчылык диплому менен аяктайт.

Эмгектеги алгачкы чыйыры Мамлекеттик телерадиокомитетинде редакторлук кызматтан башталат. Майя Султашева бул кесипти узакка аркалабастан, философия илимдеринин доктору, профессор Жунусов Максуд Садыковичтин, философия илимдеринин кандидаты, профессор Карыбек Молдобаевдин чакыруусу менен философияга ооп кетет. Маданияттын ички закон ченемдүүлүктөрүнө арналган темада 1970-жылы философия илимдери боюнча диссертация жактайт. Ошентип маданият проблемалары Майя Султашевнанын илимий изилдөөсүнүн негизги багыты болуп калган. Ал белгилүү илимпоз Асанбек Табалдиев жетектеген КМУнун философия кафедрасында он жылча иштейт. Андан соң Фрунзе политехникалык институтунун философия кафедрасын башкарат. Кийин Кыргыз ССРинин Фрунзе шааркомунун идеология боюнча катчысы, Мамлекеттик телерадиокомитетинин төрагасынын орун басары болуп бир катар жылдар үзүрлүү эмгектенет. Чыгармачыл инсан болгондуктан, Мамлекеттик телерадиокомитетинде иштегенинде "Адам жөнүндө ой жүгүртүү" аттуу телерубриканы элдин сыноосуна чыгарган. Теоретикалык изилдөөсү практика жүзүндө айкын чыгармага айланат. Жогорку окуу жайларында үзүрлүү иши үчүн ага Кыргыз Республикасынын элге билим берүүсүнө эмгеги сиңген ишмер деген наам 1993-жылы ыйгарылган.

Адам, эне, ишкер, илимпоз катары үйдө, коомдо бийик вазийпасы, теңдешсиз орду бар экенине тагдыр күбө. Үйбүлөнүн коломтосун өчүрбөй, өмүрлүк жолдошу, физика-математика илимдеринин кандидаты, Кыргыз Республикасынын илим жана техника боюнча сыйлыгынын лауреаты Карыбай Урманбетов менен эришаркак филология илимдеринин кандидаты Сулайка Урманбетова, экономист Махабат Урманбетова, философия илимдеринин доктору, профессор Жылдыз Урманбетова сыяктуу мыкты кыздарды турдан учуруп гана тим болбостон, эмки үмүт-тилегин Медердей небересине артып, үлкөн оптимизм менен ушул жашоосунан чоң канагат алып жашаган Майя Султашевадай адамдар арабызда сейрек кезигер. Эми неберелери Аселге, Айдайга, Бегимай жана Томириске чоң үмүт менен карап, дагы эле келечектен көп жакшылык самайт.

М.Султашева үйбүлө феноменине өзгөчө маани берет. Адам баласында инсандык сапаттардын калыптанышында үйбүлөдөгү ичара мамиленин ролу чоң экенин айрыкча белгилейт. Дегеле үйбүлөнүн коом, адамзат прогресси үчүн аткарган көп кырдуу кызматы башка эч бир институт менен алмашкыс эмеспи. Ошондуктан ага гендердик саясат иш жүзүнө ашырылгандай гана сезилбестен, кыргыз элинин традициялуу тарыхый көрүнүшү катарында кабылдайт.

Анын кызы — Жылдызы жөнүндө айтуу сөзгө татыйт, ал Кыргызстандын философия илимдеринин эң жаш доктору, профессор, энесинин сыймыгы, элинин жанган жылдызы десек ашык болбос, ал укум-тукумдан өткөн эл агартуучулук өнөрдү жолдоп жүрөт.

Жылдыз борбор калаадагы №4 орто мектепти алтын медаль менен аяктагандан кийин М.В. Ломоносов атындагы Москва мамлекеттик университетинин философия факультетине өткөн. Ал азыр эле чыгармачылык эмгек жолунда албан тоодой иштерди жасады. Фрунзедеги политехникалык институтта, Кыргыз мамлекеттик улуттук университетинде да мугалим болуп иштеди. 1992-жылы Аль-Фараби атындагы Казак мамлекеттик университетинде улуттук маданият проблемалары боюнча кандидаттык диссертациясын коргоду, андан кийин Кыргыз улуттук илимдер академиясында укук жана философия институтунун докторантурасын аяктады. "Кыргыз маданияты дүйнөлүк цивилизация контексти" аттуу темада докторлук диссертациясын 1997-жылы коргогон. Энесинин жолун жолдоп маданият проблемаларын изилдегенге умтулду жана илимий жетишкендиктерге ээ болду. Азыркы учурда Кыргыз-Славян университетиндеги философия жана социалдык-саясий илимдери кафедрасында профессор жана Кыргыз-Түрк "Манас" университетинде коомдук илимдердин координатору болуп иштеп жатат.

Жылдыздын "Улуттук маданияттын өнүгүшү жана цивилизация проблемалары" (1995), "Тарых философиясынын проекциясында кыргыздардын маданияты" (1997), "Борбордук Азия элдеринин ой жүгүртүүсү тууралуу" (1998) деген эмгектери биздин эле эмес, чет өлкөлөрдүн илимий чөйрөсүндө да зор кызыгууну туудурууда. Мухтар Шахановдун "Адашкан цивилизация" деген китебинде немец философу, адабиятчы жана айтматовчу Фридрих Хитцер Борбордук Азиянын ролу тууралуу ой жүгүртүп, кыргыз философу Ж.Урманбетованын маалыматтарына таянат. Хитцер мындай деп жазат: "Кыргыз кызы Жылдыз Урманбетова үчүн көчмөндөрдүн көзкарашындагы негизги түшүнүк — бытиени кабылдоонун космикалык сезими болуп эсептелинет. Так ушул түшүнүктөн туруктуу кыймылдагы жол идеясы өөрчүйт. Батыш дагы, Чыгыш дагы Борбордук Азиянын нукура ролун таанып-билишкен эмес жана алардын маданияты калыптанып жатканда ушул нерсени баамдашкан эмес".

Жылдыздын изилдеп жаткан маданият проблемалары диалог маселеси менен байланыштуу. XX кылымдагы маданият феномени өзүнүн уникалдык маанисин ошол Батыш жана Чыгыштын руханий байланышынан, диалогунан билдирет. Ошону менен бирге маданият тарыхынын булагын талдоодо Борбордук Азиянын ой жүгүртүүсүнө көңүл бурулбай калса, анын байыркы көмүскөдө калган өнүгүшүн байкабагандык болор эле. Чоң руханий байлыкты түзө алган Борбордук Азия тарыхында байыркы доордон баштап эле кыргыздар да өзгөчө орун алып келишкен.

Азыркы мезгилде Жылдыздын изилдөөсү Борбордук Азиянын өткөөл доору менен байланыштуу. Учурдагы кыргыз маданиятынын өсүш абалын албетте, Кыргызстандын коомдук, тарыхый, экономикалык, руханий, саясий өзгөрүшүнөн улам кароо керек деп

эсептейт. Цивилизациянын ар түрдүү бай көрүнүштөрүндө улуттук маданият системасынын өзгөчөлүгү анын өзөгүн түзөт. Кыргыз маданияты Борбордук Азиялык типтеги руханий көрүнүш катары Чыгыш жана Батыш байланышынын таасирин көргөнү тарыхый факт эмеспи. Изилдөөдө глобалдуулук менен өзүн өзү аныктоо проблемалары өзгөчө орунда, анткени XXI кылымда тарыхтын өнүгүү логикасы аталган багыттардын негизинде чагылдырылат. Азыркы мезгилде Борбордук Азия өзүнүн жүзүн дүйнөлүк мейкиндикте көрсөтө алабы, тарыхтын кайрылуусуна кандай жооп бере алат деген маселе турат.

Жылдыздын эл аралык илимий конференцияларда жасаган докладдары, студенттик аудиторияда окуган лекциялары өзүнүн мазмуну, көтөргөн проблемалары менен купулга толуп, кызыгууларды жаратып келет. Кыргыз окумуштууларынын I-съездинде сүйлөгөн сөзүндөгү көтөрүлгөн проблемалары анын билим деңгээлин көрсөтө алган. Жаш окумуштуулардын атынан сүйлөгөн Урманбетова Жылдыздын айтканындай, философиянын акылмандуулугу анын коомдук аң-сезимдин кайра жаратуучулук күчүн, арттыруучу ролун баса көрсөткөнүндө.

Бул үйбүлөнү билгендер Жылдызды бекеринен энесинин кызы дешпейт. Бул сөздө калат жок. Жылдыз эне сөзүн жерге таштабаган, зирек, сезимтал болуп чонойду. Кызынын ар бир ийгилигине Майя Султашеванын жүрөгү толкуп, багына батпай сүйүнүп келет. Тилегенибиз кайраты жердей, пейили деңиздей болгон Майя Султашевадай энелер ылайым бу дүйнөдө көп болсо экен. Дүйнөнү кармап турган таяныч-тиреги да ушундай адамдар эмеспи.

Жылдыз жеке бакытын тапты. Ал өмүрлүк жолдошу Бакыт Шаимбетов менен баш кошкону табигый нерсе. Ал да жаш кезинде медицина илимдеринин доктору, профессор болгон жигит. Бакыт Кыргыз улуттук онкология борборунун генералдык директорунун орун басары, жөндөмдүү хирург. Эки профессордун үйбүлөсү эки кыздуу болушту — Бегимай жана Томирис.

"Султаштын, элдин кызы болсом" деп эчен курдай эңсеп жүрүп, ошол самаган-күткөнүнө мүдүрүлбөй жеткен, шыктанган өмүрдүн анык автору болгон Майя Султашева кызы менен кызыктуу өмүр сүрүп келатат. Мындай кайталангыс инсандардын автопортретин калем учу аркылуу күзгү сымал таасын чагылдырып берүүгө мүмкүн эмесир. Ошентсе да ушул маалымат асыл эне, анык жар, сүйкүмдүү педагог, коомдук ишмер Майя Султашева жөнүндө, анын руханий өмүрүн түздөнтүз улантуучусу Жылдыз кызынын айкын чыгармачыл жолунан кабар этет. Дагы бир айтчу нерсе, 2000-жылы Жылдыздын дагы бир китеби жарык көрдү, ал "Маданият философиясы" деп аталат. Ал көрүнүктүү эмгегин Жылдыз Урманбетова тайатасы Султаш Орузбаевдин жаркын элесине, эл агартуу ишинде эмгек өтөгөн кыргыз элинин инсанына арнаган.

ТОКТОМАМБЕТОВА КУЛИПА

Кулипа Токтомамбетова — белгилүү коомдук ишмер, педагог, окумуштуу. Республикада аялдар кыймылына, аялдарга жогорку билим берүүгө анын кошкон салымы зор.

1948 — 55-жылдарда Кыргызстан Компартиясынын Борбордук Комитетинин аялдар иштери боюнча катчысы болуп менен бирге бөлүм башчысы болуп иштеген. "Кыргызстан аялдары" журналынын биринчи саны 1951-жылы анын редакторлугу менен жарык көргөн.

1954 — 63-жылдарда В. Маяковский атындагы кыз-келиндер институтунун директору, ректору, андан кийин саясий экономия жана философия кафедрасынын башчысы болуп иштеген. Доцент, экономика илимдеринин кандидаты. Советтик аялдар комитетинин, ошондой эле Азия жана Африка өлкөлөрүндөгү аялдар кыймылы маселелери боюнча аялдардын Демократиялык Федерациясынын туруктуу комиссиянын мүчөсү болгон.

Кыргыз ССР Жогорку Советине үч жолу депутат, СССР Жогорку Советинин депутаты болуп шайланган.

Күлипа Токтомамбетова менен биринчи жолу жолугушканымды эч качан унутпайм. Ал кезде мен партиянын Фрунзе шаардык комитетинин инструктору болуп иштетчү элем. Биз аялдардын шаардык конференциясын өткөрүп жатканбыз. Конференция башталганга чейин залда ызы-чуу болуп турду: делегаттар бири-бири менен кызуу, жылуу учурашып жатышты. Пионерлер аларга гүл тапшырып турушту. Биз делегаттардын тизмелерин тактап, иштерди макулдашып турганбыз. Дал ошол учурда залга кара костюмчан орто бойлуу аял кирип келди. Залда бир аз тынчтык өкүм сүрүп, Кулипа Токтомамбетова деп шыбыраган үндөр угулду. Бир канча аял аны тосуп учурашып калышты.

Ал 1919-жылы 10-майда Ысыккөл районундагы Карой кыштагында туулган. Колхоз жаштарынын мектебин бүтүргөндөн кийин, 1933-жылы Ысыккөл айылчарба техникумунун зоотехникалык факультетине кирген.

30-жылдын башталышы. Өлкөдө социалдык терең өзгөрүүлөр байкала баштаган. Жумушчу табы жана колхозчу дыйкандар калыптанып жатты. Материалдык жаңы мүмкүнчүлүктөр жаңы адис-

терди талап кылды. Мамлекет жергиликтүү улуттун кыз-келиндерине өзгөчө көңүл бөлүп жатты. Айылчарба техникумунда окуп жүргөн учур эстен кетпейт. Бул анын өмүрүндөгү эң сонун жылдар эле. Ысыккөл айыл чарба техникумунун кадыр-баркы чоң эле. Бул окуу жайында кийин атактуу жазуучулар, окумуштуулар, мамлекеттик ишмерлер, айылчарбасынын адистери М. Элебаев, Ж. Турусбеков, М. Токтобаев, А. Рысмендиев, М. Догдуров, Курман-Гали Каракеев, А. Т. Юмашова, Ж. Жабиров, У. Асымбеков ж. б. билим алышкан.

1936-жылы техникумдун окуучулары менен бирдикте Күлипа Боом капчыгайы аркылуу Түп — Фрунзе лыжа жүрүшүнө катышат. Күлипа Токтомамбетованын жубайы Курман-Гали Каракеев мындай дейт: "Лыжа жүрүшүнүн катышуучуларын Фрунзе шаарында салтанаттуу тосуп алышты. Митингиде аксакал, Кыргыз АССР БАК төрагасы Абдыкадыр Орозбеков куттуктоо сөз сүйлөдү».

Техникумду аяктагандан кийин активдүү комсомолка комсомолдун Түп райондук комитетинин пионер бөлүмүнүн башчысы болуп дайындалат. 1938-жылы жайында Түп райондук партия комитетинин биринчи катчысы Лев Николаевич Поляков Талдысуу айылында өтүүчү чогулушуна даярдануу керек экендигин, анда баяндама менен чыгып сүйлөрүн айтат. Эч нерседен тартынбаган Күлипа ал жакка ат же араба менен барамбы деп сурайт. Ал кезде машина жок эле. Мотоцикл менен барасың деп күлүмсүрөп жооп берди. Аябай тан калган Күлипа мотоцикл айдай албасын айтты. Үйрөтөбүз, кыргыз кыздары техникадан коркпойт деп кесе айтты Поляков.

Күлипанын мотоцикл менен келгени айылдагы элди эбегейсиз таңгалдырды. Чогулушта 19 жаштагы Күлипа республиканын Жогорку Советине депутаттыкка бир добуштан көрсөтүлдү. Ошентип, Токтомамбетова кыргыз аялдарынын арасында биринчилерден болуп Кыргыз ССР Жогорку Советине депутаттыкка шайланды.

Көп өтпөй эле Күлипа Кыргызстан ЛКСМ БК пионер секторунан башчы, андан соң "Кыргызстан пионери" газетасына редактор болуп дайындалды. Жубайы Нарынга, Тяньшань областына кызматка которулганына байланыштуу К. Токтомамбетова орто мектепте мугалим болуп иштеп, орус тилинен сабак берди. 1944-жылы партиялык кызматка өтөт. Пржевальск шаардык партия комитетинде бөлүм башчысы жана катчы болуп иштейт. Күлипа Токтомамбетова советтик аялдар комитетинин мүчөсү, 1948-жылы Будапешт шаарында (Венгрияда) өткөн аялдардын бүткүл дүйнөлүк II конгрессине делегат болуп шайланат.

Азия өлкөлөрүнүн конференциясынын делегаты жана анын даярдык көрүү комитетинин мүчөсү катары 1949-жылы советтик делегациянын составында Кытайга барат.

"Кытайдагы жолугушуулар" аттуу макаласында К. Токтомамбетова мындай деп жазат: 1948-жылы октябрде Азия өлкөлөрүнүн аялдарынын эл аралык конференциясынын делегаты катары Кытайга барууга туура келди. Ал кезде кытай эли эл аралык империализмдин үстүнөн тарыхый женишке жетишкен учур эле. 1949-жылы 1-ноябрде Кытай Эл Республикасы жарыяланды.

Кытай аялдары менен алгачкы жолугушуу Маньжур чекара станциясында болду. Бул жерде бизди делегация гүлдөр, белектер менен тосуп алды. Көптөгөн адамдар менен жылуу учурашуу, куттуктоолор ар бир станцияда болду.

Өнөр жай ишканаларын көрдүк, аялдар уюмдарына, балдар мекемелерине бардык, өз демилгелүү чыгармачылыктын концертин уктук.

Биз биринчи жолу барганда ишканалар токтоп турган, анткени чанкайшичилер бүт жабдууларды алып кетишиптир. Үч айдан кийин биз кайра кетерде заводдордун иштеп калганын көрдүк. "Советтер Союзунун берген жардамы менен заводдор иштей баштады» деп айтышты бизге. Биздин жардамыбыздын натыйжасында эки улуу элдин ортосундагы достук барган сайын бекемделип жаткандыгын көрүп кубандык.

Тарыхый жерлерди көрдүк. Пекиндеги жолугушуу айрыкча салтанаттуу болду. Кытайдын баш калаасы Пекидин улуулугуна жана көрүнүшүнө таң калдык. Бардык жерде жаңы турмуш сезилип турду.

Кытай жумушчулары ишканаларды калыбына келтирип, Советтер Союзунан адистер алып келе жаткан жабдууларга орун даярдап жатышты. Клубдар, мектептер, бала бакчалар, жаңы ооруканалар ачыла баштады.

Азия жана Европа өлкөлөрүнүн конференциясы эстен чыкпас таасир калтырды. Анда үч маселе талкууланды: Азия өлкөлөрүндөгү аялдардын тең укуктуулугу, балдардын абалы жана алардын турмушунун экономикалык шарттары.

К. Токтомамбетова эркин, майышпаган, чечкиндүү, партиянын ишине берилген, өз мекенинин патриоту болучу, көпчүлүк арасында зор сүймөнчүлүккө жана ишенимге жетишкен, өзүнө катуу талап коюу менен, ал иште жана турмушта адилеттин үлгүсү болучу. Талапты катуу койгон, ошону менен бирге мээримдүү, кайрымдуу адам эле.

Менин эжем Карима мындай дейт: 1950-жылы биз Москвага барганда Кыргызстандан келген биринчи курстун бардык студенттерин Күлипа Токтомамбетова "Москва" мейманканасына чакырып, дасторкон жайып, студенттик турмуш жөнүндө биз менен көпкө чейин маектешип, кантип жашап, кантип окуш жөнүндө энелик кеңештерин берди.

Курман-Гали Каракеев КР УИАнын академиги, Россия илимдер академиясынын корреспондент мүчөсү, профессор мындай дейт: «Күлипа аябай мээнеткеч, жоопкерчиликтүү, активдүү болгон. Жаш

кезинен эле коомдук саясий иштерге үзбөй катышып келген. Ал саясий экономика боюнча лекция курсун кыргыз жана орус тилдеринде аябай жандуу, уккулуктуу, түшүнүктүү окуган.

Окутуучулук менен бирге ал илимий изилдөө иштерин жүргүзгөн. Тейлөө чөйрөсүнүн, элге билим берүү, саламаттыкты сактоо жана маданият тармагынын өнүгүшүнүн эң маанилүү маселелери боюнча анын көп сандаган эмгектери жана макалалары экономикалык ишинде орчундуу салым болуп калды».

Ал төрт баланын мээрман энеси, эң сонун жубай, өз үйүнүн ээси болучу. Улуу кызы Роза Тимирязев атындагы Москва айыл чарба академиясын, Зинаида Д. Н. Менделеев атындагы Москва химия-технология институтун бүтүрдү, химия илимдеринин кандидаты; уулу Болот Казак мамлекеттик университетин бүтүрдү, химия илимдеринин кандидаты, Гүльбара фортепиано классын аяктаган.

«Энебиз үйдө катуу талап коёр эле; деп эскеришет кыздары; — ал биздин бекер жүрүшүбүздү жактырчу эмес. Бизге, кыздарга, үй жумуштарын жасатып, кийим-кече тиккенди, токуганды, кир жууганды, үй жыйнаганды үйрөтчү. Энебиз тазалыкты жана тартипти жактырчу, жакшы тикчү жана бүтүрүү кечесинде бизге өз колу менен модалуу кооз көйнөк тигип берген. Ал балдарга эч качан кыйкырып урушчу эмес, ар дайым бизди түшүнүп, колдоп, өз алдынча болууга үйрөтчү, өзүнө да, бизге да кимдир бирөөнү талкуулап, ушак сүйлөөгө жол берчү эмес. Ал жакшы эмес, андан көрө өзүнөрдү карагыла дечү.

Энебиз музыканы абдан жактырчу жана ар бир бала музыкалык билимге ээ болууга тийиш дечү. Биз баарыбыз П. Ф. Шубин атындагы балдардын республикалык музыка мектебин бүтүрдүк. Кичүү кызы Гүльбара профессионал музыкант болушун абдан каалаган. Гүльбара конкурс боюнча Москвадагы борбордук музыка мектебине өтүп, бирок денсоолугуна байланыштуу бир жылдан кийин улуу пианист болсо деген энебиздин тилегинен баш тартууга аргасыз болду.

«Энебиз — дейт Роза, — саясий экономика проблемаларын мыкты билер эле. Ал К. Маркстын капиталынын, Лениндин эмгектеринин көп жерлерин жатка айтчу.

Биздин үйбүлө аябай ынтымактуу эле, бири-бирибизди түшүнүп, жардамдашып турчубуз. Энебиз менен атабыз бири-бирин сыйлап мамиле кылышчу, алар 55 жыл бактылуу өмүр сүрүштү.

Энебиз небере, чөбүрөлөрүн аябай сүйчү. Менин небереме энем Томила — арабча тоо көгүчкөнү деген сонун ат койду. Томила энебиздин дал өзү. Энебиз жумушун да бүтүргөн, үй тиричилигин да жүргүзгөн, туугандарга да колкабыш кылган эмгекчил адам катары эсибизде калды. Ал өзүнүн неберелерин, чөбүрөлөрүн көрдү, аларды бакты.

Бош убагында кечкисин китеп окуганды абдан жакшы көрчү. Биздин энебиздин өмүрү — жарыкка, билимге, маданиятка умтулган, максатынан тайбаган кыргыз аялдарынын тарыхы».

Атамекенибиз өзүнүн данктуу кызынын ишмердигин жогору баалады. Күлипа Токтомамбетова Ленин ордени, Ардак Белгиси ордени, көп медаль, Кыргыз ССР Жогорку Советинин Ардак грамоталары менен сыйланды. Ага «Элге билим берүүнүн отличниги» деген наам ыйгарылган.

Күлипа Токтомамбетова 1996-жылы 10-декабрде дүйнөдөн кайтты. Бирок унутулган жок.

МАЗМУНУ

КИРИШ СӨЗ

I Бап. Аялдардын мифтик образы

Умай эне.....	9
Томирис.....	12
Каныкей — Манастын жаншериги.....	19
Айжамалдуу Айчүрөк.....	30
Кыз Сайкал — Баатыр кыз.....	34
Эр жүрөк Жаңыл мырза.....	39

II Бап. XIX кылымдагы кыргыз элинин атактуу кыздары

Жаркынайым.....	47
Курманжан датка.....	50

III Бап. Мамлекеттик жана коомдук ишмерлер

Айтматова Нагима.....	61
Баекова Чолпон.....	68
Бегматова Сакин.....	75
Ибрагимова Галия.....	79
Калыкова Равия.....	82
Каржаева Сабира.....	87
Кондучалова Күлүйпа.....	92
Кыдырбаева Фатима.....	100
Мырзалиева Анипа.....	103
Отунбаева Роза.....	108
Осмонова Турсун.....	115
Салиева Батыш.....	118
Салиева Уркуя.....	120
Саякбаева Канышай.....	123
Ташибекова Жамал.....	128
Телтаева Сабира.....	133
Туганбаева Мария.....	138
Түмөнбаева Жаңыл.....	142
Шералиева Сагын.....	149

IV Бап. Аялдар экономика чөйрөсүндө

Айткулова Айнек.....	157
Алдашева Шакира.....	160
Атабекова Өлмөсхан.....	167
Байбаракова Загый.....	171
Балбакова Сындат.....	174
Кайназарова Зууракан.....	181
Ногоева Саадат.....	186
Өмүрова Аписа.....	189
Сагымбаева Телегей.....	193
Сулайманова Күлсара.....	197
Суранова Күмүш.....	200
Үмөтова Гүлбара.....	206
Үтүрова Бүбүкан.....	211
Шопокова Керимбүбү.....	215
Юматова Анна Тихоновна.....	220

V Бап. Маданият жана искусство ишмерлери

Абылкасымова Майрамкан.....	225
Адышева Тенти.....	228
Антипина Клавдия Ивановна.....	234
Арсыгулова Жумакалый.....	239
Асанова Динара.....	242
Балтабаева Тамара.....	247
Бейшеналиева Бүбүсара.....	251
Жетикашкаева Нуркамал.....	259
Карасаева Айша.....	263
Кийизбаева Сайра.....	269
Козубекова Мейликан.....	273
Күйүкова Даркүл.....	276
Күмүшалиева Сабира.....	282
Кыдыкеева Бакен.....	285
Мадварова Римма.....	288
Мадемилова Күлбүбү.....	292
Мамбетсейтова Зинаида.....	295
Мамуралиева Фатима.....	298
Мануилова Ольга Максимилиановна.....	301
Токтахунова Самарбүбү.....	306
Турсунбаева Таттыбүбү.....	310
Ысманова Кенешкан.....	319

VI Бап. Илим жана билим берүү ишмерлери

Абдуазизова Нарпаша.....	329
Айдарбекова Рафа.....	334
Арыстанова Светлана.....	336
Ачылова Рахат.....	342
Бектурганова Карима.....	346
Болжурова Ишенгүл.....	351
Жээнчороева Розалия.....	356
Клыпина Тамара Павловна.....	361
Луцихина Евгения Михайловна.....	366
Мамбеталиева Какен.....	372
Мамбеталиева Гүлмира.....	377
Мусаева Жумагүл.....	384
Орузбаева Бүбүйна.....	388
Пасько Евдокия Борисовна.....	393
Рыскулова Какыш.....	394
Сагынбаева Урияпса.....	498
Султашева Майя, Урманбетова Жылдыз.....	402
Токтомамбетова Күлипа.....	406

Бектурганова Күлбүбү Арыковна

КЫРГЫЗСТАНДЫН АСЫЛ КЫЗДАРЫ

Редактору *М. Оморова*
Которгон *М. Төлөмүшев*
Көркөм сүрөтчүсү *А. Касымалиев*
Техн. редактору *Ж. Жолдошева*
Компьютердик калыпка салган *М. Мамбетова*

ИБ № 225

Терүүгө 27.09.05. берилди. Басууга 01.06.06 кол коюлду. Форматы 60x84¹/₁₆.
Тексти мектеп ариби менен терилди. Офсет кагазына офсет ыкмасы менен
басылды. Көлөмү 26 накта басма табак. Нускасы 1500 экз. Заказ №84.

Мамлекеттик тил жана энциклопедия борбору
720040, Бишкек шаары, Эркиндик бульвары, 56-үй.